UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE DREPT

Cu titlu de manuscris
CZU: 340.11/.12 (043)

CIOBANU RODICA

METODOLOGIA INTERDISCIPLINARĂ ÎN RECONSTRUCȚIA PARADIGMATICĂ A DREPTULUI

Specialitatea 551.01 – TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI
Teză de doctor habilitat

Consultant ştiinţific: **Gheorghe AVORNIC**,
doctor habilitat în drept,
551.01 – Teoria generală a dreptului

Autor: **Rodica CIOBANU,**
dr., conf. univ.

CHIŞINĂU, 2021

© **Ciobanu Rodica, 2021**

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă, engleză)..... 5
LISTA ABREVIERILOR.....8
INTRODUCERE.....9

1. REPERE TEORETICO-METODOLOGICE DE CERCETARE A INTERDISCIPLINARITĂȚII ÎN DREPT

1.1. Demersuri totalizatoare în reconfigurarea statutului epistemic al dreptului 24
1.2. Reglementare, conceptualizare și proceduralizare în cercetarea juridică interdisciplinară....46
1.3. Argumentul dependențelor interdisciplinare în drept: între concepte și instituții.....60
1.4. Concluzii la capitolul 1.....78

2. ȘTIINȚA DREPTULUI: ÎNTRE AUTONOMIE ȘI DEPENDENȚE INTERDISCIPLINARE

2.1. Abordarea retrospectivă a standardelor de actualitate în știința dreptului……..79
2.2. Fluctuații cu impact interdisciplinar: între teoria dreptului și practica juridică.....105
2.3. Relevanța unei construcții integrate a statului și dreptului în condițiile globalizării.....135
2.3.1. Dimensiuni conceptual-normative și praxiologice.....135
2.3.2. Premise și valori de referință ale instrumentalizării teoretico-metodologice a dreptului.....157
2.4.Concluzii la Capitolul 2.....173

3. INCOMENSURABILITATEA TRIADEI *PERSOANĂ – STAT – DREPT* DIN PERSPECTIVA UNEI RECONFIGURĂRI INTERDISCIPLINARE A DREPTULUI

3.1.Valențe de actualitate ale relației *persoană – stat – drept* în condițiile statului de drept 176
3.2. Obiectivarea relației *persoană – stat – drept* în instituționalizarea puterii și autorității 189
3.3. Legitimitatea și funcționalitatea dreptului: între moral și politic.....210
3.4. Reactualizarea statutului persoanei în odinea juridică actuală.....230
3.5. Concluzii la Capitolul 3.....243

4. DE LA CONTROVERSE PRACTICE SPRE O RECONSTRUCȚIE PARADIGMATICĂ A DREPTULUI

4.1. Consistența contradicțiilor practice și coerența teoretică a dreptului 246
4.2. Raționalizarea interdisciplinarității din perspectiva reconstrucției metodologice a dreptului.....269
4.3. Constituirea dimensiunilor paradigmei interdisciplinare a dreptului..... 299
4.4. Raționalitatea și responsabilitatea – principii metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.....320
4.5. Revendicarea metodologiei interdisciplinare în arealul științific al teoriei generale a dreptului 344
4.6. Concluzii la capitolul 4.....359

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI……..361
BIBLIOGRAFIE ……...368
ANEXE (4)……..395
DECLARAȚIE PRIVIND ASUMAREA DE RĂSPUNDERE……..398
CURRICULUM VITAE……399

ADNOTARE

CIOBANU Rodica. ***Metodologia interdisciplinară în reconstrucția paradigmatică a dreptului.***
Teză de doctor habilitat în drept la speciaitatea 551.01 - Teoria generală a dreptului, Chișinău, 2021.
Structura tezei este constituită din: *Introducere,* patru capitole, *Concluzii generale şi recomandări*, *Bibliografie* din 553 titluri, 4 anexe, 352 de pagini de text de bază. Rezultatele obţinute sunt publicate în 69 lucrări ştiinţifice.
Cuvinte-cheie: metodologie interdisciplinară, paradigmă științifică, teoria dreptului, practică juridică, interdependențe disciplinare, sistem juridic, ordine juridică, legitimitate, autoritate, stat de drept, democratizare, persoană, criza științei juridice.
Scopul tezei: Reconceptualizarea statutului epistemic al dreptului, în condițiile standardelor actuale, printr-o perspectivă convergentă a teoriei și practicii juridice, în vederea determinării, modelării și fortificării fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale dreptului, care ar contribui la identificarea modalităților ce înlesnesc depășirea crizei științei juridice.
Obiectivele tezei: Fundamentarea teoretico-metodologică a interdisciplinarității dreptului în contextul tabloului științific contemporan; Demonstrarea necesității teoretico-practice a reconstrucției paradigmatice a dreptului, prin adoptarea metodologiei interdisciplinare în cadrul preocupărilor teoriei generale a dreptului; Conceptualizarea priorităților de realizare a cercetărilor științifice juridice naționale instituționale; Evaluarea cadrului național de reglementare a cercetării științifice raportat la standardele epistemice actuale; Investigarea caracterului integru al dreptului prin determinarea dependențelor interdisciplinare și a gradului de compatibilizare a teoriei dreptului cu practica juridică; Configurarea naturii interdisciplinare, complexe și multivalente a teoriei generale a dreptului, în temeiul relației dintre persoană-stat-drept; Elaborarea modelului paradigmei reconceptualizate a dreptului, în temeiul adoptării metodologiei interdisciplinare; Identificarea dimensiunilor prioritare ale metodologiei interdisciplinare a dreptului; Formularea principiilor metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.
Noutatea şi originalitatea ştiinţifică a rezultatelor obținute rezidă în realizarea unui studiu amplu privind reconstrucția paradigmatică a dreptului prin reconceptualizarea cadrului disciplinar al teoriei generale a dreptului, în vederea fortificării dimensiunii sale metodologice, prin adoptarea interdisciplinarității ce ar contribui la depășirea crizei științei juridice și ar determina dezvoltarea liniară în condițiile actuale. Originalitatea tezei constă în dezvoltarea unui nou cadru de valorificare problematică a teoriei dreptului, care este racordat la tendințele majore ale științei postmoderne – cadrul paradigmatic multi-, inter- și transdisciplinar.
Rezultatele ştiinţifice principial noi ce contribuie la soluționarea unei probleme ştiinţifice constă în fundamentarea reconceptualizării paradigmei științifice a dreptului prin aplicarea metodologiei interdisciplinare asupra convergenței dintre teoria și practica juridică, ceea ce a contribuit la elucidarea caracterului complex al axei de configurare *persoană-stat-drept*, determinând stabilirea dimensiunilor și principiilor de reconfigurare a relațiilor dintre cadrul epistemic și pragmatic, în vederea identificării soluțiilor de eficientizare a dreptului și de depășire a crizei științei juridice prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și alicative) a teoriei generale a dreptului.
Valoarea teoretică a tezei constă în profilarea paradigmei interdisciplinare în temeiul dimensiunilor prioritare ale dreptului și a principiilor metodologice actuale, indicând platforma de apropiere dintre teoria și practica juridică, precum și determinarea căilor și modalitățile de depășire a crizei științei juridice, ca etapă primară în depășirea crizei dreptului, prin modelarea și fortificărea fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale a dreptului.
Valoarea aplicativă a tezei se relevă pe două dimensiuni: una vizează crearea unui suport metodologic solid pentru cercetarea științifică juridică și a unei platforme de dialog interdisciplinar; alta este centrată pe reactualizarea rolului activ al persoanei în formula actuală a statului de drept și în știința juridică.
Implementarea rezultatelor cercetării. Rezultatele lucrării au fost prezentate la multiple foruri științifice, implementate în 2 proiecte de cercetare, valorificate într-un proiect științific în derulare, reflectate în comunicări la conferinţe naţionale şi internaţionale. Totodată, ele sunt utilizate în procesul didactic al instituţiilor de învăţământ superior, în cadrul activităţii instituţiilor statale, în vederea elaborării strategiilor de cercetare, a planurilor de acţiuni, a programelor şi proiectelor de cercetare.

АННОТАЦИЯ

ЧОБАНУ Родика «*Междисциплинарная методология парадигматической реконструкции права*».
Диссертация на соискание степени доктора хабилитата. Кишинев, 2021.

Структура диссертации включает**:** *Введение,* четыре главы*, Общие выводы и рекомендации, Библиографию* из 553 наименований, 4 приложения, 352 страниц основнго текста. Результаты исследования опубликованы в 69 научных работах.

Ключевые слова: междисциплинарная методология, научная парадигма, теория права, юридическая практика, взаимозависимость дисциплин, юридическая система, законный порядок, законность, власть, правовое государство, демократизация, кризис юридической науки.

Область исследования: общая теория права.

Цель диссертации состоит в переосмыслении эпистемологического положения права в условиях актуальных стандартов, с учетом перспективы схождения юридической теории и практики в плане определения, моделирования и укрепления междисциплинарного методологического фундамента, в контексте общей теории государства и права, то есть основы, которая бы способствовала идентификации особенностей, способствующих преодолению кризиса юридической науки. Для достижения данной цели были сформулированы следующие **задачи:** Теоретико-методологоческое обоснование междисциплинарной сути права в контексте современной науки; Демонстрация теоретической и практической необходимости парадигматической реконструкции права путем использования междисциплинарной методологии в рамках общей теории права; Осмысление приоритетов в сфере реализации национальных юридических научных исследований; Оценка состояния в деле национальной регламентации научных исследований, соответствующих актуальным эпистемологическим стандартам; Исследование характера права через определение интердисциплинарных зависимостей и степени соответствия теории права юридической практике; Очерчивание междисциплинарной, комплексной и поливалентной природы общей теории права по оси личность-государство-право; Разработка модели парадигмы реконцептуализации права на базе использования интердисциплмнарной методологии; Идентификация приоритетных направлений междисциплинарной методологии права; Формулирование методологических принципов междисциплинарной парадигмы права.

Научная новизна полученных результатов выражается в глубоком анализе, предусматривающего реконструкцию права путем изменения структуры общей теории права, с целью ее укрепления путем введения междисциплинарности для преодоления кризиса юридической науки и обеспечения ее развития в современных условиях. Научная оригинальность диссертации состоит в разработке новой системы ценностей в теории права, которая связана с преобладающими тенденциями современной науки в сфере интер-, мульти- и трансдисциплинарности.

Принципиально новые результаты исследования, способствующие решению научной проблемы, состоят в обосновании реконцептуализации научной парадигмы права через применение междисциплинарной методологии в сфере конвергенции между теорией и практикой юриспруденции, что необходимо для внесения ясности в вопрос о комплексном характере соотношения личность-государство-право, об определении нового объема и принципов отношений между познавательным и прагматическим планами. Они также необходимы для повышения эффективности и преодоления кризиса юридической науки через создание новой методологической базы общей теории права с учетом фундаментального и апликативного аспектов.

Теоретическая значимость состоит в парадигматической перестройке права, при содействии междисциплинарной методологии, а также определение путей и способов преодоления кризиса юридической науки как первичного этапа преодоления кризиса права путем моделирования и укрепления междисциплинарных методологических основ общей теории права.

Прикладная ценность раскрывается в двух измерениях: диссертация призвона создать прочную методологическую поддержку для юридических научных исследований и междисциплинарную диалоговую платформу; и обновление активной роли человека в действующей формуле верховенства права и в юридической науке.

Внедрение результатов исследований. Результаты представлены на научных форумах, реализованы в 2 исследовательских проектах, используются в текущем научном проекте, отражены в сообщениях на национальных и международных конференциях, они используются в дидактическом процессе высших учебных заведений, в рамках деятельности государственных учреждений для разработки исследовательских стратегий, планов действий, исследовательских программ и проектов.

ANNOTATION

CIOBANU Rodica. ***Interdisciplinary methodology in the paradigmatic reconstruction of law.***
Thesis of doctor habilitate in law at the specialty 551.01 - General theory of law, Chisinau, 2021.
The structure of the thesis: *Introduction*, four chapters, *General conclusions and recommendations*, *Bibliography* of 553 titles, 4 annexes, 352 pages of basic text. The results obtained are published in 69 scientific papers.
Keywords: interdisciplinary methodology, scientific paradigm, law theory, legal practice, disciplinary interdependencies, the legal system, legal order, legitimacy, authority, rule of law, democratization, human being, the crisis of legal science.
The thesis aims to re-conceptualize the epistemic status of law, under the current standards, through a convergent perspective of law theory and practice, to identify, establish and strengthen the interdisciplinary methodological framework of the general theory of law, which may help to identify the possible solutions to overcome the crisis in law science.
The thesis objectives: To substantiate the theoretical-methodological framework of the interdisciplinarity of law in the context of the contemporary scientific situation; To prove the theoretical-practical need of the paradigmatic reconstruction of law, implying the interdisciplinary methodology within the concerns of the general theory of law; To conceptualize the priorities in conducting legal scientific research at national and institutional level; To assess the national regulatory framework for scientific research in relation to current epistemic standards; To analyze the integrity of law by identifying the interdisciplinary dependencies and the degree of compatibility of law theory with legal practice; To configure the interdisciplinary, complex and multivalent nature of the general theory of law, based on the relationship between person-state-law; To develop a model of re-conceptualized paradigm of law, based on the adoption of the interdisciplinary methodology; To identify the main dimensions of the interdisciplinary methodology of law; To formulate the methodological principles of the interdisciplinary paradigm of law.
The novelty and scientific originality of the results lie in the comprehensive study on the paradigmatic reconstruction of law by conceptualizing the research framework of the general theory of law, to strengthen its methodological dimension, by adopting an interdisciplinary approach that may overcome the crisis of legal science and lead to a continuous development under current conditions. The originality of the thesis consists in development of a new framework for the study of the theory of law, linked to the major trends of postmodern science - the multi-, inter- and transdisciplinary paradigmatic framework.
The main scientific results that help to solve the scientific problem consist in substantiating the reconceptualization of the scientific paradigm of law by applying the interdisciplinary methodology on convergence between legal theory and practice, which contributed to frame the complex character of the *person-state-law* axis, determining the reconfiguration dimensions and principles of the relations between epistemic and pragmatic framework, in order to identify effective law solutions and overcoming the legal science' crisis by strengthening the methodological dimension (general, fundamental and applicative) of the general theory of law.
The theoretical significance of the research consists in shaping the interdisciplinary paradigm based on the priority dimensions of law and current methodological principles, indicating the platform of rapprochement between legal theory and practice, as well as determining ways and means to overcome the crisis of legal science, as a primary step in overcoming the law crisis, by modeling and strengthening the interdisciplinary methodological foundations of the general theory of law.
The applicative value of the thesis is framed by two dimensions: one aims at creating a solid methodological support for the legal scientific research and an interdisciplinary platform for dialogue; another one focuses on updating the active role of human being in the current formula of the rule of law and legal science.
The implementation of the research results. The research results were presented at multiple scientific forums, implemented within 2 institutionalized scientific research projects, capitalized in an ongoing project, used in presentations at the national and international conferences. Additionally, the results are used in teaching process of higher education institutions, within the activity of relevant state institutions, to develop research strategies, action plans, research programs, and projects.

LISTA ABREVIERILOR

ANACEC – Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare

ANCD – Agenția Națională de Cercetare și Dezvoltare

AȘM – Academia de Științe a Moldovei

CoEDO – Convenția Europeană a Drepturilor Omului

CSI - Consiliul pentru Societatea Informațională

CtEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

DUDO – Declarația Universală a Drepturilor Omului

MECC – Ministerul Educației Culturii și Cercetării

MO – Monitorul Oficial

ODIHR – Office for Democratic Institution and Human Rights

ONU – Organizația Națiunilor Unite

PaE – Parteneriatul Estic

PC 7 – Programul Cadru 7

RM – Republica Moldova

UE – Uniunea Europeană

INTRODUCERE

Actualitatea şi importanţa problemei abordate. Globalizarea, mondializarea, tehnologia, cunoașterea au orientat societățile umane, statele, persoanele, instituțiile etc. în direcția reevaluării realităților sociale, politice și juridice, a reformării și ajustării la standarde democtarice, precum și a revizuirii formulelor în care omul-cetățean se realizează ca personalitate în condițiile statului de drept. În atare condiții de creștere a gradului de dependență la nivel mondial, sistemele de drept național au fost puse în fața mai multor provocări, cărora urmau să facă față: să se înscrie în standardele dreptului internațional, implementând bune practici în sistemul juridic național, să țină pasul cu dinamica realităților sociale, să fie eficient și să răspundă intereselor statului și cetățeanului, să fie consecvent și coerent în practică, să-și dovedească eficiența și să facă față unei lumi în schimbare, conflictelor și crizelor umanitare. În acest context, dreptul trebuie să răspundă provocărilor la care este expusă întreaga societate. Practic, fiecare zi a devenit o nouă provocare pentru orice persoană în parte, pentru persoana plasată în diverse raporturi sociale, dar și pentru sistemul de drept și societate. Mai mult ca atât, problemele cu care se confruntă societățile și statele sunt similare, ele referindu-se la organizarea și ordinea socială, la securitatea umană, la situația politică, economică etc., dar toate – luate împreună sau fiecare în parte – sunt probleme ale persoanei, statului și dreptului.

Încadrată în acest circuit universal, complex și multivalent, Republica Moldova, în traseul parcurs de la Independență încoace, rămâne a fi o ţară care încă se află în căutarea propriei sale identități, în care practicile juridice, mecanismele democraţiei, principiile statului de drept rămân a fi insuficient dezvoltate și valorificate, dar în plină evoluţie, transformare și schimbare, o realitate socială în care dreptul nu a încetat a fi supus criticilor, controverselor din perspectiva reprezentanților puterii de stat, a cetățenilor, a instituțiilor media. Pe fundalul multitudinii problemelor și relațiilor complexe dintre acestea, dreptul este contestat din perspectivă dublă: teoretică și aplicativă. În acest context, înaintarea și fundamentarea unor soluţii în direcţia creşterii nivelului de eficienţă a dreptului –, pornind, pe de pe o parte, de la cadrul social concret al Republicii Moldova, iar pe de altă parte, de la cadrul teoretic, doctrinar, care ne oferă suport ştiinţific, – este un exercițiu intelectual și un efort de depășire a propriei lui identități.

Societatea, având pretenții crescânde faţă de sistemul de drept, impune revizuirea fundamentelor acestuia, dar şi stabilirea mecanismului de eficientizare, în special prin raportare la activitatea instituțiilor, a reprezentanților puterii de stat în condițiile statului de drept, la gradul de democratizare a societății, de protecție a drepturilor cetăţeanului, și, mai ales ţinând cont de excesul de atenţie acordat respectării drepturilor omului, temei în jurul căruia s-au constituit

politicile juridice ale statelor cu societăţi de tip contemporan. Caracterizându-se printr-un înalt grad de complexitate, sistemul social este cel care depinde, în mare măsură, de gradul de eficienţă a unuia dintre subsistemele sale esenţiale – sistemul de drept. Fiindu-i aduse din ce în ce mai multe acuzaţii, critici asupra modului în care acesta funcţionează la nivel social, dreptul urmează să-şi demonstreze importanţa şi utilitatea nu doar prin încercări de ajustare la necesităţile sociale, nu doar prin reforme la nivel de instituţii de drept, dar şi la nivel conceptual științific.

Dreptul, bazându-se, incontestabil, pe valori ce depășesc domeniul tehnicii juridice, și perceput ca un ansamblu de reguli de organizare a vieții în societate, a căror respectare este garantată de puterea publică, nu este un scop în sine, ci un sistem rațional de mecanisme de organizare a societății și de reglementare a relațiilor sociale, ceea ce face ca aria conceptuală și aplicativă să se extindă, dar și să determine noi formule de interacțiune și dependențe interne și externe. În același timp, sursele formale ale dreptului (constituție, legi, tratate, cutume etc.), nu pot fi tratate în formule izolate, dispersate, incomplete și contradictorii. Astfel, fiind perceput într-o formulă sistemică, coerentă și completă, dreptul, prin intermediul analizei teoretico-metodologice, determină stabilirea coordonatelor raționale, orientate spre obținerea unității acestui sistem, punând accentul pe practici juridice existente, pe rezultate ale cercetărilor științifice, realizate în cadrul științelor juridice ramurale, dar și pe aria extinsă a contextului social în care experiențele de cercetare juridică au fost implementate, dezvăluind dimensiunile unei științe juridice reînnoite, ce răspunde standardelor de actualitate. Această activitate, în fond obișnuită pentru știința dreptului, face uz de tehnici, instrumente, procedee, metode specifice, pentru a ajunge la un grad eficient de sistematizare, dar, în plus, conceperea, înțelegerea, exprimarea și aplicarea dreptului solicită o logică mai mult sau mai puțin stabilă a conceptelor, categoriilor și clasificărilor, a căror finalitate este claritatea și aplicarea practică a totalității de norme, ce nu pot fi realizate în afara unor metodologii ale complexității.

Este cunoscut faptul că, la nivel internațional, încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, a fost a abandonată ideea segmentării și fragmentării, optându-se pentru un mod de gândire sintetic, interdisciplinar, integrator. În contextul complexității, interdependenței, eterogenității relațiilor și criticilor privind eficiența și utilitatea dreptului, se inițiază reconceptualizarea dimensiunii teoretice a științei juridice prin fortificarea arsenalului metodologic, în calitate de etapă primară. Prin intermediul acesteia se urmărește creșterea conexiunii dintre știință și practică, în ideea unei valorificări, în cadrul instituțional, a studiilor multilaterale și interdisciplinare, policentrice, astfel încât să răspundă necesităților de actualitate

ale sistemului de drept național, dar și să se înscrie în tendințele existente la nivel internațional, dovedindu-și eficiența din punct de vedere doctrinar.

Mai mult ca atât, luând în considerare experiențele practice controversate cu referire la aplicarea neuniformă a legislației, dezbaterile asupra prioritizării practicii în raport cu teoria, asupra tendinței dreptului de a se înstrăina de cetățean ș.a. și de a fi politizat, dar și a unor fundamente hermeneutice incerte, ce optează pentru libertatea interpretului, trasăm, în linii mari, unele direcții prioritare de valorificare tematică, în condițiile studiilor teoretice generalizate și integrate, marcate de un dublu avantaj al problematizării interdisciplinarității pe teren juridic: 1) reactualizarea fundamentelor teoriei generale a dreptului pe dimensiunea eficienței teoretico-metodologice pentru științele ramurale; 2) depășirea delimitărilor teoretice prin explicitarea tranzițiilor conceptual-normative în avantajul praxisului.

Astfel, în prezent, știința dreptului are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă: una este ori să se împace cu situația de moment, cu cercetări segmentate, cu abordări fragmentare și cu multiple critici privind lipsa de eficiență și obiectivitate, să se aprofundeze în criza științei juridice, ori să opteze pentru o nouă paradigmă științifică ce ar răspunde marilor provocări ale timpului, alta – ori să rămână a fi dezaprobată, chiar contestată etc., așa cum este acum, ori să identifice resurse interioare pentru a-și demonstra eficiența și capacitatea de a soluționa probleme cotidiene, de a oferi siguranță și încredere cetățenilor. Faptul că atât societatea, cât și mediul academic caută astăzi în drept soluții pentru problemele de ordin social, este determinat de locul important pe care îl ocupă dreptul în conjunctura actuală a relațiilor sociale la nivel național și internațional, ca domeniu normativ, dar și ca valoare de referință și premisă a echilibrului și ordinii sociale.

Profilată, dar și recunoscută de teoreticieni ai dreptului, criza științei juridice, determinată atât de factori de natură internă, cât și de cei de natură externă, este atribuită îndeosebi crizei metodologice a dreptului, care nu a reușit să evolueze, să implementeze standarde de științificitate, principii metodologice și metode, instrumente și mecanisme de apropiere a teoriei de practică pe filiera interdependenței dintre metodologia general-științifică, cea juridică fundamentală și cea aplicativă, care să răspundă cerințelor societății bazate pe cunoaștere, precum și să se impună la nivel de factori de decizie, pentru a fi valorificată în beneficiul practicii juridice.

Dezvoltarea relațiilor sociale în societatea cunoașterii, plasate în afara instituțiilor de drept, implică reconceptualizarea dreptului prin raportare la spațiul public în formula actuală de înțelegere, care oferă noi oportunități de dezvoltare masivă și de emancipare a dreptului, pornind de la recunoașterea faptului că în prezent are loc transferul de la privat spre public și de la public

spre privat, iar sfera publică devine un mediu al confruntărilor, dezbaterilor, dezacordurilor dintre persoane și instituții, care oferă noi oportunităţi de exprimare şi de implicare civică şi politică pentru cetăţeni. În consecință, mediul în care se practică dreptul oferă o diversitate de posibilități de manifestare a persoanei (raționale și responsabile) în relațiile sale cu statul și dreptul, prin suprapuneri dintre public și privat, ceea ce impune o reconstrucție a arealului său științific, pornind de la circumscrierea naturii juridice a persoanei și a relațiilor sociale în care aceasta este încadrată prin intermediul dependențelor și conexiunilor interdisciplinare. Or, aceste raporturi, tratate de o manieră unilaterală, împiedică substanțial dezvoltarea științei juridice integrate și a unei viziuni juridice obiective asupra realității.

În linii mari, tendința de a contesta valoarea științifică a dreptului și utilitatea lui practică a fost justificată în contextul implementării unor reforme la nivel național, al pierderii autonomiei dreptului și închiderii în propriul său domeniu. Însă știința dreptului nu poate fi o știință în sine și pentru sine, ea este o știință a persoanei cu dublă ipostază (individualitate și socialitate), o arie de siguranță personală și socială, un spațiu al deschiderii față de social-pragmatic, în care se realizează întoarcerea la drept, nu ca un simplu fenomen, ci în calitate de modalitate de revenire la dialogul dintre drept și societate. Raportat la acest dialog și înțeles ca totalitate de proceduri, norme, instituții etc., dreptul reprezintă însăși natura relațiilor social-statale, fapt ce trimite la extinderea modalităților de abordare a lui.

Recunoscută, starea de criză a dreptului în contextul social actual a avut repercusiuni negative nu doar la nivel de percepție, eficiență și realizare, dar a marcat și cercetarea științifică instituționalizată. După ce însă dreptul în această formulă a fost raportat la condițiile convenției de la Lisabona (1997), care a înaintat conceptul unei Europe a cunoaşterii, dar și în rezultatul aderării Republicii Moldova la procesul de la Bologna, au fost puse bazele intensificării cooperării şi competiţiei, ale creşterii investiţiei în sistemul universitar şi de cercetare ştiinţifică, ale anticipării schimbărilor, încurajării inovării etc. În rezultat, au fost operate modificări esențiale în formula tradițională de realizare a cercetării științifice naționale, fapt care pune problema poziționării științei juridice în tabloul general științific, a dezvoltării și aprofundării interacțiunii între educație, cercetare și inovare, problema definirii măsurilor necesare în vederea sporirii capacității de cercetare și a unui impact pozitiv în soluționarea problemelor practicii cotidiene, încadrate în tendința de europenizare a Republicii Moldova. Astfel, este imperioasă interacțiunea și valorificarea rezultatelor cercetării în direcția stimulării, dezvoltării și creșterii gradului de eficiență a dreptului, dar și necesitatea constituirii unor tradiții de cercetare juridică instituționalizată, care ar fi orientate spre creșterea vizibilității și competitivității pe plan național, regional și – de ce nu? – european.

În acest context al schimbărilor, tranzițiilor, dinamicii proceselor sociale, reconceptualizarea dreptului se impune a fi realizată în temeiul interacțiunilor și al tendințelor majore ale societății cunoașterii din perspectiva unei viziuni a dreptului integrat, prin aplicarea unor instrumente metodologice variate și adecvate, capabile a oferi generalizări, obiectivări și aprecieri justificate. Astfel, identificăm arealul problematic al teoriei generale a statului și dreptului ca pe unul favorabil asimilării dependențelor și interacțiunilor, precum și fortificării dimensiunii sale metodologice prin adaptarea și dezvoltarea interdisciplinarității, în vederea fundamentării statutului său epistemic, în special datorită prezenței, în preocupările sale tematice majore, a sistemului complex al interdependențelor și interrelaționărilor dintre *persoană – stat – drept*, dintre teorie și practică, dintre tradițional și inovațional, dintre local și global. În acest sens, cadrul disciplinar al teoriei generale a statului și dreptului se prezintă ca unul benefic aprecierilor, evaluărilor și interpretărilor naturii interacțiunilor interne și dependențelor exterioare, care impun asimilarea, implementarea și valorificarea prin intermediul unui complex de metode și principii din arii științifice distincte, inclusiv ale celor care aparțin unor domenii științifice, care, la o primă privire, ar părea absolut străine dreptului, cum ar fi metodele matematice, statistice, cibernetice etc.

Anume metodologia interdisciplinară, concepută ca o congruență, o ordine raționalizată de instrumente și mijloace în vederea atingerii unui scop, pentru a obține un rezultat determinat, prin înțelegerea caracterului integru al socialului în care se întâlnesc persoana, statul și dreptul, impune viziunea caracterului integru al dreptului, fapt ce alimentează înțelegerea importanței perspectivei interdisciplinare, încadrate în proiectul de reconceptualizare a paradigmei sale științifice, orientată spre depășirea crizei și în vederea soluționării multitudinii problemelor înaintate de societate profesioniștilor dreptului. În temeiul valorificării cadrului teoretic al dreptului din perspectiva metodologiei interdisciplinare, realizăm configurarea reperelor unei platforme comune, pentru apropierea științei juridice de practica dreptului, pentru creșterea eficienței acesteia.

Dat fiind caracterul complex, sistemic, inter- și multidisciplinar al studiului modalităților de reconceptualizare a paradigmei științifice a dreptului prin fortificarea dimensiunii sale metodologice, precum şi datorită necesității realizării unei reconfigurări a teoriei generale a dreptului în condițiile societății cunoașterii și racordării științei juridice naționale la standarde internaționale, observăm, în spațiul științific al RM, un interes sporit pentru identificarea mecanismelor de creștere a gradului de apropire a teoriei de practică, de implementare a bunelor practici și experiențelor acumulate, în vederea fortificării statutului său epistemic și a eficienței practice. De remarcat este faptul că vom face diferență dintre cercetători care valorifică în mod

direct domeniul teoriei și metodologiei dreptului, și cei care argumentează, valorifică, dezvoltă doar tangențial subiecte ce se înscriu în tiparele acestui studiu, dar care confirmă și susțin dimensiuni relevante și de actualitate în știința și practica juridică. În această ordine de idei, se identifică cercetări ale autorilor din spațiul românesc, a căror valoare este recunoscută, care au contribuit la fortificarea cadrului disciplinar al teoriei generale a dreptului și care au accentuat faptul că, datorită evoluției și schimbărilor din cadrul social, teoria generală a dreptului este un domenii în tranziție de la formula tradițională la cea a științei deschise și capabile de a se adapta, de a analiza, conceptualiza și a interpreta schimbările cărora este supus dreptul în condițiile societății globale. Printre cele mai valoroase și apreciate studii sunt cele ale autorilor Gh. Avornic, D. Baltag, A. Smochină, Ch. Costache, B. Negru, A. Negru, V. Zaharia, N. Popa, Gh. Mihai, R. Motica, I. Craiovan, dar și lucrări de analiză retrospectiv-prospectivă, precum cele ale doctorului habilitat R. Grecu, ale profesorului E. Aramă, ale cercetătorului științific D. Grama ș.a. Datorită caracterului interdisciplinar al conținutului cercetării, dar și modului în care se întâlnește, în cadrul teoriei generale a dreptului, persoana, statul și dreptul, inevitabile și de o valoare argumentativă incontestabilă pentru cadrul de referință al metodologiei interdisciplinare sunt studiile cercetătorilor din domeniul dreptului constituțional, în special menționăm lucrările academicianului I. Guceac, ale profesorului A. Arseni. Totodată, au fost valorificate și cercetări din cadrul strict epistemologic și metodologic, în vederea estimării gradului actual de statornicire a interdisciplinarității, în formula conștientizată a utilității practice, în știința juridică actuală. Odată cu acest exercițiu, evidențiem contribuții esențiale, aduse de autori precum J.-L. Begel, P. Delnoy, M. Manolescu, S. Popescu, I. Craiovan, I. Huma, E. Aramă, R. Ciobanu ș.a. în direcția fundamentării dimensiunii metodologice a teoriei generale a dreptului, dar și a dezvoltării unui cadru disciplinar individualizat în formula unei metodologii științifice juridice.

Pentru argumentarea actualității studiilor din cadrul teoretico-metodologic al dreptului, printr-un exercițiu retrospectiv de evaluare a legităților parcurse de știința dreptului, au fost relevante lucrări ce se înscriu în patrimoniul gândirii juridice, care au pus bazele doctrinare ale științei juridice europene și care au accentuat conexiunea dintre drept și sistemul social, dintre persoană și drept, dintre persoană-stat-drept. Astfel, selectiv (în dependență de prioritățile cercetării și gradul de reprezentativitate a opiniilor), s-a făcut referință la concepții ale personalităților gândirii juridice, precum Platon, Aristotel, T. D`Aquino, J. Bodin, J. J. Rousseau, T. Hobbes, Ch. Montesquieu, I. Kant, G. W. F. Hegel, G. del Vecchio, C. Stere, H. Kelsen, R. Dworkin ș.a.

Reieșind din particularitățile mondializării, globalizării, digitizării, ale transformărilor cu un impact major asupra structurii societăților tradiționale și locale, asupra sistemului social în

general și a celui juridic în particular, se impun a fi adoptate măsuri de analiză, interpretare și integrare în acest context, de a face față provocărilor, de a-și ajusta legislația, a contesta propriile tradiții, dar și de a genera soluții multiplelor provocări. În vederea realizării înțelegerii naturii proceselor cu influențe de impact asupra științei juridice, a fost necesară accederea la analizele de actualitate ale autorilor contemporani, care estimează diverse probleme ale democratizării, ale statului de drept în condițiile mondializării, ale securității și drepturilor omului, prin încadrarea în actualitate, dar și prin contribuții interdisciplinare, care oferă o abordare critică extinsă. În raport cu lucrările autorilor în cauză (J. Rawls, F. A. von Hayek, J. B. Balkin, L. Boia, R. Aron, J. C. Isaac, P. Manent, J.-W. Lapierre, A. Supiot, A. Renaut, J. Commaille, G. Goudenhooft, Ph. Nemo ș.a.), încadrați în centre de cercetare științifică și practicieni, identificăm sugestii, explicații și mecanisme, prin care ar trebui operate modificări în drept la nivel local, dar și în cercetarea juridică, pentru a depăși criza științei juridice, care este o treaptă primară pentru a accede la depășirea crizei dreptului în societatea actuală.

Cu toate că, prin trecerea succintă în revistă a reperelor cercetării, a fost determinat un areal vast de viziuni ale cercetătorilor, totuși este specificat caracterul segmentat și tangențial al temei cercetării de referință, care nu se regăsește tratată în formula în care s-a urmărit apropierea teoriei dreptului de practică prin intermediul implementării metodologiei interdisciplinare, astfel încât constatăm că analiza unei paradigme reconceptualizate a dreptului este, practic, nesemnificativă ori chiar inexistentă în literatura științifică autohtonă.

Printre motivele acestei stări de lucruri se consideră faptul că domeniul metodologiei interdisciplinare vizează caracterul comlex și integrat al dreptului, încadrat în condițiile actuale, care solicită o abordare multilaterală, multivalentă și argumentată, prin contribuția mai multor arii disciplinare. Amplificarea continuă a conflictelor, crizelor, conexiunilor dintre domenii și dintre persoane – la nivel local și global, dintre state – la nivel mondial, demonstrează importanța şi necesitatea stringentă a inițierii unor studii ştiinţifice pe filiera interdisciplinară, în vederea identificării căilor ce ar facilita reconceptualizarea paradigmatică a dreptului, ar reduce discrepanța dintre teoria și practica juridică, diminuând criza științei juridice și contribuind la identificarea premiselor unui dialog constructiv dintre diferite ramuri ale dreptului și teoria dreptului, dintre dreptul public și cel privat, dintre diverse sisteme de drept.

Abordarea teoretică a unei reconceptualizări paradigmatice a dreptului debutează prin prezentarea şi evaluarea modului în care acesta include realități deosebit de complexe, ale căror mecanisme de funcţionare nu pot fi realizate în afara concursului unei abordări științifice convergente și generalizante, precum este cea specifică teoriei generale a statului și dreptului.

Scopul tezei rezidă în reconceptualizarea statutului epistemic al dreptului, în condițiile standardelor actuale, printr-o perspectivă convergentă a teoriei și practicii juridice, în vederea determinării, modelării și fortificării fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale a dreptului, care ar contribui la identificarea modalităților ce înlesnesc depășirea crizei științei dreptului. Pentru realizarea scopului în cauză, au fost formulate următoarele **obiective**:

- fundamentarea teoretico-metodologică a interdisciplinarității dreptului în contextul tabloului științific contemporan;
- demonstrarea necesităţii teoretico-practice a reconstrucției paradigmatice a dreptului, prin adoptarea metodologiei interdisciplinare în cadrul preocupărilor teoriei generale a dreptului;
- conceptualizarea priorităților de realizare a cercetărilor științifice juridice naționale instituționale;
- evaluarea cadrului național de reglementare a cercetării științifice raportat la standardele epistemice actuale;
- investigarea caracterului integru al dreptului prin determinarea dependențelor interdisciplinare și a gradului de compatibilizare a teoriei dreptului cu practica juridică;
- configurarea naturii interdisciplinare, complexe și multivalente a teoriei generale a dreptului, în temeiul relației dintre persoană-stat-drept;
- elaborarea modelului paradigmei reconceptualizate a dreptului, în temeiul adoptării metodologiei interdisciplinare;
- identificarea dimensiunilor prioritare ale metodologiei interdisciplinare a dreptului;
- formularea principiilor metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.

Problemele principale de cercetare înaintate cu titlul de ipoteze de lucru sunt:

Discursul juridic al teoriei generale a dreptului, datorită globalizării, integrării și juridicizării nu doar a activităților instituționalizate, dar și a experienţelor cotidiene ale oamenilor obișnuiți, realizează convergența dintre controversele practice înregistrate și standardele actuale de științificitate, relevă cadrul de apropiere și abordare din unghiul de vedere al câtorva materii: cel al teoriei generale a dreptului, cel al dreptului constituțional, cel al filosofiei dreptului și cel al teoriei și metodologiei științei, pentru a determina instrumente de depășire a crizei științei juridice.

În context național, problema crizei dreptului este legată de problemele sistemului social-statal, aflat în tranziție, de tendința de democratizare, de contradicțiile dintre teoria și practica juridică, de criza științei juridice. Raportat la acest fapt, fortificarea dimensiunii teoretico-metodologice a teoriei generale a dreptului reprezintă un exercițiu prioritar, orientat spre

identificarea și adoptarea pe teren juridic a instrumentelor, mecanismelor, tehnicilor, metodelor de cercetare și eficientizare a dreptului, precum și de reconceptualizare a realităților juridice din perspectiva noilor standarde paradigmatice.

Odată cu extinderea fără precedent a societății bazate pe cunoaștere, au fost înaintate noi cerințe și standarde, pe care dreptul, în calitate de domeniu științific, trebuie să le întrunească, dar și alte dimensiuni de dialog dintre științele juridice particulare, dintre cercetători, subiecte care se manifestă din ce în ce mai des ca probleme comune ale cercetătorului, ale societății și ale statului, impunând contribuții inter-, multi- și chiar transdisciplinare.

Metodologia cercetării științifice. Cercetarea realizată s-a axat pe valorificarea arsenalului metodologic al științei contemporane, reprezentând un domeniu de cunoaştere, care explică modalităţile de aplicare a organonului metodologic în cercetarea ştiinţifică juridică, pentru a cultiva cunoștințe noi în domeniu. Astfel, reieșind din faptul că însăși cercetarea reprezintă o fundamentare de natură teoretico-metodologică, prin care se urmărește dezvoltarea și configurarea reperelor metodologice interdisciplinare în știința juridică, s-a optat pentru înţelegerea ciclului metodologic de cercetare prin interacţiunea conceptelor *problemă – ipoteză – testare – argumentare*, asumând implementarea conţinutului fiecărei etape de cercetare ştiinţifică. Cercetările efectuate în baza lucrărilor publicate au reliefat aplicarea metodelor general-științifice, care oferă un amplu sistem de principii metodologice, utilizate în consens cu metode specifice, care au fost folosite la elaborarea obiectivelor cercetării şi fundamentarea acesteia.

Așadar, investigațiile au fost realizate și prin aplicarea mai multor metode general-ştiinţifice, printre care menționăm: *metoda dialectică*, a cărei aplicare în realizarea cercetării a contribuit la configurarea statutului științific al dreptului în dinamică, prin prisma identității disciplinare și a integrării în cadrul tabloului științific contemporan – atât prin abordări pe orizontală (adică în context disciplinar și interdisciplinar), cât și pe verticală, prin identificarea diferitor nivele de organizare sistemic-structurală și de ierarhizare a dreptului; *metoda sinergetică*, care a determinat scoaterea în evidență a particularităților sistemului dreptului, a caracterului de autoreglementare și de menținere a ordinii sociale, contribuind la analiza acestuia prin prisma conexiunilor dintre elementele structurale și asigurând explicarea și înțelegerea mai profundă a caracterului integru al dreptului și al reperelor metodologice ale paradigmei dreptului, prin reflectarea tendințelor și perspectivelor depășirii crizei științei juridice contemporane; *metoda structural-funcţională*, care a asigurat coerența cercetării efectuate, oferind în rezultat o imagine de ansamblu asupra metodologiei interdisciplinare, a mecanismului de funcționare și a delimitărilor conceptuale dintre disciplinaritate, interdisciplinaritate, multidisciplinaritate și

transdiscilinaritate; *metoda comparativă,* ce ne-a permis să supunem analizei subiectele abordate prin corelaţia general-particular, urmărind identificarea trăsăturilor comune și a diferențelor dintre abordarea disciplinară și cea interdisciplinară și elucidarea aspectelor specifice, identificarea repetabilității și diferenței în specificarea caracterului integru al dreptului în cadrul societății bazate pe cunoaștere și a relevanței reconceptualizării statutului științific al teoriei generale a dreptului; *metoda istorică,* utilizată pentru valorificarea și analiza celor mai relevante elaborări monografice, culegeri de materiale și articole, care se referă la tema abordată, fiind utilă pentru cunoașterea, explicarea și înțelegerea problemelor cu care se confruntă știința juridică și a tendințelor de dezvoltare a acesteia. Tabloul investigațiilor realizate este definitivat prin *analiză* și *sinteză, inducție* și *deducție, interpretare* și *fenomenologie,* care au avut rolul de a pune în valoare problemele supuse cercetării și unele metodologii particulare de cercetare privind reconceptualizarea dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare.

În vederea asigurării caracterului aplicativ al lucrării prin analiza cantitativă și calitativă, s-a optat pentru implementarea *metodei studiul de caz,* atribuită cadrului particular disciplinar al teoriei generale a dreptului, pentru a dezvălui oportunitățile oferite de metodologia interdisciplinară, în condițiile studierii realităților complexe de manifestare a raportului dintre teoria și practica juridică, fapt care a ajutat la configurarea dimensiunilor și principiilor metodologice ale paradigmei reconceptualizate. Acest organon metodologic a facilitat desemnarea paradigmei interdisciplinare a dreptului și, deopotrivă, a contribuit la structurarea în compartimente a lucrării într-o formulă coerentă şi la aprofundarea și argumentarea cercetării, inclusiv la formularea concluziilor şi recomandărilor.

Noutatea ştiinţifică a tezei rezidă în: a) dezvoltarea unei direcții noi de cercetare în știința juridică – cea a paradigmei interdisciplinare; b) sistematizarea şi evaluarea cercetărilor efectuate în domeniu până la momentul actual, din perspectiva identificării reperelor doctrinare ale paradigmei științifice a dreptului, constituite în temeiul metodologiei interdisciplinare; c) identificarea unor noi dimensiuni de abordare a dreptului prin dezvoltarea dimensiunii sale metodologice; d) argumentarea rolului metodologiei interdisciplinare în reconfigurarea paradigmei științifice a dreptului și în depășirea crizei științei juridice; e) demonstrarea relevanței caracterului interdisciplinar al cercetărilor științifice și a naturii integre a dreptului în condițiile actuale ale mondializării, globalizării și tehnologizării; f) introducerea unor direcții noi de cercetare științifică juridică interdisciplinară; g) relevarea premiselor de natură teoretică și practică, ce fundamentează abordarea metodologică interdisciplinară pe terenul științei juridice; h) identificarea dimensiunilor și principiilor modelului paradigmatic al dreptului;

i) demonstrarea utilităţii pragmatice a cercetării interdisciplinare pentru știința juridică reconceptualizată.

Rezultatele științifice principial noi în domeniul dreptului constau în fundamentarea reconceptualizării paradigmei științifice a dreptului, prin aplicarea metodologiei interdisciplinare din perspectiva convergenței dintre teoria și practica juridică, în condițiile spațiului public contemporan, ceea ce a contribuit la elucidarea caracterului complex al axei de configurare *persoană-stat-drept* și a determinat identificarea dimensiunilor și principiilor ce facilitează conștientizarea reconfigurării relațiilor dintre cadrul teoretic și aplicativ, în vederea identificării soluțiilor de eficientizare a dreptului și depășire a crizei științei juridice, prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și aplicative) a teoriei generale a statului și dreptului.

Importanţa teoretică a lucrării constă în: 1) cercetarea schimbărilor suportate de știința juridică, prin raportare la practica existentă; 2) identificarea unui nou cadru științific de analiză paradigmatică a dreptului; 3) abordarea integră a dreptului, prin concursul instrumentelor oferite de cercetarea interdisciplinară; 4) descrierea modului în care se configurează știința dreptului la nivel național, printr-o abordare reflexiv-prospectivă; 5) analiza diferitor forme de manifestare a dependenței dintre entități, domenii, elemente ale dreptului, ce accentuează relevanța metodologiei interdisciplinare; 6) abordarea dimensiunilor și principiilor paradigmei reconceptualizate a dreptului; 7) identificarea factorilor ce facilitează configurarea modelului metodologic al teoriei generale a dreptului, în calitate de soluție primară de depășire a crizei științei juridice; 8) demonstrarea relevanţei și avantajelor metodologiei interdisciplinare pentru dezvoltarea cadrului actual al științei juridice.

Valoarea aplicativă a lucrării. Domeniul dreptului, din antichitate până în prezent, rămâne a fi unul dintre cele ce au fost supuse mereu cercetărilor, profilându-se caracterul polivalent și complex al acestuia, dar și al criticilor. Mai mult decât atât, identificăm un interes sporit pentru caracterul aplicativ și gradul de eficiență a dreptului în condițiile relațiilor sociale actuale. Reieșind din acest aspect al utilității practice, care a fost considerat reperul prioritar al științei juridice, s-a optat pentru studii segmentate, înguste, în vederea delimitării cât mai accentuate a ariilor disciplinare, așa încât domenii cu tentă conceptualizantă să fie considerate inutile în condițiile pragmatismului contemporan. Spre deosebire de abordările anterioare, în conţinutul tezei s-a realizat un studiu care oferă un echilibru dintre cadrul conceptual, teoretic, metodologic și cel pragmatic, astfel încât să apropie teoria de practică, printr-o abordare extinsă a cercetărilor interdisciplinare și a reactualizării rolului important al cercetării științifice juridice. Studiul se caracterizează printr-un pronunțat caracter aplicativ, care se manifestă pe două dimensiuni: una

vizează crearea unui suport metodologic solid pentru cercetarea științifică juridică și a unei platforme de dialog interdisciplinar; alta este centrată pe reactualizarea rolului activ al persoanei (*homo juridicus*) în formula actuală a statului de drept și în știința juridică. Astfel, rezultatele cercetării pun în valoare valențe și dimensiuni importante de realizare a cercetărilor științifice interdisciplinare în știința juridică actuală, care evidențiază soluții pentru problemele și preocupările persoanei, statului și dreptului în realităţile societății cunoașterii, dar şi necesitatea de elaborare a unor noi cercetări şi politici în acest domeniu. Din punctul de vedere al implementării, rezultatele înregistrate pot fi utilizate în perfectarea cadrului juridic național al cercetării și inovării, în elaborarea politicilor și metodologiilor de valorificare a rezultatelor științifice înregistrate în activitatea instituțiilor de drept, în crearea unor platforme de dialog dintre mediul academic și instituțiile de drept, în vederea consultanței, avizării și a implementării celor mai bune și eficiente practici juridice, încadrate în strategiile naţionale de dezvoltare sectorială, în realizarea planurilor de acţiuni şi a programelor de formare continuă, în elaborarea de proiecte de cooperare şi colaborare privind integrarea teoriei în practică și a practicii în proiecte de cercetare, privind asigurarea dezvoltării sustenabile, precum și valorificarea și motivarea potențialului academic, în vederea implicării în soluționarea problemelor cu care se confruntă Republica Moldova.

Aprobarea rezultatelor a fost realizată atât pe dimensiunea cercetării științifice, cât și aplicativ. Pe dimensiune academică, teza a fost elaborată în cadrul departamentului Drept Public, Facultatea de Drept, USM. Cercetările realizate pe parcursul elaborării tezei au fost prezentate și supuse dezbaterilor în cadrul unor conferințe științifice internaționale și naționale: Integrarea prin cercetare și inovare (2017, 2018, 2019); Realități și perspective ale învățământul juridic național (2019); Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale (2020, 2019, 2018); Statul și dreptul: între tradiție și modernitate (2019); Revenirea Basarabiei în spațiul juridic românesc (2018); Dreptul românesc la 100 de ani de la marea Unire (2018); The philosophy of Law. From Enlightenment to the contemporary Period (2018); D. Cantemir s work – a faundation towards the romanian nation-unity state. (2018); Valori ale mass media în epoca contemporană (2019); Didactica – tradiție, actualitate, perspective (2017, 2018); Redimensionarea valorilor democratice în condițiiile societății informaționale (2017); Educația din perspectiva valorilor (2017, 2018, 2020); Filosofia şi perspectiva umană (2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020); Inegalități sociale în Republica Moldova (2017); Strategii metodologice inter/pluri/transdisciplinare: abordări teoretice și aplicații practice (2016); Convergențe spirituale Iași-Chișinău (2015, 2020); C. Stere – prozator, publicist, jurist și om politic (2015); Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții (2014);

Interferențe teoretico-practice în procesul valorificării opțiunii europene a Republicii Moldova (2013); Provocări sociale contemporane. Protecția datelor cu caracter personal: o nouă provocare (2014); Zilele Academice Ieșene (2012, 2020) ș.a. Cercetările au fost prezentate și discutate în cadrul seminarelor teoretico-metodologice, organizate în Institutele de Cercetare ale AȘM. Totodată, unele compartimente din cercetare au fost elaborate și evaluate în cadrul proiectelor de cercetare instituțională, finanțate de la bugetul de stat: compartimentul „Imperativul moral al puterii" în proiectul „Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaştere" (2011-2014); compartimentul „Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social-normativ" în proiectul „Integrarea tradițiilor filosofiei contemporane în societatea bazată pe cunoaștere" (2015-2018); precum și în proiectul „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului" (2019-2023). În temeiul cercetărilor realizate, au fost elaborate rezumate, articole științifice, care au fost publicate în reviste de specialitate, în culegeri de materiale ale conferințelor științifice, au fost încadrate în manuale și note de curs.

Cu referire la aprobarea practică a rezultatelor, menționăm că cercetările efectuate au determinat organizarea unor conferințe științifice care se încadrează în caracterul multidimensional și interdisciplinar, metodologia interdisciplinară a fost utilizată în activitatea de predare și învățare, în training-uri, lecții publice, mese rotunde, în instruirea tinerilor cercetători în domeniu, în elaborarea suportului didactic și a curriculumului disciplinar, precum și în ghidarea cercetărilor din tezele de licență și de master. Totodată, autorul lucrării a făcut parte din echipa de experți, creată pe lângă CNAA (Dispoziția nr.1164/A din 20.09.2011) în vederea elaborarii standardelor metodologice unice pentru domenii de cercetare. În baza cercetărilor realizate în cadrul proiectelor, au fost înaintate propuneri de valorificare și implementare a metodologiei interdisciplinare, raportate la cadrul normativ actual, precum și de revizuire a metodologiei de formare profesională în instituții de învățământ, au fost elaborate recomandări și propuneri ce au fost înaintate prin intermediul Centrului de Cercetare și Inovare (USM) către ANCD în vederea revizuirii metodologiei de evaluare a proiectelor din sfera cercetare și inovare prin ajustare la standarde europene.

Sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea este constituită din *Introducere,* patru compartimente, *Concluzii generale şi recomandări*, *Bibliografie* și *Anexe (4).*

Capitolul 1, intitulat ***Repere teoretico-metodologice de cercetare a interdisciplinarității în drept,*** este consacrat analizei studiilor existente și contextului teoretico-metodologic de încadrare a cercetării interdisciplinare în drept în tabloul general al științei contemporane, ținându-se cont de instituționalizarea și reglementarea acesteia la nivel european. Prin realizarea unei analize convergente dintre reglementarea cercetării științifice, la nivel național, a problemelor de natură

teoretico-practică în drept și reglementarea și politicile europene pe dimensiunea cercetare, formulăm utilitatea configurării, constituirii și definitivării unui standard unic, de natură teoretico-metodologică, ce ar îngloba într-un tot unitar metodologia general-științifică, metodologia juridică fundamentală și metodologiile aplicative.

Capitolul 2, denumit ***Știința dreptului: între autonomie și dependențe interdisciplinare,*** urmărește prerogativa punerii în valoare a fluctuațiilor cu impact asupra consolidării statutului interdisciplinar și integru al dreptului, pornind de la trei priorități: una se referă la profilarea retrospectivă a avantajelor unei viziuni integre asupra dreptului, prin generalizarea legităților ce au parcurs știința juridică și caracterului ei sistemic, ce conturează demersul de revitalizare și reconfirmare a dreptului; alta vizează prezența caracterului dependent dintre știința dreptului ca formă teoretizată și practica dreptului, ce impune reconceptualizarea teoriei dreptului în calitate de gândire globală și spațiu epistemic al relațiilor dintre realitatea juridică și activitatea juridică, dintre realitatea socială și reglementarea juridică, dintre realitate (în sensul practicilor instituite) și teoria juridică etc.; cea de-a treia are în vedere cadrul actual în care se întâlnește statul și dreptul (în formula statului de drept) cu persoana (ființa umană), raportat la provocările existente în condițiile globalizării și digitizării, cu scopul valorificării potențialului inovațiilor juridice, implementate în statele europene, pentru a consolida stabilitatea și ordinea juridică la nivel național.

Capitolul 3, cu titlul ***Incomensurabilitatea triadei persoană-stat-drept din perspectiva unei reconfigurări interdisciplinare a dreptului***, se remarcă printr-un vădit caracter aplicativ, particularizează tema cercetării științifice și înglobează efortul de identificare a reperelor de consolidare a relației dintre teoria și practica juridică, a centrului de greutate, în baza căruia se determină eficiența dreptului. Constatăm că, de fapt, contemporaneitatea a transformat ideea statului de drept într-o ideologie dominantă, într-un mit, într-o aspirație umană și un efort de valorificare și edificare la nivel de practici de organizare socială, a creat instituții și mecanisme prin care s-a încercat valorificarea unor democrații funcționale, a transferat accentul de la omul rațional la omul dreptului, de la rațiune la libertate. În aceste condiții ale aspirației spre edificarea statului de drept și statornicirea valorilor democratice, dialectica *persoană-stat-drept* s-a materializat în ideea avantajului reciproc și al solidarizării. Cea mai mare provocare pentru state a fost și rămâne a fi crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune în vederea avantajului reciproc. În consecință, variabilele de referință identificate demonstrează necesitatea echilibrului și a relațiilor de dependență dintre *persoană-stat-drept*, în constituirea paradigmei actuale a dreptului, ca prioritate pentru spiritul științific. Astfel, se indică o modalitate posibilă de

obiectivare a paradigmei interdisciplinare în formula în care se legitimează și se validează la nivel de societate.

Capitolul 4, intitulat ***De la controverse practice spre o reconstrucție paradigmatică a dreptului,*** se caracterizează printr-o dimensiune critică de evaluare a contradicțiilor în contextul practicilor juridice naționale, în vederea constituirii dimensiunilor și principiilor modelului reconceptualizat al paradigmei metodologice interdisciplinare. Urmărind controversele înregistrate, constatăm că dreptul este marcat de o criză de identitate și validitate, având stringentă nevoie de instrumente pentru a-și redobândi legitimitatea. În acest context, prin inițierea reconstrucției paradigmatice a dreptului, vom opina că un prim pas în această direcție este de a urma abordări consecvente, integrate și responsabile. Pentru reconstrucția paradigmatică a dreptului, este necesară nu doar recunoașterea și conștientizarea controverselor, dar și înțelegerea adecvată, corectă, veridică a problemelor majore cu care se confruntă știința și practica juridică, precum și dorința și voința reprezentanților profesiilor juridice, a actorilor sociali de a schimba practicile existente, de a institui colaborări productive dintre practicieni și teoreticieni, dintre instituții de cercetare și instituții de aplicare a dreptului, dintre specialiști din arii diferite ale cunoașterii, de abordare sistemică și convergentă a problemelor existențiale (sociale, economice și juridice), care nu mai pot fi tratate fragmentar.

În ***Concluzii generale şi recomandări*** sunt expuse rezultatele cercetării întreprinse, fiind prezentată poziția autorului lucrării referitoare la relevanța valorificării interdisciplinarității în drept, statutul metodologiei interdisciplinare încadrate în arealul problematic al teoriei generale a dreptului, sunt specificate avantajele reconceptualizării paradigmatice a dreptului pentru dezvoltarea științei juridice naționale și pentru creșterea competitivității științei juridice autohtone la nivel local, regional și european, precum și pentru practica juridică actuală. Sunt înaintate propuneri în vederea îmbunătățirii cadrului juridic național pe dimensiunea cercetare și inovare, în vederea încadrării în tiparele interdisciplinare a cercetării juridice, operate la nivel mondial.

1. REPERE TEORETICO-METODOLOGICE DE CERCETARE A INTERDISCIPLINARITĂȚII ÎN DREPT

1.1. Demersuri totalizatoare în reconfigurarea statutului epistemic al dreptului

Nivelul la care se află societatea contemporană este marcat de procese, ce se caracterizează prin complexitate, eterogenitate, multilateralitate şi strictă interdependenţă. Mai mult ca atât, multiplele probleme ale contemporaneității, indiferent de originea lor, domeniul la care se referă și gradul de complexitate pe care îl au, fac trimitere la implicarea convergentă a specialiștilor din sfere diferite de activitate, cu viziuni de abordare complexă, cu varii cunoștințe, competențe și abilități. În consecință, realitățile zilelor de astăzi necesită o implicare tot mai activă a mediului academic în identificarea celor mai eficiente soluții ale problemelor lumii contemporane, după cum este incontestabil și faptul că o confruntare a ştiinţelor cu aspectele complexe ale realităţii determină „legături între discipline, aşa cum există între fapte, oameni, culturi, religii, geosfere”[1].

Rolul decisiv, în acest context, îi revine spiritului științific, capabil de a identifica soluții de durată pentru problemele actuale, care se dovedesc a avea un caracter complex și care nu pot fi soluţionate de o singură ştiinţă și nici măcar nu pot fi formulate concret, implicând necesitatea unei abordări multilaterale, ce vine din cadrul unor perspective inter-, multi- și transdisciplinare. Fiind conduși de necesitatea abordării acestor probleme prin prisma unui sistem coerent și unitar de cunoaștere, înțelegem importanța stabilirii conexiunilor și punctelor de tangență între domenii ce reflectă direcția spre care este orientat procesul real de dezvoltare a ştiinţelor contemporane.

Contextul social actual revendică identificarea instrumentarului teoretico-metodologic, care poate fi utilizat de ştiinţele contemporane pentru soluţionarea celor mai stringente probleme ale umanităţii. În acest context, interdisciplinaritatea se manifestă ca o soluție posibilă, ca o necesitate a timpurilor, dar și ca un instrument de facilitare a formării unei imagini integre asupra realității. Cea mai simplă formulă în care poate fi definită interdisciplinaritatea ne indică interacțiuni dintre domenii – de la o simplă comunicare de idei până la preluarea de concepte, metode, instrumente, tehnici, principii, teorii etc., schimb facilitat de prezumarea faptului că orice domeniu științific este un sistem deschis de cunoștințe.

[1] TĂTAR, A. *Abordarea inter- şi transdisciplinară în aria curriculară matematică şi* ştiinţe. [citat 28.07.2019]. Disponibil: https://www.google.com/search?q=ABORDAREA+INTER-.

Recurgerea la literatura teoretico-metodologică ne dezvăluie și reflectă raporturile de intersecţie şi subordonare dintre ştiinţe. Spre exemplu, V. Isac[2], care descrie schema corelaţiei dintre diferite sfere de activitate raţională (elaborată la Colocviul Internaţional, organizat de UNESCO, pe tema „Ştiinţă şi sinteză"), relevă condiţiile în care se realizează conexiunile: „Fiecare text are un context", adică este necesară corelarea oricărei date a unei discipline, afirmând cu siguranță că vom trăi într-o eră a interdisciplinarităţii.

În acest context al interacțiunilor, arealul problematic al teoriei generale a dreptului indică prezența, în preocupările sale tematice majore, a sistemului complex al interdependențelor și interrelaționărilor dintre stat și drept, dintre acestea și alte sisteme exterioare, dintre persoană, stat și drept etc. Adică, chiar din start avem, cel puțin vizibil, două categorii de interacțiuni (de natură internă și de natură externă), ce urmează a fi valorificate prin intermediul unui complex de metode din arii științifice distincte, inclusiv ale celor aparținând unor arii științifice exterioare, care, la o prima vedere, ar părea absolut straine domeniului, cum ar fi metodele matematice, statistice, cibernetice etc.

Astfel, în prezent, știința dreptului are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă: una este ori să se împace cu situația de moment, cu cercetări segmentate, cu abordări fragmentare și cu multiple critici privind lipsa de eficiență și obiectivitate, să se aprofundeze în criza științei juridice, ori să opteze pentru o nouă paradigmă științifică ce ar răspunde marilor provocări ale timpului, alta – ori să rămâna a fi dezaprobată, chiar contestată etc., așa cum este acum, ori să identifice resurse interioare pentru a-și demonstra eficiența și capacitatea de a soluționa probleme cotidiene, de a oferi siguranță și încredere cetățenilor.

Constatând că prestația științei juridice este dependentă de tradiționalism, dar și impusă să meargă în pas cu schimbările timpului, opinăm necesitatea reevaluării ei pe trei planuri:

1) ***epistemologic,*** dimensiune ce trimite la revizuirea statutului său științific prin evaluarea tendințelor de ultimă oră în știința și practica juridică, la asimilarea metodologiilor contemporane și aplicarea acestora la particularitățile realității juridice în condițiile sociale actuale;

2) ***pragmatic,*** impus de necesitatea revizuirii statutului social, a creșterii eficacității și aplicabilității dreptului, perspectivă ce trimite la explorarea experiențelor atât negative, cât și pozitive, pentru a identifica cele mai relevante și eficiente mecanisme, instrumente, modalități de soluționare a problemelor practicii, prin explicații teoretice adecvate;

3) ***instituțional-educațional,*** raportat prioritar la învățământul juridic**,** dar și la instituțiile de drept, dimensiune orientată spre valorificarea instrumentelor, oportunităților și posibilităților de

[2] ISAC, V. Principiul corelaţiei în cercetarea interdisciplinară. În: *Interdisciplinaritatea în ştiinţa contemporană.* Bucureşti: Editura Politică, 1980, 406 p., p. 85-93.

creștere calitativă a culturii juridice a juriștilor, astfel încât să se realizeze schimbări cantitative, la nivel social-juridic, ale percepției societății, adică schimbări pozitive în raport cu statutul și imaginea socială actuală a științei și practicii juridice.

Identificăm aceste trei priorități, reieșind din multiplele discuții, prezentări, dezbateri, sondaje, opinii, expuse de reprezentanți ai mediului academic, ai societății civile, de organisme internaționale la diverse reuniuni științifice[3]. Vom face referință doar la câteva momente pe această dimensiune. Spre exemplu, opinii referitoare la faptul că dreptul se află în multiple interdependențe, inclusiv cu procesele ce au loc la nivel global și care impun revizuirea științei juridice pe filiera unei epistemologii contemporane au exprimat unii autori, ca E. Aramă[4], A. Negru, N. Sadovei, I. Guceac, D. Baltag, B. Negru ș.a. Punând accent pe interdependențe, deci scoțând în evidență caracterul profund interdisciplinar al dreptului, profesorul E. Aramă menționează: „Desigur, lumea a evoluat, dar principiile care stau la baza vieţii, chiar dacă au suferit schimbări de nuanţă, au rămas aceleaşi, cel puţin, fundamentul lor. Trăim în era digitală, cu numeroase facilităţi tehnice, dar în continuare avem o singură planetă de care trebuie să avem grijă, ne-am câştigat libertatea, dar ea trebuie înţeleasă ca fiind limitată nu numai de legi, ci şi de bunul simţ care nu ne permite să ne comportăm imoral, să fim orgolioşi, să facem nedreptăţi”[5]. Despre cauzele necesității reevaluarii dreptului vorbește doctorul habilitat A. Negru, care opinează că „fenomenul accesibilităţii informaţiei a determinat o creştere semnificativă a cerinţelor faţă de drept în manifestarea sa normativă, evident, faţă de principiile fundamentale ale dreptului, faţă de calitatea activităţii de aplicare a dreptului de către organele puterii de stat şi, în final, faţă de justiţie, care în societatea contemporană se identifică ca unica autoritate de apreciere a procesului de realizare şi, îndeosebi, de aplicare a dreptului. (...) În prezent, este necesară reafirmarea și menținerea rolului dreptului în societatea contemporană”[6], afirmă A. Negru. Venind dintr-un domeniu mai specific de activitate științifică, doctorul habilitat N.

[3] BANU, O., CACE, S., CACE, C. [et al.] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*. Chișinău: Bons Offices, 2013, 100 p. ISBN 978-9975-80-782-1; *Barometrul Opiniei Publice* (noiembrie 2018). [citat 02.03.2020]. Disponibil: http://ipp.md/2018-12/sondajul-sociologic-barometrul-opiniei-publice-noiembrie-2018/; *Barometrul opiniei publice* (decembrie 2019). [citat 02.03.2020]. Disponibil: http://ipp.md/2019-12/barometrul-opiniei-publice-decembrie-2019/; ș.a.

[4] ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studierea și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009, 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2.

[5] ARAMĂ, E. Pledoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate.* 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5. p. 15.

[6] NEGRU, A. Rolul justiției în procesul edificării și valorificării unui regim politic democratic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 45-56. ISBN 978-9975-108-77-5. p.47-48.

Sadovei indică necesitatea revizuirii instrumentelor conceptuale ale dreptului național, plasat în context global [7].

O opinie extrem de relevantă pentru aria cercetării în cauză este expusă și de academicianul I. Guceac, care, evaluând criza actuală din Republica Moldova, menționează: „Etapa parcursă de Republica Moldova după adoptarea Declaraţiei de independenţă este apreciată în mod diferit de demnitari, oamenii politici, cetăţenii de rând. (...) La începutul secolului al XXI-lea, Republica Moldova, ca şi întreaga civilizaţie, se confruntă cu noi şi tot mai complicate dificultăţi, provocări şi ameninţări, considerate „maladii ale sistemuli administrării de stat şi ale dreptului constituţional”[8]. În lucrarea citată, I. Guceac înaintează proiectul de promovare a doctrinei statului inovațional, care, în linii mari, sugerează necesitatea fundamentării științifice a practicilor social-politice și juridice din perspectiva unui alt model de abordare, prin implementarea standardelor actuale de științificitate, model care, fiind suplimentat cu o bază teoretico-metodologică adecvată, ar putea deveni o realitate, în cazul în care ar fi susținut de teoreticieni și practicieni ai dreptului. „În condiţiile în care omenirea a păşit în etapa societăţii bazate pe cunoaştere, al cărei rezultat final este crearea de noi cunoştinţe, inovaţii, sisteme şi tehnologii şi punerea lor în aplicare în diferite sfere de activitate umană, este pe deplin justificată implementarea doctrinei statului inovaţional în ingineria construcţiei constituţionale a puterii de stat în Republica Moldova” [9].

Argumente ce vin în susținerea abordărilor de tip integrativ pe dimensiunea cercetare, inovare și educație se regăsesc și în politicile europene, dar și printre prioritățile naționale. La nivel european, au fost depuse mai multe eforturi orientate spre abordări integrate, ce au plasat cunoașterea în centrul preocupărilor, printre acestea înscriindu-se: *Strategia Europa 2020,* care indică trei direcții de acțiune: *inovare, educație, societate digitală*[10]; Rezoluţia Consiliului privind modernizarea universităţilor, pentru o Europă competitivă într-o economie globală, bazată pe cunoaștere, în care se menționează: „Sistemele de învățământ superior dețin un rol crucial în producerea de cunoștințe, care se află la baza dezvoltării umane și sociale și a promovării unei cetățenii active” [11].

---

[7] SADOVEI, N. Efectele globalizării asupra terminologiei juridice naționale. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp.56-62. ISBN 978-9975-108-77-5.
[8] GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate.* 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp.38-45, ISBN 978-9975-108-77-5. p.38-40.
[9] Ibidem. p.42
[10] *Strategia Europa 2020*. [citat 12.02.2018]. Disponibil: https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.
[11] Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (2011/C 372/09). 20.12.2011 [citat 12.12.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF

Orientată spre demararea și susținerea cercetărilor pe dimensiunea interdisciplinarității și multidisciplinarității a fost și stabilirea unui nou standard în cercetarea europeană prin Programul Cadru 7 (PC7) al Comunităţii Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activităţi demonstrative (2007-2013)[12], care avea ca obiectiv conectarea diferitor domenii prin lansarea cercetărilor trans-tematice și stimularea cercetărilor la limitele cunoașterii, numite și „cercetări de frontieră", prin intermediul cărora să se realizeze evaluări globale, pentru a oferi soluții la nivel regional și local. Inițiată de PC7, cercetarea trans-sectorială (inter- și multidisciplinară) are scopul de a aborda complexitatea și interconexiunile, oferind readaptarea și reconfigurarea cunoștințelor existente la realitățile noi, dimensiune care a căpătat o importanță esențială, odată cu punerea în aplicare a Strategiei Europa 2020. O observație importantă care se impune se referă la formulele în care au loc cercetările la nivel local, în primul rând fiind vorba despre structurile de cercetare formal existente, dar nu și functionale, dependente de politicile de stat în domeniu și centrate prioritar pe cercetări disciplinare, segmentate și fragmentate, promovate prin tradiție o perioadă destul de îndelungată, dar care, la momentul actual, sunt depășite, având nevoie de abordări mai extinse, prin aplicarea unor instrumente unificatoare și integratoare.

Raportul privind cercetarea interdisciplinară [13] trece în revistă situațiile cărora trebuie să le fie asociate abordarea interdisciplinară: a) Problematica complexă – situație care este recunoscută de marea majoritate a autorilor contemporani; b) Un domeniu de investigaţie larg – dreptul, fiind polivalent și având o arie extrem de vastă de aplicabilitate (economie, agricultură, medicină, inovare și cercetare, relații umane etc.), este incontestabil încadrat în această arie; c) Studierea unor relaţii profesionale şi disciplinare – aria interrelaționărilor profesionale și disciplinare e evidentă în materia științei juridice; d) Rezolvarea unor probleme care depăşesc aria specifică a unei singure discipline – marea majoritate a problemelor particulare depășesc cadrul tematic al unei discipline; e) Obţinerea unei unităţi de cunoaştere – este obiectivul urmărit prin schimbarea modului de abordare a celor trei planuri (epistemic, pragmatic și instituțional-educațional).

La nivel național, un pas important în dezvoltarea cercetărilor științifice[14] a fost Memorandumul de Înţelegere între Uniunea Europeană și Republica Moldova privind asocierea Republicii Moldova la Programul Cadru 7 (PC7) al Comunităţii Europene pentru cercetare,

[12] Programul Cadru 7 (PC7) al Comunităţii Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activităţi demonstrative (2007-2013). [citat 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.
[13] TOTH, C. *Raportul privind cercetarea interdisciplinară* [citat 03.11.2016]. Disponibil: http://docsoc.sas.unibuc.ro/wp-content/uploads/2013/09/DOCSOC_E2_Raport-cercetare-interdisciplinara.pdf.
[14] *Indicele competitivității globale pentru anii* 2017-2018. [citat 03.03.2020]. Disponibil: https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018.

dezvoltare tehnologică și activităţi demonstrative (2007-2013) al Uniunii Europene, ratificat de Parlamentul Republicii Moldova la 27 decembrie 2011, prin Legea nr.279, promulgat prin decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 483 din 18 ianuarie 2012[15], precum și asigurarea tranziţiei de la PC7 spre Programul „Orizont 2020", se indică în studiul *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din RM*[16] . În consecință, pe data de 12 iulie 2016, Comisia Europeană a prezentat recomandările privind politicile-cheie pentru susținerea modernizării sectoarelor știință și inovare din Republica Moldova. Este pentru prima dată când o țară asociată cu UE utilizează în mod voluntar Facilitatea de Susținere de Politici Horizon 2020, un instrument care oferă guvernelor susținere practică în identificarea, implementarea și evaluarea reformelor necesare pentru consolidarea calității sistemelor de cercetare și inovare din țările respective.

În același timp, dacă urmărim performanțele Republicii Moldova de atunci, potrivit Indicelui competitivității globale pentru anii 2017-2018[17], calitatea întregului sistem educațional al Republicii Moldova acumulează doar 3,2 din 7 puncte. Dar cel mai mic punctaj din regiune este acumulat de Republica Moldova pentru pilonul „Inovație", care include capacitatea de inovație și calitatea cercetărilor științifice – 2,6 puncte din 7. În comparație cu țările Europei Centrale, progresul Republicii Moldova pe parcursul ultimilor ani la acești indicatori este modest, înregistrând oscilații minore în jurul valorii medii. O altă sursă este Raportul Comisiei europene *Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și Inovare al Republicii Moldova Horizon 2020,* realizat de grupul de experți pentru PSF (*Policy Support Facility*)[18], care vine cu un șir de recomandări vizând consolidarea sistemului de cercetare și inovare din Moldova, prin identificarea unor deficiențe structurale și prin valorificarea punctelor forte – atât existente, cât și potențiale – ale Republicii Moldova. Aceștia menționează necesitatea unor reforme naționale în legătură cu structura, guvernanța și funcționarea sistemului de cercetare și inovare, totodată

[15] Decretul președintelui RM nr. 483 din 18.01.2012 privind promulgarea Legii pentru ratificarea Memorandumului de înţelegere între Republica Moldova şi Uniunea Europeană privind asocierea Republicii Moldova la Cel de-al Şaptelea Program-cadru al Comunităţii Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică şi activităţi demonstrative (2007-2013). [citat 03.11.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=51786&lang=ro.

[16] BANU, O., CACE, S., [et all] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din RM.* [citat 13.05.2020]. Disponibil: https://soros.md/files/publications/documents/Studiu%2C%20%E2%80%9EEvaluarea%20capacit%C4%83%C8%9Bilor%20de%20cercetare%20a%20institu%C8%9Biilor%20de%20%C3%AEnv%C4%83%C8%9B%C4%83m%C3%A2nt%20superior%20din%20Republica%20Moldova%E2%80%9D.pdf.

[17] *Indicele competitivității globale pentru anii* 2017-2018. [citat 03.03.2020]. Disponibil: https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018.

[18] *Raportul Comisiei europene*: *Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și inovare al Republicii Moldova Horizon 2020*. [citat 09.03.2020]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Desktop/interdisciplinaritate/PR%20Moldova_Executive%20Summary%20MD.pdf.

avertizând că implementarea superficială a reformelor ar putea fi fatală sistemului de cercetare și inovare din Moldova.

Cu toate acestea, chiar dacă rezultatele și evoluțiile de până acum sunt modeste, totuși în Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030”[19] se accentuează că pentru Republica Moldova „…capitalul uman reprezintă [...] resursa de bază a dezvoltării pe termen lung. Calitatea resurselor umane este în cea mai mare parte asigurată de sistemul educațional, astfel încât acesta trebuie considerat pe termen lung o prioritate absolută și o precondiție pentru avansarea în toate sectoarele social-economice ale țării. Cu toate acestea, la capitolul performanța educației, Republica Moldova se situează în urma țărilor Europei Centrale și de Est, conform indicatorilor internaționali. Prin urmare, țara noastră cu dificultate poate fi considerată competitivă la capitolul dezvoltarea sistemului educațional, fiind insuficiente eforturile de îmbunătățire a acestuia ”.

Considerăm că multitudinea și diversitatea problemelor la nivel social și instituțional, precum și a celor în materie juridică și nu numai, sunt determinate nu doar de schimbările majore la nivel social, de mondializare și globalizare, de perioada de tranziție, dar și de necesitatea unor revizuri la capitolul studiilor și cercetărilor teoretice, în vederea reorientării spre studii complexe și pertinente de drept comparat, dictate de suprapuneri, interrelaționări dintre domenii de referință, sisteme distincte de drept, profesioniști ai dreptului și cetățeni, opinie susținută și de autorul rus Tihomirov Iu. A.[20].

În raport cu cele indicate, problema cea mai mare este definitivarea unui standard unic de natură teoretico-metodologică ce ar îngloba într-un tot unitar metodologia general-științifică, metodologia juridică fundamentală și metodologiile aplicate. Suntem siguri că opiniile cu referire la acest subiect vor fi împărțite: unii vor considera că se exagerează, alții – că este inutil, a treia categorie, poate, ne va da dreptate. Indiferent de opinii însă, vom argumenta că este imposibil să exagerezi în privința utilității și relevanței unui standard teoretico-metodologic al cunoașterii persoanei, statului și dreptului, dat fiind caracterul sistemic, complex, generalizator, integrator și interdisciplinar al teoriei generale a statutui și dreptului. În concordanță cu acest fapt, extinderea ariei teoriei generale a dreptului, în vederea remodelării domeniului metodologiei juridice, poate oferi multiple avantaje, unul dintre care este posibilitatea constituirii

[19] Hotarârea Guvernului: nr.1083 din 8 noiembrie 2018 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 424-429, art. 1161. [citat 29.02.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109287&lang=ro.
[20] ТИХОМИРОВ, Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики. В: *Журнал российского права.* 2006. Nr. 6. с. 3-15. [citat 20.09.2015]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-pravovedenie-razvitie-kontseptsiy-i-obschestvennoy-praktiki/viewer.

unui sistem unic și integru de cunoștințe despre obiectul său de studiu, în condițiile schimbărilor actuale majore la nivel global și local.

Pentru a dezvălui esența problemei, dar și a asigura un fundament solid pe care să configurăm modelul metodologiei interdisciplinare a teoriei generale a dreptului și a direcțiilor de aplicare practică, vom purcede, inductiv, la o succintă elucidare a unei perspective științifice generale asupra interdisciplinarității, care are repere și în istoria științei și și-a dovedit eficiența în multiple domenii.

O privire retrospectivă asupra istoriei ştiinţei denotă că aceasta, din antichitate și până în prezent, a fost orientată spre căutarea soluțiilor la probleme de cea mai diversă natură (social-politice, juridice, economice, tehnologice etc.). Ca mod de activitate spirituală, cu legităţi specifice de funcţionare, știința niciodată nu a putut fi separată de activitatea socioculturală a societăţii, ci s-a desfăşurat în contextul acesteia. De aceea dominantele ce sunt specifice fiecărei perioade din istoria ştiinţei, în special procesele ce au însoțit dezvoltarea științei, mecanismul lor de realizare, pot fi explicate doar luând în considerare legităţile interne, conform cărora se dezvoltă şi funcţionează ştiinţa în contextul vieţii sociale. Astfel, în istoria științei au fost sesizate în permanență tendințe fie de specificare, segmentare, specializare, fie de unire, integrare – tendințe aflate în interdependență şi prezente în toate elementele culturii.

În general, secolele al XVII-XVIII-XIX-lea se caracterizează prin dezvoltarea ştiinţelor specializate și prin multiple mutaţii evolutive. În legătură cu acest fapt, ne întrebăm: Oare diferenţierea ştiinţelor din această perioadă neagă unitatea lumii? Încercăm să fim de acord cu autorii care dau un răspuns negativ la această întrebare[21]. Ajungem la o asemenea concluzie, reieşind din interdependenţa dintre diferenţiere şi integrare. Deoarece, aproximativ până în secolul al XIX-lea, în ştiinţă acţionează diferenţierea extensivă, care este în conexiune cu cea intensivă, interioară. Diferenţierea ştiinţelor şi cunoştinţelor ştiinţifice după obiectul de studiu, după metode etc. dă naştere tendinţei de raţionalizare teoretico-metodologică a realităţii, care poate să-şi realizeze obiectivele doar prin integrare. Pe această dimensiune, cea mai mare amploare o au ştiinţele naturale (matematica, fizica, tehnologiile informaționale etc.), dar unei abordări consecvente este supusă și problematica progresului, a libertăţii, voinţei şi a acţiunii umane, a istoricităţii, a dreptății și inegalităților, a libertății și responsabilității, a drepturilor omului. Concepţia ştiinţifică despre lume recunoaşte doar enunţurile empirice despre lucruri, enunţurile analitice ale logicii şi matematicii. Pe aceeaşi linie se iniţiază proiectul ştiinţei unificate, proiect pe care se străduia să-l realizeze, în opinia cercetătoarei A. Botez, autori

[21] МИРСКИЙ, Э. М. *Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки*. Москва: Наука, 1980. 304 с. с.43.

precum: Bohr, Dewey, Gonseth, Jargensen, Kotabrinski, Neurath, Reichenbach, Russell, Woodger, iar raţiunea teoretică nu mai este concepută ca absolut diferită de cea practică. Binele şi răul nu mai sunt independente de voinţa individului, ci dimpotrivă [22].

Modificările esenţiale în caracterul cercetărilor ştiinţifice şi în structura ştiinţelor sunt determinate de trecerea de la predominarea abordărilor disciplinare la cele interdisciplinare. Din această cauză este necesară analiza şi evidenţierea factorilor care contribuie la schimbarea paradigmei ştiinţei actuale. Ceea ce a modificat structura, formele şi metodele tradiţionale se află în interiorul procesului de dezvoltare a ştiinţelor şi a scopurilor pe care şi le propun spre realizare. Acest fapt indică o apropiere a ştiinţelor de practică prin aspecte de natură socială, politică, juridică, antropologică şi axiologică. În același timp, analiza specificului ştiinţei contemporane constă nu doar în a determina cauzele acestei modificări paradigmatice, dar şi în evidenţierea factorilor primordiali, ce permit aplicarea în practică și oferă soluții eficiente și de durată privind problemele cu care se confruntă oameni, societăți și state.

Situația în cauză a dat startul căutării unor metode şi modele universale de cunoaştere. Iar noţiunile de adevăr, verificare, obiectivitate şi imparţialitate preconizează că locul privilegiat îl deţin ştiinţele naturale, care încep să intre în conexiune cu etici hedoniste. Căci specificul perioadei moderne (scientismul, experimentalismul, pragmatismul, individualismul) a determinat şi existenţa unui şir de probleme, cum ar fi modificările mediului său de viață pe care omul s-a considerat în drept a le efectua. Paralel proceselor de specializare, diferenţiere, apar forme de unificare, integrare. În calitate de concept, unificarea/integrarea/interdisciplinaritatea se manifestă atunci când se procedează la sistematizarea şi clasificarea cunoştinţelor ştiinţifice, a ştiinţelor, în baza unor elemente comune. Spre deosebire de specializare/segmentare/diferenţiere, care se realizează de la sine, unificarea/integrarea/interdisciplinaritatea solicită eforturi exterioare, de natură teoretico-metodologică. Deci unitatea lumii materiale nu este suficientă pentru realizarea integrării. Metodele, tradiţiile de cercetare, modelele de abordare ale unor ştiinţe trec graniţele altor ştiinţe. Acestea sunt tendinţe care pot fi observate atât în ştiinţele naturale, cât şi în cele ce se încadrează sub genericul socioumanistice, respectiv și în știința dreptului.

Interesul sporit față de particularitățile tabloului științific contemporan este sesizabil la autori din cele mai distincte domenii științifice și din cele mai diverse contexte culturale. În general, momente de analiză ale interacțiunii disciplinare putem găsi la autori ca: Platon[23],

[22] BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. Bucureşti: Pro Universitaria, 2015, 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.
[23] PLATON. *Diloguri.* București: Antet, 2010 , 160 p. ISBN 9789736364266

Aristotel[24], Kant[25], Hegel[26],Wiener N.[27] etc. De analize nemijlocite ale unificării ştiinţelor au fost preocupaţi I. Prigogine[28], G. Bachelard[29], N. Bohr[30], J. Piaget[31], D. Bohm[32], J. Baudrilard[33] etc., care şi-au expus punctele de vedere asupra problemei respective. Dar tendința de bază, sesizabilă în toate cazurile, a fost identificarea și definirea conceptelor şi standardizarea terminologică. Pentru a desemna procesul ce domină știința contemporană, sunt folosiți termenii: *sinteză, unitate, complexitate, codisciplinaritate, integrare, interdisciplinaritate, multidisciplinaritate, transdisciplinaritate* ş.a. Trebuie specificat că noțiunile în cauză sunt ulterioare manifestării tendinței de unificare a domeniilor. În metodologia ştiinţei se consideră că termenii *sinteză* şi *integrare* sunt sinonimi, opinie susținută de academicianul A.D.Ursul[34]. După părerea altor autori (N.Depenciuk[35]), aceste noţiuni, chiar dacă sunt apropiate, totuşi se deosebesc şi fiecare dintre acestea în parte are o semnificație specifică. Etimologic, termenul *integrare* provine de la latinescul *integer*, ceea ce în traducere semnifică „întreg, unit”. Termenul are un sens dublu: unul indică procesul de unire a părţilor şi formarea întregului; altul fixează rezultatele acestui proces. Luând în considerare aceste două sensuri, înţelegem integrarea ştiinţelor ca pe un proces de conexiune a diferitor componente a activităţii ştiinţifice şi a diferitor ştiinţe, formarea şi consolidarea lor. Divergenţele în înţelegerea sensului termenului de *integrare* se manifestă numai în aceea că unii autori pun accentul pe procesul de realizare a integrării (N.P. Depenciuk), iar alţii – pe rezultatele procesului (A.D. Ursul). Dacă revenim la termenul *sinteză*, realizăm că el reprezintă un proces de durată, care contribuie la realizarea integrării. Rezultă că *integrarea*, de la sine, presupune *sinteza*. Probabil, cel de-al treilea termen, *unitate*, are un caracter mult mai

[24] ARISTOTEL. *Politica*. Bucureşti: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4; ARISTOTEL. *Statul atenian.* Iaşi: Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6 ș.a.
[25] KANT, I. *Scrieri moral-politice*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991. 494 p. 973-44-0071-1; KANT, I, *Spre pacea eternă.* Bucureşti: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.
[26] HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.
[27] WIENER, N. *Cibernetica.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1966. 272 p.
[28] PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianţa: metamorfozele ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1984. 420 p.
[29] BACHELARD, G. *Dialectica spiritului ştiinţific modern. Vol.1. Antologie de texte*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 390 p.
[30] BOHR, N. *Teoria atomică și descrierea naturii*. București: Humanitas, 2013. p. 152. ISBN 978-973-50-4215-8.
[31] PIAGET, J. *Inţelepciunea şi iluziile filosofiei*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, 254 p.; PIAGET, J. *Tratat de logică operatorie*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.
[32] BOHM, D. *Plenitudinea lumii şi ordinea ei*. Bucureşti: Humanitas, 1995, 312 p. ISBN 973-28-0512-9.
[33] BAUDRILARD, J. *Sistemul obiectelor.* Cluj: Echinox, 1996. 148 p. ISBN 973-9114-44-7.
[34] УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания.* Москва: Наука, 1983. 399 с.
[35] ДЕПЕНЧУК, В. П. Некоторые особенности развития интегративного процесса в современной *науке.* В: *Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания.* Москва: Наука, 1983. 399 с.

cuprinzător, deoarece el ia în considerare toate componentele acestui proces complex şi condiţiile realizării lui.

În fine, savanţii au convenit asupra folosirii termenului de *integrare* şi/sau *interdisciplinaritate*. De analiza genezei, esenţei, particularităţilor, funcţiilor acestui proces s-au ocupat autori ca: К.Х. Делокаров[36], Ovcinikov N.F[37], D.A. Guşcin[38], O.M. Sicivița[39], A.D. Ursul[40], A.I. Rakitov și A.Ă. Anisimova[41] I. Prigogin [42], B.M. Kedrov [43], Th. Kuhn[44], J. Piaget[45] etc. De analiza dimensiunii istorico-metodologice şi a funcţiilor interdisciplinarității au fost preocupați A.S. Kraveţ[46] , M.G. Cepikov[47], B.G. Iudin[48]; ş.a. La lucrările autorilor enumerați mai sus, menționăm și lucrările savanţilor care au contribuit la dezvăluirea esenţei termenului în cauză şi la analiza factorilor de integrare: I.Pârvu[49], S. Marcus[50] , V. Tonoiu[51], M. Herivan[52], P. Caravia[53], A. Botez[54] ş.a.

Specialiştii care studiază *integrarea* ajung la relevarea diferitor forme de realizare a acesteia. De exemplu, A. S. Kraveţ, definind *integrarea* în ştiinţă, evidenţiază următoarele modalităţi de realizare a ei: *reducţionistă*, *generalizatoare*, *extensivă*, *complementară*, *de structură*, *metodologică*, *metaştiinţifică*, *conceptuală*, *de completare*, *socio-culturală* şi

---

[36] ДЕЛОКАРОВ, К.Х. *В поисках новой парадигмы. Синергетика, Философия. Научная рациональность*. Москва: РАГС, 1999. 243 с.
[37] ОВЧИННИКОВ, Н.Ф. *Тенденции к единству науки*. Москва: Наука, 1988. 280 с.
[38] ГУШЧИН, В. *Обзор главнейших систем классификации наук*. Москва: Книжный угол, 1987. 115 с.
[39] СИЧИВИЦА. О.М. *Сложные формы интеграции науки*. Москва: Высшая школа, 1983. 132 с.
[40] УРСУЛ, А.Д. Исследование информационных и глобальных процессов: междисциплинарные подходы и связи. [citat 14.03.2020]. Disponibil: https://author.nbpublish.com/lr/article_259.html.
[41] РАКИТОВ, А.И., АНИСИМОВА, А.Э. Классификация наук как философская проблема. В: *Философские науки.* 2014, nr. 7, cc. 30-40. [citat 05.11.2019]. Disponibil: https://www.phisci.info/jour/article/view/791/744.
[42] PRIGOGINE, I, STENGERS, Is. *Noua alianţa: metamorfozele ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1984, 421 p.
[43] КЕДРОВ, Б. М. *Проблемы логики и методологии науки.* Москва: Наука, 1990, 352 с. ISBN 5-02-008100-0; КЕДРОВ, Б.М. *Науки в их взаимосвязи: История. Теория. Практика*. Москва: Наука, 1988. 285 с. ISBN 5-02-008015-2.
[44] KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice.* București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9.
[45] PIAGET, J. Tratat de logică operatorie. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.
[46] КРАВЕЦ, А.С. Типы интеграционных процессов в науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания.* Москва: Наука, 1983. 399 p.
[47] ЧЕПИКОВ, М.Г. Интеграция науки. Москва: Мысль, 1981. 280 с.
[48] ЮДИН, Б.Г. Наука в обществе знаний (03.09.2010 г.). [citat 22. 01.2017]. Disponibil: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=52
[49] PARVU, I. *Introducere în epistemologie.* Iaşi: Polirom, 1998. 304 p. ISBN 973-683-113-2, ; PARVU, I. Premise pentru o perspectivă interdisciplinară în teoria ştiinţei. În: *Interdisciplinaritatea în ştiinţa contemporana.* Bucureşti: Editura Politica,1986. 513 p.
[50] MARCUS, S. *Provocarea ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1988. p 470.
[51] TONOIU, V. *In căutarea unei paradigme a complexităţii*. Bucureşti: IRI,1997. 232 p. ISBN 973-97627-1-9.
[52] HERIVAN, M. *Noua mitologie a universurilor deschise: schiţa unei istorii paralele şi interferenţe a cunoaşterii contemporane.* Bucureşti: Editura Eminescu, 1984. 222 p.
[53] CARAVIA, P. *Discipline, conexiuni, gândire creatoare*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991. 243 p. ISBN 973-44-0030-4.
[54] BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. Bucureşti: Pro Universitaria, 2015. 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.

managerială[55]. Considerând ca bază a integrării intensitatea procesului şi nivelul de realizare, N. Depenciuk menționează alte forme de manifestare a integrării științelor: *cooperarea* științelor pentru soluționarea unei probleme, *complexitatea, complementaritatea* şi *sinteza*[56]. Din perspectiva analizei sistemice, A.D. Ursul propune următoarele forme de integrare: *totalitatea, organizarea sistemică, coordonarea*[57].

Kikeţ G.Iu.[58], încercând o analiză complexă a mecanismului procesului de integrare, accentuează că integrarea științelor, în fine, se obține datorită acțiunii diverșilor factori: de natură instituțională, gnoseologică, comunicativă și menționează ca bază a integrării științelor unitatea materială a lumii şi caracterul integrator al omului. Alți autori (A.S.Kraveț ș.a.) consideră că integrarea poate avea ca fundamentali factorii ontologici, gnoseologici şi pragmatici. Bazele ontologice ale integrării se înrădăcinează nu numai în legătura dintre fenomenele realității naturale, dar şi în cea dintre natură şi societate, în asimilarea practică a realității. În plan gnoseologic, avem unitatea structurilor teoretico-raționale de cunoaștere, aspectul social reprezentând aprofundarea procesului de integrare şi impactul lui asupra științelor socio-umane. Concomitent, evidențiem factorii de natură internă şi externă[59]. Ca factor intern se manifestă momentul aprofundării în obiectul de studiu. Insuficiența metodelor de cercetare conduce la trecerea peste granițele disciplinei, ceea ce indică obiectivitatea includerii în cercetare a metodelor specifice altor discipline. În afară de aceasta, orice disciplină folosește elemente, raporturi, legi, metode care sunt generale pentru toate domeniile științifice, pentru toate disciplinele.

Factorii externi sunt acei factori care apar ca rezultat al necesității implicării diverselor domenii în cercetarea unui fenomen sau din necesitatea soluționării unor probleme stringente. Existența acestor factori este determinată de aprofundarea integrării științelor, de legătura reciprocă între sferele vieții sociale şi de trecerea de la metode locale de activitate la valorificarea complexă a realității materiale şi spirituale în condițiile globalizării. Rezultatul acestui proces este interconexiunea științifică internă şi unificarea disciplinelor dintr-o ramură, care formează complexe de cunoştințe ce se includ într-un sistem integru.

---

[55] КРАВЕЦ, А.С. Op. cit.
[56] ДЕПЕНЧЮК, Н. П. Op. Cit.
[57] УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983, 399 с. с. 152.
[58] КИКЕЦ, Г.Ю. *Проблемы интеграции общественного и естественного знания*. Киев: Наукова Думка, 1978, 176 с.
[59] ДЕГТЕРЕВ, В.А. Интеграция в системе непрерывной подготовки специалистов социальной сферы. В: *Современные проблемы науки и образования*. 2012, nr. 3. [citat 30.11.2018]. Disponibil: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6490.

Secolul al XXI-lea a adus cu sine o investigare analitică fără precedent, dar şi o sinteză nemaipomenită în istoria ştiinţei[60]. Cercetările analitice fac ca fiecare ştiinţă să devină interdisciplinară. Astfel ştiinţele naturale şi cele socioumanistice devin complexe interdisciplinare. Integrarea îşi găseşte expresie în ştiinţele limitrofe (cibernetica, bioetica, ecologia, etc.), în formarea aparatului categorial comun al ştiinţelor, metodelor interdisciplinare şi în influenţele reciproce ale ştiinţelor şi ale metodelor în cercetarea problemelor complexe.

Unii autori[61] consideră că epoca contemporană îşi ia conceptele principale din domeniul extractiv prin analize specializate profund. Alţi autori[62] consideră că ne aflăm într-o perioadă a sintezei, care va produce o revenire la gândirea generalizatoare, din cauza că studiile specializate şi aprofundate au condus spre faptul că se ştie din ce în ce mai puţin despre ansamblu[63]. După cum remarcă I. Prigogine[64], etapa de tranziţie impune necesitatea de a abandona liniştea etapei precedente. În secolul al XXI-lea știința trebuie să caute un limbaj universal, pentru a realiza întâlnirea între cunoştinţele noastre. Iar dualitatea subiect-obiect indică necesitatea înţelegerii unităţii acestei relaţii. Omul este element în sistemul naturii, egal cu celelalte elemente, iar noţiunile de *relativitate*, *informaţie*, *sistem*, *entropie* constituie concepte-cheie ale ştiinţei contemporane. Astfel, procesele ce se produc în ştiinţă determină un nou stil de înţelegere şi explicare, prin indicarea unor noi direcţii şi modalităţi de cercetare.

Analizând procesele caracteristice ştiinţelor contemporane, P. Caravia indică o necesitate de standardizare terminologică din cauza că „în limbajul curent sunt folosiţi termeni variaţi pentru a desemna acest proces. Generic, în limbajul specialiştilor, în publicaţii, în titulatura unor catedre universitare sau cursuri, cel mai des sunt folosiţi termenii de *integrare* şi *interdisciplinaritate*”[65]. Noi folosim aceşti termeni pentru a desemna procesele din ştiinţa juridică, conectată la realităţile societăţii globalizate şi mondializate, deoarece cultura celui de-al treilea val pune din ce în ce mai mult accentul pe context, pe relaţii şi pe totalităţi[66]. Astfel, interdisciplinaritatea aplicată ştiinţelor juridice, ca, de altfel, și altor științe, contribuie la creşterea compatibilităţii diverselor domenii de manifestare a dreptului şi determină forme noi în dezvoltarea ştiinţei juridice. Deci procesul de unificare, integrare este un mod de exprimare a dezvoltării ştiinţei și, totodată, un instrument operațional în soluționarea problemelor cu care se confruntă dreptul în condițiile actuale.

---

[60] **ROȘCA (Ciobanu) R**. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul Filosofiei dreptului*). Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.
[61] PAPU, E. *Despre stiluri*. Bucureşti: Eminescu, 1986. 538 p.
[62] TÖFFLER, A. *Al treilea val*. Bucureşti: Editura Politică, 1983. 684 p.
[63] BOTEZ, A. Op. Cit.
[64] PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianţa: metamorfozele ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1984. 421 p.
[65] CARAVIA, P. Op. Cit., p. 80.
[66] TÖFFLER, A. Op. Cit.

Ştiinţa juridică, în configurația în care există, trebuie percepută ca un sistem de cunoştinţe, care urmărește recunoașterea ori formularea adevărului ştiinţific, în baza cercetării realității juridice, și exprimarea lui, într-o formulă organizată și logică, în teorii şi sisteme. Dreptul, asemănător umanității, a devenit o totalitate de conexiuni, un sistem vast aflat în continuă evoluţie, organizare, schimbare și comunicare. Pentru a determina natura dreptului, atenţia cercetătorilor astăzi trebuie să se orienteze spre acele domenii care se află la hotarul dintre ştiinţele juridice, dintre societăți și state, date fiind conexiunile multiple care există, ce nu pot fi neglijate. În consecință, abordarea interdisciplinară devine una dintre cele mai importante particularităţi ale cunoaşterii ştiinţifice, deoarece la baza ei se află transformări calitative profunde, ce se produc sub influența diferitor factori (acorduri dintre state, migrație, tehnologizare, digitizare, conflicte, crize sociale și economice etc.), care întemeiază legături între diverse părţi ale structurilor social-statale, obiectelor, persoanelor şi intensifică procesele de conexiune interioară și exterioară.

Trecerea timpului tot mai mult transformă ştiinţa într-o parte organică a societăţii şi culturii, care cuprinde nu numai atitudinea omului faţă de natură, dar şi atitudinea faţă de alţi oameni şi faţă de sine însuşi, față de instituții și politici la nivel național și mondial. Astfel, are loc unificarea potenţialului tehnologic, cultural şi umanitar al ştiinţei. În această ordine de idei, problemele majore cu care s-au confruntat state și cetățeni din întreaga lume au demonstrat încapacitatea tehnologiilor actuale de a face față unor situații precum cea de moment (criza generată de Covid19), că sistemele educaționale nu au reușit să asimileze și să valorifice instrumentele tehnologice oferite de era digitală, dar și că societatea umană trebuie să reevalueze prestația sa socială prin dezvoltarea simțului responsabilității, depășirea egoismului, prin orientarea în direcția solidarizării și cooperării umane. În consecință, pandemia Covid19 a declanșat o criză globală pe toate dimensiunile: economic, politic, instituțional, educațional etc., ca situație de criză neordinară, ea a dezvăluit și incapacitatea autorităților de a gestiona și a identifica soluții neordinare, non-standard, ceea ce demonstrează că este nevoie de a construi instrumente flexibile și adaptabile unor situații sociale non-standard, distincte și specifice. Această situație este foarte relevantă pentru abordările de tip integrat (cum sunt cele atribuite sinergeticii și abordării interdisciplinare), care operează cu termeni ca *entropie, ordine, dezordine, haos, neordinar* etc. Ceea ce, cu siguranță, se pretează acestui fenomen, care a schimbat lumea într-o perioadă foarte scurtă de timp, este că la nivel mondial există interdependențe și că trăim într-o lume complexă, ce determină abordări complexe, or, altfel decât prin dezvoltarea diverselor complexe interdisciplinare și prin edificarea valorilor definite

dintr-o perspectivă integrativă, specifică secolului în care trăim nu pot fi dezvoltate științele despre om și societate.

Un alt moment specific contemporaneităţii sunt polemicile frecvente despre cooperare, responsabilitate și securitate umană, umanism, moralitate, integritate etc. După cum opinează J. Maritain, citat de A. Restian, „realitatea devine din ce în ce mai ştiinţifică, pentru că ştiinţa construieşte o nouă realitate”[67]. În acest context, analiza interdisciplinară studiază relaţiile de interdependenţă dintre ştiinţe şi comunicarea între ele, dar și modalitatea în care realitatea idealizată, construită și fundamentată pe valori general-umane, așa cum se regăsesc și în Declarația Universală a Drepturilor Omului, să fie una ce exprimă o realitate trăită, așa cum este și cum este percepută de societatea umană și chiar și în situații excepționale (cum este cea care a fost declarată în RM, începând cu martie 2020) ori în situații de normalitate, știința dreptului să reușească să-și îndeplinească sarcinile asumate, astfel încât să contribuie la identificarea celei mai bune soluții.

Generalizând ideile unei succinte prezentări a specificului interdisciplinar al lumii contemporane, M.G.Cepikov evidenţiază următoarele momente definitorii: 1) Din tendinţă, interdisciplinaritatea s-a transformat în legitate. De exemplu, pentru soluţionarea integrării economice se aplică cercetări juridice, sociologice, cibernetice, filosofice, statistice, descoperiri matematice etc., ori pentru intergarea RM în UE, la fel, avem multiple dimensiuni, ce se încadrează în arii științifice distincte; 2) Unitatea lumii și legătura cauzală dintre fenomene sunt fundamentul obiectiv al abordărilor de natură interdisciplinară. Unitatea lumii determină unitatea ştiinţelor, fără a lua în considerare marea lor diversitate; ele trebuie să creeze un tot integru; 3) Unitatea cunoştinţelor ştiinţifice se realizează pe căi diferite şi se manifestă sub forme distincte (unificarea aparatului categorial, digitizarea, conexiunea și împrumutul de metode, conexiuni pe baza obiectului de cercetare, formarea ştiinţelor complexe sau sintetice matematizarea, colaborarea dintre cercetători, dintre mediul academic și instituțiile de drept etc.)[68].

În practica ştiinţei actuale, există deci şi funcţionează operativ demersuri intelectuale totalizatoare, cum ar fi abordarea interdisciplinară şi cea sistemică, prin care se preconizează că obiectul cercetării este analog unui sistem alcătuit de o totalitate de elemente și conexiuni dintre acestea. Operaţiunea epistemologică şi metodologică pentru abordarea sistemică nu presupune neapărat că obiectul cunoaşterii este un sistem, ci că, din punct de vedere al cercetării şi

[67] RESTIAN, A. *Unitatea lumii şi integrarea ştiinţelor*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989. 300 p. ISBN 973-29-0101-2. p. 279-280.
[68] ЧЕПИКОВ, М. Г. Op. Cit., p. 15-20.

conceptualizării, el va fi considerat a fi un sistem, cu o totalitate de elemente interdependente. Raportat la acesta, cercetarea interdisciplinară este modelul de iniţiere şi realizare a unor serii de transferuri succesive de concepţii şi metode dintr-un domeniul în altul, dintr-o ramură în alta. Ea reproduce totalitatea complexă printr-o mişcare sincronică şi diacronică de concepte, metode şi operaţii transferate în cadrul unui flux continuu de informaţie dintr-o disciplină în alta, în baza unui proiect epistemologic şi printr-un proces de integrare a rezultatelor obţinute. Istoria ştiinţei ne demonstrează că soluţionarea multor probleme implică deseori necesitatea depăşirii graniţelor domeniului de origine. Căci dominarea diferenţierii şi dezvoltarea ştiinţelor monodisciplinare este depășită și solicită suportul altor discipline.

În acest context al tabloului general al evoluțiilor din știința contemporană, cu intenția de a argumenta necesitatea fortificării dimensiunii metodologice a teoriei dreptului în general și a metodologiei interdisciplinare în particular, recurgem la abordări prioritare pe dimensiunea în cauză, făcând referință la literatura științifică. Astfel, sistematizarea modurilor în care este tratată teoria generală a dreptului ne relevă că o mare parte de autori scot în evidență dimensiunea generalizatoare a acesteia. „Teoria generală a statului și a dreptului este o știință generală despre stat și drept (...), care formulează și elaborează principii, concepte, categorii, metode aplicabile tuturor științelor juridice, valabile pentru toate disciplinele de drept”[69], afirmă V. Enea. Totodată, apreciată ca știință introductivă, orientativă și de sinteză, care cercetează legitățile de dezvoltare a statului și dreptului în complexitatea lor, generalizează datele științelor juridice și elaborează concepte, metode, principii pentru științele juridice, ea este considerată o disciplină, în egală măsură, juridică și socială[70].

Opinia expusă în aceeași cheie în care abordăm, în conținutul acestei lucrări, teoria generală a dreptului aparține lui N. Popa, care menționează că teoria dreptului este o disciplină de referință pentru știința dreptului, care urmărește îmbogățirea și amplificarea cunoașterii (deci și practica) dreptului: „Nevoia unei teorii juridice unitare și cuprinzătoare se află în directă legătură cu capacitatea sa de a oferi soluții exacte (sau cât mai apropiate de cerințele reale ale vieții sociale, în care dreptul își duce existența), satisfăcătoare pentru problemele practice relevante”[71]. Opinii similare sunt împărtășite și de alți autori, cunoscuți în materie de teorie a dreptului și pe dimensiunea metodologiei dreptului. Astfel, printre

[69] ENEA, V. *Introducere în studiul statului și dreptului*. Iași: Samia, 2009. 262 p. ISBN 978-973-7783-30-1. pp. 9-10.
[70] NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria genearlă a dreptului și statului în definiții și scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2. p. 10.
[71] POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008, 248 p. ISBN 978-973-115-431-2. p.7.

cercetătorii preocupați de problematica teoriei și metodologiei dreptului se înscriu M. Manolescu[72], S. Popescu[73], I. Huma[74], Gheorghe Mihai și R. Motică – cu valorificarea abordării sistemice a dreptului[75], I. Craiovan[76], E. Aramă[77] – cu studii relevante de istorie, teorie și metodologie a dreptului, raportate la unele probleme extrem de importante pentru actualitate, I. Craiovan[78] – cu constatarea că dreptul se află în criză, fiindcă, în virtutea multiplelor suprasolicitări actuale, reacția dreptului, ca sistem normativ specific, a devenit *ad-hoc* inadecvată, mereu depășită de realitate. Pentru a soluționa criza dreptului, conchide I. Craiovan, teoria generală a dreptului trebuie să renunțe la dogmatism, să promoveze un drept deschis, flexibil, anticipativ, multiplicitatea nivelurilor juridice, pluralismul ordinelor juridice, multiculturalismul, transgresiunea și integrarea. Unele aspecte ale metodologiei juridice se remarcă și la profesorul A. Smochină[79], la B. Negru[80] ș.a. O arie vastă de probleme de actualitate din practica și știința dreptului, cum ar fi particularitățile societății în tranziție, ale globalizării și ordinii juridice, ale răspunderii juridice, valorilor și nihilismului juridic, ce nu pot fi abordate în afara unei metodologii aplicate consecvent, le regăsim la doctorul habilitat D. Baltag[81]. De asemenea, sunt de menționat și studiile complexe, care determină relații de corespondență dintre etape diferite de dezvoltare a dreptului cu actualitatea, efectuate de către doctorul habilitat R. Grecu[82]. În același timp, urmărind modalitatea în care se regăsește și este tratată metodologia juridică, o putem identifica, de cele mai multe ori, încorporată, fără prea multe excepții, în studiile de teorie a dreptului, ca un compartiment indispensabil părții introductive din teoria generală a statului și dreptului, de început, căruia nu i se

---

[72] MANOLESCU, M. *Știința dreptului și artele juridice*. București: Continent XXI, 1993. 112 p. ISBN 973-95459-0-4; MANOLESCU, M. *Teoria și practica dreptului*. București: Fundația Regele Mihai, 1946. 314 p.

[73] POPESCU, S., ILIESCU, D. *Probleme actuale ale metodologiei juridice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. 156 p.

[74] HUMA, I. *Întroducere în studiul dreptului.* Iași. Chemarea, 1993. 158 p.

[75] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului*. București: ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x.

[76] CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2007. 534 p. ISBN 978-606-673-612-1.

[77] ARAMA, E. *Repere metodologice pentru studierea si aplicarea dreptului*. Chișinău. CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2; ARAMA, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și apecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6.

[78] CRAIOVAN, I. Op.cit., p.33.

[79] SMOCHINĂ, A. Repere metodologice ale organizării investigaţiilor ştiinţifice: orientări, concepte şi perspective. În: *Problemele dezvoltării economiei de piaţă în statul de drept*: materialele conf. teoretico-şt. int., 17-18 dec. 2005, Bălţi, 2005. p. 62-68.

[80] NEGRU, B. Realizarea dreptului: probleme teoretice și practice. În: *Administarea publică.* 2016, nr.1, p.38-50. [citat 23.02.2018]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/89/ro/Negru.pdf.

[81] BALTAG, D., ROBEA, M. Valorile juridice în fața provocărilor globalizării. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: ArtPoligraf, 2018, p171-18. ISBN 978-9975-3178-4-9.

[82] GRECU, R. Apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului – vector al politicii penale în epoca globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: USM, 2019, pp.30-38. ISBN978-9975-108-77-5. GRECU, R., AVORNIC, Gh. Opera juridică a lui C. Stere-tezaur științific nevalorificat. În: *Constantin Stere prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasluiana 98, 2016, pp. 273-287. ISBN 978-973-116-503.

acordă prea mare atenție. Făcând o sistematizare a modalităților de definire a metodologiei juridice, N. Popa totuși afirmă că aceasta reprezintă sistemul unor factori de relativă invarianță într-un număr suficient de mare de metode, factori ce au ca obiect raporturile, legăturile, relațiile care se stabilesc între diferite metode în procesul cunoașterii fenomenului juridic"[83]. Profesorul Gh. Avornic, în *Tratatul de teoria generală a statului și dreptului*, pornind de la analiza modului în care teoria generală a statului și dreptului se înscrie în tabloul științific contemporan, ne oferă o abordare convergentă a acesteia prin aplicarea modelului interdisciplinar, indicând că „ ... este o știință socială, politică și juridică"[84].

În cazuri rare, metodologia juridică se atestă în studii individuale, sistematizate, precum sunt și unele lucrări, care se bucură de o incontestabilă autoritate și aplicabilitate, precum cele semnate de I. Craiovan[85], cea a lui J.L.Bergel[86] și P. Delnoy[87], dar și *Metodologia dreptului*, elaborată de E. Aramă și R. Ciobanu[88],– lucrări ce conțin studii bine sistematizate și structurate ale preocupărilor metodologiei juridice și al ariilor de aplicabilitate a ei. Spre deosebire de spațiul românesc, în arealul științific rusesc remarcăm mai mulți autori preocupați de problematica fundamentării unei metodologii a științei juridice. În acest context, atestăm studii monografice, care pun în evidență dominantele metodologice ale dreptului natural, tratate începând cu antichitatea greacă până în contemporaneitate, precum e cel al lui R. Gavriliuc[89]; sau cercetări care determină aria teoretico-metodologică a dreptului[90]; precum și unele studii specifice de metodologie juridică a unei ramuri de drept, cum ar fi metodologia dreptului constituțional, sau autori ce tratează dimensiunea interdisciplinară și integrativă a teoriei dreptului în condițiile

[83] POPA, N. Op. Cit., p.15.
[84] AVORNIC, Gh. *Tratatul de teoria generală a statului și dreptului*. V. I. Chișinău, 2009. 440 p. ISBN 9975-70-370-4. p.33.
[85] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7; CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București:Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.
[86] BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.
[87] DELNOY, P. *Elements de methodologie juridicque*. Bruxelles: Larcier, 2006. 440 p. ISBN 978-2-8044-2340.
[88] ARAMA, E., **CIOBANU, R.** *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4.
[89] ГАВРИЛЮК, Р. *Методологическая традиция доктрины естественного права*. Черновцы: Издательство Черновицкий национальный университет, 2012. 788 с. ISBN 978-966-423-286-6.
[90] МАРЧЕНКО, М.Н. *Теоретико методологические проблемы права*. Москва: Зерцало-М, 2007. 392 с. ISBN 5-94373-135-0; МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) Теория и методология юридической науки. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil: https://znanium.com/catalog/product/1077624; КЕРИМОВ, Д.А. *Методология права.* Москва: Издательство Соврем. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9; СЫРЫХ, В. М. *История и методология юридической науки.* Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 463 с. ISBN 978-5-91768-299-0.

globalizării[91].

Literatura din domeniu totuși nu ne oferă o modalitate unică și exactă de definire a metodologiei interdisciplinare a dreptului. De la un autor la altul, de la un domeniu la altul, ori de la un context social-statal la altul, vom avea formule de definire a metodologiei dreptului prin contextualizarea acesteia în domeniul de referință – fie prin accederea la o metodologie generală a științelor, fie printr-un proces de adaptare. Dacă pentru unii autori metodologia dreptului reprezintă totalitatea principiilor teoretice, a procedurilor logice și a metodelor speciale de cercetare a fenomenelor statal-juridice[92], atunci pentru alții ea constituie sistemul metodelor de studiu al fenomenului juridic și știința despre metode și a „generalizărilor asupra legităților dezvoltării realității juridice, cu scopul formulării concepției juridice despre lume[93], existând și opinia conform căreia metodologia juridică este un domeniu nevalorificat, nesisistematizat, în special în condițiile în care sunt necesare studii de drept comparat[94]. În corelație cu cea din urmă opinie, este nevoie de fundamentarea unei metodologii juridice multifuncționale, înzestrate cu o dimensiune comprehensivă, evaluativă și interpretativă, aplicabilă nu doar la cercetarea științifică a dreptului, adică la nivelul teoretic, dar și la cel empiric. De ce este necesar a se insista pe această dimensiune?

În arealul științei juridice din Republica Moldova până în prezent nu avem nici definit statutul domeniului și nici fundamentat din punct de vedere teoretic și aplicativ cu referire la o metodologie interdisciplinară a dreptului. Bineînțeles, vom găsi subiectul metodologiei, tratat în sursele de teorie generală a dreptului, doar că într-o formulă foarte specifică – ori nesisitematizată, ori depășită. Considerăm că drept temei pentru această stare de lucruri au servit mai mulți factori. Printre aceștia indicăm:

- Istoria statalității și dreptului în Republica Moldova, care a fost dependentă de ideologia marxist-leninistă, a preluat, pentru o perioadă, rolul metodologiei dreptului, și nu numai;

---

[91] СКУТЕЛЬНИК, О.А., ПРАВКИН, С.А. *Актуальные проблемы юридической науки*. Москва: Издательство «МУ им. С.Ю. Витте», 2016, 225 с. [citat 02.04.2020]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/294426450_Aktualnye_problemy_uridiceskoj_nauki; ЧЕСТНОВ, И. Л. Методология и методика научного исследования. Санкт-Петербург: Издательство Санкт Петербургск. Юрид. Институт. (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. 124 с. [citat 23.09.2019]. Disponibil: http://www.procuror.spb.ru/izdanija/2018_03_04.pdf.

[92] СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с. с. 6.

[93] ЛУКИЧ, Р. *Методология права*. Москва: Прогресс, 1981. 302 с. с. 12; АЛЕКСЕЕВ, С.С. Общая теория права. Москва: Издательство Юрид. лит., 1982. 360 с. с. 32-33.

[94] МАРЧЕНКО, М.Н. *Сравнительное правоведение*. Москва: Зерцало, 2001. 560 с.; САИДОВ, А.Х. *Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности*). Москва: Юристъ, 2003. 448 с.; БАКУЛИНА, Л.Т., ГУБАЙДУЛЛИН, А.Р. Теоретические основы сравнительного правоведения. Казань: Издательство Казан. ун-т, 2014. 164 с. [citat 27.03.2020]. Disponibil: http://libweb.kpfu.ru/ebooks/publicat/0-804888.pdf; ШАХРАЙ, С. М. *Глобализация. Государство. Право: теоретико-методологические проблемы (вопросы теории и практики).* Москва: Издательство Государственый научно иследовательский институт системного анализа, 2003. 416 с. ISBN 5-9574-001-**7.**

- Perioada de după Declarația de independență a fost axată pe priorități de politică juridică, și nu de cercetare ori de valorificare a metodologiilor de cercetare și aplicare a dreptului;
- Multiple probleme, confuzii la nivel de organizare și reglementare în perioada de adaptare la noile condiții, precum și necesitatea elaborării actelor normative, care să răspundă unor necesități practice;
- Pe de o parte, diversificarea realităților juridice contribuie la multiplicarea domeniilor de activitate, pe de alta, segmentarea domeniilor și preocuparea de problematici înguste, în lipsa unui fundament metodologic clar, adaptat, a determinat utilizarea unor instrumente metodologice aleatorii;
- Realizarea cercetărilor fragmentare, pe probleme foarte specifice și înguste, nu urmăreau valorificarea în continuare a cercetărilor, în vederea constituirii ori creării școlilor științifice, a laboratoarelor de cercetare cu tradiții;
- Multiplele reforme în sistemul social, politic, juridic și educațional, precum și în cel științific, nu au permis constituirea în timp a unor direcții prioritare de cercetare în drept;
- Lipsa unei viziuni unice asupra modului în care urma să fie dezvoltată cercetarea științifică la nivel național, inclusiv cea din drept;
- Împărtășirea opiniei că știința dreptului nu are nevoie de metodologii și standarde unice, pentru a se dezvolta și pentru a-și crește eficiența.

În consecință, până la momentul actual, rămânem cu abordări nesistematizate, trunchiate, incomplete și cu arii neacoperite de cercetarea științifică sau considerate inutile, precum sunt uneori catalogate cele din teoria generală a dreptului și cele din aria de preocupare a metodologiei juridice, fiind considerate mai puțin competitive ori lipsite de dimensiune pragmatică.

Odată cu Declarația de independență, evenimentele și procesele au derulat în baza a două principii: a) abordarea critică și îndepărtarea de practicile obișnuite și cunoscute; b) reconstituirea realității prin adoptarea și preluarea unor practici juridice împrumutate. În rezultat, au fost înregistrate schimbări la toate nivelurile de organizare socială, în special politic și juridic, procese orientate spre implementarea la nivel de organizare socială a valorilor democratice, a statului de drept etc., dar care au ridicat probleme privind natura și esența dreptului, mai ales cu referire la natura normei juridice, la legislație, instituții juridice, la organizarea sistemului de drept, la ramurile și subramurile dreptului, la obiectul și metodologia reglementării, la evoluția conceptelor juridice etc. În același timp, evoluțiile rapide care au avut loc în societate, procesele de organizare și reorganizare prin care a trecut Republica Moldova până în prezent au provocat

aprofundarea segmentării în știința juridică și au determinat situația ca știința juridică să rămână cu mult în urmă, în unele cazuri, să bată pasul pe loc, în raport cu practica socială, pe când reglementările au continuat să se înmulțească, astfel încât să ajungem în situații de suprareglementare[95]. De semnalat este și faptul că, pe dimensiunea cercetare, inovare și sistem educational, politicile de stat nu au fost nici pe departe benefice dezvoltării uniforme și progresului științei juridice, în particular, dar și științei în general, fapt ce a prezentat un impediment serios în formarea unor școli și tradiții de cercetare, așa cum sunt în alte țări. În consecință, în condițiile actuale, se impune cu necesitate instituționalizarea instrumentelor, mecanismelor, tehnicilor metodologiei juridice în sistemul educațional și științific, pentru a fi implementate atât în cercetarea sistemului de drept al RM din perspectivă comparativă, interdisciplinară și complexă, cât și la nivel aplicativ și educațional.

Astfel, studiile de natură complexă a dreptului rămân încă a fi o raritate, situație explicabilă prin faptul că cercetătorii juriști încearcă să nu depășească limitele domeniului lor de apartenență, formulând teme de cercetare foarte înguste[96], pe când – atât din punct de vedere contextual, teoretic, cât și aplicativ – este necesară o abordare sistemică și integrativă. La momentul actual, atestăm doar unele încercări de tratare a problemelor metodologiei juridice din perspectiva interdisciplinarității, pe când în alte domenii științifice acest tip de cercetare este în trend, studiile de tip interdisciplinar fiind considerate mult mai valoroase, dar și temeiul pe care trebuie edificată noua paradigmă științifică a dreptului, pe care în totalitate o atribuim cadrului tematic al teoriei generale a statului și dreptului. Aceasta se datorează faptului că arealul problematic al teoriei dreptului nu doar predispune la abordări de tip interdisciplinar, dar și urmează să înglobeze în conținutul său prioritățile unei metodologii de acest tip, cel puțin pentru o primă etapă. De ce se impun aceste modalități de tratare? Pentru că:

- Teoria generală a dreptului se apropie, prin gradul de generalitate, de filosofia dreptului, astfel fiindu-i caracteristic din start spiritul unificator;
- Teoria generală a dreptului periodic a fost identificată cu metodologia dreptului, dat fiind că oferă baza metodologică primară în drept, de aceea, în acest context, rămâne a fi valorificat arealul în care poate fi constituit modelul interdisciplinar;
- Teoria generală a dreptului formulează generalizări, aprecieri în baza experiențelor furnizate de științele ramurale, ceea ce reprezintă veriga de legătură dintre teorie și practică;

[95] **CIOBANU, R.** De la consistență spre coerență într-o lume a supra-reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană.* 19 noiembrie 2015. Chișinău: UnAȘM, 2016. Pp.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.
[96] КЕРИМОВ, Д.А. *Методология права*. Москва: Издательство Соврем. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9. с. 41; СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура.* Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с.

- Teoria generală a statului și dreptului împrumută metode și încearcă să le adapteze specificului, arealului său disciplinar, pentru a le oferi baza solidă de aplicabilitate științelor ramurale, pentru a realiza cercetări și a se dezvolta. Din acest unghi de vedere, ei îi revine competența de a definitiva particularitățile sale metodologice pe dimensiunea perfecționării și creșterii eficienței aplicative;
- Teoria generală a dreptului operează, sincronic și diacronic, cu date, concepte, teorii, doctrine, jurisprudență, fapt ce semnifică generalizarea și cumularea tuturor instrumentelor dreptului, ceea ce prezintă un beneficiu din punct de vedere a valorificării fundamentelor ontologice, epistemologice și axiologice ale dreptului;
- Teoria generală a dreptului organizează întâlnirea dintre persoană-stat-drept, dintre trecut și prezent, dintre social, cultural, economic și politic;
- Teoria generală a dreptului este caracterizată și de o dimensiune prospectivă, urmărind identificarea legităților, regularităților, pentru asigurarea ordinii juridice, facând abstracție de fapte singulare.

În consecință, teoriei generale a dreptului îi revine sarcina de a fundamenta, oferi și urmări respectarea standardelor de științificitate și obiectivitate, dar și identificarea modalităților de creștere a gradului de aplicabilitate și eficiență, prin intermediul asimilării, configurării și definitivării dimensiunii sale metodologice, întemeiate pe cel puțin trei principii: *principiul multilateralității,* care prezumă că dreptul nu este un lucru în sine, ci un un element într-un sistem social complex, cu interdependențe în interior și în exterior; *principiul istorismului*, ce obligă luarea în considerare a condițiilor sociale concrete, în care dreptul s-a dezvoltat, a factorilor ce l-au influențat; *principiul exhaustivității,* care prevede luarea în considerare a tuturor aspectelor, chiar și a celor mai puțin semnificative.

Concluzionând, în temeiul celor indicate, opinăm că orice cercetare științifică, inclusiv cea realizată în drept, trebuie să fie obiectivă, multilaterală și multiaspectuală, precum și competitivă, în condițiile în care se realizează și urmează a fi valorificată la nivel de practici sociale și juridice. Implementarea acestor principii în cercetarea științifică a dreptului, dar și identificarea unor standarde metodologice vor iniția configurarea noii paradigme științifice a dreptului. Printre factorii ce impun cu necesitate elaborarea unei noi paradigme științifice a dreptului indicăm: 1) Schimbările continui ale realităților și lipsa unei metodologii adecvate de cercetare a problemelor dreptului contemporan aflat în permanentă mișcare; 2) Lipsa unei viziuni prospective, axate pe prioritățile dezvoltării științei juridice, în temeiul realităților juridice actuale, care să ofere predictibilitate și stabilitate la nivel de sistem juridic; 3) Diversitatea realităților, a interacțiunilor și gradului de complexitate a sistemelor de drept contemporan;

4) Dinamismul și deschiderea spre exterior a sistemelor de drept național, în condițiile adaptării la condițiile globalizării, și împărtășirea practicii juridice a altor state; 5) Sporirea interacțiunilor dintre sistemele de drept, ca rezultat al extinderii relațiilor dintre state pe dimensiuni politice, economice, culturale, juridice, științifice; 6) Necesitatea armonizării sistemului de drept național la cel european, determinată și de procesul de unificare și integrare a dreptului; 7) Prezența discontinuităților în interacțiunea/interrelaționarea dintre normele de drept național cu normele de drept internațional, ce impun depășirea tradiționalismului și a abordărilor strict disciplinare; 8) Instituționalizarea cercetărilor pe probleme foarte specifice, ceea ce contribuie la îngustarea ariilor de aplicabilitate și aprofundează fragmentarea/segmentarea care nu este caracteristică societăților contemporane; 9) Creșterea rolului învățării pe parcursul întregii vieți și a cunoștințelor de drept comparat în cariera profesională a juristului, fapt ce impune revizuirea standardelor de instruire profesională; 10) Extinderea relațiilor și rețelelor de interacțiune dintre profesioniști, oameni de știință/cercetători ai dreptului; 11) Creșterea gradului de complexitate a realității sociale și necesitatea diversificării abordărilor unor probleme de drept specifice, ce determină suprapunerea extensiunilor științifice disciplinare.

Sintetizând opiniile din studiile consultate, considerăm că știința este dominată de o tendință de unificare a instrumentarului teoretico-metodologic disciplinar, deoarece se impun analize profunde ale schimbărilor ce se produc în structura ştiinţei, în metodele de cercetare, în stabilirea obiectivelor ştiinţei, precum şi o evaluare a modului în care sunt implementate în practică inovaţiile ştiinţifice. Toate aceste momente denotă caracterul complex şi profund al procesului de apropiere dintre domenii, dintre teorie și practică și determină necesitatea formării unei noi viziuni asupra statutului şi rolului ştiinţei juridice, cu scopul de a emite sugestii cu privire la perspectivele depăşirii problemelor pe care le are societatea la nivel local, dar încadrată în circuitul global, „sub semnul convertirii interdisciplinarității ca fapt constitutiv al juridicității”[97], precum și a redefinirii relației *persoană - stat – drept* în era societății globale.

1.2. Reglementare, conceptualizare și proceduralizare în cercetarea juridică interdisciplinară

Ar trebui să înțelegem că lucrurile sunt lipsite de speranță
și totuși să fim decișI să le schimbăm.
(F. Scott Fitzgerald *La Fêlure*)

[97] CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.

Încercăm să ne regăsim, rătăciți fiind, la întâlnirea dintre secole, încercăm să ne salvăm identitatea, independența, suveranitatea, unde mai pui că se pun semne de întrebare asupra statalității, pericolul venind ba din Est, ba din Vest, alimentat de tendințele euroscepticismului, de ideea națională, de mondializare și globalizare, bulversați de probleme cotidiene și crize politice, îngrijorați de viitorul nostru și al celorlalți, care sunt sau se mai consideră încă cetățeni ai statului Republica Moldova.

Totodată, societatea contemporană este cea care a plasat omul în faţa multor provocări, una dintre cele mai mari fiind însăşi realitatea. Mulți autori consideră că lumea contemporană se *zbate* între ordine şi haos, iar realitatea în care trăim este cea care a impus, în egală măsură, implicarea subiectului cunoscător, în condiţii de egalitate, indiferent de preocupări, statut, studii, avere etc., în cursa contra cronometru pentru supravieţuire. Anticipative au fost generalizările făcute imediat după criza prin care trecuseră statele și menționate în calitate de provocări, în următorii ani, pentru țările din spațiul european. „Europa trebuie să-și soluționeze propriile deficiențe structurale, lumea evoluează rapid și va fi foarte diferită la sfârșitul următorilor zece ani”[98] – și noi cu adevărat ne convingem de acest fapt. Chiar dacă au fost modelate trei scenarii de dezvoltare (Anexa 1), totuși nici pe departe nu s-a putut intui că în 2020 întreaga lume va trece printr-un război al necunoașterii adversarului, printr-o criză umanitară profundă. În acest context, 2020 ar fi trebuit să fie anul în care, datorită unor politici pertinente și prin acțiuni concertate, coordonate pe plan intern și extern, Europa urma să se dezvolte. Spre regret, nu a fost să fie. Criza pandemică sanitară mondială, care a înconjurat lumea (Coronavirus Covid19), a adus după sine multiple semne de întrebare privind sensul vieții umane și capacitatea de a dirija, controla, coordona procesele din realitățile sociale și naturale, privind eficiența statelor și instituțiilor. În direcţia identificării soluțiilor, a explicitării provocărilor prin care trec societățile și omul contemporan, a depășirii stării actuale, cu care se confruntă umanitatea, sunt orientate eforturile structurilor naționale (guverne, misiuni ș.a.m.d.) și supranaționale, ale factorilor de decizie, comunităţilor ştiinţifice, ale oamenilor simpli, încercând cu disperare să depășească situația fără precedent, să identifice instrumente valabile în lupta pentru existenţă. În aceste condiții, toate statele lumii, întreaga umanitate, cetățenii tuturor statelor trebuie să se adapteze, parcurgând o perioada de transformare, iar statele impuse de a face față intensificării provocărilor mondiale, devin tot mai interconectate și interdependente. Datorită globalizării, asistăm la schimbarea ordinii internaționale, stabilindu-se o nouă ordine, în care vechile paradigme de analiză nu mai sunt funcționale, o eră în care educația și cercetarea științifică

[98] *Strategia Europa 2020* (COM (2010)). Bruxelles, 3.3.2010. [citat 12.02.2018]. Disponibil: https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.

urmează să-și definitiveze statutul său la nivel local, regional, mondial. „Statele, acţionând în virtutea ideologiei neoliberale şi adaptându-se la procesul de globalizare, au trecut de la poziţia de stat strategic la cea de stat al dezvoltării, de stat competiţional, de stat inovațional. Ipostazele clasice ale statului au suferit transformări destul de profunde, în încercarea de a face faţă provocărilor lansate de creşterea interdependenţelor internaţionale şi de agravarea unora dintre probleme, care s-au transformat în probleme globale”[99].

Mai mult decât atât, interdependențele la nivel global implică și interdependențe la nivel local, printre acestea cea dintre nivelul științei și dezvoltarea societății se remarcă în formule distincte în diferite zone ale lumii. În acest sens, autorii articolului *Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială*[100] prezintă rezultatele analizei cantitative a interdependenţei dintre nivelul de dezvoltare a ştiinţei şi nivelul dezvoltării sociale și economice a Republicii Moldova, făcând mențiunea: „Știinţa este multifuncţională. Fiind parte a culturii societăţii, influenţând nivelul de educaţie, nivelul sănătăţii populaţiei, dar şi economia ţării, multifuncţionalitatea ştiinţei determină nivelul dezvoltării economico-sociale a ţării”. De aceea, spun aceştia, „analiza unor astfel de interdependenţe este extrem de importantă, întrucât de nivelul de dezvoltare economico-socială a ţării sunt responsabili preşedintele, parlamentul, cabinetul de miniştri, cu alte cuvinte, conducerea statului, iar aceştia nu întotdeauna (în special în Republica Moldova) înţeleg importanţa şi necesitatea dezvoltării cercetărilor ştiinţifice”[101] (Anexa 3). În conformitate cu Anexa 2 și 3, constatăm că situația cercetării nu este cea mai favorabilă, chiar dacă *Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova 2020*”[102], aprobată în 2012, stipulează faptul că „paradigma dezvoltării (…) presupune (…) promovarea societății bazate pe cunoștințe, inclusiv prin fortificarea activităților de cercetare și de dezvoltare, inovare și transfer tehnologic, orientate spre eficiență și competitivitate”. Mai mult chiar, Cadrul strategic de bază al Republicii Moldova în domeniul cercetării, dezvoltării și inovării, constituit din Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023[103] și Foaia de parcurs pentru

[99] ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. *Uniunea europeană și economia globală*. Suport de curs. Iași: Universitatea „Al. Ioan Cuza”. [citat 19.03.2020]. Disponibil: http://www.cse.uaic.ro/_fisiere/Documentare/Suporturi_curs/I_Uniunea_Europeana_si_economia_globala.pdf.
[100] DIKUSAR, A., CUJBA, R. *Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială*: UE, CSI, RM. În: *Academos*. 2015, Nr.1, pp.8-12. ISSN 1857-0461. [citat 20.01.2017]. Disponibil: http://www.akademos.asm.md/files/Interdependenta%20dintre%20stiinta%20si%20dezvoltarea%20economico-sociala.pdf.
[101] Ibidem.
[102] Legea nr. 166 din 11.07.2012 pentru aprobarea Strategiei Naționale de Dezvoltare „Moldova 2020”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 30.11.2012, nr. 245-247, art. 791. [citat 15.08.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=48696&lang=ro.
[103] Hotărârea Guvernului: nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În: *Monitorul*

integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021[104], susține dezvoltarea unui mediu propice pentru activitatea în domeniul cercetării-dezvoltării, însă, în pofida cadrului strategic dezvoltat, sistemul de cercetare și inovare al Republicii Moldova rămâne finanțat insuficient și fragmentat, departe de a fi considerat unul strategic și relevant. Datele statistice arată că activitatea de cercetare-dezvoltare nu este integrată[105]. De menționat este și faptul că, în vederea creșterii calității cercetărilor la nivel național, a fost instituită Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare (ANCD), care are ca misiune dezvoltarea unui sistem național de cercetare mai eficient. ANCD gestionează fondurile naționale alocate proiectelor de cercetare și inovare, dar și fondurile din programele bilaterale și multilaterale, lansate în cadrul acordurilor de cooperare cu organizații și fundații internaționale, potrivit *Regulamentului cu privire la organizarea și funcționare* a acesteia, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.196/2018[106]. Mai mult decât atât, în aceeași perioadă de referință mai este creată Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare (ANACEC), care, potrivit *Regulamentului de organizare și funcționare*, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 201/2018[107], precum și art.75 al Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr.259/2004[108], este responsabilă de evaluarea organizațiilor din domeniul cercetării și inovării, fără a face referință la categoria acestora (de drept public sau de drept privat).

În consecință, *Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023* și *Planul de acțiuni*[109] privind implementarea acestuia, conform datelor oficiale de pe pagina MECC, constituie principalele documente de politici prin care Guvernul stabilește prioritățile și direcțiile strategice de dezvoltare în domeniile cercetării și inovării pentru o durată

Oficial al Republicii Moldova, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citat 21.11.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.

[104] Hotărârea Guvernului: nr.1081/2018 din 08.11.2018 cu privire la aprobarea Foii de parcurs pentru integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr. 6-12, art. 2. [citat 12.01.2020]. Disponibil: http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foaia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf.

[105] *Cercetarea-Dezvoltarea-inovarea în sectorul TIC*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.undp.org/content/dam/moldova/docs/Publications/4_Cercetare_dezvoltare_TIC.pdf

[106] Hotărârea Guvernului: nr.196 din 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr.68-76, art.227. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119172&lang=ro.

[107] Hotărârea Guvemului: nr. 201. 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr. 68-76, art. 232. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115471&lang=ro.

[108] Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

[109] Hotărârea Guvernului: nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În*: Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citat 21.11.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.

de 4 ani și asigură sincronizarea cu programul strategic de dezvoltare a țării, cu strategiile sectoriale și programele-cadru ale UE pentru cercetare și inovare. Finalitățile urmărite prin adoptarea *Programul național* sunt orientate spre „consolidarea rolului Statului în domeniile cercetării și inovării, sporirea eficienței sistemului național de cercetare și inovare, precum și asigurarea condițiilor optime pentru generarea de noi cunoștințe obținute în baza cercetărilor aplicative și fundamentale și (…) recunoașterea cercetării și inovării drept surse de prosperitate, generând cunoștințele necesare pentru formarea unui capital uman de o calificare înaltă, oferind soluții la problemele cu care se confruntă societatea și bucurându-se de recunoaștere internațională”[110].

Avem o situație dual: pe de o parte, există un cadru juridic, care stabilește standardele prioritare la nivel național în cercetare, pornind de la cele europene, care ar trebui să încurajeze dezvoltarea cercetărilor fundamentale și aplicative; pe de alta, se creează mai multe instituții responsabile și de control (MECC, ANCD, AȘM; ANACEC), care elaborează metodologii, cerințe de natură formală, modalități de raportare a rezultatelor etc., și incertitudinile în care au fost plasate institutele de cercetare (din structura AȘM de până la reformare), care nu au accesat finanțări în bază de proiecte de cercetare, pot declanșa nevalorificarea rezultatelor cercetărilor științifice în practici sociale, dar și demotiva tinerii cercetători de a rămâne în domeniu.

În acest context al incertitudinilor, retrospecțiile, revizuirile, interogațiile, dar și revenirea la opera personalităților marcante ale culturii juridice românești, pentru a fi puse în valoare contribuțiile pe care le-au avut, sau le au în continuare, se dovedesc a fi un exercițiu intelectual de o utilitate incontestabilă. Și aceasta, pentru că „globalizarea este un proces de extindere a tranzacţiilor între oameni dincolo de graniţele fiecărei ţări şi de adâncire a interdependenţelor între entităţi globale, care pot fi private, instituţii publice sau guverne”[111]. Astfel, cercetarea și inovarea sunt cele care trebuie să-și dovedească rolul decisiv în identificarea și soluționarea diverselor probleme cu care se confruntă societatea contemporană, în ansamblu și știința și practica juridică în particular.

În această ordine de idei, este oportună abordarea și valorificarea temelor majore din știința juridică, prin concursul tezaurului spiritual al gânditorilor care au reușit să depășească spiritul timpului lor – atât printr-o abordare complexă, cât și prin multilateralitate. În atare condiții, vom încerca să readucem în actualitate valoroasele studii ce au facilitat dezvoltarea științei juridice, publicate, în special, în cele două state (România și Republica Moldova), și care

[110] *Ministerul Educației Culturii și Cercetării* (pagina oficială). [citat 05.02.2020]. Disponibil: https://mecc.gov.md/ro/content/programul-national-domeniile-cercetarii-si-inovarii-pentru-anii-2020-2023.
[111] ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. Op. Cit.

denotă o abordare convergentă și o apropiere spirituală. Preluăm acest model de abordare, pentru că, așa cum menționează și T. Avrigeanu, „juristului îi este indispensabilă o dublă orientare: una istorică, pentru a surprinde precis ceea ce îi este propriu fiecărei epoci, și una sistemică, pentru a privi fiecare concept și fiecare normă într-o relație vie și reciprocă cu întregul”[112]. Știința dreptului trebuie să identifice în spatele normelor în vigoare instituțiile juridice corespunzătoare, așadar fenomenele sociale (familia, proprietatea, testamentul etc.).

Analiza moștenirii doctrinare științifice, pe de o parte, dar și conștientizarea complexității și diversității problemelor, considerate de actualitate, necesitatea identificării modalităților de depășire a crizei în știința dreptului ne trimit la relevarea atitudinii creatoare față de realitățile complicate ale istoriei dezvoltării statului și dreptului, dar și a direcțiilor și viziunilor comune asupra eventualelor soluții. „Nu putem acționa în mod liber, fără referințe asumate, care dau sens acțiunii noastre și de aceea nu există societate care să poată să prospere fără credințe similare sau, mai mult, nici societăți care pot să subziste astfel”, notează A. Toqueville[113]. Și această credință similară este sesizată și de A. Supiot, după care „drepturile omului participă în calitate de sursă dogmatică la creația tehnico-științifică. Pe de o parte, ele o legitimează; pe de altă parte o canalizează, spre a evita ca aceasta să devină o întreprindere de dezumanizare”[114]. Totodată, A. Toqueville menționează că „societatea devenind cu timpul mai civilizată și mai stabilă, feluritele raporturi între oameni devin mai complicate și mai numeroase (...). Încetul cu încetul, cunoștințele se răspândesc (...) spiritul devine atunci un factor de reușită, știința este un mijloc de guvernământ, inteligența – o forță socială”[115].

Rezultă că, odată ce sistemele de drept contemporan au fost edificate având ca suport și nucleu drepturile omului, chiar dacă mai suntem la răscruce de drumuri, mai avem neclarități, întrebări, nemulțumiri, legate nu de teorie și de reglementarea juridică a drepturilor omului, dar de practicile sociale ce încalcă ceea ce a fost considerat esențial pentru existența socială umană, pentru orice individ, indiferent de origine socială, rasă, credință, apartenență statală etc. Mai mult decât atât, realitățile social-politice și juridice contemporane impun deschidere, perspectivă, viziune critică în abordarea consecventă a celor mai mici detalii în cercetarea științifică a dreptului.

---

[112] AVRIGEANU, T. *Știința dreptului ca știință politică.* București: Universul Juridic, 2017. 122 p. ISBN 978-606-673-757-9. [citat 03. 03.2019]. Disponibil: https://www.universuljuridic.ro/wp-content/uploads/2017/02/AVRIGEANU-Categoria-iuris-2017.pdf .

[113] TOQUEVILLE, A. *Despre democrație în America.* București: Humanitas, 2017. 872 p. ISBN 978-973-50-5734-3.

[114] SUPIOT, A. *Homo juridicus*. București: Rosesti Educational, 2011. 334 p. ISBN 978-973-7881-73-1. p. 280-281.

[115] TOQUEVILLE, A. *Op. cit*., p. 54-55.

Observăm că, în atare condiții, căutarea unor noi perspective de înțelegere a dreptului în contemporaneitate presupune efectuarea unor analize pertinente pe linia de a determina schimbarea tiparelor clasice de abordare și reflectă tendința de legitimare a relațiilor sociale existente, aflate în schimbare. Opinia pe care am promovat-o în ultimii câțiva ani se referă la unele dimensiuni problematice ale științei juridice contemporane, a practicilor juridice defectuoase, a gradului de percepție a domeniului la nivel de societate civilă, dar și de reevaluarea metodologiilor utilizate în cercetarea științifică. În această ordine de idei, relevantă și argumentată este poziția expusă de autorul român M. Duțu[116], care, în lucrarea *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării,* realizează sistematizarea și relevarea problemelor-cheie ale științei juridice actuale. Autorul consideră că „dreptul este nedreptățit", din motivul că: 1) încă mai este contestat statutul epistemic al acestuia, dat fiind lipsa metodelor proprii de investigare și particularizarea domeniului cunoașterii științifice; 2) mai continuă clarificarea naturii și statutului cercetării (științifice) în domeniul dreptului, care se datorează faptului că a devenit de multe decenii o investigație științifică puternic specializată; 3) privește statutul de consacrare și acreditare academică a dreptului ca știință; și 4) la acestea mai completăm și cu reticența față de studiile teoretice ample, fundamentale, considerate inutile, inoportune, lipsite de utilitate practică ș.a. „Schimbarea la față a dreptului contemporan", în opinia lui M. Duțu, este pusă în evidență sub impulsul unei multitudini de factori, de natură socio-economică, tehnico-științifică ori de lucrarea sistemului juridic asupra lui însuși, fapt ce determină ca imperios necesare abordări teoretice fundamentale. Ba mai mult decât atât, complexitatea dreptului contemporan, ca urmare a noilor realități, a evoluției societății, a apariției unor noi domenii de reglementare a dus la creșterea cantitativă a legislației, chiar avem părerea că pe alocuri este o stare de *suprareglementare,* sau chiar *inflație legislativă*, considerându-se necesară politica de simplificare, ceea ce a dus la introducerea în limbajul și practica juridică a termenului „drept suplu", „drept flexibil", ca imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului, opinie împărtășită de mai mulți autori[117].

---

[116] DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. Bucureşti: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5.

[117] DUȚU, M. Op. Cit.; DUȚU M. „Dreptul suplu", între concept și practică. În: *Pandectele Române*, 2014, nr. 6. [citat 17.03.2018]. Disponibil: https://www.academia.edu/38816528/PANDECTELE_ROM%C3%82NE_ROMANiAN_PANDECTS; CIONGARU, E. *Probleme actuale de teoria dreptului și drept comparat*. Cluj: Cordial-Lex, 2012, 360 p.; BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului.* 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu". 2015, pp.275-288. [citat 17.04.2017] Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf; BALTAG, D., ICHIM, G., *Dreptul suplu-valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic*. În: *Legea și Viața.* 2017, nr.9, pp.11-18. ISSN 1810-309X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/57613; NICOLESCU, I.F. Interpretarea normei juridice între simplificarea și birocratizarea dreptului. În: Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării

Astfel, într-un caz, revenirea la ceea ce J. Bergel numește conceptualism juridic devine inevitabilă, deoarece împrumutul de concepte este un aspect important al procesului care stimulează inovația în teoria dreptului. Totodată, conceptele nu sunt „etichete pentru lucruri, ele sunt produse ale modurilor de acțiune”[118]. „Conceptele formate social pot necesita criterii publice pentru aplicarea lor, dar nu trebuie să ignorăm realitatea și importanța evenimentelor particulare. Conceptul de *normă* este unul general, pe când cel de *durere* depinde în mod cert de criteriul public, dacă e să fie gândit în mod corect”[119]. „Orice jurist așază la baza activității sale, în mod conștient sau inconștient, un concept despre drept, înțelegând acest drept fie ca o regulă, fie ca o decizie, fie ca ordine concretă și configurare (...). Orice configurare a vieții politice stă într-o relație nemijlocită și reciprocă cu felul specific de gândire și argumentare din viața juridică”, menționează T. Avrigeanu[120], în analiza tangențelor și divergențelor dintre M. Djuvara și C. Schmitt, afirmând că, cel puțin, asupra acestui subiect aceștia cad de acord.

În încercarea de a face față schimbărilor, teoreticieni și practicieni ai dreptului, în căutarea soluțiilor, recurg la resurse/surse apropiate spațiului lor cultural istoric, astfel încât regăsim formule generalizatoare asemănătoare la autori cu preocupări tematice similare din contexte social-statale diferite, dar apelează și la surse doctrinare comune, în calitate de argumente și temei pentru direcțiile științifice promovate. Făcând referință la *teoria împrumuturilor (a conceptelor, a metodelor ș.a.)* și a colaborării dintre științe, domenii și autori, vom vedea că aceasta se confirmă în acest caz al arealului științific al dreptului. Astfel, asistăm la o mică unire spirituală, o apropiere a gândului, o provocare a minții acceptate de fiecare dintre cei ce sunt în domeniul abordărilor științifice, care optează pentru consecvență, corectitudine, fundamentare și profunzime. Spre exemplu, așa cum remarcă M. Dogan M. și R. Pahre în *Noile științe sociale,* „anumite concepte au o origine foarte veche: cel de *constituție* (*politeia*) al lui Aristotel, conceptele care rezultă din tipologia sa a celor șase forme de guvernare și conceptul de *putere* pe care îl tratează abundent. Nimeni nu a ameliorat acest concept în cursul celor douăzeci de secole care îl separă de Machiavelli, chiar dacă au fost discutate de teologii dreptului”[121]. Pentru drept, de altfel, ca și pentru marea majoritate a științelor sociale și umanitare, conceptele sunt de importanță majoră, nu sursa, originea acestora (practică sau teoretică), este semnificativă

---

calității dreptului. 17 aprilie 2015. București, pp.326-332. [citat 17.04.2017] Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf; CRAIOVAN, I. Complexitate și simplificare în drept. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ, 2015, pp.254-264. [citat 17.04.2017]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf.

[118] TRIGG, R. *Înțelegerea științei sociale*. București: Editura Științifică, 1996. 263 p. ISBN 973-44-0186-6. p. 32.

[119] *Ibidem,* p. 89.

[120] AVRIGEANU, T. *Op.cit.,* p. 44.

[121] DOGAN, M., PAHRE, R. *Noile științe sociale*. București: Editura Academiei Române, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3. p. 136.

relevanța și utilitatea conceptului, care uneori este adaptat domeniului, schimbându-și „semnificația, dar nu într-o manieră fundamentală”[122], în altele rămânând neschimbat. Ba mai mult decât atât, o mare parte dintre conceptele fundamentale ale științei dreptului au un profund caracter inter-, multi- și transdisciplinar.

În alt caz, se poate vorbi despre împrumutul de metode, specific științelor sociale și umanitare, acestea fiind insuficiente – o dificultate cu care se confruntă nu doar știința dreptului, dar și alte științe socio-umaniste, care, încă de la apariție, prin obiectul lor de studiu, sunt interdisciplinare, dar duc lipsă de metode. Acest fapt este determinat de specificitatea obiectului de studiu și de distincțiile majore de natură teoretico-metodologică dintre științele socio-umaniste și științele exacte, distincții ce încep de la particularitățile problemelor teoretico-practice și ajung până la modalitatea de implicare a subiectului cunoscător.

În același timp, dat fiind faptul că „metodele se află în centrul patrimoniului unei discipline”[123], ele sunt esențiale pentru aplicarea teoriei în practică și pentru formarea oricărui cercetător. „Ca în orice profesie, profesiunea de jurist necesită o pregătire temeinică, dar și înțelegerea aprofundată a unor principii și mecanisme profesionale. Sunt multe concepte pe care studenții în științe juridice le studiază, fără însă a învăța modalitatea practică de aplicare a lor”[124]. Cu alte cuvinte, metoda face ca știința să progreseze. În consecință, se impune valorificarea metodologiei din perspectiva interdependențelor și a complexității. „Metodologia juridică vine să acopere această latură practică, atât de necesară pentru studenți (...), când se confruntă cu o serie de dificultăți legate de formarea lor ca viitori juriști”[125].

Faptul că știința dreptului are nevoie de dezvoltarea și fundamentarea unei metodologii particulare nu este un subiect de noutate absolută. R. Trigg, în *Înțelegerea științei sociale*, menționează: „Suntem în punctul unei diferențieri majore în științele sociale (...), la bază se află întrebarea dacă științele naturale și științele sociale trebuie să aibă aceeași metodologie și dacă acea metodologie descinde sau nu din pozitivism”[126]. În vederea valorificării particularităților unei metodologii a științei dreptului, este necesar să parcurgem cu pedantism (poate este un exces) dimensiunile de natură metodologică ale teoriei dreptului prin perspective duble: *introspecție și retrospecție; prin convergențe și divergențe, din interior spre exterior și viceversa, de la particular spre general, dar și de la general la particular, de la simplu la complex, de la complex spre simplu*. S. Popescu pune în evidență apropierea teoriei dreptului de

[122] *Ibidem,* p. 139.
[123] *Ibidem,* p. 140.
[124] COJOCARU, V. Evoluția și importanța metodologiei juridice. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CEP USM, 2012, 200 p. ISBN 978-9975-71-265-1, p. 12.
[125] *Ibidem,* p. 13.
[126] TRIGG, R. *Op. cit.,* p. 61.

metodologia dreptului, accentuând funcția metodologică a teoriei dreptului, de valorificare a demersului cognitiv al științelor juridice în general, în cadrul acțiunii sociale, dar și a orientării acesteia în direcția respectării prevederilor legale și de optimizare și eficientizare a metodologiilor juridice particulare, precum tehnica legislativă, metodologia interpretării, aplicarea dreptului[127]. Problema cea mai importantă la acest moment se referă la faptul dacă dreptul poate aduce noi moduri de explicație, dat fiind că „socialul apare creat de reflecțiile personale ale indivizilor. Societatea nu este ceva care constrânge indivizii și explicația socială nu se află la un nivel diferit de acela al explicației din înțelegerea indivizilor"[128]. „Există o problemă majoră și veche (...) de peste 3000 de ani. Subiectul ei se referă la modul în care oamenii își organizează societățile pentru a obține securitate, libertate și dreptate pentru toți membrii lor (...). Metodele științifice de cercetare sunt acelea care ne ajută să progresăm"[129]. Cercetarea științifică „oferă deprinderi necesare cetățeanului responsabil, care trebuie să fie în stare să analizeze, să emită judecăți și să fie activ în societate"[130].

Astfel, dacă există claritate în ceea ce privește asemănările și deosebirile dintre ariile problematice ale științelor socio-umaniste, precum și privind particularitățile de natură teoretico-metodologică, atunci de ce ar fi necesară re-gândirea, revizuirea științei dreptului, în special a acelor discipline ce au o dimensiune teoretică mai pronunțată? Într-un caz, ar fi schimbările majore în tiparele științei clasice, dezvoltarea științei și a tehnologiilor informaționale, în altul – schimbările majore la nivel de organizare socială, atunci când au devenit evidente conexiunile dintre diversități, și în cel de-al treilea – gradul de complexitate a problemelor cotidiene. Așa cum indică și A. Supiot, „în drept, ca peste tot, este vremea rețelelor, adică a structurilor policentrice, în care fiecare element este simultan autonom și legat de toate celelalte"[131]. Totodată, vorbind despre relația dreptului cu dezvoltarea științei, în special a tehnologiilor informaționale, A. Supiot consideră că etapele semnificative din evoluția informaticii corespund unor etape specifice evoluției și dezvoltării dreptului. Spre exemplu, toți juriștii sunt în consens cu privire la proceduralizarea dreptului (care se regăsește în toate ramurile), chiar dacă este interpretată diferit: că a apărut în aceeași perioadă în care acest concept (de procedură) a jucat un rol determinant în inventarea computerului. În acest sens, în spațiul european, dezbaterile asupra dimensiunii procedurale a dreptului sunt împărțite între opiniile a doi autori: pe de o parte, adepții lui Habermas (*Théorie des kommunikativen, Droit et démocratie. Entre faits et normes*),

[127] POPESCU, S., ILIESCU, D. Op. Cit.
[128] TRIGG, R. *Op. cit.,* p. 63.
[129] KING, R.F. *Strategia cercetării*. Iași: Polirom, 2005. 325 p. ISBN 973-681-900-0. p. 13.
[130] *Ibidem,* p.15.
[131] SUPIOT, A. Op. cit., p. 191.

care au căutat să fundamenteze dreptul pe o teorie a comunicării, sperând „să găsească în dezvoltarea procedurilor discursive un răspuns la eșecul german al ideii hegeliene de stat și un mijloc de a concilia democrația cu raționalitatea tehnico-științifică; pe de alta, adepții lui N. Luhmann (*La légitimation par la procédure*), care, aplicând dreptului teoria sistemelor, văd în proceduralizarea sa dovada falsității tuturor discursurilor care intenționau să-l fondeze pe valori extra-juridice și confirmarea caracterului său autoreferențial și autopoetic”[132].

Astfel, în dezvoltarea științei juridice a fost inevitabilă conceptualizarea dreptului, precum și proceduralizarea dreptului, ambele instituindu-se în formule gândite în vederea aplicării dreptului prin intermediul diverselor tipuri de sistematizare a instrumentelor dreptului, care, în esență, constituie particularitățile metodologice ale domeniului. Dacă urmărim literatura științifică, vom vedea că acestea se regăsesc în diverse formule, la diverși autori, în domenii diverse, cu raportare la analiza diferitor probleme pe care le au societățile și statele. Spre exemplu, V. Tismăneanu, analizând modul în care au prins „substanță principiile diabolice nihiliste ale supunerii și condiționării umane în numele unor obiective presupus imaculate și purificatoare”, va semnala că, „luând în considerare marea parte a tradiției secolului XX de conceptualizare a puterii în Europa de Est, idealul instituirii unei societăți pe baza normelor procedurale și în raport cu un cadru neutru al drepturilor și îndatoririlor minimale a avut puține șanse să se materializeze”[133].

Mai mult decât atât, paradoxul densității (acumularea excesivă într-un anume loc), pe de o parte, și specializarea și hibridarea (recombinarea) domeniilor, pe de alta, impun o nouă abordare teoretico-metodologică a dreptului în vederea menținerii competitivității științifice, precum și deschiderea unor arii de cercetare noi, nevalorificate încă. Chiar dacă în cel din urmă caz, sunt șanse să fim acuzați de o excesivă re-teoretizare, re-conceptualizare, ceea ce încearcă marea majoritate să evite în numele unui pragmatism exagerat, fapt inevitabil atunci când suntem „confruntați cu un fenomen nou sau atunci când un cercetător se interesează de o chestiune relativ puțin studiată, cel mai bun lucru de făcut este să alegi un cadru conceptual adecvat”[134]. Pentru că, așa cum remarcă N.N. Taleb[135], printre neajunsurile umane se înscrie și concentrarea excesivă asupra a ceea ce cunoaște, având tendința de a învăța ceea ce este exact, nu ceea ce este general: „Mulți oameni îmi spun mereu că este important să fim practici și să facem pași mici, posibil de realizat, mai degrabă decât să „teoretizăm” cu privire la cunoaștere. Povestea *Liniei*

[132] *Ibidem,* p. 203.
[133] TISMĂNEANU, V. *Diavolul în istorie*. București: Humanitas, 2013. 352 p. ISBN 978-973-50-4240-0. pp. 212-213.
[134] DOGAN, M., PAHRE, R. *Op.cit*., p. 45.
[135] TALEB, N.N. *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului.* București: Curtea Veche, 2018. 504 p. ISBN 978-606-44-0055-0.

Maginot arată modul în care suntem condiționați în a fi exacți. După Primul Război Mondial, francezii au construit un zid în zona prin care fuseseră invadați de germani, pentru a preveni o nouă invazie. Hitler a ocolit însă zidul fără mare efort. Acest exemplu ne arată că francezii au fost niște extraordinari elevi ai istoriei, numai că au învățat-o cu o prea mare precizie. Au fost prea practici și s-au concentrat în mod exagerat asupra propriei siguranțe". Astfel, problema majoră asupra căreia ne atenționează N.N. Taleb este raportată la structura minților umane, care nu învață reguli, ci doar fapte, numai fapte: „Se pare că nu ne pricepem să asimilăm metareguli (de genul regulii că avem tendința de a nu învăța reguli). Disprețuim abstractul, și o facem cu pasiune"[136].

Din această formulă extrem de relevantă deducem că trebuie să optăm pentru o știință juridică caracterizată de rațională teoretică și practică sistematizatoare și cuprinzătoare (exhaustivă), care ar permite să formăm atât juriști, cât și cetățeni, în egală măsură, capabili de a avea conduite conforme regularităților, în sens de legități, și nu abateri/cazuri/fapte particulare. Într-un caz, atunci când ne referim la sistematizare, fie ea simplă sau complexă, așa cum se menționează și în art.59 alin. (2) al Legii cu privire la actele normative[137], avem în vedere o modalitate prin care se facilitează nu doar înțelegerea, dar și utilizărarea şi aplicărea uniformă a normelor juridice, adică o coerență logică, caracterizată de precizie, claritate, integritate și aplicabilitate. În cazul în care ne referim la exhaustivitate, vorbim în special despre caracterul general și universal, ceea ce ar fi specific teoriei și metodologiei dreptului, precum și facem specificare prin referință la actul normativ consolidat care urmărește, conform art. 61 alin. (1), „înlăturarea lacunelor din actele normative, pentru perfecţionarea reglementării juridice a anumitor relaţii sociale prin operarea de modificări radicale în astfel de acte, pentru reducerea multiplicităţii normelor juridice în acelaşi domeniu"[138]. Or, mai mult decât atât, dreptul ce se bazează, incontestabil, pe valori care depășesc domeniul tehnicii juridice, fiind definit ca ansamblu de reguli ce organizează viața în societate, prin natura sa, este marcat de interdisciplinaritate. Sursele formale ale dreptului (constituție, legi, tratate, cutume etc.), luate izolat, vor determina reguli de drept haotice, dispersate, incomplete și contradictorii. Raportat la această problematică, legislația națională face referință în mod expres la aceste momente. Astfel, referindu-se la mai multe principii, se indică și legalitatea, şi echilibrul între reglementările concurente, oportunitatea, coerenţa, consecutivitatea, stabilitatea şi predictibilitatea normelor

[136] *Ibidem.*
[137] Legea nr. 100 din 22-12-2017 cu privire la actele normative. În: *Monitorul Oficial al Republici Moldova*, 12.01.2018, nr. 7-17, art. 34. [citat 12.08.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro.
[138] *Ibidem.*

juridice, ierarhia actelor normative – fiecare în parte și toate împreună încadrându-se în formule de natură teoretico-metodologică, ce stabilesc principii și reguli general-aplicabile și de eficiență. În conținutul aceleiași legi, art. 3, se face referință și la relația dintre reglementări la nivele ierarhice diferite, astfel, conform alin. (3), actul normativ trebuie să corespundă prevederilor Constituţiei Republicii Moldova, tratatelor internaţionale la care Republica Moldova este parte, principiilor şi normelor unanim recunoscute ale dreptului internaţional, precum şi legislaţiei Uniunii Europene, iar alin. (4) – Actul normativ trebuie să se integreze organic în cadrul normativ în vigoare[139].

Vom considera că cele menționate *supra* pot fi acceptate ca formule de abordare unitară, sistematizatoare[140] și integratoare, utilizate într-o reconfigurare metodologică a teoriei dreptului, astfel încât să contribuie și la argumentarea constituirii științelor juridice într-un sistem unitar, iar teoria și practica juridică să se completeze reciproc. În această perspectivă a analizei paradigmei științifice a dreptului, a reconfigurării statutului epistemic al teoriei dreptului, facem referință la autori precum H.Kelsen[141], H.Hart[142], R.Dworkin[143] și alții, care au creat o întreagă concepție integratoare a legii și a dreptului, au realizat analize ce mai continuă a-și păstra influența și a fi de utilitate incontestabilă, în vederea identificării particularităților actuale a științei teoretice a dreptului din perspectiva tendinței de depășire a crizei științei juridice.

Dacă Kelsen și Hart sunt interesați, în egală măsură, de funcționalitatea sistemului dreptului, însă Kelsen pune în centrul sistemului norma juridică finală și de bază (*grundnorm*a), pe când Hart distinge între reguli primare și secundare, susținând că legea ar trebui înțeleasă ca un sistem de reguli sociale, care ghidează comportamentul legal (*legi primare*) și reguli care reglementează modul în care pot fi modificate regulile primare, modul în care trebuie soluționate disputele despre ele și, mai ales, cum regulile primare trebuie să fie identificate (*legi secundare*). În opinia celui de al treilea autor, R. Dworkin, legile nu se bazează pe fapte sociale, ci includ cea mai bună justificare morală pentru faptele și practicile instituționale pe care le considerăm în mod intuitiv drept legale. Respectiv, nu se poate ști dacă o societate are un sistem legal în vigoare, până când nu sunt cunoscute adevărurile morale despre justificările practicilor din acea societate. În consecință, prin metoda deducției, ar rezulta că în cazul în care practicile juridice nu

---

[139] *Ibidem.*
[140] POSTU, I. Aspecte teoretice privind sistematizarea actelor normative juridice. În: *Studii Juridice Universitare*. 2019, nr. 1-2. [citat 11.02.2020]. Disponibil: https://ulim.md/sju/wp-content/uploads/SJU-1-2-2019-Ion-POSTU.-Aspecte-teoretice-privind-sistematizarea-actelor-normative-juridice.pdf.
[141] KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN: 973-50-0113-6; MOROIANU, Gh. *Actualitatea normativismului kelsian*. București: CH.Beck,1998. 154 p. ISBN 973-98765-3-6.
[142] ХАРТ, Г. *Право, свобода и мораль.* Москва: Издательство Института Гайдара, 2020. 136 с. ISBN 978 5 93255 561-3.
[143] DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.

sunt morale, nu putem vorbi despre eficiența dreptului ori chiar despre existența sistemului juridic.

În concordanță cu opinia adepților abordării sistemice, considerăm că este utilă tratarea dreptului pornind de la natura sa reală, de la concordanța dintre teorie și practică și de la standardele pe care acesta trebuie să le întrunească. Din acest unghi de vedere, dreptul nu este un scop în sine, ci un ansamblu rațional de mecanisme de organizare a societății și de reglementare a relațiilor sociale, iar știința dreptului, pentru a realiza integritatea internă a sistemului, trebuie să facă uz de o anumită tehnică, instrumente, procedee, metode, astfel încât să ofere eficiență dreptului prin sistematizare. Atât conceperea, cât și înțelegerea, exprimarea și aplicarea dreptului solicită o logică mai mult sau mai puțin stabilă a conceptelor, categoriilor și clasificărilor, a căror finalitate este claritatea și aplicabilitatea practică. Pornind de la ipoteza că stabilitatea teoretică asigură eficiența practica, atunci care este mecanismul ce ne poate asigura, în condiții tranzitorii, în condițiile ajustărilor la standarde internaționale, ale mondializării, integritatea și eficiența dreptului? Opinăm că această stabilitate, chiar și relativă, este în seama și puterea științei juridice, concepute în calitate de ansamblu coerent de elemente interdependente, ca o construcție rațională, ca un sistem nu doar de elemente, dar și de cunoștințe despre acest sistem (*caracterul autoreflexiv* - necesitatea sistemului de a se autoevalua din perspectiva prestației și eficienței practice).

Știința evoluează în două etape distincte. „În prima etapă, noi suntem cei care propunem lumii opinia noastră, oferind niște reprezentări abstracte, care prezintă concepția noastră despre modul în care se manifestă fenomenele. Apoi, ascultăm răspunsul lumii și aplicăm convențiile științei (...), cu alte cuvinte, scopul științei nu este doar să colecteze date și să însumeze fapte. Faptele în sine nu ne spun prea multe; fiind bazate pe teorie, ne învață ceva doar în măsura în care promovează o înțelegere mai generală”[144].

Fiecare domeniu posedă propriul său patrimoniu, acumulat grație dezvoltării treptate a științei și a contribuției oamenilor de știință. În studiul științific al dreptului pot fi preluate diverse strategii: de tip retrospectiv, reflexiv, descriptiv, normativ ș.a., fiecare dintre acestea fiind determinate de obiectivul urmărit. Însă, făcând distincția necesară între „dreptul pozitiv și analiza sa teoretică și luând în considerare disocierile de ordin și perspectivă conceptuală, dreptul ne apare deopotrivă ca un exercițiu reflexiv și practică socială, inconfundabile și fundamentale ale societății post-moderne”[145]. De aceea revenirea la reperele spirituale ale științei juridice

[144] KING, R.F. *Op. cit.*, p. 11.
[145] DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. Bucureşti: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5. p. 15.

contemporane este: într-un caz, o obligație morală față de cei care au vrut să cunoască în profunzime și să facă cunoscute marile curente ale științei dreptului și ale căror contribuții au fost date uitării, deformate, trunchiate sau scoase din circuitul științific după cel de-al Doilea Război Mondial până în perioada căderii ideologiei socialiste, atunci când atât România, dar mai mult Republica Moldova a avut nevoie de timp și evenimente, pentru a parcurge drumul spre democratizare, spre implementarea principiilor și valorilor statului de drept; în altul, știința dreptului are nevoie de revizuire și reînnoire, reieșind din particularitățile timpurilor noi, ceea ce nu poate fi realizat fără a purcede la o valorificare autentică a ceea ce a fost mai de preț și mai înaintat în istoria gândirii juridice românești; în cel de-al treilea caz, dată fiind tendința de integrare în cultura juridică europeană, este necesar nu doar un model care să respecte tradițiile naționale, particularitățile care diferențiază culturile juridice din diverse zone geografice, dar și de o formulă în care știința juridică se dezvoltă în baza unor fundamente sigure. Acest patrimoniu ajunge a fi un bun public: fiecare concept, idee, teorie fiind create și aprofundate de un anume autor, sunt preluate, pentru ca să devină uzuale, chiar fără ca autorul căruia îi aparține o teorie, un concept să fie citat de fiecare dată de câte ori este folosită opinia acestuia. Spre exemplu, se folosește separarea puterilor, normă de drept, sistemul dreptului etc. Dar oare de fiecare dată facem trimitere la originile acestora sau la semnificația și fundamentarea științifică?

1.3. Argumentul dependențelor interdisciplinare în drept: între concepte și instituții

Dreptul este înainte de toate și în modul cel mai vizibil o artă,
însă lucrul cu elementele formale sau tehnice are nevoie de o bază științifică.
(F. Gény).

În cei 20 de ani de la începutul acestui secol, ne-au fost oferite experiențe inedite, s-au schimbat mult realitățile, relațiile dintre state, altele au devenit prioritățile, s-a schimbat în mare măsură esența umană etc. – toate marcând schimbarea raporturilor dintre științe și dintre oamenii de știință, dintre cetățean și stat, dintre state. Asistăm la o competiție universală: competiție a științelor, a societăților, a oamenilor, a politicienilor, a orgoliilor, a valorilor și principiilor etc. Această competiție a priorităților, într-un final, a înclinat totuși balanța în favoarea științelor despre om și relațiile umane, a științelor despre societate, iar cercetarea științifică în aceste domenii a devenit tot mai scumpă și mai complexă, necesitând nu numai eforturi financiare, ci și o resursă umană bine pregătită, dar și colaborări dintre domenii, subiecți implicați, împrumut de metode etc.

La început de mileniu, în anul 2000, la reuniunea de la Lisabona, a fost adoptată strategia europeană care urmărea să transforme Uniunea Europeană într-un spațiu economic bazat pe cunoaștere[146], cel mai dinamic și mai competitiv din lume, pentru ca ulterior să apară un șir de comunicări ale Comisiei Europene și rezoluții ale Parlamentului European cu precizări suplimentare, printre care și cea care solicita țărilor membre să investească 3% din PIB în cercetare. Printre cele mai relevante se numără: a) Rezoluția din 22 mai 2008 privind „evaluarea intermediară a politicii industriale: o contribuție la strategia UE pentru creștere și locuri de muncă" [147], care a solicitat atât Comisiei, cât și statelor membre să-și intensifice eforturile vizând reducerea poverii administrative pentru întreprinderi. Ea a subliniat, de asemenea, importanța unei politici transparente și simplificate în domeniul drepturilor de proprietate intelectuală; b) Rezoluția din 16 iunie 2010 referitoare la Strategia UE 2020[148], care a menționat faptul că Strategia Europa 2020 ar trebui să publice costurile și beneficiile aferente conversiei la o economie sustenabilă și eficientă din punct de vedere energetic; c) Rezoluția Parlamentului European din 11 noiembrie 2010 referitoare la parteneriatele europene pentru inovare în cadrul inițiativei emblematice „O Uniune a inovării"[149]; d) Rezoluția din 12 mai 2011 referitoare la inițiativa „O Uniune a inovării: transformarea Europei pentru o lume post-criză"[150], e) Rezoluția din 27 septembrie 2011 referitoare la Cartea verde: De la provocări la oportunități: către crearea unui cadru strategic comun pentru finanțarea cercetării și inovării în UE"[151], f) Rezoluția din 26 octombrie 2011 referitoare la agenda pentru noi competențe și locuri de muncă, care a relevat importanța dezvoltării unei cooperări mai strânse între institutele de cercetare și sectoarele industriale, precum și a încurajării și acordării de sprijin întreprinderilor industriale, pentru a investi în cercetare și dezvoltare[152]; g) Rezoluția din 21 noiembrie 2013 referitoare la propunerea

---

[146] COJOCARU, I., COJOCARU Ir. *Spațiul european de cercetare și știința deschisă – prioritățile științei europene.* [citat 02.04.2020]. Disponibil: https://idsi.md/files/Colocviu_Evrika_Ig_Cojocaru-I_Cojocaru_2016.pdf.

[147] Rezoluția din 22 mai 2008. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 279 E)*, 19.11.2009, p. 65. [citat 19.08.2019]. Disponibil: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ede13395-4dfc-46e1-9953-dd0694b76a10/language-ro.

[148] Rezoluția din 16 iunie 2010. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 236 E),* 12.8.2011, p. 57. [citat 20.08.2019].
Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2011:236E:FULL&from=EL.

[149] Rezoluția Parlamentului European din 11 noiembrie 2010. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (*JO C 74 E), 13.3.2012, p. 11. [citat 22.08.2019].Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:074E:FULL&from=EN.

[150] Rezoluția din 12 mai 2011. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 377 E),* 7.12.2012, p. 108. [citat 22.08.2019*]*.Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:377E:FULL&from=MT.

[151] Rezoluția din 27 septembrie 2011. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 56 E),* 26.2.2013, p.1. [citat 20.08.2019].Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:056E:FULL&from=SL.

[152] Rezoluția din 26 octombrie 2011. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 131 E)*, 8.5.2013, p. 80. [citat 22.08.2019].Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:131E:FULL&from=CS.

de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de instituire a Programului-cadru pentru cercetare și inovare Orizont 2020 (2014-2020)[153], h) Rezoluția din 6 iulie 2016 referitoare la sinergiile pentru inovare: Fondurile structurale și de investiții europene, Orizont 2020 și alte fonduri europene în domeniul inovării și programe ale UE[154]. Astfel, este recunoscută, la nivel european, importanța dezvoltării societății cunoașterii, necesitatea motivării și valorificării potențialului intelectual, în vederea implicării în cercetarea științifică competitivă la nivel european, indispensabilă unei dezvoltări uniforme, depășirii crizelor și cooperării dintre state și cercetători.

Elementul esențial în eforturile europene de a realiza scopurile Strategiei revizuite de la Lisabona se regăsește în așa-numitul *triunghi al cunoașterii,* alcătuit din 3 elemente/priorități: cercetare, educație și inovație. Odată cu unificarea potenţialului tehnologic, cultural şi umanitar al ştiinţei, a fost pusă în valoare și prioritizată modalitatea în care urmează să fie derulate, realizate în continuare cercetările științifice. Astfel, formula-cheie în care cursul științei se consideră derulat adecvat este cel al cercetării de tip inter- și multidisciplinar. În acest scop, Programul Cadru 7 (PC 7) UE[155] a dat startul acumulării tuturor inițiativelor legate de cercetarea științifică interdisciplinară și multidisciplinară, considerându-se că, la nivel european, parteneriatele interdisciplinare, cooperarea între cercetători din domenii conexe constituie o necesitate în articularea marilor direcții de analiză și a soluționării multor probleme. În consecință, în mare parte, proiectele de cercetare de amploare, care au primit finanțare europeană, tratează în general teme transversale și reunesc echipe de cercetători din diverse arii științifice.

La nivel național, în conformitate cu *Codul educației al RM* [156], în special, cu prevederile art.140 alin.(1) lit. a) şi art.149 alin. (1), cât și în concordanță cu *Codul cu privire la știință și inovare al RM* [157], art.63, alin.4), art.47, alin.(1)-(3) şi art.49, au fost aprobate Foaia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spaţiul european de cercetare pe anii 2019-2021 şi Planul de acţiuni privind implementarea acesteia. Conform acestor documente, vectorul principal este

[153] Rezoluția din 21 noiembrie 2013. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 436),* 24.11.2016. [citat 22.08.2019].Disponibil: https://op.europa.eu/ro/publication-detail/-/publication/83aea4a3-6bff-11e3-9afb-01aa75ed71a1/language-ro.

[154] Rezoluția din 6 iulie 2016. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 101)*, 16.03.2018. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2018:101:FULL&from=IT.

[155] Programul Cadru 7 (PC7) al UE pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activităţi demonstrative (2007-2013). [citat 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.

[156] Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.

[157] Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

orientat „spre sporirea şi concentrarea resurselor bugetare la realizarea celor mai importante direcţii de cercetare şi inovare, asigurarea competitivităţii şi nivelului calitativ înalt al produsului ştiinţific naţional în cadrul cooperării internaţionale”[158]. În rezultatul multiplelor remanieri instituționale pe dimensiunea cercetare științifică, valorificarea cercetărilor și metodologiei interdisciplinare, în contextul cercetărilor autohtone, a rămas în urmă, fiind mai degrabă invocate, decât practicate. Situația în cauză este caracteristică nu doar științei juridice, ea este prezentă în marea majoritate a domeniilor. Ar putea avea unele cauze obiective această stare de lucruri sau, poate, există alte impedimente?

Răspunsurile la aceste întrebări se regăsesc în înțelegerea faptului că viitorul științei este pus în dependență de evoluția și dezvoltarea societății, care a suportat schimbări radicale, parcurgând perioade lungi de tranziție de la un sistem politico-juridic la altul, de la un sistem închis la unul deschis, de la o societate tradițională la o una globală, o societate a tehnologiilor informaționale, a globalizării/mondializării, la o societate bazată pe cunoaștere etc. Or, s-a schimbat nu doar locul și rolul omului încadrat în diverse procese sociale, dar și modul de înțelegere a esenței umane. Astfel, pe de o parte, se observă fluctuații și mișcări de integrare la nivel de științe, pe de alta, se conturează și tendințe de apropiere dintre actorii și promotorii domeniilor științifice, interesate de societate și de om, din contexte social-statele distincte, dar cu tradiții similare. În acest caz, ne referim la colaborări, proiecte științifice comune ale reprezentanților mediului academic, ale comunității științifice din spațiul românesc, facilitată de rădăcini și o istorie comună, de apropierea geografică, de aceeași limbă vorbită etc.

Pornind de la convingerea multora că în știință trebuie să se distingă elementul teoretic, pe baza căruia să se clarifice apoi aspectele practice, tehnice, vom reitera că arealul problemelor de natură social-umană s-a extins continuu, devenind din ce în ce mai complex, aprofundându-și dimensiunea interdisciplinară prin trecerea de la disciplinaritate la interdisciplinaritate, multidisciplinaritate și chiar transdisciplinaritate, și că putem vorbi cu siguranță despre aprofundarea procesului de integrare a cunoașterii social-umane. Astfel, paradigma științifică contemporană, generată de complexitatea realităților sociale actuale și de aprofundarea procesului de integrare a științelor, presupune un alt mod de înțelegere a omului, a societății, a posibilităților de cercetare-investigare, un nou mod de înțelegere a faptului dacă este posibilă existența unei științe despre om și societate și, dacă da, atunci care este această știință?

[158] Foaia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spaţiul european de cercetare pe anii 2019-2021 şi a Planului de acţiuni din 08.11.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr.6-12, art.2. [citat 21.04.2020]. Disponibil: http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foaia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf.

Referențialul fiind unul complex, în care se suprapun realități sociale, culturale, politice, juridice, economice etc., se impune revizuirea științei dreptului din perspectiva unor abordări pe măsura complexității. Fie vorbim despre problemele globale, fie despre cele cu care se confruntă statele, fie despre cele cu care se confruntă instituțiile sau individul – toate configurează direcții similare de cercetare, dar și izvoare de drept comun, în care se caută explicații, argumente și soluții. Cu o doză de pesimism, dar totodată cu un simț profund al realității, V. Bădescu relatează despre criza prin care trece nu doar societatea, dar și dreptul: „Nu trebuie să ne sugereze nimeni acest lucru, a devenit banal pentru practicienii dreptului, avocați, judecători ori pentru cercetătorii fenomenului juridic că dreptul, ca și societatea, a intrat într-o criză profundă, nu una economică, financiară, ci una morală. Omenirea trăiește ultimele clipe ale unui sistem obosit, perimat și inadaptat sec. XXI. Dinamica societății a atins un punct critic, un punct de la care societatea nu mai poate evolua, ci doar involua. Tehnologia a atins un grad de dezvoltare căreia marea majoritate a oamenilor nu-i mai fac față, fapt ce a influențat, în mod paradoxal, și complexitatea fenomenului juridic[159]. Cu toate acestea, atunci când se afirmă că umanitatea a epuizat toate instrumentele în vederea asigurării ordinii sociale, dreptul este considerat a fi unicul instrument valabil și capabil, la acest moment, de a contribui la menținerea ordinii sociale, de aceea trebuie revizuită viziunea științifică asupra problemelor omului contemporan din perspectiva juridicității. „Complexitatea fenomenului social-juridic determină o structurare a eforturilor de cercetare a acestuia, o împărțire a rolurilor, în raport de necesitate a punerii în valoare a laturilor corelate ale acestui fenomen. Dreptul (...) este studiat din perspectivă globală, ca un sistem închegat, cu regularități caracteristice; din perspectivă istorică – ca fenomen ce-și conservă anumite permanențe de-a lungul dezvoltării sociale (...); precum și din perspectivă structurală – ca domeniu cu multiple determinații calitative, cu elemente componente aflate, la rândul lor, într-o stare de interferență”[160].

Chiar dacă știința dreptului are origini foarte îndepărtate în gândirea antichității grecești și romane, așa cum menționează și I. Craiovan[161], totuși modernitatea, datorită avântului extraordinar al cercetării științifice, al revoluțiilor științifice, precum și contemporaneitatea, în care preocuparea pentru științele sociale devine o prioritate a cunoașterii, identifică idei, concepții, teorii care se încadrează în spațiul mai larg al unor școli și curente de gândire în sensul actual de „paradigmă științifică”. Așa cum afirmă mulți autori, putem considera că există o

[159] BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”. 2015, pp.275-288. [citat 17.04.2017] Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf.
[160] POPA, N. *Op.cit.,* p. 4.
[161] CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie.* București: Univers Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0. p. 238-239.

unitate de abordare, fiind posibilă apariția și evoluția unor tradiții de gândire[162]. Dreptul actual post-modern, numit *drept plural, negociat, suplu și/sau reflexiv*, „rupând cu dogmatica juridică inerentă modernității, prezintă caracteristici noi în raport cu dreptul modern: îmbrățișând complexitatea realului, el se transformă în instrument flexibil de pilotaj și de guvernanță, în mijloc de «gouvernement» a societăților, el devine unealta unei «guvernanțe» care împrumută căi mai sinuoase”[163], care trimit la interdependențe și interrelaționări.

Primul element care presupune interrelaționare este faptul că statul și dreptul au fost tratate în permanență prin intermediul interdependențelor: a dualităților, a pluralismelor, a relativismului, a contradicțiilor (drept-nedrept, legal-ilegal ș.a.). „Mai puțin decât cea de Lege, ideea de Drept nu ar putea pretinde universalitate. Împreună cu dreptul, legea își schimbă natura. (...) Dreptul este fructul unei lungi istorii europene, care a condus la a-i recunoaște Omului, abilitatea de a crea legile care-l guvernează (...). Odată cu dreptul, ca sistem de reguli autonom, integrat și evolutiv, și statul se prezintă ca o persoană care nu moare niciodată, ca sursă de legi și garant al drepturilor individuale”[164]. Despre relevanța interdependențelor în tratarea dreptului și, mai ales, despre interdependența dintre stat și drept în condițiile actuale, M. Duțu afirmă: „Nu se poate ignora faptul că Statul și Dreptul sunt și rămân două realități strâns legate între ele, apărând, în mod tradițional, ca indisociabile, consubstanțiale una alteia; nu numai că primul acționează pentru secundul, pe calea edictării de reguli obligatorii care exprimă puterea sa de constrângere, dar, totodată, el se „topește” în întregime în normele juridice: specificitatea statului ca formă de organizare politică rezidă tocmai în fenomenul de instituționalizare a puterii și acest proces are loc prin medierea dreptului. Statul se prezintă ca o entitate juridică, guvernată și gestionată prin drept. Această aderență a fost și este într-atât de puternică, încât unii teoreticieni au mers până la a afirma identitatea absolută a statului cu dreptul, care ar constitui o singură și aceeași „ordine de constrângere”. Această independență naturală face ca – în măsura în care, mai ales în ultimele decenii, se pun în discuție anumite atribute ale statului ținând chiar de esența sa – această situație să se repercuteze și asupra fenomenului juridic. Inserția statului într-o lume tot mai interdependentă, globalizantă, recentrarea funcțiilor sale, atenuarea liniei de demarcație cu privatul, zdruncinarea arhitecturii lui ș.a. – toate asemenea mutații au importante implicații

[162] POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, GH., DĂNIȘOR D.C. *Filosofia dreptului. Marile curente*. București: All Beck, 2002. 598 p. ISBN 973-655-169-5; GEORGESCU, Ș. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. București: All BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x.
[163] DUȚU, M. Un secol de stat național, unitar și indivizibil. În: *Studii și cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 7-17. [citat 02.05.2019]. Disponibil: http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf. pp.14-15.
[164] SUPIOT, A. *Op. cit.*, p. 287.

juridice, traducându-se mai mult în termeni juridici, prin intermediul limbajului și al categoriilor dreptului”[165].

Un alt caz al interrelaționărilor/suprapunerilor apare și la nivel de terminologie utilizată, precum: *doctrină juridică, știința juridică, teoria dreptului, enciclopedia dreptului, filosofia dreptului*. Nici măcar nu vom pretinde câtuși de puțin la o prezentare exhaustivă a acestor interrelaționări/suprapuneri, dată fiind, într-un caz, evidența caracterului integrator, în altul – pronunțata dimensiune interdisciplinară, în cel de-al treilea – vastitatea conținutului la care se referă etc. Vom realiza doar o prezentare generalizantă a tendințelor de bază și a frecvenței interrelaționărilor și interogațiilor asupra ariei fiecăreia dintre acestea, prin intermediul celei de doctrină juridică, acest fapt fiind un caz singular, dar care se pretează a avea calitatea de regularitate demonstrativă a vastității dezbaterilor și a interdependențelor, o demonstrație a caracterului original și, totodată, interdisciplinar al științei dreptului.

Cunoscutul autor N. Popa identifică doctrina juridică cu știința juridică, arătând că prima dintre acestea rezidă în demersul conceptual, în analizele, investigațiile și interpretările pe care teoreticienii dreptului le dau fenomenului juridic[166]. În același timp, profesorii Radu I. Motica și Gheorghe Mihai[167] tratează doctrina juridică printr-o echivalare cu teoria juridică. Pe linia relației doctrină juridică – știință juridică – cunoaștere juridică, I. Craiovan stabilește legături și diferențe între doctrina juridică și jurisprudență, între doctrina juridică și filosofia dreptului, între doctrina juridică și știința juridică[168]. În particular, cu referire la termenul *doctrină juridică*, I. Craiovan menționează că nu trebuie neglijată de către juriști o accepțiune mai largă a acestuia, în care doctrina în cauză este concepută ca o reflecție asupra dreptului, cu o dominantă de cunoaștere științifică, dintr-o perspectivă în care interdisciplinaritatea reprezintă un fapt intrinsec analizei dreptului, iar dezvoltarea unei științe juridice cu o conștiință filosofică a dreptului reprezintă un ideal creator. Un aspect important pus în evidență de profesorul I. Craiovan se referă la faptul că, în opinia acestuia, doctrina juridică „promovează specificitatea fenomenului juridic, dar este deschisă achizițiilor științei și filosofiei contemporane, prin abordări complexe, arsenal metodologic interdisciplinar, prin acceptarea faptului că practica juridică implică la modul inerent o teorie juridică, prin aspirația la noi grade de științificitate, inclusiv în problema

[165] DUȚU, M. *Op. cit.*
[166] POPA, N. *Op.cit.*
[167] MIHAI, GH., MOTICA, R.I., *Teoria generală a dreptului.* București: ALL BECK, 2001. 276 p. p. 141.
[168]CRAIOVAN, I. *Op.cit.*

prospectivei dimensiunii juridice a viitorului, prin integrarea în rețeaua generală a cunoașterii”[169].

Într-un studiu de sinteză, S. Popescu menționează că, într-o anumită optică, termenul *doctrină*, la fel ca cel de *jurisprudență*, poate avea o semnificație generală, și anume de ansamblu al opiniilor emise de juriști, în esență, profesori de drept, dar și magistrați, avocați etc., și o semnificație particulară – aceea de ansamblu al menționatelor opinii asupra unei chestiuni juridice date. Profesorul S. Popescu concluzionează că „dintre definițiile doctrinei juridice, reținem cu prioritate pe cea cuprinsă în *Vocabularul juridic al Asociației Henri Capitant* și aleasă de decanul G. Cornu, coordonator al vocabularului. Definiția este următoarea: Opinie profesată în comun de către cei care predau dreptul *(Communis opinio doctorum)* sau de acei care, fără a preda dreptul, scriu despre drept”[170].

Spre exemplu, profesorul N. Popa menționează că doctrina este știința dreptului, ce cuprinde analizele, investigațiile, interpretările pe care oamenii de specialitate le dau fenomenului juridic, indca Craiovan I.[171]. D. Grama, în *Tendințele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*, menționează: „Doctrinele juridice se află într-o interdependență armonioasă atât cu dezvoltarea politică, social-economică și culturală a unei țări aparte, cât și cu evoluția civilizației mondiale în ansamblu. Conținutul teoretic și deziderateле politice ale doctrinelor în mare măsură sunt determinate de situația reală, economică și juridică (....), de necesitatea rezolvării problemelor majore de epocă a unui stat concret sau a unei etnii (...). Fiind (...) generate de gânditorii altor state (...), contribuie substanțial la dezvoltarea ulterioară a dreptului și culturii juridice din celelalte țări ale lumii”[172]. Același autor indică faptul că de multe ori sunt explorate concepții despre stat și drept din afara spațiului românesc, cele de aici rămânând în umbră. „Din multitudinea de concepții și doctrine împărtășite de gânditorii români din Moldova (...), ne-am concentrat eforturile în studierea acelora care deținuseră pe timpuri un rol important în gândirea juridică europeană și care au exercitat o influență benefică asupra evoluției statalității și jurisprudenței românilor de pe ambele maluri ale Prutului”[173]. Astfel, legat de genericul anunțat, putem afirma că printre primii autori care au explorat interferențele spirituale din spațiul

---

[169] CRAIOVAN, I. Doctrina juridică și/sau știința juridică? În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014, București: ICJ, 2014, pp. 201-209. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.

[170] POPESCU, S. Considerații generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.

[171] CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Universul Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0.

[172] GRAMA, D. *Tendințele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*. Bucureşti: Actami, 2000. 272 p. ISBN 973-9300-31-6. p. 3.

[173] *Ibidem*, p. 8.

românesc se înscrie D. Grama cu lucrarea citată, în care sunt trecute în revistă numele mai multor autori preocupați de problematica statului și dreptului în spațiul cultural românesc, despre realizările cărora D. Grama menționează că „de rând cu specificul general al evoluției culturii și doctrinelor juridice în statele românești, într-o anumită măsură au fost elucidate și unele particularități ale dezvoltării acestora în Țara Moldovei”[174].

Cu referire la acest subiect, Șt. Georgescu afirmă: „Oricare dintre specialiștii în științele juridice – care nu se consideră un pur teoretician al dreptului – poate admite că dreptul, ca doctrină, a avut din capul locului și trebuie să păstreze și să dezvolte relații strânse cu filosofia, relații care, departe de a fi compromițătoare pentru știință, cum susține pozitivismul juridic, s-au dovedit fecunde pentru ambele domenii – drept și filosofie – la interfața lor constituindu-se filosofia dreptului”[175]. În alte rânduri, același autor adaugă: „(...) știința operează în domeniul finitului, adică începe și se încheie în relativ, ea poate ajunge la certitudine (...), iar diferențele dintre filosofie și știință sunt mult mai ample, dat fiind faptul că filosofia nu este doar cunoaștere, ci (...) și o luare de atitudine, de aprobare sau respingere, de conservare sau schimbare (...) prin filosofie omul cunoaște lumea în integritatea sa (...) îmbinând funcțiile științei și moralei”[176].

Reiterarea importanței abordărilor problematicilor specifice din arealul materiilor juridice dintr-o perspectivă doctrinar-istorică și teoretico-pragmatică se regăsește și în lucrările profesorului E. Aramă[177], care nu doar că a reușit să ofere generațiilor de juriști surse relevante din istoria dreptului românesc, dar și o abordare pertinentă a unor aspecte de natură teoretico-practică, relevând relații de interdependență dintre istoria dreptului, teoria dreptului, filosofia dreptului și științele juridice ramurale. În special, studiile asupra interpretării dreptului sunt cu adevărat de o utilitate pragmatică incontestabilă. În lucrările profesorului E. Aramă se atestă relații spirituale cu literatura științifică franceză (Carbonnier ș.a.), precum și cu literatura științifică românească, făcându-se referință la autori ca S. Popescu, I. Craiovan, I. Huma, N. Popa etc. În acest caz, se confirmă afirmațiile lui I. Huma, care spune: „Luată ca demers calificat, interpretarea dreptului este deopotrivă (...) cunoaștere și evaluare: a semnificației normative a textului legii și a faptelor ori nonacțiunilor omenești în lumina legii. Privind însă lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, anume aceea a condiției științifice a cunoașterii dreptului,

[174] *Ibidem*, p. 6.
[175] GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani.* București: ALL BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x., p. 5.
[176] *Ibidem,* p. 5.
[177] ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului.* Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2; ARAMĂ, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6; ARAMA, E., **CIOBANU, R.** *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4; ș. a.

sunt temeiuri obiective să admitem că în câmpul juridicității, ca și în celelalte articulații ale vieții sociale, cunoașterea nu e o descriere neutrală, ci investigare bazată (și) pe evaluare și implicare atitudinală. Referitor la problematica interpretării, în măsura în care ea este una a vieții dreptului, a elaborării și aplicării sale, este și una a cunoașterii științifice de ordin juridic, fără de care însuși demersul practic al realizării dreptului rămâne văduvit de clarificările epistemice necesare"[178]. Optând pentru conceptul de filosofie în calitate de atitudine față de lume, atunci acesta implică și abordarea existenței din perspectiva sensului vieții sociale a omului, „a ceea ce trebuie să fie, nu numai a ceea ce este"[179].

Așadar, semnalăm cooperare și interferențe dintre specialiști și aria problematică a acestora, dar și interferențe dintre științe. Și aceasta fiindcă „dreptul – care nu înseamnă doar drept obiectiv – este obiect de cercetare interpretativă teoretică pentru diferite științe"[180]. În prefața la lucrarea *Teoria generală a dreptului* (autor Gh. Avornic), S. Popescu și I. Craiovan afirmă: „Teoria generală a dreptului are vocația abordării planului atât de dificil, dar necesar, al generalității și integralității în care dreptul este studiat, pentru a-i desprinde conceptele fundamentale, principiile, legitățile, ipostazele sale complexe"[181]. Astfel, Gh. Avornic apreciază corelațiile dintre teoria generală a dreptului și alte domenii, precum și „corelația Teoriei generale a dreptului cu științele filosofice (...). Aspectul filosofic în determinarea caracterului Teoriei generale a dreptului este condiționat de factori reali/obiectivi. Cercetarea fenomenelor juridice a permis elucidarea nu numai a naturii interne a juridicului, dar și a multiplelor relații externe, a factorilor care dau naștere fenomenelor juridice, a proceselor și a consecințelor sociale pe care acestea le generează"[182].

Doctorul în drept M. Niemesch, sistematizând semnificațiile cu care se operează, menționează că doctrina a fost definită în literatura de specialitate ca: „opinie, teorie, teză; – în sens larg, ansamblu de produse datorate, prin opoziție față de jurisprudență, științei juridice, precum lucrări care au ca obiect să expună dreptul sau să îl interpreteze (Capitant); – în sens strict, opinii emise de autori în operele lor (Carbonnier); prin extensie, aceste lucrări și autorii lor (Cornu); – opinie care prezintă autoritate (Malaurie, Atias)". Acesta conchide că „s-ar putea aprecia că doctrina face parte din izvoarele indirecte ale dreptului, contribuția ei nemijlocită fiind

[178] HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Editura Academiei Române, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3. p. 9.
[179] *Ibidem*, p. 11.
[180] MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului. Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex, 1999. 383 p. ISBN 973-588-121-7. p. 5.
[181] AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului.* Chișinău: Cartier juridic, 2004. 653 p. ISBN 9975-79-275-8. p. 5.
[182] *Ibidem*, p. 31-32.

majoră într-o asemenea etapă de înnoire pe care o traversează sistemul juridic românesc[183]. S. Cristea[184] menționează că, folosit la plural (doctrine juridice), desemnează totalitatea teoriilor, curentelor, școlilor cu privire la fenomenul juridic. Prin această formulă, doctrina juridică se suprapune cu filosofia dreptului, accentuând rolul formativ al doctrinei juridice (fiindcă are un rol important și în construcția dreptului pozitiv, dar și în tabloul izvoarelor dreptului, contribuind la potențarea celorlalte izvoare, în special, legea și jurisprudența), precum și caracterul interdisciplinar al acesteia cu origini în secolul al XX-lea, odată cu apariția unor noi probleme în practica juridică.

În acest context, nu mai poate fi nici un dubiu că, de fapt, convingerea anterioară, după care fiecare știință își are obiectul său de studiu clar formulat și strict delimitat, cu granițe epistemice delimitate, cu linii de demarcație ce deosebesc domeniile științelor unele de altele, nu mai este în vigoare. În prezent, științele tradiționale, aflându-se în mișcare, determină modificări ale naturii științei disciplinare, ale granițelor dintre științe, ale statutului epistemic, chiar și schimbări de paradigmă. În continuarea clarificării realizate *supra*, cu referire la opiniile specialiștilor asupra conținutului doctrinei juridice, vom remarca o situație similară și în cazul învățământului juridic în spațiul românesc, unde constatăm perindarea în timp a termenilor menționați anterior, în diverse formule de organizare a procesului de instruire.

Retrospecțiile asupra istoriei instituționalizate a dreptului în spațiul românesc indică o succesiune treptată a domeniilor ce periodic au *monopolizat* (în sensul de dominante) învățământul juridic și problemele științifice prioritare pentru societate, domenii care se regăsesc în tematica tezelor de doctorat, a proiectelor de cercetare al centrelor științifice, în genericul catedrelor, departamentelor universitare, în nomenclatorul domeniilor de cercetare. Acestea (retrospecțiile) ne trimit la originile învățământului juridic în spațiul românesc, care exprimă și tendințe corespunzătoare realităților timpului istoric. Sursele de istorie a dreptului ne arată că forma modernă a învățământului juridic în spațiul românesc își face apariția odată cu reorganizarea din 1850 a Școlii Domnești. După organizarea Universității București, ia startul învățământul/sistemul educațional juridic, care trebuia să satisfacă necesitățile vieții sociale. În 1913, grație străduinței profesorului C. G. Dissescu, în cadrul Universității a fost creată *Catedra de Enciclopedia dreptului*, care după cum indică și N. Popa[185] era destinată să deschidă ușile

[183] NIEMESCH, M. Rolul doctrinei în rândul izvoarelor de drept. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme.* 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp. 225 -229. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.
[184] CRISTEA, S. *Doctrine juridice.* Bucureşti: Universul Juridic, 2011. 160 p. ISBN 978-606-673-200-2.
[185] POPA, N. *Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului.* [citat 15.09.2016]. Disponibil: https://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf.

acestui învățământ, pentru ca aerul curat și liber al curentelor de înaltă cultură să poată intra în învățământul dreptului. Ulterior, la Iași, Grigore Ghica Vodă înființează Facultatea de drept.

În învățământul juridic românesc, inițial cel de la București, apoi în Moldova (la Iași), găsim frecvent materii precum: *dreptul natural și al ginților, drept natural, filosofia dreptului, enciclopedia dreptului, enciclopedie juridică, introducere în studiul dreptului* ș.a. Dintre acestea, Enciclopedia dreptului era considerată o disciplină științifică ce-și propunea să efectueze un studiu care să cuprindă considerentele generale asupra dreptului și care să înlocuiască Filosofia dreptului și Dreptul natural. Cu referire la obiectul de studiu al Enciclopediei dreptului, M. Djuvara consideră că aceasta studiază „articulațiunea însăși a gândirii juridice, căutând să determine în felul acesta ce este esențialul dreptului și se regăsește în toate ramurile și manifestațiunile lui; ea distinge astfel dreptul de celelalte discipline științifice”[186]. În opinia lui E. Sperantia, enciclopedia dreptului cumulează studiul următoarelor probleme: definirea dreptului ca realitate socială, originea și evoluția istorică a dreptului, precum și legitățile acestei evoluții; clasificările dreptului și sensurile acestui termen; principiile ideologice care justifică autoritatea sau obligativitatea interioară a dreptului; istoria doctrinelor generale și filosofice în drept. Din aceste formule explicative asupra arealului problematic al enciclopediei dreptului constatăm că acesta este unul destul de vast și cuprinzător, având, am putea zice, pretenția de tratare exhaustivă a fenomenului numit *drept*. Prin această dimensiune sesizăm o diferență majoră dintre ceea ce aveam la începuturi și ceea ce înregistrăm astăzi, atunci când aceste formule nu se mai regăsesc deloc sau, dacă da, atunci foarte episodic și în cadrul unor cursuri prezente într-o formă minimalistă și bine camuflată a conținuturilor planurilor de studiu. În prezent, se atestă o abordare destul de diferențiată a priorităților, care reflectă tendințele sistemului educațional, axat pe aplicabilitate, dar și opțiunea tinerilor de a da preferință unor abordări înguste, foarte specifice și mai puțin generalizante și abstracte. Începuturile se regăsesc în reforma învățământului din 1948, odată cu care și-a facut apariția și Teoria generală a statului și dreptului, care s-a menținut până în zilele de astăzi, dar care o perioadă îndelungată de timp a trebuit să reflecte ideologia dominantă a timpului. În prezent, la toate facultățile de drept *Teoria generală a dreptului* este inclusă în planurile de învățământ.

La originile învățământului și gândirii juridice românești se află personalități marcante, care și-au adus contribuția la dezvoltarea științei juridice, au realizat delimitări problematice ale ariilor disciplinare, s-au expus asupra unor aspecte de importanță în ceea ce privește fenomenul dreptului, realitatea juridică, relațiile dintre diferite materii cu caracter normativ etc. Mai mult

[186] DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept raţional, izvoare şi drept pozitiv*. Bucureşti: All, 1995. 608 p.

decât atât, lectura lucrărilor acestora denotă o cunoaștere profundă a operei marilor personalități ale culturii juridice europene, sesizate fiind opinii dispersate, ce se încadrează în diverse curente dominante de gândire ale timpului, dar și făcându-se trimitere la concepțiile marilor gânditori (Kant, Hegel, Duguit, Kelsen etc.), cu analize și opinii critice asupra viziunilor acestora. Pe dimensiunea valorificării patrimoniului românesc și a personalităților ce au realizat cercetări fundamentale în domeniul respectiv, putem identifica mai mulți autori. O contribuție importantă la punerea în valoare a personalităților din spațiul românesc, care au muncit la dezvoltarea științei și culturii juridice, semnalăm în lucrări semnate de M. Duțu[187], de doctorul habilitat R. Grecu[188] ș.a. Astfel, nu pot fi trecute cu vederea nume ca: N. Titulescu, cu o operă ce cuprinde aprecieri de o mare valoare teoretică cu privire la natura și dinamica dreptului, tehnica juridică, interpretarea dreptului, metodologia științei ș.a.; E. Sperantia, cel care este considerat întemeietorul filosofiei dreptului în România; M. Djuvara, care, sub influențe kantiene, fundamentează caracterul rațional al cunoașterii juridice, dar și menționează relația dintre dimensiunea teoretică cu cea aplicativă, dintre drept și morală; A. Vălimărescu[189], cu studiile sale asupra evoluției teoriei dreptului natural; G. Popovici, considerat cel mai bun cercetător al problemelor vechiului drept românesc; C. Stere cu *Anteproiectul de Constituție*; A. Rădulescu, cu multiplele sale lucrări despre romanitate și modernizarea dreptului românesc, precum și cele care se referă la dezvoltarea culturii juridice românești etc.

În spațiul cultural-științific al Republicii Moldova, studiile erau organizate în cadrul Facultății de drept de la Universitatea de Stat din Chișinău (fondată în anul 1959), cu 3 catedre, una dintre acestea fiind Catedra Disciplini Statale. Cadrul tematic al disciplinelor pe care le asigura catedra era foarte vast și includea: *Teoria statului și dreptului, Istoria doctrinelor politice și juridice, Dreptul statal, Dreptul administrativ, Dreptul financiar, Dreptul internațional, Dreptul sovietic* etc. Date fiind particularitățile dezvoltării statale în Republica Moldova, avem o situație mai particulară, care a cunoscut perioade de avânt, dar mai mult de regres, în ceea ce privește valorificarea gândirii juridice din spațiul românesc. Un prim aspect asupra căruia atragem atenția se referă la dominanta ideologică, ce a substituit doctrina și filosofia juridică, fapt ce a făcut ca o filosofie a dreptului să nu fie cunoscută ca atare și nici să se dezvolte în studii sistematizate, în special cu referire la evoluția gândirii juridice în spațiul moldovenesc, mai puțin fiind cunoscute operele celor care au contribuit la dezvoltarea științei dreptului în spațiul

[187] DUȚU, M. Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. În: *Studii și cercetări juridice.* 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 17-59. [citat 02.05.2019]. Disponibil: http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf.
[188] GRECU, R. *Stere în lupta pentru drepturile omului*. Chișinău: Universul, 2009. 252 p. ISBN 978-9975-47-034-6.
[189] VĂLLIMĂRESCU, A. *Tratat de enciclopedia dreptului.* București: Lumina Lex, 1999, 423 p. ISBN 973-588-165-9.

românesc. Mai mult ca atât, știința juridică din spațiul cultural-științific al RM semnalează *divorțul* periodic al dreptului de filosofie, în general, și de filosofia dreptului, în particular. Astfel, de la filosofia marxist-leninistă s-a trecut la filosofie, de la aceasta la o Istorie a doctrinelor politice și de drept, pentru ca, periodic, să se revină la o *filosofie a dreptului* ori o *filosofie juridică*.

Perioada ce a urmat Declarației de independență este una care se face remarcată prin schimburi de experiențe, prin convergențe spirituale, dar și prin reforme în învățământul juridic. Pe de o parte, prioritare fiind cercetările segmentare, axate pe probleme foarte specifice, pe de alta, reformarea sistemului educațional, conform standardelor educaționale europene, care au determinat revizuiri esențiale ale planurilor de studii. Mai mult decât atât, reducerea continuă a numărului de studenți a aprofundat și mai mult *divorțul dintre domenii* (în sensul de segmentare), determinat de încercarea de a minimaliza la maximum numărul de ore alocat unor domenii ca cel al filosofiei dreptului, al logicii juridice etc., precum și al teoriei dreptului. Ba mai mult ca atât, dezbaterile se referă și la formula în care este denumit domeniul: unii consideră că trebuie să fie doar *teoria dreptului*, alții – *teoria statului și dreptului*, a treia categorie – *teoria generală a statului și dreptului* ș.a.m.d. Până la urmă, diferențele nu sunt, în acest caz, substanțiale, dacă se referă doar la termenul pe care îl vom folosi pentru unul și același conținut. Indiferent de opțiunea pe care ar putea să o aibă oricine dintre cei care împărtășesc una sau alta dintre aceste formule, până la urmă contează relevanța conținutului pentru anumite obiective asumate și urmărite în teoria și practica dreptului. În același timp, confuzia dintre filosofie, doctrină și ideologie a făcut ca filosofia să fie nu doar îndepărtată de drept, dar și să trezească reticență. Motivul invocat este unul destul de elocvent, dar și relevant (pentru unii): *Nu avem nevoie de filosofi, avem nevoie de juriști! Nu avem nevoie de teoreticieni, ci de practicieni!* Unde mai pui că este necesară formarea abilităților practice, și nu lărgirea arealului cunoștințelor teoretice. Să fie oare îndreptățită această atitudine? Oare este depășită întrebarea: *Ce este dreptul? Ce este norma de drept? Care sunt valorile dreptului și care e valoarea dreptului în societatea de azi?* etc.

Odată cu independența, în Republica Moldova și-au făcut apariția lucrări ale autorilor din România și, totodată, au luat startul schimburi intelectuale, prin împărtășirea experiențelor, prin sonorizarea problemelor și prin proiecte comune: conferințe, congrese, expertizare etc. Astfel, centrele cultural-științifice și educaționale au fost într-o conexiune permanentă. În consecință, specialiști de valoare din Republica Moldova au fost recunoscuți și apreciați în România, precum și viceversa. Colaborările au fost în special în domeniul științific și doctrinar, sau în ceea ce privește unele dimensiuni de importanță principială pentru specialiștii de pe ambele maluri ale

Prutului. Profesorul universitar M. Duțu[190], directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu", la întâlnirea de la Academia de Științe a Moldovei cu cercetătorii Institutului de Cercetări Juridice și Politice, a menționat: „Este un început, pe care ni-l dorim să fie deosebit de fertil și să se realizeze în acțiuni concrete, să realizăm împreună o știință juridică care să exprime specificul nostru în cadrul UE și al afirmării fenomenului mondializării". În discursul ținut, profesorul M. Duțu a pus în discuție un șir de probleme de interes comun, legate de armonizarea legislației cu cea europeană, dezvoltarea direcțiilor de cercetare științifică, dat fiind faptul că în ultimele decenii – atât în România, cât și în Republica Moldova – au avut loc codificări masive. Totodată, directorul institutului a mai făcut referință la posibilitățile reale, dar și la necesitatea construcției în comun a structurii juridice care „să asigure celor două state o perspectivă nouă în UE". Cel mai important moment este, conform opiniei profesorului M. Duțu, că, dincolo de state cu organizare politică, de legislații, există o știință juridică, o știință care conține tradiția și specificul fiecărui popor. „Avem constituții și legislații naționale separate, pe care trebuie să le recunoaștem și să le respectăm ca atare, dar dincolo de aceste realități temporale, există știința. (...). Știința juridică este o știință unică și unitară"[191]. Astfel, ideea care s-a profilat este că știința juridică din cele două state are rădăcini comune, uneori în timp mergând pe făgașuri separate, alteori apropiindu-se. Importantă pentru actualitate este inițierea unor proiecte comune, axate pe soluționarea unor probleme prioritare, de interes comun în domeniul științei juridice.

Ca rezultat, identificăm cel puțin două probleme majore ale mediului academic, determinate de incapacitatea de a integra într-un tot unitar cele trei elemente/priorități ale *triunghiului cunoașterii* (cercetare, educație și inovație) și una a societății, care, credem, că este consecință a celor dintâi. În primul caz, una se referă la absența unor tradiții de cercetare și necesitatea redimensionării științei juridice actuale din perspectiva noilor realități, astfel încât să ofere soluții marii diversități de probleme cu care se confruntă statul și cetățeanul, alta este cea a lipsei de interes pentru cercetarea științifică, în general, și pentru cea care ar putea fi numită cunoașterea enciclopedică a dreptului, în particular, materializată în formula teoriei dreptului. Astfel, problema despre care vorbesc teoreticienii dreptului este cea a lipsei interesului față de cunoștințele fundamentale, atitudinea neglijentă față de valorile fundamentale, lipsa atitudinii critice ș.a., dar și despre necesitatea revizuirii fundamentelor științifice, în vederea identificării dimensiunilor și direcțiilor noi de cercetare, atât în teoria dreptului, cât și în deschiderile acesteia

[190] DUȚU, M. *Discurs rostit la întâlnirea cu reprezentanții ICJP din cadrul AȘM* [citat 12.09.2018]. Disponibil: http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=7287&new_language=0.
[191] *Ibidem*.

pentru științele juridice particulare, în special, prin fundamentarea unei metodologii juridice ce valorifică dimensiunile noi ale dreptului în condițiile societății de tranziție, ale societății bazate pe cunoaștere, ale globalizării sau mondializării. În același timp, chiar dacă teoria dreptului ar fi sau este deschisă pentru arii tematice noi și orientată în a face față noilor provocări, asta nu înseamnă și viceversă: că celelalte materii vor da dovadă de receptivitate și deschidere față de ceea ce ar putea oferi teoria dreptului. M. Duțu[192] afirmă că în contemporaneitate „mondializarea produce un efect de convergență a celor două sisteme de drept dominante: cel de *common law* (anglo-saxon) și, respectiv, cel de drept continental (romano-germanic), în favoarea primului, mai adaptat specificului pieței libere. Înțelegerea mersului actual al fenomenului juridic presupune astfel plasarea lui în contextul general al mondializării (…) care afectează sistemele de drept în identificarea acestora în raport cu statul; el nu suprimă dreptul național în profitul dreptului internațional, ci favorizează amestecul regulilor, care mai poartă specificul lor, făcând dificilă dezlegarea problemelor practice. Această fragmentare – deopotrivă verticală (drept local, național, internațional, regional și mondial) și orizontală (drepturile omului, dreptul comercial, dreptul penal, dreptul mediului etc.) – pare a exclude orice coerență, fiecare sector supunându-se propriei sale logici și fiecare nivel revendicându-și autonomia. Este o constatare menită să reflecte o perioadă de tranziție spre constituirea noului drept (mondial)".

În cel de-al doilea caz, cea mai mare provocare este nihilismul juridic (atât al cetățenilor, cât și al profesioniștilor dreptului, al persoanelor cu demnitate publică etc.), ce domină și sfidează societatea în care trăim, pentru depășirea căruia este nevoie de un complex de măsuri orientate spre toate dimensiunile și elementele sistemului social, dar și în cel instituționalizat, pornind de la un cadru teoretic până la măsuri concrete, aplicate tuturor nivelurilor de realitate și organizare, deoarece „în fiecare societate, cetățenii au nevoie de un set de valori călăuzitoare, al căror ritual asigură liniște și împliniri lumești"[193]. În aceeași ordine de idei, vorbind despre particularitățile dezvoltării științei în societatea tehnologiilor de vârf, C. Enăchescu conchide că în societatea modernă și cea postmodernă „va dispărea ceea ce este omul de azi, dar el va fi înlocuit sau schimbat cu omul de mâine. Această schimbare se datorează nu progresului și nici schimbărilor produse de acesta, ci sistemului de valori (...), care vor construi noi modele sociale ce vor acționa asupra omului, formându-l într-o nouă direcție"[194]. Astfel, este nevoie de o reevaluare a omului, în sensul revalorizării semnificației sale pe multiple planuri, și o conștientizare de către fiecare în parte a rolului său social activ.

---

[192] DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. București: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5. pp.10, 17.
[193] TISMĂNEANU, V. *Op.cit.,* p. 178.
[194] ENĂCHESCU, C. *Tratat de teoria cercetării științifice.* Iași: Polirom, 2005, 420 p. ISBN 973-681-843-8. p. 400.

Or, problema nihilismului juridic este una ce trebuie depășită, măcar parțial. Literatura științifică ne oferă modalități distincte în care este tratat nihilismul – unii apreciindu-l ca fenomen; alții – ca doctrină, a treia categorie de autori – ca o atitudine dominantă în societatea modernă etc. Pentru autoarea L. Kumîkova, nihilismul juridic este un fenomen complex, cu trei dimensiuni: a) un concept teoretic, ce include o totalitate de opinii critice despre stat și drept; b) negarea sau chiar respingerea rolului social activ al dreptului; c) un subiect conștient de impotența teoretică și practică a dreptului, cu atitudine negativă față de normele juridice și refuzul de a le practica în viața cotidiană[195]. Alți autori[196] consideră că nihilismul juridic poate avea diverse forme de manifestare (*pasivă* – manifestată prin indiferența față de lege; *activă* – atitudine ostilă față de drept) și poate fi caracterizat de o atitudine sceptică și negativă față de eficiența dreptului, ce poate degenera în lipsa totală de încredere în capacitatea acestuia de a soluționa problemele sociale, conform prevederilor legale și principiilor dreptului (dreptate, echitate, justiție etc.). Pentru unii autori[197], nihilismul juridic este un stil de viață. Profesorul Gh. Avornic apreciază nihilismul juridic ca pe „o direcție a gândirii politico-juridice, care neagă valoarea socială și personală a dreptului”[198]. Am putea continua cu aprecierile pe care autorii le dau acestui termen, dar, în acest caz, nu ne asumăm ca subiect de tratare nihilismul, ci doar ca o dimensiune problematică a lumii contemporane, care a contribuit la criza dreptului și care are nevoie de măsuri conjugate ale mediului academic, instituțiilor și a statului, orientate spre depășirea acestei stări de lucruri.

O primă soluție, pe care o invocăm ca punct de reper, este cea propusă de doctorul habilitat V. Cojocaru, care opinează că, în vederea soluționării, depășirii nihilismului juridic, metodologia, în calitate de sistem de principii de investigație fundamentate obiectiv, este „inerentă înțelegerii științifice a mecanismului acțiunii sociale a dreptului, a funcțiilor lui, a esenței, a conținutului și a formelor sale, a legăturilor multiple cu societatea”[199]. Metodologia are în vedere modurile în care sunt acumulate cunoștințele, dar nu decide conținutul acestor

[195] КУМЫКОВА, Л. *Правовой нигилизм в сфере прав человека как форма деформации правового сознания*. Автореферат диссертации. 2002. [citat 17.12.2016]. Disponibil: http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294324; КАЛЬНОЙ, И.И. Правовой нигилизм и его основания. В: *Российский журнал правовых исследований*. 2014, nr. 4 (1), с. 60-66. [citat 06.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/N1A9.pdf.

[196] УТАРБЕКОВ, Ш. Г. Правовой нигилизм и его преодоление: аналитический обзор подходов к пониманию. В: *Правопорядок: история, теория, практика*. 2019, с.24-30. [citat 03.09.2019]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-nigilizm-i-ego-preodolenie-analiticheskiy-obzor-podhodov-k-ponimaniyu.

[197] МАТУЗОВ, Н.И. Правовой нигилизм как образ жизни. В: *Право и политика.* 2012, nr. 12 (156), с. 2080-2089. [citat 14.07.2019]. Disponibil: https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=22155; ГАНИЕВ, Б. Х. Угрозы правового нигилизма в модернизационном измерении правовой политики. В: *Юристъ - Правоведъ*, 2015, nr.4, p.11-15. [citat 25.11.2019]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ugrozy-pravovogo-nigilizma-v-modernizatsionnom-izmerenii-pravovoy-politiki.

[198] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p. 471.

[199] COJOCARU, V. *Op. cit.*, p. 16.

cunoștințe: „(...) viitorul aparține producătorilor activi de cunoștințe, și nu consumatorilor pasivi, capabili de a crește și a se dezvolta”[200]. În aceste condiții, trebuie să fim conștienți de faptul că metodologia nu este numai „tehnică de lucru, ci și o modalitate de a gândi (...), care, în cazul studiilor interdisciplinare, reprezintă normalitatea (...) și o formă de înaintare gradată către adevăr”[201]. Or, citându-l pe profesorul de la Facultatea de Drept a Universității din Baltimore, Mortimer Sellers[202], vom afirma că adevărul este el însuși o morală rezultată din ființa umană și, dacă vrei într-adevăr să creezi un stat pentru oameni, trebuie să-ți pui problema ce înseamnă o viață bună pentru toți cetățenii. Pentru așa ceva avem nevoie de o bază permanentă de adevăr științific.

Astfel, una dintre întrebările legate de problematica nihilismului ar putea fi redată în următoarea formulare: trebuie, oare, dreptul să se ocupe de cauzele și efectele cumulative ale acțiunilor și interacțiunilor dintre indivizi, sau există legi care acționează dincolo de conștiința oricărui agent individual? Odată ce există anumite cerințe și standarde sociale, apar dificultăți în a înțelege de ce acțiunile indivizilor au consecințe sociale neașteptate, contrare prevederii legale, contrare normelor (atât morale, cât și juridice). Probabil, realitatea socială și cea juridică existentă nu trebuie să difere de cea care este prezentată de oamenii de știință. Și atunci care este rolul cercetătorilor, teoreticienilor și practicienilor dreptului în calitate de agenți, subiecți activi? „Nu există o altă realitate pe care ei s-o cerceteze. Ei pot aduce propriile lor categorii și s-o interpreteze, dar trebuie să-și amintească și faptul că realitatea socială este dependentă de mințile agenților”[203]. În acest context, relevantă este și ideea pe care o desprindem din lucrarea lui T. Avrigeanu cu referire la concepția lui Savigny: „Trăind la început numai în conștiința poporului și dezvoltându-se organic, potrivit unei necesități interne, acest drept ia o direcție științifică pe măsura creșterii complexității sociale și a formării corpurilor profesionale specializate”, astfel că, „așa cum dreptul trăia inițial în conștiința întregului popor, el trăiește acum în conștiința juriștilor care reprezintă poporul în această materie”, fără însă ca legătura dintre cele două con-*științe* să fie întreruptă: „dreptul are o existență dublă, fiind în mod permanent atât o parte a vieții populare generale, cât și o știință specială aflată în mâinile juriștilor”[204]. În consecință, se profilează formula în care complexitatea se regăsește în diversitatea dependențelor de natură

[200] KING, R.F. *Op. cit.,* p. 23.
[201] ENĂCHESCU, C. *Op. cit.,* p.156.
[202] SELLERS, M. *Discurs prezentat la ceremonia de conferire a titlului de doctor Honoris Causa* al Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, în cadrul conferinței internaționale „Filosofia dreptului de la Iluminism la contemporaneitate”. București, România. [citat 02.03.2019]. Disponibil: http://www.economistul.ro/civilizatie/elita-gandirii-juridice-reunita-la-universitatea-crestina-dimitrie-cantemir-pentru-a-dezbate-filosofia-dreptului-de-la-iluminism-la-contemporaneitate-7420/.
[203] TRIGG, R. *Op. cit.*, p. 65.
[204] AVRIGEANU, T. *Op. cit.,* p. 25.

interdisciplinară, dintre arii disciplinare juridice și extrajuridice, dintre persoane și instituții, dintre reglementare, concepte, teorii și proceduri, care sunt orientate spre eficiența practică și soluții adecvate la probleme. În acest circuit, formula în care se regăsește cercetarea juridică necesită o adaptare metodologică la condiții de actualitate și standarde de științificitate.

1.4. Concluzii la Capitolul 1

Realizând o evaluare retrospectivă și introspectivă a reperelor teoretico-metodologice pe aspectul prezenței interdisciplinarității în drept, am identificat că problematica juridică în configurația actuală relevă mai puțin modalitatea în care se încadrează cercetarea juridică în formule generalizatoare și integratoare, precum și pe cea a stabilirii metodei raportate direct la o dimensiune de cercetare juridică.

În concordanță cu legitățile dezvoltării științei, constatăm că diferențierea și integrarea dreptului, ca, de altfel, și a altor științe, reprezintă un proces organizat și instituționalizat, care trebuie tratat ca atare. Din perspectiva unor procese complexe și contradictorii – atât în interiorul dreptului, cât și la nivel de societate – prin intermediul abordării convergente a integrării și diferențierii, prin ajustarea reglementării naționale în domeniul cercetării științifice la standardele europene și creării mecanismelor de susținere și creștere a eficienței științei juridice se va obține o abordare integrată a fenomenului juridic, conform standardelor societății cunoașterii.

Caracterul complex și multiaspectual al dreptului în condițiile actuale nu permite expunerea/elaborarea unei viziuni comune, simpliste nu doar în ceea ce privește înțelegerea esenței dreptului, dar și în ceea ce se referă la formarea unei opinii unice asupra identificării măsurilor necesare a fi operate, în vederea depășirii crizei științei juridice, ca etapă prealabilă și necesară depășirii crizei dreptului.

Anume din considerente de competetivitate și eficiență pentru cadrul științific al teoriei dreptului este necesară dezvoltarea și aprofundarea dimensiunii metodologice interdisciplinare, care să vină cu propuneri teoretico-metodologice noi, în vederea studierii complexe a manifestării dreptului în societatea cunoașterii.

Prin aria de cuprindere și vastitate, metodologia interdisciplinară nu este un sistem de gândire, ci oferă mijloacele pentru un sistem de gândire, capabil să facă față provocărilor, să ofere răspunsuri la multiple întrebări legate teoria și practica dreptului.

2. ȘTIINȚA DREPTULUI: ÎNTRE AUTONOMIE ȘI DEPENDENȚE INTERDISCIPLINARE

2.1. Abordarea retrospectivă a standardelor de actualitate în știința dreptului

Problemele de interes pentru cercetarea științifică juridică sunt dintre cele mai diverse și beneficiază de modalități de analiză variate. Datorită faptului că realitatea în care trăim a atins un nivel destul de complex, astăzi am devenit martorii unui paradox, complexitatea practicii provoacă reacția și tendința de simplificare prin îngustarea ariilor disciplinare, pe când de fapt ar impune cercetări la fel de complexe. În acest context, putem să considerăm că un rol aparte în abordările actuale îi revine analizei interdisciplinare, care exprimă ideea complexității, sau a diversității în unitate, deoarece în prezent științele comunică în spiritul unei paradigme interdisciplinare. Problemele lumii contemporane au demonstrat scopuri comune, metode comune și soluții la problemele societății, care, indiferent de domeniul din care vin, sunt importante și dezirabile.

Astfel, pentru a pune anumite accente în tratarea contribuției teoriei generale a dreptului la studii de natură metodologică complexă, raportate la domenii din afara ariei sale disciplinare, cum ar fi metodologia dreptului sau epistemologia dreptului, sau axiologia dreptului, ca, de altfel, și hermeneutica dreptului, ș.a. (prin care avem un exemplu viu al utilizării practice a paradigmei interdisciplinare), considerăm ca necesară punerea în discuție a unor probleme mai generale, cum ar fi statutul epistemic al științei contemporane și determinarea locului pe care îl are știința juridică în această mare diversitate, chiar dacă sunt lucruri cunoscute, dar necesare demersului în cauză. Or, așa cum menționa și G. Del Vecchio, „este folositor a cunoaște istoria oricărei științe (...), pentru că ne oferă o mulțime de observații, de raționamente, de discuții, pe care ar fi imposibil să le facă un singur individ (...), în fiecare epocă s-a meditat asupra problemei dreptului și justiției”[205].

Ca element al culturii contemporane, ştiinţa, în timp, a devenit o parte componentă a realităţii ce ne înconjoară și o prioritate. „Ştiinţa este o formă a activităţii umane orientată spre cunoaşterea şi transformarea realităţii”, spune N. Mihai[206]. Conceptul de *ştiinţă* se bucură de mai multe definiţii, fapt ce contribuie la diferenţierea părerilor referitoare la evoluţia sa. Printre

[205] DEL VECCHIO, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994. 352 p. ISBN 973-95722-1-9. p 47.
[206] MIHAI, N. *Întroducere în filosofia şi metodologia ştiinţei*. Chişinău: ARC, 1996. 159 p. ISBN 9975-61-012-9. p.8.

diversitatea de opinii privind acest subiect, cele mai frecvente interpretează ştiinţa ca: formă a conştiinţei sociale; fenomen al culturii; sistem de cunoştinţe; formă specifică de activitate spirituală; instituţie socială; forţă de producţie; etc. Generalizând, putem spune că ştiinţa este o totalitate sistematizată de cunoştinţe despre lume, sau poate ar fi cazul să dăm dreptate lui C. Sagan, în viziunea căruia știința este mai curând un mod de gândire decât un volum de cunoștințe. Scopul ei este să afle cum evoluează lumea, ce legități o guvernează, să pătrundă în conexiunea lucrurilor[207]. Cea din urmă caracteristică – pătrunderea în conexiunea lucrurilor – o considerăm de importanță majoră, pentru a fi valorificată în cercetarea științifică juridică.

Dacă încercăm să stabilim concret momentul în care începe dezvoltarea ştiinţei, ar fi o sarcină dificilă, deoarece opiniile în această privinţă sunt împărţite[208]. Unii consideră că ştiinţa are aceeaşi vârstă ca şi societatea umană, opinie ce a fost criticată, deoarece această părere aduce confuzii, şi nu face diferenţă între tipuri de cunoaştere şi cunoştinţe. Alţii afirmă că ştiinţa a apărut în sec. al XV-lea – al XVI-lea, fapt ce ar coincide cu maturizarea ştiinţelor, dar nu cu apariţia, geneza acesteia. Ambele păreri cu referire la istoria ştiinţei sunt unilaterale, menționează P. Vizir[209], făcând o analiză a ambelor opinii. Dacă prima extinde istoria ştiinţei, identificând ştiinţa cu istoria societăţii, atunci a doua opinie limitează istoria ştiinţei prin identificare cu etapa de maturizare a acesteia.

Ca atare, se consideră că apariţia ştiinţei datează din sec.al VI-lea – al V-lea î.e.n., atunci când în Grecia Antică au apărut primele sisteme teoretice ale lui Tales şi Democrit. De aici încolo, în dezvoltarea științei pot fi evidenţiate câteva etape, convenţionale, zice N. Mihai[210]. O privire retrospectivă asupra istoriei ştiinţei denotă că ştiinţa antichităţii, a evului mediu şi chiar cea de până la Galileo Galilei şi Newton se caracterizează prin concepţii individuale despre lume. Întreaga activitate ştiinţifică a acestei perioade este orientată spre rezolvarea problemelor social-politice şi economice ale societăţii. Desigur, pot fi observate anumite deosebiri între problemele de natură filosofică şi cele social-ştiinţifice. Dar ele încă nu au un caracter esenţial. Sistemul de cunoştinţe al antichităţii este orientat spre cunoaşterea omului, spre lărgirea orizontului său cognitiv despre lume. Gânditorii antici încearcă să explice lumea, natura şi locul omului în ea într-o manieră raţională. Credinţa în faptul că universul este raţional şi că poate fi explicat logic, reieşind din principii primordiale ale existenţei, domină antichitatea. A. Botez, vorbeşte despre prezenţa în cultura antichităţii a unor „concepte integrative”. Acestea sunt

[207] SAGAN, C. *Creierul lui Broca*. București: Editura Politica, 1979. p. 476. ISBN 973-28-0011-9.
[208] **CIOBANU, R.** Valențe interdisicplinare ale filosofiei în contextual științelor sociale. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și științe politice.* 2011, 1(155). p.29 -36. ISSN 1857-2294.
[209] VIZIR, P. *Progresul tehnico-ştiinţific şi factorul uman*. Chişinău: Cartea Moldovenească, 1987. 186 p. pp.12-16.
[210] MIHAI, N. *Întroducere în filosofia şi metodologia dreptului*. Chişinău: ARC, 1996, 159 p. ISBN 9975-61-012-9. pp.40-45.

prezente în filosofia, arta, religia şi ştiinţa greacă. Ele ne relevă „amprenta specifică a paradigmei culturale a Greciei şi unitatea stilistică a cunoaşterii şi creaţiei la grecii vechi” [211]. Vechii greci (Tales, Anaximandru, Heraclit, Pitagora, Democrit etc.) încearcă să explice „totul”, căutând elementul generator – principiul de origine al Universului. Dominante în această perioadă sunt concepte ca: *idee, formă, configuraţie, substanţă, reamintire, armonie, bine* ş.a. Prin intermediul acestora se explică şi existenţa, şi cunoaşterea. Dar mai mult decât orice, pe dimensiunea socială este apreciată contribuția gânditorilor greci la formularea unor opinii, ce s-au menținut în istoria societăților umane și în știința de apoi, cu referire la organizarea politico-juridică a societății. Mulți autori[212], preocupați de istoria gândirii filosofico-juridice, constată că în Grecia antică se află rădăcinile dreptului natural, dar și cele ale științei juridice actuale. Odată cu sofiștii, în centrul dezbaterilor este plasată problema spiritului şi a gândirii umane, a eticii, politicii şi dreptului, astfel aceștia fiind primii gânditori care au supus discuţiilor problema justiţiei şi a fundamentelor ei naturale. Dreptul devine obiectul de preocupare teoretică a sofiștilor și o implicare practică, „datorită faptului că în secolele al V-lea și al IV-lea Atena devenise o democrație directă, în care cetățenii luau parte la viața publică a polisului (...) și erau implicați direct în viața juridică practică în calitate de membri ai tribunalului atenian”[213]. În rezultat, domeniul dreptului a devenit un subiect de discuție, o problemă de organizare socială, un subiect de teoretizare și dezbatere în spațiul culturii grecești și a dat naștere multiplelor concepte care se mai păstrează până în prezent în știința și filosofia juridică. Astfel, avându-și începutul la sofiști, preocuparea pentru drept devine o prezență indispensabilă în sistemele de gândire ale marilor personalități ale antichității. În același context, așa cum menționează Habermas (1998), se operează disctincția dintre public (*polis*) și privat (*oikos*). *Polis* reprezintă spațiul public în care sunt puse în discuție probleme de interes comun și general, precum și un spațiu al deciziilor juridice. În schimb, *oikos* se referă la domeniul privat, legat de casă ca proprietate, ce permite afirmarea publică (exilul, exproprierea, distrugerea casei implicând excluderea din spaţiul public); statusul în spaţiul public se fundamentează pe cel de „stăpân al casei”[214].

---

[211] BOTEZ, A. *Op. cit.,* p. 25-26.

[212] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*; GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*; ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Fundamentele gândirii politice moderne*. Iași: Polirom. 1999, 296 p. ISBN 973-683-243-0; POHOAȚĂ, G. *Antologie de filosofie juridică*. București: Prouniversitaria, 2017. 273 p. ISBN 978-606-26-0725-8; MALAURIE, Ph. *Antologia gândirii juridice*. București: Humanitas, 1997. 373 p. ISBN 973-28-0783-0; CHANTAL, M. - D. I*deile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8; НЕРСЕСЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений*. Москва: НАУКА. 2004, 944 p. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf

[213] GEORGESCU, Șt. *Op. cit*., p.9.

[214] TODORAN, I. *Televiziunea și spațiul public*. București: Pro Universitaria, 2012. 264 p. ISBN 978-606-647-540-2. p. 10.

Cel care pune într-o nouă lumină teoretică problema omului și drepturilor sale este Socrate, opiniile căruia le aflăm din opera discipolului său Platon (*Dialogurile*) și din *Memoriile* lui Xenofon. Spre deosebire de sofiști, pentru Socrate era importantă dimensiunea rațională a ființei umane. Concepțiile importante atribuite lui Socrate sunt credința într-o justiție superioară, respectul față de legi, supunerea față de legile statului, dată fiind opinia că „cetățeanul bun trebuie să se supună și legilor rele, pentru a nu încuraja pe cetățeanul rău să violeze pe cele bune”[215]. Astfel, Socrate a încercat să identifice principiile raționale ale conduitei umane, aspect despre care Șt. Georgescu menționează că, în opinia lui Socrate, „cetății, ca și individului, numai știința îi poate aduce binele”[216]. Prin Socrate, „legea și libertatea (...) formează o unitate deplină și generează o nouă ordine a lucrurilor (...), adevărata libertate este o lege și adevărata lege este întotdeauna o lege a libertății”[217]. Din *Dialogurile* lui Platon, în special din *Apologia lui Socrate*, se desprinde ideea promovată de acesta precum că, în vața societății, „rațiunea este legea politică. Respectarea legii este un lucru important și supunerea în fața unei legi nedrepte este uneori mai bună decât absența legii. Rațiunea conștiinței umane, ca rațiune, se află deasupra tuturor”[218].

O altă persoanalitate marcantă a Greciei antice a fost Platon, despre care se spune că a fost interesat de filosofie și politică din tinerețe, ceea ce se poate deduce din opera scrisă completă a acestuia. Remarcăm, în contextul revenirii la opera acestuia, lucrarea *Republica* sau *Statul*, în care autorul grec încearcă să construiască un stat ideal, desăvârșit, unde domnesc armonia socială, dreptatea, justiția, și lucrarea *Legile,* care prezintă formula de guvernare a cetății prin legi. În conținutul acestor lucrări sunt abordate o multitudine de probleme de organizare sub forma politico-juridică a statului, problematica relației dintre individ (individ mic) și stat (individ mare), raportul politică – morală, care, în opinia acestuia, merg mână în mână, problema dreptății în societate, supremația legii, conștiința individului, problema educației, evidentă în special cu referire la legile penale, bazate pe legea etică, care urmărește prevenția, precum și formularea unei teorii despre pedeapsă. „Misiunea cetății este de a aduce în societatea oamenilor aceeași ordine internă și aceeași armonie pe care dreptatea, ca principiu al subiectului, o aduce în funcțiile sufletului individual. De asemenea, problema cetății este problema realizării dreptului, iar dreptatea este principiu și metodă pentru viața cetății”[219].

[215] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.,* p.52.
[216] GEORGESCU, Șt. *Op. cit.,* p.12.
[217] POHOAȚĂ, G. *Op. cit.;* MALAURIE, Ph. *Op.cit.,* p.12.
[218] POHOAȚĂ, G. *Op. cit.,* p.14.
[219] *Ibidem*, p.41.

Chiar dacă vorbim despre opinii individuale de tip integrat în cazul primei perioade de dezvoltare a științei, totuși identificăm și primele încercări de sistematizare, dar și de segmentare, atunci când se inițiază clasificarea științelor după domeniul lor de competență, dar și indică forme specifice de manifestare disciplinară. Personalitatea și opera excepțională a lui Aristotel domină prin diversitatea domeniilor care își au rădăcinile în sistemul filosofic al acestuia. Concepțiile lui Aristotel despre stat și drept pot fi deduse din opera acestuia, precum *Etica Nicomahică, Politica, Retorica*[220] făcându-se remarcabil prin expresii precum: „cetățenii sunt egali în fața legii", sau „nimeni nu este deasupra legii", sau „oamenii sunt egali în fața morții", dar și prin distincția făcută dintre dreptul natural și cel pozitiv, dintre „legea comună și legea particulară, observând că prima este, de obicei, nescrisă și constă în legea care nu e nici de azi, nici de ieri, care e eternă și a cărei origine n-o cunoaște nimeni", iar cealaltă este legea particulară, care „pentru fiecare popor a fost definită relativ la ei", fiind aici nescrisă, ori scrisă"[221].

Începând cu Aristotel,[222] considerat de majoritatea istoricilor filosofiei întemeietorul reflecţiei sistemice asupra dreptului, dar și cel care a pus fundamentele de clasificare a formelor de guvernare și a modalităților în care se realizează justiția, s-a legiferat ideea că dreptul este o activitate socială şi are caracteristica societăţii, precum și începutul unui areal științific pe dimensiunea politică și juridică. În conținutul lucrării *Politica* Aristotel nu pune în valoare reperele constituirii unui stat ideal, ci accentuiază necesitatea luării în considerare a dimensiunilor umane a organizării sociale, necesare pentru a realiza armonia și ideea de echilibru prin drept.

Întrebându-se ce este statul, Aristotel răspunde că acesta se formează în rezultatul reunirii intereselor comune ale oamenilor, considerent din care legitime sunt doar guvernările care acționează în interesul comun al cetățenilor. Statul este compus din cetățeni, iar aceștia sunt cei care participă la administrarea justiției și la adunarea puterii executive, prin aducerea de adăugiri legilor, pentru a le îmbunătăți. „(...) Omul, în perfecțiunea sa, este cea mai nobilă dintre ființe, tot astfel, lipsit de lege și de dreptate, este cea mai rea dintre toate; căci cel mai groaznic lucru este nedreptatea înzestrată cu arme; însă omul se naște având arme firești – inteligența și voința fermă, care sunt foarte proprii a fi întrebuințate în scopuri contrarii. De aceea el este creatura cea mai nelegiuită și cea mai sălbatică, fiind fără virtute; (...) pe când dreptatea este o virtute socială,

[220] ARISTOTEL. *Etica Nicomahică.* București: Antet, 2003. 224 p. ISBN 9789736364495; ARISTOTEL. *Statul atenian*. Iași: Editura Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6; ROOS, D. *Aristotel.* București: Humanitas, 1998. 296 p. ISBN 973-28-0754-7.
[221] GEORGESCU, Șt. *Op. cit.,* p.22.
[222] ARISTOTEL. *Etica Nicomahică*. București: Antet, 2003. 224 p. ISBN 9789736364495; ARISTOTEL. *Politica*. Bucureşti: Editura IRI, 2001, 522 p. ISBN 973-9437-67-4.

căci dreptul nu este decât ordinea comunității politice (ori dreptul este hotărârea a cea ce este just)[223]. În același timp, vorbind despre cetățeni, Aristotel menționează că statul reglementează viața acestora prin intermediul legilor.

Printre temele majore care se încadrează într-o știință a dreptului, în opera lui Aristotel vom regăsi o multitudine de probleme abordate, concepte explicate, precum și interdependențe vizibile dintre persoană, stat și drept, dintre drept și stat, dintre drept și morală. Astfel, avem pusă în dezbatere problema dreptății cu forme de manifestare și modalități de realizare a acesteia, cea a echității și a justiției, a tipurilor de drept (cum ar fi dreptul penal, dreptul politic, dreptul natural), dimensiunea politică a societății umane, natura legilor, raportul dintre drept și dreptate, dimensiunea educativă a legilor, rolul Constituției în organizarea politică a statului, stabilitatea legilor, ierarhia normelor etc.

O problemă importantă a timpurilor noastre, care apare și la Aristotel, este realizarea dreptului, care este apreciată ca dependentă de echitate și justiție, stagiritul menționând că trebuie de urmărit cu mare precauție schimbarea legilor, căci cele mai bune legi valorează puțin, dacă nu au intrat în obișnuință. Legiuitorul, cu ajutorul dreptului, face cetățeanul mai bun, buna guvernare trebuie să asugure suveranitatea legii, deoarece „legea este rațiunea fară pasiune”[224]. Astfel, punând în valoare puterea educativă a legii, Aristotel arată că cei mai mulți dintre oameni ascultă mai degrabă de constrângeri decât de rațiune, de pedepse decât de bine, pedeapsa manifestându-se ca mijloc de educare.

Despre contribuția lui Aristotel la dezvoltarea științei dreptului Ph. Malaurie[225] menționează: „Începând cu sfârșitul Renașterii, gândirea juridică și politică l-au abandonat puțin câte puțin pe Aristotel, cu atașamentul său față de rațiune și moderație (...). Nu avem spiritul lui de moderație, nu căutăm câtuși de puțin principiile fundamentale ce dau un sens ansamblului de norme care-l guvernează pe om, nu mai credem în raționalitatea și caracterul inteligibil al lumii”. „Socrate, Platon și Aristotel au fost cei trei mari filosofi greci (...) care au pus bazele morale și intelectuale ale Occidentului”[226].

Astfel, rădăcinile dreptului natural, conceptele fundamentale ale dreptului pozitiv se regăsesc în antichitatea greacă (la Socrate, Platon și Aristotel), acestea conturându-se în opiniile unora dintre sofiştii din secolele al V-lea și al IV-lea î. Chr. și situându-se în centrul preocupărilor stoicilor (începând cu secolul al III-lea î. Chr.). Ulterior, ele au fost dezvoltate de adepții greci şi romani (de *Cicero, Seneca* şi *Epictet, Marcus Aurelius*).

---

[223] ARISTOTEL. *Politica.* Bucureşti: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4. pp. 19; 22-23.
[224] GEORGESCU, Șt. *Op. cit.,* p.23.
[225] MALAURIE, Ph. *Op. cit.,* p.32-33.
[226] *Ibidem,* p. 23.

Dacă pentru greci filosofia a fost preocuparea majoră în care s-au înscris, într-o formulă excepțional de armonioasă, concepțiile despre stat și drept, atunci pentru romani esențială a fost practica dreptului. „Studiind patrimoniul politico-juridic roman (...), este necesar a atrage atenţia asupra următoarelor două momente: a) în rezultatul existenţei istorice milenare juriştii romani nu au izbutit să-şi creeze propriile doctrine (originale) politico-juridice, b) juriştii romani au reuşit să preia şi să apropie de realităţile practice ale Romei Antice concepţiile politico-juridice greceşti.”[227]. Constituirea gândirii politico-juridice romane s-a realizat, în principal, sub influenţa ideilor lui Socrate, Platon şi Aristotel, a stoicilor şi epicurienilor. Romanii îşi constituie propria cultură politico-juridică în temeiul unor concepte ca: *drept natural, echitate, forma organizării statale* ş.a. Importanţa istorică a cercetărilor politico-juridice romane îşi găseşte explicaţia în faptul că de multe dintre aceste cuceriri cognitive ştiinţa şi practica nu s-a despărţit nici până astăzi[228].

Cel mai mare merit al juriştilor din Imperiul Roman este ridicarea cercetărilor statului şi dreptului la nivel de ştiinţă. Cultura romană a reuşit să edifice fundamentele ştiinţei dreptului de astăzi. Este un succes istoric al romanilor. Jurisprudenţa laică a Romei Antice s-a constituit în sec. II–I î.e.n., marcându-şi strălucirea în sec. I î.e.n. – III e.n.[229]. Printre numele reprezentative ale jurisprudenţei romane pot fi menţionate următoarele: Flavius, Gaius, Papinianus, Pavel, Modestin, Tribonian ş.a. Statul, dreptul şi cultura juridică romană a fost un imens laborator al jurisprudenţei, în care s-au cristalizat problemele şi soluţiile fundamentale, concepţiile şi terminologia juridică, în lipsa cărora nu poate fi vorba de existenţa ştiinţei dreptului de astăzi. În special, este vorba de remarcabilele elaborări în domeniul dreptului civil, al dreptului internaţional, dreptului administrativ etc. Este simbolic faptul că anume în cultura romană operelor doctrinare le este atribuit, pentru prima oară în istorie, statutul de izvor formal al dreptului. Necesitatea soluţionării problemelor practice atrage atenţia juriştilor romani asupra teoriilor, doctrinelor şi concepţiilor politico-juridice: utilizate în mod raţional, aceste construcţii cognitive puteau deveni un instrument eficient al prosperităţii statului roman. Juriştii romani au oferit ideilor şi concepţiilor politico-juridice greceşti caracter de aplicabilitate[230].

Astfel, gândirea politico-juridică a Greciei Antice şi jurisprudenţa Romei Antice sunt fundamentul pe care a fost edificată în următoarele secole știința dreptului, datorită faptului că au exercitat ulterior cea mai importantă influenţă asupra constituirii şi evoluţiei statului şi dreptului

[227] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R.** *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016. 251 p. ISBN 978-9975-3129-0-5. p.71.
[228] ЛЕЙСТ, О. В. (под редакцией). *История политических и правовых учений*. Москва: Зерцало, 2006. 568 с.
[229] *Ibidem,* с. 69-70.
[230] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R.** *Op.cit.*

în Europa. În acest sens, pot fi identificate influențe ale concepțiilor din acest context în perioadele ulterioare, din Evul mediu, Renaștere și Perioada modernă, chiar până astăzi, atunci când cercetătorii revin asupra patrimoniului cultural al juriştilor romani, pentru că majoritatea construcţiilor cognitive (noţiuni, concepţii, probleme, soluţii etc.) din domeniul ştiinţei dreptului au fost constituite în arealul jurisprudenţei romane[231].

Următoarea perioadă în istoria umanității, ce urmează antichitatea, Evul Mediu, pune accentul pe divinitate ca manifestare a unităţii lumii. În această perioadă, rolul esenţial în explicarea lumii îl are religia, iar ştiinţa îşi stabileşte un statut conservativ. Pentru Evul Mediu este specifică punerea sub semn de întrebare a raportului credinţă – raţiune, iar realul este dominat de metafizic. Principiul ce conduce această perioadă este unul conform căruia adevărul primordial este un adevăr dat, iar raţiunea poate doar să se „rotească" în jurul adevărului în mod superficial, scrie Hegel[232]. Ceea ce este specific perioadei în cauză își pune amprenta și pe dezvoltarea științei juridice. Referindu-se la dezvoltarea gândirii și științei juridice în această perioadă, Ph. Malaurie afirmă: „Literatura juridică constă dintr-un amestec confuz de drept roman deformat și rezumat, legi barbare, drept feudal și ceva drept canonic. Glosatorii au vrut să aplice dreptul roman la epoca lor, ceea ce a constituit un pariu și o extraordinară gimnastică intelectuală (...), ca și cum între secolele al II-lea și al XI-lea nu s-ar fi întâmplat nimic"[233]. Descriind particularitățile perioadei respective, I. Todoran menționează: „În Evul Mediu, „privatul" şi „publicul" coexistă într-o societate ierarhizată, guvernată de o autoritate unificată. Termenul de „public" are mai multe înţelesuri: înseamnă, în această perioadă, un lucru comun, obişnuit, accesibil tuturor sau se referă la un atribut, în general exterior (...), un atribut al statusului înalt, seniorial, vizibil prin varii însemne: haine, coafură, retorică specifică, ce definesc un „cod al nobleţei"[234].

Printre particularităţile fundamentale ale realităţii politico-juridice din cea de-a doua jumătate a Evului Mediu este și situaţia dominantă a Bisericii în raport cu Statul, condiționată de: a) disciplina bisericească, b) aparatul unic şi eficient de conducere al Bisericii, c) stimularea de către Biserică a cercetărilor, care erau efectuate preponderent în mănăstiri, d) întemeierea învăţământului şi educaţiei în baza conştiinţei religioase creştine etc.[235]. În această perioadă de referință, doctrina creștină a avut influențe și asupra politicii și asupra științelor, pe care le-a impus și în abordările realităţilor politico-juridice, prezente în operele autorilor, influenţe ce

[231] НЕРСЕСЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений*. Москва: НАУКА, 2004. 944 p. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf.
[232] HEGEL, G.W. *Istoria filosofiei*. Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1964. 703 p.
[233] MALAURIE, Ph. *Op. cit.,* p.52.
[234] TODORAN, I. *Op. cit.,* p. 10.
[235] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R.** *Op. cit.,* p.75.

reflectă evoluţia vieţii şi culturii religioase europene, printre acestea fiind unificarea dreptului cu teologia, dreptul devenind parte componentă a teologiei; schimbarea relației dintre s*tat şi biserică*, cea de-a doua fiind tratată în calitate de instituţie independentă şi superioară în raport cu prima (cu statul); problema libertăţii şi egalităţii generale a oamenilor, ca centru de greutate a gândirii politico-juridice a acestei perioade. Dimensiunea importantă care se impune a fi menționată se referă la ultima perioadă, atunci când se înregistrează criza Bisericii romano-catolice, când încep a fi susținute și promovate o serie de idei, ce veneau în contradicție cu ideile şi valorile ocrotite de Biserică. În consecință, şi-au făcut apariţia un șir de principii şi concepţii de importanță pentru evoluţia ulterioară a culturii politico-juridice: a) subordonarea şi responsabilitatea guvernatorilor; b) existenţa unor drepturi politice şi civile ale cetăţenilor (în raport cu statul şi reprezentanţii acestuia); c) suveranitatea poporului; d) limitarea puterii monarhului etc., recunoașterea concepției dreptului natural (în special, în formula în care apare la T. D`Aquino)[236].

Renașterea aduce cu sine gândirea independentă a individului care s-a eliberat de concept și realizează transferul de la metafizică la ştiinţă, revenind la teme ale antichităţii, gândite într-un mod paradigmatic schimbat. În acelaşi timp, se modifică şi conţinutul noţiunii de *ştiinţă*, deoarece nu se mai vorbeşte despre o totalitate de adevăruri date, ci de cunoştinţe obţinute prin observaţii, experienţă şi calcul. „Omul devine asemănător divinităţii, el crede că poate depăşi toate limitele. Aceasta contribuie la trecerea accentului de pe obiect pe subiect şi sporeşte preocuparea pentru metodele de cunoaştere”[237].

Dreptul „a traversat și el în epoca Renașterii o perioadă fastă”[238]. Pe dimensiunea gândirii politico-juridice se schimbă prioritățile. Prioritatea intelectual-metodologică a gândirii politico-juridice europene din perioada Reformei şi Renaşterii devine utilizarea patrimoniului politico-juridic greco-roman. Începând cu această perioadă, se impune studiul dreptului, având ca temei elemente de ordin general-uman şi raţional, iar problema juridică, ce domină gândirea acestei perioade, este raportul *persoană-stat*. De aici înaite vom întâlni, în mare parte, autori cu abordări ale unor probleme specifice organizării politico-juridice a societății, dar și începutul desprinderii științei juridice de filosofie și începutul configurării tabloului științific al dreptului, încadrat în tabloul general al științelor. Printre promotorii acestor schimbări au fost N. Machiavelli[239], cu opiniile sale despre stat, drept, lege și justiție; J. Bodin, autor ce a pus bazele teoriei dreptului

[236] МАРТЫШИН, О. В. (под общей редакцией). *История политических учений*. Москва: Норма, 2010. 912 с. ISBN 978-5-89123-781-0.
[237] BOTEZ, A. *Op. cit.,* p. 37.
[238] GEORGESCU, Șt. *Op. cit.,* p.47.
[239] MACHIAVELLI, N. *Principele.* București: Humanitas, 2017. 216 p. ISBN 978-973-50-5735-0.; MACHIAVELLI, N. *Arta razboiului*. București: Antet Revolution, 2002. 96 p.

natural și a suveranității statelor[240]; H. Grotius, apreciat ca întemeietor al dreptului natural, al dreptului internațional și al dreptului maritim[241] ș. m. a.

Succinta punere în valoare a particularităților primei etape din dezvoltarea științei ne orientează spre câteva generalizări, menționând că științele s-au dezvoltat din aceleşti origini, trecând prin perioade similare de dezvoltare a societății, dar care, spre finele acestei etape, se conturează treptat în domenii și arii științifice disctincte. Fiind raportate la unitatea lumii, concepțiile dezvoltate în această etapă au început a fi utilizate pentru a configura domenii, a da naștere teoriilor științifice, a contribui la dezvoltarea metodelor de cercetare științifică, dar și a relațiilor dintre teorie și practică, dintre idei, în sensul de știință și realitate.

Cea de-a doua etapă (sec. al XV-lea – al XIX-lea) se caracterizează prin apariţia ramurii moderne experimentale a ştiinţelor naturii, dar şi prin dezvoltarea, chiar dacă mai modestă uneori, a ştiinţelor sociale și umanitare. Această perioadă coincide şi cu creşterea importanţei sociale a ştiinţei juridice. Dezvoltarea ştiinţelor în această epocă a determinat revoluţii industriale, cum ar fi cea din Anglia, sec. al XVIII-lea. Paralel şi ştiinţele juridice și politice, se dezvoltă – prin fundamentarea concepţiilor, crearea de ideologii – spre exemplu, Revoluţia burgheză din Franţa, care s-a întemeiat pe ideile social-politice şi filosofice ale iluminismului. Ştiinţa depune un efort prin care se depăşeşte pe sine însăşi. Formându-şi aparatul categorial, ea devine un domeniu independent de activitate spirituală, dar care se include în sistemul socio-cultural. Aceasta este perioada care contribuie cel mai mult la specializarea cercetătorilor, diferenţierea ştiinţelor după obiectul de studiu şi apariţia diferitor limbaje științifice și domenii de activitate.

Aşadar, secolele XVII-XVIII-XIX se caracterizează prin dezvoltarea ştiinţelor specializate, prin mutaţii evolutive. Cea mai mare amploare o iau ştiinţele naturale (matematica, fizica). Dar unei abordări consecvente este supusă și problematica progresului, a libertăţii, voinţei şi a acţiunii umane, a istoricităţii. Concepţia ştiinţifică despre lume recunoaşte doar enunţurile empirice despre lucruri, enunţurile analitice ale logicii şi matematicii. Pe aceeaşi linie se iniţiază proiectul ştiinţei unificate, proiect pe care se străduie să-l realizeze, după cum menționează A. Botez[242] așa autori precum: Bohr, Dewey, Gonseth, Jargensen, Kotabrinski, Neurath, Reichenbach, Russell, Woodger. Spre finele secolului al XIX-lea, raţiunea teoretică nu mai este concepută ca absolut diferită de cea practică. Binele şi răul nu mai sunt independente de voinţa individului, ci dimpotrivă. Aceasta determină începutul căutării unor metode şi modele

[240] DAMIAN, E. *Preocuparile juridice ale lui J. Bodin*. [citat 09.01.2020]. Disponibil la http://fiatiustitia.ro/ojs/index.php/fi/article/viewFile/117/104.
[241] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R**. *Op. cit., pp.* 90-92.
[242] BOTEZ, A. *Op. cit.,* p.43.

universale de cunoaştere. Iar noţiunile de adevăr, verificare, obiectivitate şi imparţialitate preconizează că locul privilegiat îl deţin ştiinţele naturale, care încep să intre în conexiune cu etici hedoniste. Căci specificul perioadei moderne (scientismul, experimentalismul, pragmatismul, individualismul) a determinat şi existenţa unui şir de probleme, printre care și unele modificări ale naturii, pe care omul s-a considerat în drept a le efectua.

Pentru știința juridică, perioada modernă a fost una destul de consistentă, atât datorită multitudinii unor lucrări epocale, care au rămas posterității, autorilor veniți din diverse contexte sociale, precum și grație teoriilor care au fost elaborate și au constituit fundamentul doctrinar, pe care au fost create ideologiile statelor lumii, dar și dezvoltării științelor juridice particulare, diversificării materiilor științifice din necesitatea de a satisface cerințele realităților în care accentul se pune pe tehnologie, pe știința de tip experimental etc. Cu referire la această perioadă, în lucrarea *Fundamentele gândirii politice moderne,* se menționează: „Textele lui Montesquieu, Hume, Rousseau, Poaine și Bentham exprimă cea mai mare parte din principiile și idealurile moderne ale democrației parlamentare: suveranitatea populară, limitarea puterii, subordonarea acesteia față de cetățeni, interesul Binelui general, separarea și supravegherea reciprocă a puterilor în stat. Necesitatea fondării vieții sociale și politice pe reguli. De asemenea, ele reflectă idealurile caracteristice lumii moderne: idealul autodeterminării cetățenilor, idealul legalității sau al supremației legii, idealul libertății, idealul toleranței (...), precum și distincția dintre stări de fapt și de drept, dintre public și privat, dintre originea și legitimitatea instituțiilor politice etc.”[243]. Perioada modernă a venit cu o contribuție enormă în tratarea problemelor statului, care se datorează dezvoltării atitudinii raţionale a construcţiilor teoretice, având ca obiect: a) raportul „persoană – stat”, b) izvoarele puterii publice, c) suveranitatea statului şi a deţinătorilor ei; d) valorificarea concepţiei dreptului natural[244]. Dacă urmărim, chiar și foarte superficial, această perioadă, vom regăsi aici: teoria contractului social; teoria dreptului natural; teoria suveranității poporului; teoria separației puterilor; fundamentarea instituțiilor juridice, problematica demnității umane, problema proprietății private, problematica drepturilor și libertății umane ș. m.a., precum și un prim proiect al statului de drept într-o formulă sitematizată.

Mai mult ca atât, scrierile ce pretind înţelegerea şi analiza dreptului din perioada lui I. Kant[245] și chiar de după ea au fost influenţate într-o manieră destul de grăitoare de gândirea acestuia în conceperea dreptului ca modalitate de coexistenţă a voinţelor libere şi subordonarea dreptului moralei. I. Kant a respins posibilitatea constituirii unui drept just și legitimarea lui cu

[243] ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Op. cit.,* p.9.
[244] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R**. *Op. cit.,* p.90.
[245] KANT, I, *Spre pacea eternă*. București: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.

ajutorul unor scopuri politice. Intenţia lui era de a face diferenţa între un drept provenit dintr-un scop, un drept care nu merită denumirea de drept şi un drept just care nu trebuie să se sprijine pe scopurile politice ale oamenilor, pentru a stabili conţinutul şi valoarea sa. I. Kant respinge empirismul din drept, care este doar o expresie a dorinţelor umane[246]. Acest sens atribuit dreptului îl poate configura ca instrument de putere, însă nu poate institui dreptul ca drept just. Nevoia reală de protecţie personală cu ajutorul legii (Hobbes) şi scopul general de a conserva proprietatea cu ajutorul legii (J.Locke) nu contează într-o metafizică a dreptului, dar contează pentru o practică socială. Important este de a recunoaşte ceea ce omul trebuie să dorească în şi prin drept, chiar dacă, subiectiv, el nu vrea. Pentru I. Kant[247] dreptul trebuie să posede atât formă cât şi conţinut, de aceea el foloseşte termenul de *metafizică a dreptului* în sensul că dreptul în calitate de drept pur trebuie să garanteze demnitatea şi libertatea omului. Dreptul este „totalitatea condiţiilor conform cărora liberul arbitru al unui om se poate uni cu liberul arbitru al altui om, conform unei legi universale a libertăţii” [248].

Am făcut referință la aceste dimensiuni conceptuale kantiene, fiindcă Perioada modernă este cea în care dreptul începe să prioritizeze ideea de drept subiectiv, dar și pentru că știința dreptului în perioadele ulterioare s-a constituit pe o filosofie a drepturilor omului. H. Grotius[249] defineşte dreptul ca fiind puterea unui subiect care voieşte. Dorinţele au fost concepute ca nelimitate (T.Hobbes) şi universale. Pentru evitarea conflictelor trebuiau stabilite limitele acestor forţe, ale acestor capacităţi concurente. Dreptul clasic era legat, prin origini, de credinţa că ordinea naturală domneşte asupra lumii sociale şi că fiecare îşi găseşte în ea condiţia prestabilită. Omul este recunoscut ca dotat cu libertăţi naturale, pe care juriştii trebuie să le restrângă sau să le concilieze. Deci, dacă în antichitate se considera că obiceiurile ar ţine de domeniul dreptului şi că există legi nescrise, care sunt mai valabile şi superioare decât legile instituite de autorităţile juridice, atunci pentru Hobbes[250], de exemplu, nu adevărul, ci autoritatea, puterea fac legea. În timpuri mai recente, pot fi făcute anumite generalizări asupra concepţiilor filosofico-juridice prin curente de gândire, precum: *pozitivismul, liberalismul, pragmatismul (utilitarismul), idealismul,*

[246] **CIOBANU, R**. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Art Poligraf, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.
[247] **CIOBANU, R**. Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.
[248] KANT, I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991, 494 p. ISBN 973-44-0071-1. p. 87.
[249] GROTIUS, H. *Despre dreptul războiului și al păcii*. București: Editura Științifică, 1968, 1091 p.
[250] HOBBES, Th. *Despre om și societate*. București: ALL, 2011. 104 p. ISBN 978-606-587-021-5; HOBBES, Th. Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile. București: Herald, 2017. 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.

existenţialismul etc., care au rămas a fi promovate pe diferite dimensiuni de analiză științifică și generalizare teoretică a dreptului [251].

Cea din urmă etapă – cea de-a treia – în dezvoltarea ştiinţei este considerată cea care începe în sec. al XX-lea și continuă până în prezent, perioadă în care se schimbă esenţial rolul social al ştiinţei. Această etapă se caracterizează prin accelerarea continuă a progresului ştiinţific şi prin modificări esenţiale în corelaţia dintre ştiinţă şi practică, în secolul al XX-lea ştiinţa începe să se dezvolte mai rapid decât tehnica şi producţia, iar datorită raționalismului său excesiv devine epoca „profund inumană", marcată de „apogeul guvernărilor monstruoase, un secol al terorismului instituțional. (...) El (secolul al XX-lea) abundă în crime pe scară largă, organizate chiar de mâna guvernelor împotriva propriilor popoare (...), dar este și martorul triumfului statului de drept, a cărui formă democratică se organizează și se nuanțează prin confruntarea cu sensurile aleatorii ale libertății"[252]. Astfel, secolul al XX-lea este un secol al paradoxului, al luptei dintre idealuri, ideologii și ambiții, între bine și rău, un secol al misterelor. Secolul al XXI-lea a adus cu sine dificiențe, provocări, realități, care vor să se desprindă din tiparele unei dezvoltări liniare și progresive a societății umane, de aceea și considerăm că în prezent, probabil, asistăm la începutul unei etape noi, care se datorează necesității revenirii la spiritualitate și moralitate umană, raționalitate și responsabilitate, datorită multiplelor crize, catastrofe globale, conflicte ale lumii în care trăim, totuși, la momentul actual, putem doar să inițiem proiectul științei juridice de mâine. Or, „secolul al XX-lea comite o dublă greșeală: disprețuiește ființa umană, fiindcă disprețuiește existența"[253].

În rezultat, avem siguranța că perioada în care ne aflăm astăzi este cu totul alta decât cea de la sfârşitul secolului al XX-lea, iar ceea ce se petrece în lumea din jurul nostru este obiect de cercetare, de analiză şi de reflecţie pentru toţi oamenii de ştiinţă, pentru toate domeniile de activitate. Civilizaţia postindustrială/postmodernă caracterizându-se printr-un şir de particularităţi, cum ar probleme globale, crize umanitare, realități complexe, catastrofe naturale, acte de terorism, incertitudini, lipsa de siguranță etc., atestăm, la nivel de științe, tendințe concomitente de integrare şi segmentare, diversificarea și împrumutul metodelor de cercetare, implicarea tehnologiilor în toate sferele activității umane etc. – toate indicând că natura, societatea şi omul nu pot fi separate. Momentul întrebărilor privind statutul ştiinţelor juridice în particular, cât şi statutul ştiinţei contemporane în general, vizează, pe de o parte, redefinirea

[251] **ROȘCA (Ciobanu) R**. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul Filosofiei dreptului*). Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.
[252] MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p. 9-10.
[253] *Ibidem.*

conceptului însuşi de *ştiinţă* (impusă de scientizarea tehnologiei, digitalizarea științei și vieții umane și sociale, impactul tehnologiilor de vârf și al rezultatelor științei asupra socialului), iar pe de altă parte, restructurarea discursului ştiinţific juridic, marcat de globalitatea, interdisciplinaritatea şi centralitatea cunoaşterii teoretice[254], datorită expansiunii juridicului asupra spațiului public și asupra vieții private a persoanei.

În acest context, este important de remarcat că savanţi contemporani (Th. Kuhn[255] ș. a.) solicită studiul ştiinţei nu numai ca o structură cognitivă, ci şi ca o practică normativă, întemeiată social. Prin aceasta se indică posibilitatea reconceptualizării şi reproblematizării temelor epistemologice fundamentale. Astfel, vorbind despre studiul ştiinţei din punct de vedere normativ[256], obligatoriu în acest context, devine necesară luarea în calcul a două discipline cu caracter profund normativ, sau teoretico-practice (cum le numeşte Aristotel) – morala şi dreptul. Or, devine clară intenţia noastră de a vorbi despre un rol specific al acestor discipline, în special în ceea ce priveşte ştiinţa dreptului, ca arie a socioumanului, ca instrument aplicabil soluţionării multor probleme ale contemporaneităţii, dar și ca practică de cercetare științifică.

Dezvoltarea rapidă a cunoştinţelor din cadrul ştiinţei contemporane, progresele din legislația referitoare la aprecierea rolului cercetărilor și inovațiilor în societate mai întreţin încă prejudecata unei rupturi în cadrul raţionalităţii ştiinţifice şi în cel al cunoaşterii şi acţiunii raţionale. Încercările din ultimul timp de a include aspectul valoric în toate domeniile de activitate, precum şi în cel al ştiinţelor juridice sunt un argument în încetinirea rupturii între teorie și practică, între ceea ce este și ceea ce ar trebui să fie, dintre dezvoltarea ştiinţei şi realitatea socială, pentru stabilirea punctelor de tangenţă și realizarea prosperării sociale. Mai exact, ne referim la depăşirea rupturii, a golului între raţionalitatea de tip teoretic şi cea de tip practic, lucru ce este în puterea celor două domenii normative, care și-au extins domeniul de reglementare și asupra activităților de cercetare din domenii externe (prin instituționalizarea și reglementarea activității de cercetare, dreptul de proprietate intelectuală etc.), în vederea asigurării dezvoltării cadrului instituțional de cercetare, dar și în vederea progresului social prin formule de reglementare de anticipare a eventualui impact negativ.

Amplele revoluţii tehnico-ştiinţifice şi sociale, ce au dominat ultimele secole, şi resursele inteligenţei umane au permis o lărgire a orizonturilor cunoaşterii în toate domeniile. Ştiinţa şi tehnica, la momentul actual, se caracterizează printr-o creştere rapidă, însoţită de mutaţii

[254] ROVENŢA - FRUMUȘANU, D. *Semiotica discursului ştiinţific*. București: Editura Ştiinţifică, 1995. 254 p. ISBN 973-44-0151-3. p. 3-11.
[255] KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 279 p. ISBN 978-973-50-2030-9.
[256] **CIOBANU, R.** Profilarea caracterului interdisciplinar al cercetării științifice prin contribuția sistemului social normativ. În: *Studia Universitis*, 2011, nr.8 (48), p.171-176. ISSN 1814-3199.

substanţiale în vechile ei structuri şi în modul în care sunt concepute. Rapiditatea caracteristică ştiinţei şi tehnicii se răsfrânge direct asupra dezvoltării societăţii şi civilizaţiei, care, în ultimele decenii, are coordonate cu totul deosebite. Dacă până nu demult existau două viziuni disparate (atitudinea ştiinţifică şi cea valorică) asupra realului, atunci în societatea zilelor noastre este foarte complicat de a desemna o problemă ce ţine doar de domeniul ştiinţei, care nu ar fi în conexiune cu socialul şi valorile general-umane, accentuându-se necesitatea de a soluţiona cele mai complexe probleme sociale, juridice, economice, politice, etc., dar în mod special - problemele globale ale omenirii.

Problema coraportului ştiinţă-valori[257] este destul de complexă şi cu diverse malformaţii. În generalizările teoretico-metodologice au fost evidenţiate mai multe aspecte ale acestei probleme. De exemplu, Babițcaia O. P și Antohina N.C.[258] consideră ştiinţa însăşi o valoare incontestabilă. În primul rând, din acest considerent, se pune în evidenţă valoarea metodologică şi epistemologică a ştiinţei, a metodei de cercetare, a teoriei etc. În al doilea rând, poate fi sesizată influenţa sistemului funcţional de valori al societăţii asupra dezvoltării ştiinţei, asupra modificării structurii interne, a bazei axiologice, a intereselor ştiinţei în contextul spaţio-temporal concret şi al evoluțiilor din domeniul metodologiilor de cercetare. Într-o altă interpretare a cercetătorilor este expusă opinia în conformitate cu care se analizează dezvoltarea ştiinţei ca un mecanism de reglare a altor domenii de activitate umană, de exemplu, rolul dreptului proprietăţii intelectuale în reglementarea relaţiilor în domeniul cercetării ştiinţifice, a dreptului de autor, dreptul ecologic – în reglementarea relaţiei omului cu mediul ambiant, sau influenţa ştiinţei asupra societăţii şi asupra schimbărilor parvenite în sistemul de valori acceptate de societate.

Aceste teoretizări se completează prin încă două aspecte, subliniate de V.M. Șemeakinskii[259]. În contextul activităţii ştiinţifice, valorile nu îndeplinesc funcţia de reglementare, ci se prezintă ca obiective ale acesteia, incluzându-se în arealul cunoştinţelor ştiinţifice numai în calitate de momente de sprijin, piloni ai conceptelor ştiinţifice, care reflectă natura valorilor şi interconexiunilor cu totalitatea de fenomene sociale. Alt moment evidenţiat de autorul citat este aprecierea ştiinţei ca element al sistemului de valori, în care activitatea ştiinţifică, şi în special cunoaşterea ştiinţifică, se manifestă ca valoare, recunoscută în una sau câteva sisteme de valori. Revenind asupra acestor idei, ajungem la concluzia că ultimele aspecte,

---

[257] **CIOBANU, R.** „Puterea” stiintei și raționalitatea acțiunii umane. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2012, nr. 1(158). p.30-39. ISSN 1857-2294.

[258] БАБИЦКАЯ, О. П., АНОХИНА, Н. К. Ценностные аспекты науки. В: *Вестник Сибирского государственного индустриального университета.* 2016, nr.1(15), с.51-55. [citat 17.07.2018]. Disponibil: http://vestnik.sibsiu.ru/index.php/vestnik/article/view/51.

[259] ШЕМЯКИНСКИЙ, В.М. Наука и ценности. В: *Философия и методология науки*. 2008, pp.12-18. [citat 11.02.2018]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/nauka-i-tsennosti.

relatate de V.M. Șemeakinskii, se conţin în întregime în extensiunea primelor trei şi sunt epuizate de acestea.

Un tablou mai concret şi, totodată, multilateral al coraportului dintre ştiinţă (în calitate de instituție) şi valori, pe care îl împărtăşim, este elucidat de M.A.Rozov[260]. Viziunea acestui autor constă în considerarea ştiinţei ca un tot unitar, un sistem, o comunitate supraindividuală, un institut social, care urmărește identificarea celor mai bune soluții asupra problemelor societății. Astfel, cercetarea științifică instituționalizată are o menire dublă: de a elabora produse ale cercetării, ce vin cu soluții, și de a determina traseul în care trebuie să se canalizeze știința raportată la așteptările societății. Rezultă că întregul sistem valoric stabilit al ştiinţei include în sine orientările valorice ale persoanei, societății, statului și dreptului, orientările valorice interne şi externe ale ştiinţei, între acestea existând legături şi conexiuni complexe şi uneori contrare. În consecință, știința juridică este parte a sistemului social complex și ea trebuie să răspundă necesităților pe care sistemul ce o generează le are. Totodată, dacă toate ştiinţele constituie un sistem unitar, atunci, facând trimitere la teoria sistemelor şi la ideea de autoorganizare, am putea deduce ca rolul ştiinţei juridice, în calitate de sistem normativ, devine unul major, care realizează întâlnirea dintre forme de reglementare și normare, dintre cercetător și mediul academic, dintre individ și colectivitate, dintre stat și drept.

Un alt aspect relevant – de încadrare, dar și de diferențiere a științei juridice încadrate în tabloul general al științei – se referă la valoarea de adevăr cu care se operează. Datorită faptului că activitatea ştiinţifică avea ca obiectiv major descoperirea adevărului ştiinţific, iar pentru știința juridică adevărul fiind abordat într-o fomulă particulară[261], fără pretenții de atingere și descoperire a adevărului absolut, au fost lansate critici asupra caracterului științific al cercetărilor în drept. Astfel, valoarea în sine a activității de cercetare a început a fi devalorizată. În particular, în condițiile crizei științei juridice s-a considerat ca practica dreptului s-a rupt de substanța sa morală, prin acțiuni amorale ale reprezentanților diferitor profesii juridice. Pe de altă parte, raliată la convingerea că ştiinţa trebuie să fie caracterizată de neutralitate, atunci ar putea fi acceptată de unii lipsa suportului valoric și moral, dar prin esența sa dreptul este constituit pe suportul valoric și moral al societății. În consecință, știința dreptului a încetat să mai insiste asupra substanței morale a dreptului, precum și asupra unor adevăruri juridice incontestabile, îndepărtându-se de ideea de adevăr ca valoare în sine, îndepărtându-se de oameni, de societate. În acest sens, pot fi invocate activitățile instituțiilor de drept, care au demonstrat la nivel social

[260] РОЗОВ, М. А. Проблема ценностей и развитие науки. В: *Наука и ценности*. Новосибирск: Наука, 1987, 242 с. с. 13-19.
[261] **CIOBANU, R**. *Logica Juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015. 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0. pp. 252-276.

această îndepărtare și au determinat ruptura dintre dreptul practicat și substanța lui morală[262]. Spre exemplu, activitatea procuraturii, învinuită de fabricarea dosarelor politice; decizii ale Curții Constituționale, cum ar fi cea de nevalidare a alegerilor din municipiul Chișinau; activitatea instanțelor judecătorești, implicarea în scheme de corupție, în special cu referire la cazuri de rezonanță, cum ar fi furtul miliardului ș.a. sunt cazuri ale practicii juridice naționale, care confirmă înstrăinarea statului de cetățeni, înstrainarea de menirea pe care o are prin formula *stat de drept*. În aceste condiții, știința juridică, în ansamblu, a fost contestată, subjugată de practică, devenind incertă, provocând nesiguranță asupra principiilor pe care le promovează, alimentând astfel nihilismul juridic, dar și lipsa de profesionalism și de coerență în acțiuni și eficență instituțională. Într-un final, știința juridică rămâne în criză sau se va autodepăși printr-un efort din interior spre exterior. Deosebit de elocvent şi clar a fost redată situaţia în cauză de C.P.Snow, cu referire la latura normativă a ştiinţei: „Este greu să ne imaginăm în ce atmosferă de moralitate se efectuau lucrările tinerilor savanţi ai Universităţii din Cambridge? Cel mai mult noi ne mândream cu faptul că activitatea ştiinţifică, în pofida oricăror circumstanţe, avea un sens practic. Cu cât mai tare declaram aceasta, cu atât mai mândri ne simţeam”[263]. Declaraţii de acest gen, despre capacitatea de a înţelege valoarea supremă a ştiinţei, au fost făcute şi de alţi savanţi. Într-un limbaj mult mai explicit s-a pronunţat A. Poincare: „Scopul suprem şi unicul demn de a fi luat în considerare în procesul cunoaşterii este obiectivitatea și adevărul. Omul trebuie să se conformeze acestui scop şi pentru aceasta ştiinţa este gata să se dezică de oricare alte valori”[264]. Sintetizând interpretarile cu referire la rolul științei, vom menționa trei teorii care sunt atribuite științei contemporane:

Teoria neutralităţii etice a ştiinţei, determinată de factori sociali, politici, tehnogeni, metodologici, tehnologici. În conformitate cu opiniile promovate de adepții acestei teorii, specializarea, fragmentarea au stimulat delimitarea normelor, a valorilor şi, de fapt, „și-a adus contribuţia la formarea unei gândiri eliberate de valori” [265].

Teoria autonomiei ştiinţei, după care ştiinţa nu este o plantă delicată, pe care factorii economici, sociali, politici ar putea să o influențeze, ci un sistem organic, riguros, care evoluează şi se dezvoltă după legile sale interne, neputând fi afectată esenţial de factorii externi. În știința juridică pe această poziție se plasează unii autori contemporani, care se încadrează în pozitivismul juridic. „Libertatea ştiinţei este un mijloc pentru a maximaliza eficienţa sistemului

[262] **CIOBANU, R**. Convergența moral-juridic în conținutul ultimului cuvânt. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2014. Nr. 3 (166). pp. 180-211. ISSN 1857-2294.
[263] СНОУ Ч.П. *Две культуры: Сборник публицистических работ*. Москва: Прогресс, 1973. 140 p. p. 42-43.
[264] ПУАНКАРЕ, А. О. *О науке.* Москва: Наука, 1990. 736 с. ISBN 5-02-014328-6. с. 155-156.
[265] ЮДИН, Б. Г., ФРОЛОВ, И.Т. *Этика науки. Проблемы дискуссии.* Москва: Политиздат, 1986. 399 с. с.178-180.

ştiinţific de producere a cunoaşterii, pentru a asigura organizarea cea mai eficientă posibil a progresului”[266].

Teoria ştiinţei etice, conform căreia știința nu poate fi ruptă de practica socială și de natura umană. Din această perspectivă, în istoria umanităţii, dreptul şi morala au colaborat şi au fost utilizate în calitate de reglatori nu doar ai relaţiilor interpersonale, dar s-au extins asupra unui şir de probleme cu caracter social şi ştiinţific, fiind percepute ca forme specifice de raţionalitate. Analiza semnificaţiilor celor doi piloni normativi relevă faptul că atât dreptul cât și morala (în formula eticilor aplicate) sunt sisteme complexe, cu multiple semnificaţii care se regăsesc în conținutul legilor (spre exemplu, Codul cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova ș.a.) ori în coduri deontologice (cum ar fi Codul de etică şi deontologie profesională a personalului științific și științifico-didactic, Codul de etică și deontologie a avocatului etc.). În acest sens, Gh. Mihai menţionează, citându-l pe I. Craiovan, că cele mai importante şi principale sensuri ale termenului *drept* sunt ansamblul regulilor menite a păstra echilibrul în mediul social concret de convieţuire – arta dreptului[267]. Dacă ne gândim bine, menirea moralei este aceeaşi, lucru ce face ca aceste două domenii să-și ofere suport reciproc și continuu.

Important pentru traseul parcurs de știință a fost și opțiunea de a segmenta, fragmenta și îngusta domenii științifice, uneori fără a lua în considerare interacțiunile dintre comportamente, practici, tehnologii, valori, norme etc. Raportat la acest fapt, puțini s-ar fi putut gândi că, mai devreme sau mai târziu, vor apărea reacţii, care vor vorbi nu doar despre necesitatea existenţei unui minim de moralitate a persoanei raționale și responsabile, dar şi despre decadența morală a umanității și criza dreptului. Într-un asemenea context, norma morala, ca şi cea de drept, nu poate ocupa nicidecum o poziţie importantă, ea fiind subsumată de politică, de interese de grup, sau individuale. Nu se punea la îndoială faptul că ştiinţa dreptului trebuie să reprezinte binele general în orice situaţie, să asigure ordinea, echilibrul și siguranța socială.

Activitatea oamenilor a depăşit sfera vieţii biologice, a lărgit graniţele ei şi a început să fie determinată de puterea raţiunii. Pentru soluţionarea problemelor globale, omenirea trebuie să se includă în „noosferă”, ceea ce semnifică construirea şi crearea realităţii în conformitate cu dimensiunile umanului. Analiza unui obiect, fenomen cere atât folosirea potențialului metodologic al tuturor științelor actuale, implementarea principiilor metodologice, dar și angajarea și implicarea masivă a științei juridice în exercițiul dificil al reconceptualizării sale paradigmatice, în vederea depășirii crizei științei juridice. Reconceptualizarea ştiinţei juridice,

[266] POLANYE, M. *The republic of science. Its Political and Economic Theory*. [citat 23.09.2018]. Disponibil: http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5100/polanyi_1967.pdf.
[267] MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept.* Bucureşti: Lumina Lex, 2002. 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.26-26

văzută ca o construcție paradigmatică, ce micşorează distanţa dintre ştiinţele fundamentale şi cele aplicate, dintre teorie și practică, poate fi realizată prin determinarea naturii tangenţelor, conexiunilor, interdependențelor prin intermediul cunoașterii sistemice. O întrebare, care apare în mod natural. este: spre ce trebuie să tindă ştiinţa, fiind în corelaţie cu normele şi valorile sociale, în condiţiile multiplelor probleme social-globale acute ale societăţilor contemporane? Înaintăm, într-o formulă ipotetică, trei oportunități:

1. Trebuie să fie depăşite, măcar parţial, graniţele ştiinţei de până acum și să se revină la fundamentul valoric. Aceasta nu se poate realiza pe calea aderării la o orientare valorică sau alta, deoarece funcţiile socio-culturale ale dreptului şi valoarea lui aplicativă nu pot funcţiona decât complex. Va fi incorect, de exemplu, dacă vom spune că echitatea este mai importantă decât legalitatea ori umanismul, ceea ce înseamnă că la eficiența și realizarea dreptului își aduc concursul diverse elemente, valori, factori, etc., raportate la persoanele și instituțiile, care contribuie la eficiența socială. Astfel, arealul în care pot fi incluse multiple dimensiuni și expresii ale dreptului este cel teoretico-metodologic al abordării interdisciplinare.

2. Pentru a obţine un prim salt pozitiv, este necesar a se recurge la măsuri sigure și instituționalizate, care ar funcţiona începând de la valorile educate în familie şi terminând cu rezultatele ştiinţei aplicate în practică. Anume aceasta este sarcina fundamentală a ştiinţei juridice, care poate să acţioneze prin intermediul a două componente: al fundamentului său educațional şi al dimensiunii sale imperative.

3. Astfel, ca nivel teoretic, ştiinţa valorează foarte mult, dar ea trebuie să ţină cont şi de aspectul practic, ca, prin activitatea raţională a subiectului, să se găsească acel mijloc care ar reglementa implementarea în practica socială. În acest sens, rolul esenţial îi revine conştientizării dimensiunii normative a existenței, ca element interior al subiectului şi dreptului, ca voinţă exterioară, impusă în caz de necesitate. Acestea ar fi două domenii care s-ar completa reciproc şi eficient în elucidarea şi soluţionarea problemelor sociale și umane

În tendinţele sale de a transforma realitatea, subiectul acţionează asupra mediului ce îl înconjoară, se îndreaptă spre diverse nivele de organizare a materiei şi devine responsabil de acţiunile sale, iar în locul tendinţei ontologice de a fi, omul tinde de a avea, de a deveni posesor al cât mai multor obiecte şi instrumente. Aceasta şi este una din cauzele care determină necesitatea reglementării activităţii umane prin norme morale şi juridice, iar știința dreptului operează cu conceptualizări și proceduralizări inevitabile și permanente. În raport cu dinamica relațiilor și proceselor sociale, R. Hare menționa că: „regulile, după care se conduce o societate nu pot fi schimbate numai prin meditaţii şi scrieri etice. Ridicarea la o moralitate superioară presupune atât faptul ca oamenii să gândească moral, cât şi faptul ca ei să dorească acest

lucru"[268]. Autorul (R. Hare) face referință la integrarea raţionalităţii tehnic-acţionale cu scopuri, norme şi valori umane, prin care se realizează ameliorarea calităţii vieţii sociale şi individuale. În present, sistemele raţionale se extind de la teritoriul clasic al condiţiilor formale ale cunoaşterii specializate la cel integrator, cuprinzând condiţiile formal-raţionale ale acţiunii umane, cu aspecte de reglare normativă. Rezultă că activitatea subiectului la nivel teoretic trebuie corelată cu activitatea practică în baza raţionalităţii de tip normativ, iar cunoaşterea juridică constituie, în acest caz, o realitate care, în toată complexitatea ei, este paralelă cu realităţile sociale şi suprapusă lor, dar ea nu se poate, niciodată, produce separat, ci se aplică întotdeauna acestor realităţi. Ea foloseşte cunoştinţele morale în mod imediat, iar pe cele sociale în mod mediat. Dreptul, printr-o apropiere a moralului şi a socialului, preface aceste cunoştinţe în norme juridice.

Sintetizând etapele parcurse de știința dreptului până în prezent, observăm că este promovată cu insistență opinia unei reevaluări a fundamentelor dreptului, pentru a crea un suport de reconfigurare a acțiunii umane în practica socială și în cea de cercetare, prin oferirea unui alt statut științific, care accentuează persoana în calitate de ființă rațională (*homo sapiens*) și omul în calitate de persoană în drept și cu drepturi (*homo juridicus*), în formula reactualizată a concepției lui C. Stere.

Dacă revenim la configurația în care s-a conjugat dezvoltarea științei în general cu știința juridică și practica socială, prin care am indicat dependențele majore dintre acestea, atunci orice formulă în care tratăm dreptul se va încadra într-o perspectivă globală, fie în formula filosofiei dreptului, fie în cea a teoriei generale dreptului. După cum am văzut, marea diversitate de curente şi şcoli din antichitate până în prezent au căutat să explice şi să fundamenteze reglementările şi instituţiile juridice, în numele unor concepte generale, apreciate ca fiind valori deosebite pentru societate, de exemplu, justiţia, binele comun, securitatea, egalitatea, libertatea, esenţa umană ş.a. Semnalăm că dreptul, ca demers științific, a intrat, de-a lungul istoriei, în câmpul de interes al celor mai remarcabili gânditori. Definind obiectul de studiu al ştiinţelor juridice, în general, autorii includ analiza conexiunilor dreptului cu alte domenii sociale. În afară de aceasta, în elucidarea problematicii dreptului, pe parcus, şi-au adus contribuţia şi alte ştiinţe sociale (sociologia, psihologia, politologia, economia etc.). În acest sens, fiind preocupat de definirea statutului ştiinţei filosofice a dreptului, G. Del Vecchio afirmă că filosofia juridică, care studiază dreptul sub aspectul său universal, începe acolo unde sfârşeşte ştiinţa dreptului pozitiv, căreia îi furnizează raţionamente şi concepte fundamentale, începând cu însuşi conceptul

[268] HARE, R. Libertate şi raţiune. În: *Filosofia contemporană. Orientări şi tendinţe.* Bucureşti: Academia «Ştefan Gheorghiu», 1982. 295 p.

dreptului, că filosofia şi ştiinţa dreptului se completează reciproc, având nevoie una de alta[269]. G. Del Vecchio este cel care indică multitudinea tangenţelor dintre diferite arii ştiinţifice: raportul cu jurisprudenţa, cu filosofia teoretică, cu psihologia, cu filosofia practică, cu sociologia, cu demografia şi statistica, cu economia politică, cu ştiinţa politică. Similar acestui mod de abordare, ulterior, vom identifica aceeaşi tendinţă în abordarea teoriei generale a dreptului, doar că pe alocuri se vor face relaţionări interne, adică dintre ştiinţe juridice, mai puţin pe exterior, sau prin abordări de interrelaţionare mai puţin accentuate. Pentru o primă etapă, vom remarca opinii care vor argumenta că filosofia dreptului şi teoria generală a dreptului sunt identice, date fiind aceleaşi preocupări ale obiectului de studiu, doar că, datorită preferinţelor autorilor, avem aceste două modalităţi distincte de a denumi unul şi acelaşi domeniu. Utilizarea unei terminologii diferenţiate este explicabilă prin faptul că autorii germani preferă termenul de *filosofie a dreptului*, în timp ce în Franţa, Belgia, Anglia, SUA este folosită denumirea de *teoria generală a dreptului*. În realitate, între filosofia dreptului şi teoria dreptului există atât întrepătrunderi, cât şi distincţii. Întrepătrunderile apar din cauza că teoria generală a dreptului pune probleme filosofice privind natura şi esenţa dreptului, dar abordează şi concepte, principii şi legităţi ce intră în problematica generală a ştiinţelor juridice particulare, fiind apropiată de practica juridică. Autorii interesaţi de problematica acestor domenii indică şi faptul că, în studiul dreptului, alături de importanţa demersului filosofic, nu trebuie neglijat nici cel politic[270]. La cercetarea fenomenelor juridice, în afara filosofiei, îşi aduc contribuţia şi ştiinţele interdisciplinare, ce pot fi considerate auxiliare ştiinţelor juridice, cum sunt criminologia, medicina legală, psihiatria judiciară, statistica judiciară, informatica, cibernetica etc. Din aceste interdependenţe ce se manifestă în timp, relevăm că fenomenul juridic poate fi şi trebuie dezvăluit din diverse aspecte, luându-se în considerare marea diversitate a domeniilor şi preocupărilor în care acesta se regăseşte, fapt ce, în consecinţă, ne orientează în diversitatea conceptelor apărute referitor la drept, în multitudinea opiniilor privind utilitatea ori inutilitatea dreptului, în diferenţierea domeniilor de competenţă, în apariţia unor ramuri de drept noi etc., fapt ce ne impune iniţierea unui proiect de revizuire a statutului epistemic al teoriei generale a dreptului, în vederea depăşirii crizei ştiinţei juridice.

Retrospecţia statutului ştiinţei contemporane atrage atenţia la raportul dintre persoană şi mediul său social, care din secolul al XX-lea încoace (datorită celor două războaie, conflictelor armate actuale etc.) a determinat descreşterea gradului de încredere în raţionalitatea umană. În acest sens, diversele teme existenţialiste au o relevanţă particulară în problemele dreptăţii,

[269] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*
[270] PASCAL, J. Ch. Philosophie du droit et théorie du droit, ou l'illusion scientifique. In: *Archives de philosophie du droit*. Dalloz, 2001, nr. 45, pp.303-333. [citat 12.11. 2018]. Disponibil la: https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01016933/document.

justiției, ordinii juridice, responsabilității etc. O viziune originală asupra acestor probleme ale realităţii o au reprezentanții curentului existentialist, dat fiind faptul că aceștia tratează dreptul prioritar prin ideea de justiție, în calitate de instrument al ordinii, ce are menirea să asigure anumite condiţii pentru viaţa în societate. Ca element al unei ordini sociale, justiția este adesea apreciată a fi un ideal raţional, care, pentru a se materializa, are nevoie de a fi susținută de alte principii. Tratată ca valoare politică perfectă, justiția poate fi considerată principiul salvator al societăţii, consideră existențialiștii. Totuși ei sunt sceptici în privința unei practici social-statale în care acest ideal rațional ar fi valorificat datorită câtorva impedimente: trebuie să se recunoască importanța dreptului, implicit a justiției, în orice stat, dar nu poate fi recunoscută validarea practică a principiului în cauză, pentru că regulile de drept, în orice societate, sunt afectate de interesele unor indivizi corupţi, dominanţi în grup. Deci şi natura umană, și natura existenţei, și complexitatea relațiilor la nivel de societate exclud posibilitatea ca o justiţie să poată fi realizată în totalitate sau că ar putea fi adecvată intereselor tuturor oamenilor. În aşa mod, sunt înaintate dubii în privinţa eficienței dreptului. C. Levy-Strausse[271] reduce modernitatea la mersul inexorabil şi omogen al finalităţii, în care s-a adunat o veritabilă negare a dreptului, printr-o ruptură cu dreptul natural clasic. Construcţia proiectului lui Levy-Strausse se lasă identificată cu o tentativă de reabilitare a gândirii antice (în special, concepţia social-politică a lui Platon şi Aristotel) şi stabilirea unor întrebări asupra dreptului natural, care, de la Machiavelli încoace, merge spre desfiinţarea dreptului. În condiţiile de astăzi, dacă în filosofia dreptului ar fi valabil un demers care ar indica condiţiile imposibilităţii dreptului, atunci într-o teorie generală a dreptului devine valabil și vital demersul de reconceptualizare, revitalizare și reconfirmare a acestuia.

Suspiciuni şi incertitudini, legate de viaţa socială şi drept, apar foarte frecvent în perioada postmodernă. O poziţie influentă şi o înclinaţie deosebit de accentuată pentru drept şi teoria dreptului au ajuns să aibă condiţiile postmoderne şi critica postmodernă datorită legăturii strânse existente între formarea societăţilor în sensul modern şi instituţia juridică în formă contemporană. Tendinţa proprie dreptului a fost de a ţine distanţa de tot ce este non-juridic, străin, exterior. În acest sens, aducem pe post de argument concepția lui H. Kelsen, care, prin însuși genericul lucrării, sugerează ideea că o teorie pură a dreptului trebuie să opteze pentru excluderea din drept a tuturor elementelor străine de obiectul său. Întru atingerea acestui obiectiv, H.Kelsen face două delimitări fundamentale: prima se referă la delimitarea cunoaşterii

[271] LEVY-STRAUSSE, Cl. *Antropologie structurală*. Bucureşti: Editura Politică, 1978. 486 p. [citat 10.12. 2017]. https://monoskop.org/images/a/a1/Levi-Strauss_Claude_Antropologia_structurala_1978.pdf.

juridice de autoritatea juridică care crează dreptul, iar cea de a doua – la delimitarea dintre ştiinţa dreptului de orice elemente de natură metafizică (ideologia politică, morala etc.)[272].

Postmodernismul juridic ia naştere odată cu contestarea unităţii şi coerenţei dreptului, acceptate de concepţiile anterioare privind jurisprudenţa[273]. S-au putut deosebi trei versiuni ale postmodernismului juridic, remarcate de S.Connor[274]: versiunea critică, reprezentată, în special, în *Critical Legal Studies* şi în teoria juridică feministă; cea pragmatică, exprimată în opera lui Stanley Fish; şi cea etică, ilustrată de operele lui Costas Douzinas, Peter Goodrich şi Ronnie Warrington. Prima orientare este o critică a dreptului. În centrul atenţiei este plasată respingerea tendinţei moderniste a dreptului de a-şi atribui un caracter universal. În consecinţă, autorii lucrării (Duncan Kennedy, James Boyle, Gari Peller, Roberto Unger etc.) *Critical Legal Studies* încearcă să demonstreze că dreptul nu joacă nici un rol firesc în societate. Cea de-a doua direcţie se caracterizează prin faptul că, pentru St. Fish, la fel ca şi pentru mulţi alţi critici postmoderni ai dreptului, nu există esenţe, adevăruri ultime sau fundamentale, valori absolute sau imuabile: totul este contingenţă, retorică şi istoricitate. Jurisprudenţa asociată cu opera lui C. Douzinas, R. Warrington şi P. Goudrih subliniază incomensurabilitatea judecăţii şi a justiţiei sau a dreptului şi a eticii. „Legalitatea postmodernă, reclamată de Douzinas şi colaboratorii săi, este bazată pe imaginarea eticii ca o forţă distrugătoare, care zdruncină mulţumirea de sine şi formalismul relaţiilor juridico-politice”[275].

Unii autori[276] consideră că epoca contemporană îşi ia conceptele principale din domeniul extractiv prin analize profund specializate. Alţi autori[277] anunţă începutul sintezelor, care va produce o revenire la gândirea generalizatoare, din cauza că studiile specializate şi aprofundate au condus spre faptul că se ştie din ce în ce mai puţin despre ansamblu. După cum remarcă I. Prigogine[278], etapa de tranziţie impune necesitatea de a abandona liniştea etapei precedente. Ştiinţa trebuie să caute un limbaj universal, pentru a realiza întâlnirea dintre cunoştinţele noastre. Iar dualitatea subiect-obiect indică necesitatea înţelegerii unităţii acestei relaţii. Omul este element în sistemul naturii, egal cu celelalte elemente. Astfel, procesele ce se produc în ştiinţă

---

[272] KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN 973-50-0113-6.
[273] DOUZINAS, C. The end of human rights. Oxfort. Hart Publishing. 2000. [citat 17.10. 2017]. Disponibil: https://www.academia.edu/36714002/THE_END_OF_HUMAN_RIGHTS_CRITICAL_LEGAL_THOUGHT_1_THE_TURN_OF_THE_CENTURY; DOUZINAS, C., Warington, R., VEIGH Mc. Sh. Postmodern Jurisprudence; the Law of Text in The Text of Law.- London, and New – York, 1991. [citat 17.10. 2017].Disponibil: https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape11/PQDD_0006/MQ40985.pdf.
[274] CONNOR, S. *Cultura Postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*. Bucureşti: Meridiane, 1999. 408 p. ISBN: 973-33-0374-7. p.85-96.
[275] *Ibidem,* p.91-96.
[276] PAPU, E. *Op. cit.*
[277] TÖFFLER, A. *Op. cit.*
[278] PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Între eternitate şi timp*. București: Humanitas, 1997. 256 p. ISBN 973-28-0587-0.

determină un nou stil de înţelegere şi explicare, prin indicarea unor noi direcţii şi modalităţi de cercetare.

Dacă secolul trecut a adus cu sine o investigare analitică fără precedent, dar şi o sinteză nemaipomenită în istoria ştiinţei, atunci spiritul științific al acestui secol continuă să marcheze și secolul nostru, determinând cercetări analitice ce contribuie la faptul ca fiecare ştiinţă să devină interdisciplinară. Astfel, ştiinţele naturale şi cele socio-umanistice devin complexe interdisciplinare, determinate, în cele dintâi, de faptul că mediul înconjurător este unul complex, dominat de tehnologii de vârf. Izolarea ştiinţelor este artificială şi dăunătoare, deoarece, după cum remarcă M. Bunge, „realitatea socială este unitară, nu fragmentată. Calea optimă de studiere a acesteia este cea ştiinţifică”[279]. Asta nu înseamnă că referenţialii centrali din toate domeniile ştiinţei juridice sunt aceiaşi, ci doar că nu există fapte exclusiv juridice, economice sau politice.

În particular, ştiinţele juridice sunt un sistem de persoane angajate în înţelegerea dreptului în condiții mereu schimbătoare, într-o societate dinamică, învățând una de la alta şi de la restul societăţii, punând probleme şi încercând să le rezolve cu orice mijloc care ar părea promiţător. Dacă până nu demult se considera că sistemul dreptului nu poate fi cercetat prin metodele altor științe, acum avem opinia, conform căreia este un „domeniu complex care implică discuţii despre alte moduri de abordare a conceptelor, ipotezelor şi teoriilor, metodelor şi evaluării problemelor şi rezultatelor”[280].

Fiecare concepţie teoretizată asupra persoanei, statului, dreptului, societăţii include cel puțin două componente: una ontologică şi una metodologică. Prima se ocupă de natura conceptelor, a doua – de calea pentru studierea ei**.** Referindu-ne la cea din urmă componentă, considerăm că aceasta corespunde perspectivei în care urmează să fie valorificată știința juridică, deoarece, după cum menționează și I. Pârvu[281], modul de gândire caracteristic tendinței de unificare a științelor este unul sintetic-integrativ. Din perspectivă structurală, dreptul e caracterizat prin raportare la dimensiuni social-economice, social-istorice, social-politice, etnografice, sociologice, demografice etc. Diversitatea dimensiunilor însă nu neagă unitatea lor, ci o presupune. La fel, este sesizată, în context praxiologic, și apariția unor interacţiuni conceptual-logice şi metodologice noi între domenii, cu un dispozitiv comun de investigaţie. Noile aspecte şi elemente ce s-au format provin de la una sau alta dintre disciplinele ştiinţifice. Această situaţie poate fi asemănată cu o matrice epistemologică, care, fiind cunoscută, poate fi aplicată practicii. Statutul praxiologic, fiind un nivel avansat al interacţiunii practică-ştiinţă și

[279] BUNGE, M. *Știință și filosofie*. București: Editura Politică, 1984. 456 p. p. 241.
[280] BOTEZ, A. (coord.) *Metamorfoze actuale în filosofia ştiinţei.* Bucureşti: Editura Politică, 1988. p. 376. p.328-329.
[281] PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie*. Iaşi: Polirom, 1998. 304 p. ISBN 973-683-113-2. p.64-66.

urmărind realizarea eficienței dreptului, poate fi caracterizat prin următoarele momente definitorii: a) Se formează un sistem unic de interacţiuni (obiectele sociale complexe, dispozitivul unitar al ştiinţelor implicate, sistemul acţiunilor sociale) şi factori diverşi, ca: acţiunea strategică reglatoare a factorului decizional, conducerea ştiinţifică, experimentul social şi procesul de difuzare în sistemul social al elementelor inovate; b) Apariţia unor matrici conceptual-epistemologice cu originea în una dintre ştiinţele implicate în cercetare.

Aşadar, bariera închistării este depăşită, deoarece unitatea ştiinţelor este determinată de faptul că, așa cum am menționat, nu există realităţi exclusiv economice, politice, juridice sau culturale, mai mult decât atât, știința juridică, ca știință socială, încă de la originea sa comportă un caracter interdisciplinar. Totalitatea interdependenţelor între ştiinţele unidisciplinare implică cel puțin trei aspecte: limbaj, formalizare, teoretizare, iar demersul epistemologic, conţinut în ştiinţa dreptului, dezvăluie posibile ordini de interdisciplinaritate. Trecerea frontierelor epistemologice are loc între disciplinele aflate la nivel diferit de generalitate (generale, particulare, ramurale). În acest context, în scopul confirmării celor menționate, facem referință și la posibile scenarii de unificare a ştiinţelor: a) Valorificarea deschiderilor epistemologice disciplinare, în care se include integrarea disciplinelor pe linia generalizării crescânde; b) Preluarea sistemicităţii obiectului de către obiective (teme de studiu), care presupune acces la sistemicitatea reală.

Din perspectivă teoretico-metodologică, indică Vlăsceanu I., știința are, ca semnificație, o accepțiune generală de cunoaștere, ceea ce corespunde cu „teoria științifică”, și o accepțiune particulară a cunoașterii unor domenii bine delimitate, reprezentând științele particulare. Reieșind din această constatare, ne vom întreba: cum se produce cunoaşterea în ştiinţele juridice? Răspunsurile la această întrebare sunt foarte diferite, fiind determinate mai multe metode valide de producere a cunoaşterii, metode ce se diferenţiază în funcţie de teoriile de referinţă, care operează cu abordări diferite ale sistemului juridic. Pentru ca o metodă să fie considerată validă, aceasta trebuie să fie logic coerentă, să se bazeze pe premise ce nu au fost dovedite ca false şi să fie acceptată de comunitatea ştiinţifică. În general, problema metodelor de cercetare devine destul de complexă în condiţiile dezvoltării contemporane, ale întrepătrunderii diferitor ştiinţe, inclusiv ale apariţiei aşa-numitor discipline de graniţă sau de intersecţie. Căci teoriile caută explicaţii asupra lumii, iar metodologia călăuzeşte cercetarea[282]. Legile descoperite de teorie devin, la un moment dat, principii metodologice. Metoda de cercetare se dezvoltă în strânsă legătură cu temeiurile teoretice care au generat-o şi generează date sociale, utilizabile doar în

[282] **CIOBANU R.** Theorethical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology.* 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.

acest cadru teoretic. Transferurile de metode de la o teorie la alta presupun şi transferuri ale premiselor teoretice şi doctrinare care le-au generat. Astfel, metodologia cercetării se bazează pe asumpţii teoretice *a priori*. Metoda este modul de producere a cunoaşterii. Metodologia este ştiinţa despre metodă. O orientare metodologică presupune o logică de cercetare ce se asociază cu un set coerent de principii teoretice componente din fiecare clasă de elemente.

În opinia lui L. Vlăsceanu[283], criteriul principal, în funcţie de care clasificăm orientările metodologice, este reprezentat de principiile teoretice care au generat un anumit mod de abordare a realităţii sociale. Acestea au acţionat ca pricipii metodologice. Criteriul este deci unul teoretic cu relevanţă metodologică. Cu referire la teorie, o concepţie interesantă atestăm la D. Bohm, care consideră teoriile modele de înţelegere a lumii şi nu doar niveluri ale cunoaşterii. El susţine că „(…) o teorie este, în primul rând, o formă de înţelegere, o modalitate de a privi lumea, şi nu o formă de cunoaştere a felului cum este ea”[284]. Legile descoperite de teorie devin principii ale metodologiei. Astfel, în momentul în care printre legitățile dezvoltării științei a fost menționată integrarea și am văzut modul în care aceasta a fost și este o prezență indiscutabilă în cadrul științei contemporane, într-un final, integrarea sau interdisciplinaritatea are tot dreptul de a pretinde să fie unul dintre reperele actuale ale reconfigurării metodologiei dreptului.

În era tehnologiei de vârf, a conflictelor prezente în mediul intern al statelor şi la nivel internaţional, există un şir de incertitudini, iar regulile şi principiile de drept nu reuşesc să afle cauza nemulţumirilor care se manifestă la tot pasul. Se poate vorbi de un interes crescând pentru ştiinţele sociale în general şi pentru cele juridice în special, aflate într-un efort de a realiza organisme de ordine juridică și socială, care să satisfacă exigenţele perioadei în care ne aflăm. „Există o foame de dreptate, s-ar putea spune, şi ea se manifestă în cele mai diverse domenii şi în toate părţile lumii”[285].

O cercetare integră, cu utilizarea instrumentelor oferite de interdisciplinaritate, reclamă şi permite situarea pe prim-plan a analizei privind laturi încă insuficient explicate, cum sunt: abordarea sistemică și logica procesului de cunoaştere, limbajul sistemelor juridice, epistemologia juridică, dimensiunea comunicativă a dreptului[286], fundamentul moral și valorile juridice etc. Astfel, în spațiul public contemporan se dezvăluie dimensiuni noi și indispensabile ale dreptului. În acest sens, E. Aramă menționează: „Democrația nu se poate desfășura decât

[283] VLĂSCEANU, L. *Metodologia cercetării sociologice. Orientări şi probleme*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982. 301 p.
[284] BOHM, D. *Plenitudinea lumii şi ordinea ei*. Bucureşti: Humanitas, 1995. 312 p. ISBN 973-28-0512-9. p.40.
[285] DOBRINESCU, I. *Dreptul şi valorile culturii*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1992. 166 p. ISBN 973-27-0279-6. p 164.
[286] **CIOBANU, R.** Valorificarea caracterului pragmatic al comunicării juridice. În: *The 37 Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA*). 04-09 iunie, 2013. Chișinău: USPEE, 2013, pp. 108-113. ISBN *978-2-553-01662-2*.

într-un cadru de discurs comunicațional. Inima democrației este politica deliberativă, dezbaterea. Conceptul democrației fondat pe teoria discuțiilor dă imaginea unei societăți ce construiește în mijlocul spațiului public o arenă destinată identificării și tratării problemelor ce interesează întreaga societate. Această concepție a democrației duce la constatarea că procesul democratic este unica posibilitate de a produce un drept la înălțimea modernității juridice[287].

Ideea de a unifica domeniile clasice ale unor ştiinţe, pentru a constitui teorii sau discipline cu profil integrator, este specifică stilului cunoaşterii ştiinţifice contemporane. Acest stil este dominat de ideea, potrivit căreia ştiinţele comunică între ele, rămânând doar să descoperim elementul unificator. Constituită la graniţa dintre filosofie şi drept, ca materie interdisciplinară, teoria dreptului se manifestă prin caracterul său integrator și generator, de aceea este oportună reevaluarea dimensiunii metodologice și dezvoltarea ei din perspectiva tendințelor de actualitate din știința de azi. Prin dezvoltarea unui sistem coerent de cercetare interdisciplinară, ştiinţa dreptului se amplifică, obţine dimensiuni noi, acaparând obiective ştiinţifice diferite şi obţinând sinteze şi răspunsuri la întrebarea: cum diversele realităţi ale dreptului reuşesc să se încadreze într-o finalitate unică?

2.2. Fluctuații cu impact interdisciplinar: între teoria și practica dreptului

Știința nu poate avea prin sine însăși autoritate obligatorie.
Dar ea exercită o influență, uneori chiar preponderentă în producerea dreptului.
(Giorgio del Vecchio)

Fenomenul juridic este parte integrantă a societăţii, se află în legătură cu alte fenomene sociale, având trăsături comune, dar şi caracteristici specifice. Din aceste considerente, noţiunea de *societate* este o noţiune-cheie în înţelegerea esenţei, conţinutului şi formei statului şi dreptului, ceea ce permite formularea a două idei esențiale: una care indică dependențele dintre diverse elemente ale socialului, alta care trimite la o relație de dependență dintre drept și celelalte elemente ale sistemului social. Totodată, conștienți de faptul că conceptul de *societate* este polivalent, dar, în același timp, prioritar în înțelegerea esenței, conținutului şi formei dreptului, punem în valoare caracterul unitar dintre material şi spiritual și fundamentăm relevanța metodologiei interdisciplinare, luând în considerare unitatea ştiinţelor. Or, „o lege bună se face numai dacă ai o știință juridică bună, așa cum este în orice domeniu, ca în medicină sau arhitectură, adică o statornicire juridică sănătoasă, întemeiată pe o arhitectură instituțională

[287] ARAMĂ, E. Pledoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5.

trainică și temeinică”[288]. În această ordine de idei, cunoașterea și înțelegerea esenţei dreptului trimite la depășirea ariei sale disciplinare și la o dublă condiționare: universalitate/generalitate și singularitate, precum și la asimilarea unor tendințe exterioare, necesare și utile pentru dezvăluirea elementelor esenţiale, care determină finalităţile, funcţiile, rolul dreptului în societate, luând în calcul esența sa socială, culturală, economică, politică etc. Dintre multitudinea ştiinţelor juridice, teoria generală a dreptului, datorită specificului obiectului său de studiu, iese în evidență prin faptul că are un rol fundamental, este suportul pe care se sprijină știința dreptului în ansamblu, iar conceptele, elaborate de teoria dreptului, constituie un instrumentar esențial pentru ştiinţele juridice ramurale. De la teoria dreptului începe studiul dreptului.

Cu tot statutul său de fundament pentru științele juridice ramurale, teoriei generale a dreptului, în ultima perioadă, i-a fost contestată din ce în ce mai mult utilitatea. Știința dreptului (în sens de teorie a dreptului) este forma metodică de cunoaștere, un ansamblu sistemic de ipoteze și teorii cu privire la realitatea juridică. Segmentările, fragmentările, specializările din ce în ce mai înguste din acest început de mileniu au făcut ceea despre ce se vorbea încă în secolul trecut: au reușit să construiască bariere și neînțelegeri între domenii și între reprezentanții acestora. Și atunci, în aceste condiții, ne întrebăm: Oare să nu mai aibă nevoie științele juridice ramurale de delimitări conceptuale, de explicitări, definiții, clasificări, conceptualizări? Să fi preluat, oare, acest rol o altă materie? Să fie, oare, realitatea juridică una mai puțin dinamică și mai puțin complexă? Sau, poate, problematica interferențelor dintre drept și alte tipuri de fenomene sociale, precum politicul, morala, economia etc., nu este cu nimic distinctă, diferită și nu necesită abordări științifice pertinente, perseverente, obiective etc.?

Sau, poate, are dreptate N. N. Taleb, care opinează că mintea umană suferă de trei tulburări, atunci când intră în contact cu istoria: a. *iluzia înţelegerii*, sau modul în care crede fiecare că înţelege ce se petrece într-o lume care devine tot mai complicată; b. *distorsiunea retrospectivă*, sau modul în care putem evalua unele aspecte numai după ce faptele au avut loc; c. *evaluarea exagerată a informaţiilor factuale* şi handicapul celor care deţin autoritatea.[289].

Știința dreptului a existat şi s-a dezvoltat ca o componentă esenţială a unui sistem social complex, iar societatea nu poate fi altfel înțeleasă decât ca o totalitate de oameni, uniţi istoric prin relații de natură economică, socială, politică şi spirituală, care împart același spațiu, recunosc aceeaşi autoritate, împărtășesc aceleași valori și se încadrează în acelaşi sistem juridic. Privită ca o totalitate și un sistem de teorii, legități și reprezentări, dar și ca un sistem menit să

[288] BĂDESCU, V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: *Știința juridică românească și probelemele ei actuale*. Studii și comunicări. 2018. p.359-397. [citat 21.08. 2019]. Disponibil: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=792067.
[289] TALEB, N.N. *Op. cit*.

declanșeze și să întrețină procesul de cercetare continuă, centrată pe studierea realității juridice, știința dreptului cunoaște astăzi, sub impactul unor revoluții în plan economic, politic, social, spiritual, o reală afirmare în domenii variate ale societății. În acest context, știința dreptului are misiunea de a cerceta „legile existenței și evoluției statului și dreptului, viața insituțiilor politice și juridice, modalitățile concrete în care aceste instituții influențează societatea în globalitatea ei și suportă, la rândul lor, influența acesteia”[290].

În atare condiții, Teoria generală a dreptului este printre singurele discipline ce se înscriu în tendințele majore din știința contemporană, manifestându-și interesul pentru procesele ce au loc la nivel de știință, în general și la nivel de realitate juridică, fiind impusă să sesizeze și să reflecte în conținutul său particularitățile societății aflate în schimbare. Acest fapt se datorează caracterului său general de ştiinţă juridică fundamentală, care studiază esenţa, conţinutul şi formele sistemului juridic al societăţii dintr-o perspectivă integră. Popa N. evidențiază istoria comună a societății și dreptului, menționând că societatea în evoluția sa „ ... a continuat să creeze reguli sociale (obișnuelnice, morale, religioase etc.), care coexistă cu regulile juridice. Deci dreptul nu înlătură celelalte norme sociale, el se alătură acestora”[291]. În aceeași perspectivă se înscriu și unele concepții ale marilor doctrinari, precum cea a lui J. Boden, după care dreptul este pentru oameni, timpuri și locuri, sau cea împărtășită de H. Kelsen și mulți alții[292], care opinează că dreptul este un fenomen condiționat de timp și spațiu. Profilată ca relevantă și, cu certitudine, ca una de importanță, dimensiunea socială a dreptului „implică analiza locului dreptului și a realității juridice în societate, sistemul legăturilor sale cu celelalte realități sociale”[293].

Mulți autori, printre care și I. Ceterchi. I. Craiovan[294], vor aprecia dreptul în calitate de realitate manifestă a societății, care este dominată de procese de tranziție, crize, fluctuații, conflicte etc. Într-un cuvânt, am putea spune că există fluctuații cu impact pozitiv sau negativ asupra naturii dreptului. Datorită acestor fluctuații, știința dreptului trebuie să țină pasul, pentru ca să ofere aprecieri, conceptualizări, reglementări, și, într-un final, cel puțin un minim de științificitate, care ar reflecta realitățile, particularitățile și evoluțiile din practica socială și din știința juridică ramurală. În asemenea situație, care ar putea fi cea mai indicată materie ce ar cuprinde în conținutul său această realitate complexă din toate perspectivele existenței

[290] VOICU, C., VOICU, A.C. *Teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2013. 404 p. ISBN 978-606-673-234-5. p.8-9.
[291] POPA, N. *Op. cit.,* p. 38.
[292] POHOAȚĂ, G. *Op. cit.*; ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Op. cit.*; MALAURIE, Ph. *Op. cit.;* RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Istoria doctrinelor politice și de drept.* Chișinău: Muzeum, 2005. 223 p. ISBN 9975-948-28-6.
[293] POPA, N. *Op. cit.,* p.40.
[294] CETERCHI I., CRAIOVAN, I. *Întroducere în teoria dreptului*. București: Editura ALL, 1993. 128 p. ISBN 973-915-619-3. p.5.

socioculturale umane? Mai mult ca atât, modificările legislative, generalizările conceptuale determină necesitatea identificării unor standarde de universalitate și științificitate unice în marea diversitate a materiilor juridice. Gh. Mihai și R. Motica, în *Fundamentele dreptului*[295], făcând referință la opinia lui R.Harre, expusă în *Introduction to the logic of the sciences*, menționează că știința trebuie să fie în stare să satisfacă trei trebuințe: condensarea cunoștințelor, prevederea viitorului și explicația fenomenelor.

În condițiile actuale, dezvoltarea și complexitatea cercetării științifice a făcut ca în același domeniu să apară subramuri, specialități care au contribuit, pe de o parte, la schimbarea mentalității oamenilor de știință, pe de alta, a modificat raporturile dintre domenii științifice, afirmă C. Enăchescu în lucrarea *Tratat de teoria cercetării științifice*, opinie la care aderă și mulți alți specialiști. Problema este că „realitatea pe care o vedem și o trăim este una. Separația pe care o facem între obiectiv și subiectiv este un mod de a gândi metodic realitatea, de a o reprezenta operațional în câmpul conștiinței noastre reflexive. Este o separație metodică pe care o operează gândirea noastră. În fapt este una"[296]. Astfel, o știință de natură teoretico-metodologică a dreptului ar putea reconstrui paradigma contemporană a dreptului, pornind de la forma normativ-juridică socială, construind modele teoretice explicative prin intermediul ipotezelor, metodelor, teoriilor concurente.

Este obișnuit a considera că fiecare domeniu de cunoaștere are un anumit obiect sau o clasă de obiecte legate între ele prin elemente constitutive și legi comune, ce determină o configurație proprie, o anumită identitate a domeniului științific, care cuprinde mai multe elemente: obiectul cunoașterii; metodologia proprie; limbajul științific, un scop practic care decurge din utilizarea cunoștințelor respective, o anumită teorie privind legile, principiile și dinamica domeniului, câmpul teoretic și aplicativ al cunoștințelor științifice.

Pentru a asigura posibilitatea reunirii cunoștințelor științifice într-un context comun, inteligibil, se impune existența a ceva care să le apropie, a unui principiu unificator. Adică este necesar un element-cheie comun, ce le-ar putea reuni în cadrul unei realități. F. Mauge, citat de C. Enăchescu[297], indică, în acest sens, necesitatea întrunirii a trei condiții:

- să fie conform unei legi funcționale;
- această lege să se poată extinde prin extrapolare la elementele ultime izolate sau asociate;
- pentru a se putea justifica reunirea întregii realități în cadrul aceluiași sistem explicativ, trebuie ca acesta să se aplice atât realității externe a lumii posibile, cât și realității subiective.

[295] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului*. București: Editura ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x. p.117.
[296] ENĂCHESCU, C. *Op. cit.,* p.150.
[297] *Ibidem,* p.151.

Cu toate că știința dreptului are o istorie îndelungată, totuși, raportată la condițiile tehnologiilor de vârf, ale mondializării/globalizării, condiții în care omul trebuie să fie definit nu de o identitate interioară, ci de ansamblul legăturilor pe care le dezvoltă cu mediul său, iar „instituțiile trebuie să cedeze locul unor sisteme flexibile de comunicare, ce permit oamenilor să reacționeze unii în raport cu alții și să-și adapteze reciproc comportamentele într-un ansamblu reticular care se autocontrolează”[298], reconceptualizarea se impune cu necesitate. „Problema este de a lega, și nu doar de a institui, de a comunica, și nu doar de a ordona, de a norma, și nu doar de a reglementa”[299]. Similar realității, știința juridică constituie o unitate: are un caracter organic și sistemic. „Toate cunoștințele derivă din spiritul omenesc, care este unitar și produce între ele o intimă legătură. (...) Este oportun totuși a defini hotarele diferitor științe, pentru lămurirea conceptelor și funcțiunilor respective și pentru a cunoaște diversele izvoare la care se poate recurge pentru integrarea fiecărei materii”[300].

Literatura juridică a relevat, „între altele: insuficiența științei dreptului în măsura în care aceasta se rezumă la domeniile clasice, precum analiza și interpretarea textelor de lege, a jurisprudenței, punerea în ordine logică a dreptului sau căutarea „dreptului bun” (*de lege ferenda*); pericolul fetișismului conținutului și formei în drept și tendința acestuia de a bloca și limita cunoașterea juridică, necesitatea depășirii crizei dreptului prin apelul în mai mare măsură la necesitatea criteriilor științifice în materia ideologiei legislative și elaborării dreptului” ș.a.[301]. În lucrarea *Inevitabilul în drept,* Gh. Mihai invocă necesitatea depășirii limitelor cunoașterii științifice în drept, pentru a obține un grad mai înalt de obiectivitate, iar „ipostazele contemporane complexe ale termenului *știință* pot elibera cunoașterea dreptului de a rămâne o cunoaștere doctrinară”[302].

În aventura reevaluării și revizuirii unor arii disciplinare și concepte, cum ar fi însuși conceptul de *drept*, vom fi nevoiți să depășim cadrul strict al unui domeniu sau competența oricărei științe particulare, din necesitatea cunoașterii dreptului în toată complexitatea sa (ontologică, epistemologică și logică, axiologică și pragmatică etc.), luând în considerare elementele esențiale și comune ale sistemelor de drept, dar și particularitățile unui anumit sistem, ale unui sistem de drept concret. Popa N., referindu-se la modul în care este nevoie să tratăm dreptul, opinează că în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării trăim într-o realitate „marcată de întâlnirea civilizațiilor juridice, juriștii nu mai pot aborda fenomenul doar din

[298] SUPIOT, A. *Op. cit.,* p.190.
[299] *Ibidem,* p.190.
[300] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.,* p.32.
[301] CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.
[302] MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. București: Lumina Lex, 2002. 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.58.

perspectiva tradițiilor naționale juridice, ci din perspectiva interdependențelor pe care le impune concurența valorilor juridice aparținând diverselor spații ale dreptului (...). Într-o lume atât de interdependentă, juriștii nu-și mai pot permite luxul abordărilor realizate doar din perspective strict locale"[303].

Din aceste considerente, nu este suficientă parcurgerea raporturilor dintre drept și alte domenii, care permit valorificarea aspectelor constitutive ale dreptului, este necesară și reconceptualizarea acestor raporturi prin prisma realităților societății globale etc. Or, știința dreptului (jurisprudența), cum zicea și G. del Vecchio[304], are tangențe, legături cu multe materii, dar cele mai multe dependențe sunt în raport cu filosofia dreptului, care se dovedește a fi una ce continuă să-și mențină relația de actualitate în raport cu procesele prin care trec societățile de astăzi. O primă direcție asupra căreia merită, în acest caz, să ne aplecăm spiritul este spațiul conceptual în care acestea își dau întâlnire. Folosind conceptul general de ştiinţă juridică, vom face trimitere, ținând cont de opinia lui M. Manolescu[305], prioritar, la „teoria dreptului, care nu trebuie confundată cu filosofia dreptului sau cu enciclopedia dreptului. Teoria dreptului fiind disciplina care se ocupă cu discriminarea a ceea ce se numeşte ştiinţa dreptului, spre deosebire de ceea ce se numeşte practica dreptului şi cu componentele generale ale ştiinţei juridice"[306].

În *Lecții de filosofie juridică*, G. del Vecchio, stabilind linii de legătură, dar și diferențe între arii disciplinare, afirmă că filosofia dreptului este mai veche decât însăși știința dreptului, care „are ca obiect deosebitele sisteme, considerate separat la fiecare popor într-un moment dat, spre exemplu: dreptul roman, italian, german etc. Mai mult ca atât, o știință juridică nu cuprinde propriu-zis un sistem întreg, ci procedează prin distincțiuni și specificațiuni succesive, luând în considerare o singură parte din acel sistem: drept public sau privat; apoi, în mod mai special, ca ramuri ale dreptului public: drept constituțional, administrativ, penal, procesual, financiar, internațional, ecleziastic; ca ramuri ale dreptului privat: dreptul civil și comercial"[307]. Astfel, în opinia lui G. del Vecchio, diferența majoră între știința și filosofia dreptului se referă la modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima – în natura lui particulară, a doua – în esența lui universală.

Ideea interdependențelor, dar și a reperelor reevaluărilor este prezentă în retrospecțiile privind delimitarea ariilor disciplinare dintre ceea ce se încadrează într-o filosofie a dreptului, în

[303] POPA, N. *Op. cit.,* p.10-11.
[304] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*
[305] MANOLESCU M. *Ştiinţa dreptului şi artele juridice.* Bucureşti: Continent XXI, 1993. 112 p. ISBN 973-95459-0-4.
[306] DĂNIŞOR, D.C., DOGARU, I., DĂNIŞOR, Gh. *Teoria generală a dreptului*. Bucureşti: C.H. Beck, 2008. 576 p. ISBN 978-973-115-303-2. p.27.
[307] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.,* p. 28.

doctrina juridică, în enciclopedia dreptului, în teoria generală a dreptului și chiar într-o metodologie a dreptului. Pentru o mai mare claritate, vom recurge la delimitări și unele sinteze asupra relațiilor dintre aceste domenii, care, periodic, și-au disputat întâietatea, și-au contestat reciproc relevanța, au promovat scepticismul în relație cu utilitatea și importanța celorlalte, un gen de rivalitate, dar care nu a fost una nocivă, ci, mai degrabă, productivă. În contextul problematic profilat până la moment, considerăm oportune clarificările și explicațiile privind argumentarea alegerii de a utiliza conceptul de *știința juridică*, astfel încât să stabilim forma și conținutul acestuia.

Referindu-se la delimitarea dintre ariile conceptelor menționate, profesorul Gh. Avornic[308] opinează că abordarea teoretică generală a dreptului, spre deosebire de celelalte, este de o dată mai recentă, însă preocupări științifice pentru problematica acestui domeniu sunt identificate din cele mai vechi timpuri, perindându-se de-a lungul istoriei spirituale a umanității și având caracter preponderent filosofic. Secolul al XIX-lea a fost de bun augur pentru constituirea „filosofiei dreptului ca ramură distinctă a filosofiei și ca disciplină destinată studiului teoretico-filosofic al dreptului”[309]. Filosofia dreptului, de altfel, ca și filosofia generală, determină principii de gândire și de acțiune și justifică idealuri de urmat, operează în domeniul valorilor. Pornind de la cea mai simplă formulă explicativă a dreptului și revenind la opera unor personalități marcante (Kant, Hegel, Kelsen, N. Bobbio, M. Villey, J.L.Bergel, M. Djuvara, E. Sperantia ș.m.a.), vom avea o abordare convergentă a ariei disciplinare a filosofiei dreptului cu cea a teoriei dreptului. M. Djuvara[310], în a sa *Teoria generală a dreptului,* face referință la faptul că nu există domenii de activitate, știință, care să nu să se lege cu știința universală, pentru că, în opinia acestuia, tezele filosofiei dreptului servesc în calitate de fundament pentru explicarea și aplicarea dreptului. Iar E. Sperantia[311] pune în valoare sarcina prioritară a filosofiei dreptului, care este să stabilească fundamentul finalității și al justificării morale a principiilor unei bune legislațiuni.

În opinia profesorului Gh. Avornic[312], termenii *filosofia dreptului* și *enciclopedia dreptului* se referă la unul și același cadru problematic, este doar o diferență de terminologie folosită în diferite contexte, în unele țări fiind utilizat termenul *filosofia dreptului*, în altele – *enciclopedia dreptului*. Confom DEX[313], prin *enciclopedie* înțelegem: 1. ansamblu de cunoștințe

[308] AVORNIC, Gh. *Op. cit.*
[309] *Ibidem*, p.16-17.
[310] DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept raţional, izvoare şi drept pozitiv*. Bucureşti: All, 1995. 608 p.
[311] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Op. cit.,* pp. 176-185.
[312] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p.16-17.
[313] *Dicționarul Explicativ al limbii române*. [on-line citat:19.12.2018]. Disponibil: https://dexonline.ro/.

multilaterale organizate metodic; 2. cunoștințe amănunțite dintr-un singur domeniu sau din toate domeniile, sistematizate alfabetic ori pe probleme sau ramuri de știință; 3. totalitatea cunoștințelor omenești întrunite în aceeași operă; 4. totalitatea unei singure științe: cum ar fi enciclopedia dreptului. În același timp, începe să se contureze un domeniu separat, „cu caracter mixt juridico-filosofic, în care ponderea teoretico-juridică sau filosofică variază de la un autor la altul”[314]. Astfel, teoria generală a dreptului, formulă pentru care optează mai mulți cercetători, printre care și autorul lucrării *Teoria generală a dreptului*, este argumentată: „După părerea noastră, mai reușit ar fi ca această disciplină didactică să se numească Teoria generală a statului și dreptului, deoarece un viitor jurist trebuie să posede cunoștințe atât din domeniul dreptului, cât și al statului, iar această disciplină – să formeze fundamentul studiilor pentru toate științele juridice, inclusiv cele statale”[315].

În lucrarea *Istoria doctrinelor politice şi de drept* se realizează, dintr-o perspectivă didacticistă (dat fiind că lucrarea este una de sinteză, dedicată activității didactice), o explicitare și delimitare dintre termenii cu care se operează în contextul unei abordări retrospective. Astfel, se arată că „teoria reprezintă forma sistematizată a cunoștințelor cu privire la realitate (naturală și/sau socială), prin intermediul căreia se prezintă informațiile esențiale cu privire la domeniul care este supus descrierii și explicației”, iar doctrina – „sistemul cunoștințelor teoretice, susținut de un cercetător, școală, confesiune, partid politic, stat etc., cu privire la un oarecare domeniu al realității” [316]. Așadar, în opinia autorilor lucrării citate, diferența dintre *doctrină* și *teorie* este determinată de gradul de generalizare al cunoștințelor și prezența elementului subiectiv-ideologic. În DEX[317] se precizează că *doctrina* reprezintă fie totalitatea principiilor unui sistem (politic, științific, religios etc.); fie ansamblul principiilor dintr-o ramură a cunoașterii.

Mai mulți autori împărtășesc viziunea care optează mai degrabă pentru doctrina juridică decât pentru filosofia dreptului, considerând că însuși termenul de *doctrină* ne orientează spre mai multe înțelesuri: teorie, opinie, dogmă, învățătură. Dicționarul enciclopedic român[318] ne informează că *doctrina* se referă la totalitatea principiilor, tezelor fundamentale ale unui sistem politic sau religios, exprimând ideologia clasei ce-i revine. Dicționarul Larousse ne orientează spre înțelegerea *doctrinei* ca: 1. Un ansamblu de credințe, opinii sau principii religioase, ale unei școli literare, artistice, filosofice, ale unui sistem politic, economic etc.; 2. Ansamblul lucrărilor care au ca obiectiv să expună sau să interpreteze dreptul. O primă întrebare, referitoare la

[314] CETERCHI I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria dre*ptului. București: ALL, 1993. 128 p. ISBN 9739156193. p.9-10.
[315] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p.18.
[316] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Op. cit.,* p.6-7.
[317] *Dicționarul Explicativ al limbii române*. [on-line citat:19.12.2018]. Disponibil: https://dexonline.ro/.
[318] *Dicționar Enciclopedic român.* Vol. II. București: Editura Enciclopedică,1993. 531 p.

utilizarea termenului *doctrină* este dacă acesta aparține sau nu științei juridice. Răspunsul este oferit de Gh. Mihai și R. Motica, care opinează: „Dreptul – fenomen social, ansamblul normelor de conduită ca drept obiectiv, ansamblul normelor juridice dintr-o ramură de drept, dintr-o instituție, dintr-un act normativ etc. – face obiectul analizelor opinabile care constituie doctrina juridică”[319].

Operând delimitări conceptuale privind semnificațiile termenilor *doctrină juridică/știință juridică/cunoaștere*, aderăm la opinia lui V. Bădescu, care argumentează că modul în care sunt folosiți acești termeni controlează decisiv modul în care sunt înțelese cunoașterea juridică, natura și potențialul acesteia, cu implicații majore asupra practicii juridice și sociale. „Prin prescripțiile sale generale, doctrina juridică a relevat standarde de raționalitate, a dezvoltat implicit o teorie a argumentării, faptul că cercetarea dreptului implică o anumită poziție filosofică, deschizandu-se tot mai mult spre orizontul cunoașterii științifice în drept”[320].

La întrebarea în ce constă influența doctrinei juridice asupra dreptului și practicii juridice, răspunsul îl găsim formulat de către profesorul S. Popescu[321], care va identifica mai multe beneficii ale doctrinei asupra dreptului: asigurarea preciziei, coerenței și unei structuri transparențe, promovarea justiției și moralității, înnoirea interpretării vechiului drept, promovarea încrederii în drept, promovarea globalizării dreptului și a stabilității, într-o lume dominată de dinamici, într-un final, ea, doctina, este chemată să răspundă problemelor vieții juridice.

Vom încheia această interrelaționare dintre termenii cu care se operează, nu fără a face referință la opiniile câtorva autori, opinii cărora li se poate atribui rolul de generalizări, dar și de deschideri ale unor noi orizonturi problematice, având ca referențial realitatea în care sunt chemate a fi implicate. În viziunea lui Kelsen[322], teoria dreptului și filosofia dreptului sunt două ramuri ale cunoașterii științifice mai mult complementare decât concurente. Or, „ca orice știință care începe în relativ, științele juridice sunt construite pe fundamente care nu sunt explicitate de către ele, căci, dacă știința ar fundamenta fundamentele, ea ar trebui să fundamenteze fundamentele fundamentelor ș.a.m.d. (...), principiile științelor juridice sunt, de fapt, presupoziții, asumpții pe care se întemeiază știința, fără a fi ele însele întemeiate în interiorul științei”[323] În același timp, remarcabila observație a profesorului I. Craiovan indică direcții clare în care trebuie

[319] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p.117.
[320] BĂDESCU, V.-S. *Op. cit.*
[321] POPESCU, S. Considerații generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.
[322] KELSEN, H. *Op. cit.*
[323] GEORGESCU, Șt. *Op. cit*., p.6.

să fie orientată știința dreptului. „Departe de a fi o simplă aplicație deductivă a filosofiei pe teren juridic sau o „înălțare speculativă" a dreptului la orizontul filosofiei, aceasta – filosofia dreptului – implică relații complexe între filosofie și drept, directe și mediate, zone de confluență, interferență, dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative, adresate filosofiei de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii"[324].

În consecință, din dezbaterea de până la moment, delimităm cu claritate o dimensiune instructiv-didactică a teoriei generale a dreptului, dar și una epistemică, care stabilește standardele de științificitate, precum și una metodologică, dezvăluită de modele explicative utilizate pentru arii distincte ale realității juridice, și, probabil, mai mult decât atât, se întrezărește și își face loc una de natură valorizatoare.

Dacă în primul caz, cel didactic, obiectivele sunt unele ce se orientează prioritar pe realizarea funcției de cunoaștere și înțelegere, pentru că „teoria generală a statului și dreptului reprezintă o disciplină premergătoare, introductivă în studierea problemelor fundamentale ale statului și dreptului, de către studenți"[325], atunci în cel de-al doilea caz, epistemic, obiectivele sunt mult mai complexe, fiindcă trebuie să înglobeze standardele epistemologiei contemporane, considerent ce impune a se opera cu teorii, concepte, metode, principii etc. În cel de-al treilea caz, facem trimitere la natura umană a dreptului, dar și la aspirația de echilibru spiritual, de care are nevoie omul, fiind perceput dintr-o perspectivă a lui *homo juridicus*.

Nu pentru a fi interpretat că sunt neglijate, dar, mai degrabă, în numele exhaustivității, concretizăm că în cadrul acestui demers, în acest conținut, vom oferi prioritate dimensiunii epistemice a dreptului, care presupune o formă metodică de cunoaștere, este un ansamblu sistematic de ipoteze și teorii cu privire la o anume realitate, conjugând imaginea integră a domeniului la care se raportează etc. De ce? Pentru a răspunde la câteva întrebări: Care sunt particularitățile științei juridice în contemporaneitate? Face ea, oare, față dinamicii sociale? Reflectă, oare, problematica interferențelor? etc. Dar și pentru că „atitudinea științei dreptului în contemporaneitate față de alte științe, față de filosofie, inclusiv la nivel metodologic, nu mai poate fi aceea de ignorare, nici măcar de conexiune sau interacțiune, ci de penetrare și integrare (...). Investigația științifică în drept se configurează și ea, integrând în dimensiunile sale reflecția filosofică (...), spiritul științific contemporan, socialitatea timpului nostru"[326]. Precum și pentru că „diferența de esență dintre adevărul științific și cel filosofic, deopotrivă trebuitoare spiritului uman, împreună cu celelalte determinări ale sale sub aspect etic, politic, estetic etc., nu constituie

[324] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.41.
[325] ENEA, V. *Op. cit.,* p.3.
[326] CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.11.

un factor de excluziune reciprocă; ea actualizează permanent complementaritatea lor, fără de care nu e posibilă integralitatea cunoașterii, în ultimă instanță, a însuși spiritului omenesc"[327].

Teoria generală a dreptului, aflându-se la limita dintre abordarea generalizantă a filosofiei și cea particular-pragmatică a științelor ramurale, pentru a da dovadă de *maturitate intelectuală*, include în egală măsură idee, esență, conținut și formă, metode și principii. „Ca fenomen social aparte și ca formă specifică de activitate umană, știința nu poate fi privită doar ca un sistem de idei, reprezentări, teorii (imagine statică), ci și ca un sistem care se dezvoltă, produce continuu cunoștiințe, ca valori spirituale (imagine dinamică)"[328]. În tendința sa spre globalitate, știința dreptului, prin intermediul teoriei generale a dreptului, oferă concepte, categorii, principii, instrumente, prin care apropie teoria de practică.

Dacă încercăm interpretarea interdependenței dintre general și particular, adică teorie și teoria dreptului, vom sesiza o relație generică, ce se regăsește în formula unei relații specifice de la general spre particular, în știința dreptului. Particularitățile acestei interconexiuni, prin extensiune, pot fi identificate în relațiile dintre teoria dreptului și științele juridice particulare. Pentru o mai mare exactitate, vom recurge la explicațiile privind ceea ce indică literatura din domeniul *Teoriei și metodologiei științelor* cu referire la înțelesurile noțiunii *teorie*, pentru ca, ulterior, să urmărim modalitatea în care acestea sunt prezente în formula *teoria dreptului*. Pentru început, vom preciza că contemporanietatea a „accentuat rolul crucial al teoriilor, înlăturând treptat concepția că experiența poate fi neutră (...). Se pare că totul este dirijat de teorie", opinează R. Trigg[329]. Prin *teorie* (< grec. *theoria*) se înțelege „acțiunea de a observa și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme și legi organizate sistemic, dar supusă unei verificări experimentale. Teoria științifică este un ansamblu organizat și coerent de idei privind un domeniu particular de cunoștințe, care integrează un mare număr de fapte și de legi în jurul câtorva principii fundamentale"[330]. În același timp, „nu mai avem o orientare necesară spre locul unde căutăm justificarea teoriilor și nici dacă există o teorie generală asupra lumii externe ca o orientare pentru practica științei, pentru susținerea unor teorii particulare. Doar folosirea unei multitudini de forme de credință pe care ni le imaginăm constituie cunoașterea (...). Filosofia fundamentează știința, pe când istoria arată cum s-a născut ea în mod real"[331]. Teoria determină observațiile, în loc ca observațiile să determine teoria. Adică

[327] HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Academia Română, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3. p.11.
[328] POPA, N. *Op. cit.,* p.1.
[329] TRIGG, R. *Op. cit.,* p.23.
[330] PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Întroducere în metodologia cercetării științifice*. Arad: „Vasile Goldiș" University Press, 2005. 198 p. ISBN 973-664-113-9. p.15.
[331] TRIGG, R. *Op. cit.,* p.25.

formula teoretică a explicației asupra statului de drept, asupra principiilor statului democratic ne determină să urmărim, să observăm ceea ce se întâmplă la nivel de practică social-statală concretă. Și în momentul în care generalizările noastre asupra realității sociale care ar trebui să fie în concordanță cu observațiile, dar în realitate s-ar putea baza pe o altă teorie, rezultă că teoria ne ajută sau chiar ne indică ceea ce nu am observat anterior. Astfel, „schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate”[332].

F. King ne orientează, în explicațiile sale, asupra dimensiunii instrumentale a teoriei, care facilitează determinarea modului „în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale – cum anume ne formulăm variabilele care ne organizează observațiile separate în modele ce pot fi înțelese, cum împletim aceste variabile în rețele de relații empirice, cum îmbinăm aceste relații astfel încât să creăm acea perspectivă amplă care este esențială pentru înțelegerea generală”[333]. În același timp, C. Enăchescu reiterează relevanța teoriilor pentru activitatea intelectuală. Conform opiniei acestuia, „teoriile sunt indispensabile oricărei gândiri științifice (...), sunt construcții intelectuale prin care un anumit număr de legi sunt legate de un principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros: teoria este astfel considerată ca fiind intermediară între ipoteze și sistem. (...) Orice teorie științifică duce în final la construirea unui sistem de cunoaștere, reprezentând un domeniu științific anumit. El rezultă din „sistematizarea coerentă” a datelor rezultate din cercetarea științifică”[334]. Ba mai mult ca atât, C. Enăchescu scoate în evidență caracteristicile teoriei, menționând că acestea trebuie să fie fecunde, clare, inteligibile și „deschise oricărei înțelegeri, pentru ca din ele să se poată dezvolta în continuare cunoștințe noi, care să constituie un sistem coerent menit să exprime natura și conținutul unei discipline științifice (...), să poată fi transmisă și receptată în plan didactic”[335].

În lucrarea *Întroducere în metodologia cercetării științifice*[336], sunt analizați și explicați termenii *teorie* și *lege științifică,* prin raportare la origini. Astfel, se menționează că o *lege științifică* nu se reduce la un enunț general, verificabil prin observații sau experimente, deoarece ea trebuie să îndeplinească și mai multe condiții: a) să exprime un raport universal; b) să posede un înalt grad de generalitate; c) să stabilească relații între fenomene măsurate; d) să nu ignore conceptele calitative. Cu privire la termenul *teorie*, aceiași autori, făcând referință la *Le Petit Larousse,* menționează că „*teorie* provine din cuvântul grecesc *theoria* „acțiunea de a observa” și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme

[332] *Ibidem,* p.26.
[333] KING, R.F. *Op. cit.,* p.18.
[334] ENĂCHESCU, C. *Op. cit.,* p.286-287.
[335] Ibidem., p. 287.
[336] PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Op. cit.,* p.15.

și legi organizate sistemic, însă supusă unei verificări experimentale. În consecință, prin *teorie științifică* se înțelege „un ansamblu organizat și coerent de idei privind un domeniu particular de cunoștințe, care integrează un mare număr de fapte și de legi în jurul cătorva principii fundamentale”[337]. Cunoștințele noastre teoretice sunt folosite pentru a explica procesele din societate, pentru a soluționa probleme cotidiene, pentru a formula în baza faptelor reguli, pentru a generaliza etc., pentru că teoria „determină modul în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale”[338]. Și, în măsura în care căutăm să realizăm anumite reforme în societate pe baza înțelegerii noastre teoretice, inevitabil trebuie să revenim la științele sociale, care trebuie să constituie un domeniu de studiu esențial. Din această foarte succintă prezentare a ceea ce se conține în semnificația termenului *teorie,* revenind pe terenul teoriei dreptului, vom încerca să urmărim modalitatea în care acesta se regăsește în acest caz particular științific, dar și a modului în care acesta devine util științelor juridice particulare. Nu putem să nu fim de acord, la acest capitol, cu opinia lui A. Supiot, care reușește o paralelă exraordinar de relevantă în descrierea unei interrelaționări de importanță majoră pentru înțelegerea semnificației regândirii științei dreptului. Astfel, referindu-se la relevanța dreptului în prezent, acesta indică: „Așa cum libertatea cuvântului și posibilitatea de a comunica nu ar fi posibilă fără dogmaticitatea limbii, tot așa oamenii nu ar putea să trăiască liber și în bună înțelegere fără dogmaticitatea Dreptului”[339]. Dar mai mult ca atât, A. Supiot descrie și direcția în care trebuie orientată cercetarea în drept, care reprezintă, prin conținutul său, abordarea convergentă, interdisciplinară și interelaționară, reflectând una dintre tendințele majore ale epistemologiei contemporanea, cea a interdependențelor și a unității lumii. „Studiul dreptului are nevoie de savanți și de erudiți capabili să înțeleagă mizele morale, economice și sociale care dau sens tehnicii juridice...”[340].

Chiar dacă nu este de o absolută noutate, această modalitate de abordare a interdependențelor pe terenul dreptului a fost foarte puțin exploatată. Pornind în direcția valorificării interdependențelor, în vederea confirmării relevanței abordărilor de tip interdisciplinar, vom urmări modalitatea în care acestea sunt reflectate de diverși autori, unii dintre ei punând în valoare rezultatul interdependențelor, alții – mecanismul de realizare, alții – avantajele etc**.** În acest context, M. Dogan, R. Pahre fac referință la existența în științele sociale a unor teorii care, în timp, nu doar și-au dovedit caracterul interdisciplinar, dar au continuat să fie valorificate în cele mai diverse domenii ale socialului și umanului. În particular, aceștia invocă teorii precum: teoria contractului social, teoria separațiilor puterilor în stat. „Două subdiscipline

[337] Ibidem., p.15.
[338] KING, R.F. *Op. cit.,* p.18.
[339] SUPIOT, A. *Op. cit.,* p.21.
[340] *Ibidem,* p.28.

pot, fiecare, sugera teorii prin care se încearcă explicarea unui fenomen dat, sau prin care se explică efectiv aspecte ale acestui fenomen (...). Anumite teorii au o arie de aplicabilitate uimitor de vastă și au fost împrumutate în numeroase alte sectoare"[341]

În contextul științelor juridice, teoriei generale a dreptului îi este proprie „atât perspectiva filosofică a cercetării fenomenului juridic, cât și studiul cauzelor concrete, a formelor de manifestare a realității juridice"[342], dar, chiar dacă aceste două domenii sunt apropiate prin faptul că ne oferă o concepție generală despre drept, totuși, în opinia lui N. Popa, ele nu trebuie confundate, fiecare dintre acestea având propriul standard disciplinar și un statut epistemic specific. Ne întrebăm: dacă ar fi excluse toate elementele considerate exterioare dreptului, ce ar rămâne? Și ar fi, atunci, dreptul autosuficient, fără esența sa universală sau/și particulară? „Diferența între știința și filosofia dreptului constă anume în modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima – în natura lui particulară, a doua – în esența lui universală. Este clar că nici o știință juridică specială nu poate să ne spună *SIC ET SIMPLICITER* ce este dreptul în universal, ci poate numai să ne spună ce este dreptul în particular"[343]. Referindu-se la problematica și relevanța interdependențelor, I. Huma remarcă: „Relația generică știință – filosofie își regăsește exigențele ca mod de punere a problemei și în planul, specific, al raportului filosofiei dreptului cu teoria generală a dreptului, al cărei statut (...) antrenează preocupante implicații filosofice, cu întrebări mereu actuale și cu răspunsuri controversate"[344].

De ce atunci s-a insistat atât de mult pe stabilirea granițelor, liniilor de demarcație între filosofie și drept? În particular, poate fi făcută, în acest context, o referință și la teoria pură a dreptului (Kelsen), care promova excluderea impurităților din drept, totuși purificarea dreptului de tot ceea ce este exterior ar putea duce la extreme. Pozitivismul juridic, în acest sens, nu a putut, probabil, să prevadă devalorizarea dreptului din punct de vedere teoretic, dar și aplicativ, prin contradicții majore dintre teorie și practică, uneori apreciat la nivel de societate ca decizii sau comportamente amorale și chiar ilegale, determinând creșterea nihilismului juridic. Din perspectivă scientistă, orice problemă normativă ține de domeniul faptelor și dreptul trebuie doar să accelereze viitorul normativității revelate de știință. Este o extremitate, ce trebuie evitată. Raportat la această stare de lucruri, filosofia oferă esență umană științei dreptului, cel puțin prin unul dintre principiile dreptului, cel al umanismului, dar, în același timp, datorită valorilor pe care s-a construit (dreptate, libertate, echitate, justiție etc.), dreptul are esență filosofică. În acest

[341] DOGAN, M., PAHRE, R. *Op. cit.,* p. 155-156.
[342] POPA, N. *Op. cit.,* p.7.
[343] POHOAȚĂ, G. *Op.cit.,* p.7.
[344] HUMA, I. *Op. cit.,* p.11.

caz, care este direcția în care trebuie valorificat dreptul – cea a delimitărilor sau cea a conexiunilor?

Revenind la relevanța colaborării reciproc avantajoase dintre drept și filosofie, vom observa că este una cu o istorie îndelungată. Această cooperare este prezentă chiar și în spațiul românesc. Odată cu înființarea Academiei Mihăilene din Iași, a fost deschisă Facultatea de filosofie și drept, unde se preda cursul de Drept natural în învățământul național din Moldova, colaborare despre care cercetătorul D. Grama menționează în *Tendințele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*[345], remarcând prelegerile lui S. Bărnuțiu, doctor în drept, titular la catedra de drept natural de la Facultatea de filosofie și juridică, care erau apreciate de studenți, precum și referințele făcute la opera lui M. Djuvara. Cu atât mai mult regăsim această conexiune, urmărind retrospectiv istoria gândirii filosofice din antichitate până în prezent, dar și opțiunea filosofiei clasice germane de a fundamenta o filosofie a dreptului, care deschide drumul unor studii de referință în drept, ce nu doar determină statutul epistemic al dreptului în tabloul general al științei, dar identifică și interferențe, suprapuneri și arii disciplinare specifice.

În acest sens, referințele lui N. Popa privind locul pe care îl ocupă dreptul în tabloul general al științelor indică poziția distinctă a acestuia datorată specificității obiectului de cercetare (realității juridice), precum și relativei sale autonomii metodologice. Același autor remarcă interdependențele dintre arii distincte ale cunoașterii umane: „Știința dreptului nu se oprește la studiul normei juridice, al jurisprudenței, al contractului etc., ea supune unui amplu proces explicativ contextul social-cultural în care apar și își duc viața normele și instituțiile juridice, colaborând în acest proces cu toate științele sociale – economie politică, istorie, sociologie, demografie, statistică etc.”[346]. Datorită acestor interconexiuni, în baza unei abordări inter și pluridisciplinare, cunoașterea fenomenului juridic poate fi amplificată serios prin sesizarea unor aspecte ce scapă în mod fatal în cadrul studiului realizat doar în interiorul științei dreptului. Importanța interconexiunilor disciplinare este pusă în evidență și de I. Craiovan, după care „dreptul – produs al lui *homo juridicus,* elaborat și aplicat prin acțiunea agenților sociali, a interacțiunilor și mecanismelor sociale, configurând relațiiile sociale, în absența cărora ar fi lipsit de semnificație, element de prim rang al controlului social, expresie normativă specifică socialului - este el însuși socialitate. (...) Ce am putea înțelege, de pildă, prin complexa instituție a răspunderii juridice fară apelul la ideea de responsabilitate socială și la concepția asupra societății și omului?”[347]. Această opinie este valorificată pe larg de autorii mai multor lucrări din

[345] GRAMA, D. *Op. cit.,* p.198.
[346] POPA, N. *Op. cit.,* pp. 3-4.
[347] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.76.

domeniul teoriei dreptului. Spre exemplu, doctorul habilitat D. Baltag[348], în context național, este cunoscut prin cercetările sale din domeniul răspunderii juridice, dar chiar raportat la un domeniu particular ca acesta, oricum o abordare pertinentă a problematicii răspunderii juridice nu poate fi tratată altfel decât prin prisma unor interdependențe dintre procesele sociale, dinamica dreptului și acțiunea umană aflându-se la limita dintre libertate și responsabilitate.

Totodată, dacă cineva ar mai putea insista asupra întrebării: ***De ce teoria generală a dreptului*?** Atunci răspunsul ar putea fi unul extrem de simplu, avându-și sursa în caracterul dinamic al realității sociale, în faptul că lumea în care trăim se află în proces de schimbare și tranziție, ceea ce afirma și T. Kuhn, citat de R.Trigg: „Se acceptă în general că schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate, dar nu putem să nu ne întrebăm dacă schimbarea are loc în sensul în care se schimbă într-adevăr realitatea și dacă putem vorbi despre o realitate independentă de concepțiile noastre”[349]. Probabil, din acest context putem decela una dintre întrebările esențiale asupra căreia trebuie să revenim de fiecare dată în momentul în care regândim știința dreptului: relația dintre realitatea juridică și activitatea juridică, relația dintre realitatea socială și reglementarea juridică, relația dintre realitate și teoria juridică etc. Or, interdependențele se dovedesc a fi relevante: interdependențe între arii de gândire, între teorii, metode etc. Mai mult ca atât: interdependențele determină sinteze de natură disciplinară, interdisciplinară, multidisciplinară, generalizări și problematizări asupra ariilor realităților sociale, deschideri pentru viitor. De asemenea, prin construirea unor sinteze dintre domeniile cunoașteri științifice, ceea ce este oferit de interdisciplinaritate devine aplicabil la depășirea crizei științei juridice, despre care se pronunță tot mai mulți autori. Incontestabil, nu poate exista o știință universală, în schimb o teorie a științei este absolut necesară în toate domeniile, implicit și în drept.

În analiza științifică a dreptului, aspectele tehnice rămân a fi absolut necesare, dar nu și suficiente, or, așa cum indică S. Popescu[350], până la urmă, un fapt de cultură juridică este decisiv pentru soluția practică ce concepe societatea ca fiind organizată pe bază ierarhică, în așa fel încât există o puternică identitate de atitudini, moravuri și de comportamente între membrii aceluiași grup. Grupul, societatea, statul reprezintă elementele centrale, la care se raportează totul. Ele furnizează individului securitate, sănătate publică, protecție socială.

În opinia noastră, cercetarea științifică în drept, datorită particularităților sale, se încadrează în cercetarea de tip acțiune, caracterizată de trei elemente-cheie: *caracter*

[348] BALTAG, D. Teoria răspunderii și responsabilității juridice. Chișinău: ULIM, 2007, 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0.
[349] TRIGG, R. *Op. cit.,* p.26.
[350] POPESCU, S. *Op. cit.*

participativ; caracter democratic, cercetare cu schimbare. În cazul nostru, anume aceasta este direcția în care încercăm să ne încadrăm. Având ca bază setul de obiective asociate cercetătorului, cercetarea-acțiune, spre deosebire de celelalte tipuri (cercetări descriptive; cercetări experimentale; cercetare teoretică), urmărește două scopuri: obținerea de noi cunoștințe și schimbarea realității prin acțiune. Numită și operațională, interactivă, participativă, implicată, cercetarea-acțiune este caracterizată de o problematică ce își are originea în centrul comunătății sau al mediului de lucru; ea are un scop ce urmărește să amelioreze fundamental viața persoanelor supuse unei transformări structurale; presupune implicarea activă a persoanelor din comunitate sau din mediul profesional de activitate în controlul de ansamblu al procesului de cercetare; cercetarea participativă vizează declanșarea acțiunii menite să determine conștientizarea de către persoane a sentimentului propriiilor capacități etc. [351]. Referindu-se la acest tip de cercetare, S. Chelcea[352] explică prin ce aceasta se diferențiază de alte tipuri și indică prezența unei finalități de natură practică: este participativă prin colaborarea cercetătorului cu populația studiată; este emancipatoare; este interpretativă, deoarece acordă importanță diferitor puncte de vedere, are o orientare critică, vizând schimbarea situației.

În rezultat, ținând cont de caracterul și particularitățile cercetării și cunoașterii științifice în drept, într-un caz, și având reliefat conceptele de interrelaționare și sinteză, în altul, se face necesară evidențierea și conturarea metodologiei de tip interdisciplinar, orientată prioritar pe cele trei dimensiuni: *epistemic, pragmatic și instituțional-educativ*. Conceptul de sinteză, fiind profilat în cadrul cunoașterii juridice, explicitează și plasarea pe terenul dreptului a ideii de interdisciplinaritate (în special, dacă revenim și la un alt fapt, anume acel care atestă o dimensiune profund interdisciplinară a științelor sociale și umanitare de la origini, poate mai mult decât în alte domenii se manifestă acest fenomen în știința dreptului). Ce urmărește, de fapt, interdisciplinaritatea? „Explicarea limitelor care separă științele, a celor zone comune ale unor domenii științifice diferite între ele, dar învecinate. Mai mult însă, interdisciplinaritatea se înfățișează ca un mod de a gândi sintetic (...), interdisciplinaritatea este astfel modul de a gândi global cunoștințele științifice (...), în primul rând, pe cele direct înrudite. Dacă fiecare știință în parte are un domeniu specific, strict delimitat și propriu, interdisciplinaritatea este cea care vede de sus întregul câmp epistemic. Aceasta va duce la constituirea unei teorii general-universale a științei”[353]. În consecință, luând în considerare cele menționate conchidem că ***teoria generală a dreptului, datorită adoptării metodologiei interdisciplinare și valorificării acesteia, va reuși să-***

[351] PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Op. cit.*
[352] CHELCEA, S. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică, 2004. 694 p. ISBN 973-590-945-6.
[353] ENĂCHESCU, C. *Op. cit.,* p.153.

și reafirme și mențină statutul de teorie generală, dar și să-și reconfirme utilitatea teoretică și practică.

În acest sens, I. Craiovan (pentru care interdisciplinaritatea reprezintă un fapt intrinsec analizei dreptului) indică, într-un mod tranșant, necesitatea ieșirii din labirintul juridic, pornind de la constatarea că scrierile despre drept, care vizează analiza științifică a dreptului, cunosc o arie din ce în ce mai largă și în care se impun lucrările dedicate studiului științelor juridice sau fac exegeza dreptului pozitiv[354]. Adoptarea metodologiei interdisciplinare nu presupune o modificare a tiparelor clasice ale științelor particulare și nici a metodologiei acestora, ea vizează căutarea și descoperirea elementelor și principiilor comune, pentru a fi reformulate într-un limbaj nou, într-o nouă formă explicativă, acceptată de specialiștii din domeniu și folosită pentru a aprecia, interpreta, soluționa etc. probleme cotidiene, dar și a fi sursă teoretico-metodologică pentru științele ramurale, și nu numai. Teoria, în acest caz, devine un mod de gândire global, un spațiu epistemic în care se operează sinteza cunoștințelor, ajungându-se la o explicație superioară, la o înțelegere lărgită a realității.

Or, în acest sens, este elocventă opinia profesorului I. Craiovan, cu care în totalitate ne exprimăm acordul: „Identitatea, specificitatea și complexitatea fenomenului juridic nu pot fi explorate în planul cunoașterii, numai ca expresii particulare ale normativității sociale, care să impună în mod mecanic anumite rezultate ale cunoașterii socialului. Fără a exclude acest plan, trebuie reținută în același timp o mișcare proprie în cunoașterea juridică, mișcare care se dezvoltă „dinspre" juridicitate și care desigur interacționează și interferează cu celelalte zone ale cunoașterii sociale"[355].

Una dintre problemele care au fost sesizate se referă la discrepanța, ruptura dintre teoria și practica juridică, la un moment creându-se senzația că acestea își dispută, fiecare în parte, întâietatea, priotritatea. Teoria este chemată să evalueze, să generalizeze realitățile existente în formule sistematizate, coerente și cu ținută științifică, argumentate și orientate spre perfectarea și eficientizărea practicii juridice prin apropierea de teorie (în sensul de abordare pertinentă științifică), dar și prin creșterea gradului de realizare a dreptului, de atingere a obiectivelor și scopurilor urmărite de un sistem organizat în baza principiilor statului de drept. Practica este cea care pornește de la situații concrete, de la tradiții de activitate profesională, transmise uneori cu sfințenie din generație în generație, că *practica bate gramatica*. Astfel, ajungem la situația existenței multiplelor cercetări pe diverse dimensiuni, dar nevalorificate, ale unor abordări

[354] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.
[355] CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.68.

segmentate, trunchiate, precum și la deficiențe, impedimente, situații dificile la nivel de practică. Or, abordarea trunchiată, dintr-o singură perspectivă, este și ea o sursă de contradicție dintre teoria dreptului și funcționarea lui practică.

Impasul și încercarea de a identifica soluții pentru problemele frecvente cu care ne confruntăm la nivel de practică, precum și criza dreptului, sunt explicabile, dacă luăm în considerare dezvoltarea juridică a societății, în raport cu evenimentele și tendințele de bază din societate, fapt ce determină regândirea prestației sociale a dreptului și redimensionarea teoretică a acestuia. Urmărirea acestor obiective prin utilizarea metodelor vechi se dovedește adesea ineficientă, din cauza acțiunii a numeroși factori de natură subiectivă, dar și a legităților dezvoltării teoriei și practicii juridice. În present, dreptul este dominat de situații duale, sau de situații polare. Sinteza *drept obiectiv – drept subiectiv* este posibilă doar într-o societate în care este funcțional statul de drept, precum și sinteza unor paradigme științifice diferite într-un singur sistem de drept este posibilă doar în condițiile unei societăți ce întrunește caracteristici prevăzute de paradigme precum: securitatea personală, siguranța materială, liberatea, egalitatea ș.a. Dacă diferențierea făcută între dreptul subiectiv și cel obiectiv va duce la soluționarea contradicțiilor, atunci unitatea acestora va determina depășirea dualismelor.

Alte situații de dualitate înregistrăm în relația *drept public – drept privat*, care fie că se suprapun în spațiul public contemporan, acesta fiind în expansiune, fie că se ierarhizează, dată fiind extinderea maximală a dreptului public asupra dreptului privat ori viceversa și înregistrându-se supremația statului asupra individului (interesul statului fiind superior, cel al individului inferior), dar și prioritizarea drepturilor individului, ale persoanei în raport cu cele ale societății, statului. Spre exemplu, relația drept public – drept privat trebuie raportată la modul în care a fost operată delimitarea între ariile acestora. Astfel, dacă, în cazul dreptului public, se operează cu faptul că relațiile statului și ale instituților sale cu cetățenii ori cu alți subiecți de drept se realizează datorită statutului imperativ sau dispozitiv, atunci, în cazul dreptului privat, relațiile juridice se construiec în baza drepturilor și libertăților părților, stabilindu-se granițele imixtiunii statului în viața privată. Traiectoria sau prioritatea pe care o are fiecare în particular este explicabilă cu ușurință, însă între aceste stări de dualitate și de contrarietate pot fi identificate soluții alternative, care vor configura echilibrul dintre stat și drept, dintre persoană, societate și stat, datorită instumentelor teoretice, care urmează să se regăsească în teoria generală a dreptului, pentru aceasta fiind suficientă, dar și necesară cunoașterea esenței, structurii, formelor fenomenelor noi, în vederea aprecierii obiective, și inițierea unor politici legislative din perspectiva unui alt nivel de dezvoltare socială și de abordare/perspectivă teoretică. Astfel, reconstrucția dreptului poate fi realizată prin revizuirea arsenalului teoretico-metodologic din

perspectiva unității teoriei cu practica, logicului și istoricului, singularului și generalului, unității și diversității, localului și globalului.

Dilema teorie – practică este una prezentă pe mai multe dimensiuni, inclusiv în cea a instruirii/învățării și cercetării. Acest lucru iese în evidență și din cerințele înaintate pentru optimizarea, structurarea și organizarea conținuturilor curriculumului disciplinar, incluse în planurile de studiu. Standardele obligă pe titularii cursurilor să formuleze – pe cât este posibil de explicit – competențe, finalități, scopuri şi obiective, pe care şi le propun prin predarea unor materii ce ar trebui să contribuie la formarea profesională a studentului sau masterandului. Astfel, se solicită adesea ca balanța să fie mai degrabă în favoarea caracterului pragmatic al învățării și mai puțin în favoarea conținuturilor teoretice, datorită mecanismului de evaluare a performanțelor înregistrate de studenți[356]. Or, dacă într-una dintre materiile predate este mai multă „teoretizare" sau domeniul are un grad mai înalt de „abstractizare" etc., atunci ea, disciplina, cade imediat în dizgrația nu doar a auditorului (student, masterand), dar și a administrației. Și, în aceste condiții, încercăm să găsim echilibrul, pentru a putea evita discordia teorie-practică. Care ar fi șansa să înțelegem totuși că suportul teoretic este de importanță majoră, că lipsa unor cunoștințe fundamentate științific ne dezavantajează, dar și că conexiunea teorie-practică, la etapa învățării, este normal să fie de natură unidirecțională, pentru ca, ulterior, să ia caracterul bidirecțional. „Universitatea nici nu poate da o pregătire practică serioasă, nici nu e aceasta misiunea ei. O pregătire practică serioasă nu poate da decât organizația rațională (în sensul de organizare) a stagiarului, iar Universitatea trebuie să rămâie în conformitate chiar cu numele ei (*Universitas)* numai un focar de cultură generală științifică, care să poată servi drept bază solidă pentru activitatea ulterioară a unui cetățean luminat și profesionalist conștiincios." [357] Din câte vă dați seama, subiectul pe care îl punem în discuție nu este unul de absolută noutate, dar este unul care, periodic, nu poate să nu incite: fie datorită deranjului provocat de unele tendințe *la modă*, fie de încercarea de a înțelege care ar trebui să fie unitatea de măsură și cum ar fi posibil un echilibru, ce ar fi nu doar favorabil cunoașterii și învățării conștiente, dar și eficient, aplicativ, util.

Într-un alt context, vorbind despre actualitatea operelor lui C. Stere[358], făceam trimitere la lucrarea sa *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept,* în care autorul, încercând elaborarea unei imagini de ansamblu a condiţiilor în care s-a dezvoltat învăţământul superior în

[356] **CIOBANU, R**. Redimensiunarea învățământului socioumanistic în condiţiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modern.* București: Editura Didactica și Pedagogica, 2017, pp. 568-576. ISBN 978-606-31-0486-2.
[357] STERE, C. Evoluţia individualităţii și noţiunea de persoană în drept. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897. p. 11.
[358] **CIOBANU R.** Învățământul juridic: de la Stere la noi. În: *Academos*. Nr. 2 (37), 2015, p.25-31. ISSN 1857-0461.

România, identifică cauzele ce au determinat o anume stare a lucrurilor și a problemelor cu care se confruntă societatea. Cugetătorul menţionează că învăţământul universitar juridic s-a transformat în unul mai degrabă profesional, dat fiind faptul că s-a pus accentul pe satisfacerea necesităţilor imediate ale societăţii. Astfel, în prefața lucrării, autorul își exprimă opinia potrivit căreia „necesitatea de a satisface grabnic nevoile practice ale unui stat tânăr, de curând intrat în făgașul statelor occidentale; trebuința imediată în primari, judecători avocați și alți specialiști cu oarecare pregătire pentru activitatea și practica lor: explică și justifică pe deplin faptul că Universitățile noastre au avut până acum o direcție prea practică. Ele, sub presiunea împrejurărilor, fatal au luat mai mult înfățișarea unor școli speciale (…), un fel de școli profesionale superioare (…). Astfel, cursurile care au un interes general științific adesea lipsesc cu totul sau sunt foarte reduse”[359]. Oare să fie justificată această tendință, destul de vizibilă și în zilele noastre?

Ar părea banală încercarea de a intra în dezbateri legate de esența relației teorie-practică, din simplul motiv că orice domeniu ce are sau care pretinde un anumit statut științific este fundamentat pe practica vieții sociale şi pe reflecţii/raţionamente asupra acesteia. În general, vom vedea că această relație este destul de complexă și indică anumite dificultăți în încercarea de a forma o imagine de ansamblu și pe cât ar fi posibil de exhaustivă. Pentru început, este nevoie de menționat domeniul de origine asupra căruia urmează să ne expunem, pentru ca, ulterior, să încercăm identificarea dimensiunilor de bază ale abordării.

Urmând logica conținutului, cel mai simplu exemplu, pentru noi, în acest caz, ar putea fi *Teoria generală a dreptului,* care, în formarea sa ca domeniu ştiinţific, se bazează pe practica socială, pe experienţa practică a științelor de ramură asupra cărora, prin procedee logice şi raţionamente, se elaborează generalizări. În afara acestei treceri de la practică la gândirea asupra ei, nici un domeniu nu poate accede la propria sa înţelegere, el are nevoie şi de intervenţii exterioare. În acelaşi timp, relaţia teorie-practică rămâne a fi una ce prezintă un grad de dificultate sporit și din motivul că acest raport ne impune să gândim asupra funcţionalităţii interne, adică asupra felului în care își îndeplineşte funcţiile, pornind de la propriile sale principii.

Totodată, este problematică determinarea felului în care sistemul dreptului se constituie prin raportare la această relaţie, iar odată constituit, își dovedește eficiența într-un cadru social concret și în care este valorificat caracterul său aplicativ. Reperul de bază al discuțiilor ar trebui să-l constituie fundamentul teoretic al dreptului, pentru că adesea la acest capitol, poate uneori

[359] STERE, C. *Op. cit.,* p. 11.

mai frecvent decât în alte domenii de formare profesională, se fac dezbateri asupra rolului major sau minor pe care l-ar putea avea una sau alta dintre materii în formarea specialistului de mâine. În cele mai frecvente cazuri disciplinele mai teoretizate, cum ar fi teoria dreptului, filosofia dreptului, istoria dreptului ș.a. riscă să fie neglijate, adjudecate, marginalizate. Astfel, valorificând dimensiunea aplicativă a dreptului, uneori se întâmplă să neglijăm o a doua latură, la fel de importantă, şi anume caracterul raţional al realităţii juridice, despre care vorbea și M. Djuvara[360].

Domeniul ştiinţelor juridice, la momentul actual, este unul foarte diferenţiat. Pe lângă teoria şi istoria statului şi dreptului, există un şir de discipline juridice de ramură (dreptul administrativ, dreptul muncii, dreptul constituţional etc.), care în ultimii ani s-au înmulțit exponențial. Materiile juridice mai sunt însoțite și de un sistem întreg de ştiinţe auxiliare – ştiinţe din exteriorul sistemului juridic, ce participă la cunoaşterea metodică a ştiinţelor juridice. Între sistemul ştiinţelor juridice şi celelalte ştiinţe socioumane există interdependenţe şi interacţiuni cognitive fireşti, corespunzătoare domeniilor lor de referinţă şi cercetare. Demersul cognitiv al ştiinţelor juridice, aflându-se în conexiune cu demersurile cognitive ale celorlalte ştiinţe ale socialului şi umanului, determină valorificarea metodologiei interdisciplinare prin raportare la relația teorie-practică juridică. Cu referire la modul în care ar putea fi valorificat fundamentul teoretic al dreptului, unii autori[361] expun o concepţie tridimensională, care ar cuprinde filosofia dreptului, dreptul dogmatic şi sociologia dreptului. Între acestea, are loc permanent un schimb de concepte, şi rezultatul acestui schimb este apariţia ştiinţelor integratoare. Iar gânditorul român G. Del Vecchio[362] conturează câteva tendinţe în definirea problematicii şi esenţei dreptului: *tendinţa justificativă*, conform căreia sistemul dreptului trebuie să fie înţeles şi cunoscut prin izvoarele sale, izvoare care trebuie justificate; *tendinţa antropologică*, acea perspectivă care pune accentul pe înţelegerea şi definirea dreptului în corelaţie cu condiţia umană. G. Del Vecchio precizează că „în măsura în care filosofia are ca obiect dreptul, în aceeaşi măsură dreptul este studiat în esenţa sa universală”[363]; *tendinţa finalistă*, care este preocupată de fundamentele finalităţii legislaţiei. Pe lângă acestea mai este nevoie să fie supuse reflecţiei sistematice idealurile, finalităţile şi

[360] DJUVARA, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. Iaşi: Editura Trei. 1997, 324 p. ISBN 973-98034-7-4. p.144.
[361] RIEGERT, R. *Empirical Research about Law:* The German Picture with Comparisons and Observations. [citat 11.08. 2018] Disponibil: https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psilr; ERVASTI, K. *Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research*. [citat 12.08. 2018] Disponibil: https://scandinavianlaw.se/pdf/53-6.pdf.
[362] DEL VECCHIO, G. *Op. cit.,* p.1.
[363] *Ibidem*, p.1.

valorile, pe care şi le-a stabilit şi în funcţie de care ea formează sistemul de drept, menționează E. Sperantia în *Introducere în filosofia dreptului*[364].

În plus, însăşi dezvoltarea societăţii, cu prezenţa diverselor relaţii: de muncă, creditare, contractuale etc., a determinat, pe de o parte, necesitatea stabilirii expresiei juridice teoretizate, iar pe de alta – necesitatea de reglementare a acestor relaţii. De aceea întrebarea fundamentală la care trebuie să răspundă teoria dreptului, care reflectă un fragment al realităţii şi care generalizează realul, ca şi filosofia, teoria politică, etica sau religia, este: „Care e scopul vieţii?", iar presupoziţiile întrebării – Există viaţă? Există scop? Viaţa are scop? – nu revin teoriei generale a dreptului în această calitate, deoarece ea are spre examinare categoriile, principiile şi legile proprii fundamentului dreptului, eventual, interdisciplinaritatea filosofiei dreptului reproblematizează sensul justiţiei, finalitatea culturală a dreptului.

Teoria generală a dreptului cercetează structurile, funcţiile, mecanismele sistemului de drept, în care se întâlnesc aplicaţiile conceptelor din varii domenii de activitate. Fără să se situeze în orizontul filosofiei, teoria generală a dreptului valorifică din plin o concepţie filosofică sau alta – ontologie, gnoseologie, antropologie, axiologie, praxiologie. Teoria dreptului are un limbaj propriu, care exprimă în termeni definiţi, fundamentali pentru celelalte ştiinţe juridice, ceea ce este general şi necesar întregului normativ juridic. În această ordine de idei, putem afirma cu certitudine că o concepție generală asupra dreptului este determinată de necesitatea deschiderii şi cunoaşterii fenomenelor social-juridice, de necesitatea de a explicita care este baza şi esenţa puterii normativ-reglatoare. În același timp, analiza naturii şi funcţionări dreptului presupune lărgirea sferei de cercetare la următoarele construcţii: activitatea umană, normele şi valorile sociale, statutul dreptului, relaţiile sociale. Evident, poate fi vorba doar de o analiză complexă, integratoare a acestui sistem prin convergența mai multor domenii. Totodată, orice fundamentare teoretică se realizează în baza acumulării experienței empirice. Respectiv, între teorie și practică avem o relație bidirecțională. În cadrul dreptului, considerăm că acest lucru este unul foarte evident. Cele menționate sunt motive plauzibile pentru înțelegerea necesității unui alt mod de abordare a acestui domeniu. După cum menţionează I. Humă[365], este necesară o repunere în discuţie a statutului cunoaşterii juridice sistemice, mai ales că scopul procesului de cunoaştere este descoperirea însuşirilor principale ale obiectelor, stabilirea cauzelor fenomenelor, aflarea legilor de dezvoltare a realităţii, care sunt necesare omului în activitatea sa de zi cu zi. Un alt aspect ce determină esența perspectivei sistemice asupra cunoașterii mai presupune şi cunoașterea coraportului dintre material şi ideal, între ceea ce este și ceea ce ar

[364] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R**. *Op. cit.*
[365] HUMA, I. *Op.cit*.

trebui să fie. În general, dreptul este domeniul ce pendulează între material și ideal. Ca expresie a relațiilor sociale, dreptul stipulează comportamente umane dezirabile. Spre exemplu, ideea de stat de drept are caracter ideal, este scopul de urmat, mecanismul prin care încercăm realizarea acestui scop are caracter material. „Ansamblul teoriilor şi ipotezelor despre întregul organic, dar şi despre elementele componente ale dreptului, privit ca sistem, vizează lumea dreptului (...), formată din componente ideologice, relaţionale şi instituţionale, condiţionate social-istoric."[366] Cunoaşterea fenomenului juridic antrenează atât direcţia filosofică, cât şi acea ştiinţifică propriu-zisă. „Ştiinţa reprezintă forma riguroasă a cunoaşterii şi construieşte un ansamblu sistematic şi unitar de cunoştinţe veridice despre realitatea obiectivă (naturală şi socială) şi realitatea subiectuală"[367]. În opinia lui I.Craiovan, cercetătorul fenomenului juridic care explorează „câmpul epistemologic contemporan", cu intenţia de a valorifica tezele fundamentale ale cunoaşterii ştiinţifice într-un domeniu particular, întâlneşte un peisaj extrem de divers[368]. La o extremitate se situează concepţiile după care epistemologia trebuie să rămână o încercare de explicare şi justificare a pretenţiilor de cunoaştere ale ştiinţei prin reconstrucţia raţională a formelor ei de expresie şi organizare. La extrema opusă pot fi identificate diferite propuneri de „naturalizare" sau chiar de eliminare a epistemologiei şi înlocuirea acesteia cu alte „discipline succesoare". Interesul faţă de o astfel de abordare a fost stimulat de încercările reuşite de a uni metodologia filosofică cu domeniul dreptului, în consecință luând naștere metodologia juridică, despre care se menționează că „se referă la principiile cunoașterii științifice a fenomenului social al dreptului, la operațiile, procedeele, tehnicile acestei cunoașteri."[369]. Astfel, statutul ştiinţific al dreptului, fiind exprimat printr-o dimensiune evaluativă şi alta descriptivă a cunoaşterii juridice sistematice, realizează o dublă deschidere: una – spre ştiinţele juridice particulare şi cea de-a doua – spre domenii cu un înalt grad de generalitate, cum ar fi filosofia. Din cadrul ştiinţelor juridice primeşte informaţia empirică şi o redă în categorii şi principii operaţionale pentru cunoaşterea factual-pozitivă, iar de la filosofie preia concepte şi reguli metodologice cu rol evaluativ şi general-empiric, remarcă autorii lucrării *Fundamentele dreptului. Teoria şi filosofia dreptului*[370].

Caracterul evaluat al cunoaşterii din cadrul dreptului ţine de esenţa ştiinţelor juridice. În încercarea de a dezvălui esenţa ştiinţelor juridice, majoritatea autorilor consideră că primul pas în realizarea acestui lucru este cunoaşterea esenţei şi identităţii dreptului, fapt ce poate fi realizat

[366] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p.23.
[367] HUMA, I. *Op. cit*., p.10.
[368] CRAIOVAN, I. Metodologie juridică. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.54.
[369] MIHAI, Gh., MOTICA, R. Teoria generală a dreptului. București: Editura All Beck. 2001, 280 p. p.24.
[370] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului. Teoria şi filosofia dreptului*. București: C.H. Beck, 1997. 256 p. p-21-22.

prin concursul a trei moduri de abordare: general-filosofic, juridic şi social. Raportată la această stare, de fapt, teoria dreptului obține statutul de metodologie a tuturor celorlalte discipline juridice, care valorifică potențialul metodologiei general-filosofice, sistematizează particularitățile științelor juridice, apreciază tendințele și realitățile la nivel social. Din această formulă, teoria dreptului își îndreptățește pe deplin statutul de ştiinţă integratoare. Reieşind din diverse abordări, ea poate fi considerată ştiinţă politică, opinează unii autori, şi niciodată o ştiinţă juridică. O poziţie total opusă este adoptată de P.E.Nedbailo[371], pentru care teoria dreptului este o ştiinţă pur juridică. De aceeaşi părere sunt şi V. S. Nerseseanț și M. Iu. Osipov[372], D.A.Kerimov etc. Kerimov D. nu este atât de radical, deoarece el consideră că această disciplină „abordează probleme ce ţin de ambele domenii şi ea poate fi considerată o disciplină general-sociologică”[373]. Deci ea este sau poate fi atribuită şi/sau sociologiei, şi/sau ştiinţelor juridice, şi/sau ştiinţelor politice etc., fapt ce indică caracterul profund interdisciplinar al științei juridice. Anume caracterul interdisciplinar ne permite să afirmăm că specificitatea, complexitatea şi identitatea fenomenului juridic se relevă, prin intermediul teoriei generale a dreptului, în cadrul a două planuri de cunoaştere: ca expresii particulare ale normativităţii sociale; ca interacţiune cu celelalte zone ale cunoaşterii sociale.

Abordarea ştiinţifică a celui din urmă plan de abordare, fie din perspectiva metodologiei interdisciplinare, fie din cea a logicii, rămâne a fi una determinată de specificul epistemic al dreptului. Dezvoltarea acestei relații va scoate în evidență anumite impedimente, deficiențe în raport cu statutul acestui domeniu științific. În stilul lui L. Blaga (*Trilogia cunoaşterii*), care vorbeşte despre anumite piedici ce se plasează în faţa individului în cadrul realizării procesului de cunoaştere, B. Edelman[374] se expune asupra aşa-numitelor capcane, sau impedimente, ale cunoaşterii dreptului în general, dar și analizează relaţia teorie-practică juridică, în special.

O primă problemă remarcată se referă la delimitările conceptuale, în special menționându-se definirea conceptului de teoria dreptului. Dificultatea pe care o avem la acest subiect se referă la modul în care sunt formulate definițiile, acestea fie că sunt incomplete, fie sunt încălcate regulile operației logice de definire etc.

Cu un anumit grad de aproximaţie, orice persoană posedă cunoștințe comune despre ceea ce constituie obiectul cunoașterii științifice în drept, cunoaștere ce este rezultatul experienței sociale private, cum ar fi, spre exemplu, explicațiile privitoare la ceea ce înseamnă conflict,

[371] НЕДБАЙЛО, П. Е. *Введение в общую теорию государства и право*. Киев: Высшая школа, 1971. 160 с.
[372] НЕРСЕСЯНЦ, В. С. *Философия права.* Москва: Норма-ИНФРА-М, 2003. 652с.; ОСИПОВ, М.Ю. *Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества.* Москва: СГУ, 2010. 221 с.
[373] КЕРИМОВ, Д.А. *Философские проблемы право*. Москва: Мысль, 1972. 472 с. p. 13.
[374] EDELMAN, B. Theorie et practique juridiques. In: *Archives de philosophie du droit*. T.33. Paris: Sirey. 1988, 467 p. ISBN 2-248-00706-x. p. 141.

litigiul, încheierea contractului, căsătorie etc., însă vor fi foarte rari cei care vor putea să se expună sistemic, logic și teoretizat asupra acestor noțiuni, pornind de la un cadru legal și teoretic adecvat.

De asemenea, destul de problematică este definirea teoriei dreptului – fie în raport cu celelalte științe juridice, fie cu cele care, la fel, au un grad de generalitate înalt, cum ar fi filosofia dreptului. În încercarea de a delimita cadrul teoretic, avem senzația că devenim neputincioşi şi incapabili de a ne expune clar, concis, exhaustiv asupra obiectului teoriei. Această situaţie este dictată de incapacitatea de a pune în valoare dreptul şi de a explica cu exactitate esenţa relaţiei dintre teorie și practică. Însă, în condițiile actuale, formularea unei definiții a unei teorii a dreptului, prin raportare la practica juridică, este imperios de necesar. În cadrul clarificării conceptelor cu care operează teoria dreptului, nu mai puţin importantă este cunoaşterea şi utilizarea regulilor logice de definire, reguli ce ne marchează calea spre corectitudine şi validitate. Cel din urmă aspect contează nu doar pentru cadrul teoretic, dar și pentru cel practic, deoarece simplifică utilizarea noțiunilor.

Ar putea fi depășită această dificultate? Pentru depășirea ei este propusă o soluție dublă: 1) Utilizarea perspectivei sistemic structurale în definirea instrumentelor conceptuale ale dreptului și 2) Practicarea/utilizarea regulilor logice de definire a noțiunilor. Pentru a defini conceptele, trebuie să luăm în calcul nu doar caracterul de sistem, dar și gradul de complexitate a dreptului, precum și multitudinea de semnificaţii ale acestuia: ca sistem de valor; ca totalitate de principii; ca totalitate de instrumente, proceduri și mecanisme etc.

Dificultăți pot fi întâlnite nu doar la nivel de definire, înțelegere și operare cu noțiunile, dar și în cazul tradițiilor de abordare (doctrină), precum și al perspectivelor, care – fie prin diversitatea lor, fie prin modul de redare – nu ne oferă explicaţii exhaustive, puncte de vedere unice asupra unei stări de fapt. Deci ***un alt impediment este creat de perspectiva din care este abordat obiectul cunoașterii juridice, care presupune, cel puțin două componente de bază: un fundament teoretic justificativ și o raționalitate practică complementară a enunțului și obiectului vizibil.***

Obiectul de studiu al dreptului, de altfel ca și cel al majorității științelor sociale și umanitare, este omul încadrat într-un anumit context al relațiilor sociale. Totuși perspectiva din care este valorificat acesta este una distinctă. În același timp, însuși dreptul este definit din punctul de vedere al celor mai diverse domenii (sociologie, antropologie, economie, politologie, psihanaliză etc.), având calitate de obiect al cunoașterii, fiecare dintre aceste definiții pretinzând a ne oferi explicații exhaustive privind ceea ce prezintă esența dreptului. Dar domeniul care are a

spune un cuvânt greu în acest caz este filosofia, consideră B. Edelman[375], deoarece generalizările oferă posibilitatea adaptării unor puncte de vedere exterioare la valorificarea esenței teoriei și practicii juridice. Chiar dacă acceptăm această opinie cu anumite rezerve, cu o anumită doză de scepticism, totuşi ar merita efortul conjugat al domeniilor științifice contemporane, în vederea fundamentării teoriei și practicii juridice.

Retrospectiv, examinând foarte sumar opiniile celor mai mari gânditori (Aristotel, Kant, Hegel ș.a.) despre drept, constatăm că pentru aceștia dreptul constituie nu numai un domeniu al practicii, dar şi un element indispensabil al sistemului social. În același timp, putem deduce cel puţin două concluzii plauzibile: una prin care conștientizăm că perspectiva filosofică asupra dreptului nu dezvăluie în totalitate esenţa acestuia, deoarece nu abordează probleme legate de constituirea dreptului, de funcţionalitatea internă a acestuia, de relaţiile dreptului cu ceea ce este exterior; alta prin care înțelegem că filosoful se află în incapacitate de a analiza raportul teorie – practică juridică, din moment ce acest raport nu implică funcţionarea dreptului. Analiza trebuie să vizeze cunoaşterea practicii juridice şi modalitatea în care ea poate fi gândită *din punctul de vedere al dreptului*. Dar demersul științific teoretizat nu ar trebui să evite relaţia teorie – practică, ci ar trebui, mai degrabă, să-şi asume ca sarcină furnizarea mijloacelor necesare pentru cunoașterea dreptului. Dacă filosofia poate să ne ajute să gândim teoria, atunci practica juridică este domeniul care va rămâne în afară, pentru a sta la dispoziţia juristului. *Ce ar putea fi util în depășirea acestui impediment?*

1) Valorificarea diversității perspectivelor de abordare a dreptului;

2) Identificarea unui singur sistem de referință/punct de vedere în abordare ar putea oferi substanță și profunzime exercițiilor intelectuale;

3) Acest sistem de referință ar putea fi interdisciplinaritatea.

O altă problemă, care solicită contribuția atât a teoriei, cât și a practicii, este înțelegerea identității dreptului. Dacă ne întrebăm care ar fi motivul pentru care trebuie să revenim cu semne de întrebare asupra identității dreptului, atunci răspunsul ar fi unul destul de simplu. Odată ce dreptul se caracterizează printr-un grad avansat de specificitate, atunci rezultă că acesta urmăreşte soluţionarea unor probleme specifice, a unor cazuri concrete (divorţ, partajarea averii, moştenire, conflict de interese). În acest caz, putem spune că dreptul exprimă prin norme problemele pe care le soluţionează. În aceste condiţii, niciunul dintre teoreticienii dreptului nu este asigurat că nu va fi întrebat de un practician: Care este totuși rolul teoriei? În calitate de răspuns, Kant[376] prezintă o poziție a *practicianului care disprețuiește teoria,* deoarece

[375] *Ibidem.*
[376] KANT, I. *Scrieri moral-politice*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991. 494 p. ISBN 973-44-0071-1.

el crede că poate să avanseze prin activităţi „pipăind prin întuneric", după cum afirma Descartes[377] (*Discurs despre metodă*), mai mult decât prin teorie şi că teoreticianul, persoana care judecă, chinuie lumea cu idealuri goale şi vise filosofice; și o poziție a teoreticianului care disprețuiește practica pentru că devalorizează teoria.

Există oare soluții? Ca şi în alte cazuri, I. Kant încearcă să ofere soluţii acestei dispute, spunând că punerea în valoare a practicii în defavoarea teoriei nu este determinată de lipsa de utilitate a teoriei, ci de lipsa, insuficiența cunoștințelor teoretice. *Denigrarea* teoriei are loc atunci când omul e nevoit să înveţe din experienţa practică valoarea teoriei. Ceea ce propune Kant este genial: devenim buni teoreticieni în momentul în care putem s-o expunem în mod metodic, pentru a face din ea un sistem științific, iar experienţa fundamentează teoria.

Și într-un final, cea din urmă problemă cu care ne confruntăm este demersul discursului teoretic privind relația teorie – practică, ceea ce înseamnă discursul teoriei asupra teoriei. Analiza relaţiei teorie-practică este una care poate trezi foarte multe discuţii. Dezbaterile se referă în special la obstacolele de natură epistemologică la nivelul relației dintre discurs și obiectul discursului. În acest caz, este vorba despre problemele ştiinţifice pe care le formulăm cu scopul de a oferi soluţii eficiente problemelor sociale. Dar este cunoscut faptul că problemele cu care se confruntă societatea și omul sunt extrem de multe, iar abordarea științifică vine în urma experienței. Din acest unghi de vedere, considerăm că dezvăluirea esenţei relaţiei dintre teorie și practică trebuie iniţiată de la presupoziţia că însăşi relaţia în cauză are caracter practic.

Pentru a înțelege această afirmație, este suficient să găsim răspunsul la următoarele întrebări: Cum o acțiune, o faptă devine drept şi ocupă un anumit loc în sistemul dreptului? și Care este mecanismul prin care teoria poate fi utilizată pentru a reprezenta o realitate practică?

Acceptând că, în realitate, cunoaşterea juridică este: a) ceea ce poate fi inclus într-o practică discursivă, raportată la o situație specifică; b) un spaţiu de manifestare a subiectului în calitate de creator, vorbitor și purtător de semnificații ale obiectelor incluse în discursul său; c) contextul în care apar conceptele se definesc, se aplică şi se transformă; d) o totalitate de relații cu alte contexte discursive ori practici non-discursive, atunci putem să formulăm nivelele de analiză și înțelegere a relației teorie-practică.

Extinderea ariei de competență a dreptului, complexitatea problemelor, evoluția rapidă a societății au nevoie de o abordare teoretico-metodologică menită a atinge complexitatea, abordare care are o istorie în spate, este cunoscută în fond, dar încă nu a fost dezvoltată și implementată. Practica necesită analize teoretice ale dreptului, pentru actualizarea aparatului său

[377] DESCARTES, R.*Discurs asupra metodei*. București: Gramar, 2012. 100 p. ISBN 978-606-8395-26-5.

conceptual și categorial, a conținutului și mecanismelor de acțiune și reglementare. Situații de dualitate (suprapunerea dreptului public cu cel privat; prioritizarea privatului în defavoarea publicului) reclamă instrumente de evaluare a procesului de interconexiune, aplicarea unor metode adecvate, dar care lipsesc din cauza că teoria și metodologia rămân cu mult în urma practicii juridice, a discrepanței dintre teoria și practica juridică. Un alt aspect relevant al relației teorie – practică este furnizat de eforturile de actualizare continuă a legislației, din varii motive (grabă, lipsă de viziune, interese politice ș.a.), care adesea nu este adecvată pentru soluționarea problemelor practice și ste lacunară, ceea ce face ca, în rezultat, golurile să se suplinească, mai corect ar fi: să se „cârpească", cu *decrete, recomandări, instrucțiuni, metodologii* etc., care complică situația, nu oferă posibilitatea aplicării uniforme, generează neclarități de interpretare și înțelegere. Referindu-se la această stare de lucruri, M.N.Marcenco menționează că în relația dintre stat și drept, dreptul e primar, statul e secundar: „Dreptul este un sistem de drepturi subiective, ce asigură cu îndatoriri diverși subiecți. Niciodată, niciunul dintre subiecți nu poate exact și exaustiv să exprime voința altui subiect"[378].

Astfel, teoria generală a dreptului urmează să se constituie pe reconceptualizarea și redefinirea dreptului din perspectiva interdependențelor: a relației persoană-stat-drept; a reeavaluării relațiilor dintre dreptul subiectiv și cel obiectiv; a redefinirii relației dintre dreptul public și cel privat, din perspectiva ariei de competență a fiecărei materii juridice și a aparatului categorial; a identificării, definirii, aprecierii și validării instrumentelor de eficientizare a dreptului. Din această perspectivă, interdisciplinaritatea poate oferi suportul de natură metodologică, încadrat în teoria generală a statului și dreptului, cu scopul creării unei platforme unice pentru științele juridice ramurale, pentru ca acestea s-o utilizeze în dependență de necesități. Or, interdisciplinaritatea nu pornește doar de la unitatea dintre teorie și practică, dar și de la faptul că fundamentul jurisprudenței și al cunoașterii dreptului este comun. Nu mai puțin relevantă este practica juridică, ce se identifică cu realitatea juridică și este o formă de existență a dreptului, constituită în baza caracteristicilor și legităților vieții sociale, precum cele care ne arată că:

- Socialul reprezintă o totalitate de interconexiuni dintre diferite elemente, inclusiv dreptul este o totalitate de interconexiuni, relaționări interne și externe;
- Dezvoltarea dreptului se află în dependență de dezvoltarea societății;
- Generalitatea normelor juridice e determinată de generalitatea altor categorii de norme, precum cele morale, și a structurilor comportamentale sociale;

[378] МАРЧЕНКО, М.Н. *Проблемы теории государства и права*: Москва: Юристь, 2001. 656 с.

- Dreptul este organizat în baza unor extreme interconectate: drepturi – obligații, public – privat, subiectiv – obiectiv, legal – ilegal etc.

Din punct de vedere al dreptului, cunoaşterea modului în care o realitate socială devine juridică este o caracteristică a oricărui sistem coerent, care se consideră sistem. Lipsa unui răspuns la prima întrebare presupune incapacitatea şi imposibilitatea înţelegerii procesului de constituire a dreptului ca drept, adică a legitimității sistemului juridic. Constituirea sistemului, metodele de legitimare a acestuia sunt elemente ale aceluiaşi domeniu şi vor constitui primul nivel de abordare a relaţiei teorie – practică. Cel de-al doilea nivel se referă la consecinţele influenţei teoriei asupra practicii. Dezvoltarea relaţiei teorie – practică din punct de vedere metodologic trebuie să ofere răspuns la întrebarea cum?, şi nu de ce? Astfel, ca domeniu de interes trebuie să avem, pe de o parte, cunoaşterea modului în care un fapt, o realitate îmbracă haina dreptului, iar pe de altă parte – cunoaşterea modului în care ceea ce se realizează în primul caz ocupă un anumit loc în cadrul legislaţiei, alimentează sistemul juridic în întregime. Deci perspectiva metodologiei interdisciplinare, ca demers ce ne indică metodele specifice prin care ajungem la o anumită stare de fapt, este cea care poate să ne ajute nu doar în dezvăluirea esenţei relaţiei teorie – practică, dar și a importanței domeniilor cu un grad de teoretizare și abstractizare mai înalt în formarea profesională, și nu numai.

Sigur, nimic original nu va fi în a spune că problemele ce constituie obiect de cercetare pentru ştiinţele juridice sunt determinate de acele realități prin care trece societatea umană și care încearcă să găsească soluții, să identifice rețeta unei vieți mai bune. Dar, oare, marea complexitate a vieții în comun poate fi segmentată și fărâmițată astfel încât să nu existe realități ce se pretează unui singur domeniu științific (fie politic, fie juridic, fie economic, fie psihologic etc.)? Totodată, dacă dreptul nu poate fi explicat numai prin el insuşi, atunci este necesar să punem în aplicare mai multe perspective de abordare, iar cercetarea fenomenului juridic va solicita articulărea diverselor puncte de vedere. Credem că nu este atât de ușor să ai granițe bine conturate între domenii. Corespunzător acestor situaţii și se pune problema regândirii formelor de tradiționale teoretice, în care se regăsește practica juridică. Bineînțeles, colaborarea între domenii în vederea schimbului de metode, a obiectului de studiu, are o importanţă particulară, dat fiind faptul că trebuie să menţină, să pastreze cultura domeniului și profesionalismul dictat de acesta. În schimb, înseşi interdependențele, sintezele se manifestă ca forme de colaborare interdisciplinară și sunt impuse de legătura lor cu problemele existenţei individului, ale societății, ale statului și dreptului, iar printr-o metodologie interdisciplinară este posibilă regândirea domeniului juridic, astfel încât relația teorie – practică să funcționeze eficient.

2.3. Relevanța unei construcții integrate a statului și dreptului în condițiile globalizării

2.3.1. Dimensiuni conceptual-normative și praxiologice

Pe parcursul istoriei sale, umanitatea s-a dezvoltat în virtutea unei ordini sociale bazate pe comunitatea intereselor economice, politice și juridice. În același timp, sistemele de drept contemporan au preluat practicile pozitive din experiența societăților umane și a implementării diverselor forme de guvernare, pentru ca să se ajungă la o poziție convergentă asupra incontestabilei valori – cel puțin, pentru moment – a implementării statului de drept, axat pe ideea dominației legii / dreptului și a egalității tuturor în fața legii.

Încă din secolul trecut problematica fundamentelor ordinii sociale și ale organzării politico-juridice a statului a devenit o permanenţă pentru dezbaterile ştiinţifice contemporane din diverse materii, în special, pentru cel al teoriei generale a dreptului, dar şi prioritate pentru spiritul comun. Acest fapt se datorează mai multor evenimente, la care am asistat în ultimele decenii: în unele state s-au făcut paşi în direcţia democratizării societăţii, spre redefinirea bazelor de legitimare ale guvernării, în altele au avut loc prăbuşiri de totalitarisme. Evenimentele care s-au perindat şi mai continuă să bulverseze organizarea socială au adus cu sine atât beneficii, cât şi probleme, care au impact direct asupra individului, a statului de drept şi asupra societăţii.

Statele contemporane sunt plasate în condițiile unei competiții globale, în care printre ideologiile dominante ale secolului este doctrina statului de drept și a statului garant al drepturilor omului, care își menține actualitatea, în special, în condițiile unor societăți precum este Republica Moldova, adică ale statelor aflate în procese de democratizare incerte. Cu originile în diverse doctrine despre stat și drept, conceptul statului de drept se face remarcat, în special, în secolul al XX-lea, secol al dilemelor, din cauza diverselor ideologii controversate și contradictorii, un secol în care au fost de toate: secol al marxism-leninismului, al fascismului, al socialismului sovietic, dar și un secol al statului de drept. Acest secol poate fi caracterizat de două etape, afirmă Ch. Millon-Delsol: „În prima jumătate a secolului se produce răspândirea regimurilor dictatoriale și totalitare. Statul de drept este acum repus în discuție și disprețuit în forma sa democratică, acuzată de corupție. A doua jumătate a secolului cunoaște un fel de triumf al statului de drept – al cărui viitor rămâne înconjurat de incertitudini. Corupțiile democratice nu au dispărut totuși”[379]. Conceptul, fiind prezent în multiple arii ale gândirii umane, determină legitimarea unei puteri bazate pe drepturile omului. „Statul se legitimează prin garantarea

[379]MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p.155.

valorilor consacrate înainte și în vremea lui”[380], adică se promovează ideea unei politici supuse legii și nu forței.

Odată instituită în circuitul științific, formula *stat de drept* reunește două concepte esențiale – cel de *stat* și cel de *drept*, formulă ce trimite la o „abordare interdisciplinară nu doar prin faptul că presupune limitarea statului prin norme de drept, dar şi prin faptul că asigură garantarea libertăţilor omului şi o raţionalizare a exercitării puterii de către autorităţile statale prin crearea unui sistem instituţional şi normativ ierarhizat”[381]. Mai mult ca atât, sintagma *stat de drept* nu poate fi tratată, explicitată, înțeleasă în afara altor concepte corelative, precum cel de *democratizare* și *drepturi fundamentale*. Efortul statelor de a implementa valorile democratice, de a institui democrații veritabile nu întotdeauna a avut success: unele state reușind să construiască și să mențină tradiții democratice, altele fiind în permanentă tranziție și căutare de sine, a treia categorie fiind într-un proces continuu de democratizare, proces în care nu sunt capabili să depășească etapa de tranziție, pentru a avea instaurarea și aprofundarea unei autentice și reale democrații, care e specifică pentru un stat de drept. Conceptul în cauză implică nu doar prezență formulei în cauză în textul Constituţiei (art. 1 din Constituţia Republicii Moldova)[382], dar și realizarea ei la nivel de practici sociale, politice și juridice, fiind o prioritate, un ghid în activitatea tuturor actorilor sociali (politicieni, reprezentanți ai autorității legislative, executive și judecătorești, cetățeni).

După prăbușirea URSS, un șir de state, precum RM, și-au obținut independent, și-au declarat suveranitatea, și-au orientat politicile spre comunitatea internațională, în special, spre comunitatea statelor europene, dar și au devenit state membre ale unei economii mondiale restructurate, ale unei societăți globale cu multiple interconexiuni și dependențe. În același timp, politicienii, oficialii instituțiilor europene, oamenii de știință, experți, voluntari etc. au încercat să contribuie la implementarea practicilor și cultivarea valorilor democratice. Însă, „după faza de început a entuziasmului civic și a lozincilor optimiste pan-europene, aceste societăți au înțeles că sunt lăsate să se discurce singure”[383]. Și asta fiindcă probleme precum declinul economic, agitații de tot felul, conflicte interetnice, raporturi nesigure cu Federația Rusă etc., rămâneau a fi o prioritate națională, chiar dacă statalitatea RM încerca să-și facă loc printre statele lumii. De atunci până în present, RM nu doar că nu a reușit, în mare parte, să depășească toate problemele pe care le înregistra la începuturi, dar a ajuns să-și complice și mai mult situația, chiar dacă s-au

[380] Ibidem., p.155.
[381]DEACON, Șt. *Instituţii politice*. Bucureşti: C.H. Beck, 2017. 330 p. ISBN 978-606-18-0720-8. pp. 103-104.
[382]Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
[383]TISMĂNEANU, V. *Fantasmele salvării*. Iași: Polirom, 1999. 270 p. ISBN 973-683-284-8. p.113.

depus eforturi în direcția împărtășirii și implementării valorilor democratice, a ajustării legislației la standarde europene, încercarea de consolidare a statalității, însă „elitele politice continuând să fie în dezacord asupra așa probleme precum identitatea națională”[384]. Astfel, putem face o distincție etapizată în desvoltarea statului de drept în spațiul politico-juridic al Republici Moldova.

O primă etapă pe care trebuie s-o menționăm o constituie dezlipirea de URSS și Declararea independenței, odată cu care se inițiază instituirea și legitimarea valorilor statului de drept în RM. De atunci, RM a cunoscut un proces continuu de schimbare, ajustare, adaptare la noi realități sociale, politice, economice. „După înlăturarea regimului politic totalitar, și dobândirea independenței RM din 1991 s-a conturat treptat. Dar e clară și ideea că proclamarea principiilor libertății, supremației dreptului și a democrației este necesară, dar nu și suficientă pentru o schimbare radicală în bine”[385]. Autoarea citată (E. Arama) își exprimă opinia, cu care în totalitate suntem de acord, că realitatea juridică este una complexă, dinamică și plină de sensuri înalte, care așteaptă să fie descoperite. Concomitent cu dezvoltarea societății, are loc și dezvoltarea dreptului, ceea ce impune, pe dimensiuni diverse ale vieții sociale, și dezvoltarea contribuțiilor științifice privind practicile juridice implementate. Academicianul I. Guceac[386] menționează că Republica Moldova, dar şi alte state care au acceptat doctrina statului de drept, sunt determinate de două caracteristici principale: în primul rând, consacrarea priorităţii omului şi a drepturilor sale, în raport cu alte valori sociale; în al doilea rând – supremaţia legii: Constituţia Republicii Moldova (articolul 1, alin. (3)) recunoaşte că demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sunt garantate.

Prin prevederile constituționale, RM își asumă implementarea valorilor democratice și respectarea drepturilor omului. Statul de drept, explică și profesorul Gh. Avornic[387], ca și separarea puterilor în stat (care apare ca mijloc de realizare a statului de drept), poate fi apreciat ca un principiu, ca o valoare supremă a tuturor societăților democratice, constituind fundamentul organizării puterii de stat, puterea care urmărește asigurarea unui echilibru optim, astfel încât libertatea individului și funcționarea autorităților de stat să-și găsească armonia necesară”. Astfel, ideea statului de drept apare ca una cuprinzătoare și extrem de vastă și consistentă în

[384]KING, Ch. *Moldovenii, Ramânia, Rusia şi politica culturală.* Chișinău: ARC, 2005. 273 p. ISBN 9975-61-213-x.
[385]ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului.* Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2. p. 5.
[386]GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos,* 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.
[387]AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a dreptului.* V.I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, 440 p. ISBN 9975-70-370-4. p.311.

conținut, incluzând un ideal de organizare socială, o realitate în proces de materializare, o valoare, un instrument de asigurare a supremației și domniei legii, garant al legii. În raport cu utilizarea acestei sintagme, autorii încearcă să pună elementele ei pe cântare separate, pentru a vedea căruia dintre termeni îi putem recunoaște o greutate mai mare, mai multă substanță în această ecuație: unii consideră că sunt pe picior de egalitate, alții – că prioritar este statul, a treia categorie prioritizând dreptul. În același timp, în formula actuală, am putea afirma mai degrabă că avem o viziune integrate, care nu poate fi gândită în concepte separate ori dispersate. În același timp, nu poate fi delimitată analiza și interpretarea sintagmei *stat de drept* de fundamentul pe care acesta a fost constituit în îndelungata sa istorie, ce viza raporturile dintre stat și drept, dintre puterea de stat, societate și individ, ceea ce a făcut ca ideea statului de drept să devină una indispensabilă drepturilor omului, care s-au manifestat ca centru de greutate, dar și ca test de maturitate democratică a statelor și guvernelor ce și-au asumat calea democratizării.

O altă etapă, care ar trebui delimitată, reprezintă traiectoria relațiilor RM – UE, care presupuneau și imlementarea valorilor europene la nivel național. RM și-a asumat sarcina perfecționării sistemului său de drept, ajustării la standarde internaționale. Un important moment pentru sistemul de drept și statul RM este anul 2009, în care, alături de Ucraina, Georgia, Armenia, Azerbaidjan, a devenit parte a unuia din cele mai ambițioase proiecte europene – Parteneriatul Estic (PaE). Republica Moldova şi-a asumat angajamentul de a implementa reforme pe diverse dimensiuni, în special pe cea a construirii unei societăți cu adevărat democratice, a unui stat de drept. Astfel, sintagma „Moldova, istorie de succes a UE" s-a încetățenit, în 2012, la Bruxelles. Spre regret, ea nu s-a materializat, din cauza multiplelor probleme înregistrate la nivel de țară, care, în marea majoritate a cazurilor, s-au dovedit a fi dependente de partidele politice ce, periodic, au accesat puterea. Deși Republica Moldova s-a angajat încă din 2011 să reformeze sectorul justiției, acesta rămâne și în continuare, în mare parte, disfuncțional, cu probleme serioase la capitolul funcționalitate, integritate și angajare politică. Controlul politic asupra puterii judecătorești nu a fost cedat de politicieni în schimbul unei puteri judecătorești veritabile independente, iar domeniul justiției a fost supus unui număr semnificativ de ajustări, care însă nu au țintit cauza problemelor, ci, mai degrabă, unele consecințe, între care și lupta cu corupția. În rezultat, partea Acordului ce ține de valorile UE, precum democrația și supremația legii, în mare parte, nu s-a materializat în Republica Moldova.

În același timp, dacă analizăm traseul dezvoltării statului și dreptului în RM, vom remarca o multitudine de probleme, raportate la respectarea valorilor promovate de ideologia statului de drept. Toate aceste momente trebuie evaluate din mai multe perspective: din cea a realităților social-politice autohtone, din cea a crizelor sociale, a relației teoriei cu practica

juridică, dar și prin aplicarea unei metodologii adecvate de cercetare și de aplicare în practica cotidiană. Sistemul de drept al RM, fiind orientat spre implementarea unor standarde europene, nu a reușit să utilizeze potențialul inovațiilor juridice implementate în alte state europene, pentru a consolida stabilitatea și ordinea juridică. În utlimii ani, au fost operate modificări profunde în structura dreptului, care trebuie să se regăsească, într-o formulă generalizată, în teoria deptului și în jurisprudență, reieșind din realitatea obiectivă existentă.

Evenimentele prin care trec statele, societățile și oamenii, dar şi tragediile care s-au tot înmulţit în toate colţurile lumii în ultimii ani (acte de terorism, războaie, maladii ş.a.) ne fac să conştientizăm că fortificarea sistemului social şi a ordinii sociale au ajuns să reprezinte un izvor de angoase şi necunoscute. Prin raportare la acest cadru social, caracterizat de neclarităţi, conflicte, dezordini etc. *volens-nolens* ne punem întrebări privind mecanismele şi modalităţile prin care putem depăşi starea de haos şi obţine consolidarea în cadrul sistemului social, economic, politic și juridic din care facem parte, a unei stări de echilibru şi de ordine socială, a unui stat de drept.

Probabil, subiectul pe care îl punem în discuţie se înscrie printre cele mai indezirabile, şi asta din cauza proceselor ce au loc la nivel naţional şi transnaţional, care, prin amploarea lor, creează impresia dezintegrării societăţilor tradiţionale, organizate în baza principiilor democraţiei participative şi a celei reprezentative, a respectului drepturilor fundamentale[388]. „Civilizaţia occidentală poate, într-o primă aproximare, să se definească, efectiv, prin statul de drept, democraţie, libertăţi intelectuale, raţionalitate critică, ştiinţă, economie liberă întemeiată pe proprietatea privată. (...) Iar valorile şi instituţiile construite de-a lungul istoriei culturale a Occidentului fac parte din ceea ce Karl Popper a numit „lumea a III-a" – lumea ideilor, a reprezentărilor, a doctrinelor, a realităţilor exclusiv culturale. Ele sunt accesibile astăzi tuturor popoarelor lumii, cu condiţia că acestea le cred bune"[389]. Dar, poate, cel mai potrivit titlu pe care am putea să-l folosim ar fi *Democraţia în vremuri întunecate*, formulă inspirată din denumirea similară a lucrării lui J. Isaac[390], în care acesta tratează semnificaţiile reale ale democraţiei în contextul societăților actuale şi modul în care sistemul democratic inițiat după 1989, nu reuseşte să se adapteze la nevoile oamenilor, fiind sau rămânând la o etapă de tranziție îndelungată.

În acest context, spiritul din ce în ce mai mult se axează pe probleme care nu sunt noi, care au existat dintotdeauna, dar care revin în actualitate cu o deosebită acuitate. Una dintre ele ne interesează în mod special: depășirea crizei științei juridice, revizuirea statutului epistemic și a

[388] **CIOBANU, R.** Integritatea societății: de la teorii etice la practici juridice. În: *Filosofia și perspectiva umană.* 16 noimbrie 2017. Chișinău: USDC, 2018. pp.42-49. ISBN 978-9975-933-99-5.
[389] NEMO, F. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier, 2008. 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8. p.7-9.
[390] ISAAC, J. *Democraţia în vremuri întunecate.* Iaşi: Polirom, 2000. p. 253. ISBN 973-683-435-2.

valorii pragmatice a dreptului, pornind de la redefinirea şi reconceptualizarea societăţii umane, prin conexiunile sale cu toate sferele vieţii şi activităţilor tradiţionale, cu particularităţile societăţii globale. Or, dacă suntem interesaţi de această revendicare a cadrului teoretic al teoriei dreptului printr-o redefinire şi reconceptualizare a societăţii umane marcate de progresul tehnico-ştiinţific, crize sociale, teroare etc., trebuie să pornim de la perspectiva critică asupra mediului în care ne aflăm, a valorilor pe care le promovăm şi a gradului de responsabilitate pentru propriul viitor în condiţiile societății globalizate.

Autori contemporani, precum J. Baudrillard, D. Harvey, M. Castells, Z. Bauman, D. Bell, D. Kellner ş.a, definesc globalizarea prin asociere cunoașterea, tehnologia, inovația, informația și cu societatea postindustrială. Dintre aceștea, J. Baudrillard[391] consideră că, în tendința spre globalizare, umanitatea a depăşit concepţiile moderne şi e marcată de implozia tehnologiei care generează o nouă specie postumană. Autorul francez afirmă că civilizaţia umană s-a înstrăinat continuu de realitate. De fapt, realitatea obiectivă şi-a sistat existenţa, în locul ei desfăşurându-se acum un îngrozitor *Deşert al Realităţii*. În cadrul unei conferinţe susţinute în 1999 la Biblioteca Universităţii din California, Baudrillard a afirmat că tehnologiile de comunicare au realizat un adevărat *Masacru al Realităţii*, descriind scenarii apocaliptice legate de disoluţia lumii într-o *i-realitate*. F. Nemo[392] împărtăşeşte aceeaşi poziție în *Ce este Occidentul*?, opinând că, în ziua de azi, crizele geopolitice de la începutul secolului al XXI-lea zdruncină o realitate pe care noi o percepem ca esenţială pentru existenţa noastră, dar despre care nu avem o conştiinţă destul de limpede. În acest sens, construcţia europeană, puţin contestată pe parcursul existenței sale, în ultimii câțiva ani suscită scepticism, chiar dacă Uniunea Europeană constituie un mecanism economic, politic, social, cultural extrem de complex, despre care în *Finalitățile Europei. Considerații asupra proiectului instituțional și politic al Uniunii Europene*[393] se spune: „Dincolo de optimismul învingătorilor și euroscepticismul cel mai feroce, aventura europeană rămâne un experiment istoric unic la nivel universal”, un model civilizațional. Unii autori consideră că acesta, scepticismul, este determinat de neclaritatea criteriilor prin care promotorii săi înţeleg să lărgească Europa la Est şi la Sud, alții – că UE, ca orice construcție care unește atâtea diversități, nu are cum să nu se dărâme; alții, interesați de dividende politice, se pliază pe această dimensiune, valorificând-o în interese personale. În general, se consideră că pot fi invocate, în calitate de motive ale euroscepticismului, mai multe argumente printre acestea cele mai plauzibile fiind considerate: criteriul economic, criteriul suveranității statelor; criterial

[391] BAUDRILLARD J. *Simulacre şi Simulare*. Cluj: IDEA, 2019. 120 p. ISBN 978-973-7913-74-6.
[392] NEMO, F. *Op. cit.*
[393] PĂUN, N., PĂUN, C.A.; CICEO, G., ALBU - COMĂNESCU, R. *Finalitățile Europei. Considerații asupra proiectului instituțional și politic al Uniunii Europene*. Cluj Napoca: Fundația pentru studii europene. 2005, 427 p.

democratic; criteriul politic, dar care ar putea fi înlăturate cu ușurință, în special fiind în consonanță de creștere sau descreștere. Ba mai mult ca atât, odată cu ieșirea din UE a Regatului Unit/Marea Britanie, siguranța și admirația de care se bucura comunitatea europeană au încetat a mai fi atât de indubitabile, creând spațiu pentru întrebări, interpretări, neîncredere. Acest fapt cu atât mai mult a dat temei unor țări din estul Europei, unor partide politice ce promovează ideologii antieuropene, precum este și în cazul RM, care până în prezent nu a reușit să instaureze tradiții democratice, să-și contureze o determinare sigură din punct de vedere geopolitic, să creeze un sistem juridic funcțional și bine pus la punct, astfel încât să existe condiții favorabile de dezvoltare a țării și capacitățăți instituționale de a face față provocărilor de diferită natură. Astfel, în afara relației local – global, a relației dintre stat și drept, mai avem și relația particulară stat – stat, care, periodic, în dependență de preferințele clasei politice, vor determina schimbări de viziune nu doar politică, dar și juridică, ceea ce se răsfrânge, la nivel local, în mod expres și direct asupra funcționalității eficiente a instituțiilor de drept, asupra drepturilor și libertăților individuale ale cetățenilor, din cauza deciziilor controversate și a frecventelor modificări legislative.

Civilizaţia postmodernă, aflată în era globalizării și caracterizată de un şir de particularităţi, implică disoluţia particuluralui în general, a tradiţionalului în global, producându-se o nouă configuraţie globală a lumii. Printre particularități se accentuiază: apariţia şi dezvoltarea masivă a noilor tehnologii, în care informaţia şi cunoaşterea au un rol major; creșterea dependenței dintre state; intensificarea relaţiilor sociale mondiale, astfel încât evenimentele locale sunt modelate după evenimentele ce au loc la mare distanţă, şi invers (*Teoria haosului/Butterfly Efect*); dominarea proceselor sociale, politice şi economice naţionale de procesele de la nivel internaţional, mondial; apariţia „satului global”.[394] Mai mult, odată ce și-au făcut apariția și se află într-un proces continuu de dezvoltare, noile tehnologii au făcut ca informaţia şi cunoaşterea să domine viața umană și socială, au determinat redefinirea spaţiului şi timpului, au dus la intensificarea și acutizarea unor dimensiuni foarte sensibile ale existenței sociale umane, ce plonjează între adevăr și minciună, între dreptate și nedreptate etc., fapt ce, inevitabil, pune sub semn de întrebare problematica drepturilor omului.

În viziunea lui Z.Bauman globalizarea reprezintă un fenomen actual, controversat, cu o multitudine de conotaţii şi reverberaţii în toate domeniile vieţii sociale, care a determinat schimbări atât la nivel social, cât şi la nivel instituțional și organizaţional, producându-se o nouă configuraţie globală, care a produs schimbări în tiparele clasice de organizare social-statală[395].

[394] McLUHAN M. *Galaxia Gutenberg*. București: Nemira, 2015. 648 p. ISBN 978-606-579-978-3.
[395] BAUMAN, Z. *Globalizarea şi efectele ei sociale*. București: Antet, 2005. 128 p. ISBN 973-8203-57-0. p. 8.

Astfel, nu putem să trecem cu vederea ceea ce tehnologia, era digitală au reușit să construiască – *societatea informațională.*

Având în vedere particularitățile societății informaționale, remarcăm că, în mediul ştiinţific, conceptul a început a fi valorificat încă în anii 1960 în SUA şi Japonia, fiind tratat în strânsă corelație cu dezvoltarea informaticii, ciberneticii şi a teoriilor informaţionale de guvernare. Când facem referință la societatea informațională, trebuie să înțelegem că, chiar dacă la începuturi acest concept a avut un pronunțat caracter tehnic, foarte rapid acesta a invadat sfera vieții sociale și umane, pentru ca să determine legitimarea termenului în reglementarea juridică, în plan politic și social, în decizii ce recunosc o nouă realitate[396]. Ținând cont de schimbările pe plan mondial și de noile realități, Consiliul Europei, în perioada 24-25 iunie 1994, a decis constituirea Consiliului pentru Societatea Informationala (CSI), iar în 19 iulie 1994 a fost elaborat primul plan european de acțiune pentru *Societatea Informationala,* intitulat *Drumul Europei către Societatea Informațională.* Drept urmare, marea majoritate a țărilor europene au inițiat procesul de construire a societății informaționale. În acest sens, facem trimitere la autorul român M. Drăgănescu, cel care încă din anii 1970 și-a expus opinia despre societatea informaţională menită să cuprindă nu numai structurile statului, ci și cetăţenii ţării, pentru satisfacerea cerinţelor cărora a preconizat funcţionarea în paralel a unui sistem informatic economico-social şi un sistem informatic cetăţenesc, îndreptat spre individ. Iancu Șt.[397] face referință la studiul publicat în 1973 de M. Drăgănescu, în care menționa: „Acest proces, care a început în a doua jumătate a secolului al XX-lea, tinde să creeze în societate o structură informatică unitară, care să servească" fiecărui cetățen, fiecărei unități organizatorice, societății în ansamblu. Același autor a utilizat și conceptul de *societate a cunoașterii*, recunoscut ca o etapă nouă a societăţii informaţionale, fapt consemnat la Sesiunea Consiliului European extraordinar de la Lisabona din 23–24 martie 2000. În *Raportul Comisiei Națiunilor Unite pentru Dezvoltarea Științei și Tehnologiei* (publicat în 1998) se menționează că prin conceptul *societate a cunoașterii* se accentuează că TIC (tehnologia informației și comunicării) nu mai este doar un instrument, ci „oferă un nou potențial de combinare a informațiilor (…) cu potențialul creativ al oamenilor". În perioada 2002–2006, conceptul de *societate a cunoaşterii* a fost utilizat în întreaga lume, fiind o prescurtare a termenului de *Societate bazată pe cunoaştere* (*Knowledge-based Society*).

---

[396] **CIOBANU, R**. „Legitimarea" domeniului protecției datelor cu character personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu character personal*. 28 ianuarie, 2014. Chișinău: USM, 2014, pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.

[397] IANCU, Șt. Societatea informațională - societatea cunoașterii sau societatea parțial informatizată? În: *Columna.* 2013, nr.2, p 61- 75. [citat 19.05.2015]. Disponibil: http://goo.gl/L4rY51.

Concomitent, în spațiul științific al Republicii Moldova, în cadrul diverselor centre de cercetare, s-a reacționat la schimbările ce marcau tot mai mult viața umană și socială, valorificând realitățile și expunându-se asupra particularităților societății informaționale. În particular, studii privind societatea informațională cu accent pe schimbările la nivel de societate și individ s-au derulat la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „N. Testemițeanu", în cadrul Catedrei de Filosofie și Bioetică. Referitor la cel de-al doilea concept, cel de *societate bazată pe cunoaştere*, acesta a început a fi utilizat în cadrul mai multor proiecte instituționale, realizate de institutele de cercetare ale Academiei de Științe din Moldova. În special, trebuie să remarcăm că o perspectivă de natură interdisciplănară asupra societății bazate pe cunoaștere și a modului în care aceasta se manifestă în spațiul unor domenii disciplinare (știința politică, cea juridică, sociologie, demografie, filosofie ș.a.) a fost inițiată în cadrul Institutului de Integrare Europeană și Științe Politice (care includea cinci subdiviziuni de cercetare: Ştiinţe Politice, Studii Europene, Sociologie, Filosofie, Demografie) și în Institutul de Istorie, Stat și Drept, unde activităţile principale ale colaboratorilor Institutului constau în realizarea de proiecte de cercetare vizând: interacţiunea dintre stat şi societatea civilă în Republica Moldova în contextul aprofundării reformelor democratice; examinarea oportunităţilor de valorificare a opţiunii de integrare europeană a Republicii Moldova; edificarea statului de drept; evoluţia stratificării sociale în condiţiile transformării societăţii; impactul modificării structurii demografice a populaţiei asupra dezvoltării socio-economice, tendinţele axiologice în societatea bazată pe cunoaștere, prioritățile statului de drept și rolul RM în configurarea globală. Direcții de cercetare cu referire la noi realități în materie de reglementare juridică au fost explorate de tineri cercetători din cadrul diferitor centre științifice: USM, ULIM, AȘM, pentru ca să fie implementate în proiecte științifice, în elaborarea tezelor de doctorat și identificarea noilor domenii, ca Dreptul informațional, Protecția datelor cu caracter personal, Dreptul mass-media, ș.a., în noi programe de masterat (Drept public și guvernare electronica), materializate în activități instituționale, în structura Centrului Național pentru Protecția Datelor cu Caracter Personal al RM, dar și în noi forme simplificate de realizare a activității profesionale, cum ar fi *parajuristul*, precum și noi forme de manifestare a drepturilor și libertăților fundamentale, ca *Protecția Drepturilor Omului online*.

Pe aceeași undă se înscrie studiul *Securitatea informațională din perspectivă mediatică*, coordonat de I. Bunduchi, care și-a asumat cercetarea „stării de lucruri în care se găsește la ora actuală spațiul informațional al RM (…), în vederea ajustării normelor legale și punerii în aplicare a celor existente. Astfel, se menționează: „În formarea culturii civice, un element de

bază îl reprezintă informarea și accesul liber la informație (…). Informația este forma primară de obținere a cunoașterii, iar fluxul liber al informației este un principiu de bază al democrației”[398].

În Republica Moldova noţiunea de societate informaţională apare, oficial, odată cu asumarea parcursului european şi este instituţionalizată prin adoptarea Hotărârii Guvernului nr. 255 din 09.03.2005 privind *Strategia Naţională de edificare a societăţii informaţionale* - „Moldova electronică”[399], fiind percepută ca o formă nouă a civilizaţiei umane, mult mai perfectă, în care accesul egal şi universal la informaţie, în corelaţie cu o infrastructură informaţională şi de comunicaţii dezvoltată, contribuie la o dezvoltare social-economică durabilă, la reducerea gradului de sărăcie, la îmbunătăţirea calităţii vieţii. Acest document a avut un rol important în crearea unui cadru mai favorabil pentru dezvoltarea tehnologiilor societăţii informaţionale şi pregătirea terenului pentru paşii următori, chiar dacă din cele 177 acţiuni ale Planului de acţiuni al *Strategiei naţionale de edificare a societăţii informaţionale* „Moldova electronică” (2005) au fost realizate mai puţin de jumătate. În același timp, a fost creat cadrul normativ-juridic necesar, în total cca 20 legi, 80 hotărâri de Guvern, cca 70 documente conceptuale aprobate vizând sistemele informaţionale ale autorităţilor publice, mai mult de 20 documente de reglementare cu caracter general şi 75 – cu caracter individual, emise de Agenţia Naţională pentru Reglementare în Comunicaţii Electronice şi Tehnologia Informaţiei. Cadrul instituţional s-a îmbunătăţit prin crearea Ministerului Tehnologiei Informaţiei şi Comunicaţiilor şi a instituţiilor specializate – Centrul de Guvernare Electronică şi Centrul Naţional pentru Protecţia Datelor cu Caracter Personal. În anul 2011, a fost aprobat Programul Strategic de Transformare Tehnologică a guvernării „e-Transformare”, susţinut de Banca Mondială, etc., punându-se, astfel, în aplicare *Strategia naţională de dezvoltare a societăţii informaţionale* „Moldova Digitală 2020”[400].

În consecință, sesizăm o evoluție vertiginoasă a societății, dar și a acțiunilor dirijate din partea factorilor de decizie în direcția valorificării oportunităților oferite de societatea informațională, care au impact și asupra dezvoltării unor dimensiuni distincte în știința juridică, dar și asupra configurării relațiilor dintre cele trei puteri în stat, care, la momentul actual, nu mai pot fi delimitate în totalitate, dar nici nu pot fi tratate în afara unei puteri noi – puterea media.

---

[398] BUNDUCHI I. *Securitatea informațională din perspectivă mediatică.* Studiu național. Chișinău, 2016. 109 p. [citat 17.11.2018]. Disponibil: https://soros.md/publication/securitate-informationala-perspectiva-media-studiu.

[399] Hotărârea Guvernului: nr. 255 privind Strategia Naţională de edificare a societăţii informaţionale – „Moldova electronică” din 09.03.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citat 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.

[400] Hotărârea Guvernului: nr. 857 cu privire la Strategia naţională de dezvoltare a societăţii informaţionale „Moldova Digitală 2020” din 31.10.2013. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 08.11.2013, nr. 252-257, art. 963. [citat 03.04.2020]. Disponibil: http://old.mtic.gov.md/ro/transparency/hotarire-nr-857-din-31102013-cu-privire-la-strategia-nationala-de-dezvoltare-societatii.

Cele mai mari presiuni vin pe dimensiunea respectării ori, mai degrabă, nerespectării drepturilor omului. În acest sens, O. Predescu, în *Scurte considerații aspra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană*[401], menționează: „Democraţia ca formă de organizare şi de conducere a societăţii trebuie să se adapteze la noile realităţi impuse de tehnologia digitală, mai ales printr-un anumit tip de *revoluţie educativă* şi *culturală*. (…) Democraţia în epoca digitală presupune, în primul rând, recunoaşterea unui *drept fundamental de acces la spaţiul digital"*. Evaluânt oportunitățile oferite de era digiatală, autorul indică mai multe aspecte legate de necesitatea reconfigurarii sistemelor de drept, în special în raport cu drepturile și libertățile fundamentale ale omului, deoarece în prezent sunt sesizate amenințări la adresa unor principii ale statului de drept sau încălcări ale dreptului la viaţă privată.

În condițiile erei digitale devine necesar a răspunde la mai multe întrebări: Conținutul DUDO mai este în vigoare sau necesită unele revizuiri în direcția completării conținutului drepturilor și libertăților fundamentale? Ce se întâmplă cu respectarea drepturilor omului în era digitală, facilitează, oare, aceste avantaje respectarea sau creșterea respectării drepturilor omului sau viciversa? Există vreo legătură între societatea informațională și drepturile omului? Care sunt particularitățile juridice ale societății informaționale și cum se manifestă ele pe dimensiunea statului de drept și drepturilor omului? Astea și multe alte incertitudini devin întrebări de căpătâi pentru cercetători, juriști, politicieni, practicieni, oameni simpli, care își doresc ca să li să se facă dreptate, să le fie respectate drepturile, să aibă oportunități de a-și valorifica potențialul în direcția dorită ș.m.a.

Statul de drept și problematica drepturilor omului pune într-un întreg realități sociale, arii disciplinare disctincte, dar care se suprapun, probleme de actualitate, ce și-au dat întâlnire în acest cadru, în vederea unei abordări consecvente, în condițiile în care trăim într-un mediu social, politic și juridic de o incontestabilă complexitate. Indubitabila relevanță a problematicii drepturilor omului este demonstrată, o dată în plus, de faptul că nici țara de origine, nici instituţia de apartenenţa, nici vârsta, nici pregătirea profesională nu este un impediment în a fi interesat de calitatea de cetăţean şi de om. Trăind într-un mediu al tehnologiilor de vârf, al cunoașterii și informației, avem obligația de a revedea periodic modalitățile în care tratăm domeniile de referință în care activăm, mediul în care informația și cunoștințele au devenit factori esențiali ai dezvoltării, dar și resurse la fel de importante ca și valorile. În acest sens, S. Colesca, în *Informatizarea administrației publice,* menționează că, odată cu valorificarea tehnologiilor

[401] PREDESCU, O. *Scurte considerații aspra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană.* [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/3437/scurte-consideratii-asupra-dreptului-la-protectia-datelor-cu-caracter-personal-in-era-digitala-din-perspectiva-europeana.

informaționale în diverse domenii, a prins contur o etapă nouă în evoluția comunităților – societatea informațională[402].

Astfel, în cele ce urmează, vom încerca să ne expunem asupra a trei direcții prioritare: una este dictată de realitățile societății informaționale; alta – de modalitatea în care în contextul acesteia rămâne relevantă problematica drepturilor omului; și, într-un final, a treia se referă la sarcina științei dreptului în aprecierea acestei realități, deloc simple, și la standardele de științificitate pe care ar trebui să le întrunească sau la care poate să aspire, pentru a se menține pe linia de plutire. „Caracterizată de o mare diversitate de conotaţii, adesea controversate, globalizarea, în calitate de fenomen actual, se regăseşte în toate domeniile vieţii, determinând schimbări majore la nivel social[403]. Despre globalizare putem vorbi din mai multe perspective ale efectelor asupra economiei, tehnologiei, migraţiei, oamenilor, culturii etc. Unele studii de specialitate demonstrează că sunt cinci domenii fundamentale, asupra cărora are influenţe şi efecte globalizarea (economia, politica, mediul, societatea şi cultura)[404]. Vom completa șirul, considerând că și dreptul este nu mai puțin marcat de procesele ce au loc sub impactul globalizării și digitizării. În toate aceste aspecte, globalizarea are tendinţa de universalizare, de evidenţiere a ceea ce este comun şi afectează în ansamblu fiecare dintre aceste domenii în parte. Astfel, conotaţiile pozitive ale globalizării ne interesează mai puţin în acest context (creează oportunităţi, creează conexiuni și crește gradul de comunicare dintre state și oameni, oferă condiţii de mobilitate etc.), în schimb ceea ce se înscrie în conotaţiile negative, unele fiind mai puţin motivate, altele totuşi rămânând importante, trebuie să ne preocupe. În acest sens, în primul rând, trebuie să ne intereseze pierderea individualităţii, intimităţii şi dreptului la decizie individuală a omului, în calitate de membru al unei societăţi tradiţionale, în care nu mai există siguranţă şi ordine, ci, mai degrabă, un haos planetar, în care omul devine doar o unealtă în planurile şi interesele globale[405]. Şi asta pentru că evenimentele la care asistă omul societăţii contemporane, în afara voinţei sale sau chiar fiind impus de circumstanţe de a fi printre actorii implicaţi activ în diverse realităţi, şi face ca să ne punem semne de întrebare, să medităm asupra posibilităţii sau imposibilităţii integrităţii societăţilor umane, posibilității sau imposibilității mecanismelor juridice de a proteja ființa umană. Arealul problematic asupra căruia se revine este

[402] COLESCA, S. Informatizarea administrației publice. În: *Administrație și management public*. 2005, nr.4, pp.42-48. [citat 17.10.2019]. Disponibil: http://goo.gl/komLBj.
[403] BAUMAN, Z. *Op. cit.,* p. 8.
[404] STIGLITZ, J. *Globalizarea. Speranţe şi deziluzii*. Bucureşti: Editura Economică, 2005. 448 p. ISBN 9735907666 p.12.
[405] **CIOBANU, R.** Valorificarea perspective interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere.* Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.

raportat atât la individ, cât și la societate, atât la dreptul privat, cât și la cel public, internetul și tehnologia devenind un spațiu public, în care se întâlnesc state, instituții și oameni.

Pe această dimensiune, *Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*[406] stabilește toate drepturile personale, civice, politice, economice și sociale, de care beneficiază cetățenii Uniunii Europene, și completează sistemele naționale. Pe plan judiciar, C.E.D.O. şi C.J.U.E. au demonstrat, mai ales în ultimii ani, că doresc să joace un rol important în edificarea unei societăţi digitale, în acord cu exigenţele democraţiei şi statului de drept. În acest sens, Parlamentul European insistă asupra stabilirii unui echilibru, pe de o parte, între creșterea securității și combaterea criminalității și a terorismului și, pe de altă parte, între protecția vieții private și a datelor cu caracter personal, astfel încât politicile de sector să integreze aceste drepturi fundamentale încă din stadiul elaborării. Parlamentul a adoptat diverse rezoluții referitoare la aceste aspecte sensibile și, în special, cu privire la supravegherea electronică în masă a cetățenilor UE. Curtea de Justiție a Uniunii Europenea pronunțat o serie de hotărâri importante referitoare la compatibilitatea lor cu Carta legislației Uniunii privind combaterea infracțiunilor grave și a terorismului, de exemplu: Digital Rights Ireland Ltd (C-293/12), Tele2 Sverige AB (C-203/15), Maximillian Schrems v Comisarul pentru protecția datelor (C-362/14), și PNR Canada (Aviz 1/15) [407].

Riscurile implicate de dezvoltarea tehnologiilor, în detrimentul valorilor general-umane, al drepturilor fundamentale, al moralităţii etc. au fost puse în evidenţă încă în secolul trecut, încercându-se a se atrage atenţia asupra faptului că expansiunea tehnologiilor provoacă o creştere a instinctului de autodistrugere și explicând criza societăţilor prin preponderenţa valorilor materiale asupra celor morale (capabile a asigura realizarea binelui) şi că tehnologiile ar fi incompatibile cu libertatea umană, cu dreptul la viața privată. Prioritizarea materialului în defavoarea spiritualului este o dominantă a vieții individului în formula actuală a unui stat de drept declarat formal, formulă în care se identifică atât lipsa de integritate a individului, cât și a societății. Societățile constituite în concordanță cu idealul statului de drept, din cauza acțiunilor umane, a luat o turnură inversă normalității, astfel încât se creează senzația că se află în proces de dezintegrare, iar problematica integrității este una ce se află în centrul atenției în spațiul public contemporan, în jurul căreia se construiec mituri, se distrug instituții, se instituie actori care eliberează certificate de integritate (Autoritatea Națională de Integritate) ș.m.a., care

[406] Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. [citat 01.05.2015]. Disponibil https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF.

[407] Hotărâri ale Curții de Justiție Europene. [citat 30.09.2020]. Disponibil: http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=205267

dovedesc, mai degrabă, lipsa de integritate la nivel de individ și societate, decât instrumente de testare a integrității, în vederea instituirii în practica RM a unor tradiții, modele comportamentale orientate spre configurarea socială în jurul unor valori spirituale autentice.

Confom DEX[408], termenul *integritate* are câteva semnificaţii: 1. Însuşirea de a fi integru; cinste, probitate; incoruptibilitate; 2. Însuşirea de a fi sau de a rămâne intact, întreg; 3. În sintagma *Integritate teritorială* - principiu de bază al dreptului international, potrivit căruia fiecare stat are dreptul să-şi exercite deplin şi nestingherit suveranitatea asupra teritoriului său. În cazul nostru, cel de-al doilea sens este atribuit societăţii în care există omul, prin drept, în statul contemporan. Paradoxal, dar globalizarea este definită la fel ca *reunire într-un tot a elementelor disparate; a judeca o problemă în ansamblu*[409], ceea ce, în fond, este apropiat de sensul atribuit termenului *integru*. În atare condiții, problematica drepturilor omului nu s-a epuizat, pierzându-și din actualitate, mai mult ca atât: a revenit cu o deosebită acuitate. Pentru a demonstra acest fapt, vom urma două moduri de abordare: unul retrospectiv-reflexiv, altul – prospectiv-explicativ.

Noțiunea de *drepturi ale omului* este „astăzi referința politică și morală comună în Occident (…), o asemenea unanimitate asupra unui principiu ultim de moralitate și legitimitate este extrem de rar (…). Dar ea a fost multă vreme contestată (…). Abia în anii 70 și la începutul anilor 80 ai secolului care tocmai s-a încheiat, ea a reușit să nu mai fie deloc contestată”[410]. Cu toate acestea, în condițiile societății bazate pe cunoaștere, ale tehnologiilor de vârf, ale globalizării și mondializării, problematica drepturilor omului a re-devenit una de absolută noutate, de parcă doar astăzi a început să fie valorificată, chiar dacă a trecut de a 70-a aniversare a sa. Subiectul drepturilor omului – adică fundamentele lor intelectuale și asigurarea respectării lor – este unul central în lucrările autorilor contemporani.

Cu adânci rădăcini în istorie, Drepturile omului sunt realitatea ce însoțește existenţa socială a individului, existență subordonată sistemului dreptului, ceea ce, implicit și concomitent, trimite la caracterul social și rațional al drepturilor fundamentale, conturate încă din antichitate, când filosofi ca Platon și Aristotel au abordat drepturile inerente fiinţei umane. In opinia lui D. Mazilu[411], Seneca lansează una din tezele fundamentale ale teoriei privind drepturile omului: *Omul este ceva sfânt pentru semenul său.* Pentru aceasta, omul este o valoare căreia niciun alt om nu are dreptul să-i aducă vreo atingere. La fel, acesta spune: „Nu dispreţui pe nimeni, căci ceea ce se impune faţă de aproapele tău este respectul, un respect pe care, oferindu-l, ți se oferă

[408] *Dicționarul Explicativ al limbii române* (on-line). [citat 13.09.2015]. Disponibil: https://dexonline.ro/.
[409] MARCU, F. *Marele dicţionar de neologisme*. Bucureşti: Saeculum, 2007. 1080 p. ISBN: 973-8455-10-8.
[410] MANNENT, P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2001. 333p. ISBN 973-50-0548-4. p 160-161.
[411] MAZILU, D. *Drepturile omului. Concept, exigenţe, şi realităţi contemporane*. Bucureşti: Lumina Lex, 2003. 447 p. ISBN 973-588-244-2.

în schimb, în mod firesc şi necesar". Or, dacă analizăm afirmaţia „Toate fiinţele umane se nasc libere şi egale în demnitate şi în drepturi," percepută ca judecată de valoare, atunci termenul *drepturi* aparţine dreptului, cel de *demnitate* – moralei, iar termenul *fiinţă umană* e propriu antropologiei filosofice. Deci, în acest caz, dăm dreptate lui Gh. Mihai[412], atunci când afirmă că acest enunţ uneşte spiritul filosofic, juridic şi cel moral, iar un stat care-şi fundamentează dreptul pe acest principiu nu este stat de drept, ci stat cultural, căci principiul nu este de drept, ci etico-filosofico-juridic. O contribuţie deosebită la înţelegerea esenţei drepturilor fundamentale ale omului, pe care le-a contrapus autorităţii discreţionare a statului, a adus teoria dreptului natural, teorie ce susține că statul are un ţel suprem, acela de a asigura libertatea, pentru că oamenii trebuie să fie liberi şi să se bucure de libertate.

Mare personalitate a culturii românești, P. P. Negulescu[413] afirmă că drepturile omului se regăsesc încă în Renaștere, la originea renașterii valorii de sine a omului, un om liber în judecată și în acțiunile sale, față de autoritățile tradiționale. El începe să se considere pe sine ca întreg, să se descopere că are și drepturi, nu numai datorii și să dorească mai presus de toate libertatea de a fi el însuși, de a gândi și lucra prin sine însuși.

Teoriile ce se referă la originea drepturilor omului (teoria dreptului natural, teoria individualistă, teoria drepturilor reflexive, teoria caracterului subiectiv al drepturilor omului etc.) explicitează că Drepturile Omului reprezintă consecinţa generalizată a raporturilor interpersonale, ele reflectă interesul general al umanităţii. Rezultă că interesul general şi cel personal apare ca o premisă pentru a fi satisfăcute anumite necesităţi comune, care sunt determinate de existenţa socială a individului, raportată la o altă realitate, meta-realitate, gândită şi re-gândită, subordonată în totalitate unor rigori logice şi metodologice.

Dacă acceptăm sugestia lui Kant, vom spune atunci simplu: declarând drepturile omului, omul își declară propriul majorat. „Proclamând drepturile omului, declarând că „oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi", democrația face să apară, în paralel cu societatea reală plină de inegalități și de dependențe, promisiunea unei alte societăți, unde semințele libertății s-ar răspândi fără opreliști"[414]. Dacă pentru Kant drepturile omului sunt impuse de raționamentul conștient al tuturor ființelor umane în calitatea lor de subiecți liberi, atunci pentru H. Arendt sunt convenții, forme de recunoaștere, stabilite de comun acord. H. Arendt considera că „drepturile omului nu reprezintă o simplă chestiune de speculație morală sau filosofie juridică, ci, mai degrabă, o problemă de politică juridică, de promovare a unor forme noi și eficiente de

[412] MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timişoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.9.
[413] NEGULESCU, P.P. *Filosofia Renaşterii.* Bucureşti: Editura Eminescu, 1986. 843 p.
[414] MANNENT, P. *Op.cit.*, p.167 și p.169.

solidaritate și implicare”[415]. Este de remarcat că H. Arendt se expune asupra drepturilor omului, în perioada de după război, când, traind experiența de refugiat, a și considerat că evenimentele demonstrează lipsa de conținut a discursului despre drepturile omului. „Drepturile omului, considerate inalienabile, s-au dovedit a fi inaplicabile – odată ce au apărut oameni care nu mai erau cetățeni ai unui stat suveran”[416].

Astfel, observăm că peste secole tema drepturilor omului, așa cum a fost, a mai rămas un permanent subiect de interes. În această ordine de idei, mai mult decât orice în contextul zilelor de azi, în condiții de criză pandemică, în tendința masivă de digitizare ș.a. problematica drepturilor omului trezește noi semne de întrebare nu doar cetățenilor, dar și reprezentanților instituțiilor de stat, a mediului academic, care își doresc – de fapt și de drept – să se bucure de prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului. Or, așa cum au acceptat mulți dintre cei care înțeleg profunzimea acestor probleme, găsesc atât de adevărată afirmația: *Drepturile nu se cer, nu se primesc, dar se trăiesc.*

Cu o deosebită acuitate subiectul abordat de H. Arendt se resimte în condițiile realităților social-statale ale RM de astăzi, care se confruntă, pe lângă multe alte probleme, și cu cea a depopulării datorate migrației, și cu cea a drepturilor celor care au plecat. Profesorul E. Aramă, în *Repere metodologice pentru studierea și alicarea dreptului*, menționează: „Doctrina și practica juridică pun tot mai frecvent și mai mult formulează întrebări referitoare la posibilitățile juridice de a proteja drepturile persoanei, declarată a fi valoarea supremă în statul ce tinde a deveni de drept, având în vedere procesul dinamic de evoluție a relațiilor sociale contemporane”[417] . Parlamentul RM[418], prin Hotărârea nr.217-XII din 28 iulie 1990, a proclamat aderarea Republicii Moldova la Declaraţia Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948, fapt ce implică asumarea efortului ca legislaţia naţională în domeniul apărării drepturilor omului şi aplicarea acesteia pe teritoriul său să corespundă standardelor internaționale şi normelor stabilite şi, într-un final, să se realizeze binele comun. Dar de ce peste zeci de ani, în cele mai diverse surse vom identifica opinii care vorbesc despre încălcarea drepturilor fundamentale. Spre exemplu, rezultatele studiului *Percepţii asupra drepturilor omului în*

[415] ISAAC, J. *Op. cit.,* p.80.
[416] *Ibidem,* p.83.
[417] ARAMĂ, E. *Op.cit*., p.25.
[418] Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28 iulie 1990 cu privire la aderarea la Declarația Universală a Drepturilor Omului şi ratificarea pactelor internaţionale ale drepturilor omului. În: *Tratate internaționale,* 30.08.1990, nr.1, art.09. [citat 20.09.2017]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115562&lang=ro.

Republica Moldova[419], mediatizat de Ziua Internațională a Drepturilor Omului (2018), arată că 7 din 10 locuitori ai Republicii Moldova consideră că drepturile lor sunt încălcate în mod sistematic. La fel, conținutul *Raportului privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în 2018*[420], prezentat de avocatul poporului M. Cotorobai, la fel trezește nedumeriri, întrebări, îngrijorări. Ce putem face în atare condiții? Cum poate fi evitată încălcarea drepturilor omului? Cum pot fi respectate drepturile omului-cetățean al Republicii Moldova, care se identifică cu cultura altui stat, trăiește emoțiile evenimentelor din mediul care i-a oferit oportunitatea de a-și satisface necesitățile, ale celor care au plecat? Vom face referință, în acest caz, la opinia lui A.Supiot[421], care menționează: „Nu este suficientă o proclamare a egalității pentru ca ea să existe"; parafrazându-l, vom spune că nu este siuficient ca drepturile fundamenale să fie proclamate, pentru ca să fie respectate. Mai mult ca atât, avem nevoie de mecanisme care permit o hermeneutică socială și umană a drepturilor omului. Astfel, dacă anterior, în alte rânduri[422], indicam două dimensiuni relevante: una, epistemologică, vizând reevaluarea standardelor de științificitate a dreptului, alta, metodologică, ce relevă, concomitant, metode și principii de cunoaștere și aplicare a dreptului, atunci, în acest caz, completăm cu reiterarea revenirii la o hermeneutică a dreptului din perspectiva realităților actuale, dar și cea a respectării drepturilor omului în condițiiile societății digitizate.

Declarația Universală a Drepturilor Omului, care are ca obiectiv încurajarea respectării drepturilor omului şi libertăților acestuia, promovează drepturile personale, civile, politice, economice, sociale şi culturale ale omului. Drepturile omului (care includ: dreptul la viaţă, dreptul la libertate, dreptul la securitate, dreptul la un proces corect, dreptul de a gândi liber, dreptul la o opinie proprie, dreptul la educaţie etc.) reprezintă principalele condiţii care permit fiecărei persoane să-şi dezvolte şi să-şi folosească cât mai eficient calităţile. Ele decurg din dorința firească a omenirii de o viaţă în care demnitatea şi valoarea fiecaruia este respectată şi protejată. Referitor la drepturile omului M.-R. Solcan[423] menționează: „F. Hayek găsește printre rădăcinile ideatice ale Declarației cele patru libertăți despre care a vorbit Franklin D. Roosevelt: cele două libertăți tradiționale (libertatea cuvântului și libertatea credinței religioase) și cele două

---

[419] *Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova*. Studiu. Chișinău 2018. [citat 11.02.2019]. Discponibil: https://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/library/effective_governance/percep_ii-asupra-drepturilor-omului-in-republica-moldova.html.

[420] *Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în anul 2018*. 234 p. [citat 15.04.2019]. Disponibil: http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BBlbWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO.

[421] SUPIOT, A. *Op. cit.,* p.320.

[422] **CIOBANU, R.** Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Artpoligraf, 2018. p.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.

[423] SOLCAN, M.-R. *Arta răului cel mai mic*. București: Editura All, 1998. 133 p. ISBN 973-517-268-7. p.95.

eliberări (eliberarea de lipsuri și eliberarea de frică)". Cu toate acestea, printre cele mai semnificative, care ar putea fi catalogate ca încălcări flagrante ale drepturilor omului, H. Arendt, în *Origins of Totalitarianism,* include: crima în masă, tortura, deportarea; suprimarea sau persecutarea celor care sunt diferiți; reducerea la tăcere a indivizilor; lipsirea de drepturi politice. Or, odată cu decăderea drepturilor omului, oamenii au devenit conștienți de existența dreptului de a avea drepturi. Principalul imbold pentru apărarea acestor drepturi va veni din praxis-ul cetățenilor care cer respectarea acestor drepturi și care sunt hotărâți să apeleze pentru aceasta la mijloace politice. Așa cum afirma și A. Camus, remarcă și P. Mannent, în *Neither victims nor executioners:* prea puține putem aștepta de la guvernele din zilele noastre, odată ce ele există și acționează în conformitate cu un cod criminal. Noi putem spera doar să reconstituim totul din temelii, astfel încât să ridicăm o societate vie într-o societate muribundă[424].

Expresia *drepturile omului* (*iura hominis*), după toate aparenţele, este versiunea prescurtată a ceea ce tradiţia a desemnat ca drepturi naturale ale omului în calitatea sa de om, drepturi pre-politice, care revin omului în virtutea fiinţei sale proprii. Este vorba de omul aşa cum îl concepe tradiţia europeană, tradiţie din care Declaraţia îşi trage universalismul său. Din art.1 al Declaraţiei, adoptate de ONU în 1948[425], rezultă o perspectivă universalistă a acestora: *Toate fiinţele umane se nasc libere şi egale în demnitate şi drepturi.* Din această perspectivă universalistă problematica juridică contemporană nu se prezintă doar ca o afirmare a drepturilor omului, ci şi ca o proclamare a drepturilor cetăţeanului, ceea ce înseamnă că „declaraţia drepturilor omului este proclamaţia drepturilor omului cetăţean, cu care statul a încheiat un contract. Voinţa generală produsă de acest contract este una cetăţenească şi în niciun caz una omenească"[426].

Astfel, problema care în mod special intrigă spiritul este: Care sunt motivele și raţionamentele ce argumentează existenţa, perpetuarea și reactualizarea continuă a drepturilor omului? Fundamentul acestora poate fi etichetat doar ca esenţe de natură politico-juridică sau, poate, pot fi dezvăluite şi alte semnificaţii, luând în calcul noile realități? Sau, poate, cele din urmă și determină sentimentul de nerespectare sau încălcare a drepturilor fundamentale cetățenești?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom iniția abordarea prospectiv-explicativă, deschizând parantezele prin trimitere la două lucrări: *Strategiile statelor în economia politică*

---

[424] MANNENT, P. *Op. cit.*
[425] Declarația Universală a Drepturilor Omului. [citat 22.01.2019]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf.
[426] MUNTEANU, A., RUSU, S., VACARCIUC, O. *Manualul funcționarului public în domeniul drepturilor omului.* Chișinău: ARC, 2009. 325 p. ISBN 978-9975-61-932-5.

globală, autori R. Palan, J. Abbott, Ph. Deans, apărută ca rezultat al încercării de a examina modul în care statele reacționează și tind să dirijeze procesele legate de globalizare, și *Democratizarea,* autor J. Grungel, ce explică modul în care evenimentele globale au determinat și au creat oportunități politice, pentru o serie de state, pentru democratizare, la sfârșitul secolului al XX-lea și, în ciuda diversității presiunilor globale pentru democratizare, consolidarea ei are o determinare națională. În același timp, schimbările majore care s-au atestat începând cu sfârșitul secolului al XX-lea nu pot fi tratate în afara termenilor de globalizare, democratizare și drepturi ale omului. Or, nu poți să vorbești despre drepturile fundamentale ale omului în afara unor societăți ce împărtășesc valorile democratice. „Democrația a devenit o aspirație globală, idiferent de religie, cultură și nivel de dezvoltare (...). Contextul democratizării contemporane este globalizarea sau creșterea unor forme tot mai profunde ale interconectivității dintre societăți, cetățeni și organizații, dincolo de granițele statelor”[427]. Astfel, în spațiul european, și nu numai, statele au încercat să intre în standardele europene de protecție a drepturilor omului (*Convenția Europeană a Drepturilor Omului*), parcurgând două etape: una a entuziasmului, alta a realismului, fiindcă să nu uităm că respectarea drepturilor, ca și democratizarea, în cele din urmă, este o inițiativă profund umană. Anume perspectiva umană (dorită și trăită) asupra drepturilor omului determină reperele realității acestora.

O abordare bine sistematizată a relevanței drepturilor omului în present atestăm în lucrarea *Homo juridicus*[428], în care autorul formulează un adevăr incontestabil: omul a devenit centrul universului (religia umanității). Omul drepturilor omului este, în primul rând, un individ – atât în sens cantitativ (unitate), cât și calitativ (unicitate) al acestui termen de origine juridică (drept roman: *individus*). Și asta pentru că, într-o societate redusă la o colectivitate de indivizi în mod formal egali, cheia unei ordini juridice nu poate fi găsită în altă parte decât în competiția dintre indivizi. „Omul drepturilor omului este un subiect suveran (…), titularul unei demnități proprii (preambul Declarației universale), el se naște liber, dotat cu rațiune și titular de drepturi (art.1 DUDO)[429].

La cea mai superficială privire asupra conținutului Declarației Universale a Drepturilor Omului, vom putea identifica două planuri în care se exprimă acțiunea umană: unul – al legilor științifice (art. 27. Dreptul de a participa la progresul științific și binefacerile care rezultă din acesta; art. 17. Dreptul de proprietate; art. 23. Dreptul la muncă); altul – al legilor civile, care își au legitimitatea în mediul în care se aplică (DUDO art. 21-3; 21-1). Totodată, omul drepturilor

[427] GRUNGEL, J. *Democratizarea.* Iași: Polirom, 2008. 267 p. ISBN 978-973-46-1064-8. p.16, p. 21.
[428] SUPIOT, A. *Op. cit.,* p.283 și urm.
[429] Declarația Universală a Drepturilor Omului. [citat 22.01.2019]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf.

omului este o persoană (art. 22, 26, 29). „Fiecare are dreptul la recunoașterea tuturor legăturilor personalității sale juridice", proclamă DUDO din 1948 (art.6). „Dacă Declarația din 1948 a făcut ca personalitatea juridică să intre pe lista drepturilor omului, ea nu a fost inclusă, pentru că este necesară, din punct de vedere ethnic, exercitării tuturor celorlalte drepturi,… ci pentru că a făcut din această personalitate obiectul unui drept universal și imprescriptibil, consacrare completată de recunoașterea noilor drepturi ale omului, zise din a doua generație (art.27-2. Dreptul la o protecție a intreselor morale și materiale care decurg din orice opera științifică, literară sau artistică …).

Mai rămân în vigoare aceste două planuri în care se înscrie acțiunea umană? Și, oare, conținutul Declarației cuprinde realitatea și complexitatea omului societății globale? *Volens-nolens,* se impune revenirea la conceptul de globalizare și la particularitățile societății globale, care ne trimit la un *stat global* (formulă adaptată a conceptului *satului global* al lui McLuhan) – într-un caz, datorită faptului că acesta este tratat și asociat în corelație cu alți termeni, precum cei de *democratizare, mondializare, internaționalizare, societate informațională* etc., în altul, fiindcă la începuturile apariției sale, acesta era asociat cu presupoziția că statul se „erodează", în al treilea, pentru că procesul de globalizare este unul ce are caracter dinamic, motiv pentru care statele sunt impuse să concureze, să se adapteze, să se democratizeze sau să rămână în urmă. Cel din urmă aspect, lansat de autorii lucrării *Strategiiile statelor în economia politică globală,* a fost preluat de mulți autori, care erau adepții ideii că „statul nu este în declin și nu este destinat pieirii, ci, mai degrabă, se adaptează, reacționează și își păstrează integritatea în fața procesului globalizării"[430]. Astfel, autorii lucrării indică două repere, în baza cărora trebuie să se acționeze și reacționeze la schimbările din mediul global. „Pentru aceasta, trebuie să clarificăm, în primul rând, mediul structural, în cadrul căruia statele și societățile trebuie nu numai să funcționeze, dar și să supraviețuiască. În al doilea rând, trebuie să acordăm atenție proceselor prin care entități sociale atât de complexe, cum ar fi statele, reacționează și se adaptează la mediul global schimbător"[431]. Odată ce statelor li se impune necesitatea adaptării la tendințele globale, implicit și dreptul se va afla într-o situație similară, de adaptare, legitimare și reinterpretare a realităților sociale.

Totodată, globalizarea nu ar fi viabilă decât dacă este gândită nu ca un proces de uniformizare a popoarelor și a culturilor, ci ca un proces de unificare, ce se hrănește din diversitatea lor, în loc să o folosească, pentru a le face să dispară. În acest context, *hermeneutica*

[430] PALAN, R., ABBOTT, J., DEANS, Ph. *Strategiiile statelor în economia politică globală*. Chișinău: Epigraf, 2007. 274 p. ISBN 978-9975-903-18-9. p. 9.
[431] *Ibidem,* p. 33.

drepturilor omului[432], în calitate de metodă care duce la evitarea unilateralismului, devine parte integrantă a problemelor ridicate de liberalizarea schimburilor economice. Ținând cont de schimbările social-politice și juridice, de dezvoltarea științei și tehnicii, A. Supiot[433] identifică trei modalități de abordare a drepturilor omului:

1. ***Abordarea pozitivistă a drepturilor omului,*** cu referire, în special, la lucrarea *Drepturile la modul serios*, a lui R. Dworkin, în care, pe lângă multe alte momente relevante pentru perspectiva pozitivistă, sunt revizuite standardele epistemice ale teoriei dreptului. În particular, gândirea juridică pozitivistă se situează pe poziţia teoretică a considerării dreptului ca provenind şi exprimând voinţa cuiva, că raporturile, faptele, acţiunile juridice se explică prin această voinţă. Dar, dacă reieşim din premisa că nu există o voinţă universală şi aceeaşi pretutindeni, rezultă că nu există drept, în general, ci doar sisteme de drept pozitiv, fiecare sistem posedând propria explicaţie. În consecinţă, dacă nu există drept în general, nu există nici principii fundamentale de drept, adică principii pe care să se întemeieze orice drept pozitiv. Prin deducţie, ajungem la concluzia că pozitivismul juridic respinge ideea de drept, fapt ce atrage după sine şi respingerea ideii de subiect de drept, care, la rândul său, antrenează negarea umanismului juridic, negarea drepturilor fundamentale în calitate de drepturi subiective ale omului.

2. ***Dimensiunea dogmatică a drepturilor omului.*** Atrocitățile comise în sec. al XX-lea arată cât de indispensabilă este funcția dogmatică, dar și unde poate să conducă o tehno-știință emancipată de sub dogmatica drepturilor omului. Dar pentru ca drepturile omului să continue să îndeplinească această funcție dogmatică, trebuie ca interpretarea lor să evolueze odată cu dezvoltarea istorică și extinderea geografică a științei și tehnicii, devenind o resursă dogmatică comună, deschisă interpretării tuturor. Mulți autori și-ar dori să fundamenteze drepturile omului pe un adevăr științific, or, dacă renunțăm la tentația fundamentalismului științific, putem să recunoaștem cu temeinicie că drepturile omului sunt la fel de bine postulate instituțional: afirmații nedemonstrabile, care sunt cheia de boltă a edificiilor noastre juridice.

3. ***Drepturile omului în calitate de resursă comună a umanității.*** Această abordare este fundamentată de faptul că ea ia act de difuzarea obiectivă a modelului contemporan de stat de drept, dar și de recunoașterea drepturilor omului în societatea internațională. „O mare majoritate a Statelor au subscris în mod formal la Drepturile omului (…), însă, pentru ca să devină cu adevărat o resursă comună, ea trebuie să fie susceptibilă de apropiere neexclusivă”[434].

---

[432] **CIOBANU, R**. O hermeneutică a drepturilor omului în condițiile societății informaționale. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, pp.63-78. ISBN 978-9975-108-88-1.
[433]SUPIOT, A. *Op. cit.,* p.281-282.
[434] *Ibidem,* p.306.

Din succinta prezentare, mai degrabă reflexivă, asupra drepturilor omului în condițiile societății informaționale, reușim să cristalizăm un domeniu, care ar trebui să se regăsească în conținutul unei teorii a dreptului în tranziție – o hermeneutică socială și umană a drepturilor omului, capabilă de a evita unilateralismul în tratarea unui subiect atât de sensibil. „Există întotdeauna un decalaj între ceea ce realitatea socială oferă şi ceea ce se cunoaşte despre ea şi un altul, mai mare, între ceea ce se doreşte a fi o realitate viitoare şi ceea ce va fi să fie”[435].

Perioada complexă a realităților trăite în societatea cunoașterii, informării și tehnologiilor de vârf impune deschidere, revizuire, reevaluarea standartelor normative, revizuirea statutului științific al unor materii teoretice, în special cel al teoriei dreptului, chemată să ofere generalizări, explicații, conceptualizări în corelație cu particularitățiile tranziției. În special, vorbim despre particularitățile democratizării și ale incapacității unor state de a depăși starea în care sunt și a ajunge la standarde de democratizare, apropiindu-se de o valorizare a drepturilor și libertăților cetățenești, sau, poate, despre imposibilitatea realizării în practici social-politice și juridice concrete a mitului sistemului democratic, făcând referință la opiniile lui L. Boia[436], pe care le împărtășim.

De aceea o teorie a dreptului, raportată la această situație, așa cum remarcă și R: Dworkin[437], trebuie să fie deopotrivă normativă și conceptuală. Dimensiunea conceptuală, prin apelul la materii extrajuridice, cu grad de abstractizare mai larg, precum este filosofia, logica ș.a., devine capabilă de a-și realiza funcțiile sale disciplinare, punând în discuții permanente controversele practicii juridice, pentru a oferi explicații și aprecieri pertinente. Dimensiunea normativă trebuie să trateze o varietate de subiecte, cum ar fi: teoria legislației, o teorie a adjudecării și una a conformării – toate trei vizează problema referitoare la norma juridică din punctul de vedere al legiuitorului, judecătorului și simplului cetățean. Pentru autorul lucrării *Drepturile la modul serios,* teoria dreptului trebuie să depășească cu mult cadrul problematic al domeniilor juridice ramurale, plasându-se la nivelul de metaștiință, apropiindu-se de o perspectivă generalizantă, cuprinzând subiecte care nu sunt tratate în alte domenii, conceptualizându-le și, prin aceasta, manifestându-și nu doar individualitatea disciplinară, dar și utilitatea sa teoretico-practică. Creând interdependențe, oferind aprecieri, realizând delimitări și clasificări, teoria dreptului indică prezența unor standarde de complexitate, ce sunt absente în alte materii juridice.

---

[435] VOINEA, M., BULZAN, C. *Sociologia drepturilor omului.* [citat 23.04.2018]. Disponibil: http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/voinea/1.htm.
[436]BOIA, L. *Mitul democrației*. București. Humanitas, 2003. 160 p. ISBN 973-50-0343-0.
[437]DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.

Pornind de la aceste două dimensiuni (normativă și conceptuală), teoria drepturilor omului, în condițiile societății cunoașterii, își asumă prioritar înrădăcinarea responsabilității în cunoașterea, înțelegerea și interpretarea realităților social-politice și juridice actuale. Primii pași în această direcție sunt:

- Sistematizarea practicilor juridice existente și identificarea unor mecanisme alternative de realizare a funcțiilor dreptului, prin lărgirea arealului și instrumentarului teoretico-metodologic, susținut de evoluția și dinamica socială actuală;
- Integrarea într-un cadru epistemic instituționalizat unitar a factorilor de decizie, mediului academic, reprezentanților organelor abilitate cu elaborarea și aplicarea dreptului, care să trateze cu responsabilitate natura umană a dreptului.

Sintetizând cele expuse, înțelegem că nu este posibilă tratarea tradițională a problemelor de natură juridică ce țin de esența umană, de drepturile fundamentale, de statul de drept. Atât abordarea reflexivă, cât și cea normativă rămân a fi necesare, dar nu și suficiente. Așa cum menționează autorii *Sociologiei drepturilor omului*[438], este nevoie de o unire, prin spirit şi cultură materială şi deschisă spre înţelegerea altor culture, într-o lume din ce în ce mai controversată, contradictorie şi în schimbare.

2.3.2. Premise și valori de referință ale instrumentalizării teoretico-metodologice a dreptului

Dacă până nu demult existau viziuni disparate asupra realului, atunci în societatea cunoașterii este foarte complicat de a desemna o problemă ce ţine doar de domeniul juridic, social, economic, ori uman, ori doar de naţional etc., și nu de global (impunerea sancțiunilor Rusiei de către comunitatea internațională, în raport cu situația din Ucraina, este un caz de această natură și care desemnează realitatea în care se practică dreptul). În consecință, cei douăzeci de ani de la începutul secolului au accentuat tot mai mult necesitatea de a soluţiona cele mai complexe probleme sociale, politice, juridice, economice etc., în special, problemele globale ale omenirii, din punct de vedere al unei atitudini de ansamblu (inter-, multi- şi transdisciplinare), context în care, referindu-ne la materiile juridice, vom opina că teoriei dreptului îi revine dificila sarcină de a ajusta și canaliza cercetarea științifică a dreptului în direcția abordărilor de tip complex. Or, caracterizată de un înalt nivel de dezvoltare a ştiinţei, societatea contemporană determină creşterea interesului pentru viitor, pentru scopurile pe care trebuie să le urmărească şi orientările valorice, deoarece conceperea uneia ca superioară celeilalte sau dezvoltarea uneia în detrimentul alteia determină anumite riscuri, ce trebuie

[438]VOINEA, M., BULZAN, C. *Op. cit.*

anticipate, astfel încât dreptul să ofere instrumente necesare protecției omului și mediului în care acesta trăiește.

Astfel, trebuie să revenim la unele aspecte legate de influenţele globalizării asupra componentelor de bază ale societăţii, ale integrităţii acesteia, asupra schimbării valorilor umane şi asupra fiinţei umane, dar și asupra tiparelor clasice ale științelor despre om și societate, în special, asupra celor care se încadrează în știința juridică. Un alt aspect ce trebuie luat în seamă şi care trebuie să ne preocupe este influenţa valorilor asupra aprofundării şi extinderii fenomenelor (fie în direcție pozitivă, fie negativă) din societate, considerând existența valorilor un factor important al integrării, solidarizării, responsabilizării omului, dar și instrumente de prioritizare a acţiunilor umane prin prisma unor abordări interdisciplinare sau hibride[439].

Orientaţi spre identificarea unor variabile de referinţă în organizarea socială, a modului în care poate fi obţinută înţelegerea, consolidarea, cooperarea şi integritatea socială, considerăm oportună revenirea şi la modurile de înţelegere a ordinii sociale. Astfel, premisa de referinţă este cea după care ideea de ordine trebuie să fie una esenţială pentru organizarea socială, dar şi un instrument teoretico-metodologic în consolidarea forţelor în numele integrităţii sociale. Totodată, prin asumarea concepţiei lui F. A. Hayek[440], care introduce în circuit conceptul de *ordine spontană*, ce apare în rezultatul unui proces de adaptare continuă a indivizilor la noile realităţi, iar regulile şi instituţiile sunt rodul evoluţiei social-culturale, scopul acestora fiind de „a consolida certitudinea aşteptărilor”, vom considera ordinea juridică o condiţie obligatorie stabilitatea şi funcţionalitatea societăţii. În acest context, suficienţa condiţiei necesare poate fi asigurată de principiul responsabilităţii umane şi asumarea unui comportament, acţiuni conforme normelor sociale (indiferent de originea, forma de manifestare şi utilizare, normele întotdeauna au constituit un reper esenţial al acţiunii umane).

Astfel, constatăm că actualitatea pune semne de întrebare privind elementele disctinctive ale existenței umane, în condițiile unor societăți aflate în tranziție și ale eforturilor de constituire a unui stat de drept cu valori democratice. În contextul actual al condițiilor în care se realizează democratizarea societăților contemporane, globalizarea devine un factor de configurare și reconceptualizare a dreptului prin intermediul unor relații, interconexiuni și interrelaționări dintre societăți, cetățeni și organizații, nu doar în condițiile unui stat concret, ci și dincolo de granițele lui. În aceste circumstanțe, problematica valorilor sociale revine în actualitate, printre acestea

[439] ***Notă***: Termenul *ştiinţe hibride* este folosit de autorii DOGAN, M., PAHRE, R. (*Noile ştiinţe sociale*. București: Academia Română, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3.), pentru a desemna domeniile ce apar în rezultatul integrării ştiinţelor, ca o consecință a relațiilor de interdependență.

[440] HAYEK, F. A. *Drept, legislaţie şi libertate. O nouă formulare a principiilor liberale de justiţie şi economie politică.* Iaşi: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2014. 589 p. ISBN 978-973-703-904-0.

dreptatea, justiția, egalitatea, drepturile omului sunt supuse unei revizuiri atât din punct de vedere teoretic, cât și din perspectiva experiențelor practice, trăite de individ. A ne întoarce, *gândind asupra deja gânditului în căutarea identității*, după cum menționa M. Haidegger, nu mai este valabil, pentru că trăim alte timpuri, caracterizate de alte realități și scopuri. În acest sens, Grugel J., în *Democratizarea. O întroducere critică,* opinează că democrația descrie un set particular de relații dintre stat și societate. Dacă în prima perioadă de democratizare (realizată în sec. al XIX-lea – al XX-lea), societățile se aflau în căutarea egalității, securității, protecției și drepturilor, adică luptau pentru drepturi și cetățenie, atunci, la momentul actual, putem să vorbim despre căutrarea asigurării unui echilibru al puterii în interiorul societății civile. După părerea lui S. Huntington, procesul de democratizare a derulat odată cu cel de-al treilea val și are ca trăsătură distinctivă dimensiunea globală. Astfel, dimensiunile-cheie ale democratizării sunt statul, societatea civilă și ordinea globală sau globalizarea. „La nivel global și național, dezvoltarea economiei poate crea premise favorabile pentru democratizare, dar poate crea și multe inegalități sociale”[441], deoarece democratizarea este o inițiativă profund umană, consideră autorul citat.

Nemulțumirea cea mare este determinată de decalajul dintre ceea ce este în realitatea socială și ceea ce își dorește individul să fie, între este și trebuie, într-un final, între aspirații, dorințe, cunoștințe, așteptări și realități cotidiene pline de dezamăgiri. Omul cetățean solicită respectarea drepturilor sale în realitatea de azi, și nu în cea de ieri sau de mâine, chiar dacă ritmul vieții sociale este unul foarte alert, rapid și schimbător. „Faptul că există inegalitate la nivel global este dincolo de orice îndoială. Preocuparea morală față de nevoile, drepturile, bunăstarea și oportunitățile oamenilor împovărați și sărăciți este de asemenea de netăgăduit”[442]. De aceea revine în actualitate conceptul de *dreptate*, corelativ celui de *dreptate globală* și, odată cu ele, toate celelalte concepte, considerate fundamentul valoric al societăților democratice, al statului de drept.

Prin dimensiunea sa imperativă, cadrul normativ actual ne prescrie comportamente, ne obligă la conformism. Referindu-ne la realitățile sociale dintr-o perspectivă ontologică, putem încerca, o dată în plus, legitimarea existenței puterii/autorității statului ori căuta răspunsuri plauzibile la întrebările ce apar în relația dintre indivizi sau dintre individ și instituții, pentru a identifica premise ale echilibrului în interiorul societății civile. După cum putem reveni, dintr-o

[441] HUNTINGTON, S. Al treilea val al democrației. În: *Revista română de ştiinţe politice*. Vol. 2, 2002, nr. 1, pp. 18-39. [citat 22.12.2017]. Disponibil: https://baixardoc.com/documents/al-treilea-val-al-democratiei-samuel-p-huntington-5cba2fca925f9.

[442] MATEI, C. *Jürgen Habermas și Thomas Nagel. Tentația dreptății globale*. [citat 12.01.2019]. Disponibil: https://www.academia.edu/7403683/J%C3%BCrgen_Habermas_%C8%99i_Thomas_Nagel.

perspectivă axiologică, asupra fundamentelor valorice ale organizării sociale. Astfel, în căutarea de răspunsuri, unii rămân pe terenul conformismului și indiferenței, devenind docili, alții rebeli, preluând atitudini și comportamente extreme. Sau, poate, ar merita efortul, încercarea de a găsi mijlocul de aur (cum ziceau anticii), al relației dintre interesul individual și cel social, dintre persoană și comunitate, astfel încât să fie identificate premise ale echilibrului social, care satisfac individul, reflectă interesul general al societății și care creează condiții favorabile conștientizării complementarității drepturilor și obligațiilor.

În această direcție rămâne totuși să revenim, oricât de paradoxal ar părea, la sursele teoretice, doctrinare anterioare, care modelează forme de organizare socială, relevând avantaje și dezavantaje, modele dezirabile de comportamente umane, precum și elaborează teorii etice care scot în evidență valori și principii ale vieții în comun. Uneori contestate, alteori apreciate, acestea totuși oferă șansa de a putea înțelege cel puțin factorii, motivațiile, cauzele comportamentelor antisociale și ale rostului vieții umane. „Dreptatea își joacă în continuare rolul central în relațiile interumane, pentru că permite persoanelor să emită cereri cu privire la modalitatea în care anumite drepturi, bunuri etc. să fie distribuite”[443].

Textele juridice contemporane, în special cele care se referă la protecţia drepturilor omului, formulează un număr mare de concepte filosofice, care pot constitui o bază de consens și echilibru social (dreptate, echitate, justiție etc.). Printre diversitatea conceptelor abstracte cu care operează dreptul contemporan, cel de *dreptate* beneficiază de mai multe modalități de înțelegere[444]. De aceea, pentru a vorbi despre *dreptate*, e necesar a lua în considerare sensurile termenului *drept,* care pot fi identificate atât în limbajul obișnuit, cât și în unele teoretizări ale juriștilor, filosofilor, gramaticientilor și ale logicienilor. În limba română, termenul *drept,* specific terminologiei juridice, ca substantiv neutru, la singular şi plural, are sensul de „prerogative legale recunoscute unor persoane îndreptăţite *să aibă* sau *să facă* ceva”. Politica și filosofia sunt domenii care folosesc cel mai frecvent cuvântul *dreptate,* dar învestindu-l cu semnificații diferite. Fundamentul filosofic al termenului *dreptate,* adesea ignorat în dezbaterea politică, indică conotații și forță diferită ale cuvântului, în depedență de contextul în care este folosit. Putem identifica, cel puțin, două disctincții majore de folosire a cuvântului *drept*: în calitate de „dreptul unei persoane de a face ceva sau a acționa într-un anume fel”, care este diferit de a spune că „o faptă a cuiva este dreaptă”.

---

[443] *Ibidem.*

[444] **CIOBANU, R.** Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: USM, pp.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.

Totodată, menționăm că interesul pentru tema dreptății a fost una ce se regăsește încă în scrierile anticilor, cum ar fi, spre exemplu, lucrările lui Aristotel *Etica nicomahică* și *Politica*. Pentru Aristotel, dreptatea este caracterizată atât de o dimensiune morală, cât și de una rațională. Stagiritul sublinia necesitatea unei legislaţii raţionale şi a unui temei moral al dreptului în paradigma ideii de dreptate. Filosoful antic susţine însă că *voinţa dreaptă* are prioritate asupra *relei voinţe,* că voinţa dreaptă este *raţională.* Dreptatea, concretizată în prescripţiile şi normele imperativ-coercitive ale justiţiei, fiind o virtute, ar trebui să fie și o medie între nedreptate şi exces de dreptate, fapt ce nu este cu putinţă, dacă-i lipseşte temeiul moral[445]. Autorul român Eugeniu Speranţia distinge dintre sensul *substantival* şi cel *adjectival* al cuvântului, exemplificând: judecător drept, normă juridică dreaptă, lege dreaptă, om drept etc., dar şi în alte domenii: credinţă dreaptă (teologie), linie dreaptă (geometrie)[446].

Dreptatea, ca temă a științei juridice, dar și a politicului, filosofiei și eticii, a fost abordată fie în raport cu instituțiile societății, fie în relațiile dintre indivizi, fie între națiuni, societăți etc. Sfârșitul secolului al XX-lea, prin particularitățile sale, a determinat reînvierea interesului față de problematica dreptății. În acest sfârșit de secol, și-au făcut apariția lucrări ale lui J. Rawls[447], Habermas[448] și alți autori, ce au studiat, în calitate de temă centrală, dreptatea. Cercetătorul american J. Rawls propune o teorie a dreptății, care stabilește condițiile libertății și egalității indivizilor, dar și încearcă să determine viabilitatea acesteia în condițiile unei societăți care oferă libertatea conștiinței, recunoaște dreptul fiecăruia la propria opinie etc. Pentru J. Rawls, obiectivul societății este căutarea dreptății. Astfel, dreptatea nu trebuie să fie doar un concept abstract sau absolut, dar și rezultatul unui compromis sau a unei construcții raționale. Miroiu A., în lucrarea *Teorii ale dreptății,* menționează: „Pornind de la ideea că teoria dreptăţii este parte a teoriei alegerii raţionale, am ajuns acum la ideea că teoria dreptăţii se foloseşte de procedurile de alegere raţională. Căci presupunem acum că înseşi principiile dreptăţii, ale alegerii sociale raţionale, trebuie să fie tratate ca soluţia unei probleme de decizie raţională sau, mai exact, a unei probleme de acord raţional între indivizi. Astfel, pe de o parte, aceste principii caracterizează activitatea socială şi raţională, concepută ca o cooperare reciproc avantajoasă, tot aşa cum principiile de maximizare a utilităţii anticipate caracterizează activitatea individului raţional. Dar, pe de altă parte, aceste principii sunt ele însele obiect al unei activităţi raţionale particulare - cea de a consimţi la principii de cooperare”[449]. În consecință, dreptatea, de altfel ca și celelalte

[445] TSATOS, C. *Filosofia socială a vechilor greci*. București: Univers, 1979. 309 p. p.210.
[446] RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU,** R. *Op. Cit.*
[447] RAWLS, J. *O teorie a dreptății.* Iași: Universitatea „Al. I. Cuza”, 2011. 534 p. ISBN 978-973-640-654-6.
[448] MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. Iași: Polirom, 2006. 520 p. ISBN 973-46-0216-0. p.7.
[449] MIROIU, A. *Teorii ale dreptății*. București: Alternative, 1996. 280 p. ISBN 973-9216-11-0. p.229.

categorii-concepte-valori ale dreptului, este atribuită unor agenți raționali, capabili să facă abstracție de condiția socială, de situația lor economică, de starea sănătății, talente, proiecte personale etc. J. Rawls prezumă capacitatea ființelor umane de a fi rezonabile, corecte și dezinteresate. Astfel, în calitate de principii ale dreptății, autorul teoriei dreptății indică principiul libertății și cel al redresării inegalităților.

Discuțiile asupra modului în care este folosit conceptul *dreptate* ar putea fi tema unui studiu separat. La acest moment, vom împărtăși opinia lui J.-W. Lapièrre despre limitele existente în explicațiile pe care le formulăm, de obicei, în privința cuvintelor/conceptelor cu care operăm. El consideră obișnuința de a aborda realitățile de pe poziții contrare, trecându-le prin conceptele și definițiile cunoscute, drept o îngrădire a gândirii multilaterale și complexe, menționând în acest sens: „Limbajul – în consecință, și logica – ne invită să gândim din punctul de vedere al termenilor opuși, prin alternative (principiul terțiului exclus) și prin contradicții (principiul non-contradicției). Realitatea însă, prin bogăția inepuizabilă a miilor de nuanțe, prin extraordinara finețe a variațiilor și a gradațiilor, este ireductibilă la dualitățile grosolane ale limbajului. Gândirea dialectică trebuie să țină seama de multitudinea complexă, de varietatea în continuă mișcare a realului, combinând dualitățile pentru a obține seriile sau scările care „măsoară" îndeaproape realitatea mult mai fină și mai diversă decât instrumentele noastre de măsură și exprimare"[450].

În condițiile în care discuțiile despre democrație scot în evidență faptul că „democrația formală, care este un set de reguli, proceduri și instituții, nu este completată de democrația substanțială, caracterizată de un proces care trebuie reprodus continuu, un mod de reglare a relațiilor de putere, astfel încât să se maximizeze oportunitățile indivizilor de a influența și participa la dezbaterile privind deciziile cheie care afectează societatea"[451], se face utilă și necesară revenirea la fundamentele de natură normativă ale societăților contemporane. O dezbatere asupra dreptății devine cu atât mai necesară, cu cât o societate este mai divizată și cu cât apelurile la cooperare nu sunt auzite.

Legislațiile contemporane, în particular Constituțiile, cumulează, în egală măsură, „chestiuni juridice și morale, făcând validitatea unei legi să depindă de răspunsul la probleme morale complexe, precum problema dacă o anumită lege respectă egalitatea inerentă tuturor oamenilor (…). Actul este calculat astfel, încât să sporească ceea ce filosofii numesc înteres

[450] LAPIERRE, J.-W. *Viața fără stat?* Iași: Institutul European, 1997. 311 p. ISBN 973-586-017-1. p. 226.
[451] KALDOR, M., VEJVODA, I. Democratization in Central and East European Countries. In: *International Affairs*, V.1, 1997, nr.73, pp. 59-82. [citat 17.05.2017]. Disponibil: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf.

general, este calculat să producă mai mult beneficiu global decât prejudiciu"[452]. Chiar dacă omul contemporan trăiește într-o societate în care drepturile omului constituie fundamentul oricărui sistem de drept, după cum ideologia, filosofia, concepția dominantă reprezintă reperul oricărui sistem social-politic, totuși auzim, din ce în ce mai des, voci care vorbesc despre încălcări flagrante ale acestor drepturi, în particular, al dreptului la viață (cazul Andrei Brăguță, în RM, cazul George Floyd, în SUA). Aceste voci – fie ale mijloacelor media, fie ale ONG-urilor, fie ale organismelor internaționale etc. – ne determină să revenim, să regândim, să revizuim valorile, normele, principiile de viață individuale, instituționale și cele sociale, să stabilim conformitatea interesului particular cu cel general, să abordăm acțiunea umană ca fapt social împlinit și ca expresie a legalității/ilegalității, moralității/amoralității omului contemporan. Toate acestea, poate, ar reuși să ne ajute să înțelegem care sunt lacunele ce fac ca, în secolul tehnologiilor de vârf, al societății bazate pe cunoaștere, al raționalității, să înregistrăm încălcări flagrante ale drepturilor omului și să asistăm la *decadența morală* umană.

Noţiunea de *drepturi fundamentale*, după cum s-a menționat *supra*, face direct referire la filosofia drepturilor natural, inspirată din umanismul european. Dezbaterile privind drepturile naturale sunt deschise, ca urmare a unor situaţii noi, care apar în viaţa oamenilor, a diversificării nevoilor, a cererii unor noi revendicări. În consecință, problematica drepturilor omului beneficiază de mai multe perspective din care este tratată. Cea mai des invocată este abordarea juridică, dat fiind faptul că *a priori* se consideră că încălcarea oricărui drept aduce după sine intervenția legii, care urmează să readucă ordinea, liniștea, corectitudinea, redarea încrederii în puterea dreptului celui căruia i-a fost încălcat. Se reușește sau nu – e un alt aspect, legat de marea diversitate a factorilor fie de natură obiectivă, fie subiectivă, care intervin în procesul de aplicare a conținului normativ. Cel puțin, în ceea ce ține de legislație[453], Republica Moldova, similar altor state, încă de la debutul său ca stat idependent, prin Hotărârea nr.217-XII din 28 iulie 1990, proclamă aderarea la Declaraţia universală a drepturilor omului din 10 decembrie 1948, ratificarea Pactului internaţional cu privire la drepturile civile şi politice şi a Pactului internaţional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale, adoptate de Adunarea Generală a ONU la 16 decembrie 1966, ratifică, prin Hotărîrea nr.1298-XIII din 24 iulie 1997, Convenţia europeană pentru apărarea drepturilor omului şi libertăţilor fundamentale, încheiată la Roma, la 4 noiembrie 1950, ratifică, de asemenea, un şir de alte acte internaţionale ce reglementează standardele de bază ale drepturilor omului în anumite domenii, cum ar fi

[452]DWORKIN, R. *Op. cit.,* p.167 și p.172.
[453] *Planul national de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru 2004-2008*. [citat 17.09.2017]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/drepturile_omului/PNADO_2004-2008.pdf.

drepturile femeii, ale copilului, ale refugiaţilor, ale minorităţilor naţionale, precum şi un număr considerabil de convenţii ale Organizaţiei Internaţionale a Muncii (OIM). Republica Moldova depune eforturi considerabile pentru ca legislaţia naţională în domeniul apărării drepturilor omului şi aplicarea acesteia pe teritoriul său să corespundă standardelor şi normelor stabilite în documentele ONU, OIM, Consiliului Europei şi Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE). Un şir de convenţii şi pacte internaţionale fundamentale, la care Republica Moldova este parte (Pactul internaţional cu privire la drepturile civile şi politice, Pactul internaţional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale, Convenţia privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, Convenţia împotriva torturii şi altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, Convenţia asupra eliminării tuturor formelor de discriminare faţă de femei şi Convenţia cu privire la drepturile copilului), stipulează procedura de prezentare periodică de către statele membre a rapoartelor despre respectarea obligaţiilor asumate prin ratificarea acestor convenţii. O procedură similară este prevăzută şi de Convenţia-cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale. Republica Moldova a prezentat comitetelor respective ale ONU rapoarte asupra convenţiilor menţionate, rapoarte ce au fost examinate de comitetele abilitate, care au adresat Guvernului Republicii Moldova recomandări în vederea îmbunătățirii, perfectării bazei legale referitoare la drepturile omului, în calitate de filosofie și ideologie a statului de drept.

Astfel, de problematica drepturilor omului sunt preocupate autoritățile statale, organizațiile nestatale, oamenii de rând, precum și specialiști din numeroase domenii de activitate, precum jurnaliști, politologi, sociologi, juriști, filosofi, antropologi și mulți alți reprezentanți ai celor mai diverse domenii științifice. Totuși, indiferent de perspectiva de abordare a drepturilor omului, rămâne a fi cert un lucru, și anume că toate domeniile (socialului și umanului) sunt convergente și urmăresc un singur obiectiv – asigurarea condițiilor favorabile valorificării sociale a calităților umane, a respectării drepturilor fundamentale, acestea fiind expresie a nevoilor individuale și sociale ale omului-cetățean. Astfel, nevoia individului de a-i fi respectate drepturile se referă la activitatea instituțiilor care sunt menite să-i inspire sentimentul de siguranță și de valoare în sine, așa cum apare în formula kantiană, în care *omul este un scop în sine şi niciodată nu poate fi un mijloc.*

Practic, putem modela această situație în baza raportului dintre cerere (cetățeanul/individul) și ofertă (instituțiile, organele de drept, mediu social etc.). Pragmatic? Ironic? Mecanicist? Nu am zice. Or, atâta timp cât dimensiunea juridică domină viața socială, politică și privată, atâta timp cât cetățeanul este – prin formula hobbsiană a organizării social-statale – cel care și-a cedat drepturile și și-a asumat obligații, iar prin cea a lui J. Locke – în drept

de a desface contractul social, în condițiile în care una dintre părți nu-și onorează obligațiile, rămâne loc pentru perfecționare, revizuire, revendicare, raționalizare. Căci, probabil, încercând să-și asigure una dintre necesitățile fundamentale, cea de securitate, individul continuă să mai spere într-o formulă perfectă de organizare socială, unde îi vor fi asigurate condiții prielnice pentru dezvoltare și, cel puțin, va exista un mecanism, instrument prin intermediul căruia îi vor fi create condițiile sociale minime, în care nu-i vor fi încălcate drepturile cetățenești și va trăi într-o *societate dreaptă*. „Democratizarea presupune ca statele să facă promisiuni: că oamenii vor duce vieți mai sigure, că sistemul judiciar va funcționa imparțial, că populația va avea șansa unui standart de viață mai bun etc. Pentru ca toate acestea să aibă loc, statele trebuie să fie capabile să îndeplinească funcții complexe. În fine, statele trebuie să se bucure de o suveranitate necontestată”[454].

Organizarea domeniilor vieţii sociale prin intermediul normelor, subordonate principiilor, are menirea de a stopa sau diminua tendinţele negative, constituind unul dintre cei mai importanţi referenţiali ai acţiunilor sociale şi mecanism de trecere de la dezordine (haos, în termenii sinergeticii) la ordine, de la dezintegrare la integrare. Problema majoră este, în acest caz, cum putem reuşi validarea la nivel social a unora şi aceloraşi principii şi practicarea acţiunii sociale conforme acestora?

Răspunsul la această întrebare este codificat în alta: omul, prin natura sa, este o fiinţă individuală, dominată de egoisme, interese personale etc., aşa cum afirmă Hobbes în *Leviathan*, sau una socială, interesată de binele comun, bunastarea sa, dar şi a celor din jurul său? Aristotel[455] este cel care ne oferă răspunsul în *Politica* sa, afirmând că „este clar de ce omul este o fiinţă mai socială decât orice albină şi orice fiinţă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. (…) că singur el are simţul binelui şi al răului, al dreptului şi al nedreptului şi al tuturor celorlalte stări morale”. Pentru Aristotel, socialul este atât de propriu omului, încât fără el nu ar mai fi om, „căci, dacă nu poate ori nu are trebuinţă să se întovărăşească în societate, din cauza suficienţei sale, atunci nu este membru al statului, ci ori fiară, ori zeu”[456].

Astfel, revenind la întrebarea cum putem reuşi validarea la nivel social a unora şi aceloraşi principii şi practicarea acţiunii sociale raţionale în condiţiile actuale, conchidem că teoria dreptului, prin intermediul principiilor generale, dar și prin valorificarea teoriilor etice, formulează şi oferă principii universale ale acţiunii umane, definind concepte ca cel de *legal, ilegal, bine, rău, just, injust*, precum şi aşa-numitele etici aplicate, care optează pentru analiza

[454] GRUNGEL, J. *Op.cit.,* p.75.
[455] ARISTOTEL. *Politica.* Bucureşti: IRI, 2001, 522 p. ISBN 973-9437-67-4.
[456] *Ibidem.*

unor situaţii concrete de viaţă şi a unor valori determinate de tradiţii etc. În consecinţă, dacă pentru unii acţiunea umană e bună numai dacă e guvernată de principii normative, care-i asigură necesitatea şi universalitatea, pentru că ceea ce e valabil pentru toţi e obligatoriu pentru fiecare, atunci alţii încearcă să apropie teoria dreptului de teoriile etice și de practica vieţii sociale, prin raportare la situaţii particulare de viaţă, adica la practici juridice concrete.

Indiferent de abordare, fie teoretico-doctrinară, fie disciplinar-ramurală, conduita umană, în perimetrul social, trebuie să fie supusă unui proces de normare, cu alte cuvinte, ea nu poate și nu trebuie să se desfăşoare haotic, ci să se deruleze în mod organizat, după reguli şi principii consfinţite social, în care un loc aparte este şi trebuie atribuit normativismului juridic. Şi asta fiindcă „omul, dacă se smulge singur din această poziţie, indicată lui de ordinea naturală şi divină, între animal şi Dumnezeu, se transformă într-o fiinţă cumplită (…). Căci, după cum omul, în perfecţiunea sa, este cea mai nobilă dintre fiinţe, tot astfel, lipsit de lege şi de dreptate, este cea mai rea dintre toate”[457].

Deci, în cadrul teoretic al dreptului, două dimensiuni sau, poate, dominante se profilează: o dimensiune morală, care va pune miza pe contribuţia adusă în formarea şi educarea individului, după cum afirma şi Kant că „omul poate deveni om numai prin educaţie; el nu e nimic decât ceea ce face educaţia din el”[458]; alta – o dimensiune juridică, care va opta pentru responsabilizarea acestuia prin realitatea unei sancţiuni, ambele fiind unite de capacitatea individului de conştientizare a prestaţiei sale sociale, istorice şi culturale pe care o are. În acest context, devine actual acel *trebuie*, dar şi acea *datorie,* care domină moralitatea kantiană. Im. Kant, practic, este unicul dintre gânditori care consideră că moralitatea este o chestiune ce priveşte respectarea regulilor absolute – reguli ce nu admit nicio excepţie, ce trebuie respectate, orice s-ar întâmpla. Pentru Kant[459], există numai un tip de norme ce au valoare general-umană și trebuie transformate într-un imperativ de conduită.

Fără a intra în dezbaterile privind teoriile morale, dar luându-le în calcul, deducem cu uşurinţă că cele mai răspândite concepte explicative ale atitudinilor şi situaţiilor morale sunt direct proporţionale esenţei raţionale a fiinţei umane şi pot fi generalizate în aşa concepte ca voinţa, datoria_şi obligaţia, libertatea şi responsabilitatea, astfel ***teoria alegerii raţionale*** este una dintre variabilele de referinţă a integrităţii societăţii umane. Oare omul contemporan să fie unul iraţional? Ne-ar plăcea să nu fie aşa.

---

[457] *Ibidem.*
[458] KANT, I. *Despre pedagogie.* Bucureşti: Paideia, 2002. 78 p. ISBN 973-596-104-0. p. 17.
[459] KANT, I. *Critica raţiunii practice.* Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2010. 286 p. ISBN 9786068162317.

Or, aşa cum considera Hayek[460], în teoria alegerii rationale, ordinea spontană este un concept central. Ea poate servi la urmărirea mai multor scopuri individuale sau chiar conflictuale, căci nu se bazează pe scopuri comune, ci pe reciprocitate – pe reconcilierea unor scopuri diferite spre avantajul reciproc al indivizilor. Prin urmare, conceptul de *bine public*, într-o societate liberă, ar trebui definit ca o ordine abstractă, care nu urmăreşte niciun scop individual, oferindu-i fiecărui membru al ei cea mai mare şansă de a-şi folosi cunoştinţele pentru atingerea propriilor scopuri. De aceea Hayek îşi doreşte o societate în care statul îşi asumă sarcina de a face să fie observate regulile pe care este întemeiată ordinea spontană şi de a realiza alte servicii pe care ordinea spontană nu le poate furniza în mod adecvat, adică un stat care să-l oblige pe fiecare să vadă şi dincolo de propriul interes: reguli care-i privesc pe toţi, dar nu şi pe fiecare în parte.

În consecinţă, cea de-a doua variabilă în asigurarea integrităţii sociale, pe care o invocăm, este *moralitatea publică*, concept pe care îl regăsim în expunerile analitice ale gândirii juridice pozitive, în dezbaterea problemelor societăţii contemporane, în particular, la R. Dworkin[461]. Anume în acest concept se intersectează, în egală măsură, pragmatismul, pozitivismul, normativismul. Pentru moralitatea publică, funcţia normei (legii) este de a proteja ordinea publică şi decenţa, de a proteja cetăţenii de ceea ce este dăunător şi vătămător şi de a asigura suficiente garanţii împotriva exploatării şi coruperii altora. În susţinerea acestei afirmaţii, pot fi aduse, cel puţin, două argumente plauzibile: unul – orice societate are dreptul de a se proteja; altul – orice societate are dreptul de a-şi conserva propria existenţă. Deci, dacă recunoaştem acest drept al societăţii, înseamnă că ea are dreptul de a folosi instituţiile sale şi sancţiuni, pentru a aplica conţinutul normelor. „Societatea poate folosi legea, pentru a proteja orice lucru care este esenţial pentru existenţa ei şi compatibil cu integritatea societăţii.” Oare să ne fi luat cineva acest drept?

Secolul al XXI-lea, care a adus cu sine o mulțime de probleme la care încercăm cu toții să găsim soluții, a reușit să facă așa încât democrația și valorile democratice să devină o aspirație globală. În acest context, aspirațiile oamenilor, orientate spre democratizarea societăților, sunt raportate la condițiile social-statale concrete, dar și la standardele de viață ale altor societăți. Deschiderile în exterior, cunoașterea realităților sociale din alte medii culturale ș.a.m.d., oferite de globalizare, mai determină și creșterea așteptărilor indivizilor, a speranțelor într-un viitor mai bun. În consecință, globalizarea poate fi, în egală măsură, un obstacol și un sprijin în implementarea valorilor democratice, deoarece, în procesul de trecere de la un regim la altul,

[460] HAYEK, F. A. *Op. cit.*
[461]DWORKIN, R. *Op. cit.*

unele state reușesc să realizeze o tranziție spre democrație, altele eșuează, în cel de-al treilea caz, avem state care intră în categoria democrațiilor problematice.

Totuși societatea bazată pe cunoaștere oferă un pluralism valoric, invocat în cele mai diverse cazuri, dar și în cel al încălcării drepturilor, el însuși fiind o valoare în jurul căreia au fost construite comunități, state, societăți. Or, „o societate globală nu este un sistem, ci o totalitate concretă, formată din mai multe sisteme multistabile și asincrone”[462]. Realitățile societății bazate pe cunoaștere impun reevaluarea paradigmei științifice contemporane din perspectiva noilor condiții sociale. Optim, în cazul dreptului, ar putea fi actualizarea dimensiunii metodologice și epistemologice a dreptului, determinată de:

1. Necesitatea fundamentării noilor relități prin diversificarea modurilor de abordare, a metodelor utilizate, precum și a modalităților de obținere a unui surplus informațional, a creșterii cunoașterii științifice juridice;
2. Necesitatea cercetării particularităților sociale actuale prin comparare cu tradițiile existente de cercetare a jurisprudenței;
3. Necesitatea abordării complexe a sistemului social-politic și juridic actual prin raportarea la contextul global.

Cea din urmă mențiune ne „obligă”, într-un anumit fel, să preluăm principiul complexității ca pe unul de referință. Formulat în calitate de principiu al contemporanietății, complexitatea este chemată să identifice cel puțin un „motiv moral”, pentru a evita sporirea numărului de comportamente iraționale, precum ar fi violența nejustificată. Complexitatea conferă universului, încă de la începuturi, proprietățile necesare materiei pentru a urca treptele complexității. Acest proces este ghidat de căutarea stabilității la nivel material și de competitivitate la nivel animal. E. Morin, citat de J.-W. Lapierre, opinează că mutația în lanțul hominizării, care a dus la apariția lui *homo sapiens*, a făcut ca reglementarea socială să nu mai fie homeostatică, pentru că „indivizii din noua specie sunt organisme vii, dotate cu proprietate emergentă, legată de depășirea unui stadiu de dezvoltare a centrilor nervoși, care îi face nesociabili, în vreme ce ei nu pot supraviețui decât în societate, prin cooperare regulată și permanentă”[463]. Această proprietate este imaginația, care înseamnă lipsa de limită a dorinței. Competiția dorințelor duce la lipsa permanentă de satisfacție. O altă proprietate emergentă este cea care permite oamenilor să coopereze conform unui nou mod de reglementare socială, fiind vorba despre coduri de comportamente și de comunicare, completate de reglementarea politică, efectuată prin intermediul raporturilor de comandă și ascultare. „ Ascultarea nu poate exista fără

[462]LAPIERRE, J.-W. *Op. cit*., p.258.
[463] *Ibidem*, p. 254.

nesupunere. Nu există legitimitate fără contestație (…). Raporturile de comandă-ascultare, proprii societăților umane, se bazează pe credința colectivă într-un mit, într-o doctrină, într-o ideologie a autorității legitime”[464].

În această ordine de idei, conchidem că totuși cel mai puțin cercetat, în contextul social actual complex, rămâne a fi înțelegerea esenței factorului uman din perspectiva rolului său activ (social, moral, politic, juridic etc.), printr-o abordare convergentă a diferitor științe despre om. Dat fiind faptul că adesea savanții din domenii diverse (atât din spațiul european, cât și din SUA) au fost orientați să supună criticii alte domenii, în prezent se impune necesitatea și importanța unor studii, cercetări științifice interdisciplinare, caracterizate de o reală cooperare și capabile să conteste limitele stabilite între varii științe despre om, oferindu-ne cunoașterea metodică și obiectivă a conduitelor și relațiilor umane, în condiții și situații diferite.

În acest context al interdependențelor, actualizarea dimensiunii metodologice a dreptului trebuie să determine valorificarea fundamentelor, limitelor, posibilităților și rigorilor unei metodologii juridice, capabile să utilizeze arsenalul său științific (și nu numai) și să realizeze, dintr-o perspectivă sistemică, cercetări pertinente privind rolul factorului uman în condițiile societății actuale, dominate de tendințe de schimbare, transformare, tranziție. De asemenea, perspectiva metodologică, prin valorificarea cercetării științifice interdisciplinare, va determina identificarea reperelor acțiunii umane rezonabile, cooperante, corecte, drepte etc., aplicând-o în mod metodic diferitor societăți. Importanța abordării interdisciplinare ar putea fi contestată doar de „formalismul abstract exagerat al unor reprezentanți ai științei clasice sau de atașamentul conservator al acestora față de izolarea disciplinei lor, ori de prejudecățile metafizice ale celor care au pretenția că fundamentează știința despre istorie sau societate prin negarea conceptului de om”[465].

În alt caz, cel al actualizării dimensiunii epistemologice a dreptului, avem ca punct de reper opinia reprezentantului pragmatismului american R. Rorty[466], pentru care rațiunea este un instrument al acțiunii, iar adevărul – rezultatul unui acord dintre persoane. Pledând pentru abolirea granițelor dintre discipline, R. Rorty consideră că cunoașterea trebuie să se afle în serviciul solidarității umane, de aceea între domenii trebuie construite căi/punți de comunicare, și nu granițe/frontiere. Chiar dacă este inutilă căutarea adevărurilor imuabile, totuși, în opinia lui R. Rorty, un adevăr obiectiv se află în acordul la care ajung ființele umane prin dialog, iar

[464] *Ibidem*, pp. 217 și 254.
[465] *Ibidem.,* p.219.
[466] RORTY, R. *Contingentă ironie și solidaritate.* București: ALL, 1998. 326 p. ISBN 973-9337-49-x.

cunoașterea umană își rezervă un scop: de a edifica o societate mai solidară, curățată de cruzime și suferință.

Astfel, cele două dimensiuni (metodologică și epistemologică) se vor edifica în jurul celor două forme de raționalitate (teoretică și practică). În această direcție, studiile teoretico-metodologice și cele epistemologice tratează deosebirile dintre abordarea instrumentalistă și teoria instrumentală, dată fiind necesitatea și importanța înțelegerii genezei, logicii, structurii problemelor practicii sociale. În ambele cazuri, miza rămâne a fi raționalitatea și decizia, comportamentul, fapta rezonabilă. În general, însuși termenul *rațional* poate fi înțeles ca „metodic", desemnând o cunoaștere ce dispune de criterii prestabilite, dar poate fi considerat și sinonim al termenului *rezonabil*, fiind referit la o persoană, la comportamentul sau deciziile acesteia.

În consecință, studiile teoretico-metodologice și cele epistemologice impun revenirea la abordarea dreptului din perspectivă instrumentalistă, fiind necesară luarea în considerare a noilor realități sociale. Specifică pozitivismului juridic, abordarea instrumentalistă apropie dimensiunea teoretică de cea empirică, forma – de conținut, relevând un șir de probleme particulare, specifice celor mai diverse domenii ale dreptului și impunând necesitatea soluționării acestora. În particular, în cadrul teoriei dreptului, în calitate de probleme specifice apar: valoarea socială a dreptului, calitatea de instrument de reglementare, funcțiile, formele, metodele, mijloacele, tipurile, mecanismele de acțiune ale dreptului, realizarea normelor juridice etc. La fel se întâmplă și în științele juridice ramurale, caracterizate de istrumente juridice particulare, printre care se remarcă: normele juridice, instituțiile, drepturile subiective, obligațiile, interdicțiile, formele de răspundere etc.

Rămâne însă o problemă transformarea, trecerea, tranziția sistemului social în ansamblu și a celui juridic în particular la realitățile societății globale și reevaluarea rolului acțiunii umane în acest areal tematic. În procesul de transformare a raporturilor sociale dintr-o societate globală, prin interacțiuni dintre sisteme și subsisteme sociale, dar și prin interacțiunea dintre aceste sisteme și cele aparținând altor societăți globale, apar realități și fenomene noi. Acest proces se realizează prin acțiunea grupurilor și indivizilor. Într-o democrație, cel puțin într-o democrație care respectă în principiu drepturile individuale, fiecare cetățean are datoria morală de a se supune tuturor legilor, chiar dacă el ar dori ca unele dintre ele să fie schimbate. El are această datorie față de concetățenii săi, care, spre binele lui, tot se supun unor legi care le displac. Dacă o lege, chiar una proastă, nu este aplicată, atunci respectul pentru lege scade, iar societatea, în

ansamblul ei, are de suferit”[467]. Iar autorul lucrării *Democratizarea* (J. Grugel) își exprimă convingerea că democratizarea unei societăți este dependentă de doi factori: apariția unor societăți civile piternice și energice, care lucrează susținut pentru democratizarea politicii și pentru responsabilizarea statului, și existența unui stat capabil și flexibil de a asigura ordinea și echilibrul social.

R. Aron[468], încercând identificarea unui regim politic capabil de a asigura echilibrul și ordinea, capabil de a satisface nevoile umane, remarcă: 1) Este îndoielnic faptul că putem determina cel mai bun regim, făcând abstracție de organizarea generală a societății; este posibil ca regimul cel mai bun să nu poată fi definit decât pentru un tip anume de organizare socială; 2) Noțiunea *cel mai bun regim* este legată de o concepție teleologică a naturii umane; dacă adoptăm o concepție deterministă a naturii umane, problema pe care ne-o punem este aceea a instituțiilor care sunt cel mai bine adaptate la conduita spontană, obișnuită a oamenilor; 3) Obiectivele regimurilor politice nu sunt univoce și nu sunt neapărat consensuale; regimul care asigură cea mai mare marjă de libertate cetățenilor nu întotdeauna asigură puterii cea mare eficacitate, regimul întemeiat pe consimțământul celor guvernați nu lasă întotdeauna deținătorilor autorității o marjă de acțiune suficientă; 4) Și în fine, fiecare recunoaște că, la un anumit nivel de concretizare, instituțiile sunt în mod inevitabil diferite; problema celui mai bun regim nu se poate pune decât la un nivel înalt de abstractizare; în fiecare societate, instituțiile trebuie să fie adaptate la particularitățile unei constelații istorice singulare.

Astfel, doar în perimetrul noțiunilor *stat, drept, cetățean* putem să punem semne de întrebare și să căutăm răspunsuri, mijloace, instrumente etc., care ar putea fi valorificate, fundamentate și utilizate în condițiile societății contemporane, dominate de conflicte de cea mai diversă natură atât la nivel de relații între indivizi, între aceștia și societate, cât și la cel dintre societăți, state, culturi, religii, zone geografice. Așa cum a fost la începuturi, și în prezent societățile umane „nu pot exista fără un cod al drepturilor și obligațiilor”, trecute prin filiera unei abordări științifice complexe, sau poate antropologice, care va integra „inteligența mișcărilor socio-istorice; (…) fără raționalitatea strictă și deopotrivă suplă, propusă de analiza sistemelor, și fără rigoarea metodologică în stabilirea faptelor”[469].

Totodată, considerăm că, pentru a putea înțelege de ce o parte dintre societățile care au purces pe calea democratizării nu au reușit să parcurgă cele trei etape consecutive (liberalizarea, tranziția și consolidarea), oprindu-se undeva la mijloc de cale și bătând pasul pe loc, este

[467] DWORKIN, R. *Op. cit.,* pp. 168, 174.
[468] ARON, R. *Democrație și totalitarism*. București: ALL, 2001. 277 p. ISBN 973-684-358-0; ARON, R. *Libertate și egalitate.* Iași: Institutul European, 2016. 76 p. ISBN 978-606-24-0156-6.
[469] LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.,* pp. 255 și 311.

necesară o analiză a realităților sociale în care au fost derulate procesele de democratizare și care sunt factorii-cheie ce vor contribui la realizarea unei tranziții treptate, calitative și responsabile de la o etapă la alta.

O mare parte dintre autori sunt de părerea că precedentul și istoria ne învață și ne dau lecții de viață, deoarece retrospecțiile alimentează creativitatea, identifică greșelile predecesorilor și permit inventarea, elaborarea unor modele de organizare socială, capabile să satisfacă firea umană. Fiecare organizare socială își stabuilește propriile ei forme, își determină principiile fundamentale de legitimare, care sunt, credem, în mare parte aleatorii. Indiferent de ordinea socială și forma de sistematizare a principiilor de oranizare, precum și de motivul care a determinat implementarea practică (voința strămoșilor sau a eroilor fondatori, destinul, voința zeilor, dreptul divin, păcatul social, suveranitatea poporului, dictatura proletariatului, separarea puterilor, statul de drept etc.), nu vom întâlni societăți în care să fie contestată legitimitatea autorității/puterii/forței. Nu există autoritate legitimă fără forța publică, indiferent de modurile în care este exercitată. În acest sens, J. J Rousseau[470], referindu-se la specia umană, afirma că cel mai puternic nu este niciodată destul de puternic pentru a fi stăpân, decât dacă își transformă forța în drept, iar ascultarea în datorie.

În condițiile societății globale, mersul lucrurilor nu a reușit să substituie constatarea lui J.J. Rousseau cu alta mai novativă. Analizele realităților și naturii societății globale scot în evidență cinci mari sisteme relativ autonome, mentionate de J.-W. Lapierre[471]: 1) ansamblul proceselor prin care o populație umană se menține în viață și se reproduce (sistemul biosocial); 2) ansamblul proceselor prin care locuiește și își amenajează spațiul, coabitând cu alte specii vii (sistemul ecologic); 3) ansamblul proceselor prin care își produce și schimbă bunurile (sistemul economic); 4) ansamblul proceselor prin care membrii ei comunică unii cu alții (sistem cultural); 5) ansamblul proceselor prin care se efectuează reglementarea raporturilor sociale și direcționarea acțiunilor colective (sistem politic). Fiecare dintre aceste sisteme este multistabil, adică format din sisteme parțiale ultrastabile, independente temporar unele de altele, dar legate prin funcții parțiale. Suplețea legăturii introduse de aceste funcții parțiale face ca sistemul multistabil să se adapteze perturbațiilor, spre deosebire de cel ultrastabil, care provoacă reacția unuia sau a mai multor componente ultrastabile, nu însă și a totalității lor. Fiecare dintre cele cinci sisteme sociale își are propriul ritm de schimbare, care nu se sincronizează cu al celorlalte. Rezultă că totalitatea concretă, care este societatea globală, posedă proprietatea de multifinalitate.

---

[470] ROUSSEAU, J. J. *Contractul social.* București: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.
[471] LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.,* p.259.

Astfel, concluzionăm că este o normalitate ca ritmul de dezvoltare și democratizare a societăților ce și-au asumat calea împărtășirii valorilor democratice să fie unul diferit. Și înțelegerea realității prin prisma conceptelor-cheie ale axiologiei (dreptate, libertate justiție etc.) va trimite la concepte corelative, cum ar fi *dreptate, justiție, libertate globală.* Multe teorii științifice contemporane au formulat întrebări, probleme și orientări teoretice cu referire la acestea, dar și la unele subiecte tradiționale, cum sunt „suveranitatea, autodeterminarea națională, drepturile omului, patriotismul, multiculturalismul, sărăcia globală, cosmopolitismul, inegalitățile, exploatarea prin muncă, natura păcii și a războiului, terorismul, violența politică, etica si dreptatea mediului”[472]. Totodată, ele trimit la implicațiile practice caracterizate de o mare diversitate de probleme cotidiene, care pun în fața științei juridice probleme de analiză și cercetare atât de natură normativă cât și conceptuală.

În vederea înțelegerii, cercetării, cunoașterii, realizării dreptului, sunt utilizate, ca și peste tot, metode de cunoaștere, care, de cele mai multe ori, se dovedesc a fi insuficiente, din cauza unor situații non-standart, a ritmului rapid de dezvoltare a societății etc. Din perspectiva caracterului dinamic al dezvoltării societății la nivel empiric, care profilează dimensiuni juridice noi, se impune necesitatea unei metodologii adecvate tranzițiilor, identificarea și utilizarea unor metode noi, orientate spre sistematizare și unificare într-un tot întreg, unitar al realității în cauză.

Realitatea socială, implicit cea juridică, în care trăim se cere a fi obiect de cercetare, de analiză şi de reflecţie nu doar pentru toţi oamenii de ştiinţă din drept, dar şi pentru politicieni, ziarişti, filosofi, reprezentanţi ai confesiunilor religioase etc., şi asta fiindcă mediul ce ne înconjoară este unul din ce în ce mai controversat și complex, cuprinzând, în egală măsură, societatea, omul şi natura.

Marea provocare a timpului este și cea referitoare la teoria separării puterilor în stat și la opțiunea existenței, la nivel formal, a celor trei puteri sau validăm cea de-a patra putere (mass-media), care în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării, are un rol decisiv asupra configurării sistemului social, asupra instituțiilor statului, asupra politicii juridice a acestuia, manifestându-se în calitate de putere reală, capabilă a decide, a influența, a se impune, dar și a cădea.

2.4. Concluzii la capitolul 2

[472] MATEI, C. *Op. cit.*

Începând cu cea de-a două jumătate a secolului al XX-lea, asistăm la procese ce se derulează cu o rapiditate fără precedent, în care diverse domenii științifice, prin particularitățile lor disciplinare, practic, devin incapabile să țină pasul, însă, dintr-o altă perspectivă, ele încep să intre într-o competiție globală. Mai mult ca atât, deschiderile, fluctuațiile, tranzițiile, mondializarea etc. impun alte modele de abordare a problemelor din perspectivă convergentă, teoretică și aplicativă, generală și singulară, disciplinară și multidisciplinară. În consecință, din succinta elucidare a etapelor de dezvoltare a științei și a încadrării științei juridice în acest tablou, se remarcă prezența acelorași legități și pe terenul specific al dreptului, printre care menționăm:

- rolul ştiinţei juridice a crescut esențial la toate nivelele de organizare, în producere, în viața spirituală și în dirijarea societăţii;
- dezvoltarea accelerată a tehnologiilor, a relațiilor de orice natură, a conexiunilor la nivel global au determinat dezvoltarea rapidă a ştiinţei juridice;
- creșterea gradului de complexitate a realităților la nivel local, regional, global determină multiplicarea interdependenţelor relative între diferite arii disciplinare ale ştiinţei juridice;
- caracterul treptat și continuitatea dezvoltării ştiinţei impun continuitatea dreptului în practici cotidiene;
- alternanța periodică a diferenţierii şi integrării ştiinţelor, determinată de prioritățile comunităților umane, este dependentă de situații concrete, de problemele contidiene cu care se confruntă statele, societățile, oamenii;
- particularitățile actuale impun acordarea unei atenții sporite abordării de tip integrat, dată fiind valorificarea diverselor instrumente de natură teoretico-metodoloigică, orientate spre soluționarea celor mai complexe probleme actuale, datorate perspectivei convergente și complexe, foarte fructuoase, la momentul actual.

Astfel, prin încadrarea științei juridice în tabloul general al științei, determinăm reperele standardelor de actualitate, profilate pe parcursul evoluției sale prin convergența teorie – practică, individual – general, public – privat, local – global, care au dezvăluit fluctuații cu impact în relația dintre teoria dreptului și practica juridică.

Ca vectori esențiali în traseul analizelor și interpretărilor se manifestă cadrul disciplinar al teoriei dreptului, cu accente pe evoluții de natură conceptuală, instituțională și instrumentală în practica juridică, ce indică motivele pentru care se impune explicitarea proceselor de tranziție în

formula adecvării instrumentarului teoretico-metodologic existent la standardele înaintate de statul de drept și societatea cunoașterii.

Datorită complexității proceselor ce marchează știința dreptului, opinăm că abordările specializate, fragmentate și-au pierdut sensul teoretico-practic anterior, realizându-se conştientizarea faptului că persoana, statul și dreptul sunt ecuația asupra căreia trebuie să revină știința dreptului, însă nu prin cercetări ori metodologii de tip reducţionist, care nu pot fi un suport sigur pentru o înţelegere adecvată, corectă, veridică a dinamicii sociale şi a colaborării productive între abordarea juridică, politico-statală şi umanitară. Din punct de vedere epistemic, dreptul are nevoie de cristalizarea unei noi paradigme ştiinţifice, în care, în calitate de instrument teoretico-metodologic, este abordarea juridică integrată.

3. INCOMENSURABILITATEA TRIADEI *PERSOANĂ – STAT – DREPT* DIN PERSPECTIVA UNEI RECONFIGURĂRI INTERDISCIPLINARE A DREPTULUI

3.1. Valențe de actualitate ale relației *persoană – stat – drept* în condițiile statului de drept

Ne-am obișnuit cu faptul că societatea umană tinde să-și organizeze viața socială sub anumite forme de guvernare, acceptate de societatea în cauză și guvernate de legi, adică avem un fenomen al puterii care se manifestă prin fenomenul *stat* și fenomenul *drept*. Aceste două concepte primare domină și în configurarea socială actuală. În același timp, odată cu formula statului de drept, se conturează și relația evidentă dintre aceste două concepte. Întrebarea esențială se referă la natura relațiilor dintre ele: actorii implicați direct în exercitarea puterii au sau nu capacitate de acțiune în direcția realizării finalităților pentru care au fost instituite de la originile sale până în prezent, în formele de organizare social-statală contemporană a statului de drept? Se pare că suntem pe cale de a reinventa un sistem complex, afirmă L. Boia, îndreptându-ne spre o lume unificată și, totodată, fragmentată: „Paradoxul esențial: într-o lume tot mai complexă, unde totul câștigă în diversitate și în amploare, sporesc în același timp libertatea și bunăstarea „supușilor" și bogăția și puterea „dominanților": cu alte cuvinte, atât expresia democrației, cât și mijloacele pentru a o limita. Pe acest drum, viitorul pare a promite din ce în ce mai multă democrație și din ce în ce mai puțină"[473].

Analiza în plan etimologic a originii, evoluţiei de formă și de sens a relației dintre cei trei termeni (stat, persoană, drept) aduce unele clarificări asupra formulei actuale a acestor interrelaționări cu dimensiuni multiple. Nu vom insista asupra prioritizării relației dintre aceste concepte prin prisma legăturii dialectice dintre ele, a relației *cauză – efect,* dar vom insista, în schimb, asupra modului în care se face transferul de la ideea de *putere* la cea de *autoritate*, pentru care și optăm în raport cu triada *persoană – stat – drept* (Anexa 4). Prezența statului în drept și invers demonstrează legătura strânsă dintre cele două fenomene sociale complexe, datorită originilor comune pe care le au, cauzelor apariției și configurării comune. Adică statul se formează având la bază puterea dreptului, iar dreptul este rezultatul apariției și activităților statului.

Chiar din capul locului trebuie să menționăm că, în general, căutarea unui model optimal al raportului dintre persoană – stat – drept a marcat istoria umanității, dar și a înclinat balanța,

[473] BOIA, L. *Op. cit.,* p. 149.

prin valorificarea ideii statului de drept, din ce în ce mai mult în favoarea persoanei. Acestă favorizare se realizează prin intermediul prevederilor DUDO, prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului, prin Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, dar și prin constituțiile naționale ale statelor și proclamarea statului de drept. Referindu-se la esența conceptului *stat de drept*, Gh. Costache menționează că acesta, chiar dacă s-a încetățenit în circuitul științific și în uzul cotidian, totuși este necesară o anumită precauție în utilizare, fiindcă acest concept „reprezintă unitatea unui sistem de norme juridice, personificarea ordinii de drept, inclusiv a ordinii constituționale”[474]. Pe aceeași poziție este și profesorul Gh. Avornic, pentru care modelul statului de drept, în calitate de model politico-juridic, în mod obligatoriu trebuie să includă „asigurarea maximală a drepturilor și libertăților omului, responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat, ridicarea continuă a autorității legii și respectarea ei de către toate organele de stat, organizațiile obștești, colectivele de muncă și cetățeni, activitatea cât mai eficace a organelor de drept”[475]. Astfel, din această reflecție vom considera că, în momentul în care ne referim la modalitatea în care se realizează întâlnirea dintre persoană, stat și drept în sintagma stat de drept, trebuie să recurgem la reperele unei fundamentări a naturii complexe a acestor interdependențe (a se vedea Anexa 4). Or, statul de drept nu poate fi reductibil la oricare dintre aceste entități, luate ori gândite în mod separat, așa cum proclamarea statului de drept în Constituție nu înseamnă încă și realizarea în viața practică a societății.

Dezvoltată în cadrul preocupărilor de determinare a relației dintre stat și drept și orientată spre garantarea exercitării drepturilor cetățenești, formula *stat de drept* a contribuit și la constituirea unui individ/persoană specifică acestor realități, care, generic, poate fi numit *homo juridicus*, sintagmă care ar putea fi atribuită omului, din considerentul că într-un stat de drept legea este unicul mijloc de exprimare a intereselor fiecărui om ca individualitate, dar și a omului ca parte a colectivității. În consecință, subiectul relației dintre persoană, stat și drept se configurează din câteva motive: unul dintre acestea este dictat de schimbările majore prin care unele state, cum este și cazul Republicii Moldova, nu au încetat să le suporte, începând cu perioada anilor '90 și până în prezent, după ce au proclamat statul de drept; altul este legat de necesitatea identificării unor fundamente sigure de democtratizare a societății, în vederea edificării și instituirii statului de drept; al treilea este determinat de rolul pe care îl joacă instituțiile statului în asigurarea stabilității, securității și dezvoltării persoanei/individului, în jurul căruia, la nivel formal, au fost constiuite și elaborate politici juridice ale statelor și organizate

[474]COSTACHE, Gh. et al. Apariția și dezvoltarea concepției statului de drept. În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova.* Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 540 p. ISBN 9975-78-225-6. p. 14.
[475]AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p. 287.

societăți. Propunându-ne analiza interdependențelor dintre cei trei subiecți, apreciați ca implicați și responsabili în egală măsură – persoana, statul și dreptul –, ne propunem să clarificăm următoarele aspecte: a) care este formula în care se constituie relațiile dintre persoană, stat și drept în condițiile actuale; b) care sunt coordonatele pe care a fost valorizată această triadă în condițiile statului de drept; c) care este modalitatea de validare a interdependențelor *persoană – stat – drept* la nivel de practici sociale și d) cum se legitimează abordarea științifică a unei teorii generale a dreptului în contextul acestei triade.

Având în vedere solidaritatea conceptelor *persoană, stat, drept*, urmărim identificarea și ilustrarea notelor definitorii ale acestei triade. T. Drăganu[476] face referință la opinia lui L. Duguit, care susţinea că „dreptul fără forţă e neputincios, dar forţa fără drept este o barbarie". Raportat la cele menționate *supra*, atunci când discutăm despre statul de drept, trebuie să luăm în considerare constanta echilibrare a relațiilor celor două componente, dintre care *statul* (puterea) este cel care tinde spre dominaţie şi supunere, iar dreptul – cel care urmăreşte ordonarea şi stoparea acestor porniri. Separat concepute, cele două concepte (*stat* și *drept*) exprimă tendințe opuse, doar în sintagma echilibrată „stat de drept" este reflectată interdependența celor două ca fenomene sociale, denumită în literatura de specialitate „domnia legii", ceea ce înseamnă supremaţia absolută a legii, în scopul menţinerii nealterate a conţinutului drepturilor şi libertăţilor individuale. În rezultatul acestei formule fericite, a „statului de drept", în cazul în care cu adevărat acesta este caracteristic unei societăți, pe de o parte, dreptul, ca element al controlului social şi „constituent normativ al construcției sociale, pedepseşte, descurajează, previne, convinge, protejează şi organizează, iar, pe de altă parte, colectivitatea însăşi nu poate să rămână indiferentă față de comportamentele care încalcă regulile sociale"[477]. Or, în orice societate controlul social se exercită prin intermediul unor forme, mecanisme şi instituții variate, având funcția de a corecta deficiențele socializării şi integrării sociale [478].

Din secolul al XX-lea, statul a devenit omniprezent, dreptul, legea și respectul ei – un bun public, iar persoanele sunt definite prin drepturile pe care le au şi care le sunt recunoscute de alţii. Organizarea societăților sub egida statului și dreptului cunoaște mai multe forme de interacțiune, una fiind cea de selectare a regulilor; alta se referă la acţiunea în cadrul acestor reguli stabilite, despre care J.M. Buchanan afirmă că, doar parcurgându-le, ajungem la acceptarea necesităţii şi importanţei ordinii politico-juridice, acceptate ca „un bun public;

[476] DRĂGANU, T. *Introducere în teoria şi practica statului de drept*. Cluj: Dacia, 1992. 221 p. ISBN 973-35-0233-2.
[477] CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2007. 534 p. ISBN 978-606-673-612-1. p. 432.
[478] BANCIU, D. *Sociologie juridică*. Bucureşti: Lumina Lex, 2007. 167 p. ISBN 973-758-107-5. p. 130.

dezordinea fiind un rău public”[479]. În această realitate, egalitatea în faţa legii, uniformitatea în aplicarea legii, statul de drept, domnia legilor, nu a oamenilor, reguli, nu autorităţi, justiţia este oarbă etc. sunt doar câteva dintre expresiile ce reflectă în mod variat această normă fundamentală a unei ordini sociale individualiste, prezente în formula statului de drept.

Încă din modernitate statul este definit în raport cu teoria contractului social, cu drepturile omului în formula dreptului natural și teoria separării puterilor. Prin această formula, în tratarea conceptului *stat* este utilizat cel de *drept* și de *persoană,* ori individ. Unii autori susțin că întrebarea: „Ce înseamnă să fii o fiinţă umană?” ar trebui înlocuită cu întrebări precum: „Ce înseamnă să trăieşti într-o societate democratică prosperă a secolului?” şi „Cum poate un membru al unei asemenea societăţi să fie mai mult decât un actor al unui rol, într-un scenariu scris dinainte?”[480]

De ce, oare, a fost nevoie de stat? Poate, pentru că, după cum spune şi C. Stere, „noua ordine socială a vieţii în comun „simte nevoia unei organizaţii de constrângere”[481]. Astfel, baza ordinii de drept este determinată de „puterea celor tari şi primită de nevoie de cei slabi”[482]. Dacă acceptăm această poziţie ca valabilă la începutul secolului trecut, apoi actualmente s-au multuplicat teoriile care au pus miza pe libertate, voinţă şi alegerea conştientă a acestei forme de organizare social-statală. Opinia general acceptată de până la încadrarea în formula statului de drept era orientată spre a considera individul în calitate de membru al organizării social-statale, lipsit total de libertăţi şi drepturi, dat fiind că acesta a ales în mod deliberat starea sa de cetăţean, cedând din drepturi şi libertăţi şi asumându-şi îndatoriri în numele siguranţei, securităţii.

Organizarea social-statală este rezultatul unui îndelungat proces istoric, care în ipostaza actuală indică necesitatea unei reconfigurări a priorităților și accentelor, de la social-statal spre individualitatea și demnitatea umană. În acest sens, încă C. Stere afirma că dreptul este o existenţă necesară şi indispensabilă, deoarece acesta „semnalează momente de echilibru nestabil, care se prezintă ca rezultantă a diferitor interese. Dreptul este luptă”[483]. De ce? Fiindcă, pentru a dezrădăcina anumite fenomene, este nevoie de măsuri radicale, de ciocniri de interese, pentru că interesul este format în timp şi strâns legat cu drepturile existente şi nu poate fi dezrădăcinat „fără a-l atinge dureros”. „A se atinge de vreo regulă sau vreo instituţie de drept înseamnă a declara război tuturor acestor interese, înseamnă a rupe un polip adânc înfipt în carne”[484]. Aceste

[479] BUCHANAN, J.M. *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*. Iași: Institutul European, 1997. 288 p. ISBN 973-586-038-4. p.30.
[480] RORTY, R. *Op. cit.,* p.26.
[481] STERE, C. *Op. cit.,* p.166.
[482] *Ibidem,* p.166.
[483] *Ibidem,* p.168.
[484] *Ibidem,* p.170.

afirmaţii C. Stere le argumentează prin analiza opiniilor expuse de alţi gânditori interesaţi de subiectul în cauză (Ihering, A. Menger, Gumplowiez). Astfel, opinia exprimată de Ihering în lucrarea *Lupta pentru drept* ne face să înțelegem de ce multe instituţii, de mult condamnate de raţiune şi de opinia publică, îşi pot prelungi încă mult timp viaţa. Acesta consideră că ceea ce le menţine este puterea de rezistenţă a intereselor. C. Stere arată că aceeaşi idee o formulează şi A. Menger, pentru care orice ordine de drept este un mare sistem de raporturi de putere, sistem format treptat la fiecare popor. Interesele claselor stăpânitoare se transformă cu timpul în drepturi şi norme de drept, şi celorlalţi membri ai statului li se impune să le recunoască ca nişte date obiective. De menționat este și faptul identificării dependențelor și influențelor de către C. Stere prin indicarea faptului că raporturile de putere se schimbă și acest fapt influențează dreptul, care devine teren de interes și de luptă pentru interese, iar normele de drept își pierd baza lor firească. Referindu-se la opiniile lui Gumplowiez privind faptul că dreptul se poate naşte numai în stat şi nici nu poate exista în afara acestuia, C. Stere va sublinia că dreptul este un institut eminamente politic.

Asupra relației de dependență dintre cele trei concept – persoană, stat și drept – se expune și profesorul E. Aramă, pentru care „statul de drept, idealul secolului al XX-lea și al XXI-lea, nu poate deveni realitate fără libera dezvoltare a personalității umane, fără asigurarea drepturilor și libertăților cetățenilor prin intermediul apelului la echitate și umanism al dreptului”[485]. Fiind consecinţă a dorinţei individului de a trăi în comun, statul de mult timp a încetat a mai fi parte a societăţii civile. „E drept că vorbim tot timpul de raţiune şi de libertate; dar ne cufundăm din ce în ce mai mult într-o rețea de autorități nemiloase (...). După parerea mea, se poate afirma la fel de bine că trăim în epoca autorității”[486]. Această înstrăinare se manifestă cu atât mai mult, cu cât este mai puţin sigură, mai slabă organizarea puterii de stat şi cu cât nivelul de încredere a cetăţeanului în siguranţa sa şi în autoritatea statală este mai mică. În acest sens, experienţa societăţilor contemporane de la finele sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea ne-a oferit, cu vârf şi îndesat, cele mai diverse forme de manifestare a crizei în drept și a conflictului, experienţe dintre cele mai neplăcute, dar și vulnerabilitatea omului în condițiile actuale, ale societăților globalizate (istoria celor două turnuri gemene World Trade Center (SUA), distruse pe 11 septembrie 2001 şi cu 3.000 de victime omeneşti din peste 60 de ţări ale lumii; cazul Charlie Hebdo, Paris, Franţa; atacul din 11 martie cu peste 2000 de victime (Madrid, Spania), pandemia din 2020, care a afectat întreaga umanitate etc.) Astfel, o viziune de ansamblu indică, de pe o

[485] ARAMĂ, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț. În. *Statul Securitate și drepturile omului în condițiiile societății informaționale.* Chișinău: USM, 2018, p.p. 41-48. ISBN 978-9975-108-88-1.
[486] BOCHENSKI, J. M. *Ce este autoritatea?* București: Humanitas, 1992. 135 p. ISBN 973-28-0273-1. p.5.

poziție, spre creșterea interdependențelor dintre state, societăți și oameni, de pe alta, spre o creştere a gradului de nesiguranţă şi insecuritate, dar şi vulnerabilitatea democraţiilor din societăţile contemporane. Or, în prezent societatea are nevoie, poate mai mult ca oricând, de ordine şi de securitate.

Pornind de la reflecţiile lui J.M. Buchanan asupra democraţiilor contemporane prin prisma realităţii americane, înclinăm să dăm dreptate spuselor acestuia: „În ciuda dezminţirilor, structura constituţională este în dezordine. (…) De aceea trebuie să ne punem întrebarea: ce tip de ordine socială poate crea omul pentru el însuşi, în această etapă a istoriei sale?" Şi această dezordine pare că din ce în ce mai mult începe să domine viața privată, cea publică, statele și lumea contemporană. În încercarea de identificare a răspunsului la această întrebare, nu putem să nu fim în acord cu soluţiile propuse de acelaşi autor, care menționează: „Pentru a gasi un răspuns, trebuie să mergem concomitent pe două căi: una să fie cea care face o analiză profundă a situaţiei din societate la moment: alta să încerce să construiască şi să realizeze descrierea unei „societăţi bune", independentă de cea care există, dar şi de mijloacele prin care s-ar putea asigura realizarea ei"[487]. Soluţiile nu sunt uşoare, dar nu şi imposibile. În acest sens, cercetători ca Mill, Dewey, Habermas şi Rawls s-au angajat într-un efort social comun – de a face instituţiile statului şi practicile noastre mai drepte şi mai puţin crude, încercând să vorbească despre abandonul ideii de delimitare dintre public și privat și să trateze cerințele solidarității umane. În această perspectivă a solidarizării umane se identifică și tendința de fuziune dintre public și privat în societatea contemporană, despre care vorbește și R. Rorty în *Contingenţă ironie solidaritate*[488].

Până nu demult, mulţi juriști şi politologi au fost înclinaţi să considere că statul este o structură tehnică, în care factorul definitoriu îl constituie organizarea politico-juridică, adică existenţa unui aparat specializat, care să asigure respectarea legilor şi supunerea faţă de guvernanţi. Această opinie în ultimul timp este contestată din ce în ce mai mult. Astfel, în *Tratat de ştiinţă politică,* se afirmă că „statul semnifică mai mult decât o structură tehnică de conducere: el este o realitate umană, geografică, culturală şi simbolică, alături de consistenţa sa politico-juridică. Oamenii sunt cei care dezvoltă relaţiile şi cei care pun în mişcare mecanismele conducerii, organizării, dominaţiei şi supunerii; ei joacă rolurile politice specifice vieţii în stat"[489]. Referitor la locul pe care îl ocupă omul în statul contemporan J. M. Buchanan[490] precizează: „În democraţie, omul se consideră ca fiind în mod simultan un participant la

[487] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.232.
[488] RORTY, R. *Op. cit.*
[489] CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Ştiinţa politicului*. Iași: Universitatea „Al.I. Cuza", 1998. 327 p. ISBN 973-9312-31-4. p.321-322.
[490] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.207.

guvernare (un cetăţean) şi un supus, forţat să respecte standardele de comportament pe care se poate să nu le fi selectat el însuşi, inclusiv să accepte confiscarea, prin impozitare, a bunurilor pe care el le tratează ca fiind „ale sale". Pentru omul sfârşitului de secol XX, această bifurcare în atitudinea faţă de stat este „naturală", în sensul că izvorăşte direct din moştenirea sa culturală post-iluministă şi post-socialistă, dar, spre deosebire de această etapă, în present, persoana și-a construit un alt statut politico-juridic în condițiile existenței ori edificării statului de drept.

Prima constatare făcută în acest context este cea care se referă la conştientizarea rolului major al individului/persoanei în orice formă de organizare social-statală. Odată cu organizarea social-statală, s-a impus crearea dreptului, ca instrument, mecanism de menţinere a ordinii sociale, iar în prezent este indicată ajustarea mecanismelor și instrumentelor juridice la necesitățile persoanei. Referindu-se la rolul individului în organizarea socială, C.Stere este înclinat să creadă că greşeala cea mare a fost să limităm definirea fiinţei umane doar prin raportare la capacităţile lui raţionale. Atât logica formală, cât şi filosofia au afirmat că semnul distinctiv al speciei umane este cugetarea: *omul cugetă*. Dar, probabil, trebuie să considerăm relaţia dintre om şi societate una de determinare reciprocă. „Izvorul cugetării nu este nicidecum în el, ci în acel mediu social, în care dânsul trăieşte, în acea atmosferă socială, în care dânsul respiră (…)"[491]. Prin această depășire a dimensiunii raționale și revenirea la firea umană socială, conștientă și responsabilă pentru sine și întreaga comunitate umană din care face parte, Stere realizează un salt conceptual al relațiilor conjugate dintre persoană, stat și drept. În consecinţă, statul, societatea umană, naţiunea nu este o sumă de voinţe individuale, ea este mult mai mult: „înrâurirea psihică reciprocă a membrilor. Viața în comun, faptul social sunt fenomene primare, din care apare gândirea individuală şi formaţiunile etico-sociale (religia, morala, dreptul). Nici socialul, dar nici individualul nu pot fi tratate în mod separat, doar că trebuie menţionat că socialul nu este un „întreg social abstract, ci un cerc social mărginit"[492]. Pentru Luc Ferry „Omul ar fi, din toate punctele de vedere (etic, juridic, ontologic) un element între celelalte – şi, de fapt, cel mai puţin simpatic, pentru că este cel mai puţin simbiotic în acest univers armonios şi ordonat, în care nu încetează, prin lipsa sa de măsură, prin *hybis*-ul său, să introducă o supărătoare dezordine"[493]. De aceea, dominată de cei doi factori (biologici şi psihologici), viaţa socială a omului trebuie să depăşească limitarea la aceştia şi să purceadă la înțelegerea și conștientizarea dimensiunii sale juridice, a naturii relației dintre persoană stat și drept, pentru a putea identifica anumite principii generale ale organizării vieţii social-statale în anumite forme

[491] STERE, C. *Op.cit.,* p.87.
[492] *Ibidem,* p.86.
[493] FERRY, L. *Noua ordine ecologică*. Timişoara: Augusta, 1999. 256 p. ISBN 973-9353-79-7. p.23.

de manifestare (fie aceasta o organizare socială democratică, sau oricare alta). Oamenii „trebuie să-şi folosească inteligenţa, pentru a face ordine în haos – inteligenţă nu în soluţionarea problemelor ştiinţifice, ci în sensul mult mai complicat al găsirii şi menţinerii înţelegerii între ei”[494].

În formula interdependențelor *persoană – stat – drept* problematica fundamentelor ordinii sociale și a celei juridice se profilează ca o permanență nu doar pentru spiritul științific contemporan, dar și pentru cel comun. Acest fapt se datorează mai multor evenimente la care am asistat în ultimele decenii: în unele state s-au făcut pași în direcția democratizării societății, spre redefinirea bazelor de legitimare ale guvernământului (implicit, și a ordinii de drept), în altele au avut loc prăbușiri de totalitarisme. Evenimentele care s-au perindat și mai continuă să bulverseze organizarea socială au adus cu sine atât beneficii, cât și probleme care au impact direct asupra individului, statului și dreptului. Datorită evenimentelor prin care au trecut societățile contemporane, în special cele din estul Europei, precum RM, Ucraina ș.a., ordinea socială a ajuns să reprezinte un izvor de angoase și necunoscute. Prin raportare la acest cadru social, caracterizat de neclarități, conflicte, dezordini etc., *volens-nolens* ne punem întrebări privind mecanismele și modalitățile prin care putem depăși starea de entropie și obține o stare de echilibru, de ordine socială.

Autori din cele mai diverse domenii, interesați de organizarea socială, au încercat identificarea unor principii ale organizării și ordinii sociale, considerând că, în cadrul diferitor forme de organizare socială, forța și dominația sunt principiile care creează ordinea socială. Discutând despre forme de organizare socială din perspectiva relaţiilor de putere, M.A. Olsen (*The process of social organization. Power in Social Sistems*), citat de J.-W. Lapierre, inițiază ideia relațiilor de schimb social cu dominante de coerciţie şi sancţiune, deoarece în vederea asigurării unei ordini în comunitatea umană este absolut necesară regula, fără de care nu este posibilă organizarea socială.

J.-W. Lapierre, ne propune în *Viaţa fără stat? Eseu asupra puterii politice,* o analiză a diferitor grade de complexitate în organizarea sistemului social, menționând că specia umană nu este singura specie animală care trăiește în societate. J.-W. Lapierre[495] identifică 9 grade/trepte în procesul de instituţionalizare a puterii, în acest caz făcându-se referință la puterea politică și organizarea socială. Acesta atrage atenţia asupra faptului că între gradele de organizare există o ruptură identificabilă la nivel de mod de organizare şi incorporare a inovaţiei sociale. Totodată, potrivit autorului menționat, formele în care s-a materializat organizarea politică a imensei

[494] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.17.
[495] LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*

mulţimi de colectivităţi umane diferă atât istoric, cât şi geografic, de la societăţile fără şefi până la organizarea sub forma statelor contemporane. Fără a le trece în revistă, dar sintetizând, vom menționa că modelul teoretic propus de Lapierre vizează modul de gestionare a violenţei şi a relaţiilor interumane de toate felurile, începând (teoretic, nu şi istoric) de la societăţile fără guvernanţi şi terminând cu statul de drept în configurația modernă. În toate aceste sisteme, puterea statului, manifestată prin coerciție este prezentă; diferă doar protagoniştii şi mijloacele ei de operare. Pentru Lapierre coerciția este mijlocul de conservare a societății organizate sub forma unui anume regim politic ori ideologii dominate, cum ar fi cea a statului de drept. Coerciția, fiind un atribut al dreptului, este elementul cel mai des invocat, dar și cel mai eficient pentru asigurarea trecerii de la dezordine la ordine, de la dezorganizare la organizare, de la impunere la menținerea autorității și puterii.

Autorii contemporani, interesați de fenomenul puterii în structura societăților contemporane, vor menționa că și în interiorul societăților animale s-au dezvoltat fenomene de autoritate și de organizare a puterii, care pot fi comparate în anumite privințe cu fenomenele analoage din cadrul societăților umane. În opinia lui M. Duverger (*Introduction à la politique*), citat de J.-W. Lapierre, politica a apărut pe pământ înaintea oamenilor, căci există alte animale care sunt politice. Există, firește, diferențe foarte mari între politica din societățile umane și politica din societățile animale. Având ca temei afirmațiile lui Duverger, J.-W. Lapierre se întreabă dacă puterea politică ar avea un fundament biologic? În rezultatul unor analize argumentate, va concluziona că sistemul politic al unei societăți globale este ansamblul proceselor de decizie organizatorică privind coordonarea și cooperarea între grupurile care alcătuiesc societatea, ca și dirijarea întreprinderilor sau acțiunilor colective. „Puterea politică este combinația variabilă de relații de comandă – ascultare (*autoritate*) și de dominație – supunere (*putere*), prin care se efectuează această organizare”[496].

În această ordine de idei, considerăm că o variabilă de referință a organizării sociale este acceptarea și valorificarea ideii de cooperare în interes reciproc, deoarece doar prin conștientizarea avantajului reciproc, prin respectarea unui cadru normativ primar și **c**ultivarea unor principii de care se conduc membrii unei societăți este posibilă organizarea sistemului social și menținerea ordinii sociale. Nu trebuie să credem că valorile și instituțiile unei societății pot să se făurească de unele singure, doar prin practici sociale, independent de conștiința și de logosul uman. În particular, așa cum menționează și Ph. Nemo, este fals să considerăm că relațiile de piață sunt suficiente prin ele însele și vor acționa în mod automat, pentru a construi o

[496] *Ibidem,* p. 11.

cultură comună. „O societate are, în fiecare epocă, cultura pentru care a fost educată în trecut și nu poate să adopte o altă cultură nici prin decret și nici prin simpla impregnare”[497]. Dacă F. A. Von Hayek[498] a avut dreptate când spunea că ele constituie prima legătură socială și, adeseori, singura dintre oameni aparținând unor societăți diferite, el a subestimat, probabil, faptul că această legătură rămâne ocazională și fragilă, atâta timp cât nu se stabilesc legături de un alt tip, ceea ce reclamă niște eforturi *sui generis*.

În prezent, tendințele de validare a celor mai importante produse ale activității raționale umane, pe care au reușit societățile umane să le realizeze și s-au materializat în câteva achiziții civilizatoare, importante pentru democrație, dar și pentru libertatea de a gândi, menționate de Ph. Nemo[499]: ***valoarea persoanei*** (principiul democratic „un om – un vot” nu are sens decât într-o cultură în care „un om” vrea să spună: *un ego ireductibil la un oarecare altul*); ***valoarea dreptului*** (nici vorbă de constituționalism acolo unde nu există, în prealabil, ideea însăși a statului de drept, preferința pentru „mijloacele de drept”, ca și practica formalismului juridic, idei răspândite în Europa sub influența dreptului roman și a celui canonic), în sfârșit, convingerea în legătură cu caracterul esențialmente falibil al rațiunii umane.

În consecință, studiul societăților umane scoate în evidență ceea ce nu găsim la animalele sociale: raporturi de comandă – ascultare, bazate pe convingerea colectivă că existența socială a speciei umane ar fi imposibilă dacă aceste reguli de conduită nu ar fi recunoscute și respectate, dacă activitățile comune nu s-ar baza pe cooperare direcționată, conform unor obiective comune. Calitatea de principiu, astfel, a organizării sociale ar putea fi alocată, așa cum s-a indicat, cooperării. Pornind de la ideea stabilirii reperelor unei bune organizări sociale, Ph. Nemo[500] afirmă că „cei care își asumă ca sarcină organizarea și cunoașterea lumii pot beneficia de două instrumente raționale: dreptul roman, care este un instrument al măsurii și al rațiunii, și știința greacă. Deoarece (…) identificăm în antichitatea greco-romană secretul unei bune organizări sociale: rațiunea și echilibrul”**.** Astfel autorul citat prezintă, într-o perspectivă comparativă, formula în care ordinea în organizarea socială este raportată la rațiunea de a fi a persoanei, în cele două contexte istorice în care a apărut dreptul în ipostaza sa teoretică și aplicativă (grec și roman). În spațiul european, primele concepții și teorii cu privire la organizarea socială au apărut în Grecia antică, iar Hammurabi este considerat primul conducător care a pus bazele unei ordini statale stabile prin scrierea și aplicarea unui cod de legi de bază. Din aprecierea lui Aristotel că omul este o ființă social-politică, deducem că societatea nu este o simplă juxtapunere de indivizi,

[497] NEMO, F. *Op. cit.,* p.111- 112.
[498] HAYEK, F. A. *Op. cit.*
[499] NEMO, F. *Op. cit.,* pp.74-75.
[500] *Ibidem,* p. 59.

ci este o expresie a legăturilor și raporturilor dintre aceștia. Problema majoră pentru grecii antici era cea a ordinii, esențială era nu forma de organizare socială și scopul acesteia, ci căutarea răspunsului la problemele de ordin practic ale organizării și conducerii cetății. Aceștia încercau să găsească răspuns la întrebarea: *Cine este mai îndreptățit să guverneze?,* astfel încât să domnească în cetate ordinea.

Conștientizarea naturii raporturilor sociale, a rolului social al persoanei, a necesității asumării anumitor forme de guvernare a condus la moduri specifice de organizare socială orientate spre asigurarea și menținerea ordinii sociale, precum și la predilecții ale societăților și persoanelor pentru implementarea ideii statului de drept ca fiind una preferențială în construcția actuală a statelor occidentale. Din același context al antichității a devenit de la sine înțeles faptul că dreptul este indispensabil organizării sociale, el fiind expresia evaluărilor făcute de om asupra mediului social și asupra propriei sale existențe individuale.

Desfășurându-și analizele din contextul istoric al antichității, pentru a înțelege *Ce este occidentul* astăzi, Ph. Nemo, prin paralela între greci și romani, subliniază că printre valorile esențiale ce au făcut ca umanitatea să se dezvolte se înscrie știința și dreptul. În acest sens, grecii au inventat „domnia legii", dar ei nu au mers prea departe în ceea ce privește elaborarea dreptului. „(…) Magistrații și jurisconsulții romani vor realiza tocmai această perfecționare. (…) În câteva secole, ei au constituit un sistem elaborat de drept privat, fără vreun echivalent în civilizațiile anterioare"[501]. Datorită cuceririlor sale, statul roman a devenit un mare stat cosmopolit, care trebuia să găsească modalitatea de organizare socială ce ar permite conviețuirea dintre oamenii de proveniență diferită. Teoria cosmopolitismului, invocată de Ph. Nemo, își trage rădăcinile din antichitate, fiind elaborată încă de stoici.

În intenția de a explica modul de organizare a conviețuirii oamenilor în comunitate, Cicero[502] afirma, în *De republica,* că există o lege adevărată, dreapta rațiune, conformă naturii, prezentă în toate ființele, mereu de acord cu ea însăși, nesupusă pieirii, care ne reamintește imperios să ne îndeplinim datoria, nu ne îngăduie înșelăciunea și ne abate de la aceasta. Omul onest nu rămâne niciodată surd la poruncile și la interdicțiile ei; acestea nu acționează asupra omului necinstit. Niciun amendament nu poate fi făcut acestei legi, nu este licit să o abrogi, nici în totalitate, nici în parte. Nici senatul, nici poporul nu pot să ne scutească să-i dăm ascultare și nu este deloc nevoie să căutăm un Sextus Aelius pentru a o explica sau a o interpreta. Această lege nu este una la Atena, alta la Roma, una astăzi și alta mâine, este una și aceeași lege eternă și

[501] *Ibidem*, p. 21.
[502] ЦИЦЕРОН, М. Т. *О государстве*. [citat 19.07.2017]. Disponibil: http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1414870004.

imuabilă care guvernează toate națiunile, în toate timpurile. Pentru a o face cunoscută și a o prescrie tuturor, există un zeu unic: conceperea, deliberarea și punerea în acțiune a legii îi aparține în egală măsură. Cine nu se supune acestei legi se ignoră pe sine însuși și, pentru că va fi tăgăduită firea omului, va suporta, tocmai din această cauză, cea mai mare pedeapsă, chiar dacă va scăpa altor suplicii. Ideea pe care o desprindem din acest fragment este că atunci când se întâlnesc oamenii din diferite state, ei vor putea întotdeauna găsi limbă comună prin referire la legea naturală care le este comună. Similar gândește și Sfântul Toma[503], care arată că omul a fost creat ca o specie aparte, dotată cu rațiune și libertate. Grație rațiunii cu care l-a înzestrat Dumnezeu, omul devine capabil să-și cunoască propria natură și, în funcție de aceasta, să stabilească legile morale apte să-l dirijeze.

Importante, în acest context, ar fi și opiniile a două personalități marcante ale gândirii juridice clasice germane: Hegel[504] și Kant[505]. Hegel este remarcabil prin fundamentarea caracterului rațional al organizării sociale, iar Kant – prin ideea posibilității conviețuirii pașnice a umanității. Hegel considera că este rațional ca în organizarea socială să pornim de la modelul cetății ateniene din Grecia antică. Cunoașterea modului de organizare socială la antici este importantă pentru înțelegerea modului în care trebuie să acționăm și să organizăm societatea actuală. Hegel gândește, ca și mulți alții, că organizarea socială trebuie să fie sub formă statală, care poate fi realizată doar prin intermediul dreptului. Apariţia statului, în concepţia lui Hegel, poate fi justificată prin intermediul procesului dialectic, proces care cuprinde trei etape: *teza*, care corespunde Dreptului abstract (etapa în care omul se găseşte singur, raportat numai la sine însuşi), *antiteza*, care corespunde Moralei (omul se află tot în ipostaza raportării la sine însuşi, în sensul că nu apare încă în prim-plan grupul), şi *sinteza,* care corespunde Eticului (sinteza dintre Dreptul abstract şi Morală, ce marchează trecerea de la fiinţa singură la grup). Analizând concepțiile lui Hegel, D.C. Dănișor[506] menționează că, în viziunea acestuia, „scopul societăţii este menţinerea coerenţei logice a bazei sale ideatice, ce reprezintă corpul său, adică desăvârşirea unei ordini sociale”.

La Kant, organizarea socială, dezvoltarea societății, ideea de progres este legată de cea de pace generală. Pacea, care își are originea în supremația dreptului și a unei ordini constituționale adecvate, reprezintă pacea eternă: Constituţia republicană, în afara originii purităţii sale, care provine din puritatea sursei conceptului de drept, deschide perspectiva către efectul dorit, anume

[503] KENNY, A. *Toma D`Aquino.* București: Humanitas, 2006. 140 p. ISBN 973-50-1259-6.
[504] HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.
[505] KANT, I. *Spre pacea eternă.* București: ALL, 2008, 208 p. ISBN 973-571-624-0.
[506] DĂNIŞOR, D. C. *Drept constituţional şi instituţii politice*. Bucureşti: C.H.Beck, 2007. 784 p. ISBN 978-973-11-5087-1. p. 528.

pacea eternă. Forma de guvernare republicană se întemeiază pe principiile libertății și egalității juridice între cetățeni și pe independența lor în calitate de colegislatori. Kant a considerat că forma de guvernare republicană, înţeleasă în calitate de stat de drept, separarea puterilor şi respectarea libertăţilor individuale constituie fundamentul păcii internaţionale. Conceptul statului de drept expus în opinia kantiană – și nu doar datorită tratatului *Spre pacea eternă*, dar și modului în care gânditorul german a plasat în centrul atenției persoana (omul) și demnitatea acesteia, precum și multiplelor analize convergente ce pun într-o lumină actuală problematica interdependenței persoană, stat și drept – va fi dezvoltat în configurația actuală a studiilor de teorie a dreptului, de drept constituțional, de știința politică ș.a. După Kant și Hegel, modernitatea a valorificat, în forma sa cea mai ambițioasă, afirmația că omul-ființă rațională este ceea ce face el, că trebuie deci să existe o corespondență din ce în ce mai strânsă între producție (făcută mai eficientă prin știință, tehnologie, administrație), organizarea societății, reglate de lege, și viața personală. Pe ce se bazează această corespondență a unei culturi științifice, a unei societăți ordonate și a indivizilor liberi, dacă nu pe triumful rațiunii?

Din trecerea în revistă a perspectivei din care este determinată raționalitatea dreptului, constatăm că doctrinarii au stabilit că umanitatea constituie o comunitate unică, împărtășind o natură umană identică, idee care a continuat să apară fie episodic, fie ca ideologie dominantă în diferite contexte social-statale, fie în incercări și eforturi legislative de implementare în practica unei ordini juridice mondiale.

În stabilirea echilibrului dintre persoană, stat și drept, prin identificarea „unor principii ale justiției asupra cărora ar putea cădea de acord locuitorii unor cetăți diferite, cu condiția că acești locuitori să fie de bună-credință, are mari sorți de izbândă”[507]. În acest context, stabilirea corespondenței între acțiunea umană și ordinea lumii se realizează prin rațiune care înlocuiește arbitrarul și violența prin statul de drept. Din acest conținut deducem că atunci între natura umană și dreptul pozitiv avem o relație de determinare, întemeiată pe maximele dreptei rațiuni, ce orientează conduitele umane în acord cu legile, dintre care cea mai importantă este cea care spune că orice individ trebuie să acționeze în ideea unei societăți pașnice, idee formulată sintetic în Imperativul kantian. Pentru Im. Kant, la baza întregii acțiuni sociale, a condiției umane, inclusiv a celei politice, trebuie să stea legea morală. Această lege a moralei, absolută și categorică, cu caracter abstract și formal, cere omului să acționeze, astfel încât regula care stă la baza acțiunii sale să poată deveni o regulă universală, pentru fiecare și oricine.

[507] NEMO, F. *Op. cit.,* p.25.

Spre deosebire de modernitate, contemporaneitatea a transformat ideea statului de drept într-o ideologie dominantă, într-un mit, într-o aspirație umană și un efort de valorificare și edificare la nivel de practici de organizare socială, a creat instituții și mecanisme prin care s-a încercat valorificarea unor democrații funcționale, a transferat accentul de la omul rațional la omul dreptului, de la rațiune la libertate. În aceste condiții ale aspirației spre edificarea statului de drept și statornicirea valorilor democratice, dialectica *persoană – stat – drept* s-a fundamentat în ideea avantajului reciproc și al solidarizării. Cea mai mare provocare pentru state a fost și rămâne a fi crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune, în vederea avantajului reciproc.

Cele mai semnificative aspecte care se identifică la nivel de interacțiune dintre acestea se dovedește a fi faptul că statul de drept s-a constituit în temeiul aspirației persoanei și societăților umane de a trece de la dezordine la ordine. Raportat la acest deziderat, conceptul de *stat de drept* trebuie văzut ca o consecință a unui proces conștient (rațional) de cooperare, prin care măsura, rațiunea și echilibrul se oficializează în raportul dintre persoană, stat și drept, iar individul - cu atribuții noi în ipostaza lui ***homo juridicus***.

3.2. Obiectivarea relației *persoană – stat – drept* în instituționalizarea puterii și autorității

Istoria civilizată a umanității consideră nevoia de putere o condiție necesară pentru funcționarea sistemului social, societatea presupunând organizare, iar organizarea presupune putere[508]. Noțiunea de *putere* este extrem de vagă, generală și cuprinzătoare, fără a fi în măsură să ne indice niște delimitări clare și precise. De cele mai multe ori, autorii definesc *puterea* prin raportare la *stat*, având în vedere rolul acestei instituții în cadrul puterii. Luând în considerare că, în sens larg, statul este organizarea politică a societăţii, deci a unei populaţii în limitele unui teritoriu istoric recunoscut de comunitatea internaţională, în care puterea şi libertatea se înfruntă şi coexistă pentru asigurarea prosperităţii fiecăruia şi a Binelui Comun, pentru înnobilarea fiinţei umane prin valorile perene ale culturii şi civilizaţiei[509], vom releva corelații, interdependențe evidente și necesare în explicarea fincționalității sistemului social în formula statului de drept, în calitate de ideologie/doctrină dominantă a contemporaneității. Tratat în diferite ipostaze, termenul *stat* este raportat fie la accepțiunile istorico-geografice, fie la cele politico-juridice, dar

[508] NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Constituția Republicii Moldova: Comentariu*. Chișinău: ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0. p.23.
[509] IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrativ*. București: C.H.Beck, 2005. 720 p. ISBN 973-655-790-1.

în oricare dintre acestea apariția statului este raportată la o societate umană, în care componenta fundamentală este individul și relațiile de natură normativă dintre membrii acestei comunități.

Atât în literatura științifică, cât și în viața cotidiană vom remarca utilizarea noțiunii de *putere* în diverse formule, precum și în distincte delimitări conceptuale, cu diferită formă și conținut noțional, datorită multitudinii domeniilor și realităților la care se face referință (puterea statală, puterea politică, puterea economică, puterea de cumpărare, puterea rațiunii, puterea sau forța dreptului etc.). În același timp, cea mai frecventă sintagmă este cea de *putere de stat*, identificată cu puterea politică. Cu referire la relația dintre acestea, menționăm că „puterea de stat este o putere specializată și delegată de popor, în calitatea sa de titular al puterii politice, anumitor organisme sau autorități publice denumite și *puteri* (legislativă, executivă și judecătorească)[510]. Pentru unii doctrinari[511], *puterea* reprezintă un ansamblu de atribuții (împuterniciri) sau o totalitate de organe ale statului care asigură exercițiul puterii.

Studiul literaturii ce tratează problema care ne interesează, ghidează spre acceptarea faptului că specialiști din diverse domenii (juriştii, politologi, filosofi, antropologi, istorici, sociologi etc.), în explicarea esenței statului și dreptului, se confruntă cu o mare diversitate de fundamente şi mecanisme ale puterii în comunităţile umane, marea majoritate dintre ei menționând că dezvăluirea esenţei acestor două concepte poate fi realizată doar prin raportare la individ. Din acest unghi de vedere, „puterea, experimentată în diferite moduri, potrivit culturii din care facem parte, rămâne constant, în modul ei de manifestare şi în afara oricărei justificări ideologice, o modificare de stare internă suferită de individ şi de colectivitate (...)”[512].

Din multitudinea domeniilor în care se regăsește conceptul de *putere* și a contextelor în care este definit, relevant este faptul că acesta este un termen de referință și de absolută necesitate pentru descrirea și clarificarea esenței relațiilor sociale, pentru analiza dinamicii, schimbărilor și tendințelor din societate. Diverse sunt și corelativele care se utilizează în raport cu noțiunea de *putere*, precum *influență, autoritate, coerciție*. Raportată la acestea, vom scoate în evidență noțiunea de *autoritate* în corelație cu cea de *putere*. Tratate uneori prin disctincții și delimitări, alteori prin suprapuneri, aceste două noțiuni se dovedesc a avea un conținut bogat în semnificații, variat în atribuiri și relevant pentru explicațiile privind interelaționările la nivelul triadei *persoană – stat – drept*. În opinia cercetătorilor A. Negru și V. Zaharia, fenomenul puterii este legat de cel de autoritate, care se caracterizează prin posibilitatea de a coordona activitățile

[510] VRABIE, G. Drept constituțional și instituții politic contemporane. Iași: Editura „Șt. Procopiu”, 1993. 413 p. ISBN 973-994-451-5. p 46.
[511] ALEXANDRU, I. *Interdisciplinaritatea. Noua paradigmă în cercetarea şi reformarea administraţiei publice.* Cluj Napoca: UTPress, 2010. 220 p. ISBN 978-973-27-1939-8.
[512] ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Religie şi putere.* Bucureşti: Nemira, 1996. 235 p. ISBN 973-9177-81-6. p.164.

oamenilor conform unei voințe supreme, de a comanda, de a da ordine și necesitatea de a se supune acestei comenzi”[513].

Incontestabilă este existența, la nivel social, a unor corelații complicate de natură socială, care se manifestă și în raport cu relația *putere – autoritate*. Referindu-se la aceste corelații complexe, J. M. Bochenski menționează utilizarea, în mediul social, a două categorii de cuvinte: a) cu înțeles comun, în privința cărora nu există neclarități și dezbateri; b) cuvinte ce au autoritate și implică cercetări fundamentale, ele indicând „democrație”, „dreptate”, „egalitate”, „libertate”, „națiune”, „popor”, „teorie”, „valoare”, „autoritate” ș.a. Având în vedere aceste concepte, autorul menționat (asupra opiniilor acestuia ne vom opri ceva mai detaliat) își asumă analiza și dezvăluirea aspectelor fundamentale proprii *autorității*, care desemnează un statut, o proprietate, o relație. Printr-o tranziție de la simplu la complex, J. M. Bochenski dezvăluie conținutul noțiunii *autoritate*, precum și elementele constituente ale acesteia, remarcând că orice situație pragmatică relevă o relație dintre purtătorul de autoritate și subiectul autorității, care este întotdeauna o ființă conștientă. Reieșind din analiza profundă asupra autorității, vom face referință la delimitarea, realizată de autor, dintre tipurile de autoritate, delimitare relevantă pentru descrierea relației *persoană – stat – drept*, pentru că, odată ce această triadă este încorsetată în sintagma *stat de drept*, vom admite că domeniul „autorității nu este unul real, ci ideal”[514]. Distingând între autoritatea epistemică și autoritatea deontică, J. M. Bochenski indică semnele distinctive ale fiecăreia dintre acestea în parte. Dacă una dintre autorități, cea epistemică, este teoretică, atunci cea deontică vizează rezultatele practice. În ambele formule sunt urmărite obiective bine determinate, doar că, în cazul autorității epistemice, obiectivul este cunoașterea, și nu neapărat niște rezultate practice imediate. Autoritatea deontică poate fi delegată, însă nu și cea epistemică.

Autoritatea epistemică aparține celui care știe, expertului, ea nu dă directive, purtătorul ei nu are un statut superior, nu are dreptul și nici posibilitatea să-i impună subiectului vreo acțiune, dar el oferă propoziții argumentative. Autoritatea epistemică este dependentă de recunoașterea competenței și obiectivității purtătorului autorități. Conceptul de *autoritate epistemică* este strâns legat de cel de *raționalism*, care, într-o perspectivă sistemică, va identifica principii ale acțiunii umane, iar omul acționează rațional tocmai atunci când recunoaște autoritatea epistemică[515]. Cel de-al doilea tip de autoritate, ***autoritatea deontică,*** are în domeniul ei reguli de comportament,

[513] NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții și scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2. p.41.
[514] BOCHENSKI, J. M. *Op. cit.,* p.29.
[515] *Ibidem,* p.57.

directive. Acceptarea autorităţii deontice este întotdeauna legată de un obiectiv practic, pe care și l-a asumat purtătorul autorității deontice. Specific pentru autoritatea deontică este:

- *obiectivul imediat practic* și, în acest sens, exercitarea puterii, democratizarea, statul de drept sunt parte a autorității deontice, pentru că acestea presupun obiective practice, un scop urmărit de purtătorul autorității, încă nerealizat, dar care este implicat în acțiuni imediate ale subiectului;
- *prezența convingerii privind obligativitatea și importanța realizării obiectivului* vizat, datorită căreia subiectul urmează să accepte că executarea directivelor este o condiție indispensabilă și necesară pentru realizarea finalității obiectivului, fapt ce nu trebuie să permită îndreptățirea oricăror acțiuni (morale ori amorale, legale ori ilegale);
- *recunoașterea autorității deontice*, care în mare parte este determinată de consecvența, coerența, consecutivitatea ori suprapunerea evenimentelor purtătorului de autoritate. „Acceptarea unei autorităţi este întemeiată atunci și numai atunci când este întemeiată convingerea în necesitatea acestei acceptări”[516]. Un aspect important se referă și la ipostaza în care se manifestă și se realizează autoritatea deontică. Astfel, aceasta întâlnește două formule: a) o *autoritate de sancționare*, care aparține dreptului, datorită faptului că normele juridice ne indică comportamente, ne obligă la acțiuni ori inacțiuni, dar care în mod obiectiv urmărește evitarea sancțiunii; și/sau b) o *autoritate de solidaritate*, atribuită statului, care reprezintă un mecanism complex de organizare și funcționare a instituțiilor statului prin intermediul celor trei puteri. Din punct de vedere structural, aceste două tipuri de autoritate deontică corespund, diferențele vor apărea doar la nivel de voințe individuale. În cazul autorității deontice de solidaritate, obiectivele urmează a fi aceleași – și ale purtătorului de autoritate, și ale subiectului autorității, pe când în celălalt caz, al autorității de sancțiune, apar diferențe între obiective și mijloacele utilizate pentru realizarea obiectivului practic. Deosebirea dintre cele două tipuri de autoritate se manifestă ca una substanțială la nivel de persoană. „Un om care se supune unei autorități de solidaritate se simte liber: în schimb, autoritatea de sancționare funcționează întotdeauna prin constrângere, ea îi răpește subiectului libertatea”[517]. În relația dintre persoană și autoritatea deontică, indiferent de forma sa de manifestare, întotdeauna va fi știrbită libertatea acesteia, pentru că altfel nu poate fi realizată ordinea în societate, și, din acest motiv, se acceptă conștient renunțarea la o parte din libertatea sa de dragul unui obiectiv dorit. Astfel, ideea de *autoritate* devine indispensabilă de cea de *libertate* a persoanei, ori, chiar dacă autoritatea prin reglementări de cea mai diversă

[516] *Ibidem,* p.90.
[517] *Ibidem*, p. 107.

natură limitează libertatea, ea rămâne a fi o condiție a libertății. Astfel, într-o formulă foarte armonioasă, se înscriu sub egida conceptului de *autoritate* persoana, statul și dreptul.

Cea mai importantă concluzie pe care o deducem din cele analizate *supra* se referă la acceptarea posibilității fuziunii purtătorilor autorităţii epistemice și ai autorității deontice, deoarece, ca atare, aceste autorități nu numai că nu se exclud, dar oricine va recunoaşte oportunitatea coexistenţei lor: este de dorit ca „purtătorul autorității deontice să fie, în același timp, purtătorul autorității epistemice în domeniul corespunzător”[518]. Anume în vederea identificării modalității în care cele două tipuri de autoritate ar putea să-și dea întâlnire într-o formulă în care interesul purtătorului autorității și subiectul autorității ar avea același imbold, dar și aceleași obiective, vom continua prezentarea discuțiilor, pentru a face unele precizări cu referire la suprapunerile dintre extensiile termenilor cu care se operează, în condițiile tratării relațiilor dintre persoană, stat și drept, noțiuni care – fiecare în parte – au vaste arii de abordare convergentă ori divergentă pe terenul statului de drept.

De-a lungul timpului, conceptul de *autoritate* a fost explicat prin referire fie la modul de instituire, fie la modul de exercitare și la relațiile pe care le explicitează, iar dreptul a adăugat și semnificația de *constrângere legală*. M. Weber, citat de G. Goudenhooft[519], operând distincții dintre formele de manifestare și validare ale celor trei tipuri de autoritate, menționează că pentru aceasta are relevanță legitimitatea într-un sens juridic, pozitiv, în virtutea necesității de a institui o bază solidă statală, conferită de obicei de ordinea constituțională legală, iar în sens negativ – de necesitatea limitării puterilor statului prin lege în favoarea drepturilor individuale. Astfel, *autoritatea legală (rațională*) are la bază credința în legalitatea normelor juridice în vigoare și este acceptată datorită validității mai multor interdependențe: a) orice normă legală este rezultatul unei convenții ori al impunerii datorită oportunităților și/sau raționalității: b) orice sistem de drept constă dintr-un ansamblu coerent de reguli abstracte, intenționate, aplicate la cazuri particulare prin intermediul dreptului; c) subiectul autorității, la fel, este obiectul unei ordini impersonale și își coordonează, își ajustează acțiunile în conformitate cu propriile dispoziții și comenzi; d) persoană supusă autorității, idiferent de statutul pe care îl are, se supune doar legii; e) relația dintre subiectul și purtătorul autorității se realizează în condițiile unei ordini impersonale.

Autoritatea tradițională se bazează pe credința în îndreptățirea regulilor consacrate în timp, îndeobște cutumiare. Autoritatea, în acest caz, este instituită prin educația în spiritul

[518] *Ibidem,* p.54.
[519] GOUDENHOOFT, G. *Legitimitatea. Ritualuri ale legitimității și autoritate discursivă*. Iași: Adenium, 2014. 286 p. ISBN 978-606-8622-85-9. pp.56 și 58.

loialității față de valoarea tradiției, iar relația dintre subiectul și purtătorul autorității nu mai este una impersonală, ci devine personală.

Autoritatea charismatică este caracterizată de un potențial revoluționar, este capabilă de mobilizare în dorința de schimbare. Spre deosebire de primele două tipuri de autoritate, aceasta nu poate fi instituționalizată, nu este stabilă, este raportată direct la existența unui lider, generând probleme de succesiune. Pentru a se instituționaliza, autoritatea charismatică are nevoie de legalizare și raționalizare, acceptând principii democratice și legitimitate democratică.

În consecință, conceptul *autoritate* implică relații și interelaționări cu cel de *legitimitate*, care trimite la recunoașterea socială, la validarea unei stări de ordine socială, în care principiile și normele consensuale asumate funcționează cu o eficiență satisfăcătoare pentru binele public, dar și la alte concepte înrudite, precum *legalitatea, suveranitatea, identitatea, democrația, raționalitate, spațiul public* etc. Dintre acestea cele mai dese confuzii se remarcă în privința termenilor *legitimitate* și *legalitate,* uneori chiar fiind atestate suprapuneri. Astfel, după cum termeni ca cel de *putere* și *autoritate* pot fi tratați doar prin intermediul interdependențelor, la fel și cel de *legitimitate* poate fi interpretat, prioritar, în relație cu ideea de ordine și de protecție normativă, asigurată de normele care fac posibilă și mențin ordinea. „Conceptul *legitimitate* este o provocare interesantă și în privința domeniului pe care îl aduce în discuție, cu atât mai mult cu cât leagă și propulseaza alte trei noțiuni: *legalitate*, *moralitate*, *constituționalitate*, atunci când domeniul la care se aplică îl reprezintă puterea”[520]. Chiar dacă conceptul de *legitimitate* are aceeași origine cu cel de *legalitate,* totuși, în timp, ele s-au diferențiat. În vederea delimitării dintre aceste noțiuni, autorii lucrării *Fundamentele dreptului* menționează că raportul dintre *legitimitate* și *legalitate* reprezintă pe cel dintre politică și drept. „Legalitatea unui sistem legiferat de drept pozitiv, adică în vigoare, provine din puterea politică legitimă” [521], parcă ne-am afla într-un cerc vicios sau, poate, ar fi mai degrabă un raport de condiționare reciprocă. În opinia autorilor *Comentariului Constituției RM,* legalitatea și legitimitatea sunt exigențe ale puterii de stat, alături de respectarea pluralismului politic și a democrației constituționale[522]. În acest sens, o contribuție esențială la elucidarea cerinţelor de organizare şi funcţionare a puterii de stat în baza principiului constituţional al legitimităţii este realizată de doctoral habilitat A. Arsene[523], care argumentează că principiul legitimităţii puterii de stat este o condiţie imanentă a statului de drept şi democratic, în care domnia legii are la bază legitimitatea însăşi a Constituţiei, iar aceste

[520] *Ibidem,* pp.15 și 17.
[521] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p.189.
[522] NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Op. cit.,* p14.
[523] ARSENI, A. *Legitimitatea puterii de stat-fenomen complex și indispensabil societății umane contemporane*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015. 301 p.

precondiţii de calitate pot fi realizate numai în condiţiile aplicării şi respectării principiului legitimităţii puterii de stat şi a organelor etatice antrenate direct în procesul complex de instaurare, menţinere şi exercitare a puterii de stat.

Cu o interpretare exhaustivă vine Andrițoi C., care opinează că legalitatea trebuie tratată în calitate de principiu, fundament axiologic al sistemului de drept, ca metodă, atribuită activității executivului de transpunere a normelor legale în practică; ca regim, care se referă la statul de drept și domnia legii[524]. Astfel, în formula actuală, nu poate fi acceptat că tot ceea ce este legitim este și legal și tot ceea ce e legal e și legitim. Se poate demonstra că o lege validă din punct de vedere al procedurilor de adoptare, proprii unui anumit sistem de drept, poate fi ilegitimă, după cum o lege legitimă poate fi nedreaptă[525]. În opinia lui I. Guceac, legitimitatea „este o caracteristică a puterii, specifică statului de drept, care presupune că regulile de comportare sunt nu numai impuse, dar și acceptate, în general, de cei cărora le sunt destinate”[526]. Reieșind din această opinie și luând în considerare faptul că statul de drept este atribuit unei ordini sociale care nu este una dată și nici statică, ci una edificată și dinamică, aflată în permanentă căutare de forme noi de realizare, capabile să satisfacă exigențele timpului, rezultă că, pentru o mai bună înțelegere și explicare a conceptelor *autoritate* și *legitimitate,* este necesară contextualizarea acestora. Conform afirmațiilor autorilor contemporani, lumea în care trăim se află în criză de legitimitate: „criză generată de legitimitate insuficientă sau chiar de lipsa ei, de un deficit de recunoaștere socială sau de drept la nivelul unui actor, al unei instituții sau al societății”[527].

În vederea clarificării și explicitării intensiunii noțiunii de *legitimitate,* trebuie să parcurgem dimensiunile acesteia, care, în opinia lui Beetham D., citat de E. Aramă și I. Jecev[528], sunt *legalitatea, valorile* și *consensul,* iar Sălăvăstru C.[529] face referință la norme, proceduri și temeiuri raționale. Legitimitatea este raportată la ideea de *ordine,* precum și de instrumente și mijloace utilizate în vederea asigurării acestei ordini, datorită cărora aceasta reprezintă o valoare juridică. În consecință, legitimitatea ajunge a fi interpretată drept acceptare, recunoaștere socială și valoare juridică.

---

[524] ANDRIȚOI, C. Legitimitatea normelor juridice. În: *The Juridical Current Journal,* 2006. [citat 13.04.2016] Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/recjurid063_43F.pdf.
[525] BARNETT, R.E, Constitutional Legitimacy. In: *Columbia Law Reviews.* 2010, pp. 111-148. [citat 30.04.2020]. Disponibil: https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=facpub.
[526] GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2001. 257 p. ISBN 997-593-026-3. p. 75.
[527] GOUDENHOOFT, G. *Op. cit.,* p.20.
[528]ARAMĂ, E., JECEV, I. Legitimitatea – condiție obligatorie a menținerii puterii de stat. În: *Revista națională de drept*. 2013, nr. 4 (150). pp.2-6. ISSN 1811-0770. [citat 20.11.2016]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ru/vizualizare_articol/40574.
[529] SĂLĂVĂSTRU, C. *Discursul puterii.* București. Tritonic, 2009. 328 p. ISBN 978-973-73-3371-1.

Din ipostaza în care este definit și explicitat, conceptul de *legitimitate* va fi în totalitate parte a dreptului, chiar dacă îl regăsim și în alte domenii, utilizat într-o mare varietate de relații sociale, în special datorită faptului că sensul prioritar al acestuia este cel de „conformitate cu regula/legea", fiind revendicat de știința dreptului, dar și cel de „justificare a unei acțiuni (politice ori juridice) acceptabile social". Astfel, conținutul acestui termen denotă atât capacitatea unui subiect de a acționa, cât și dreptul acestuia, dar și dreptul de a controla, de a emite ordine, de a sancționa. Legitimitatea, într-un final, reprezintă un act de voință și de gândire rațională, care decurge din tendința de autoconservare a societăților, adică reprezintă capacitatea reală a sistemului de a se proteja și de a-și menține integritatea, valorile și interesele.

Generalizând semnificațiile și trăsăturile *autorității,* constatăm că aceasta presupune constrângere, necesită consimțământ/recunoaștere, este convențională, se bazează pe încredere, dar trezește teamă, este asimetrică, are caracter simbolic, este impersonală și se bazează pe prestigiu. Pentru legitimare, autoritatea are nevoie de recunoașterea persoanei, persoana are nevoie de ordine și siguranță, de conștientizarea vulnerabilităților și pericolelor sociale, ea readuce persoana la autoritate dreptului și puterea statului.

Din diversitatea abordărilor existente, ceea ce poate fi dedus cu certitudine este faptul că esenţa obiectivă a autorității și puterii de stat este dată de caracterul exterior şi coercitiv al normelor sociale, în raport cu persoana, în calitate de parte și membru al comunităţii. Interiorizarea normelor de către individ este rezultatul constrângerii sau al „violenţei simbolice"[530]. Implicat în sistemul relaţiilor sociale, individul este mereu obligat să-şi reprime manifestările de putere, sub ameninţarea sancţiunilor sociale. Esenţa obiectivă (şi impersonală) a puterii este, astfel, resimţită ca o presiune asupra libertăţii şi asupra experienţei subiective a puterii umane: „se poate conchide, cu certitudine, că experienţa subiectivă a puterii este astăzi, mai mult ca oricând, asocială (şi câte odată antisocială), fiindcă este fondată pe încălcarea, îngăduită sau nu, a normelor sociale"[531].

Atât autoritatea, cât și puterea sunt produsul activităţii oamenilor în condiţii social-istorice determinate, sunt reprezentate de ei și sunt rezultatul voinței lor. Totodată, puterea reprezintă raportul activ dintre cei care o dețin (cum ar fi reprezentanții puterii de stat, ai autorităților publice etc.) și cetățeni, dintre individ și colectivitate. În acest fragment al realității sociale, putem spune că acţiunile individului şi relaţiile lui generează puterea și chiar societatea, iar relaţiile sociale instituţionalizate, obiectivate devin forţe modelatoare ale determinărilor calitative ale indivizilor: societatea este un sistem dinamic, în interiorul căruia locul și rolul

[530] CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.,* p.282.
[531] ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Op. cit.,* p.166.

important îi aparține individului, sistemului lui de valori și normelor de care acesta se conduce. În cadrul sistemului social, factorul uman (persoana) reprezintă elementul esenţial, iar, prin prisma reglementărilor juridice, omul reprezintă factorul de configurare a dreptului, pentru că el nu acţionează niciodată izolat, ci aflat în centrul relaţiilor intrasociale[532].

În acest context, puterea este un fenomen social primar, deoarece se caracterizează prin maximă generalitate, în raport cu celelalte fenomene, şi capacitatea de a da naştere altor fenomene, ea se caracterizează prin forţă, autoritate, dominaţie[533]. Puterii îi sunt specifice acţiunile şi actele de autoritate, realizate de diferite organe ale puterii statului, cum ar fi puterea legislativă, executivă și judecătorească. Corelativ, am putea utiliza termenul de *fenomene-instituţii*, care exprimă ansambluri de reguli cu caracter relativ stabil, ce reglementează un domeniu al relaţiilor sociale, în scopul apărării, conservării şi promovării anumitor interese personale sau colective ale indivizilor, grupurilor ori comunităţii sociale[534].

În acest cadru social, al puterii instituționalizate, conduita umană este supusă permanent unui proces de normare, cu alte cuvinte, ea nu se desfăşoară haotic, în baza liberului arbitru, ci se derulează în mod organizat, după anumite reguli sociale, în care un loc aparte este și trebuie atribuit normelor morale. În acest sens, Pavel Apostol nota că „în ultimă instanţă – parcurgând medieri complexe, adeseori foarte delicate, aproape evanescente – caracterul organizat al convieţuirii impune şi activităţi umane cu caracter normat”[535]. Putem spune că, în general, oricare formă de realizare a activității umane are ce dimensiuni însoțitoare principii și norme. Căci orice proces de evoluţie, adaptare sau integrare în societate nu poate avea loc decât într-un cadru organizat, normat, reglementat.

În general, oamenii îşi modifică şi îşi disciplinează comportamentul, în funcţie de voinţa altora, care au un ascendent numit *autoritate*. Astfel, autoritatea poate fi tratată drept o influență ce derivă „din acceptarea voită din partea altora a dreptului cuiva de a elabora reguli sau de a emite imperative, așteptând în schimb ascultare (supunere)”[536]. *Dicționarul de gândire politică*[537] face referință la două semnificații ale termenului *autoritate*: „1. Capacitatea de a se face ascultat sau respectat; 2. Instituția deținătoare a unei competențe de a emite ordine”. Forma cea mai frecventă în care se prezintă puterea și autoritatea este totuși o relaţie socială. În cadrul realităţii sociale, puterea poate fi prezentată sub forma unei relaţii asimetrice de interdependenţă

[532] POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Psiho-sociologia juridică*. Bucureşti: Lumina Lex, 1999. 223 p. ISBN 973-588-184-5. p.150.
[533] POPA, N. *Op. cit.,* pp.120 și 122.
[534] POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Op. cit.,* p.158.
[535] APOSTOL, P. *Normă etică şi activitatea normată.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică. 1968, 184 p. p.68.
[536] GUCEAC, I. *Op. cit.,* p.70.
[537] *Larousse. Dicționar de gândire politică*. București: Univers Enciclopedic, 2003. 362 p. ISBN 973-637-011-9. p.31.

între doi sau mai mulţi actori sociali, indiferent de sfera în care se manifestă interdependenţa lor (economică, religioasă, politică, juridică, etc.). M. Foucault afirma că puterea este substanţială pentru toate raporturile pe care oamenii le stabilesc în viaţa lor socială: „Relaţiile de putere nu sunt în poziţie de exterioritate faţă de alte tipuri de raporturi, ci (...) le sunt imanente; ele sunt efectele imediate ale partajelor, inegalităţilor şi dezechilibrelor care se produc în cadrul acestor raporturi şi, reciproc, sunt condiţiile interne ale respectivelor diferenţieri; relaţiile de putere nu sunt într-o poziţie de suprastructură, cu un simplu rol de prohibire sau de reînnoire a unui contract; acolo unde operează, ele au un rol direct producător”[538]. Puterea, în starea sa pură, este o „conducere existând prin sine şi pentru sine”, şi nu concepute neapărat pentru realizarea binelui public ori a interesului public, formulă care este considerată a fi cu valoare operațională în configurația stalor democratice ori un alt mit creat de oameni. W. Lippmann, citat de G. Goudenhooft[539], consideră că termenul *interes public* este în relație directă cu *decizia rațională*, cu cea mai bună alegere pe care oamenii ar face-o în condiții ideale și acționând dezinteresat. „Cred că interesul public poate fi prezumat a fi ceea ce oamenii ar alege, dacă ar vedea în mod clar, ar gândi rațional și ar acționa dezinteresat și binevoitor. Huntington S.[540] relevă trei moduri de identificare a interesului public: a) legat de valori și norme ideale, de sine stătătoare și abstracte – cum ar fi legea naturală, justiția sau judecata corectă; b) legat de interesul specific al unui individ anume, al unui grup, clasă ori majoritate; c) ca model al competiției între indivizi.

În orice comunitate umană, indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale şi culturale existente între membrii săi, factorii care ordonează şi regizează raporturile interindividuale, precum şi relaţiile dinte conducători şi conduşi, poartă numele de *norme* sau *reguli*. Pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiţi să-şi acomodeze reciproc comportamentele, acţionând cvasiprevizibil în situaţii sociale determinate. Renunţarea la libertatea absolută şi supunerea faţă de norme reprezintă condiţii de bază ale existenţei societăţii. Organizarea domeniilor vieţii sociale prin intermediul regulilor, ca şi permanentizarea şi apărarea respectivei organizări, implică existenţa unor organisme, care sunt surse păstrătoare şi instrumente de aplicare a regulilor și normelor de conviețuire socială[541].

În consecință, așa cum menționează și P. Ricoeur, organizarea comunităţii sub formă de stat, conferă formă juridică a ceea ce ni se pare a constitui terţul neutru în intenţia etică, adică regula. Statul de drept este, în acest sens, realizarea intenţiei etice în sfera politicului, ceea ce

[538] FOUCAULT, M. *Istoria sexualității. Voința de a ști*. București: Univers, 2004. 150 p. ISBN 973-87084-5-1. p.124.
[539] GOUDENHOOFT, G. *Op. cit.,* p.70.
[540] HUNTINGTON, S. *Ordinea politică a societăților în schimbare.* Iași: Polirom, 1999. 432 p. ISBN 973-683-342-9. p.30.
[541] CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.,* p.307.

presupune că legea civilă defineşte, ordonează, pune în relaţie rolurile (de debitor, de soţ, de proprietar etc.), astfel ca toţi titularii aceloraşi roluri să fie trataţi în mod egal de dreptul pozitiv; desigur, egalitatea în faţa legii nu este încă egalitatea şanselor, egalitatea condiţiilor. Egalitatea în faţa legii reprezintă un prag decisiv, cel al egalităţii juridice, adică al unui comportament al instituţiilor unde nu se face nici o discriminare între persoane atunci când sunt atribuite drepturile titularului unui rol. „În ce mă priveşte, nu ezit să confer o semnificaţie etică nu doar prudenţei care se cere de la guverne, ci şi angajării cetăţeanului într-o democraţie. Nu ezit să gândesc în termeni etici democraţia considerată din punctul de vedere al teleologiei sale. În această privinţă, aş da o dublă definiţie democraţiei, (...) prin raportare la noţiunea de conflict, apoi prin raportare la noţiunea de putere”[542].

P. Manent, analizând fenomenul puterii și ridicând probleme legate de autoritate, include în lucrarea sa *O filosofie politică pentru cetăţean* două compartimente, dintre care unul este intitulat *Domnia dreptului,* altul – *Domnia moralei*. Acesta pornește de la afirmația că există două moduri principale de a concepe o societate: o societate organizată conform dreptului şi o comunitate trăind potrivit moralei şi care trăieşte respectând demnitatea umană[543]. Acest cadru teoretic ne permite să constatăm că nu este posibil de a pune o linie de demarcație foarte clară între morală și drept, căci demnitatea se află în centrul problematicii morale contemporane şi este valoarea cea mai înaltă a umanităţii democratice, a statului de drept. Această problematică morală o putem întâlni formulată încă de Kant, pentru care moralitatea și dreptul sunt interdependente, iar supunerea faţă de lege ține de gradul de responsabilitate și conștiință a persoanei. În general, ideea demnităţii este indispensabilă condiţiei umane. Dacă termenul *demnitate* este absent în *Declaraţia dreptului omului şi cetăţeanului* din 1789, ea este introdusă printre primele cuvinte ale preambulului *Declaraţiei universale a drepturilor omului* din 10 decembrie 1948: „Considerând că recunoaşterea demnităţii inerente tuturor membrilor familiei umane şi a drepturilor lor egale şi inalienabile constituie fundamentul libertăţii, dreptăţii şi păcii în lume”[544]. „Drepturile omului reprezintă libertatea naturii, inclusiv şi în primul rând, natura animală şi sensibilă; demnitatea umană este libertatea împotriva naturii sensibile sau în general interesate, este libertatea spirituală”[545].

[542]RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995. 303 p. ISBN 973-28-0511-0. p. 297.
[543]MANNENT, P. *Op. cit.,* p.309.
[544]Declarația Universală a Drepturilor Omului. [citat 22.01.2019]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf.
[545] RICOEUR, P. *Op. cit.,* p.312.

Exact aceeași direcție de gândire o putem sesiza și la Gh. Mihai[546]. Acesta afirmă că „multivalenţa şi maleabilitatea reprezintă un obstacol epistemologic al dreptului, fără îndoială, în primul rând, pentru că este legat de socialitate, ceea ce face să fie plasat obiectiv sub semnul diversităţii şi pluralităţii. Justiţia nu este o insulă guvernată de politicieni, nici de moralişti, însă, fără valorile morale şi politice, ea este o stâncă aridă, pe care nu creşte niciun drept subiectiv". Problema pe care o pune Gh. Mihai este una dintre cele mai importante probleme teoretico-juridice și filosofice moderne atât datorită identificării dimensiunii profund morale a dreptului pozitiv, cât și în direcția profilării gradului de complexitate atins de societatea contemporană prin știința și practica dreptului. Un rol aparte în acest context îl au studiile de natură axiologică, care dezvăluie esența valorilor și a sistemului de norme sociale, de natură diferită. În acest sens, ar putea fi menţionate studiile efectuate de I. Craiovan[547], D. Baltag și G. Iachim[548], Gh. Avornic și D. Tănase[549], I. Biriș[550] ș.a. O deosebită importanță obțin aceste studii în cadrul dezbaterilor esenței morale a puterii în configurarea relației persoană – stat – drept. În ultima perioadă, căutarea fundamentelor puterii de stat și a legitimării autorității dreptului, a securității persoanei, precum și stabilirea relațiilor puterii cu alte forme de reglementare a relațiilor sociale revine în actualitate, datorită multiplelor critici aduse la adresa eficienței statului și dreptului, precum și din cauza lipsei unei claritățiasupra faptului dacă actorii implicați direct în exercitarea puterii au sau nu capacitate de acțiune în direcția realizării finalităților pentru care au fost instituite, legitimate și validate.

Ne-am obișnuit cu faptul că societatea umană tinde să-și organizeze viața socială sub anumite forme de guvernare, acceptate de ea. Pornind de la această tendință, putem să spunem că, dacă starea de natură se definește ca una de independență, de libertate și de egalitate, atunci renunţarea la libertatea absolută şi supunerea faţă de norme reprezintă condiţii de bază ale existenţei sociale, organizate sub egida statului și dreptului. Asfel, chiar dacă Constituțiile statelor includ o diversitate de drepturi și libertăți, totuși acestea deja au o altă formulă în care sunt implementate la nivel de relații interpersonale și sociale. Astfel, Constituția RM[551] prevede

[546] MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.206-207.
[547] CRAIOVAN, I. Dimensiunea axiologică a dreptului. În: *Dreptul românesc la 100 de ani.* 2018, pp.178-181. ISBN 978-606-27-1468-0.
[548] BALTAG, D., IACHIM, G. Unele reflecții privind trăsăturile distinctive și ierarhia valorilor juridice. În: *Studii juridice universitare.* 2017, nr.1-2. ISSN 1857-4122. Disponibil: https://ulim.md/sju/nr-1-2-2017/unele-reflectii-privind-trasaturile-distinctive-si-ierarhia-valorilor-juridice/.
[549] AVORNIC, Gh., TĂNASE, D. Axiologia juridică și deschiderile sale în cercetarea dreptului. În: *Revista națională de drept,* 2012, nr.8 (143), pp.2-5. ISSN 1811-0770.
[550] BIRIȘ, I. *Valorile dreptului și logica intenţională*. Arad: Editura Servo-Sat, 1996. 209 p. ISBN 973-97561-5-8.
[551] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

libertatea individuală și siguranța persoanei (art 25); libertatea circulației (art.27), libertatea conștiinței (art.31), libertatea opiniei și exprimării (art.32), libertatea creației (art. 33), libertatea întrunirilor (art. 40), ș.a., dar, în același timp, sunt indicate limitele juridice ale acestor libertăți: dintr-o parte fiind valorificată dimensiunea protectivă a dreptului, cum ar fi prevederile art. 20 alin. (1): „Orice persoană are dreptul la satisfacţie efectivă din partea instanţelor judecătoreşti competente împotriva actelor care violează drepturile, libertăţile şi interesele sale legitime", din alta – dimensiunea limitativă a dreptului, cum ar fi, spre exemplu, prevederea art. 32 alin. (2): „Libertatea exprimării nu poate prejudicia onoarea, demnitatea sau dreptul altei persoane la viziune proprie". Cu evidență, claritate și luciditate se acceptă că, pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiţi să-şi acomodeze reciproc comportamentele, acționând cvasiprevizibil în situaţii sociale determinate, fiind conștienți și luând în considerare avantajele protective, dar și cele limitative prevăzute de drept. În același timp, se prefigurează și ideea, după care, indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale şi culturale existente între membrii săi, în orice comunitate umană, factorii care ordonează şi regizează raporturile interindividuale, precum şi relaţiile dintre *persoană – stat – drept*, au caracter normativ (atât juridic, cât și moral).

Cea mai împărtăşită opinie privind modul în care se organizează relațiile de putere și autoritate în societate este cea a contractualismului. Astfel, ceea ce trece ca un fir roșu prin toate teoriile referitoare la originea statului și dreptului este că acestea sunt construite în baza necesităţii organizării vieţii în comun a unui număr oarecare de indivizi, deoarece nu putem să vorbim despre stat în absenţa voinţei de a trăi într-o comunitate sau în absenţa voinţei de a domina asupra unei populaţii. Aşa cum afirmă autorii tratatului *Ştiinţa politicului*, „forma esenţială raţional-practică în care operează puterea este statul. Substanţa statului (…) prefigurează constant finalitatea sa: construcţia matricei instituţionale a ordinii sociale"[552]. De asemenea, toate teoriile cu privire la esenţa şi originea statului se pun de acord asupra faptului că acesta trebuie privit ca o comunitate umană, o societate în care există legi (după expresia lui Montesquieu) şi că este legată de instaurarea ordinii în relaţiile dintre oameni.

Expunându-şi opinia asupra esenţei formulelor referitoare la contractul social, J.M. Buchanan menţionează că autorii acestuia (Althusius, Spinoza, Locke şi, Rousseau) au început şi au continuat să vorbească despre un contract social între oameni independenţi. Autorul menţionat este convins că „dintr-un contract între oameni liberi pot decurge toate lucrurile, inclusiv legea fundamentală. Pentru prima dată, omului pare să i se fi oferit o perspectivă de a sări în afara istoriei sale construită prin evoluţie. Omul, împreună cu semenii săi, poate schimba întreaga

[552]CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.,* p.310.

structură a ordinii sociale. Concepţia contractului social a fost la fel de revoluţionară ca şi consecinţa ei, era revoluţiei democratice"[553].

Întâlnite în diferite formule, teoriile contractualiste pot fi deosebite prin includerea acestora în două mari tipuri de teorii: teorii contractualiste ale avantajului reciproc și teorii contractualiste ale imparțialității. Primul tip de teorie are rădăcini foarte vechi în gândirea filosofico-juridică. Formularea ei se regăsește încă în *Republica* lui Platon[554]. Susținătorii și promotorii de mai târziu ai teoriei contractului social sunt Hobbes[555], Locke[556], Rousseau[557], cu susținători ca J. Buchanan și altii. Cel de-al doilea tip de teorie, teoria imparțialității, este reprezentată de I. Kant, iar dintre autorii contemporani – de J. Rawls[558], datorită căruia actualmente contractualismul s-a revigorat, sub influența lucrării sale *O teorie a dreptății* (*A Theory of Justice)*. În opinia lui J. Rawls, o societate este, într-o măsură mai mare sau mai mică, o asociație suficientă sieși de indivizi care, în relațiile lor, recunosc caracterul coercitiv al anumitor reguli de comportament și care, în cele mai multe dintre situații, acționează potrivit lor. Să presupunem mai departe că aceste reguli prevăd un sistem de cooperare conceput să promoveze binele acelora care iau parte la el. Atunci, deși o societate este o întreprindere cooperativă, organizată în vederea obținerii avantajului reciproc, ea este marcată în mod tipic de un conflict, ca și de o identitate de interese. Există o identitate de interese, deoarece cooperarea socială face posibilă pentru toți o viață mai bună decât ar avea fiecare, dacă ar trebui să trăiască singur, bizuindu-se pe propriul său efort. Există un conflict de interese, deoarece oamenii nu sunt indiferenți față de modul în care sunt distribuite beneficiile mai mari, produse prin colaborarea lor, căci, pentru a-și realiza propriile scopuri, fiecare preferă o parte mai mare uneia mai mici. Este necesar un set de principii, pentru a alege între diferite aranjamente sociale care determină această împărțire a avantajelor și pentru a subscrie la un acord asupra părților distribuite în modul cuvenit. Aceste principii sunt principiile dreptății sociale: ele ne arată cum să atribuim drepturile și obligațiile în instituțiile de bază ale societății și definesc distribuirea adecvată a beneficiilor și sarcinilor cooperării sociale.

În opinia lui J. Rawls, acordul dintre persoane, încheiat pentru a iniția, accepta, ori susține formarea statului și recunoașterea dreptului în calitate de autoritate, are ca temei două principii: primul cere egalitate în atribuirea drepturilor și obligațiilor fundamentale, cel de-al doilea este

[553] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.208.
[554] PLATON. *Republica*. București: Antet, 2010. 336 p. ISBN 978-973-636-439-6.
[555] HOBBES, Th. *Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile*. București: Herald, 2017, 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.
[556] LOCKE, J. *Al doilea tratat de guvernare civilă*. București: Antet, 2011. 142 p. ISBN 978-973-636-455-6.
[557] ROUSSEAU, J. J. *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni*. București: Tipografia Incitatus, 2002. 144 p. ISBN 973-99912-5-4.
[558] RAWLS, J. *Op. cit*.

principiul diferenței, după care structura instituțională trebuie să fie concepută în așa fel, încât grupul cel mai defavorizat să fie, cel puțin, într-o situație la fel de bună cu aceea în care ar fi grupul cel mai defavorizat. În concordanță cu aceste principii, întrebarea pe care ne-o punem, împreună cu R. Nozick[559], este: De ce persoanele ar prefera să aleagă un principiu care pune accentul pe grupuri mai degrabă decât pe indivizi? Preferința individului pentru grup se datorează faptului că este creat mecanismul prin intermediul căruia individul își va putea promova interesele, apăra drepturile etc., și acest mecanism este creat prin asumarea ideii de reprezentare, care permite cooperarea și acceptarea beneficiilor de natură nu doar economică, dar și politică, și juridică, și socială.

Reconceptualizarea relației *persoană – stat – drept* din perspectiva interrelaționărilor teoretico-practice, configurează dimensiunile-cheie pe care această triadă le vizează: Astfel:

1. ***Prin organizarea social-statală, care implică, cel puțin, câteva elemente indispensabile (regula, în sensul de normă socială; instituții social-statale; raporturi cu caracter juridic ș.a.), individul/persoana, asumându-și ideea de reprezentare, devine unul dintre actori sociali importanți datorită înclinației sale spre cooperare și participare, în condițiile unei organizări social-statale, în care primul principiu al structurării instituționale este cel al separării puterilor.*** „Bunăstarea fiecăruia depinde, în primul rând, de un proiect de cooperare socială, fără de care nimeni nu ar avea un trai satisfăcător. În al doilea rând, putem cere cooperarea voluntară a fiecăruia, numai dacă condițiile proiectului sunt rezonabile. Principiul diferenței, așadar, pare să fie o bază corectă (…) pentru cooperare, atunci când un angajament fezabil este o condiție necesară pentru binele tuturor”[560]. Dacă pentru Rousseau, omul la origine nu a fost o ființă socială, considerând că dependența de social a fost dobândită în evoluția sa, la fel și pentru Hobbes natura umană era fundamental egoistă și rea, iar asocierea oamenilor nu se realizează decât datorită interesului, atunci Locke este printre cei pentru care natura umană este una fundamental socială, iar societatea – continuarea și întărirea legăturilor preexistente din starea naturală. Indiferent de formula în care se realizează contractul, important rămâne a fi caracterul rațional al deciziei luate de oameni și predispoziția de a coopera.

2. Teoria contractului social are ca reper stabilirea modului în care cetățenii statului urmează să-și organizeze viața în comun și să recunoască puterea statului și autoritatea dreptului. Astfel, ***contractul social scoate în evidență faptul că ori fiind, ori devenind din necesitate, un homo juridicus se încadrează în diverse tipuri de raporturi, reglementate prin intermediul normelor impuse de puterea de stat, prin autoritatea legii.*** Această constatare este susținută de

[559] NOZICK, R. *Anarhie, stat, utopie.* București: Humanitas, 1997. 447 p. ISBN 973-28-0726-1. p.233-234.
[560] *Ibidem,* p. 246.

câteva premise care pot fi constituite într-un raționament ce denotă logica interdependenței *persoană – stat – drept,* încadrate în fuziunea *autoritate – putere*: a) Contractul social este un act și o expresie a capacității umane de a coopera; b) Contractul are ca scop normarea comportamentului social al cetățenilor, astfel încât aceștia să-și poată satisface necesitățile; c) Posibilitatea existenței statului, învestit cu putere, este asigurată, de pe o poziție – de principiul diferenței, de pe altă poziție – de cel al cooperării, ambele orientate spre asigurarea ordinii sociale prin concursul dreptului.

3. ***Dreptul, domeniu prin excelenţă uman, indispensabil organizării sociale, dar şi existență determinată de manifestări ale acțiunii rațional-umane responsabile, trebuie reprezentat și ca expresie a relației dintre gândirea acestuia și exteriorizarea ei, prin forme diverse de materializare a dreptului, în conținuturi normative de reglementare a vieții private și a celei publice.*** Reflectând asupra modului în care în doctrina contractualistă este explicată apariția statului și dreptului, înțelegem contractul ca o manifestare a rațiunii și a deschiderii spre responsabilizare a persoanei, este consfințirea ideii de cooperare care aduce cu sine problema organizării sub formă de stat, sub egida autorității dreptului, dar și primul act de solidarizare, determnat de natura și conștiința cooperantă umană, pusă în aplicare. „Și, prin urmare (…) cooperarea face societatea să creeze probleme speciale pentru dreptatea distributivă, care altfel sunt absente, neclare, dacă nu chiar misterioase”[561].

Dacă J. Rawls își pune întrebarea cum ar putea fi distribuite beneficiile cooperări, noi ne întrebăm cum putem determina diverși actori sociali, reprezentanți ai instituțiilor puterii de stat, cetățeni, să conștientizeze beneficiile oferite de principiul cooperării, de capacitatea de solidarizare a oamenilor, astfel ca, în consecință, să acționeze în interesul binelui comun? Urmărind istoria umanităţii, nu putem să nu-i dăm dreptate lui C. Stere, precum că prin diversele forme de organizare s-a tins spre implementarea ideii de cooperare, în vederea asigurării securităţii şi conservării în sensul de păstrare şi dezvoltare a individului în calitate de membru al grupului şi ordinii sociale. În confirmarea acestui fapt vin cele mai diferite mecanisme utilizate pentru reglementarea relaţiilor sociale (obiceiul, religia, morala, legea). „În locul manifestării spontane a conştiinţei şi voinţei generale, fatal, a trebuit acum să vie organizarea juridică şi politică a statului. (…) Însă doar cooperarea dintre indivizi nu mai este suficientă, ea va lua treptat noi forme. Pentru a se menţine coeziunea necesară dintre diferite elemente sociale, a trebuit să apară o nouă putere, puterea statului”[562]. Din această explicație relevantă a înclinației spre acceptarea cooperării ca instrument în raporturile dintre persoană, stat și drept, deducem că

[561] *Ibidem,* p. 239.
[562] STERE, C. *Op. cit.,* pp.153-156.

părțile contractuale sunt considerate raționale și egale în drepturi, sunt dispuse să coopereze, pentru a-și asigura securitatea prin intermediul creației sale – a puterii de stat și a dreptului.

4. *Având ca temei buna organizare și funcționare a societății, prin instituționalizarea puterii de stat se recunoaște capacitatea acesteia de a asigura protecția juridică a persoanei*. Rezultă că conceptual-cheie este cel de *putere* (a statului, a dreptului, a persoanei) și nu cel de autoritate. În aceste condiţii, ne aflăm în faţa unui paradox. Nu-i aşa? Am fost obişnuiţi să credem că statul funcţionează prin intermediul instituţiilor sale, iar cele trei puteri sunt absolut separate, dar ele își pot menține funcţionalitatea datorită cooperării şi colaborării. Atunci de ce noi ne dorim neimplicare politică, depolitizarea instituţiilor statului, dacă ele, de la origini, sunt parte integrantă a unui întreg? Deoarece, zice C. Stere, „contractul social (…) apare ca un ideal pentru organizarea desăvârşită a raporturilor între cetăţeni şi stat şi, în acelaşi timp, ca o normă sau, dacă vroiţi, ca o ficţiune juridică, menită să servească ca un criteriu pentru a judeca, întrucât într-o organizaţie politică de fapt s-a realizat ideea dreptăţii şi a dreptului”[563]. O organizare socială democratică poate fi doar produsul conştient al individului. Formarea statului n-a fost un proces de trecere de la libertate şi independenţă individuală „înspre legături sociale tot mai strânse şi mai apăsătoare (…), ci de la o lipsă totală chiar de orice individualitate – înspre tot mai mare individualizare (…), înspre o liberare tot mai hotărâtă de sub apăsarea evoluţiei impersonale şi inconştiente, într-un cuvânt, de la gregarism înspre individualism”[564].

Interpretările cu referire la relația dintre persoană, stat și drept din perspectivă interrelaționărilor profilate de susținătorii teoriei contractului social, accentuează, dintr-o perspectivă, rolul decisiv al relațiilor de putere și autoritate, din alta, avantajele pe care le aduce persoanei formula în care are loc instituționalizarea puterii. Analizând „faptul social al puterii”, J.W. Lapierre susține că relația persoanei cu puterea socială, indiferent de forma pe care o are, se manifestă în experiența socială. J.-W. Lapierre[565] arăta, că există, cel puțin, trei forme de putere: ***imediată,*** care se aplică tuturor membrilor unui grup, fără a fi exercitată de cineva anume: nimeni nu comandă, dar toată lumea se supune (tradițiile, obiceiurile, etc.); ***individualizată,*** care apare odată cu proprietatea și bunurile materiale, specializarea profesiunilor şi structurarea societății pe principiul diviziunii sociale a muncii; şi ***instituționalizată,*** care se referă la decizii colective, care determină formularea normelor, a regulilor sociale, independente de voința fiecăruia în parte. Deciziile colective determină un „drept obiectiv”, care, la rândul său, face posibilă elaborarea dreptului pozitiv. Or, în dezvoltarea sa, umanitatea „trece progresiv de la

[563] *Ibidem*, p.233
[564] *Ibidem*, p.114
[565] LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*

ordinea teologică și militară la ordinea științifică și industrială, adică de la o ordine întemeiată pe separații – separația dintre Dumnezeu și oameni, separațiile dintre oameni – la ordine caracterizată prin unitate. Tendința fundamentală a umanității este tendința spre unitate”[566].

Analizând opiniile autorilor, putem deduce, prin generalizare, că în diferite tipuri de comunitate socială, studiul științific al puterii presupune „analiza metodică a elaborării hotărârilor de acțiune colectivă, a modului de coordonare a acțiunilor particulare, a reglementării tensiunilor sau conflictelor şi a organizării formale a relațiilor de conducere-supunere.” Conceptul de *putere* își are rădăcinile în limba latină, desemnând ansamblul proceselor şi mecanismelor prin care se impune în societate indivizilor, pentru a se menține atât în stabilitatea sa, cât şi pentru a face față schimbărilor ce au loc.

5. ***Toate formele de organizare socială, inclusiv cea democratică, recurg la putere și instrumente ale coerciției, pentru a menține ordinea, securitatea cetățenilor, stabilitatea politică, funcționarea normală a statului de drept***. Și acest lucru se întâmplă datorită scopurilor pe care le urmărim în cadrul organizării sociale. Astfel, dacă în societățile premoderne accentul era pus pe unitatea socială, atunci în cele moderne se derulează și procedura de creare a unor instituții specializate, care au ca scop stoparea unor porniri negative ale celor ce dețin puterea. Montesquieu[567] este primul care realizează, în lucrarea *Despre spiritul legilor* (în capitolul VI al cărții XI și în capitolul XXVII al cărții XIX), descrierea separării puterilor, pe când în democrațile moderne putem distinge câteva mari categorii de separări[568]: separarea puterilor; separarea profesiunilor sau diviziunea muncii; separarea bisericii de stat; separarea societății civile de stat; separarea dintre reprezentant și reprezentat; separarea faptelor și valorilor, sau a științei și vieții. Dintre acestea cea mai controversată și contestată este separarea puterilor. I. Deleanu[569] afirmă că separarea puterilor trebuie revizuită, plecând de la limitele obiective ale principiului care se referă la următoarele aspecte:

a) Sintagma „separare a puterilor” conține o contradictie *in terminis*, deoarece puterea este unică, este una singură, ea aparține unui singur titular – poporul; în calitatea sa de deținător al suveranității naționale, poporul exercită suveranitatea „prin organele sale reprezentative şi prin referendum”;

[566] MANNENT, P. *Op. cit.,* p.202.
[567] MONTESQUIEU, Ch. *Despre spiritul legilor*. București: Antet Revolution, 2011. 312 p. ISBN 978-973-636-447-1.
[568] MANNENT, P. *Op. cit.,* p. 25.
[569] DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. Iași: Fundația „Chemarea”, 1996. 252 p. ISBN 973-971-306-8. p. 92–94.

b) Teoria separării puterilor a fost elaborată când nu existau partide politice în forma modernă, situație care, în present, a dus la reconsiderarea „raportului de forțe”, a raportului dintre „majoritate” şi „opoziție”;

c) Funcțiilor tradiționale – legislativă, executivă, judecătorească – li s-au asociat unele funcții noi, moderne, impuse de noua realitate socială, de dinamica socială;

d) „Separarea” dintre legislativ şi executiv devine tot mai inoperantă, din moment ce asistăm – într-o mică măsură, este adevărat – la inversarea funcțiilor clasice: puterea executivă adoptă norme (inclusive, cu caracter primar, prin intermediul delegării legislative), iar puterea legislativă execută legi (cazul adoptării de legi organice în baza unor dispoziții exprese ale legii fundamentale)[570];

e) Însăşi atribuția puterii executive, consacrată constituțional, de a executa legile adoptate de Parlament vine să „răstoarne” „independența” sau „echilibrul” puterilor, mai curând fiind vorba de o colaborare, dacă nu chiar de o activitate subordonată.

Spre final, ne raliem părerii prof. A. Iorgovan[571], potrivit căreia prin teoria elaborată de Locke şi fundamentată de Montesquieu s-a preconizat un sistem în întregime opus celui al separării puterilor, în aşa fel încât, astăzi, sintagma „separarea puterilor”, chiar în lucrările care au consacrat-o, apare ca o metaforă, şi nu ca un concept ştiințific riguros care presupune *ad litteram* separarea. Sunt importante, în acest context, și analizele realizate de către P. Manent, care constată că „specialiștii în drept constituțional, în drept public ne ajută să descriem scopurile și mecanismele democrației ca regim reprezentativ. Dar (…) sociologia politică ne atrage atenția asupra unor fenomene care sunt străine – chiar contrarii principiilor constituționale ale democrației și care tind să sugereze că aceste principii sunt niște iluzii, poate chiar niște imposturi. (…) Democrația este o organizare a separărilor (…), ea așează deosebirile, chiar separările, acolo unde alte regimuri nu le plasează, sau nu le plasau. (…) Democrația confirmă și multiplică separările produse de dezvoltarea civilizației. (…) Ele se intersectează partial și am putea găsi numeroase alte intersectări”[572]. Din contextul celor afirmate de P. Manent, putem deduce două idei esențiale: una prin care înțelegem că statul de drept devine unul posibil doar datorită funcționalității instituțiilor sale, care au apărut în consecința „celor șase mari separații”, produse de intersectări și relaționări; și alta prin care afirmăm că niciuna dintre instituțiile statului nu poate să-și onoreze scopul pentru care a fost creată decât prin relaționarea și cooperarea cu celelalte, în scopul păstrării „simfoniei democratice”, cum se exprima P. Manent.

---

[570] BĂDESCU, M. *Drept Constituțional și instituții politice*. Bucureşti: Lumina Lex, 2001. 335 p. ISBN 973-588-377-5. p. 222 şi urm.
[571] IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrative*. București: C.H. Beck, 2005. 720 p. 973-655-790-1.
[572] MANNENT, P. *Op. cit.,* p. 22-24.

6. ***Studiile privind fenomenul puterii au scos în evidență mai multe trăsături distincte ale relației dintre persoană, stat și drept,*** printre care menționăm: 1) Puterea este o relație socială specifică de subordonare, dar şi de conlucrare, pentru realizarea unor scopuri comune. Ca relație socială, puterea se manifestă în „grupurile umane permanente, mai largi sau mai restrânse, bazate pe ierarhii şi pe interese distincte şi de lungă durată, cu moduri specifice de organizare, consemnate în ritualuri sau în legi, şi unde formele de activitate nu sunt izvorâte din convingeri spontane sau ocazionale, ci dimpotrivă, sunt dirijate de către persoane sau grupuri şi sunt executate de către alte persoane şi grupuri, chiar dacă acestea din urmă nu doresc întotdeauna acest lucru şi ar fi chiar tentate să opună rezistență”[573]. În baza acestei caracteristici, se menționează că există legătură directă între orice tip de organizare socială şi anumite forme de putere, deoarece exercitarea puterii este dinamica centrală în cadrul procesului de organizare socială[574]. 2) Puterea urmează să asigure organizarea şi conducerea vieții sociale prin intermediul instituțiilor, având un rol major în organizarea, conducerea şi reglementarea relațiilor în mediul social. 3) Puterea este cea care stabileşte și impune ordinea la nivel social, care, la rândul ei, generează fenomenul puterii; 4) Puterea are calitatea de factor generalizator (global) şi integrator, unind într-un tot integru toate formele de conducere și organizare a activităților sociale, ea se caracterizează prin capacitatea de a sintetiza totalitatea valorilor împărtășite la nivel social, pornind de la tradiția istorică, morală și culturală a acesteia. 5) Valorile promovate de putere, apriori ar trebui să reflecte valorile și interesele majorității sociale, a persoanelor; 6) În exercitarea relațiilor de putere, rolurile actorilor implicați (persoana, statul și dreptul) sunt asimetrice; 7) Puterea deține legitim capacitatea de folosire a coerciției, în scopul îndeplinirii atribuțiilor sale de organizare şi conducere socială, pentru asigurarea a așa-numitei „stări finale”, la care R.Nozick raportează principiile fundamentale asupra cărora consimt toţi. „Caracterul drept al unei întregi societăţi poate să depindă de satisfacerea unui număr de principii distincte. Aceste principii, deşi sunt constrângătoare, luate în mod individual, pot produce rezultate surprinzătoare, atunci când sunt combinate. Adică, putem fi surprinşi de formele instituţionale – şi numai de ele – care satisfac toate principiile”[575].

7. ***Considerăm că variabila de referință a organizării sociale în formula tridimensională persoană – stat – drept este acceptarea de principiu a ideii de separare și cooperare***. În opinia lui C. Stere, „cooperaţiunea” este cea mai simplă formă a satisfacerii nevoilor. „Cooperarea socială, în sensul larg al cuvântului, ca aplicare a forţelor individuale la un

[573] MĂGUREANU, V. *Studii de sociologie politică*. Bucureşti: Albatros, 1997. 416 p. ISBN 978-973-240-494-2. p. 64.
[574] *Ibidem,* p. 62.
[575] NOZICK, R. *Op. cit.,* p. 257.

punct comun oarecare de activitate omenească, ca o colaborare activă a indivizilor în societate pentru un scop şi interes comun – aceste două rezultate: mecanic – naşterea unui prisos de putere, şi psihologic, crearea unei sfere deosebite psihice – sunt absolut neseparabile, nefiind decât două feţe ale unui şi aceluiaşi fenomen”[576]. Din punct de vedere logic, principiul este un concept central, care presupune generalizări şi, totodată, reprezintă distribuirea anumitor dispoziţii asupra tuturor fenomenelor domeniului din care principiul în cauză a fost supus abstractizării. Convingerea că trebuie să mizăm pe organizarea activității în baza principiilor mai este alimentată și de faptul că acestea în toate timpurile au constituit începuturile, fundamentele unui sistem social organizat sub o anumită formă de guvernare. Totodată, principiile și valorile, împărtășite de o comunitate umană, contribuie nu doar la înţelegerea proceselor ce au loc în cadrul social, dar mai pot anticipa, preveni unele fenomene ce contravin principiilor dominante prin menținerea echilibrului dintre persoană, stat și drept. Astfel, studiul diverselor forme de tratare a formulei în care este argumentată relația de interdependență dintre persoană - stat - drept scoate în evidență axele centrale ale acestei triade în ipostaza actuală a statului de drept: a) combinația variabilă dintre solidaritate și cooperare; b) combinația variabilă dintre rațiune și responsabilitate; c) combinația variabilă de relații de comandă – ascultare (autoritate) și de dominație – supunere (putere); d) combinația variabilă dintre interes personal și interes general. Dar mai mult decât orice se pune în valoare conștiința unității dintre persoană, stat și drept ca un întreg ce se dezvoltă doar în această formulă tripartită, din care nu poate fi exclus niciun element.

8. ***Unitatea, ordinea, eficiența și dezvoltarea socială sunt asigurate de principiile „stării finale”*** **–** în limbajul lui Rawls – ***asumate de cei trei actori sociali: persoană, stat, drept***. Or, odată ce am acceptat conştient forma de organizare social-statală în baza principiului cooperării, aceasta ar însemna și întemeierea unor raporturi sociale raţionale. Maturitatea (dacă ajungem la aceasta – așa cum zicea C. Stere) este cea care trebuie să aducă la conştiinţa de sine şi formarea unei proprii individualităţi, capabile a „prelucra criticeşte conţinutul voinţei şi conştiinţei generale, emancipându-se treptat de sub stăpânirea ei”[577]. Dacă pentru unii autori calitatea de principiu este asumarea ideii de reprezentare, pentru alții – cea de colaborare/cooperare etc., atunci noi vom spune că, pornind de la logica consecinței, regula și comunicarea acesteia face posibilă cooperarea, iar aceasta, la rândul său, face posibilă asumarea reprezentării, toate împreună contribuind la realizarea „stării finale” – a statului de drept.

Într-un final, pentru acest cadru analitic devin concludente afirmațiile făcute de Ph. Nemo: „Domnia legii este preferabilă domniei unuia dintre cetăţeni luat aparte şi, în aplicarea

[576] STERE, C. *Op. cit.,* p.104.
[577] *Ibidem*, p.82.

aceleiaşi idei, chiar dacă este mai bine ca anumiţi indivizi să deţină autoritatea, trebuie doar să-i instituim ca pe nişte gardieni ai legilor şi instrumente ale legilor (…). A dori domnia legii înseamnă, se pare, a dori domnia exclusivă a divinităţii şi a raţiunii; a dori, dimpotrivă, domnia unui om înseamnă a dori, în acelaşi timp, domnia unei fiare sălbatice, căci pofta iraţională are, într-adevăr, acest caracter bestial, iar pasiunea alterează caracterul diriguitorilor, fie ei cei mai virtuoşi dintre oameni"[578]. Or, din această formulă rezultă că relația *persoană – stat – drept* este una cu valoare în sine, incomensurabilă și principială pentru statul de drept, dar și în vederea instituirii unui mecanism de autoreglare și autogestiune a dreptului.

3.3. Legitimitatea și funcționalitatea dreptului: între moral și politic

Din reflecțiile și analiza conjugată a dreptului, statului și persoanei de până la moment, am intenționat să demonstrăm, printr-un exercițiu al interdependențelor, că în ultima perioadă s-a resimțit tot mai mult efectul nociv al plasării de noi și noi frontiere dintre discipline și domenii și că trebuie să revenim la proiectul general de înțelegere a societății ca ansamblu de relații dintre indivizi și instituții. În acest context, opinăm că nevoia de abordare a dreptului prin interrelalaționări e dictată de faptul că societățile actuale sunt marcate de un proces de juridicizare a raporturilor sociale, care, într-un mod evident și pronunțat, se observă în domeniul relațiilor dintre persoană/cetățean și stat și în cel al relațiilor dintre indivizi în sfera lor privată. Tradițional, analiza dreptului este realizată, în principal, din perspectiva efectivității, eficacității sau eficienței lui printr-o concurență severă dintre discipline, care se dovedește a fi una defavorabilă științei dreptului. Acest mod de a vedea dreptul este caracterizat de o abordare restrânsă și o viziune foarte specifică, încadrată în aria unei discipline juridice particulare, acesta fiind tratat din perspectiva unei constrângeri, ori ca un principiu ineficient mereu depășit de practicile sociale. În present, asistăm la o mișcare de revalorizare a dreptului și a justiției ca pe o componentă de reorganizare a societăților și statelor contemporane. Din aceste considerente, am inițiat ca necesitate și utilitate practică realizarea discursului interdisciplinar al științei dreptului, orientat ca finalitate spre deschiderea de noi perspective asupra particularităților dreptului contemporan, în vederea regândirii și repoziționării statutului epistemic și a granițelor disciplinare ale teoriei dreptului încadrată în realități noi. Aceasta ar presupune implicarea și colaborarea dintre domenii și dintre cercetătorii angajați într-un veritabil dialog al obiectivării dreptului și formularea unei reflecții convergente, pornind de la geneza instituțiilor juridice ca

[578] NEMO, F. *Op. cit.,* p.15.

reguli de drept până la actualitate, pentru că dreptul nu este arbitrar, el este, ca și toate celelalte forme ale vieții sociale, produsul unei istorii, „abordarea lui implică reconstituirea acestei istorii, pentru a-i înțelege fundamentele, permanențele și contingențele[579].

În prezent, sunt necesare atât studii privind utilizarea dreptului, fuziunile dintre drept și alte domenii, cât și studii despre efectele dreptului, datorită faptului că acesta este o dimensiune constituitivă a societăților democratice moderne. La momentul actual, relațiile sociale sunt din ce în ce mai mult juridicizate și transferate în judiciar, precum sunt și politizate și transferate în politic. În rezultat, avem un areal neacoperit științific: juridicizarea socialului, juridicizarea politicului și politizarea juridicului – confirmate de proliferarea și diversificarea regulii de drept, dar și de expansiunea politicului asupra individului și societății. Analizele constată creșterea rolului dimensiunii juridice în reglementarea socială, ceea ce permite afirmația *juridicizarea socialului*. Juridicizarea politicului este o temă de reflecție mai răspândită și se bazează pe fapte incontestabile, totuși ea rămâne analizată de specialiști sub aspectul reglementării raporturilor sociale, dar mai puțin al raporturilor de influență și dominare reciprocă. Juridicizarea politicului este însoțită de juridicizarea problemelor din societate, formula *juridicizarea politicului* făcând referință la o nouă raportare la drept. În această configurație se solicită revenira la însăși natura și conținutul dreptului, deoarece devine evident din ce în ce mai mult că „o mare parte a politicului nu va mai putea fi înțeleasă decât prin asociere cu juridicul". În cel de-al treilea caz, politizarea dreptului este o temă care se preferă a fi trecută sub tăcere de unii, iar pentru alții – „emergența temei dreptului este una dintre axele fundamentale ale unei dezbateri politice, însoțită de un proces paralel de judiciarizare"[580]. De aceea, pornind de la problemele specifice ale contemporaneității, înțelegerea dreptului este raportată la procesele dinamice prin care trec societățile contemporane – ale suprapunerilor dintre arii disciplinare și fuziunilor interdisciplinare, ale deschiderii „câmpurilor politice spre exigențe etice"[581]. Societatea zilelor noastre este supusă unei duble dominări: dominarea politică și dominarea juridică, care, dacă la o primă vedere ar părea că sunt distincte, totuși nu e chiar așa.

Referindu-se la dreptul modern, M. Villey[582] opina că dreptul şi-a pierdut autonomia: pe de o parte, de-a lungul istoriei sale, dreptul a tins să se confunde cu morala, pe de altă parte, el s-a lăsat puţin câte puţin supus politicii. Regresia ar fi deci, înainte de toate, o disoluţie a specificului dreptului, şi aceasta după două coordonate:

[579] CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Juridicizarea politicului*. Iași. Institutul European, 2012. 261 p. ISBN 978-973-611-905-7.
[580] *Ibidem*, p. 19.
[581] *Ibidem*, p.37.
[582] VILLEY, M. *Le droit et les droits de l homme*. Paris: PUF, 2014. 176 p. ISBN 978-2-13-063031-9. p.22.

1. Anexiunea dreptului la morală e evidenţiată, estimează M. Villey, ca „cea mai mare artă a contemporanilor", care „confundă dreptul cu morala", astfel încât discursul juridic e considerat azi drept un ansamblu de reguli prescriptive, imperative, deontice – ca şi cum juristul ar avea influenţa imediată asupra acţiunii indivizilor" şi „ar deţine rolul unui director al conduitelor justiţiabililor". Situația în cauză este apreciată de către M. Villey ca o veritabilă „erezie", în favoarea căreia ştiinţa juridică, transformându-se în ştiinţă a comportamentelor, ar uita propria sa problemă în profitul celei morale, al direcţionării existenţelor individuale. Unul dintre cele mai clare simptome practice ale acestei erezii ar fi, de altfel, furnizată de legislaţiile recente, unde dreptul nou edictat constă explicit în a rămâne în umbra moralei şi a variațiilor sale. Un simptom teoretic este efortul şcolii de la Bruxelles, în frunte cu Ch. Perelmann, de a arăta că dreptul se subordonează moralei universale, ca şi nediferenţierea deontică, întâlnită în lucrările lui G.von.Wright[583].

2. Supunerea faţă de politică ar veni să completeze această pierdere a autonomiei în favoarea triumfului obţinut, în materie de teoria dreptului, de pozitivismul juridic. Pozitivismul, retrăgând toată dimensiunea ştiinţifică a ideii de justiţie, nu mai concepe dreptul ca pe o activitate având ca scop justul.

Spre deosebire de M. Villey, E. Iu. Soloviov[584], de altfel și V.N. Sîrov, și M. Djuvara, și C. Stroe, ș.a., evidențiază legătura dintre putere, drept şi morală, iar cercetările filosofului german R. Dahrendorf tratează rolul şi locul politicului în formarea și constituirea dreptului. În această formulă a interdependențelor dintre domenii, se manifestă aceeași triadă – persoană, drept și stat: persoana este exprimată de calitățile morale; dreptul se menține în echilibrul dintre viața privată și cea publică, datorită particularităților sale, iar politicul – în formula *putere de stat*, idendificată cu puterea politică, care s-a extins în configurații diferite în societăți cu tradiții democratice diferite. Esența și natura acestor fuziuni interdisciplinare sunt de o mare actualitate în prezent, căci „cum poate fi studiat dreptul, fără a studia relațiile lui cu politicul? cum pot fi neglijate modurile în care dreptul consacră dominația, în termenii lui J. Commaille, „în același timp prin constrângere și adeziune, instituționalizând-o" și folosindu-se, totodată, de simbolic, pentru a asigura menținerea ordinii sociale și politice? Tratarea dimensiunii sociale a dreptului a relevat forța constrângerilor instituționale și a revendecărilor teritoriilor de putere simbolică și reală, dar și mai mult, necesitatea revenirii la fundamentul moral al dreptului.

Reflectând asupra esenţei raportului dintre diferite moduri de realizare a controlului comportamentului social al persoanei prin intermediul normativismul social (juridic și moral), E.

[583] WRIGHT, G.H. *Explicație și înțelegere.* București: Humanitas, 1995. 236 p. ISBN 973-28-0534-x.
[584] СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. Личность и право. В: *Вопросы философии.*1989, nr. 8., с. 67-90.

Iu. Soloviov[585] se apropie mult de opiniile lui Kant, prin fundamentarea şi justificarea legăturii dintre morală şi drept, pornind de la ideea evidentă că nu există nici o regulă de drept care impune persoana la anumite acţiuni imorale. În această formulă de abordare, autorii reușesc să demonstreze în mod concludent că normele de drept, ca şi dreptul în întregime, nu pot fi considerate ca o subspecie sau ca o formulă avansată a normelor morale, fiecare dintre acestea sunt formule specifice, prin care se realizează reglementarea comportamentului social, ce oferă spaţiu pentru decizii şi pentru fapte morale și amorale, legale ori ilegale, însă, spre deosebire de morală, dreptul este chemat să suprime cele mai periculoase forme de manifestare amorală și ilegală a persoanei, fiind gardianul „binelui benevol”, ales de cetățean.

R. Dahrendorf[586], dar și alți autori (A. D. Kerimov[587], E. Iu. Soloviov și alții[588]), realizează o analiză multiaspectuală a legăturii indispensabile și directe a dreptului cu morala şi politicul, legătură determinată de natura umană și cea a relațiilor sociale. De ce este nevoie de morală? Răspunsul ar putea fi extrem de simplu, în cazul în care morala este un atribut al persoanei, indiferent de statutul și rolul social pe care îl are: pentru echilibru. La fel și E. Iu. Soloviov, fundamentându-și opiniile într-o cheie kantiană, subliniază că orice progres social se bazează pe contradicţiile prezente în societatea umană, pe colizii între norme şi grupuri care găsesc soluţii acceptabile problemelor cu care se ciocnesc, de aceea, în aceste situații, este nevoie de prezența anumitor reguli de conviețuire. Prezenţa unor „reguli de joc”, ca proceduri juridice de asigurare a conviețuirii sociale, este o condiţie *sine qua non* de descurajare a dezvoltării antagonismelor și conflictelor. Politica, ca expresie și formă, consideră R. Dahrendorf[589], se află pretutindeni, în toate domeniile posibile ale relaţiilor umane, şi din această cauză nu-și are propria esenţă. Politica este un mediu natural al existenței omului, în accepțiune aristotelică, în care dreptul şi morala sunt forme de existenţă a politicului, iar sursa acesteia se află în natura umană. Astfel, când căutăm explicaţii asupra autorității și puterii sau încercăm stabilirea cauzelor pierderii fundamentelor morale ale acestora, trebuie să ne orientăm spre natura umană. R. Dahrendorf constată că omul, în calitatea sa de fiinţă socială, conştientizează contradicţiile din activitatea politică, iar morala o percepe ca formă tradiţională de organizare socială, doar

---

[585] СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Категорический императив нравственности и права.* Москва: Прогресс-Традиция 2005. 417 с. ISBN 5-89826-244-X.
[586] ДАРЕНДОРФ, Р. *Размышления о революции в Европе*. Москва: Ад Маргинем, 1998. 272 с. ISBN 5-88059-046-1.
[587] КЕРИМОВ, А. Д. Теория и практика демократии. В: *Russian journal of legal studies.* 2015, nr. 2 (3). [citat 09.02.2016]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/N3A10.pdf.
[588] СОШНИКОВА, Т. А. (ред.). Взаимодействие права и морали. Москва: Московский гуманитарний университет, 2014. 262 с. ISBN 978-5-98079-984-7.
[589] СЕМИГИН, Г.Ю. et al. *Антология мировой политической мысли*. Т.II: Зарубежная политическая мысль. XX в. Москва: Мысль, 1997. 832 с. ISBN 5-244-00866-8.

imposibilitatea moralei de a asigura armonia socială determină necesitatea dreptului. Iar E. Iu. Soloviov opinează că dreptul, înţeles ca sistem în care nucleul aparține normelor obligatorii ale statului, asigură existenţa politică şi forma de organizare colectivă a persoanei bazată pe principiile libertăţii[590]. Conform opiniilor expuse de autorii menționați, probabil, am putea afirma că începutul libertăţii individuale este sistemul de valori, prin care se definește *persoana* în formula actuală a statului de drept, care asigură, în acelaşi timp, existenţa socială și politică a individului.

În consecință, considerăm că înțelegerea naturii dreptului contemporan este realizabilă doar prin abordarea convergentă din punct de vedere intern și extern, prin unitatea dintre particular și general, prin demersul specializat și cel integrat al abordării interdisciplinare. Totodată, nu este suficient să nu ne axăm doar pe analiza internă a producției normative, dar este necesar ca dreptul să fie analizat dintr-o perspectivă prospectivă, luând în calcul dimensiunea politică și efectele pe care le are asupra persoanei și societății. Astfel, abordând dintr-o perspectivă a discursului interdisciplinar relațiile reciproce dintre *juridic şi politic; raporturile constitutive ale juridicului și politicului* și *ale politicului cu juridicul*, vom accentua că raportul dintre drept și politică trebuie privit în calitate de totalitate de relații complexe, care implică/ori ar trebui să implice un minim de moralitate. Totodată, pentru a înțelege natura acestei relații, trebuie să fim conștienți de faptul că în spatele procesului de producție legislativă se află luptele actorilor politici, ale grupurilor sociale de presiune, societatea civilă etc., care încearcă să direcționeze și să definească norma în conformitate cu interesele și valorile lor, din acest punct de vedere dreptul devine element al politicului. „Discursul dreptului exprimă o poziție sau o concepție dominantă pe care sistemul juridic, strâns legat de puterea statală, o recunoaște și o legitimează, de unde posibilitatea de a citi și reconstitui”[591]. În același timp, dreptul funcționează ca instrument de impunere și legitimare a anumitor valori prin transpunerea lor în cadre normative. Din acestă perspectivă, dreptul relevă procesele politice în acțiune. În acest sens, dacă luăm în considerare – aleatoriu, la anumite distanțe temporale – hotărâri, declarații ori modificări operate în legislație, putem demonstra cu ușurință această fuziune dintre procesele politice și cadrul normativ, respectiv și drept. Spre exemplu, *Declarația de independență*[592] proclamă că „Republica Moldova este un stat suveran, independent şi democratic, liber să-şi hotărască prezentul şi viitorul, fără niciun amestec din afară, în conformitate cu idealurile şi năzuinţele sfinte ale poporului în spaţiul istoric şi etnic al devenirii sale naţionale” (1991); apoi Constituția

[590] СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Op.cCit.*
[591] CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Op. cit.,* p. 26.
[592] Declaratia de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf.

RM[593], articolul 1 alin. (3), decretează: Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sunt garantate", dar și modificările operate cu referire la modalitatea de alegere a Președintelui RM ori modalitatea de alegere a reprezentanților poporului în legislativ ș.a., care indică anumite fluctuații și modificări în formatul puterii politice extins asupra cadrului normativ în formule ce exprimă ori sugerează preferințe, opțiuni, tendințe la nivel de putere politică, ce și-a asumat guvernarea. În acest sens, relevantă este și Hotărirea Nr. 39 a Parlamentului RM din 8 iunie 2019 vizând adoptarea Declarației cu privire la recunoașterea caracterului captiv al statului Republica Moldova, care, în fond, confirmă cele menționate *supra*. În rezultat, putem formula unele generalizări ce indică fuziunile și interdependențele dintre domeniul politic și cel juridic, dar și asupra faptului că prin evoluția dreptului, identificăm o anumită linie politică „a statului":

- Dreptul este produsul activității politice;
- Dreptul acționează asupra politicului și are impact, în special, asupra funcționării politicului;
- Politicul acționează asupra dreptului și are impact asupra instituțiilor de drept.

În marea majoritate a tratatelor din secolul al XVIII-lea, dreptul este definit ca un set de reguli stabilite sau autorizate de către puterea de stat, formulă în care el este legat de politic. În schimb, epoca Iluminismului este cea care apropie înţelegerea dreptului de substanța sa morală, în special datorită promovării umanismului, acesta regăsindu-se printre principiile dreptului. De atunci încoace, o perioadă bună de timp, morala nu a încetat a fi concepută în calitate de condiţie absolut necesară a dreptului, pentru ca în timpuri recente să fie neglijat acest aspect din diverse considerente (politice, educaționale, rațional-pragmatice ș.a.). În prezent, ea se impune, deoarece, asistând la criza dreptului, dar și a politicului, și având o criză morală la nivel social, se apreciază a fi necesară revenirea la substanța morală a socialului în calitate de condiţie de eficientizare a includerii în viaţa publică a unor imperative sociale. Totodată, morala trebuie analizată şi din perspectiva unei condiţii absolut necesare pentru constituirea conştiinţei juridice, a responsabilizării și realizării dreptului. Acest lucru devine cu atât mai important în cazul în care vorbim despre natura relației *persoană – stat – drept* la nivelul simțului comun, care în ultimul timp a început să obțină tot mai frecvent conotații negative, dreptul fiind identificat cu politicul, pentru ca să ajungem la aprecierea atât a dreptului cât și a puterii de stat în calitate de domenii ce au realizat tranziția de la moralitate la amoralitate, de la legalitate la ilegalitate.

[593] Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

Astfel, sunt depășite nu doar limitele bunului simț, dar și cele ale legalității, planând suspiciuni asupra legitimității statului și validității dreptului.

Raportarea individului la categorii morale de *datorie morală, justiţie, legalitate, legitimitate, integritate, dreptate, echitate, libertate* și *responsabilitate* determină conștientizarea şi înţelegerea de sine a persoanei în termeni de drept – *autoritatea legii, răspunderea juridică, ordine de drept, stat de drept* etc. Cu alte cuvinte, în afara politicului (ca o condiţie a menținerii moralei societății) şi a moralităţii (ca o condiţie de devenire a individului ca persoană juridică), dreptul este imposibil. În alţi termeni, aceasta ar însemna că regula de drept nu poate exista în afara imperativului moral, spus în limbaj kantian, dar nici în afara unei structuri organizate, învestite cu putere, așa cum este percepută puterea de stat, în formula puterii politice.

Pe parcursul timpului, raportul *morală - drept* împarte părerile, acestea devenind chiar, pe alocuri, opuse. La un pol am putea plasa opinia lui M. Djuvara, care preciza că „morala are ca obiect reglementarea faptelor interne, intenţia noastră; dreptul are ca obiect reglementarea faptelor materiale externe, în lumina intențiilor, ceea ce este cu totul altceva”[594]. Concepţia opusă acesteia este cea prezentată de doctrina pozitivistă şi cea normativistă, după care dreptul este desprins de orice realitate socială, el reprezentând o construcţie în sine[595]. În fine, ori, poate, în primul rând, ceea ce Aristotel, apoi Sfântul Toma au înaintat prin ideea de drept, care este cu siguranţă „descendenţă a ideii de justiţie morală ca just mediu, dar că ea se detaşează în măsura în care morala se preocupă de virtutea individului (căruia îi prescrie reguli de conduită), în timp ce problema dreptului nu este aceea ca individul să fie just: justul trebuie doar să caute ca fiecare să obţină ceea ce îi este cuvenit, deci ca justul să domnească, ceea ce nu implică deloc ca individul să fie (din punct de vedere moral) just[596]. Astfel, ar trebui considerat că, odată cu Aristotel, clarificându-se raporturile nu doar cu politica, dar şi cu morala, ştiinţa dreptului şi-a cucerit autonomia în calitate de domeniu științific, dar nu și în realitatea socială. Dreptul şi morala reprezintă două componente importante ale sistemului social, sistem în care un loc aparte este atribuit puterii de stat. Ele se află într-o strânsă legătură de dependenţă, normele de drept fiind desprinse, în evoluţia societăţii umane, din izvorul normelor morale.

Sistemul de drept trebuie înţeles nu numai prin sublinierea dimensiunilor sale pozitive, ci şi prin fundamentarea legitimităţii sale, a statutului său moral. Unii autori[597] consideră că, atâta timp cât legea este în vigoare, nu trebuie să ne întrebăm dacă ea corespunde sau nu unui ideal moral; în momentul în care ea nu mai este conformă cu principiile morale, va cădea în

[594] DJUVARA, M. *Op. cit.,* p.576.
[595] KELSEN, H. *Op. cit.*
[596] MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timişoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.208.
[597] POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Op. cit.*

desuetudine. Autorul menţionat este de părerea că criteriile moralei pătrund în drept într-un mod facil, prin intermediul concepţiilor etice ale reprezentanților domeniului (legiuitorului sau judecătorului), deoarece între regulile moralei şi cele ale dreptului nu există nicio deosebire sub aspectul domeniului de aplicare şi scopului urmărit.

În rezultat, ceea ce a determinat doctrina modernă ca necesitate de echilibru dintre cele trei puteri (instituțional, procedural, metodologic) anticipează problema statului de drept actual, în care nu s-a reușit să se realizeze delimitarea de principiu dintre activitatea politică și juridică. Politizarea dreptului, de altfel ca și juridicizarea politicului, sunt consecințele unor transformări sistemice în state ce au avut propria lor istorie de dezvoltare. Statele cu democrație instituită și recunoscută în formula statului de drept, care au fost constituite în temeiul valorilor democratice, al drepturilor și libertăților persoanei, au excelat în direcția juridicizării politicului, pe când statele ce au anunțat, dar care nu au reușit democratizarea societăților, au excelat, spre regret, spre politizarea juridicului. De aceea, așa cum menționează și M. Neamțu, tot mai mult în prezent vom întâlni opinii care califică dreptul public ca formă de drept politic, formulă „atât de des întâlnită, încât o folosim adesea inconștient, cu lipsă de reflexivitate, pe care, în general, o implică lucrurile comune. În egală măsură, acceptăm ca un corolar indispensabil al statului de drept, că actul de justiție nu trebuie să fie politizat. Cea mai devastatoare critică ce poate fi aplicată hotărârii unei instanțe de judecată este eticheta „decizie politică". (...) Dreptul public își păstrează calitatea de drept, în măsura în care justiția este neutră și independentă din punct de vedere politic"[598]. În acest sens, în ultimii, cel puțin, cinci ani, în legătură cu politizarea dreptului în Republica Moldova, se discută tot mai des despre eșecul reformelor în sectoarele justiție și anticorupție, iar organele de drept sunt deseori învinuite că ar instrumenta dosare la comandă. Justiția uneori este folosită ca un instrument eficient de luptă dintre actorii politici de influență. Potrivit *Rapoartelor de monitorizare a justiției* în RM, avem o justiție selectivă, care este produsul unei colaborări nefirești dintre politic și justiție, iar acest lucru duce la anularea reformelor din sistemul de justiție și reduce la maximum încrederea societății. În raport se specifică faptul că selectivitatea justiției are două manifestări principale: favorabilă sau nefavorabilă subiecților cu afiliere politică, în funcție de cât de apropiați sunt subiecții forțelor politice care controlează justiția. Acest lucru a fost remarcat, la sfârșitul anului 2018, și de către Parlamentul European, care, în declarația oficială emisă, se arată preocupat de practicile de justiție selectivă din RM. Majoritatea autorilor, interesați de subiect, consideră că atâta timp cât

[598] NEAMȚU, M., et al. *Memory, Humanity and Meaning*. Selected Essays in Honor of Andrei Pleșu. București: Zeta Books, 2009. 551 p. ISBN 978-973-1997-27-8. pp. 531, 543.

nu există un sistem judiciar independent şi relativ puternic, există puţine garanţii că legile din cărţi sunt legile aplicate cazurilor particulare.

Astfel, asistăm la relativizarea limitelor domeniilor, a sferelor de acțiune și influență, dar și la pierderea legitimității dreptului, care trebuie să fie acoperișul, „la umbra căruia actorii sferei publice își sporesc propria influență”[599]. Astăzi, a acționa legitim ar însemna a acționa conform legii, în acord cu ea, iar această cale se transformă într-un principiu nu doar al dreptului, ci și al vieții civile, administrative și guvernamentale. În rezultat, caracterul echivoc al termenului *legitimitate* ne impune plasarea acestuia între juridic și moral, în calitate de forme prioritare de reglementare normativă, ce se influenţează reciproc. Formula acestei influenţe reciproce poate fi exprimată în felul următor: morala nu poate să impună încălcarea legii; dreptul nu trebuie să includă în regulile sale acţiuni imorale. Valoarea morală a dreptului constă în aceea că regulile şi instituţiile sale trebuie, prin mijloace juridice, să garanteze eficienţa dreptului şi respectarea drepturilor şi a libertăţilor omului, să asigure posibilitatea individului de a-și exersa drepturile şi libertăţile şi să se excludă imixtiuni arbitrare în viaţa cetăţeanului. Datoria morală a dreptului este de a aproba şi a pune în aplicare cerinţele principiului echităţii sociale.

Ca domeniu ce reglementează relații dintre persoane, dintre persoane și instituții, dreptul se ciocnește cu problema libertăţii voinţei individului şi a răspunderii acestuia pentru faptele sale. Ambele domenii normative (drept și morală) sunt orientate să acţioneze asupra raţiunii şi voinţei omului, încercând să-l ajute să se adapteze la dinamica mediului social şi la relaţiile sociale schimbătoare. Astfel, libertatea şi responsabilitatea sunt elemente ale activismului social al omului ca cetăţean, mijloc de existenţă în mediul normativ juridic şi moral. Aceste două domenii pot fi considerate unităţi de măsură ale libertăţii individului, stabilind limitele acesteia.

În timp, dreptul şi morala au devenit două domenii interdependente, completându-se reciproc în reglementarea relaţiilor sociale. Cercetând problema raportului *drept – morală*, marea majoritate a autorilor menţionează că tot ceea ce este reglementat de drept, într-un anumit mod, cade şi sub incidenţa moralei, adică revine aprecierii morale. Hegel[600], în lucrarea *Principiile filosofiei dreptului*, tratează problemele dreptului în legătură organică cu morala. Legătura între aceste domenii îşi găseşte expresie şi în teoria dreptului, şi în interpretarea unei serii de probleme juridice. Morala, după Hegel, solicită chiar să fie respectat mai întâi dreptul şi doar apoi, după ce s-au epuizat posibilitățile acestuia, să acţioneze definiţiile morale.

Exercițiul argumentativ al reperelor de natură teoretică și practică în analiza conjugată a persoanei, statului și dreptului confirmă necesitatea unor fuziuni interdisciplinare în tratarea

[599] CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Op. cit.,* p. 11.
[600] HEGEL, G.W.F. *Op. cit.*

puterii de stat în raport de proporționalitate cu autoritatea dreptului, reieșind sau prin referire la un imperativ moral. În acest sens, extrem de simplă este ideea promovată de Socrate, după care morala este înţelegerea cum trebuie să trăim şi de ce. Dat fiind faptul că în literatură „există mai multe teorii rivale, fiecare expunând o concepţie diferită despre ce înseamnă să trăieşti moral, orice definiţie ce trece dincolo de formularea simplă a lui Socrate este sortită să fie asimilată de una dintre aceste teorii, zice J. Rachels[601]. În dezvăluirea esenţei dimensiunii morale a puterii, ca punct de plecare putem remarca două idei, pe care le găsim menţionate de acesta: prima – că judecăţile morale trebuie să fie susţinute de bune temeiuri, şi a doua – că moralitatea cere considerarea imparţială a intereselor fiecărui individ. Luând în calcul faptul că morala reprezintă și ea un sistem, constituit în timp, de concepţii, norme, principii, aprecieri, convingeri, exprimate în faptele şi acţiunile umane, ce reglementează relaţiile omului faţă de om, de societate, grup social, stat şi sunt susţinute de convingerile personale ale individului, de tradiţii, educaţie, de opinia socială a întregii comunităţi/societăţi, a unui grup de persoane sau clasă socială, implicit, ea, morala, va juca un rol esențial și în înțelegerea și explicarea esenței puterii de stat. Căci, indicând comportamente, morala apreciază, realizând aprecieri – cunoaşte. Practic, acestea şi sunt funcţiile moralei, care o deosebesc de alte domenii normative şi care sunt specifice conştiinţei morale. Mai mult decât atât, morala, în general, apare şi se dezvoltă datorită necesităţii societăţii de a reglementa comportamentul individului în diverse sfere ale vieţii sociale, cum ar fi și cel al puterii de stat, cel al autorităților publice. Fiind considerată cel mai accesibil mijloc de conştientizare a existenţei sociale, morala are ca nucleu reglementarea raporturilor bilaterale între interesele individului şi ale societăţii, incluzând raporturi morale, conştiinţa morală, comportament moral.

În rezultat, atât eficiența dreptului, cât și cea a puterii de stat pot fi realizate din perspectiva individualității umane, și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de control social. Fundamentarea eficienței dreptului din perspectiva persoanei, ca individ separat, este determinată de rolul major pe care ar trebui să-l joace morala atât pentru persoană, cât și pentru viața societății în întregime. Fundamentarea funcționalității/eficienței statului poate fi realizată prin protejarea moralității publice, prin realizarea în practica socială a funcțiilor dreptului și moralei, în special a celor de:

- ***reglementare***, datorită conţinutului imperativ-evaluativ. În raport cu această funcție persoana este prezumată prin traiectoria *acțiune – comportament - apreciere*, doar că, dacă din perspectivă morală nu unii oameni controlează comportamentul altora, ci fiecare își construiește

[601] RACHELS, J. *Întroducere în etică*. București: Punct, 2000. 203 p. ISBN 973-99645-7-5. p.7.

poziţia civică proprie, raportându-și comportamentele, deciziile etc. la norme funcționale asumate, atunci din perspectiva dreptului se instituie un mecanism de control și sancțiune exterior. Astfel, în corelație cu baza normativă socială (morală și juridică), la nivel de societate, devine un mecanism funcțional complex de autoreglementare, reglementare și sancționare;

- ***cunoaştere*** a regulilor (scrise și nescrise) de reglementare a comportamentului instituit în timp într-o societate umană organizată. Raportat la această funcție, morala este interesată nu într-o cunoaştere ştiinţifică, ci în cunoaşterea implicată în norme și valori sociale, în cunoaşterea care redă condiţiile unei alegeri morale a persoanelor. Ea oferă persoanei nu cunoaşterea obiectului în sine, dar îl orientează în lumea valorilor culturale şi încearcă să dea prioritate celor care coincid necesităţilor individuale şi intereselor sociale. Prin această formulă, cunoașterea proprie moralei nu este una contradictorie celei juridice (în calitate de cunoaștere științifică), care, datorită logicii interne a sistemului dreptului, se află într-o relație de interconexiune și interdependență cu cea dintâi. În rezultat, această funcție urmează să contribuie la formarea conştiinţei morale, prin care persoana tratează societatea din perspectiva categoriilor morale, și a conștiinței juridice, prin care persoana se raportează la valorile și principiile dreptului;
- ***educare*** a omului să fie om prin educația morală, care, aşa cum s-a menţionat de multe ori, este esenţială, să fie cetățean, așa cum poate educa dreptul, fiecare din ele indicând norme, valori, principii, care s-au perindat în timp și ar trebui să fie fundamentale pentru formula actuală în care persistă și se manifestă persoana-statul-dreptul.

Chiar dacă am făcut specificări pentru fiecare dintre aceste funcții, totuși este necesar să fim conștienți de faptul că toate funcţiile conlucrează şi se manifestă concomitent în realizarea unui obiectiv comun, iar analiza teoretică ne dă posibilitatea să facem clarificări, clasificări și diferențieri, în rest practica socială le implică pe toate într-un mediu în care se întâlnește persoana, puterea de stat și autoritatea dreptului. Astfel, din perspectiva conjugată a dreptului și moralității, în calitate de elemente de reglementare a raporturilor sociale se configurează:

- prezența unui ideal de societate (statul de drept), ce exprimă reprezentarea persoanelor, statului și dreptului despre standardul de normalitate, de persoană morală și de cultură a lui *homo juridicus*;
- valoarea socială a sistemului de norme (morale și de drept), respectarea cărora este o condiţie apriorică a eficienței și funcţionalității dreptului;
- existența unor forme specifice de control social, care asigură realizarea dreptului și respectarea normelor. Asfel, în această configurație, este inevitabil și cel de-al treilea actor învestit cu atribuții de control social – puterea de stat.

Înțelegerea esenței dimensiunii morale a puterii de stat se realizează prin perspectiva faptelor raportate la conștiința subiectului puterii și la atitudinea morală responsabilă, precum și la ideea de imparțialitate, prezentă în aproape toate teoriile despre moralitate. În acest context, putem lua în calcul opinia lui J. Rachels, conform căreia, pentru a defini morala, este nevoie de o concepţie minimă despre moralitate, ce reprezintă, după cum sugerează şi numele ei, un nucleu pe care orice teorie morală trebuie să-l accepte, cel puţin ca punct de plecare. Conform acestei concepţii, „moralitatea este, cel puţin, efortul de a îndruma comportamentul cuiva cu ajutorul raţiunii, adică de a face acel lucru pentru care există cele mai bune temeiuri, acordând în acelaşi timp valoare egală intereselor fiecărui individ ce va fi afectat de acel comportament”[602]. În consecință, această concepţie ne oferă, printre alte lucruri, şi o imagine despre ce înseamnă un subiect al puterii cu conştiinţă. Subiect cu conştiinţă morală este o persoana preocupată imparţial de binele tuturor, al celor afectaţi de ceea ce face, este cel care analizează faptele, evenimentele şi evaluează implicaţiile practice, este cel care acceptă și își asumă principii și reguli, este cel dispus să „asculte de raţiune”, chiar atunci când acest lucru înseamnă că trebuie să-şi revizuiască anumite convingeri anterioare şi, în final, este dispus să acţioneze conform rezultatelor deliberării sale.

Cele mai răspândite concepte explicative ale atitudinilor şi situaţiilor morale sunt direct proporționale esenței raționale a ființei umane și pot fi generalizate în așa concepte ca *voinţa*, *datoria* şi *obligaţia*, *libertatea* şi *responsabilitatea*. Căci morala ni se prezintă sub forma unui discurs normativ şi imperativ, care rezultă din opoziţia dintre bine şi rău, concepute fie ca valori absolute, fie ca valori imanente vieţii oamenilor. Când binele şi răul sunt concepute dinamic şi conflictual, atunci ele se defines, în mod aleatoriu, ca fluctuaţii de actualizări şi potenţializări[603]. Înscrisă în acest din urmă cadru, moralitatea, adică însuşirea a ceea ce este moral, presupune dinamism, acţiune umană, mai mult sau mai puţin, conştientă, liberă şi responsabilă totodată[604].

În condițiile unei formule a statului de drept contemporan, persoana, în calitate de *homo juridicus,* este prezentată și ca un subiect moral, indiferent de statutul pe care îl are și cu care este învestit. Dezvoltarea democratică a societății se află, în mare măsură, în dependență de natura relațiilor dintre persoană și stat, în special, în condițiile actualelor politici juridice în domeniul drepturilor omului. „Fundamentarea teoretică a statului de drept se bazează pe teoria autolimitării puterii de stat, potrivit căreia statul acordă drepturi subiective cetățenilor, drepturi care se

[602] RACHELS, J. *Op. cit.,* p.18.
[603] MONTEFIORE, A. (ed.), MUREŞAN, V. (ed.). *Filosofia morală britanică.* Bucureşti: Alternative, 1998. 400 p. ISBN 973-921-635-8.
[604] SÎRBU, T. *Etică: valori și virtuți morale*. Iași: Societatea Academică „Matei Teiu Botez”, 2005. 262 p. ISBN 973-7962-64-8. p. 84.

îndreaptă uneori împotriva sa”[605]. Atât în istoria gândirii juridice, cât și în teoria statului și dreptului, problematica personalității, a puterii de stat și a dreptului a ocupat un loc special pe parcursul timpului, încercându-se identificarea formulei de interacțiune dintre acestea[606]. În istoria recentă a Republicii Moldova, relația *persoană – stat – drept* s-a materializat și cuantificat sub egida principiilor constituționale[607]: a) generalitatea și inviolabilitatea drepturilor și libertăților omului; b) acțiunea directă a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului; c) obligația statului de a recunoaște, a respecta și proteja drepturile și libertățile omului și cetățeanului; d) garanțiile statale ale egalității oamenilor în drepturi și libertăți; e) dreptatea; f) unitatea drepturilor și obligațiilor; responsabilitatea reciprocă a puterii și a persoanei.

În prezent, relația dintre persoană, stat și drept se manifestă în ipostaze specifice, inedite și noi. În primul rând, ne referim la statutul persoanei în condițiile politico-juridice actuale, condiții în care avem un *homo juridicus* încadrat într-o societate globală, ceea ce înseamnă consolidarea pozițiilor pe dimensiunea juridică a persoanei, în special, datorită faptului că persoana este purtător și creator al valorilor juridice. În această formula, autoritatea statală trebuie să-și orienteze eforturile spre politici de dezvoltare demnă a persoanei, de securitate, de garantare a drepturilor și libertăților într-o lume aflată în schimbare.

În configurația actuală de juridicizare a politicului și politizare a dreptului, relația *persoană – stat – drept* se pretează a fi tratată și prin raportare la o arie mai extinsă, sub formula „moralitate publică”, prin care se arată că schimbările sociale trebuie să urmărească realizarea unei societăţi bine ordonate, încadrate în conținutul noțional al preeminențelor dreptului. „Probabil, nicăieri nu este atât de preţuită preeminenţa dreptului, ca în locurile în care a fost foarte ignorată timp de decenii”[608]. Înţeleasă ca un ideal general al dreptului bun, „preeminenţa dreptului nu mai constituie un ideal unic, ci o întreagă filosofie politico-morală despre ce ar trebui să realizeze dreptul şi despre valorile pe care ar trebui să le sprijine.

Pentru a scoate în evidență avantajele preeminenței dreptului, A. Marmor face referință la J. Raz (J. Raz. *The Authority of Law*) și înaintează ipoteza că oamenii trebuie să fie guvernați de drept, axându-se pe analiza a două componente ale preeminenţei dreptului: *guvernele*, adică

---

[605] BOBOȘ, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului*. București: Dacia, 1993. 280 p. p.51.
[606] КОМКОВА, Г.Н. Конституционные принципы взаимоотношений власти и личности: реализация в современной России. В: *Lex Russica. Научные труды Московской государственной юридической академии.* 2009, nr. 2, с.344-351. ISSN 1729-5920. [citat 09.06.2018]. Disponibil: http://lexrussica.ru/netcat_files/493/657/lexrussica-2-2009-19000.pdf.
[607] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
[608] MARMOR, A. Preeminenţa dreptului şi limitele sale. În: *Preeminențele dreptului și controlul de constituționalitat între tradiție și modernitate.* București: Hamangiu SRL, 2018. 212 p. ISBN 978-606-27-1210-5. p.192.

autorităţile politice *de facto*, care trebuie să reglementeze, adică să ghideze conduita subiecților lor prin drept; și *dreptul,* prin care guvernele își propun să reglementeze și să ghideze, în realitate, conduita umană.

Analizele realizate pe dimensiunea preeminențelor dreptului indică, de comun acord, necesitatea întrunirii mai multor condiţii/standarde, prin care dreptul ar putea să-şi îndeplinească funcţia esenţială de ghidare a conduitei umane. Astfel, atât pe dimensiunea abordărilor teoretice, cât și pe cea aplicativă, constatăm, în mare parte, un acord privind condițiile preferențiale, asupra cărora se expun autorii. Sistematizate[609] în baza opiniei expuse de L. Fuller (L. Fuller. *The Morality of Law),* acestea se referă la:

1. *Generalitatea dreptului*: Niciun sistem juridic nu poate funcţiona, dacă se adresează fiecărui individ, luat separat, sau dacă se referă la fiecare act luat separat.

2. *Promulgarea*: Oamenii pot fi *ghidaţi* de reguli sau prevederi, doar dacă cunosc existenţa regulii sau a prevederii. Această condiție ține, într-un anumit sens, de esenţa *respectării* unei reguli, ca persoana să fie conştientă de regula pe care o respectă.

3. *Nicio regulă retroactivă*: pentru ca dreptul să poată ghida conduita umană, el trebuie să prescrie modurile de conduită în mod prospectiv.

4. *Claritatea*: Regulile, sau prevederile, pot *ghida* conduita umană, doar dacă subiectele înţeleg ceea ce pretinde regula.

5. *Nicio regulă contradictorie*: dacă regula prevede un lucru şi, în acelaşi timp, ceva care îl contrazice, oamenii nu o pot respecta.

6. *Nicio prevedere imposibil de realizat*: o regulă sau o prevedere poate fi comprehensibilă şi necontradictorie dar, în practică, imposibil de respectat. O regulă pe care oamenii nu o pot respecta este o regulă care nu ghidează conduita umană, chiar dacă este înţeleasă foarte bine.

7. *Stabilitatea*: în general, se presupune că un anumit nivel de stabilitate în timp este esenţial pentru ca dreptul să-şi realizeze scopurile, indiferent care sunt acestea. Bineînţeles, dreptul se poate schimba, iar schimbările în drept nu sunt lipsite de o anumită frecvenţă în orice sistem juridic modern, însă asumpţia constă în faptul că, *dacă schimbările sunt prea frecvente,* oamenii nu pot respecta dreptul.

8. *Aplicarea consecventă*: pentru ca dreptul să poată ghida conduita umană, el trebuie să menţină o congruenţă considerabilă între regulile promulgate şi aplicarea lor efectivă în cazuri speciale. În practică, având în vedere condiţiile societăţii şi ale politicii, aşa cum le ştim, acest

[609] *Ibidem,* p.167-168.

aspect al preeminenţei dreptului poate pretinde, la fel de bine, lucruri importante, ca existenţa unui sistem judiciar independent şi profesionist, un acces relativ facil la unjustiție, organe de încredere care să pună în aplicare legea ș.a.m.d.

Fiecare dintre aceste condiții pot fi întrunite în măsură diferită, unele mai mult altele mai puțin, ideea este că prezența și urmarea lor ne orientează spre valori și principii ideale, care, chiar dacă nu pot fi realizate în totalitate în practică (așa cum nu putem avea oameni perfecți, nu putem avea legi și societăți perfecte), totuși important este să urmăm întrunirea minimului obligatoriu, a unui standard de normalitate, abaterile/derogările de la care vor trebui sancționate prin control social. În același timp, autorii preocupați de acest subiect menționează că în unele condiții pot fi operate abateri de la standardele de generalitate a dreptului, adică tot prin drept sunt autorizate situații particulare, atribuite unui oficial ori unei situații ieșite din comun. Cu referire la acest fapt, putem să exemplificăm prin referința la starea de situație excepțională, reglementată de lege. Odată cu declararea stării de urgență, în conformitate cu art. 22 din Legea nr. 212/2004 privind regimul stării de urgenţă, de asediu şi de război, cu art. 2 din Hotărârea Parlamentului nr. 55/2020 privind declararea stării de urgenţă, cu punctele 6, 7, 8 şi 9 din Regulamentul Comisiei pentru Situaţii Excepţionale a Republicii Moldova, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1340/2001, au fost luate multiple măsuri și decizii cu caracter imperativ (astfel, au fost operate modificări în Codul contravențional al Republicii Moldova nr. 218/2008 (republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 78-84; în Codul penal al Republicii Moldova nr. 985/2002 (republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr. 72-74, art. 195), în Legea nr. 10/2009 privind supravegherea de stat a sănătății publice (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr. 67, Legea nr. 133/2011 privind protecția datelor cu caracter personal (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2011, ș.a.), care, indiferent de situație și condiții, trebuie să întrunească respectarea standardelor minime de legitimare și validare, chiar și în condiții non-standart. În raport cu acest fapt, vom face trimitere la evidența încălcării condițiilor/standardelor dreptului. Spre exemplu, stabilirea cuantumului amenzilor pentru ignorarea cerințelor prevederilor Dispoziției nr.3 din 23 martie 2020, emisă de Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, raportat la veniturile medii ale cetățenilor indică, în mare parte, lipsa de proporționalitate, dar și imposibilitatea cetățenului de a achita amenda, iar una dintre condițiile pe care trebuie să le întrunească preeminența dreptului este *Nicio prevedere imposibil de realizat*.

Recomandările Avocatului Poporului M. Cotorobai, facute publice la 30 aprilie[610] și expediate Guvernului RM, Comisiei parlamentare pentru drepturile omului și relații interetnice, Comisiei parlamentare protecție socială, sănătate și familie, vin să confirme nerespectarea acestor condiții/standarde. Avocatul Poporului a făcut trimitere la jurisprudența Curții Constituționale, a Curții Europene a drepturilor omului, precum și la recomandările experților ONU, adresate statelor în lupta cu pandemia COVID-19 într-un ghid intitulat *Măsuri de urgență și COVID-19:* „Statele trebuie să aplice în mod uman toate măsurile excepționale, respectând principiul proporționalității, atunci când impun sancțiuni pentru încălcări, și să se asigure că sancțiunile nu sunt impuse în mod arbitrar sau discriminatoriu. Amenzile trebuie să fie proporționale cu gravitatea infracțiunii comise. În evaluarea sumei amenzilor, trebuie luate în considerare circumstanțele individuale, inclusiv impactul specific genului. Aceasta este relevant în special pentru persoanele fără locuri de muncă sau pentru cele care nu generează venituri din cauza măsurilor de urgență". Astfel, M. Cotorobai menționează că „mărimea minimă de 22.500 de lei, aplicabilă persoanei fizice, nu respectă principiul individualizării sancţiunii contravenţionale și principiul proporţionalității sancţiunilor amenzii, precum și nu ia în calcul situația specială de vulnerabilitate a persoanelor sancționate (persoanele cu dizabilități, persoanele în etate, persoanele lipsite de surse de existență, cu venituri mici)". În privința unei asemenea situații, este imposibil să nu fim de acord cu opinia lui A. Marmor, după care dreptul va eşua să ghideze conduita, dacă îşi propune să o ghideze de o manieră imposibil de realizat. Dacă dreptul prescrie realizarea imposibilului, el eşuează atât sub aspect funcţional, cât şi, destul de des, sub aspectul legitimităţii morale. Eşecul funcţional constă în faptul că dreptul nu îşi va realiza scopul de a ghida conduita. Eşecul moral va consta în faptul că dreptul nu-şi va trata subiectele cu respectul cuvenit.

Referitor la aceeași situație excepțională, mai identificăm și aplicarea neconsecventă și diferențiată a dreptului, ceea ce are un impact major asupra atitudinii cetățenilor față de drept, care și așa nu este în cea mai favorabilă lumină. Astfel, promisiunea voalată a președintelui țării că fețelor bisericești nu le vor fi aplicate sancțiuni în baza articolului 76 (1) din Codul Contravențional[611] pentru „nerespectarea măsurilor de profilaxie, prevenire și/sau combatere a bolilor epidemice", pentru desfășurarea slujbelor în Biserici, este o mostră elocventă cum este încalcătă public condiția aplicării consecvente a dreptului. Aplicarea neproporțională ori lipsa de

[610] COTOROBAI, M. *Comunicat de presă al Avocatului Poporului*. (03.04.2020, ora 10:11). [citat 17.04.2020]. Disponibil: https://www.moldpres.md/news/2020/04/03/20002892.
[611] Codul Contraventional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 17.03.2017, nr.78 -84, art. 100. Modificat prin: LP16 și LP12 din 15.02.19, MO86-92/08.03.19 art.146;în vigoare 08.03.19. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113262&lang=ro.

consecvență este extrem de nocivă în privința moralității publice. „Dacă sistemul juridic este profund corupt (aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, în Germania nazistă sau în Africa de Sud, în perioada apartheidului, şi cum încă se mai întâmplă în multe regiuni ale lumii), cetăţenii *nu sunt îndreptăţiţi din punct de vedere moral* să presupună că tot ceea ce este juridic într-un anumit moment este ceva ce le este permis să înfăptuiască”[612].

Din acest context rezultă că, pentru funcționalitatea și stabilitatea dreptului, cei trei subiecți implicați – persoana, statul și dreptul – urmează să fie plasați în raporturi de proporționalitate și reciprocitate, iar exigenţele pe care dreptul trebuie să le respecte, pentru a funcţiona ca drept, indiferent de conţinutul lui special, sunt valoroase în sine prin faptul că reprezintă virtuţi şi, prin urmare, îi conferă dreptului, prin însăşi forma lor, valoare morală, devenind centrale pentru teoria dreptului, în special datorită faptului că prezintă moralitatea internă a dreptului. R. Dworkin, în discursul său ținut la Conferința „*The Rule of Law as a practical concept*”, organizată de către Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), și plasat pe pagina Curții Constituționale a RM[613], face referință la numeroase contradicții și dezacorduri privind realitatea preeminențelor dreptului, atestate în doctrină, care ar putea determina abandonul conceptului, ceea ce, în opinia autorului, ar fi o eroare, deoarece aceasta este cea mai ușoară cale în situațiile în care sunt neclarități, deficiențe. După părerea lui R. Dworkin, dezacordurile în ceea ce privește caracterul preeminențelor dreptului are ca temei discordanțe mult mai profunde, referitoare la concepte morale fundamentale – cele de *demnitate personală* și *legitimitate politică*. Dacă suprapunem conținutul acestui articol și conținutul altor lucrări ale autorului, constatăm că el merge mult mai departe prin conceptul de *moralitate publică*, aplicat în dezbaterea unor probleme ale societăților contemporane. În domeniul moralității publice, funcţia (legii), aşa cum o percepe R. Dworkin, este de a proteja ordinea publică şi decenţa, de a proteja cetăţenii de ceea ce este dăunător şi vătămător şi de a asigura suficiente garanţii împotriva exploatării şi coruperii altora. Aducând argumente în favoarea acestei idei, autorul concluzionează: „În viziunea noastră, nu este funcţia legii să intervină în viaţa particulară a cetăţenilor sau să încerce a impune un anumit model de comportament, mai mult decât este necesar pentru îndeplinirea scopurilor pe care le-am conturat. (...) Trebuie să rămână un tărâm al moralităţii şi imoralităţii private care, scurt şi pe şleau, nu este treaba justiţiei”[614]. Practic, prin aceste afirmații, se pune o linie de demarcație între public și privat, între morală și drept, dar care, ulterior, a fost exclusă de însuși autorul, deoarece va afirma

[612] MARMOR, A. *Op. cit.,* p.176.
[613] DWORKIN, R. *Preeminențele dreptului*. [citat 11.09.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2018/Ronald_Dworkin_-_Preeminenta_dreptului.pdf.
[614] DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6. p.219.

că societatea are dreptul de a pedepsi comportamentul pe care membrii săi îl dezaprobă, chiar dacă acel comportament nu are efecte ce pot fi socotite vătămătoare pentru ceilalţi, în baza faptului că statul are rolul de tutore moral, iar dreptul este tehnica sa de instruire cea mai adecvată. Cu atât mai mult devine problematic comportamentul care are efecte vătămătoare într-o societate și este îndreptățit, legitimat dreptul acesteia de a aplica sancțiuni.

În argumentarea acestei afirmații, pot fi invocate cel puțin două argumente plauzibile: 1) recunoașterea dreptului majorităţii de a-şi urma propriile convingeri morale în apărarea mediului social de schimbarea care i se opune, invocându-se ideea de moralitate publică; 2) societatea are dreptul de a se proteja. O societate nu poate supraviețui fără anumite standarde de normalitate. Or, orice societate are dreptul de a-şi conserva propria existenţă şi, ca atare, are dreptul de a insista asupra unei anumite conformări. În temeiul celor analizate, e conturează certitudinea fundamentării dreptului pe anumite standarde morale, concepute ca obligatorii în asigurarea echilibrului și ordinii la nivel de societate. În consecință, dacă recunoaștem acest drept al societății de a se proteja prin intermediul diverselor instrumente, înseamnă că ea are dreptul de a folosi instituţiile şi sancţiunile dreptului, pentru a le aplica în această perspectivă a echilibrului și ordinii. „Societatea poate folosi legea, pentru a proteja orice lucru care este esenţial pentru existenţa ei”[615]. Însă dreptul societăţii de a pedepsi moralitatea prin lege nu ar trebui să fie exercitat în mod necesar împotriva oricărui fel de imoralitate şi cu orice ocazie – trebuie să recunoaştem impactul şi importanţa unor principii limitative. Ele sunt mai multe, dar cel mai important este că „trebuie să existe tolerarea libertății individuale maxime, care este compatibilă cu integritatea societăţii”[616]. Aceste principii limitative, luate la un loc, ne impun precauţie în a trage concluzia că o practică socială este profund imorală sau că reprezintă standardul moralității. În doctrina juridică, problematica statdardelor și-a făcut loc în raport cu conceptul *statului de drept*, în special, datorită faptului că globalizarea „confruntă statul și sistemul de drept cu probleme complexe ce trebuie rezolvate rapid și cuprinzător (...), statul-națiune nu mai poate pretinde la rolul de unic elaborator al normelor juridice aplicabile pe teritoriul său”[617]. Astfel, problema cea mai vulnerabilă, identificată în momentul în care este atacată moralitatea publică, este chiar supravieţuirea societăţii, de aceea R. Dworkin crede că acea societate este îndreptăţită să se conserve, fără a garanta moralitatea care îi menţine coerenţa. „Devierile de la moralitatea acceptată a societăţii (...) sunt capabile, prin natura lor, să ameninţe existenţa

[615] *Ibidem.*
[616] *Ibidem,* p.220.
[617] ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2. p.67.

societăţii" şi astfel „ele nu pot fi mai presus de lege" [618]. Această afirmaţie presupune că societatea are dreptul să-şi impună moralitatea publică prin lege, ceea ce conduce la o negare a afirmaţiei că societatea nu are niciodată un asemenea drept. Tot în acestă formulă se sugerează și faptul că nicio persoană învestită cu putere nu poate fi mai presus de lege și nu poate încălca moralitatea publică în numele unui interes personal. Căutarea unui comportament mediu în societate și presupune ideea de standard, întâlnit fie în ipostaza standardului moral, descriptiv, fie a celui legislativ, jurisprudențial ș.a., care se caracterizează prin faptul că acesta (standardul): a) permite aprecierea morală a conduitei persoanei; b) este rațiunea vieții sociale și intuiția binelui social; c) este conform idealului de normalitate al unei societăți. Un alt argument al fundamentelor normative, în formula standardelor, este dreptul societăţii de a urma propriile idealuri. Pașii pe care îi sesizăm în dezvoltarea acestui argument pornesc de la premisa că mediul în care trebuie să trăim noi şi copiii noştri este determinat, printre altele, de modele şi relaţii formate, în mod individual, de către alţii decât noi înşine. În acest mediu social, noi, indivizii, nu putem conserva fiecare obicei care ne place, băgând în puşcărie pe cei care nu vor să-l păstreze ori pe cei care au alte opțiuni, opinii, ori împărtășesc alte ideologii (cum ar fi cazul *Dosarelor politice intentante*). Dar acest fapt înseamnă că legiuitorii trebuie, în mod inevitabil, să hotărască în anumite chestiuni morale. Ei trebuie să decidă dacă instituţiile care par ameninţate sunt suficient de preţioase pentru a fi protejate cu preţul libertăţii umane. La fel, ei trebuie să decidă dacă practicile care ameninţă acea instituţie sunt imorale, pentru că, dacă ele sunt astfel, atunci libertatea unui individ de a le urma contează mai puţin. În formula pozitivistă, imoralitatea unei fapte este temei suficient pentru a da unui comportament caracter de infracţiune. În acest context, standardul se manifestă ca o tehnică a formulării regulii de drept „nu însăși regula de drept, el determină politica de referință în jurul unui comportament mediu al unui om mediu, iar standardul, în calitate de instrument de măsură a comportamentelor subiecților și situațiilor, introduce ideea de normalitate în drept [619].

Și atunci trebuie să ne întrebăm: Cum va decide legiuitorul că o anumită faptă este imorală, că nu se încadrează în standardul de normalitate? Un răspuns generalizator, prin esență, ar fi ca marea majoritate a comunităţii să cadă de acord asupra unui răspuns, chiar dacă o mică minoritate de oameni nu este de acord, legiuitorul are datoria de a acţiona pe baza consensului general. El are o asemenea datorie din două motive: 1) decizia pe care o ia trebuie să se bazeze pe o anumită credinţă morală şi într-o democraţie acest fel de problemă, mai presus decât toate celelalte, trebuie soluţionată în concordanţă cu principiile democratice; 2) comunitatea,

[618] DWORKIN, R. *Op. cit.,* p. 223.
[619]ARAMĂ, E. *Op. cit.,* p.74.

reprezentată de persoane, este cea care acţionează când ameninţările şi sancţiunile dreptului sunt puse în aplicare. Comunitatea trebuie să-şi asume responsabilitatea morală şi trebuie să acţioneze ca atare pe baza propriilor idei, adică pe baza credinţei morale a membrilor săi. Întotdeauna vor exista poziţii diferite: unii vor contesta teza că moralitatea sau imoralitatea unui act poate conta în aprecierea caracterului infracţiuonal al faptelor, iar alţii vor argumenta că, chiar şi într-o democraţie, legiuitorii au datoria de a decide singuri în probleme de morală, fără a trebui să supună aceste probleme opiniei ansamblului comunităţii.

Indiferent de opinia la care am adera, totuși rămâne necesară clarificarea afirmației că societatea are dreptul de a proteja instituţiile sale sociale şi valoroase împotriva comportamentului pe care marea majoritate a membrilor săi o dezaprobă pe baza principiilor morale, adică în baza principiilor unei moralități publice, care, în formulă generalizată, presupune că: a) între oameni există convenţii, care stipulează anumite reguli ce prevalează chiar în afara unor contexte instituționale și sociale; b) trebuie să distingem între poziţii morale şi reacţiile emoţionale, nu pentru că s-ar presupune că poziţiile morale sunt neemoţionale, ci pentru că poziţia morală justifică reacţia emoţională, şi nu invers; c) persoanele trebuie să se bazeze pe standarde minime (ale dreptului și moralei), pe care le acceptă, dar şi le impun celorlalţi; d) persoana trebuie să se bazeze pe raționalitatea personală, pe convingerea morală și respectarea standardelor minime de normativitate a societății. Căci, „dacă omul ar putea proiecta un Dumnezeu care să pedepsească violările regulilor determinate de om şi dacă, în acelaşi timp, şi-ar controla propriul impuls de putere, s-ar putea asigura stabilitatea şi progresul ordinii sociale, însă, spre regret, omul nu poate proiecta un Dumnezeu şi nici nu va rămâne fidel, în mod universal, promisiunilor pe care le face. Lumea nu este nici creştină, nici kantiană, deşi atât creştinii, cât şi kantienii trăiesc în ea, împreună cu fraţii lor păgâni şi amorali. Necesitatea impunerii legii trebuie privită în mod tranşant, indiferent de dorinţele noastre romantice pentru un paradis imaginar”[620].

Din analiza conceptului de *moralitate publică* rezultă că dreptul şi morala acţionează pe acelaşi teren al relaţiilor sociale, fapt ce consolidează interacţiunea sau, poate, chiar unitatea între drept şi morală, unitate generată de aceleaşi relaţii sociale, completată şi de importanţa lor funcţională. Unitatea între drept şi morală (după Hegel) este determinată, mai întâi de toate, de esenţa lor liberă. Dreptul, absolut în toate formele sale de manifestare, în calitate de sistem normativ, trebuie să fie marcat de moralitate. Atât dreptul, cât şi morala alcătuiesc, creează modele, standarde, implicate în orientările normativ-valorice ale societăţii. Or, societatea nu

[620] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p. 185 -186.

poate să se dezvolte în afara categoriilor morale fundamentale de umanism, echitate socială, dreptate, bunătate, libertate şi responsabilitate, care, în formula statului de drept, sunt reprezentate în „egalitatea în faţa legii", „uniformitatea în aplicarea legii", „domnia legilor, nu a oamenilor", „reguli, nu autorităţi", „Justiţia este oarbă" etc. – acestea fiind doar câteva dintre sintagmele ce reflectă fundamentele ordini sociale.

În acest context, la nivel de organizare socială, în baza activităţii practice, se elaborează principii generale, care se manifestă ca reglatori ai comportamentului uman individual, generalizat în formula prescripțiilor normative. Din acest motiv, norma este nu doar expresia unor relaţii sociale, ci şi conştiinţa acestor relații, iar dreptul – capital public, ce are menirea să asigure drepturile și libertățile persoanei, adică să răspundă necesităților acestuia. În această conjunctură, statul are dubla funcţie de a face menținută și respectată ordinea constituţională şi de a furniza bunuri publice.

3.4. Reactualizarea statutului persoanei în odinea juridică actuală

Datorită contextualizării și ipostazierii concomitente a dependențelor *persoană – stat – drept*, înțelegem că acestea nu-și găsesc un sens practic decât în măsura în care sunt abordate la un nivel mai profund, sistemic. Relativizarea limitelor conceptuale, instituționale, procedurale și metodologice de tratare sunt consecințe ale unor transformări sistemice, mult prea complexe, pentru a fi abordate superficial ori fragmetat. În formula actuală a *statului de drept,* aceste concepte sunt, în egală măsură, fundamente de organizare a unei societăți, elemente constituitive ale vieții social-politice și juridice, termeni învestiți cu semnificații profunde, valori și principii, sunt cuvinte ale uzului comun, dar și ale problematizărilor științifice. Indiferent de componenta asupra căreia ne vom orienta atenția, va trimite tangențial sau direct la celelalte, care vor necesita interdependențe, interrelaționări și reproblematizări ale acestei diversități. În același timp, din compartimentele anterioare ale lucrării, se impune ideea că relația dintre persoană, stat și drept face referință la trei dimensiuni prioritare în care se orientează abordarea științifică actuală în drept:

- Dimensiunea ***instituțional-educativă*** (*morală*), care se regăsește în interdependențele interdisciplinare înregistrate în relația dintre ariile disciplinare ale dreptului, moralei și politicii, în calitate de domenii științifice de manifestare a analizelor sistematizate ale persoanei, statului și dreptului. Cu referire la această dimensiune am arătat deja că cei trei subiecți – persoana, statul și dreptul – în relația pe care și-au construit-o de-a lungul timpului, fie au contestat, fie au apreciat, fie au valorificat fundamentul moral, totuși, în condițiile aprofundări nihilismului social actual,

este absolut necesară revizuirea modului în care se regăsește, într-o formulă chiar și minimalistă a unei etici aplicate[621], ceea ce scoate în evidență dimensiunea deontologică a dreptului, dimensiune ce tot mai mult se impune dintr-o perspectivă pragmatică.

- Dimensiunea ***rațională***, care constituie unul dintre reperele cele mai importante și un fundament de reconfigurare epistemică a teoriei dreptului, al asigurării necesității de ordine juridică, dimensiune ce urmează să se regăsească în compartimentul final al lucrării, în primul rând, din cauza că „democraţia este un proces raţional"[622].
- Dimensiunea ***ontologică***, interesată de fundamentele și legitățile existenței sociale a celor trei entități (persoană, stat și drept). Constatăm că, raportată la această dimensiune, relația *persoană – stat – drept* s-a constituit în tendința de a satisface necesitatea de siguranță personală și socială, ce a constituit fundamentul pe care au evoluat sistemele de drept contemporan. În rezultat, triada *persoană – stat – drept* se pretează la o evaluare critică a ariei extinse a conceptului de *ordine*, care constituie unul dintre reperele existențiale actuale ale lui *homo juridicus*.

În conținutul celor mai diverse abordări teoretice, a fost căutat în permanență mecanismul prin care ar fi posibilă organizarea societății sub forma unui întreg ordonat, echilibrat, în care persona/individualitatea umană se simte în siguranță și își poate urma și realiza scopurile. „Statului îi lipsește legitimitatea morală, întrucât, în exercitarea funcțiilor sale, el ajunge să încalce drepturile indivizilor. Indivizii au drepturi și nimeni – persoană sau grup – nu le poate face anumite lucruri (fără să le încalce anumite drepturi) (…)"[623]. În opinia lui Norzic, explicația încălcării drepturilor indivizilor își are originile în monopolul statului asupra folosirii forței în scopul protejării vieții și proprietății persoanei, care ajunge, în cele din urmă, să violeze drepturile indivizilor, ceea ce permite să afirmăm că statul este imoral. Totuși statul de drept, garant al drepturilor și al libertăților, „apare, indiferent de formula lui, ca fiind cel care cauzează cel mai puțin rău, chiar dacă nu este întru totul moral"[624]. În rezultat, justificarea statului de drept este raportată la rolul său specific ce prevalează în societățile contemporane – garantarea drepturilor și libertăților și asigurarea echilibrului social. Legitimarea morală a statului poate fi realizată doar prin garantarea inviolabilității persoanei și garantarea protecției acesteia, pentru că cetățeanul statului de drept își reprimă propriile tendințe spre violență, se supune regulilor și are un rol social activ și pozitiv, în vederea menținerii ordinii în societate. „Statul de drept nu invocă

[621] MUREȘAN, V. *Managementul eticii în organizații.* București: Universitatea București, 2009. 348 p. ISBN 978-973-737-657-2.
[622] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.12.
[623] NOZICK, R. *Op. cit.,* p. 6
[624] MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX.* Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p.156.

nici bunătatea intrinsecă a omului, nici pervertirea lui obligatorie, ci îl tratează ca pe o ființă capabilă de mari crime și de multă afecțiune”[625]. În acestă formulă se include firea paradoxală a persoanei, care poate acționa atât în numele binelui, cât și al răului, atât al ordinii cât și al dezordinii. De aceea este necesară valorificarea rațiunii și conștiinței morale a persoanei, care pot contribui la menținerea ordinii sociale.

Necesară este și justificarea capacității statului și dreptului de a asigura prin instituții și mecanisme juridice disponibilitatea de cooperare și de menținere a ordinii sociale, în care se realizează și colaborarea dintre cetățeni în calitate de persoane libere și egale. Astfel, justificarea statului și dreptului se realizează prin persoană, din aceste considerente este necesar să acordăm o atenție mult mai mare statutului persoanei, în configurația actuală a statului și dreptului, în asigurarea ordinii.

Cele mai diverse formule în care este definită persoana/omul au subliniat rationalul și socialul în calitate de semne distinctive, iar cele mai diverse forme de organizare socială au indicat afilierea drept una dintre necesitățile primare ale individului. Prin esența sa socială, omul a „construit”, în dependență de preferința majoritară, statul, care urma să-i asigure binele, confortul personal, fericirea, bunăstarea etc. Individul dintotdeauna și-a raportat existența personală la cadrul social concret din care face parte, valorificându-și capacitățile prin implicare în relațiile social umane. Astfel, necesitatea de sociabilitate, dar și de securitate îl face pe om să devină cetățean cu drepturi, libertăți și îndatoriri, îl constituie în ipostaza lui *homo juridicus*, în calitate de factor de decizie, de subiect al acțiunii, al datoriei față de sine și ceilalți, persoană aptă de răspundere juridică etc. În același timp, analizele realizate în compartimentele precedente au scos în evidență și faptul că preeminența dreptului reflectă democrația, drepturile omului și demnitatea individului în calitate de repere și centre de greutate, pentru ca diverse reguli după care au fost constituite societățile în state să fie transformate în drepturi subiective: dreptul la siguranță, la informare, la respectul vieții private, la demnitate, drepturile copilului, dreptul la un proces echitabil etc. Astfel, nucleul de bază îl constituie dreptul, persoana și drepturile acesteia, pentru că „statul de drept (…) oferă un cadru juridic pentru stat, care oferă garanții atât pentru stabilitatea și forța normelor juridice, cât și pentru libertățile fundamentale”[626].

Odată cu statul de drept, cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, umanitatea a intrat în era individului[627], fapt datorită căruia se apropie și știința dreptului de realitatea trăită a persoanei și de subiectivitatea acesteia: drepturile omului, apărarea și promovarea valorilor

[625] *Ibidem,* p. 161.
[626] GOUDENHOOFT, G. *Op. cit.,* p.101.
[627] RENAUT, A. *Era individului.* Iași: Institutul European. 1998. 367 p. ISBN 973-586-164-x.

democratice, recâștigarea demnității individuale și civice. Plasarea persoanei în centrul atenției contribuie/determină redescoperirea subiectivității umane, care va oferi substanța necesară regândirii locului și rolului pe care individualitatea trebuie s-o ocupe într-o societate democratică. În relația omului cu statul și dreptul, primul rămâne a fi referențialul esential. Din această formulă de înțelegere a persoanei în calitate de *homo juridicus,* ne orientăm spre revizuirea a două dimensiuni: una care valorifică persoana prin intermediul interdependențelor în formula unității finalităților statului și dreptului – organizare, ordine, echilibru social; alta care implică temeiurile acțiunii sociale ale persoanei în asigurarea și menținerea ordinii juridice.

În această problemă, V. Tismăneanu se expune astfel: „A nega nevoia de stabilitate ar fi o eroare majoră: indivizii nu sunt în plutire liberă”[628]. Ordinea este esenţială pentru orice formă de organizare a vieţii în comun, cu atât mai mult ea contează pentru organizarea social-statală. Gânditorul român C. Stere, încercând identificarea unor temeiuri ale existenţei sociale, analizează formele organizării sociale. Acesta consideră că organizarea socială prestatală se baza pe „voinţă şi conştiinţă generală, deprinderea socială, opinia publică, moravuri şi obiceiuri, religie”[629]. Oamenii trăiesc împreună, „pentru că organizarea socială le asigură mijloacele eficiente de a-şi atinge obiectivele individuale şi nu pentru că societatea oferă mijlocul de a ajunge la vreo fericire transcendentală comună”[630].

Chiar dacă constatăm că în istoria umanităţii problematica ordinii juridice a fost o preocupare majoră, oricum și în prezent observăm că această preocupare nu şi-a pierdut din actualitate, ba chiar mai mult, am putea spune că este o stringenţă a zilelor de astăzi. Mulți autori contemporani – atât din spaţiul românesc, cât şi din alte contexte culturale – pun în dezbatere subiecte privind ordinea socială și ordinea juridică. Astfel, referitor la această problemă, J.M. Buchanan opinează: „Conflictul social ar putea să apară chiar şi în paradis. Absenţa totală a conflictului pare posibilă numai într-un context în care indivizii ar fi în întregime izolaţi unul de altul sau într-un cadru social unde niciun bun nu ar fi rar şi unde toate persoanele ar fi de acord asupra setului precis de norme de comportament ce urmează a fi adoptate şi urmate de fiecare. În orice lume pe care ne-o putem imagina, conflictul interpersonal potenţial va fi prezent şi, de aici, va exista nevoia de a defini şi impune drepturile individuale”[631]. Orice probleme sociale – fie sărăcia, fie criminalitatea etc. – toate sunt aspecte ale organizării sociale, ale funcţionării instituţiilor social-statale, iar termenii care pot fi folosiţi pentru a caracteriza procesul de normare a relaţiilor sociale din timpurile noastre adesea fiind: *indeterminare, întâmplare, probabilitate,*

[628] TISMĂNEANU, V. *Fantasmele salvării.* Iași: Polirom, 1999, 270 p. ISBN 973-683-284-8. p.81.
[629] STERE, C. *Op. cit.,* p.165.
[630] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.21.
[631] *Ibidem,* pp.49-50.

spontaneitate. Semnificaţia tuturor acestor noţiuni ne trimite la ideea generală de nesiguranţă, la prezenţa unor influenţe negative asupra rezultatului final al inacţiunii dreptului şi incapacitatea acestuia de a realiza acele scopuri majore pe care şi le-a propus cândva, în trecut, societatea umană prin anumite forme de organizare, forme de guvernare etc. Indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale şi culturale existente între membrii săi, în orice comunitate umană factorii care ordonează şi regizează raporturile interindividuale, precum şi relaţiile dinte conducători şi conduşi, dintre persoană și autoritate statală au caracter normativ. Pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiţi să-şi acomodeze reciproc comportamentele, acționând cvasiprevizibil în situaţii sociale determinate. Ordinea socială tot mai complexă a societăților actuale, cerută de ampla diversificare și multiplicare a relațiilor sociale, presupune cu necesitate perfecționarea continua a acțiunii normative a societății. Orice societate este administrată cu ajutorul unor reguli orientate spre asigurarea ordinii sociale, care constituie un nivel specific al realității sociale – ordinea juridică pozitivă.

Argumentarea necesității apariției conceptului de *ordine* în drept poate fi efectuată din mai multe puncte de vedere. Mai întâi de toate, indicăm un fapt cunoscut, anume că relațiile sociale ce necesită a fi reglementate de lege indică faptul că lipsa reglementărilor creează dificultăți și dezordonează societatea. Totodată, caracterul ordonat este prevăzut de lege, deoarece legea prevede ce conduite trebuie să aibă individul în sistuațiile prevăzute de aceasta. De asemenea, în cazul în care individul nu respectă legea, acționează împotriva ordinii, legea conține pârghii prin intermediul cărora va încerca să-l impună să respecte ordinea socială. Astfel, persoana, în calitate de *homo juridicus,* urmează să se supună ordinii legale datorită conștiinței și responsabilității ori prin constângerea exercitată de puterea de stat care intervine, prin control social, pentru a restabili ordinea consfinţită de lege.

Ideea de ordine, bazată pe cea de unitate, sesizăm, a fost una esențială pentru organizarea socială. Însă conceptul de *ordine,* tratat în raport cu cel de *dezordine,* a devenit un instrument teoretico-metodologic doar odată cu formularea *teoriei generale a sistemelor*, în special datorită faptului că noțiunea de *ordine* este una foarte vastă, fiind, în egală măsură, de interes atât pentru științele natural, cât și pentru științele sociale și umanitare. Ordinea, în diversele formule în care poate fi întâlnită în circuitul lingvistic actual, reprezintă condiţia necesară, dar nu şi suficientă, pentru stabilitatea şi funcţionalitatea societăţii. Raportându-se la ea, indivizii nu au garanţia că ceea ce ei întreprind va fi acceptat ori recunoscut de ceilalţi. Acesta este motivul pentru care, în orice societate, ordinea socială este dublată de o ordine juridică sau de drept, alcătuită dintr-un sistem ierarhizat de norme, reguli şi prescripţii, care reglementează acţiunile indivizilor pe baze normative şi sunt elaborate de autoritatea legală şi legitimă. Ne convingem de faptul că o

alternativă a organizării sociale prin intermediul dreptului nu putem identifica, cel puțin la momentul actual, precum și de faptul că statul și dreptul sunt entități indispensabile în formula actuală de organizare socială a vieții indiviziulor. „Ordinea juridică modernă trebuie înțeleasă ca o ordine legal-rațională, în care libertatea, democrația, egalitatea și drepturile și-au obținut statutul deontologic. Ele se constituie în forma principiilor de drept și ne impun datoria de a le respecta, chiar și în detrimentul valorilor majorității și a utilității și binelui colectiv ”[632]. În literatură descoperim mai multe contexte în care este utilizat conceptul *ordine* pe terenul științei dreptului – *ordine juridică, ordine legală, ordine normativă, ordine de drept* ș.a. Marea majoritate a autorilor delimitează între aceste concepte, dând preferință unuia anume, totuși, în mare parte, toți cad de acord asupra faptului că între ele avem o interdependență strânsă. Profesorul Gh. Avornic face referință la noțiuni ca *ordine de stat, ordine socială, ordine publică, ordine legală* și *ordine de drept*, identificând *ordinea de drept* cu *ordinea legală,* de aceea și menționează că cea mai potrivită formă de definire ar fi „organizarea vieții sociale bazată pe drept și legalitate, care reflectă situația calitativă reală (*de facto*) a relațiilor sociale la o anumită etapă de dezvoltare a societății”[633]. Gh. Mihai și R. Motica[634], în schimb, optează pentru termenul *ordine juridică*, definită ca o totalitate organică și permanentă, al cărei sens normativ derivă din tendința oamenilor de a-și organiza astfel acțiunile, încât să corespundă cu legile vieții, ale rațiunii, cu propriile condiții de conviețuire societală”. Ordinea juridică, prin această explicație, deschide persoanei drumul de a se realiza ca *homo juridicus* în relațiile social-statale. În ambele cazuri, se face referință la dimensiunea normativă, care angajează rațiunea și voința, astfel încât deducem că, generic, ordinea normativă are caracter necesar, firesc, natural pentru mediul social. La fel, trebuie să indicăm și faptul că există diverse tipuri de ordini sociale normative, constituite de diferite categorii de norme sociale: economică, juridică, morală, religioasă, politică etc., fiecare dintre acestea încorporează valori și conduite specifice și se află în conexiune cu toate celelalte ordini normative, influențând și primind influențe mijlocite ori nemijlocite. În acest context, vom aprecia ordinea juridică în calitate de ordine care este cuprinsă în ansamblul normelor juridice, împreună cu relațiile stabilite în temeiul lor.

Din pespectiva unei ontologii juridice, profesorul I. Caraiovan definește categoria de *ordine juridică,* despre care precizează că „este extrem de semnificativă în planul filosofiei dreptului, deoarece ea polarizează dimensiuni generale definitorii ale normativității juridice,

[632] GOUDENHOOFT, G. *Op. cit.,* p. 98.
[633] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p.102.
[634] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p. 244.

locul și rolul acesteia în existența socială”[635]. Astfel, în această opinie, dimensiunile constitutive ale ordinii juridice sunt intim corelate și se întrepătrund, iar acțiunea dreptului în societate, ca „matrice imperativă de regularitate și uniformitate”, reverberează inevitabil asupra celorlalte dimensiuni ale ordinii sociale.

Fiind o totalitate organică permanentă, al cărei sens normativ derivă din tendința oamenilor de a-și organiza acțiunile, rezultă că ordinea juridică corespunde cu legile vieții și ale rațiunii, cu particularitățile condițiilor de conviețuire societală. Din perspectiva unei abordări sistemice, conceptul va oferi o modalitate de înțelegere mai specifică. În opinia lui Kelsen, „ordinea juridică nu reprezintă decât componenta normativă care legitimizează ordinea de drept, o legitimizare formală, întrucât normele juridice pe baza cărora acţionează, ca bloc unitar – ordinea de drept, sunt produse în conformitate cu o modalitate procedurală, prevăzută de o normă presupusă a fi fundamentală”[636].

Dintr-o perspectivă convergentă de analiză, care oferă și imaginea gradului de implicare a celor trei entități (persoană, stat și drept) în determinarea ordinii juridice, Emil Moroianu[637] menționează că, de fapt, „conceptul de *ordine juridică* semnifică un ansamblu, o mulţime bine ordonată şi coerentă (prin aflarea unor criterii interne în conformitate cu ale căror cerinţe logice se constituie şi se validează) de norme juridice şi de instituţii juridice, prin care o societate se organizează juridic şi politic, precum şi modul de reglementare, prin astfel de norme şi de instituţii, a relaţiilor dintre diversele subsisteme ale societăţii considerate global, a relaţiilor părţilor componente ale însuşi ansamblului normativ şi instituţional respectiv.”

Delimitarea extensiunii conceptului *ordine juridică* devine un exercițiu intelectual destul de dificil, dacă încercăm să neglijăm pe cel de *ordine de drept*. „*Ordinea de drept* poate fi afirmată ca *limitare in actu* a liberei manifestări a voinţei persoanei. (…) *Ordinea de drept* este un concept-funcţie, ce are drept rol asigurarea realizării unei/unor politici generale şi sectoriale pentru reducerea, în genere, a unei inevitabile entropii sociale”[638]. Pornind de la logica raporturilor dintre noțiuni compatibile, vom constata cu ușurință că conceptele *ordine de drept* şi cel *de ordine juridică* sunt în relații de determinare. Delimatare dintre conceptul de *ordine juridică* de cel de *ordine de drept* este realizată în temeiul distincției și clarificărilor făcute asupra intensiunii și extensiunii conceptelor în cauză. *Ordinea de drept* implică, acțiuni dirijate și instituționalizate, manifestate prin puterea de constrângere a statului și în calitate de formă de

[635] CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.62.
[636] KELSEN, H. *Op. cit.,* p.239.
[637] MOROIANU, E. *Conceptul de ordine juridică*. [citat 05.12.2017]. Disponibil: http://www.rsdr.ro/Art-2-1-2-2008.pdf.
[638] *Ibidem.*

organizare politică a societăţii. Generalizând opiniile mai multor autori[639] privind esența ordinii juridice E. Moroianu menționează:

- Ordinea juridică nu reprezintă decât stratul normativ, care legitimează ordinea de drept, este vorba despre o legitimare formală.
- Ordinea juridică generează şi consolidează ordinea de drept/ordinea publică, însă această ordine de drept/ordine publică cuprinde sfera amenajării instituţional-funcţionale a puterii, a exercitării complete şi nestânjenite a acesteia, autolimitându-se doar prin respectarea sferei vieţii private a persoanei, sferă în care aceasta se manifestă ca fiind în domeniul libertăţii.
- Conceptul de *ordine juridică* nu este un atribut doar al planului intern al dreptului, întrucât orice ordine juridică, orice ordine de drept/publică naţională/statală se interpoziţionează faţă de alte asemenea ordini în planul existenţei unei societăţi internaţionale şi din ce în ce mai internaţionalizate ca efect al unei globalizări cvasitotale.

Mai mult ca atât, trebuie să menționăm că ordinea juridică, ce face recurs la normativitate și este asociată cu raționalitatea, dar și cu o serie de valori morale și politice, precum dreptatea, respectul pentru ființele umane, libertatea, dreptul la viață și proprietate, este identificată adesea cu ordinea socială. Acest lucru se datorează faptului că noțiunile cu care se operează (*ordine normativă, ordine legală, ordine publică, ordine juridică, ordine de drept*) nu pot fi delimitate, afirmând că între ele nu există niciun fel de tangențe. Așa cum am indicat deja, între ele există legături strânse și chiar multiple elemente comune. Dar cea mai importantă axă ce le unește într-un tot unitar este faptul că dreptul își regăsește originile în persoană, se sprijină pe aceasta și o are permanent în vedere, susține M.-C. Eremia[640]. Astfel, traiectoria de mișcare a dreptului este nu doar de la persoană spre societate, în scopul asigurării unei ordini juridice, capabile, la rândul său, de a asigura ordinea socială, dar și vice-versa – de la societate spre individ. În această relație *persoană – societate*, rolul și importanța dreptului se manifestă prin capacitățile sale de organizare socială, prin capacitatea normelor de a reglementa principalele activități din diverse sfere ale socialului.

Societatea este un sistem dinamic, în interiorul căruia un loc și un rol important îi revine persoanei, sistemului ei de valori și normelor de care aceasta se conduce. În cadrul sistemului social, factorul uman (individul) reprezintă elementul esenţial, iar, prin prisma reglementărilor

[639] MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului*. Vol.1-2 Ştiinţa dreptului şi ordinea juridică. Teoria normei juridice şi a interpretării ei. Bucureşti: ALL Beck, 2003. 570 p. ISBN 978-973-655-318-9. p. 252 şi urm.; LAZARI, C., LAZARI, C. C. Ordinea juridică internațională. În: *Relații internaționale. Revista științifico-practică.* 2019, nr.2. p.141-157. ISSN 1857-4440. [citat 10.04.2020]. Disponibil: http://irim.md/wp-content/uploads/2020/03/12-Lazari-rom.pdf; MIGA-BEŞTELIU, R. *Drept internaţional: introducere în dreptul internaţional public*. Bucureşti: ALL, 1998. 297 p. ISBN 973-655-011-7.

[640] EREMIA, M.-C. *Interpretarea juridică.* Bucureşti: ALL, 1998. 91 p. ISBN 973-9300-37-5.

juridice, omul reprezintă factorul de configurare a dreptului, pentru că el nu acţionează niciodată izolat, ci ca individ aflat în centrul relaţiilor intrasociale[641].

Dreptul a fost și continuă să fie acel instrument uman care poate organiza și coordona eficient societatea. Dintr-o perspectivă interdisciplinară, parafrazându-l pe I. Craiovan[642], considerăm că dreptul, prin finalitățile sale, reprezintă un model dezirabil de evoluţie a realităţilor social-juridice, chemat să satisfacă nevoile şi aspiraţiile individului uman, cerinţele societății aflate în schimbare, fiind în acord cu valorile unui timp istoric. Finalitatea dreptului reprezintă un model chemat să contribuie la promovarea specificităţii dreptului, dar şi la evitarea denaturării sale ca mijloc al reglementării sociale, la maximizarea prestaţiei sale în raport cu individul şi societatea, la concertarea sa cu alte sisteme de norme sociale.

Dreptul, datorită caracterului său ordonat, dispunând de claritate, precizie, publicitate, amplitudine, concizie, exprimă sistemul normativ al societății, însă, pentru ca dreptul să se impună, pentru a fi realizabil, este necesar ca acesta să fie recunoscut de societate, adică de persoanele, cărora normele de drept se adresează. Ca ansamblu de reguli, dreptul reprezintă principala modalitate de organizare a societății, este mijlocul prin intermediul căruia se urmărește asigurarea și garantarea celor mai potrivite condiții juridice pentru afirmarea și realizarea libertății în societate. În istoria umanității, normele, în anumite contexte sociale, au fost suportul stabilității și al coeziunii sociale, iar în altele s-au manifestat ca factori de discriminare, opresiune și entropie. Organizarea domeniilor vieții sociale prin intermediul regulilor au tendința de a stopa sau diminua tendințele entropice. Indiferent de forma de manifestare și utilizare, normele întotdeauna au constituit un reper esențial al acțiunii umane.

Deaceea, din cele menționate până la acest moment, putem identifica câteva aspecte importante ce vizează realizarea ordinii juridice din perspectiva triadei *persoană – stat – drept*:

- persoana în calitate de *homo juridicus*, datorită rațiunii, este conștientă de necesitatea realizării ordinii juridice în organizarea social statală;
- persoana este ființă conștientă de importanța organizării comunităților umane sub forma statului de drept contemporan;
- persoana conștientă și responsabilă va contribui la valorificarea instrumentelor teoretico-metodologice oferite de drept pentru menținerea echilibrului și ordinii sociale;
- caracterul normat și responsabil al acțiunilor umane va asigura protecția individuală a fiecărei persoane, a drepturilor și libertăților fiecăruia în parte;

[641] POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Op. cit.,* p.150.
[642] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.

- fiecare subiect al triadei este implicat, conștient, responsabil de menținerea autorității personale ori instituționale la nivel social.

În consecință, ordinea socială poate fi realizată ori menținută prin intermediul unei ordini juridice, care, la rândul său, este posibilă doar prin concursul celor trei subiecți – presoana, statul și dreptul. Ordinea juridică nu este o stare naturală ce se instituie de la sine, ci este un efort conjugat al statului, dreptului și persoanei. I. Craiovan, analizând teoriile referitoare la finalitățile dreptului, scoate în evidență și pe cele care susţin că dreptul este în serviciul individului. Așa cum indică autorul menționat, aceste teorii au meritul de a fi pus persoana umană – şi în materie juridică – pe primul plan, subliniind drepturile inerente ale fiecăreia, faptul că statul şi societatea trebuie să fie în interesul individului uman, care, așa cum se arată și în imperativul kantian, nu este niciodată un simplu mijloc, ci întotdeauna un scop. Din această perspectivă, dreptul apare ca un mijloc care determină raporturile obligatorii de coexistenţă şi de cooperare a oamenilor, asigurând o ordine minimă, care să permită armonia libertăţilor.

Desprinzând locul individului în ordinea juridică, menționăm că, dat fiind faptul că, pe de o parte, dreptul pretinde a construi un model comportamental fundamentat pe reguli raționale, create de individ și pentru acesta, iar pe de alta, dreptul este locul central, în care individul poate nu doar să formuleze reguli, dar și să le realizeze și să le aplice, conchidem că acesta (individul) are un rol major în configurarea relației *stat – drept*. În confirmarea celor spuse, putem invoca afirmația lui Hegel[643], care scria că ceea ce este drept este pus în existența sa obiectivă, adică este determinat de gând pentru conștiință și este cunoscut ca fiind ceea ce este drept și valabil – legea, în virtutea acestei determinări, dreptul este drept pozitiv în genere.

În formula acestei interrelaționări, putem determina reperele configurării unui model al persoanei, al lui *homo juridicus*, responsabil și conștient de avantajele pe care i le oferă dreptul în statul de drept. Unica problemă se referă la natura umană a standardului de *homo juridicus* responsabil și conștient, în calitate de model comportamental, în vederea asigurării echilibrului și ordinii sociale.

Subiectul standardelor și modelelor de organizare socială și de comportament uman în perioada contemporană tot mai mult și-a făcut loc în raport cu problematica asigurării ordinii. În această problemă, F. Fukuyama, în *Sfârşitul istoriei,* a greșit, în opinia lui Ph. Nemo[644], atunci când afirma că „după căderea Zidului de la Berlin, modelul democrației liberale va fi adoptat în practică de toate țările planetei (…), dar nu a greșit atunci când a spus că „până la o nouă ordine, nu există o alternativă serioasă acestui model". Toate încercările de reforme au „promovat un

[643] HEGEL, G.W. F. *Op. cit.*
[644] NEMO, F. *Op. cit.,* p.87.

nou model de organizare a activității umane: *ordinea spontană a societății* sau *ordinea prin pluralism*. F. A. Hayek[645], prin conceptul de *ordine,* desemnează o orânduire socială care nu reflectă o structură naturală preexistentă, nici o creație artificială a unei autorități, ci o formațiune socială constituită spontan din intenția liberă a inițiativelor indivizilor. Prin concepte ca: *libertate intelectuală, libertate politică, libertate economică* (…) și *responsabilitate* se face trimitere la o paradigmă a pluralismului creator de ordine sau a ordinii autoorganizate. Pentru a demonstra relevanța conceptului și a modelului autoorganizării, F. Nemo indică preocupările și contribuțiile aduse și de alți autori în acest domeniu, menționând că modelul autoorganizării a fost rodul unor cercetări îndelungate. Teoreticienii importanți ai acestui model au fost numiți de către Norman Barry „tradiția ordinii spontane": Mandeville, Hume, Smith, Burke. Pe lîngă aceștia, ar mai putea fi numiți Turgot Say, chiar poate fi amintit și Kant, care s-au apropiat de acest concept. Contribuții majore la dezvoltarea modelului autoorganizării au fost însă aduse, începând cu secolul al XIX-lea, de către J. S. Mill, H. Spencer și C. Menger, iar în secolul al XX-lea – de Ludwig von Mises, M. Polanyi și F. Hayek. Noțiunea de sistem autoorganizat este utilizată și citată și de J.-P. Dupuy (*Ordres et desordres*), de J.-P. Dupuy și P. Dumouchel (*L`autoorganisation de la physique au politique*); de Henri Atlan (*Entre le cristal et la fumee*). Modelul autoorganizării a devenit accesibil relativ recent datorită conceptelor elaborate de teoria sistemelor și abordărilor de tip interdiciplinar, ce urmăresc dezvăluirea caracterului unitar și complex al realității. În consecință, rezultă că locul central al oricărui sistem de drept îi este alocat individului, lucru formulat expres în Constituțiile statelor cu regim politic democratic și în conținutul Declarației Universale a Drepturilor Omului, adoptată de Adunarea Generală a Organizaţiei Naţiunilor Unite la 10 decembrie 1948, care constituie prima expresie mondială a recunoaşterii universale a drepturilor inerente fiecărei fiinţe umane. În conformitate cu conținutul Declarației Universale a Drepturilor Omului, elementul esențial atribuit individului, în contextul ordinii juridice, este ideea de libertate. Analizele acestui concept fundamental al sistemului juridic denotă mai multe moduri de abordare. Literatura de sintetiză asupra libertății individului scoate în evidență existența mai multor moduri de înțelegere a libertății (social, economic, moral, religios, juridic etc.), însă toate acestea sunt convergente, regăsindu-se în libertatea juridică, care, oricât de straniu ne-ar părea, este un concept cu un grad avansat de complexitate, multiaspectual și cu încărcătură emoțională. Autorii preocupați de studiul libertății indică faptul că, pentru a înțelege esența problemei libertății juridice a persoanei și rolul acesteia în asigurarea ordinii juridice, trebuie să luăm în calcul interacțiunea dintre câteva momente esențiale: a) Libertatea se

[645] HAYEK, F.A. *Op. cit.*

constituie pe fondul determinărilor obiective, presupunând ca o condiţie a manifestării ei cunoaşterea acestei determinări. Datorită capacității sale de a cunoaște și înțelege, omul poate deveni liber. Aceste rânduri pot fi armonios completate cu ceea ce spune Nemo[646]: „(…) a transforma lumea implică, pentru om, pe de o parte, necesitatea de a o cunoaște și, pe de altă parte, necesitatea de a instaura o cooperare socială pașnică și eficientă, care să permită acțiunea asupra lumii, adică respectiv, o știință și un drept. Întrebuințarea rațiunii în știință și în drept va deveni, de acum înainte, o datorie sacră pentru omul occidental (…). De la Evul Mediu încoace „întrebuințarea rațiunii (…) devine datorie morală prin excelență."; b) Conceptul de *libertate* poate fi înțeles și prin intermediul celui de *liber arbitru*. Pentru a acționa într-un anume fel, omul se află în faţa unor alternative, fiind pus să aleagă din mai multe posibilităţi. Libertatea de alegere are sens doar în condiţiile în care omul poate să selecteze o alternativă sau alta. Dacă el ar fi împins către o singură soluţie, atunci nu s-ar putea vorbi de o alegere şi, implicit, nici despre libertate. De aceea un sens distinct al libertăţii este acela al posibilităţii omului de a opta între alternativele care-i stau în faţă. Alegerile făcute de om sunt în funcție de cunoștințele pe care acesta le are și de sistemul de valori împărtășite; c) Libertatea implică nu numai momentele cognitiv şi decizional, ci şi unul acţional. După alegere, se pune problema posibilităţii de realizare a opţiunii, cu alte cuvinte, existenţa condiţiilor necesare ca alegerea făcută de voinţa umană să fie înfăptuită. Omul se manifestă ca fiinţă liberă în şi prin activitatea sa. Dobândirea concretă a libertăţii presupune acţiunea practică. Ea transformă libertatea posibilă în libertate reală. Aşadar, fără a subestima însemnătatea cunoaşterii şi alegerii, rezultă că momentul principal, fundamental al libertăţii îl constituie activitatea practică. Pe scurt, libertatea semnifică unitatea dintre cunoaştere şi acţiune, legătura dintre aceste două momente fiind asigurată de actul apreciator, prin care se definesc acţiunile, se stabilesc strategiile în funcţie de anumite valori călăuzitoare; d) În fine, libertatea, în sensul ei autentic, presupune nu numai cunoaşterea, alegerea şi acţiunea, ci şi responsabilitatea ce derivă din alegerea şi acţiunea întreprinsă. Responsabilitatea cere ca individul să judece singur asupra acţiunilor la care participă, să înţeleagă singur sensul şi perspectiva lor, să decidă personal, cu toate eventualele riscuri, asupra oportunităţii sau inoportunităţii participării sale la diferite acţiuni. Deci responsabilitatea desemnează capacitatea omului de a justifica în mod demn motivele ce l-au determinat în declanşarea acţiunilor lui şi de a lua asupra sa, în mod conştient, consecinţele acţiunilor întreprinse.

[646] NEMO, F. *Op. cit.,* p. 58-59.

Citându-l pe Emmanuel Levinas, Nemo[647] menționează că pentru acesta „umanul – într-un sens radical diferit, prin urmare, de acela pe care îl promovează umanismul latin – se inaugurează, după Levinas, prin responsabilitatea pentru celălalt". Fără această responsabilitate, omul este o „substanță", un pur *conatus essendi,* aidoma pietrei sau stelelor (…). Levinas citează frecvent fraza lui Dostoievski din *Fraţii Karamazov*: «Fiecare dintre noi este vinovat în fața tuturor pentru toți și pentru toate, și eu mai mult decât ceilalți»".

Astfel, relaţiile de condiţionare reciprocă dintre diverse arii conceptual-tematice se manifestă și între libertate și responsabilitate. Responsabilitatea este condiţionată de libertate și se poate manifesta numai pe temeiul existenţei libertăţii, asigurate de puterea statului și autoritatea dreptului. Responsabilitatea implică și forme de răspundere a individului pentru actele sale faţă de colectivitate şi faţă de propria conştiinţă, manifestându-se în mod concret în procesul acţiunii umane individuale şi colective, al comportamentului uman în societate.

În consecință, având ca temei cele expuse, putem conchide că ordinea juridică este cea după care poate fi apreciat gradul de civilizație al unei societăți sau, parafrazând spusele lui P. Țutea[648], ordinea juridică este una din mărețiile omului. Iar pentru a realiza ordinea juridică, omul este cel care trebuie să depună efort și voință. Referitor la pașii pe care omul trebuie să-i urmeze, pentru a obține ordinea juridică, putem menționa:

- Unul ar fi cel care reprezintă starea de conștientizare a necesității unei ordini juridice;
- Următorul se referă la faptul că omul trebuie cultivat, pentru ca în cadrul existenței sale sociale să dea dovadă de respect față de norma de drept, să fie responsabil și să contribuie la asigurarea ordinii juridice, căci, așa cum menționează Ph. Nemo[649], „cultura nu este, în psihismul uman, ceva superficial, un înveliș exterior ce poate fi schimbat așa cum schimbăm hainele. Se știe că ea, cultura, nu „umple" creierul copilului care se naște, ci îl forjează sau îl sculptează, inclusiv în sens fiziologic; că, prin urmare, culturile asimilate în copilărie și în tinerețe sunt structurante pentru tot ceea ce urmează ulterior. De aici rezultă că mutațiile culturale adânci nu pot să fie realizate decât prin intermediul unor schimbări în toate registrele educației: familială, școlară sau, mai general, socială". Or, așa cum afirmă P. Manent[650] a fi om este un fapt ce trebuie constatat, și chiar celebrat, mai degrabă decât o sarcină de înfăptuit.
- Un altul vizează valorificarea experienței umanității în această direcție, deoarece o mare parte din soluțiile problemelor pe care le avem vor putea fi regăsite în textele vechi. Pentru această etapă, lucrul cel mai important ține de scopurile pe care le urmărim. Așa cum afirma și

[647] *Ibidem*, p. 58-59.
[648] ȚUȚEA, P. *Vorbe memorabile.* Bucureşti: Humanitas, 2008. Audiobook. ISBN 978-973-1709- 45-1.
[649] NEMO, F. *Op. cit.,* p.111.
[650] MANENT, P. *Op. cit.*

Nemo (citat mai sus), „dacă dăm întâmplător, pe raftul unei biblioteci, de un manuscris al *Codului lui Iustinian*, nu îi vom acorda mai multă atenție decât îi acordă moliile, mai ales dacă îi vom percepe limbajul ca unul vechi și obscur. Dacă simțim nevoia absolută de a ne lumina referitor la mijloacele de stabilire a unei cooperări pașnice și eficiente între oameni, (…), măsura rațională a acțiunilor devine o preocupare vitală, atunci și numai atunci descoperim în corpus o sursă vie și suntem gata să depunem toate eforturile necesare pentru a-i descifra misterele"[651];

- Și în final, următorul pas se referă la capacitatea individului de a aborda într-o manieră rațională și responsabilă acțiunile sale sociale, prin raportare la valori și principii general umane. Făcând trimitere la afirmația lui Protagoras, după care „*omul este măsura tuturor lucrurilor*", considerăm că viitorul societății în care trăim este în puterea și acțiunea umană rațională și responsabilă, căci nu există valori, nu există principii decât prin raportare la om.

Astfel, în acest cerc vicios, gândirea oscilează între dorinţa de ordine, siguranţă şi conştientizarea incapacităţii realizării acesteia în cadrul practicii sociale, între idealism şi pragmatism. Constatarea că omul este o fiinţă socială ne face să înţelegem realitatea conflictului la nivel interpersonal, dar şi social. Pe de altă parte, recunoaştearea acestui adevăr nu ne absolvă de responsabilităţi, de conştientizarea importanţei unor eforturi conjugate în identificarea mijloacelor de asigurare a ordinii sociale.

3.5. Concluzii la capitolul 3

În condițiile societăților contemporane, natura relațiilor dintre societăți, state și persoane au evoluat în direcția implementării unor modele de organizare socială, care să asigure ordinea, echilibrul și securitatea, modele ce s-au fundamentat în baza ideii avantajului reciproc, a solidarizării și a transferului de la ipostaza de *persoană* la cea de *homo juridicus*, a creșterii eficienței dreptului prin democratizarea societăților și a edificării statului de drept.

Totuși tendința de identificare a modalităților de creștere a eficienței practice a dreptului demonstrează, în prezent, relativitatea graniților disciplinare și necesitatea extinderii perspectivelor de analiză la nivel sistemic, pornind de la caracterul complex al realității și de la necesitatea identificării protocoalelor de comunicare dintre arii de preocupare disciplinară, raportate la unitatea și integritatea socialului.

Concurența dintre domenii și adjudecarea priorităților disciplinare a dus la abordarea secționată și separată a mai multor problematici, care nu au permis până la momentul actual

[651] NEMO, F. *Op. cit.,* p. 62-63.

identificarea unui echilibru funcțional, procedural și metodologic al științei dreptului. Mai mult ca atât, eficiența dreptului poate fi realizată din perspectiva individualității umane și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de instituții de control social, ceea ce și face ca persoana, statul și dreptul să reprezinte nucleul în jurul căruia să fie realizată o reevaluare, reactualizare și revigorare din punct de vedere epistemic a științei dreptului, prin valorificarea oportunităților oferite de abordarea interdisciplinară la nivel conceptul, metodologic și funcțional.

Pentru a demonstra relevanța dezvoltării unei dimensiuni de abordare interdisciplinară, încadrată în teoria generală a dreptului, recurgem la interdependețe interne și externe în fomula tratării ariei fuziunilor dintre persoană, stat și drept, care oferă posibilitatea de a fi sesizate diverse grade de manifestare a complexității interdependențelor dintre aceste entități.

Astfel, existența corelațiilor și a interdependențelor evidente și necesare în tratarea relației *persoană – stat – drept* se obiectivează în instituționalizarea la nivel social a autorității, puterii și statutului juridic al persoanei, care determină legitimitatea și validarea relației într-o ordine juridică specifică, dat fiind faptul că dreptul este un produs al istoriei, ce oferă valoare juridică organizării sociale, în care dimensiunea limitativă și protectivă a dreptului trebuie tratată din perspectiva avantajelor pentru persoană, deoarece societățile nu se construiesc independent, ci prin concursul persoanei, după cum și conceperea, deliberarea și punerea în acțiune a legii îi aparține omului.

Expansiunea politicului și juridicului asupra socialului în actualitate a contribuit la juridicizarea masivă a sferelor vietii, la juridicizarea politicului, dar și la politizarea juridicului, de aceea este necesară revizuirea formulei în care are loc întalnirea dintre persoană, stat și drept din perspectiva acestor fuziuni, precum și analiza pierderii fundamentelor morale și a necesității revenirii la deontologia politică și juridică ori la valorificarea a două funcții ale dreptului – funcția politică și funcția antropologică a dreptului.

În formula de abordare integrată și conjugată a autorității epistemice și a celei deontice (de sancționare și de solidaritate) de disciplinare a comportamentelor umane se profilează câteva principii (principiul separației și cooperării; principiul raționalității și resaponsabilității; principiul egalității juridice și interesului/binelui comun), pe care le luăm în considerare în vederea constituirii paradigmei interdisciplinare a dreptului.

În acest context, argumentăm că morala este condiție necesară și indispesabilă a naturii și conținutulul dreptului și, pentru ca revenirea la fundamente să nu fie prea tardivă, tratăm relația *persoană – stat – drept* din perspectiva individualității umane, și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de instituții de

control social. Sistemul de drept trebuie înţeles nu numai prin relevarea dimensiunilor sale pozitive, ci şi prin fundamentarea legitimităţii sale, a statutului său moral, adică legitimitatea morală a dreptului din perspectiva persoanei. Atât legitimarea morală a dreptului, cât și justificarea relației *persoană – stat – drept* pot fi realizarte doar prin încadrarea într-o formulă materializată a ordinii juridice, utilizate în calitate de instrument teoretico-metodologic al interdisciplinarității și al abordării sistemice.

4. DE LA CONTROVERSE PRACTICE SPRE O RECONSTRUCȚIE PARADIGMATICĂ A DREPTULUI

4.1. Consistența contradicțiilor practice și coerență teoretică a dreptului

De la originile sale, RM și-a asumat ambițioasa sarcină de a deveni un stat de drept și a reforma activitatea instituțiilor sale în direcția respectării celor mai semnificative valori umane: dreptate, echitate, justiție, libertate etc., împărtășind experiența țărilor cu tradiții democratice. În acest sens, într-o formulă concisă și exactă, Constituția RM din 29.07.1994 anunță, în art.1 (3): Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sunt garantate[652].

Pornind de la conținutul Constituției RM, statul Republica Moldova a fost edificat pe fundamente doctrinare și axiologice solide, create în istoria societății umane: *separarea și colaborarea ramurilor puterii de stat* (conform art. 6, puterea legislativă, executivă şi judecătorească sunt separate şi colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin, potrivit prevederilor Constituţiei); *supremația legii* (conform art.7, Constituţia Republicii Moldova este Legea ei Supremă. Nici o lege şi nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituţiei nu are putere juidică); *asigurarea, respectarea și garantarea drepturilor și libertăților omului* (art.4, art.15, 20, 22, 23 etc.); *echitatea și dreptatea* (art.16, art 20) etc. La o distanță de 30 de ani de la Declarația de independență[653] și asumarea tranziției la valorile democratice, Republica Moldova a ajuns un spațiu al dezbaterilor, al controverselor, dilemelor și al paradoxului. Cetățeanul, urmărind ceea ce se perindă zilnic în spațiul public moldovenesc, nu mai poate discerne între adevăr și minciună, între legal și ilegal, vinovat și nevinoivat, moral și amoral etc.

Trăind în societatea tehnologiilor de vârf, a societății informaționale, omul încearcă să facă față fluxului informațional zilnic oferit, dar nu întotdeaună cu abordare imparțială și cu capacitate de analiză critică. În acest spațiu al controverselor, pe lângă sarcina de a construi un stat de drept se mai adaugă și edificarea societății informaționale. Prin Strategia Naţională de edificare a societăţii informaţionale „Moldova electronică”, se urmărește asigurarea unei

[652] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
[653] Declaratia de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf.

dezvoltări umane durabile, bazate pe dreptate socială şi egalitate a şanselor, libertate, diversitate culturală, participare civică şi progres ştiinţific, prin implementarea tehnologiilor informaţionale şi de comunicaţii în toate domeniile vieţii sociale[654]. Însă, spre regret, acest spațiu a devenit un spațiu în care se erijează, demostrându-și întâietatea, interesul individual, în detrimentul interesului comun, ridicând semne de întrebare privind relația dintre interesul cetățenului și interesul societății, un spațiul al orgoliilor și ambițiilor personale.

În consecință, statul și autoritățile acestuia au început a fi percepute nu în calitate de aliat al cetățenuluilui, dar ca rival al acestuia, nu cel care asigură posibilitatea de a-și dezvolta personalitatea, prin asigurarea drepturilor fundamentale, prevăzute în Capitolul II al Constituției (dreptul la viață, dreptul la opinie, dreptul la apărare etc.)[655] și a mecanismelor de protecție juridică și socială, dar spațiu al luptelor pentru putere. Or, „ar fi naiv să credem că un stat de drept poate fi format fără asigurarea responsabilităţii lui faţă de cetăţenii afectaţi de acţiunile abuzive ale acestuia”[656]. Astfel, devine necesară „formarea şi dezvoltarea unei valori care este fundamentală pentru popoarele occidentale: *spaţiul public*[657]. „Este nevoie de o *re-definire* a acestuia: de la un spaţiu „al nimănui” la un spaţiu „al tuturor”. Fără o astfel de re-definire culturală a spaţiului public, degeaba vorbim de democraţie, de solidaritate socială, de lupta împotriva corupţiei, de reforma administraţiei, de transparenţa instituţiilor publice sau de respectarea legii. În fond, este vorba de a cristaliza *interesul public*. În democraţiile avansate de astăzi, „interesul public” nu înseamnă ceea ce se înţelege la noi – „interes general” sau „interes naţional” (...), *interesul public* este cuantificabil şi măsurabil, căci el este o *rezultantă vectorială* a tuturor negocierilor, explicite sau implicite, care au loc în sfera publică, adică între agenţii politici, civici şi economici”[658].

Realitatea de azi, cea de la începutul secolului al XXI-lea, în care „relațiile dintre viață (individuală și colectivă, în diversitatea formelor ei de manifestare) și normele juridice capătă un

---

[654] Hotărârea Guvernului. nr. 255 privind Strategia Naţională de edificare a societăţii informaţionale – „Moldova electronică” din 09.03.2005. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citat 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.

[655] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

[656]GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*, 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.

[657]**CIOBANU, R.** Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană.* 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5; **CIOBANU, R.** Ordinea socială: între individualism și pragmatism. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2015, nr. 2 (168), p. 136-145. ISSN 1857-2294.

[658] BORȚUN, D. *Repere metodologice pentru elaborarea unui proiect de țară*. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/301650980_repere_metodologice_pentru_elaborarea_unui_proiect_de_tara.

caracter neordinar”[659], trebuie abordată într-o manieră complexă a interdependențelor[660] dintre nivele de realitate, elemente ale sistemului social, individ – societate, spațiu individual – spațiu public etc. Mai mult ca atât, așa cum susține și R. Dahl, în prezent, democraţiile funcţionale sunt „poliarhii”, în care numeroase centre de putere îşi negociază accesul la decizie şi la resurse[661].

Ne întrebăm: *Ce domină spațiul public la noi*? și încercăm să răspundem: dintr-o parte, dificultățile cotidiene ale cetățeanului și incapacitatea acestuia, idiferent de efort, să facă față provocărilor și necesităților, să iasă din starea de sărăcie, din alta, luxul, afișat de instituțiile media, al unor persoane publice (reprezentanți ai autorităților statale), apoi crizele politice declanșate cu o frecvență sporită în ultimul timp, dezbaterile publice cu acuzații reciproce din partea liderilor de formațiuni politice, dornice de a menține sau a accede la putere. Unde mai pui și elanul instituțiilor media de a informa cetățenul, de a mediatiza și de a pune în atenția acestuia probleme majore ale societății (printre care decadența morală, corupția la nivel înalt, ilegalități, sărăcie, lipsa de eficiență a organelor de drept etc.), dar și *spectacolul actorilor politici,* care abundă în acuzații reciproce, pe care aceștia și le aduc, al opiniei publice precum că instituțiile puterii de stat sunt angajate politic și nu acționează conform legii etc. – toate acestea au determinat nu doar controverse și confuzii majore în percepția cetățenului asupra stării de fapt din RM, dar și o atitudine vădit negativă față de activitatea instituțiilor de stat și eficiența dreptului. Asupra a tot, a orice și oricui planează suspiciuni de tot felul. Or, așa cum indică J. Habermas, născută în condițiile apariției economiei de piață moderne, sfera publică este o „zonă situată între societatea civilă şi stat, în care sunt garantate instituţional discuţiile critice asupra chestiunilor de interes general”[662].

Păstrată în timp, opinia lui Cicero, după care „statul este *res populi*, adică este cauza poporului (o grupare de oameni asociaţi unii cu alţii prin adeziunea lor la aceleaşi legi şi printr-o comunitate de interese)”, se regăsește și în conținutul Declarației de independență a RM[663], în mențiunea precum că statul „garantează exercitarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertății politice ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv ale persoanelor aparținând grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase, în conformitate cu prevederile Actului final de la Helsinki și ale documentelor adoptate ulterior, ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă”.

---

[659] GUCEAC, I. *Omul, societatea, statul: categori constituţionale perene*. Bucureşti: Univers Juridic, 2017. 218 p. ISBN 978-606-39-0030-3.
[660] **CIOBANU, R.** Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie şi ştiinţe politice.* 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.
[661] DAHL, R. *Poliarhiile. Participare şi opoziţie.* Iaşi: Institutul European, 2000. 264 p. ISBN 973-611-071-0.
[662] HABERMAS, J. *Sfera publică şi transformarea ei structurală.* Bucureşti: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5.
[663] Declarația de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf.

Cu toate acestea, am ajuns în situația în care aproape că avem o dominantă omniprezentă, ce planează în spațiul public – neîncrederea în capacitatea statului, a instituțiilor sale de a garanta drepturile și libertățile cetățenești, garantate de Constituția RM.

Marea diversitate a opiniilor exprimate de autori privind noțiunea de *stat* evidenţiază două tendinţe fundamentale: una realistă, preocupată să facă din stat o entitate a lumii juridice, un subiect activ şi pasiv de drepturi, şi alta abstractă, care încearcă să cerceteze realităţile ce au format statul, îl menţin şi îl conduc în viitor. În acest sens, academicianul Guceac I., în articolul *Constituționalismul și statul de drept în Republica Moldova. Realități și perspective*[664], reiterează ideea că, în contextul tratării materiei statului de drept, e necesar de a aborda constutuaționalismul și problemele majore pe care le înregistrează la acest capitol RM, or, cele mai importante instituții au încetat de a mai fi credibile. Încă Montesquieu[665], în *Spiritul legilor*, afirmă că libertăţile politice nu se pot exercita decât într-o guvernare unde puterea este limitată. Însuși principiul separației puterilor în stat a devenit unul contestat, din cauza faptului că una dintre puteri preia periodic atributele alteia. A devenit o practică uzuală, spre exemplu, ca puterea executivă să preia atributele Parlamentului prin asumarea de răspundere și ordonanțe de urgență, sau Curtea Constituțională să suspende periodic activitatea presedintelui ș.m.a. – toate au devenit motiv al confuziilor.

Astfel, nici reprezentanții poporului, care „în exercitarea mandatului, sunt în serviciul poporului (art. 68 alin.(1) al Constituției), precum și organul reprezentativ suprem al poporului Republicii Moldova şi unica autoritate legislativă a statului (art.60 alin. (1) al Constituției) nu mai sunt considerați capabili de a-și onora promisiunile făcute în campaniile electorale și de a oferi speranță într-un viitor mai bun, de a produce legi, care ar genera, la rândul lor, schimbări cu adevărat importante pentru țară și pentru persoană. „În aceste condiţii, nu de puţine ori, legiuirile sunt criticate, în funcţie de ideologia politică aflată la un moment dat, vremelnic, la „putere” ori „în opoziţie”, în funcţie de interesele acelui grup politic. Asemenea critici nu sunt lipsite de substanţă ştiinţifică, din contra, semnalăm însă absenţa acelei „răceli”, proprii oricărui demers ştiinţific, ajungându-se astfel ca demersuri obiective să fie deturnate de pasiuni înflăcărate (e.g. parlamentul unicameral, tema participării şi legitimităţii referendumului, revizuirea constituţiei etc.)”[666]. Delegarea, împuternicirea, reprezentarea a devenit nu doar o povară pentru cetățeni, dar și dezamăgire în calitățile morale ale acestora, datorate prioritizării interesului personal și nu a

[664] GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*, 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.
[665] MONTESQUIEU, Gh. *Op. cit.*
[666] BĂNCILĂ, A. *Elaborarea și sistematizarea actelor normative.* Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf

celui social, *„fiecare vrea să facă o lege prin care să dirijeze activitatea tuturor*”[667]. În acest conext, mențiunea făcută de către I. Guceac devine una relevantă și elocventă: „Cu părere de rău, în ultimii ani, constituționalismul din Republica Moldova suferă de „insistenţa pronunţată” a exponenţilor partidelor politice de a opera modificări în textul Legii Fundamentale, în interpretarea „extensivă” a Constituţiei de Curtea Constituţională, fapt care a avut un impact semnificativ asupra conţinutului unor caracteristici ale sistemelor social şi politic ale statului, fără a modifica Constituția etc. Ca urmare, în opinia noastră, statul obţine posibilitatea să funcţioneze, practic, necontrolat, în orice sferă a relaţiilor sociale, normele şi procedurile care limitează puterea fiind respinse, fapt ce contrazice direct principiile statului de drept. În asemenea situaţie, puterea este în stare să influenţeze legislatorul prin intermediul partidului (coaliţiei, alianţei) de guvernământ, transformând nu doar sistemul politic, dar şi drepturile cetăţenilor în direcţia restrângerii evidente a acestora”[668]. În acest context, relevantă este și afirmația filosofului francez J.J.Rousseau, conform căreia *poporul ajunge să dispreţuiască legile ce se schimbă în fiecare zi*[669].

Cu referire la activitatea de legiferare, autorul român P.C.Vlachide se pronunță astfel: „*anchiloza legilor despărţite de viaţă este o primejdie, dar aceasta nu înseamnă că trebuie să se schimbe, iar o democraţie de instabilitate ar fi şi mai dăunătoare decât osificarea, dat fiind că lipsa de fermitate a unui sistem legislativ este de natură să atace însăşi valoarea, prestigiul şi încrederea pe care trebuie să le inspire orice lege, schimbarea grăbită a lor nefăcând decât să dovedească inutilitatea măsurilor luate prin ele. Legile pot rămâne indefinit în vigoare, cu condiţia ca o practică judiciară serioasă să le ofere drumul către noi orizonturi ştiinţifice*[670]. În consecință, reflectând asupra sistemului juridic național, a activității diverșilor actori politici și juridici, înțelegem că asistăm la o mare diversitate de inițiative legislative, dominate de limbajul juridic specializat, inaccesibile necunoscătorului materiei juridice, creând spațiu de interpretare și dezbateri controversate dintre reprezentanții diverselor autorități, producând inflație legislativă[671], dar și la așa-zisele „legi ilegale”, oricât de paradoxală ar părea formula de exprimare. Cea din urmă problemă este menționată și de către M. Cotorobai, Avocatul Poporului: „Drepturile și libertățile fundamentale ale omului alcătuiesc dreptul natural, care este produsul societății, legile sunt produsul statului. Legile trebuie să corespundă dreptului. Nu

[667] SCARLAT, C. *Despre profilul spiritual al poporului român*. [02.12.2015]. Disponibil: http://www.philippide.ro/cultura_2010/66SCARLAT%2520Cristina%2520final.pdf+&cd=6&hl=ro&ct=clnk&gl=ro.
[668] GUCEAC, I. *Op. cit.*
[669] ROUSSEAU, J. J. *Contractul social.* Bucureşti: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.
[670] VLACHIDE, P. C. *Repetiţia principiilor de drept civil*. Bucureşti: Europa Nova, 1994. 320 p. ISBN 9789739642408. p. 13.
[671] **CIOBANU, R**. De la consistenţă spre coerenţă într-o lume a supra reglementării. În: *Filosofia şi perspectiva umană.* 19 noiembrie 2015, Chișinău: UnAȘM, 2016, p.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.

fiecare lege a statului, din păcate, este și drept. Dacă ele nu reflectă legitățile progresului social, ele nu pot fi considerate legi drepte. Legislativul trebuie să adopte legi în conformitate cu spiritul dreptului, numai așa dreptul își poate onora scopul și funcțiile lui în societate. Este o cerință și pentru toate autoritățile publice, structurile statale ce emit acte cu caracter normativ"[672].

Nici sistemul judecătoresc, în care ar trebui să avem judecători independenţi, imparţiali şi inamovibili (Constituția RM art.116 alin.(1)), ca atare nu se mai bucură de autoritate, justiția fiind identificată cu corupția, lipsa de integritate, angajare politică, servilism, încălcare a legii etc. În acest sens, se poate face referință la aprecierile din mai multe documente ale organismelor internaționale, precum cea a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) din Rezoluția 2308 (2019) privind funcționarea instituțiilor democratice din Republica Moldova (3 octombrie 2019); a Comitetului de Monitorizare APCE din Raportul privind funcționarea instituțiilor democratice din Republica Moldova (16 septembrie 2019), în special, din subsecțiunea 3.4.3 și par. 101; cel a Comisiei Europene din Raportul privind implementarea Acordului de Asociere de către Republica Moldova (12 septembrie 2019); a ODIHR din Raportul Final privind Misiunea de Observare a Alegerilor (22 mai 2019); a Consiliului Europei prinvind dezvoltarea sectorului justiției Republicii Moldova; a Comitetului ONU pentru drepturile omului din Observații finale privind cel de-al treilea raport periodic al Republicii Moldova, CCPR/C/MDA/CO/3 (18 noiembrie 2016), în care se menționează că în RM „corupția rămâne endemică și sistemică în sistemul judecătoresc" și se recomandă „să fie asigurate investigații rapide, minuțioase, independente și imparțiale cu privire la orice acuzație de interferență în independența sistemului judecătoresc și să fie puse sub urmărire penală și atrase la răspundere persoanele vinovate, inclusiv funcționarii din sistemul judecătoresc acuzați de complicitate"; a Comisiei Internaționale a Juriștilor, din Raportul „Promisiunea neîndeplinită privind un sistem judecătoresc independent în Moldova" (13 martie 2019) etc. În Moldova, 80 procente din cetățeni percep sistemul judecătoresc ca fiind corupt sau extrem de corupt[673]. ODIHR (*Office for Democratic Institution and Human Rights*) vine cu un șir de recomandări cu referire la proiectul de lege de reformare a Curții Supreme de Justiție și a organelor Procuraturii din RM, dar și menționează că, în pofida „progreselor marcate pe plan legislativ și instituțional, prin care sunt reglementate instituțiile sistemului judecătoresc, problemele privind integritatea, corupția,

[672] COTOROBAI, M. *Realizarea prevederilor Declarației universale a Drepturilor Omului în RM*. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 23-27. ISBN 978-9975-108-88-1.

[673] *Indicele Percepției corupției în 2018.* Transparency International. [27.08.2019]. https://www.transparency.md/2019/01/29/comunicat-de-presaindicele-perceptiei-coruptiei-2018-arata-ca-eforturile-anticoruptie-au-stagnat-in-majoritatea-tarilor/; *Raport privind starea democrației în RM 2020*. IDISViitorul. [27.01.2020]. Disponibil: http://viitorul.org/files/library/Raport%20Starea%20Democratiei_final.pdf.

influența politică și lipsa încrederii publice în instituțiile sistemului judecătoresc din Moldova”[674] sunt recunoscute pe scară largă de către comunitatea internațională. În același timp, sunt semnalate probleme cu referire la rigiditatea sistemului judecătoresc, lipsa de transparență, caracterul arbitrar al deciziior judecătorești, lipsa de independență și imparțialitate etc.

Sistemul judecătoresc nu a devenit încă un garant al echităţii sociale. În perioada 2011–2016, în Republica Moldova a fost implementată *Strategia de reformă a sectorului justiției,* al cărei obiectiv a fost edificarea „unui sistem de justiție accesibil, eficient, independent, transparent, profesionist și responsabil față de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremația legii și respectarea drepturilor omului”[675]. În prezent, la o distanță de 3 ani, sistemul judecătoresc a ajuns să fie în dilemă: dintr-o parte, presiunea exercitată de societate, care impune reformarea și schimbarea practicilor juridice instituite de zeci de ani de zile, ce au dus la criza puterii judecătorești; din alta, rezistența și nedorința de schimbare a reprezentanților puterii judecătorești. În fapt, calitatea actului de justiție în RM nu mai are nicio calitate. Profesorul A. Negru, referindu-se la calitatea justiţiei, menționează că aceasta „trebuie privită drept categorie mai complexă în coraport cu calitatea actului de justiţie. Calitatea justiţiei este apreciată prin termenul de *justiţie consolidată*, privită într-un proces dinamic și perpetuu”[676].

Anumite probleme ale sistemului judecătoresc sunt semnalate și de profesorul E. Aramă, care, în articolul *Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț*, menționează: „În asigurarea drepturilor omului și a triumfului democrației un rol important aparține judecătorului, care nu ar trebui să fie subordonat nimănui, nici parlamentului, nici partidului de guvernământ, nici liderilor politici, să nu fie coruptibil, punând interesele lui patrimoniale mai presus de democrație și demnitatea umană. Anume atașamentul judecătorilor față de valorile fundamentale ale societății a generat în Anglia, SUA o încredere masivă față de puterea judecătorească și a contribuit la menținerea democrației. În paranteze fiind spus, este semnificativă îngrijorarea relativ recentă a unor judecători din Anglia referitor la adresele lor de email ce conțineau „gov.uk”, spunând că ei sunt independenți și nu o parte a guvernului. Detașarea aceasta de puterea politică și preocuparea pentru problemele individului și societății au

[674]Opinie interimară referitor la proiectul de lege *Cu privire la reformarea Curții Supreme de Justiție și organelor procuraturii din RM* (septembrie 2019). [23.03.2020]. Disponibil: https://www.osce.org/ro/odihr/440417?download=true.

[675] Legea nr. 231 din 25.11.2011 privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 06.01.2012, nr. 1-6, art.06. [citat 12.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=50463&lang=ro.

[676] NEGRU, A. Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale.* 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 48-63. ISBN 978-9975-108-88-1.

făcut din judecătorii respectivi instrumentele democrației (…). Un element component important al justiției este subiectul care realizează justiția, deci magistratul. Încrederea în justiție înseamnă, mai întâi, încrederea în magistrat, în spiritul său de dreptate și în personalitatea integră a magistratului”[677].

Nu este într-o situație mai bună nici Procuratura, care, conform art. 124 alin. (1) al Constituției, reprezintă interesele generale ale societăţii şi apără ordinea de drept, precum şi drepturile şi libertăţile cetăţenilor, conduce şi exercită urmărirea penală, reprezintă învinuirea în instanţele judecătoreşti în condiţiile legii. Încercările de a reforma instituția procuraturii, pentru a o pune într-o lumină mai favorabilă, până în prezent nu au reușit. La prima ședință a grupului de lucru privind reforma procuraturii din 2014, Vicepreședintele Parlamentului Republicii Moldova Andrian Candu menționa că sarcina acestora este „să identifice soluții pentru edificarea unui sector al justiţiei eficient, independent, transparent, profesionist şi responsabil faţă de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremaţia legii şi respectarea drepturilor omului”[678], având ca scop facilitarea și accelerarea procesului de reformare orientată spre combaterea corupției și crimei organizate, de a cultiva cultura profesională, competența și independența, eficiența Procuraturii, precum și promovarea încrederii societății în sistemul de justiție penală[679]. La momentul actual însă, am ajuns la o imagine extrem de negativă a instituției procuraturii în spațiul public, reformarea nereușind să ofere rezultatele scontate.

Nu vom intra în dezbateri și exemplificări confirmative, ce abundă în spațiul public, privind activitatea reprezentanților procuraturii, că avem șansa de a fi acuzați de rea-intenție, dacă vom aduce în acest demers multiplele critici la adresa lor, mai mult decât atât: nici nu urmărim ca scop să facem acest lucru. Doar ne vom referi la Declarația făcută publică pe pagina Uniunii Avocaților din Moldova, de E. Ploșnița, președintele Uniunii Avocaților, în 2019, prin care critică activitatea procuraturii. Acesta anunță că, având ca temei „Declarația Parlamentului Republicii Moldova din data de 08.06.2019 privind Declararea Statului Capturat, instituțiile căruia nu mai lucrează în interesul cetățeanului și evaluând activitatea Procuraturii din ultimii ani”, scoate în evidență mai multe probleme controversate cu referire la activitatea acestei

---

[677] ARAMA, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice şi politice la bun simţ. În: *Statul, securitatea şi drepturile omului în condiţiiile societăţii informaţionale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 41-68. ISBN 978-9975-108-88-1.

[678] *Opinia vicepreşedintelui Parlamentului* Republicii Moldova Andrian Candu, privind reforma procuraturii din 2014. [20.09.2019]. Disponibil: http://www.parliament.md/TRANSPAREN%C8%9AADECIZIONAL%C4%82/ReformaProcuraturii/tabid/204/language/en-US/Default.aspx.

[679] *Planul de dezvoltare strategică* (PDS) pentru anii 2016-2020. [22.09.2019]. Disponibil: http://www.procuratura.md/file/2017-05-11_Planul%20de%20Dezvoltare%20Strategica%20a%20Procuraturii%20pentru%20anii%202016-2020_actualizat.pdf.

instituții, abuzuri și încălcări: „încălcarea drepturilor omului privind accesul liber la justiție, dreptul la un proces echitabil, dreptul la libertate, dreptul la apărare, dreptul la viața privată, contradictorialitatea procesului penal, egalitatea armelor etc.” Mai mult ca atât, el menționează: „Procuratura Generală a fost parte la schemele de preluare a afacerilor, implicată (....) în contrabanda cu țigări, anabolizante, alcool etilic și chihlimbar, a comis abuzuri în privința avocaților și judecătorilor (...)”[680]. ș.a.

În aceeași cheie a criticilor este și scrisoarea unui grup de magistrați, făcută publică, în care aceștia acuză procurorii de presiuni exercitate asupra judecătorilor. Documentul, semnat de 14 judecători, a fost expediat președintelui Republicii Moldova Igor Dodon, președintelui Parlamentului Zinaida Greceanîi, premierului Ion Chicu, ministrului Justiției Fadei Nagacevshi, membrilor Consiliului Superior al Magistraților (CSM) și președintelui Consiliului Superior al Procurorilor (CSP) Angela Motuzoc[681].

Aceste opinii ale reprezentanților profesiilor juridice – pe de o parte avocați, pe de alta, judecători – nu aduc claritate, dar alimentează și susțin opinia publică, care și așa nu era nici pe departe una pozitivă cu referire la activitatea reprezentanților instituției Procuraturii. Luând în considerare Recomandarea Rec (2000)19 a Comitetului de Miniștri către Statele membre privind rolul procuraturii în sistemul de justiție penală, în care se menționează că sistemul de justiție penală are un rol important în apărarea statului de drept, respectând principiile definite în Convenția pentru protecția Drepturilor și Libertăților fundamentale ale Omului, concluzionăm, aderând la afirmația președintelui Uniunii Avocaților, că „într-un stat de drept este esențial să se asigure independența și autonomia efectivă a procurorilor și să se stabilească garanții adecvate în acest sens. Procurorii au îndatorirea de a acționa în mod echitabil, imparțial și obiectiv”[682].

În lumină defavorabilă, chiar dacă simplul cetățean nu are tangențe directe cu activitatea acestei autorități, este și activitatea Curții Constituționale, care are misiunea importantă de a fi garant al respectării prevederilor Legii supreme[683]. Conform Constituției RM, art.134 alin. (1), Curtea Constituţională este unica autoritate de jurisdicţie constituţională în Republica Moldova; alin. (2): Curtea Constituţională este independentă de orice altă autoritate publică şi se supune

---

[680] *Declarația președintelui Uniunii Avocaților* din Republica Moldova. [citat 21.11.2019]. Disponibil: http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1995&l=ro.

[681] *Adresarea grupului de judecători* (judecătoria Ciocana, Chișinău). [citat 04.12.2019]. Disponibil: https://www.zdg.md/stiri/stiri-justitie/doc-scrisoarea-unui-grup-de-magistrati-care-acuza-procurorii-de-presiuni-practicile-prin-care-ar-fi-intimidati.

[682] *Declarația președintelui Uniunii Avocaților din Republica Moldova.* [citat 21.11.2019]. Disponibil: http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1995&l=ro.

[683] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

numai Constituţiei; alin. (3): Curtea Constituţională garantează supremaţia Constituţiei, asigură realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă şi putere judecătorească şi garantează responsabilitatea statului faţă de cetăţean şi a cetăţeanului faţă de stat. Chiar dacă este recunoscut că Curtea Constituţională, ar trebui să fie singura autoritate independentă de orice altă autoritate, care se supune numai Constituţiei, totuși, și în acest caz, cetățenii au asistat la decizii contradictorii, ce au fost criticate în spațiul public, fiind catalogate ca politice. Multe ar mai putea fi invocate în privința controverselor cu care ne confruntăm, dar certitudinea și adevărul este unul: este nevoie de schimbare. *Dar care este direcția în care aceasta trebuie canalizată?*

Suntem cetățenii unui nou mileniu, împărtășim valori globale, dar interacționăm cu niște instituții cu practici de activitate din secolul trecut. Schimbarea se impune din condițiile absolut distincte în care trăim, facilitată de spațiul public actual, de tehnologii, realități virtuale, ce ne permit acceptarea acestui fapt (al schimbării) ca diagnostic al practicilor juridice depășite, și devine un punct de pornire în căutarea alternativelor. Ce ar însemna acest diagnostic? Mai bine decât a afirmat acest lucru D. Borțun, relatând despre adevărul ca resursă a schimbării și dezvoltării, nu cred că am putea să o facem: „Dacă ne-am mai afla în situaţia de a salva viaţa unuia dintre părinţii noştri, (...) copiii (...) soțiile, prietenii noștri, nu am ezita să-i spunem medicului tot ce ştim în legătura cu starea lor de sănătate. Aşadar, cunoaşterea *adevărului* este o condiţie obligatorie pentru un dianostic *corect*. Iar diagnosticul corect este o condiţie obligatorie pentru un tratament *eficace*. În sfârşit, tratamentul eficace este singura cale de însănătoşire a celor pe care îi iubim. Marea majoritate a oamenilor îşi iubesc părinţii, copiii, partenerii de viaţă şi prietenii. Dar unii dintre noi ne mai iubim şi ţara. Un adevărat patriot nu (se) va minţi cu privire la ţara lui, oricât de mult ar iubi-o şi oricât de mult l-ar durea adevărul la care ajunge pe calea gândirii critice, a onestităţii şi sincerităţii. Am văzut mai sus că atunci când e vorba de soarta noastră, a familiei noastre sau a prietenilor noştri, adevărul nu mai este doar o valoare cognitivă; el devine o valoare de randament! Trebuie să ştim adevărul, să spunem adevărul, să suportăm sufleteşte adevărul, dar nu de dragul Cunoaşterii, nu de dragul Sincerităţii, nu de dragul Onestităţii. Plecăm în căutarea adevărului de dragul Familiei, de dragul Prietenilor, de dragul Ţării”[684]. Astfel, alături de alte resurse ale schimbării și dezvoltării, adevărul se transformă dintr-o valoare-scop într-o valoare-mijloc. Adevărul este că trăm într-un spațiu al controverselor, al liberei căderi și al spectacolului public.

[684] BORȚUN, D. *Op. cit.*

În aceste context al controverselor, recunoaștem cu toții că există carenţe structurale în sistemul sociopolitic și juridic, care nu pot fi remediate prin modificări superficiale. Întrebarea logică la care trebuie să încercăm a găsi răspuns este: *Ce tip de ordine poate crea omul pentru el însuşi, în această etapă a istoriei sale*? J.M. Buchanan răspunde: „Pentru a găsi un răspuns, trebuie să mergem concomitent pe două căi: una să fie cea care face o analiză profundă a situaţiei din societate la moment; altă – să încerce să construiască şi să elaboreze descrierea „societăţii bune", independent de cea care există şi de mijloacele prin care s-ar putea asigura realizarea ei"[685].

Urmărind controversele înregistrate, constatăm că dreptul este marcat de o criză de identitate și validitate, având stringentă nevoie de instrumente, pentru a-și redobândi legitimitatea. Dintr-o perspectivă critică şi ținând cont de momentele expuse până acum, opinăm că se impune cu necesitate schimbarea de paradigmă în drept, schimbare ce urmează a lua în considerare marea diversitate a problemelor sociale și umane, dar și schimbarea tiparelor realităților în care se aplică dreptul, realități cărora până nu demult nu se acorda nicio importanță, dar care acum au devenit indispensabile contemporaneității (ne referim nu doar la realități virtuale, monedă virtuală etc., dar și la practicile imorale și ilegale ale reprezentanților instituțiilor de drept, lipsa de integritate, nihilism juridic etc.). În acest sens, V. Hanga[686] menționează că există o „*Declaraţie de independenţă a Cyberspaţiului*", în care se precizează: *Vom crea o civilizaţie a minţii în Cyberspaţiu. Fie ca ea să devină mai umană şi mai cinstită decât lumea pe care guvernele noastre au creat-o până acum*." În această lume, unealta inevitabilă a juristului este calculatorul, care a pătruns deja în lumea juridică, în documentare, ca un prețios auxiliar, în procesul de învăţământ, în elaborarea actelor normative şi darea unor decizii cu caracter repetitiv, în gestiunea informatică, reclamând cunoștințe, raționalitate, obiectivitate și responsabilitate. Dar în această conjunctură încă nimeni nu a anulat valoarea umană, onestitatea, corectitudinea, dreptatea etc. – acele valori în jurul cărora a fost construit dreptul și pe care a mizat umanitatea, în vederea asigurării echilibrului și ordinii. Realitatea de astăzi a inversat lucrurile, a reprioritizat valorile individuale, a determinat şi permis haosul social. Aceeași realitate impune revizuirea stării existente și schimbarea de paradigmă. În *Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030"* se menționează: **„**Republica Moldova se confruntă cu un șir de provocări și tendințe pe termen lung, atât la nivel național, cât și la nivel regional și global, care vor avea consecințe semnificative în următoarele decenii. Incertitudinea și imprevizibilitatea sunt

[685] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* pp.232-233.
[686] HANGA, V. *Calculatoarele în serviciul dreptului*. Bucureşti: Lumina Lex, 1996. 127 p. ISBN 973-9186-81-5. p.5-68.

în creștere și, prin urmare, trebuie aplicate noi paradigme de dezvoltare (...), care să ofere soluții privind viitorul educației, al locurilor de muncă, al ordinii sociale, relațiilor dintre cetățeni și stat, al schimbărilor demografice și schimbării climei, al asigurării egalității și justiției sociale[687].

Ce este o paradigmă?

Cea mai simplă formulă de explicare a paradigmei ne informează că aceasta este o construcție mentală, care oferă unei comunități științifice sau unei societăți un fundament pentru rezolvarea unor probleme sau sarcini. Astfel, admiterea unei paradigme, ca rezultat al unor experiențe practice, contribuie la dezlegarea puzzle-urilor, fără a impune justificarea fundamentului științific, adică devine o platformă comună, bine gândită, care oferită mediului științific și profesional, posibilitatea de a extinde aria de aplicare a teoriilor, din interes practic, producând o dublă mișcare: de aprofundare și de extindere. Așa cum afirmă Th. Kuhn, în lucrarea *Structura revoluţiilor ştiinţifice,* „cea mai izbitoare trăsătură (...) e cât de puţin îşi propun oamenii de ştiinţă să producă inovaţii majore, conceptuale sau experimentale (...) în ştiinţa obişnuită (lucrările ştiinţifice de rutină), cu paradigma specifică şi cu scopul de a rezolva anumite enigme; urmată de unele anomalii serioase produse de cercetare, care conduc la o criză; şi în final rezolvarea acelei crize prin crearea unei noi paradigme". Th. Kuhn a găsit o structură simplă şi profundă a științei[688].

Având ca temei concepția lui T. Kuhn, după care ceea ce în mod prioritar determină necesitatea de a purcede la reconstrucții paradigmatice este acordul marii majorități (sociale, dar și științifice) asupra unei stări problematice înregistrate, stabilind și reflectând atitudini față de fenomene, probleme și întrebări considerate relevante, în cazul nostru, avem bine profilat consensul și opinia convergentă a membrilor societății și a mediului academic asupra lipsei de eficacitate a instituțiilor statului și a crizei dreptului. De aceea dreptul are nevoie de fundamente doctrinare solide, pe care să se poată edifica, reconstrui, reafirma, legitima, fapt ce trimite la schimbarea ori revizuirea fundamentului pe care acesta s-a constituit. Schimbarea poate fi determinată de acceptarea reconstrucției paradigmatice și recunoașterea stării de criză, de lipsa de eficacitate (teoretică, tehnică și pragmatică), de necesitatea soluționării multitudinii de probleme sociale și umane. Chiar dacă reconstrucția paradigmatică a dreptului nu va oferi soluții punctuale problemelor particulare, ea va valorifica noi arii de interpretare, punând miza pe simplitate și exactitate.

---

[687] Hotarârea Guvernului nr. 401 din 14.08.2019 cu privire la retragerea din Parlament a unui proiect de lege şi abrogarea unei hotărâri de Guvern. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 16.08.2019, nr. 256-259, art. 518. [citat 29.02.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115760&lang=ro.

[688] HACKIN, I. *50 de ani de Revoluții: Kuhn reexaminat*. Traducere: A. Hutupanu. [02.09.2019]. Disponibil: https://www.scientia.ro/stiinta-la-minut/48-scurta-istorie-descoperiri-stiintifice/4186-50-de-ani-de-revolutii-kuhn-reexaminat.html.

Ce am putea obține dintr-o reconstrucție paradigmatică a dreptului?

- Definirea problemelor stringente și identificarea modalităților de soluționare a acestora;
- Stabilirea legăturilor și interdependențelor între diverse elemente ale sistemului social și sistemul juridic;
- Implementarea unei noi metodologii de cunoaștere și aplicare a dreptului;
- Depășirea crizei științei juridice și conroverselor existente;
- Validarea și legitimarea dreptului ș.a.

Logica expunerii ne impune încă o întrebare: *Cum poate fi realizată reconstrucția paradigmatică*? Voi iniția o structurare a răspunsului la această întrebare prin a face referință la unele documente relevante, adoptate la nivel național, chiar dacă atunci când folosim conceptul de *paradigmă științifică a dreptului*, acesta nu poate fi particularizat ori nu-i putem aloca apartenență națională. Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022, semnat la 16 mai 2017[689], reclamă pe toate dimensiunile strategice necesitatea cooperărilor și a abordării consecvente, integrate și responsabile la toate compartimentele. Raportate la acest document, cele patru priorități ale Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030" indică direcția în care poate fi construită paradigma științifică actuală, ce trebuie să conțină: 1) o „abordare intersectorială, holistică și sistematică a mai multor riscuri dinamice, care sunt o provocare în calea eforturilor de dezvoltare a Republicii Moldova, pentru a înțelege mai bine modalitatea în care diferiți factori se intercalează și influențează dezvoltarea de ansamblu; 2) este necesară o teorie fundamentală a schimbării".

În aceste condiții, încercând inițierea reconstrucției paradigmatice a dreptului, vom opina că un prim pas în această direcție este de a urma sugestia menționată *supra*, conjugând abordări consecvente, integrate și responsabile, axate pe analiza profundă a realității existente printr-un model capabil de a valorifica două axe principale: una ontologică, care pornește de la real/faptic și se orientează spre posibil, de la convențional obiectiv la convențional subiectiv; alta epistemologică, ce parcurge calea de la concret la abstract, de la particular la universal. „Activitatea de documentare vizează, în egală măsură, procesul de creare a dreptului, domeniu în care eforturile cercetătorului se îndreaptă, pe de-o parte, spre cunoaşterea generală a obiectivului viitoarei reglementări juridice, spre identificarea legislaţiei în vigoare, în raport cu care urmează a fi luate decizii privitoare la abrogarea acesteia, la preluarea unor reglementări juridice în noul

[689] *Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite* (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf.

act normativ sau la rămânerea în vigoare a unora dintre actele normative existente, în tot sau în parte", susține M. Grigore[690].

Modelul în cauză, fiind caracterizat de documentare, cercetare și analiză științifică, urmează să producă cunoașterea profundă a realităților care sunt și care urmează a fi reglementate, a izvoarelor și a istoricului legislației, a experiențelor altor state etc. Cu referire la acest din urmă moment, în studiul *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*[691] sunt identificate câteva aspecte problematice în spațiul RM, printre ele fiind menționată ca necesare: a) „creșterea competenţei în domeniu cercetării pentru credibilizarea instituţiei cercetării ştiinţifice, care să contribuie la o creștere a eficienţei și eficacităţii acesteia"; b) creșterea entropiei, care se datorează lipsei unei strategii naţionale coerente și unitare; c) absenţa unor obiective pe termen mediu și lung, a unei asumări la nivel naţional a unor priorităţi care să angajeze interesul public și resursele locale în anumite direcţii de dezvoltare convergente. Dar, probabil, un moment esențial al acestui studiu este recomandarea prin care se consideră imperios necesară „modificarea paradigmei cercetării ştiinţifice, capabilă de a redefini cercetarea și inovarea în contextul întregului complex de activități cu caracter științific (...) și a reconfigura cadrul legal".

În rezultat, raportat la modelul de referință de mai sus, dreptul se manifestă ca un instrument universal, utilizat pentru soluționarea unul spectru larg de probleme sociale importante. În fapt, acțiunea dreptului, așa cum am indicat în compartimentele precedente ale lucrării, are două surse: una exterioară (condițiile socio-culturale, tradițiile, particularitățile geopolitice statale, interese politice etc.; alta interioară, în care își găsește expresie natura, esența dreptului. De aceea, cercetarea va pune în valoare rolul dreptului în dezvoltarea societății, identificarea domeniilor de aplicare, identificarea modului de realizare a funcțiilor, în special a celei de reglementare, precum și a condițiilor care determină acțiunea/inacțiunea, eficiența/ineficiența dreptului în condițiile realităților complexe concrete și în depășirea multiplelor contriverse cu care se confruntă omul și societatea. Într-un final, analiza științifică va determina depășirea modului comun de înțelegere a dreptului, operând generalizări, evaluând dimensiuni (doctrinară/teoretico-științifică/pragmatică/etică), contribuind la indentificarea direcțiilor de dezvoltare, oferind abordări și soluții originale și inedite, orientate spre depășirea crizei științei juridice.

Cel de-al doilea pas în reconstrucția paradigmatică a dreptului ne arată că este necesară nu doar recunoașterea și conștientizarea controverselor, dar și înțelegerea adecvată, corectă,

[690] GRIGORE, M. *Tehnica normativă.* București: C.H. Beck, 2009. 488 p. ISBN 978-973-115-522-7. p.121.
[691] BANU, O., CACE, S., CACE, C. [et al.] *Op. cit.,* pp.5 și 66.

veridică a problemelor majore, cu care se confruntă știința și practica juridică, precum și dorința și voința reprezentanților profesiilor juridice, ale actorilor sociali de a schimba practicile instituite, de a institui colaborări productive dintre practicieni și teoreticieni, dintre instituții de cercetare și instituții de aplicare a dreptului, dintre specialiști din arii diferite ale cunoașterii, de abordare sistemică și convergentă a problemelor existențiale (sociale, economice și juridice), care nu mai pot fi tratate fragmentar.

Constatarea că realitățile sociale nu sunt divergente, ci convergente impune conștientizarea faptului că dreptul nu este autosuficient, având nevoie de a depăși granițele sale, fiind imposibil, în acest caz, de a vorbi despre interese științifice particulare. De aceea este necesară profilarea particularităților metodologice ale paradigmei științifice a dreptului, bazate pe interdependențe, colaborării, legături de natură interdisciplinară, ce presupun re-gândirea omului/personalităţii/individualităţii, a statului și dreptului, a realităților sociale, politice, juridice și culturale ca un tot integru. „Oamenii trebuie să-şi folosească inteligenţa, pentru a face ordine în haos, inteligenţă nu în soluţionarea problemelor ştiinţifice, ci în sensul mult mai complicat al găsirii şi menţinerii înţelegerii între ei”[692].

În aceste condiții, vom menționa că o metodologie științifică a dreptului (ce include o metodologie general-științifică, o metodologie juridică fundamentală, și una aplicativă), bazată pe standarde bine conturate, va determina creșterea gradului de eficiență a dreptului, dat fiind faptul că o metodologie științifică are principii metodologice clare (printre care, *à propos*, și neutralitatea). Astfel, dată fiind această stare de lucruri, apare ca paradoxală lipsa de interes a științei dreptului și a jurisprudenței față de metodologie și standarde metodologice. Relaţiile între discipline, între obiectul cunoaşterii şi metodele de cunoastere sunt limitate atât istoric cât şi metodologic.

Mai mult ca atât, orice sistem juridic se bazează, în cele din urmă, sau poate în cele dintâi, pe un sistem de valori, de aceea depășirea controverselor, a crizei trebuie realizată prin raportarea activității profesionale a juriștilor (judecători, procurori, polițiști, funcționari etc.) la sistemul de valori în baza căruia s-a constituit ordinea juridică. În afară de aceasta, actualmente asistăm la o tendință permanentă de juridicizare a vieții publice și private, context în care rolul metodologiei juridice este de a oferi instrumente, dar care, într-un final, nu ar permite subminarea sistemului juridic (cum ar fi politizarea juridicului). Problema care apare în raport cu cea din urmă situație este ori utilizarea unor metode neadecvate, ori nerespectarea principiilor metodologice, ori necunoașterea esenței și modului de utilizare a acesteia etc. Astfel, folosirea

[692] BUCHANAN, J.M. *Op. cit.,* p.17.

conștientă a arsenalului metodologic contemporan ar facilita, dintr-o perspectivă, dezvoltarea cercetării științifice a dreptului, din alta, ar determina creșterea eficacității practice.

Și al treilea pas, care vizează acceptarea, recunoașterea necesității reconstrucției paradigmatice a dreptului. Paradoxul instituirii unei noi paradigme este că aceasta nu trebuie să fie un rezultat al impunerii, al demonstrației, al dovezii, ci al persuasiunii, al convingerii intime a fiecărui reprezentant al domeniului. Și, în acest caz, ca și în cazul metodologiei, știința dreptului, reprezentanții domeniului (practicieni și teoreticieni) au valorificat puțin dimensiunea persuasivă a dreptului, s-a optat prioritar pentru cea coercitivă. Poate, anume aceasta să fi declanșat în timp criza de identitate a dreptului și creșterea nihilismului juridic?

Am relevat faptul că realitatea actuală din ce în ce mai mult a fost subordonată de normativitate, nu în direcția moralității, ci a juridicității. Dominarea normativității juridice se referă la creșterea vertiginoasă a reglementărilor juridice, având ca motivație fie realitățile sociale în schimbare, fie necesitățile sociale, fie direcția de dezvoltare a statului, fie cerințele europene/internaționale de standardizare și ajustare a legislațiilor naționale etc. Astfel, într-o lume a supra-reglementării, se creează impresia că relația dintre faptă (în sensul de acțiune) și drept nu mai oferă alternative individului, că fiecare lucru este virtual juridic, dar şi că această natură juridică, la urma urmelor sau în cele dintâi, reprezintă un raport social, iar concepția dominantă asupra lumii este una juridică, așa cum avem un *homo juridicus,* care este plasat în circuitul social normativ.

De aceea, în aceste condiții, pe de o parte, este important de a înţelege procedeul prin care unele fapte devin susceptibile dreptului și își găsesc locul său just în cadrul ordinii juridice. Adică este importantă înțelegerea modului de realizare a legăturii între conţinutul normei şi o practică nouă, a modului în care se integrează în interiorul sistemului juridic. Prin urmare, o teorie a cunoaşterii dreptului ar fi imposibilă, dacă nu ar fi generalizările, dacă normele nu ar fi constituite într-un sistem. Pentru drept există lucruri exterioare, care au vocaţia de a deveni drept. După cum pentru ştiinţă, în general, există lucruri ce nu au încă explicaţii ştiinţifice, aşa şi pentru drept există realităţi, fapte ne-juridice (necalificate). Pe de altă parte, perfectarea activității de aplicare a dreptului este printre prioritățile zilelor noastre și ale statului, care garantează dinamica şi dezvoltarea stabilă a societății. Eficiența aplicării dreptului se află în dependență de mai mulți factori: nivelul de dezvoltare a creației legislative, asigurarea economico-financiară, nivelul de conștință juridică, calitățile personale și profesionale ale subiecților aplicării dreptului, capacitatea acestora dea aprecia în mod obiectiv și operativ esența juridică a condițiilor faptice etc.

În această ordine de idei, putem observa cu ușurință cum se pun în evidenţă, într-un mod foarte subtil, lucruri esenţiale pentru ordinea juridică. Mai întâi de toate, se relevă organizarea „interioară" şi „exterioară" a dreptului. Interiorul dreptului este constituit *topografic,* prin cadrul unui spaţiu juridic abstract, delimitat prin graniţe, în cadrul cărora se exercită o putere. Acest spaţiu este omogen, coerent legat de puterea pe care o exercită *dominus*. Iar în intenţia de a ne plasa la originile dreptului, în încercarea de a înţelege procesul de devenire a acestuia, este absolut necesar de a reveni la regândirea relației *teorie – practică*, care pune în valoare două puncte de vedere distincte: unul intern și altul extern. Abordarea relației *teorie – practică* din punct de vedere intern trimite la origini, deoarece pentru acest fel de abordare important este procesul de constituire a dreptului. Din această perspectivă, rațiunea juridică își valorifică propriul său potențial, în vederea organizării juridice a societății. Spre deosebire de acesta, punctul de vedere extern pune în evidenţă practicile juridice. Dacă în primul caz relaţia *teorie – practică* este abordată ca una indisolubilă, ce se constituie una graţie celeilalte, atunci în cel de-al doilea caz, vorbim, într-o anumită măsură, despre automatizarea teoriei şi obţinerea statutului de ghid pentru practică. Aşa cum spunea B.Edelman[693], teoria ar trebui să *joace rolul unei practici superioare*.

Astfel, una dintre problemele majore asupra căreia trebuie să reflectăm este: oare suprareglementarea oferă o imagine completă și coerentă a realității, iar concepția statului de drept, aşa cum tradiţional este prezentată, poate permite elaborarea unei viziuni juridice a lumii? Răspunsul se conține în întrebare și pendulează între da și/sau nu. Vom avea un răspuns afirmativ, în măsura în care el prezintă o imagine relativ coerentă a societăţii, și vom avea răspunsul negativ, în măsura în care această imagine nu prezintă nicio valoare sau nu conţine nicio normă admisibilă de încadrare a practicilor sociale. Dat fiind faptul că dreptul nu este un sistem neutru, el nu se limitează la înregistrarea practicilor sociale. Aceste două posibilități concomitente, o dată în plus, indică importanța și necesitatea reevaluării relației dintre teorii și practici juridice.

Coagularea, cristalizarea viziunii juridice asupra lumii poate fi explicitată prin intermediul celor două surse ce au *alimentat* imaginea statului de drept: una fiind doctrina politico-juridică; alta – evoluția reglementărilor juridice și a legislației. În cel dintâi caz, trebuie să facem trimitere la personalități precum Hegel, Kant, Del Vechio ș.m.a., care au formulat problematica statului de drept, dar care nici pe departe nu expun opinii unitare și adesea vom depista divergențe și contradicții în abordare și atitudini. S. Popescu[694], generalizând

[693] EDELMAN, B. *Op. cit.*
[694] POPESCU, S. *Statul de drept în dezbaterile contemporane*. Bucureşti: Academia Română, 1998. 217 p.

multitudinea formulelor de definire a statutului de drept, în care unii autori expun opinii radicale (prin care se consideră că sintagma *stat de drept* trebuie asociată cu o construcţie ce trimite la un non-sens juridic (opinie expusă de H. Kelsen); alți că este o expresie pleonastică ori înţeleasă ca un mit, o dogmă (cum arată J. Chevallier), un concept inutil (cum afirmă A. Hauriou), alții, mult mai echilibrați, expun opinii mai moderate, considerând că statul de drept presupune subordonarea statului faţă de drept (J. Gicquel) sau este un sistem de organizare în care ansamblul raporturilor sociale şi politice sunt subordonate dreptului (J. P. Henry), ori statul în care puterea e subordonată dreptului (M. J. Redor), ori o sumă de garanţii fundamentale ale libertăţilor publice, o protecţie a legilor (J. L. Quermonne), acela care implică existenţa regulilor constituţionale care se impun tuturor (G. Duhamel) sau în care se conciliază libertatea şi autoritatea (M. Miaille), ori, mai simplu, ordinea juridică ierarhizată şi sistematizată (J. Dabin), alții menționează că, din perspectivă conceptuală, statul de drept are în vedere un tip particular de stat, un adevărat *model de organizare socială* construit ca un răspuns la anumite cerinţe, necesităţi şi exigenţe ale vieţii reale. Anume în acest caz putem vorbi despre o viziune juridică idealizată asupra organizării sociale, care urmează să se regăsească în formula reconfigurării paradigmatice a dreptului din perspectivă pragmatică.

În cel de-al doilea caz, din punct de vedere al legislației, putem aduce un șir de nume ale autorilor care valorifică statul de drept din această perspectivă. De exemplu, în opinia lui I. Deleanu[695], condiţiile necesare pentru a fi în prezenţa unui stat de drept se circumscriu la următoarele: o atitudine cordială, deschisă, cooperantă a statului faţă de societatea civilă; valorizarea principiului separaţiei puterilor în stat; democraţie autentică şi reală; instituţionalizarea şi garantarea drepturilor şi libertăţilor omului şi cetăţeanului; o ordine juridică coerentă şi ierarhizată; un sistem de reglare internă a autorităţilor publice prin control politic, prin control administrativ ierarhic, prin control jurisdicţional; prin controlul constituţionalităţii legilor; accesul liber la justiţie şi organizarea activităţii de judecată în mai multe grade de jurisdicţie. Iar T.Drăganu[696] face trimitere la „mecanisme juridice de înfăptuire a statului de drept", trecând în revistă sub acest titlu: controlul constituţionalităţii legilor; controlul legalităţii în activitatea administraţiei publice; independenţa justiţiei; existenţa instituţiei avocatul poporului. Iar profesorul Gh. Avornic[697], în *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*, îmbină aceste două unghiuri de vedere și menționează: „Statul de drept poate fi înțeles ca un concept politico-juridic ce definește o formă a regimului democratic de guvernământ din

[695] DELEANU, I. *Op. cit.,* p. 235.
[696] DRĂGANU, T. *Op. cit.*
[697] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p.89.

perspectiva raporturilor dintre stat și drept, dintre putere și lege prin asigurarea domniei legii și a drepturilor, a libertăților fundamentale ale omului în exercitarea puterii".

Pornind de la aceste două surse ce alimentează viziunea juridică, trebuie să mai facem o precizare. În primul caz, vorbim mai degrabă despre o imagine idealizată de marii gânditori, iar în cel de-al doilea caz, avem o imagine materializată înt-un context social-politic și juridic concret. Anume cea din urmă sursă, la moment, domină și contribuie la formarea imaginii materializate a statului de drept, în baza legislației în vigoare, după care viaţa socială este organizată pe domenii specifice de activitate, în baza practicilor juridice obișnuite și a eficienței activității instituțiilor de drept. De aceea am putea vorbi despre omul dreptului public și omul dreptului privat sau, mai îngust chiar, omul dreptului civil, omul dreptului social, omul dreptului comercial, omul dreptului penal, omul libertăţilor publice etc. Fiecare dintre aceşti „oameni" posedă un statut specific, care duce cu sine efecte juridice particulare: omul dreptului penal beneficiază de o procedură proprie, de garanţii proprii, care nu sunt şi nu pot fi cele ale omului dreptului civil, la fel şi în cazul omului dreptului muncii, care este supus regulilor şi procedurilor care nu contează pentru omul dreptului comercial. Astfel, dreptul se manifestă și ne apare ca un mecanism de punere în ordine, pe orizontală, a diferitor sectoare de activitate socială și de relații dintre persoane, dintre persoane și instituții. Persoana/individul este, într-un fel, decupat, fragmentat, dezmembrat, conform activităţii pe care o realizează la un moment dat. Şi acest fapt contează atât din punct de vedere al regulilor generale, cât şi prin capacitatea de exerciţiu a persoanei.

În alţi termeni, nu putem să vorbim despre un statut omogen al individului încadrat în drept, dar despre o totalitate de statute, care se îmbină şi care produc efecte, principii, reguli proprii de interpretare. Justificarea acestor diferențe statutare se realizează în formula lui *homo juridicus,* care este locul în care se intersectează într-un mod arbitrar toate variațiile posibile. Punerea în ordine pe orizontală a diferitor domenii de activitate socială în drept presupune prioritar, în afară de diferența de statut, procedee logice de raționalizare și conștientizare, conceptualizare, organizare și clasificare, care, într-un final, se dovedesc a avea mai mult caracter practic, decât teoretic. Spre exemplu, dacă vorbim despre fapte și comportamente (imprudență, neglijență, intenție; sau vătămare, vătămare corporală, vătămare gravă; sau circumstanţe, circumstanţe atenuante, circumstanţe agravante etc.), atunci observăm că clasificările sunt prezente nu doar la nivel de drept în general, dar şi la nivel de domenii şi subdomenii, și că operaţia logică de clasificare este una de natură practică, și nu teoretică, așa

cum consideră unii[698]. Procesul de clasificare este mult mai mult operat în drept decât în alte domenii, în special, în ultima perioadă fiind valorificat de domenii ca informatica juridică, care joacă un rol destul de important şi indispensabil activităţii de aplicare a dreptului, în condițiile progresului tehnologic contemporan. De aceea formula clasificării vine împreună cu cea a diviziunii, precum certitudinea generalizărilor analizei vine prin sinteză, dar și în felul în care inducția merge mână în mână cu deducția. În aceste condiții, prezența dimensiunii sistemice a realității în formula reevaluată și reconceptualizată a dreptului va urma respectarea principiului proporționalității și egalității dintre *persoană – stat – drept*, în calitate de axă de reconceptualizare a dreptului, în vederea construirii noii paradigme a dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare.

Un alt aspect important în înțelegerea viziunii juridice este tabloul științific contemporan. Și asta din motiv că nu trebuie să trecem cu vederea impactul pe care îl are dezvoltarea ştiinţei contemporane, în general, și a ştiinţelor experimentale, în special, asupra socioumanului și care pune probleme destul de stringente în toate domeniile, dar, în mod particular, asupra dreptului. În aceste condiţii, juristul, prin calitatea sa de om şi prin specificul domeniului său de activitate, este nevoit să intervină: fie să permită anumite lucruri, fie pentru a interzice o oarecare practică. Adică aici se implică termenul folosit pe larg – *natura juridică a lucrului.* Raţiunea juridică, legiferând ordinea socială, ordonând legitimitatea sa, pune lucrurile la locul lor, în aşa fel ca universul juridic să apară, în acelaşi timp, omogen şi rezonabil, coerent și ordonat.

În consecință, apare o dimensiune fundamentală a raţiunii juridice, dimensiunea etică a persoanei, care ar presupune respectarea și urmarea imperativului kantian: omul nu trebuie să fie tratat niciodată ca mijloc, ci întotdeauna ca scop. Trecând peste această dimensiune a raţiunii, am fi trecut peste ceea ce se numeşte umanismul lui *homo juridicus,* principiu consacrat în legislația majorității țărilor. Prin această dimensiune, omul apără, în acelaşi timp, natura umană morală și juridică.

În această ordine de idei, Hegel[699] menționa despre drept un lucru foarte frumos: Când vreți să construiți o casă, utilizaţi bârne groase, piatră, fier, toate obiectele care în stare naturală sunt periculoase, uneori răufăcătoare. Dar, printr-o viclenie a rațiunii, schimbaţi pericolul contra lui însuşi şi-l făceţi să servească contrariului său: aceste materiale, devenite „case”, vă vor proteja de ploaie, vânt, ierni grele, în ea veţi mai trăi şi cele mai diverse emoţii. Omul, prin natura sa, implică contradicţii: capacitatea de a crea şi de a distruge, de a se comporta decent şi indecent etc. Exact în acelaşi fel trebuie să acţionăm atunci când vrem să creăm dreptul, să

[698] **CIOBANU, R**. *Logica juridică.* Chișinău: CepUSM, 2015. 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0.
[699] HEGEL, G.W.F. *Op. cit.*

punem împreună contrariile și ceea ce nu poate fi pus împreună în natură. Apreciind contribuția adusă de Hegel, G. Pohoaţă menționează: „De altfel, opera lui Hegel propune o meditaţie asupra organizării societăţii şi puterii. Planul ei este de a înţelege lumea, realizând o amplă sinteză, care îi explorează toate elementele constitutive: Dumnezeu şi religia, filosofia, ştiinţele, dreptul şi morala, omul, natura şi universul. În acest sens, Hegel introduce o reflecţie originală asupra statului, făcând din el principalul unificator în care ar putea fi depăşit ansamblul contradicţiilor din lume”[700]. Astfel, dacă ne dorim ca teoria să fie un ghid pentru practică, e necesar să avem unităţi de măsură duble: pe de o parte, rolul de creator, pe de altă parte, rolul de parapet; de pe o poziție, o dimensiune rațională, de pe alta – una emoțională (morală), o dimensiună permisivă, alta prohibitivă etc. Pe scurt, am putea schiţa un tablou, care ar fi un câmp de luptă între viziunea juridică a lumii şi oricare alta (viziunea ştiinţifică sau economică a lumii). Însă, în momentul în care încercăm formarea unei viziuni juridice a lumii, în vederea menținerii coerenţei dreptului, este necesar și important de a menţine clasificările orizontale ale dreptului, care au fost realizate doar din considerente practice. În același timp, pentru a realiza o cunoaştere sistematică a lumii din punct de vedere al dreptului, ca scop ultim al teoriei, ar fi bine să se revină asupra conceptelor fundamentale ale dreptului şi să se facă o trecere în revistă a practicii, iar analiza orizontală ar trebui substituită, în acest caz, cu o analiză verticală. Și asta fiindcă teoria trebuie să fie preocupată de cunoaşterea raţiunii de a fi a dreptului, pentru a deveni practică, şi ca să permită luări de poziţie. Astfel, teoria trebuie tratată ca practică. Pentru aceasta este necesară revizuirea atitudinilor noastre individuale față de teorie, în general, și a modului în care *raționăm raționalitatea* juridică, în particular.

De multe ori, întâlnim utilizați termenii *raționament, raționare, rațională, raționalizare*. Trebuie să observăm că aceștia nu sunt identici. Spre exemplu, aprecierea unui demers ca fiind rațional înseamnă a considera că acesta are înţeles, este coerent, este adecvat, respectiv, necesar sau potrivit unui scop asumat. Raţionalitatea reprezintă unul dintre conceptele centrale în abordarea comportamentelor şi interacţiunilor umane. În opinia lui A. Marga[701], raționalitatea este atribut al prestațiilor umane; vorbim cu sens de rațională în cazul cunoștințelor și acțiunilor, precum și al obiectivărilor lor (sisteme de cunoștințe, sisteme sociale), dar și al acțiunii umane conforme normelor de diferită natură. De asemenea, întâlnim că se face referință la diverse tipuri de raționalitate: analitică, instrumentală, procedurală, normativă etc. Rațională califică cunoștințe și acțiuni, precum și obiectivările lor, sub aspectul adecvării la

[700] POHOAȚĂ, G. Raţiunea în istorie şi filosofia statului în viziune hegeliană. În: *Cogito.* Vol. III. 2011, nr. 1, p. 5-12. ISSN 2066-7094. [17.01.2017]. Disponibil: http://cogito.ucdc.ro/vol3nr1martie2011/cog-ro/RATIUNEA%20IN%20ISTORIE%20Gabriela%20Pohoata.pdf.
[701] MARGA, A. *Raţionalitate, comunicare, argumentare*. București: Dacia, 1991. 327 p. ISBN 978-9733501589.

lumea dată în experiență, adecvare ce se poate stabili într-un proces deschis de comunicare în care se produc întemeieri. Raționalitatea presupune capacitatea de întemeiere, cel puțin, ca o posibilitate concretă.

Cu referire la domeniul dreptului, afirmăm că acesta se caracterizează printr-o formă specifică de raționalitate discursivă. În ultimul timp, conceptul *raționalitate* este utilizat din ce în ce mai des în diverse formule: *raționalitate teoretică, raționalitate practică, raționalizare, rațiune politică, rațiune juridică* etc., toate fiind consecințe ale cunoașterii, care se manifestă sub diverse forme în domenii specifice, dar care pot fi cunoscute doar cu mecanisme puse la dispoziție de cadrul teoretic al logicii, ce oferă organizare, coerență și consecvență atât pe orizontală, cât și pe verticală. În general, după cum ideea de „juridic" desemnează *legi, norme, reguli, instrucţiuni* ş.a.m.d., tot așa este indicat și de conținutul noțiunii de „logică", fapt ce arată existența a două nivele în care ambele sunt prezente: unul *teoretico-descriptiv;* şi altul, cel *prescriptiv-normativ*.

Caracterul indispensabil al logicii pentru *raționalizarea raţionalităţii juridice* s-a conturat clar începând cu prima jumătate a secolului al XX-lea, datorită formulării unui set de probleme specifice domeniului dreptului. Printre problemele formulate se indică: a) satisfacerea necesității de fundamentare logică a sistemului juridic; b) explicarea mecanismului prin care are loc cunoașterea, înțelegerea și aplicarea dreptului; c) analiza limbajului juriştilor; d) analiza tipurilor şi structurilor normelor, precum şi a raporturilor dintre ele; e) analiza şi descoperirea structurii imperativelor, precum şi a raporturilor dintre imperativ și normă juridică; f) investigarea aprofundată a unei argumentări juridice; g) studiul logic al lacunelor şi antinomiilor, al ambiguităţii în discursul juridic; h) descoperirea principalelor cauze ale erorilor neformale în argumentarea juridică; i) cercetarea raportului juridic şi a răspunderii juridice; k) analiza logico-metodologică a calificării juridice; l) raționalitatea acțiunilor umane etc.

În acest sens, Dobrinescu I. menționează că „disciplina de graniță, al cărei obiect este stabilirea și ordonarea condițiilor raționamentului juridic corect, contribuie la perfecționarea sistemului juridic din comunitate, precum și a regulilor prin care se distinge adevărul de fals în activitatea de elaborare și aplicare a dreptului și, în general, în orice situație în care se urmărește convingerea despre lucrul drept"[702]. Ulterior, autorul precizează această explicație, indicând că:

- Raționamentul juridic trebuie privit ca unul specific, dar nu diferit, în conținutul său, de raționament, în general.

[702] DOBRINESCU, I. *Întroducere în logica juridică.* București: Lumina Lex, 1996. 272 p. ISBN 973-27-0497-7. p. 19.

- Există sisteme de drept diferite de la o comunitate la alta, dar pe toate le privim ca modele de exprimare logică, universal acceptate.
- Adevărul și falsul sunt forme polare ale gândirii noastre și rămân astfel și în drept, în măsura în care formulăm propoziții de constatare despre norme sau principii de drept în vigoare.
- Adevărul în drept se complinește cu un concept nou, acela de *dreptate* și numai astfel devine model de cunoaștere juridică, apt să formeze convingeri ferite de îndoială. De asemenea, logica juridică mai poate fi concepută și ca metodă de cercetare utilizată în cadrul dreptului pentru verificarea raționamentului juridic corect sau ca instrument util în analiza logică a raționamentelor și structurilor normative din sfera dreptului.

Astfel, perspectiva *raționalizării raționalității juridice* este una ce fundamentează din punct de vedere logic teoria și practica dreptului, punând în concordanță mai multe discipline juridice teoretice și ramurale (opinie formată în baza celor expuse de G. Kalinowski și F. Puy). Totodată, pornind de la premisa că logica este o teorie a formelor, P. Botezatu afirmă că aceste forme se ivesc în *gândire, în limbaj, în acțiune și în realitate*. „Sensul cuvântului *formă* se obține prin opunerea lui cu cel al cuvântului *materie* și înseamnă aspectul sub care aceasta se prezintă în perceperea noastră”[703]. Dreptul este sinteza celor două elemente: *materie* (sistemul de valori) și *formă*. Un bun sistem al formelor juridice trebuie să îndeplinească mai multe condiții, după Dewey:

- plenitudinea de determinare, reprezentând însușirea pe care trebuie s-o aibă o formă, pentru a face practic un principiu degajat în mod științific de spiritualitatea și realitatea socială;
- adaptabilitatea formei la toate faptele reale;
- necesitatea de realizare, constând în putința de desfășurare a prevederilor normelor tehnice de îndată ce apare cazul real pe care ea îl reglementează în mod special.

Orientarea dreptului ca teorie spre practică, spre soluționarea situațiilor cotidiene, presupune un nivel înalt de determinare a acestuia în reglementarea raporturilor sociale, exactitate maximală și severitate, exigențe ce pot fi atinse prin faptul că toate elementele materiei juridice să se subordoneze și să respecte legile gândirii[704]. Totodată, în condițiile actuale de dezvoltare a sistemului dreptului național și a tehnologiilor informaționale, este clar că trebuie să ne mișcăm în direcția formalizării și algoritmizării procesului de aplicare a dreptului. Mai exact, este vorba despre implementarea rezultatelor progresului tehnico-științific în cadrul activității de aplicare a dreptului. Astfel, esența unei teorii juridice în relație cu practica poate fi realizată prin

[703] MATEUȚI, Gh., MIHĂILĂ, A. *Logica juridică*. București: Lumina Lex, 1998. 271 p. ISBN 973-9186-23-8. p.84.
[704] *Ibidem,* p.85-86.

identificare dimensiunilor esențiale ale dezbaterilor științifice juridice actuale, în care, teoriticianul dreptului se implică printr-o procedură de cunoaştere în ordonarea practicilor sociale şi studiul ordinii juridice, în trecerea de la consistență la coerență dintr-o perspectivă interdisciplinară. Tratarea relației dintre teorii și practici juridice, prin prisma unei astfel de abordări, va contribui nu doar la fundamentarea din punct de vedere rațional și formal a domeniului dreptului, la clarificarea statutului său epistemic, dar va aduce lumină în privința posibilității de realizare a teoriei ca practică socială eficientă.

4.2. Raționalizarea interdisciplinarității din perspectiva reconstrucției metodologice a dreptului

Parafrazându-l pe S. Marcus[705], vom afirma că problemele lumii şi ale omului contemporan nu pot fi rezolvate decât printr-o abordare interdisciplinară, centrată pe valori umane. Din acest unghi de vedere, trebuie să revenim asupra unei ştiinţe juridice integrate, preocupate de om şi societate, pentru a determina criteriile de competetivitate, actualitate, eficienţă şi utilitate, în condiţiile unei societăţi aflate în tranziţie, ale tehnologiilor de vârf, ale cunoaşterii şi globalizării, ale conflictelor și crizelor umanitare.

Recunoașterea existenței crizei în știința dreptului nu este un fenomen în sine, ci rezultatul proceselor ce au avut loc în cadrul sistemelor de organizare social-politice și juridice, în condițiile realităților în care statele și persoanele au pus miza pe dimensiunea juridică a existenței sociale. În rezultat, dintr-o perspectivă, avem creșterea rolului reglementării juridice a relațiilor sociale, din alta, asistăm la incapacitatea instituțiilor statului de a pune în practică, în formule de eficiență, reglementarea juridică în condițiile realităților fluctuante, marcate de influența factorilor specifici sistemelor de drept național (cum ar fi influențele politice, dar și influențele mondializării, globalizării și digitalizării, care nu aleg între state, sisteme de drept, economii etc, doar că au un impact diferit asupra capacității statelor de a face față provocărilor și a depăși crize sociale și umanitare. Astfel, pornind de la standarde minime de normalitate și eficiență, știința dreptului, plasată în centrul circuitului actual dintre național și mondial, între local și global, între eficiență și ineficiență, legitimitate și legalitate, urmează să-și identifice capacitățile interioare, potențialul rațional, pentru a-și valida existența și a-și argumenta sustenabilitatea în condițiile realităților sistemelor sociale complexe, în care raportul de echilibru dintre persoană, stat și drept trebuie reevalut din perspectiva rațonalității și responsabilității

[705] MARCUS, S. *Paradigme universale*. București: Paralela 45, 2016. 1104 p. ISBN 978-973-47-1165-9.

interindividuale și interinstituționale. De aceea este necesară reformularea cadrului epistemic al științei dreptului din perspective teoretico-metodologice actuale, care să includă atât specificitatea, cât și generalitatea dreptului, atât singularitatea științelor juridice particulare, cât și exaustivitatea fluctuațiilor, conexiunilor, proceselor și fenomenelor globale.

Întrebându-ne care ar fi cel mai indicat domeniu în care ar putea să se includă această arie vastă de probleme, am considerat că, probabl, cel mai potrivit rămâne a fi cel al Teoriei generale a dreptului, care, prin specificul său disciplinar, are rolul de fundament, dar și de acoperiș sub care poate ori ar trebui să se regăsească oricare dintre aspectele specifice dreptului în tranziție și schimbare, instrumentele și mecanismele aplicabile depășirii crizei științei juridice. A. Marga menționează că „astăzi este temerar să se reia filosofia dreptului, deoarece deja Hegel a pus în faţa disciplinei standarde foarte ridicate", iar „ceea ce se putea prelua (...) pretinde astăzi o abordare metodică plurală, din perspectivele teoriei dreptului, sociologiei şi istoriei dreptului, ale teoriei morale şi ale teoriei societăţii", adică, zice Habermas, să „reconstruiască cunoştinţele ştiinţifice"[706], ceea ce ar permite, în condiţiile actuale, depășirea crizei științei juridice și reconstrucția paradigmatică prin raportare la interdependențe.

Faptul că invocăm abordarea interdisciplinară pe terenul dreptului nu înseamnă că aceasta este de absolută noutate. Mişcarea, schimbul dintre domenii şi discipline a fost sesizată încă în secolul trecut, în unele dintre domenii fiind pe larg valorificată, iar în altele – marginalizată. Direcţia în care ne propunem să acţionăm prin acest demers este sistematizarea şi valorificarea interdisciplinarităţii, încadrate în aria preocupărilor teoriei generale a dreptului, fortificarea dimensiunii considerate vulnerabile – a metodologiei dreptului, dar şi în vederea promovării studiilor de tip interdisciplinar în cercetările specializate, cu scopul creşterii conexiunii dintre teorie și practică, ce are ca finalitate „schimbarea la față a dreptului" în societatea actuală, prin aplicarea metodologiei interdisciplinare. Considerăm că două ar fi direcțiile de realizare a acestui deziterat, dar abordate convergent, în care trebuie să fie valorificată și să se utilizeze interdisciplinaritatea, în vederea reconstrucției paradigmatice a dreptului: una – ştiinţa dreptului; alta – practica dreptului.

În general, analizând literatura, vom identifica autori care sunt sceptici în ceea ce priveşte şansele, succesul interdisciplinarităţii nu doar pentru drept, dar pentru oricare alt domeniu. Noi, având o altă opinie, considerăm interdisciplinaritatea un teren fertil pentru inovaţii teoretice şi soluţii practice. Prin urmare, reconceptualizarea dreptului din perspectiva interdisciplinară ar însemna abordări ştiinţifice ale dreptului din perspective diferite, prin moduri distincte (istoric,

[706] MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.

antropologic, cultural, economic, politic etc.), dar plasate într-un context social statal concret. În general, interdisciplinaritatea ar putea fi percepută ca instrument de reconsiderare a relaţiilor dreptului cu alte ştiinţe, prin explorarea spaţiului dintre domenii, dar şi prin explorarea procesului de juridicizare a socialului și umanului.

Pentru a dezvălui esenţa şi necesitatea adoptării arsenalului metodologic al interdisciplinarității în reconstrucția paradigmatică a dreptului, vom scoate în evidență contextul în care s-a impus interdisciplinaritatea.

1) Cel mai relevant caz al necesității instrumentarului interdisciplinar este particularizarea suprapunerilor ori fuziunii *public – privat*, interacțiuniune ce se articulează la nivelul spaţiului public contemporan, în care multiplele dependențe dintre domenii, spații culturale, politice, juridice etc. se realizează într-un areal practic al interdisciplinarității. Astfel, este necesară reconsiderarea raportului dintre public și privat din perspectiva interacțiunilor și fuziunilor actuale la nivel de concepte, teorii, proceduri, reglementări și domenii. Cu referire la sfera sau spaţiul public contemporan, vom întâlni o mare diversitate de abordări, ce trimit la nume cunoscute, precum J. Habermas, L. Strauss, H. Arendt ş.a., care accentuează tendințele de suprapunere a spațiului public cu cel privar, precum și a dreptului public cu cel privat, fapt ce impune identificarea canalelor de comunicare dintre acestea, dar și conștientizarea aprofundării în timp a acestor interdependențe în realitățile societăților actuale.

2) Un alt moment al dezbaterilor se referă la revizuirea relației dintre teorie şi practică, raportate suprapunerilor dintre *public* și *privat*. Dacă Strauss şi Arend au dezvoltat conceptul de *spaţiu public* din punct de vedere practic, politic şi social, scoțând în evidență din această contextualizare tendința de politizare a juridicului și juridicizare a politicului, atunci J.Habermas este cel care a valorificat conceptul în cauză din perspectivă teoretică. În modelul conceptual de *sferă publică,* propus de Habermas, C.L.Cuceu pune problema normativităţii în calitate fe factor de configurare a sferei publice și menționează că „opinia publică joacă un rol mediator între domeniile chestiunilor practice şi ale celor tehnice”[707]. În lucrarea *Sfera publică şi transformarea ei structurală,* Habermas[708] elaborează modelul sferei publice, care trebuie să fie fondat pe cunoaştere şi raţionalitate. La Habermas, conceptul *sferă publică* este unul central, definit ca o „chintesenţă a acelor condiţii în care se poate realiza o configurare discursivă a opiniei şi voinţei unui public de cetăţeni”, el devine conceptul de bază al unei teorii normative a democraţiei, zice

[707] CUCEU, C. L. *Spaţiu public şi spaţiu privat. O perspectivă românească*. Cluj-Napoca: Eikon, 2013. 416 p. ISBN 978-973-757-883-9.
[708] HABERMAS, J. *Sfera publică şi transformarea ei structurală*. București: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5. p.36.

C.L.Cuceu[709], iar analiza habermasiană a sferei publice moderne este una dintre resursele cele mai de preţ în cercetarea configuraţiei actuale a sferei publice.

3) În consecință, problematica normativității sociale (morale și juridice) revine în actualitatea investiugațiilor din perspectiva raportului raționalității practice a dreptului și responsabilității umane morale. În acest context, considerăm că abordarea ştiinţifică actuală a dreptului necesită o resetare a instrumentarului său teoretico-metodologic, prin reorientare asupra unor abordări multivalente și pluridimensionale, orientate spre depășirea crizei dreptului, spre reafirmarea statutului său epistemic, spre identificarea perspectivelor de viitor ale domeniului, prin valorificarea dimensiunilor definitorii ale spațiului public contemporan.

4) Suprapunerile dintre public și privat, asimilarea bunelor practici ale altor state și implementarea acestor interdependențe duc la relaționarea dintre local și global, dintre singular și general nu doar datorită faptului că se manifestă la nivel de practici de viață, dar și la nivel de conceptualizări teoretice și reglementări, care se impun a fi realizate cu rapiditate, ceea ce nu se încadrează în tiparele științei juridice de până acum.

5) Digitizarea sferelor vieții umane, a activității instituțiilor de drept și a instituțiilor statului conferă spații de ajustare, analiză, interpretare a prestației științei juridice și a eficienței ei în noile realități. Mai mult chiar, digitizarea, tehnologia de vârf profilează și mai mult și subliniază caracterul deschis al sistemului dreptului și necesitatea implementării oportunităților oferite în practică, dar și aprecierea, interpretarea și tratarea din perspectivă doctrinară a tendințelor de instrumentalizare și digitizare a dreptului. În acest sens, încercările – uneori reușite, alteori, mai puțin – de creștere a eficienței dreptului prin implementarea instrumentelor oferite de era digitală la nivel național sunt practici care pot fi puse în cadre teoretice de analiză a dreptului, din perspectiva încadrării în dimensiunile de bază utilizate în configurarea paradigmei dreptului. Cu originile încă în Hotărârea de Guvern nr. 776 din 03-07-2007 Cu privire la aprobarea Concepției Sistemului Informațional Juridicar, din 2009, s-a implementat în toate instanțele judecătorești distribuirea dosarelor într-un mod aleatoriu și obiectiv, prin intermediul Programului Integrat de Gestionare a Dosarelor (PIGD) care însă nu a dat randamentul și rezultatul așteptat[710]. Pe această dimensiune, la momentul actual, identificăm studii care indică deficiențe la nivel de implementare. Spre exemplu, referitor la implementarea programului integrat de gestionare a

[709] CUCEU, C. L. *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian şi relevanţa lui astăzi.* [18.01.2015]. Disponibil: http://www.humanistica.ro/engleza/anuare/2012/Continut/15.Cuceu.pdf.

[710] Raport: *Republica Moldova. Îmbunătățirea accesului la justiție. De la resurse spre realizare*. Raport nr.124516-MD, 2018. [citat 21.07.2019]. Disponibil: http://documents.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf.

dosarelor (PIGD) poate fi menționat studiul analitic elaborat de CNA[711], care și-a propus evaluarea funcționalității PIGD; analizarea procesului de administrare a PIGD în cadrul instanțelor judecătorești; stabilirea factorilor de risc/posibilităților tehnice de manipulare a sistemului electronic PIGD în procesul de repartizare aleatorie a dosarelor; identificarea soluțiilor de prevenire a factorilor de risc, de manipulare. Realizând această evaluare a funcționalității PIGD, autorii studiului constată că, chiar dacă prin implementarea programului s-a urmărit prevenirea implicării factorului uman în procesul de distribuire a dosarelor în instanțele judecătorești și eficientizarea activității instanțelor judecătorești, totuși s-a dovedit că sistemul electronic PIGD, la compartimentul de repartizare aleatorie a dosarelor, este vulnerabil, din cauza prezenței posibilităților funcționale de manipulare prin intermediul factorului uman. Astfel, devine evident că, chiar și în aceste condiții, persoana (factorul uman) se manifestă ca un actor activ, implicat atât în interiorul sistemului de relații și interdependențe interne ale sistemului dreptului, cât și în cele externe, determinând nu doar lipsa de obiectivitate și eficiență a dreptului, dar și criza de imagine a dreptului în spațiul public actual. În rezultat, adaptarea și aplicarea diverselor platforme electronice ale softurilor pe diverse dimensiuni ale practicii juridice, care urmăresc fie excluderea factorului uman din actul de justiție, fie creșterea obiectivității, a echității și respectării principiului legalității, pun în fața științei juridice multiple probleme științifice, ce trebuie soluționate, printre care și cea a umanismului dreptului ș.a.

6) O revizuire atentă a cadrului teoretic actual al teoriei dreptului este dictat de dinamica realităţilor aflate într-un proces continuu de transformare și tranziţie, determinate de particularităţile societăţii bazate pe cunoaştere, de conflictele şi crizele sociale şi umanitare globale etc., de necesitatea raportării cadrului juridic naţional la standardele societăţii globale, care nu mai poate accepta viziuni, segmentări şi abordări disciplinare înguste, având nevoie de alt mod de raportare la realităţile sociale complexe, dominate de conflict, haos, dezordine. Alternativa pe care o propunem este valorificarea perspectivelor deschise de interdisciplinaritate pe terenul ştiinţelor juridice.

7) Ştiinţa contemporană optează, în egală măsură, pentru diverse abordări: disciplinare, multi-, pluri-, inter- şi transdisciplinare ale realităţilor sociale complexe. Pentru a înţelege mecanismul de funcţionare a acestor tipuri de abordări pe terenul dreptului în calitate de instrument metodologic și normativ, dar şi avantajele unei opţiuni anume pentru abordarea ştiinţifică, aplicarea practică, soluţionarea celor mai diverse probleme ale societăţii umane,

[711] *Studiul analitic privind deficiențele înregistrate în cadrul sistemului de repartizare aliatorie a dosarelor*. Chișinău: CNA, 2016. [citat 13.05.2019]. Disponibil: https://cna.md/public/files/studiu_pigd.pdf.

considerăm necesară delimitarea ariilor şi mecanismelor acestor tipuri distincte, cu care se operează în prezent.

8) Imperativul prioritizării politicii juridice a statelor, în conformitate cu problemele globale înregistate la moment, dictează necesitatea solidarizării statelor în depășirea multimplelor provocări și în asigurarea securității umane pe diverse dimensiuni existențiale.

Reieșind din cele menționate, ne propunem, în primul rând, conturarea perspectivelor deschise de abordarea interdisciplinară în drept, aplicată cadrului social normativ actual, susţinută nu doar de necesitatea de a depăşi criza științei juridice, dar şi de particularităţile societăţii bazate pe cunoaştere, de globalizare, de realităţile complexe, de nevoia omului contemporan de a identifica norme, valori, principii etc., necesare supravieţiirii umanităţii. În al doilea rând, intenționăm identificarea în interdisciplinaritate a resurselor necesare pentru a parcurge, etapă cu etapă, reconstrucţia statutului epistemic al ştiinţei juridice, contribuind la depăşirea nihilismului, fundamentarea necesităţii cultivării normelor, a valorilor, a principiilor dreptului din perspectiva realităţilor sociale, aflate în schimbare și orientate spre creşterea eficienţei practice ş.a.

La origini, abordarea interdisciplinară, axată prioritar pe dimensiunea epistemică, presupune viziunea unei persoane cu pregătire în două domenii distincte (medicină şi drept, inginerie și drept, informatică și drept, tehnologii informaţionale și drept, comunicare și drept, istorie și drept etc.) asupra fenomenului dreptului, fapt ce prezumă că persoana-cercetător este iniţiată, versată, calificată în ambele domenii, dat fiind faptul că se consideră că o adevărată cercetare interdisciplinară necesită o fundamentare temeinică în mai multe discipline. De multe ori, vom întâlni opinii expuse de juriști, care se consideră autosuficienţi în domeniul pe care îl profesează, dând dovadă de atitudini preconcepute faţă de alte domenii, considerându-le inutile unui jurist. De asemenea, vom întâlni mulţi reprezentanţi ai altor domenii, exterioare dreptului, care se vor considera îndreptățiți de a se expune asupra problemelor de natură juridică, simțindu-se experţi şi în acest domeniu, capabili de a expertiza şi a opina în cele mai diverse probleme sociale şi umane de natură juridică (constituţionale, procedurale, administrative, civile ş.a). Din păcate, ambele atitudini sunt în defavoarea unei abordări ştiinţifice consecvente a dreptului, dar și competente în a opina cu pretenția deținerii unui adevăr asupra naturii juridice a unei probleme sociale ori umane.

În privința acestei situații, devine oportună descrierea contextului în care a apărut şi a etapelor parcurse de cercetarea interdisciplinară, a provocărilor la care este expusă ştiinţa juridică în calitate de domeniu de tip normativ şi care impune necesitatea unor abordări ştiinţifice noi, în temeiul practicii juridice și sociale existente. În această direcție, o opţiune este identificarea

particularităţilor unei metodologii interdisciplinare a dreptului şi definirea acesteia prin intermediul relaţiilor de complementaritate dintre disciplinaritate, multi/pluridisciplinaritate, interdisciplinaritate si transdisciplinaritate. Iar o primă finalitate asumată este argumentarea utilităţii modelui interdisciplinar al cunoaşterii ştiinţifice juridice din perspectiva eficienţei practice, finalitatea secundă fiind conturarea reperelor și dimensiunilor unei noi paradigme ştiinţifice a dreptului, în calitate de model teoretico-metodologic şi explicativ.

Etapele parcurse de ştiinţa contemporană au scos în evidenţă faptul că abordarea interdisciplinară a fost concomitentă cu cea disciplinară. A. Botez[712] descrie particularităţile conceptuale specifice evoluţiei ştiinţei, conducându-ne la ideea că segmentarea şi integrarea ştiinţelor au fost concomitente, doar că, în anumite etape ale istoriei ştiinţei, a fost prioritizată una în defavoarea celeilalte.

Abordarea disciplinară s-a aprofundat în perioada modernă, astfel încât domeniile ştiinţifice au început să meargă pe drumuri paralele şi nicidecum complementare, iar segmentarea, fragmentarea s-au aprofundat într-atât, încât fiecare dintre acestea şi-a creat propriul său univers, diferit de celelalte, iar raţionalitatea teoretică a fost gândită ca distinctă de raţionalitatea practică.

Momentul-cheie în istoria ştiinţei îl constituie conştientizarea necesităţii unor abordări convergente, şi nu divergente, în ariile cunoaşterii ştiinţifice, fiind resimţită cu acuitate importanţa cooperării dintre discipline. În consecinţă, s-au profilat abordări diferite privind cooperarea dintre diferite discipline şi domenii. „Nevoia stringentă de punți între diverse discipline s-a concretizat prin apariția, către mijlocul secolului al XX-lea, a abordărilor multidisciplinare, pluridisciplinare, interdisciplinare și transdisciplinare – sunt cele patru săgeți ale unuia și aceluiași arc: cel al cunoașterii”[713].

Ce presupune fiecare dintre acestea în parte? Dacă, în cazul disciplinarităţii, situaţia este simplă şi clară, atunci, în cazul celorlaţi termeni utilizaţi, pot apărea dificultăţi de înţelegere, suprapuneri, neclarităţi. Astfel, abordările de tip multidisciplinar se regăsesc acolo unde mai multe discipline sunt puse/aduse laolaltă, fără vreo încercare de sistematizare informaţională, de integrare. În cazul acestei abordări, specialişti din diferite domenii se cooptează în activitatea de cercetare sau soluţionare a unei probleme din perspectiva domeniului său de referinţă, folosind cunoştinţele, deprinderile profesionale, pentru a valorifica un aspect particular și distinct. Realizarea unei cercetări multidisciplinare înseamnă tratarea unuia şi aceluiaşi fenomen,

[712] BOTEZ, A. *Op. cit.*
[713] NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest*. Iași: Polirom, 1999. 176 p.

soluţionarea unei probleme de reprezentanţi ai diferitor discipline/domenii ştiinţifice[714]. Astfel, atât procesul, cât şi rezultatul abordării multidisciplinare este un efort de grup. Conform opiniei expuse de cercetători, acest tip de abordare este cel mai simplu, în compariaţie cu celelalte, dat fiind faptul că fiecare dintre cei implicaţi va acţiona conform particularităţilor disciplinare şi va folosi resursele domeniului său, astfel încât, în final, să încerce să reunească într-un tot întreg rezultatele obţinute de fiecare în parte. În general, rezultatul unei abordări multidisciplinare este produsul juxtapunerii rezultatelor disciplinare.

Pot fi atestate păreri care identifică multidisciplinaritatea cu pluridisciplinaritatea, precum și opinii ce disting între aceste două noțiuni. B. Nicolescu delimitează clar pluridisciplinaritatea de alte tipuri de abordare, menţionând: „Pluridisciplinaritatea se referă la studierea unui obiect dintr-una şi aceeaşi disciplină prin intermediul mai multor discipline deodată. Cercetarea pluridisciplinară aduce un plus valoric disciplinei în cauză, dar acest „plus" se află în slujba exclusivă a disciplinei respective. Cu alte cuvinte, demersul pluridisciplinar se revarsă peste limitele disciplinelor, dar finalitatea sa rămâne înscrisă în cadrul cercetării disciplinare"[715]. În opinia noastră, în calitate de demers științific, atât pluridisciplinaritatea, cât și multidisciplinaritatea se caracterizează prin metodologii similare, diferența fiind doar în formula în care este denotată de autorii preocupați de mecanismul de funcționare în știința contemporană.

Inițiind o abordare comparativă, A. Dobre opinează: „Pluridisciplinaritatea, care precede şi pregăteşte abordarea interdisciplinară, s-a dovedit mai puţin „ambiţioasă"; respectiv, prin pluridisciplinaritate sunt vizate situaţiile în care realizarea unui proiect ştiinţific (...) implică cooperarea în echipă a specialiştilor din diferite discipline. Această cooperare este restrânsă de scopul urmărit de proiect şi, de regulă, încetează după realizarea proiectului, respectiv a obiectivului său. Interdisciplinaritatea, ca program metodologico-ştiinţific şi ca demers cognitiv, va fi, în schimb, mai amplă"[716].

Cercetarea interdisciplinară este caracterizată de un grad de complexitate mai înalt, dată fiind metodologia de realizare. Caracterul complex şi gradul de dificultate al interdisciplinarităţii este determinat de faptul că solicită, pe de o parte, pedantism, corectitudine, obiectivitate, atenţie sporită față de detaliile/particularităţile disciplinare, iar pe de alta – capacităţi de analiză critică, viziune de ansablu, capacităţi de conceptualizare, generaţizare şi abstractizare, precum şi perspicacitate. Cele indicate trimit la un subiect (în calitate de cercetător) ori un practician ce

[714] BALKIN, J. B. Interdisciplinarity as Colonization. In: *WASH. & LEE LAW REVIEW*. 1996, nr. 53, p.949-970. ISSN 0043-0463. [citat 13.07.2015]. Disponibil: https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol53/iss3/5.
[715] NICOLESCU, B. *Op. cit.*
[716] DOBRE, A. *Introducere în epistemologie*. București: Fundația „România de mâine", 2004. 298 p. ISBN 978-973-582-884-4. p. 134.

posedă cunoştinţe din cel puţin două domenii/discipline, capabil de a folosi resursele lor teoretico-metodologice, pentru a soluţiona o problemă științifică ori practică. Or, aceasta reprezintă o necesitate a zilelor de astăzi, în care profesionalismul și performanța sunt cerințe ale timpului, în care are loc fuziunea dintre competențele tehnice, lingvistice, profesionale, dar și multiculturale și extra-domeniu de referință. Trebuie să menţionăm că aceasta se datorează, în prezent, paradigmei dominante, a învăţării pe parcursul întregii vieţi, şi anume ea impune recunoaşterea interdisciplinarităţii în calitate de paradigmă ştiinţifică dominantă, a importanţei şi utilităţii acesteia atât pentru cadrul teoretic, cât şi pentru soluţionarea problemelor practice. Este interesant de observat că mulţi dintre cei mai străluciţi oameni de ştiinţă au fost instruiţi în mai mult de un domeniu disciplinar.

B. Nicolescu[717] distinge trei grade de interdisciplinaritate: a) aplicativ (de pildă, metodele fizicii, transferate în criminalistică și criminologie, metodele statistice, aplicate în prognozarea creșterii sau descreșterii infracționalității; b) epistemologic (de exemplu, transferul metodelor logicii formale în domeniul dreptului generează analize interesante pe terenul epistemologiei dreptului); c) integrator și generator de noi domenii (de exemplu, drept informațional și guvernare electronică, drept medical etc.) Prin cel de-al treilea grad, interdisciplinaritatea face referință la caracterul ciclic al dreptului și contribuie chiar la *big-bang*-ul disciplinar. Autorul mai indică și limitele interdisciplinarității, care debordează limitele disciplinei, însă finalitatea sa rămâne înscrisă în cercetarea interdisciplinară.

Astfel, cercetarea interdisciplinară se prezintă în calitate de proces sistematic de dezvoltare a capacităţii de analiză şi sinteză din perspectiva mai multor discipline, urmărind soluționarea și explicarea unei probleme specifice, luând în calcul totalitatea elementelor sale, recunoscând şi integrând relaţiile dintre toate elementele individuale, dar și dintre domenii. Ea încearcă să sintetizeze şi să conecteze cunoştinţele disciplinare şi să le pună într-un cadru sistemic unic mai larg.

În timp ce interdisciplinaritatea este realizată prin concursul şi la limita dintre domenii, demonstrându-şi astfel eficacitatea, transdisciplinaritatea urmăreşte să pornească de la problemele din lumea reală şi consultă mai multe discipline, în scopul de a-şi construi propriul conţinut şi metodologie. Abordările transdisciplinare sunt mult mai ambiţioase decât cele multidisciplinare sau interdisciplinare. Transdisciplinaritatea, ca mod de abordare a cunoaşterii, vine cu o metodologie complementară celei specifice ştiintei moderne, completând cunoaşterea disciplinară, pluridisciplinară şi interdisciplinară[718]. Filosofia sa este realizarea unităţii tuturor

[717] NICOLESCU, B. *Op. cit.*
[718] *Ibidem.*

cunoştinţelor, indiferent de domeniu. După cum sugerează prefixul „trans-", acest timp de abordare are ca scop să depăşească diviziunile disciplinare înguste. Ipoteza principală a abordării transdisciplinare este: lumea reală şi problemele ei nu sunt împărţite în discipline[719]. Dacă mai sus am indicat că cercetările interdisciplinare sunt rare, cu atât mai mult este dificil de a realiza o cercetare de tip transdisciplinar.

În alt caz[720], cercetarea transdisciplinară este considerată rezultatul unei cercetări interdisciplinare, care a reuşit identificarea şi fundamentarea unei noi discipline ştiinţifice. Astfel, metodologia a două domenii distincte se regăsesc într-un tot unitar într-o disciplină complet nouă şi separată, cu reguli proprii, convenţii şi cu o metodologie particulară. Transdisciplinaritatea propune promovarea unei noi metodologii a cunoaşterii, care să ţină cont de existenţa mai multor niveluri de Realitate ale Subiectului şi ale Obiectului şi de complexitatea fenomenelor[721]. Din modul în care este abordată transdisciplinaritatea (*trans-* şi *disciplină*) rezultă că ea include atât ceea ce este specific disciplinei, ceea ce reuneşte disciplinele, adică între domenii, cât şi ceea ce este dincolo de orice disciplină şi urmăreşte înțelegerea integră.

Chiar dacă am descris particularităţile fiecărui tip de abordare, menţionăm că diferenţele dintre multidisciplinaritate, interdisciplinaritate şi transdisciplinaritate nu sunt întotdeauna evidente. Uneori, ultimele două sunt utilizate în succesiune/interschimb sau poate chiar şi concomitent. Astfel, opinăm că distincţia majoră dintre cercetarea multi-, inter- şi transdisciplinară este, mai degrabă, una de nivel de abordare, decât una de conţinut, sau de esenţă/natură. Acest lucru este, în principal, determinat de lipsa unor criterii convenite pentru a defini una sau alta dintre acestea, cercetătorii oferind explicaţii distincte: „Dacă transdisciplinaritatea este atât de frecvent confundată cu interdisciplinaritatea şi pluridisciplinaritatea (cum, de altfel, si interdisciplinaritatea este deseori confundată cu pluridisciplinaritatea), aceasta se explică, în cea mai mare parte, prin faptul că toate trei debordează limitele disciplinelor"[722].

De ce interdiscipinaritatea ar fi opţiunea potrivită? Pornind de la perspectivele cunoaşterii moderne, ajungem la fundamentarea dimensiunii interdisciplinare a teoriei dreptului, care ar rezulta din caracterul sistemic și integritatea dreptului. Totodată, modalitatea în care s-a realizat cunoaşterea dreptului fiind o relaţie dintre subiect şi metodă, ea a fost fundamentată de metode ce urmau să valorifice relaţii de identificare: relaţii dintre oameni, relaţii dintre culturi şi

[719] MEMELIS, G., IOSIF, A., RĂILEANU, D. *Realitatea transdisciplinara: o fuziune de orizonturi ale teologiei, stiinţei şi filosofiei*. București: Editura Curtea Veche, 2010. 280 p. ISBN 978-973-669-919-1.
[720] BALKIN, J. B. *Op. cit.*
[721] NICOLESCU, B., CAMUS M. *Radăcinile libertăţii*. Bucuresti: Curtea Veche, 2004. 104 p. ISBN 978-9736690402.
[722] NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest*. Iași: Polirom, 1999. 176 p.

societăţi, relaţii dintre drept şi societate ş.a., sistemul de drept a unui stat putând fi abordat ca o realitate culturală particulară.

Interdisciplinaritatea urmăreşte, de pe o poziţie, cooperarea dintre domenii, iar de pe alta – transferul de probleme, metode şi idei dintr-un domeniu în altul. Din acest unghi de vedere, interdisciplinaritatea poate fi percepută ca un program mult mai ambiţios ce urmăreşte metodic şi comlex domeniul de interes. Din ce în ce mai mult, inovaţia în ştiinţele sociale şi umanitare are loc la graniţa dintre domenii. În funcţie de domeniul de referinţă (domeniu ştiinţific, sferă de activitate profesională ş.a.), de la care se iniţiază explicitarea interdisciplinarităţii, vom întâlni referinţe sau explicaţii prin raportarea acesteia la: activitatea de cunoaştere, la cea de cercetare, la un cadru teoretic, la sistemul de educaţie, la practici sociale etc.

Prin raportarea la procesul de cunoaştere a dreptului, interdisciplinaritatea este privită ca o totalitate de cunoştinţe, pe care o persoană le are despre un anumit proces, fenomen, domeniu. Pentru probleme complexe sunt necesare cunoştinţele vaste de specialitate: este imposibil să fii un expert în toate/orice. Având în vedere expansiunea cunoştinţelor generate de fiecare disciplină în parte şi fragmentarea în sub-discipline, devine tot mai dificil pentru o persoană să stăpânească mai multe domenii concomitent.

*În cazul raportării la teorie (model ştiinţific)***,** interdisciplinaritatea poate fi concepută ca un obiect de studiu în sine sau ca o componentă metodologică a unei materii ce are un caracter mai general, aşa cum este şi în cazul nostru teoria dreptului, teoreticienii interdisciplinarităţii fiind orientaţi spre identificarea căilor, posibilităţilor colaborării interdisciplinare. Astfel, pentru a indica posibibilitatea şi necesitatea comunicării dintre specialiştiii din domenii distincte, se procedează la valorificarea oportunităţilor abordării interdisciplinare, identificarea perspectivelor şi avantajelor interacţiunii disciplinare (conceptuale, metodologice, teoretice ş.a.) Pe terenul dreptului, împrumutul de teorii nu este o inovaţie, dat fiind faptul că încă de la începuturi avem un mecanism de împrumut al teoriilor cu care se operează (drept exemplu ar putea servi teoria contractului social, prezentă, concomitent, în filosofie, ştiinţa politică, sociologie, drept ş.a., teoria separării puterilor în stat, teoria cooperării etc.).

Nu este de neglijat nici abordarea prin care interdisciplinaritatea este tratată în calitate de *parte componentă a procesului educaţional* – fie în sensul de proces de formare profesională a specialistului, fie în sens de educare a normelor şi valorilor dreptului şi societăţii, fie în sensul dezvoltării unei atitudini critice, dintr-o perspectivă disciplinară disctinctă. În acest caz, interdisciplinaritatea devine o practică pedagogică, didactică, care parcurge abordarea unui subiect într-un mod holistic, generând gândirea critică, perspectiva de ansamblu, reuşind dezvoltarea şi formarea de atitudini, cultivarea de valori, care îi fac pe oameni mai adaptabili şi îî

pregăteşte mai bine pentru activitatea profesională. Această metodă de predare se poate realiza într-un departament disciplinar sau interdisciplinar.

Prin raportare la activitatea de cercetare/inovare, interdisciplinaritatea poate fi privită ca o totalitate de instrumente ale mai multor discipline, utilizate cu scopul de a căuta sau a crea noi cunoştinţe. În acest caz, interdisciplinaritatea devine o metodologie aplicată în procesul de cercetare. Astfel, un jurist poate utiliza instrumentele sociologice sau cele psihologice, pentru a explica comportamentul electoratului sau creşterea numărului de infracţiuni comise de minori, sau poate utiliza instrumentele statistice, pentru a raporta modificările legislative la schimbările comportamentale umane etc. Acest punct de vedere asupra interdisciplinarităţii este larg răspândit, fiind susţinut de următoarele argumente: a) o singură disciplină nu poate explica totul şi b) mai multe metode nu sunt specifice unei singure discipline, fiind utilizate concomitent de specialişti din diverse arii ştiinţifice. Această uniune de concepte şi metode disciplinare ar putea conduce, în cele din urmă, la crearea de noi sub-discipline, situaţii similare apariţiei antropologiei economice, socio-economiei, bio-statisticii, sociologiei politice, chimiei fizice etc.

În consecinţă, cercetarea realizată pe axa **M-I-T** – ului (de la disciplinaritate spre ***Multi-*** , ***Inter-*** şi ***Trans-*** disciplinaritate) este cea care se impune ca abordare disctinctă, diferită şi mai eficientă decât cea disciplinară, cea interdisciplinară – mai facilă decât cea transdisciplinară şi mai utilă şi eficace decât cea multidisciplinară.

Dacă am pune specialiştilor din domeniu întrebarea „Este, oare, posibilă şi necesară interdisciplinaritatea în drept?”, intuim că răspunsurile vor fi distincte: unul pesimist, altul optimist, sau chiar agnosticist. Poziţia pesimistă ar putea invoca inutilitatea interdisciplinarităţii, pentru că abordarea disciplinară ar fi opţiunea ideală pentru cunoaşterea şi practicarea dreptului; opţiunea optimistă ar putea susține că nu este doar posibilă, dar şi imperios necesară; iar atitudinea agnosticilor, care îşi doresc mai puţin asumarea unor obligaţii şi responsabilităţi, s-ar exterioriza în afirmația: şi da, şi nu. Agnosticismul este atitudinea acelora care preferă să nu se pronunţe asupra problemelor care nu intră în câmpul datelor experienţei.

Care ar fi argumentele invocate în favoarea sau defavoarea fiecăreia dintre aceste opţiuni? Spre exemplu, J. B. Balkin[723] susţine că, până în prezent, perspectiva interdisciplinară asupra dreptului a suferit eşec dintr-un motiv foarte simplu: studiul dreptului face parte dintr-o practică profesională, reprezentând un set de competenţe transmise de unii (specialişti formaţi) altora (specialişti în devenire). Prima categorie, specialiştii formaţi, aderă la nişte canoane clasice ale procesului de predare-învăţare şi, chiar dacă cunosc noi practici, metode, teorii din afara

[723] BALKIN, J. B. *Op. cit.*

domeniului, ei continuă să-i înveţe pe discipolii aceleaşi lucruri tradiţionale, pe care consideră că trebuie să le cunoască/posede aceştia, folosind aceleaşi metode de bază, utilizate încă de dascălii lor. Acelaşi autor va opina că posibilitatea interdisciplinarităţii în drept depinde şi de înţelegerea dreptului în calitate de domeniu hermeneutic, dar şi de o practică profesională, de fiecăre individ în parte. Pentru a explica acest lucru, este necesar să revenim la termenii *multi-*, *inter-* şi *transdisciplinaritate*.

Multidisciplinaritatea în drept este aplicabilă nu doar din punct de vedere al practicii juridice, ci şi din punct de vedere al cunoașterii și cercetării ştiinţifice. Dat fiind faptul că dreptul este un artefact social, orice problemă de natură juridică va impune depăşirea graniţelor disciplinare, luarea în considerare şi analiza factorilor sociali, politici şi economici, umani, geopolitici etc. Spre exemplu, aceasta este o reflecţie (în sens de imagine) conştientă sau inconştientă asupra activităţii instanţelor: o hotărâre judecătorească care analizează/examinează/soluţionează o cauză, numai urmărind cu stricteţe respectarea legislaţiei, a normelor şi procedurilor juridice, este practic ireală. Acesta este unul dintre motivele pentru care dreptul în sine este doar o disciplină axiomatică sau logic imposibilă.

În prezent, probabil, ar fi ridicol să nu aceptăm faptul că validitatea dreptului este în interdependenţă cu contextul social-politic şi economic concret. Astfel, prezenţa informaţiilor, cunoştinţelor din aceste domenii în drept este o normalitate, ce nu poate fi catalogată ca cercetare interdisciplinară. Th.Kuhn[724] opinează că „ştiinţa normală este o cercetare ce se bazează pe una sau mai multe realizări științifice ale trecutului, realizări ce sunt recunoscute de o anumită comunitate științifică, pentru un timp, drept fundament al practicii". Ideea de *ştiinţă normală* implică şi o anumită stabilitate a normelor, de aceea ştiinţa normală în drept va include, de asemenea, informaţii din exteriorul arealului său disciplinar. Din nou, acest lucru reflectă starea de normalitate şi nu constituie o cercetare interdisciplinară. În acest caz, mai degrabă am spune că este vorba despre multidisciplinaritate.

Cu referire la transdisciplinaritate, unii autori (spre exemplu, J. Kroeze[725]) consideră că utilizarea formulei *cercetare transdisciplinară* este greşită, şi aceasta pentru că, odată ce cercetarea interdisciplinară a devenit de succes, aceasta are drept rezultat crearea unor domenii noi, care vor întruni caracteristicile unei discipline particulare – cu propria metodologie, ipoteze, areal problematic, metode etc. Ba mai mult ca atât, unii dintre cei care împărtășesc această opinie, consideră că istoria dreptului şi filosofia dreptului sunt domenii prin excelenţă inter- şi

[724] KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9. p.72.
[725] KROEZE, J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. In: Potchefstroom Electronic Law Journal. Vol. 16. 2013, nr. 3. [citat 19.07.2014]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2334070.

transdisciplinare, pentru că în ambele cazuri vom avea la origini, în calitate de fondatori, specialişti cu pregătire dublă (istorie şi drept, filosofie şi drept). Fundamentate de cercetatori care au fost experti în drept şi în cercetarea istorică sau în drept şi filosofie, noile discipline, bazate pe metodologia interdisciplinară, nu mai necesită ca practicienii să fie experţi în ambele discipline.

Dacă prin intermediul acestor exemple, interdisciplinaritatea este posibilă în drept, totuşi din punct de vedere juridic, datorită naturii dreptului, ea pare a fi imposibilă. Cercetătorul dreptului, în cele mai multe cazuri, este şi profesor de drept, adică cel care învaţă un viitor jurist (indiferent de domeniul pe care-l va profesa) să gândească (ca avocatul, ca judecătorul, ca procurorul). Astfel, se prezumă cultivarea unui anume fel de raţionalitate, gândire, limbaj, precum şi a unui comportament comunicațional corespunzător rolului asumat. Din aceste considerente, vom opina că direcţia în care trebuie valorificată prioritar cercetarea interdisciplinară este cea a educaţiei juridice, prin conştientizarea faptului că învăţarea de azi presupune implementarea practică în ziua de mâine. Altfel, în formula tradițională, disciplinară, cercetătorii dreptului/cadrele universitare nu au nici motivaţia, nici dorinţa şi nici nevoia de a se schimba.

Concluzia deci este că interdisciplinaritatea rămâne a fi un deziderat în cercetarea juridică, din cauza pregătirii profesionale insuficiente/disciplinare, dar şi invers, perspectiva practicianului care vrea să facă cercetare, dar nu are suficiente instrumente teoretico-metodologice utile cercetării. După cum spune J. B. Balkin, în *Interdisciplinarity as Colonization*[726], ideea nu este că educaţia juridică nu reuşeşte să-i înveţe pe jurişti cum să se angajeze în cercetarea empirică, ci că îi învaţă cum să nu gândească empiric. Chiar dacă cercetarea disciplinară este fărâmiţată pe probleme foarte înguste, totuși nu este nevoie nici de a fi complicată în mod inutil, cercetarea multidisciplinară este suficient de bine valorificată şi aplicată datorită naturii sociale a dreptului, iar cea inter- şi transdisciplinară, de cele mai multe ori, este evitată, din cauza că cercetătorii, practic, lipsesc.

Problemele societăţii umane nu ţin cu stricteţe de un singur domeniu. În cele mai multe cazuri, sunt de natură complexă şi pot fi studiate şi rezolvate printr-o cooperare dintre mai multe domenii. În acest context, abordarea interdisciplinară prezintă, cel puţin, două avantaje: un grad ridicat de comprehensiune a problemelor şi un grad mai ridicat de conştientizare a eficienţei proprii, ceea ce ar însemna avantaje interne (regândirea propriilor tipare epistemice, în vederea creşterii eficienţei practice) şi externe (creşterea utilităţii proprii pentru domenii exteriore şi a deschiderii pentru cooperare, în vederea soluţionării problemelor sociale).

[726] BALKIN, J. B. *Op. cit.*

O situaţie complexă solicită de la cercetători să fie capabili să vadă „imaginea de ansamblu", pentru a lua în considerare toţi factorii care au determinat apariţia unei probleme, precum şi contextul în care a apărut. Fiecare disciplină poate contribui la înţelegerea acestei complexităţi. În acest sens, A. Dobre este convins că „o sursă importantă de înnoire problematică şi de soluţii inedite în ştiinţă este interdisciplinaritatea"[727], care, prin raportare la euristică şi creativitate, ar avea o latură pozitivă şi una negativă – de critică a ştiinţei şi de arbitraj în disputele dintre cercetători.

Interdisciplinaritatea oferă în cele din urmă:

- *complementaritate*: întrucât nu există o singură disciplină care poate explica totul, mai multe perspective disciplinare redau mai multe detalii;
- *creativitate*: interacţiunea dintre perspectivele disciplinare care contestă opiniile membrilor echipei şi îi impun să vină cu mai multe explicaţii originale şi inovaţii metodologice;
- *coerență*: datorită sintezelor operate și interdependențelor, se creează nu doar punți de legătură, dar și coerență logică interioară, ce duce la suplețea generalizărilor și simplitatea înțelegerii;
- *perspectivă*: în condițiile în care granițele disciplinare, prin închistare, rigiditate, rezistență, sunt incapabile de a depăși propriile tipare, de a parcurge domenii învecinate, de a prelua atitudini autocritice pentru a se autodepăși, acceptarea unei metodologii noi ar soluționa problemele vizate.

În concordanță cu părerile care susţin posibilitatea reconstrucţiei logico-epistemologice a dreptului din interiorul său, considerăm că fiecare disciplină ştiinţifică utilizează, în temeiul particularităților sale disciplinare, procedee de raţionalizare şi cercetare, corespunzătoare obiectivelor pe care le are de realizat. Astfel, în condițiile în care teoria dreptului, similar altor materii teoretice, trebuie să răspundă realităților unei societăți în tranziție, cu tendințe de integrare europeană și dominată de globalizare, se impune o paradigmă nouă, distinctă de abordarea tradițională. Totodată, schimbările survenite în tiparele teoriei solicită revizuirea şi perfecţionarea metodelor înaintate, pentru a fi utilizate în soluționarea problemelor ce apar și care, chiar dacă seamănă cu cele de ieri, necesită o altă viziune, o altă abordare. Cu atât mai mult este important a reveni la o reconstrucție din perspectiva metodologiei interdisciplinare a teoriei dreptului, cu cât realitatea de astăzi este mai dinamică, diferită, distinctă comparativ cu cea de ieri. Dinamica și rapiditatea proceselor ce se perindă în cadrul social actual stabilesc formularea de noi obiective, pe care și le asumă știința actuală, în general, și cea a dreptului, în particular.

[727] DOBRE, A. *Op. cit.,* p.134.

În condițiile unei societăți dominate de globalizare, orice știință aspiră spre globalitate, spre cunoaştere prin ajungerea la concept, prin subsumarea fenomenelor particulare şi regăsirea lor în categorii de maximă generalitate – instrumente de gândire cu vocaţie de expansiune. În acest context, teoria generală a dreptului ocupă o poziţie specială în sistemul ştiinţelor juridice, deoarece și-a asumat dificila sarcină de a elabora instrumente esenţiale prin care dreptul, în ansamblul său, este gândit, ulterior aplicat, dând dovadă de eficiență. În intenția de a accentua specificul teoriei dreptului, prof. univ. dr. N. Popa, în *Consideraţii privind sistemul ştiinţelor juridice şi rolul teoriei generale a dreptului,* afirmă: „Legile generale ale societăţii au anumite trăsături care le deosebesc de legile naturii, în primul rând, prin aceea că legile dezvoltării sociale se manifestă în însăşi activitatea oamenilor dotaţi cu conştiinţă şi raţiune. Prin tradiţie, prin conţinutul obiectului său, ştiinţa dreptului aparţine ştiinţelor despre societate”[728]. Procedeele de lucru care se utilizează în drept poartă amprenta domeniilor cărora se adresează, deşi obiectul oricărei cercetări juridice constă în stabilirea dreptăţii într-un caz concret. În aşa mod, se relevă ideea unui obiect care se cere cunoscut nu atât ca obiect în sine, cât printr-un subiect anume.

Revizuirea statutului epistemic al teoriei dreptului, necesitatea reconstrucției dreptului, a abordării paradigmatice a acesteea este determinată de:

- obligația teoriei generale a dreptului de a răspunde noilor realități sociale aflate într-o permanență schimbare, încercând să se depășească pe sine însuși, pentru a identifica noi mecanisme și instrumente de acțiune;
- procesul de căutare, autoidentificare și autoafirmare, în care se află teoria geneală a dreptului în ultimii ani;
- atitudinea nihilistă față de drept, în general, și față de norme, valori, principii, în particular;
- starea de incertitudine a teoria geneală a dreptului, determinată de marginalizarea acesteia, în raport cu celelalte materii juridice;
- aprofundarea rupturii dintre necesitățile practicii formării profesionale (facultate) și asigurarea teoretico-juridică cu studii relevante, fundamentale și profunde;
- modelele tradiționale, segmentate, depășite, care nu răspund necesităților practicii sociale actuale complexe, care solicită abordarea de ansamblu, integrată și generalizantă.

Astfel, așa cum menționează J. Barker[729], *pentru a reuși să dai formă viitorului, trebuie să fii pregătit și, totodată, să fii capabil să-ți schimbi paradigmele.* Exact aceasta credem că este necesar de realizat în cazul teoriei dreptului, pentru că paradigma, în calitate de construcție

[728] POPA, N. *Consideraţii privind sistemul ştiinţelor juridice şi rolul teorie generale a dreptului*. [citat 14.06.2018]. Disponibil: http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf.
[729] BARKER, J. *Paradigms: The Business of Discovering the Future*. [12.04. 2015]. Disponibil: http://www.formavision.com/dlgs/dlgsenglish/thebusinessofparadigms.pdf.

rațională, oferă unei comunități științifice sau unei societăți un fundament pentru crearea unei identități și pentru soluționarea problemelor și a sarcinilor asumate. Th. Kuhn[730], în *Structura revoluțiilor științifice*, afirmă că pentru o știință ajunsă la maturitate, importantă este nu teoria științifică, ci ceva mai complex, paradigma științifică. Același autor argumentează că cercetarea științifică în disciplinele care au ajuns în acest stadiu nu este condusă prioritar de teorii și reguli metodologice generale, ci de experiențe împărtășite în comun, încastrate în paradigme. Deci paradigma contribuie la dezvoltarea științei normale, adică o perioadă de creștere cumulativă a științei.

Dintr-o atare perspectivă pot fi valorificate noile direcții în care ar putea acționa teoria dreptului, nu doar în beneficiul cunoașterii dreptului, dar și al practicii juridice. Potențialul teoriei dreptului trebuie orientat spre valorificarea și completarea, dezvoltarea statutului său epistemic actual, a cadrului său științific cu: a) aprofundarea calității teoriei dreptului de complex științific și fundament teoretic; b) valorificarea teoriei generale a dreptului în direcția aprofundării dimensiunii teoretico-științifice (cunoașterea juridică științifică) și metodologice; c) conștientizarea rolului major al teoriei în valorificarea dreptului din perspectivă axiologică; d) dezvoltarea teoriei dreptului în calitate de metodologie interdisciplinară a științelor juridice; e) menținerea relației active de interdependență dintre juridic și extrajuridic, dintre teorie și practică și invers, relație valorificată din mai multe perspective (a legiferării, a funcționalității și a aplicabilității dreptului, precum și în direcția identificării mecanismelor de realizare a dreptului, a substanței morale a dreptului etc.).

Calitatea de complex științific și fundament teoretic se îndreptățește prin faptul că teoria dreptului se află într-un proces de autodefinire și căutare a unor mijloace, instrumente suplimentare, dar și prin faptul că a reușit să-şi soluţioneze una dintre cele mai importante probleme interne: să unească într-un tot întreg toate cunoştinţele despre obiectul său de studiu, obținând integrarea perspectivei sistemice, care se manifestă şi în procesul de cunoaştere a realităţii juridico-statale. Concomitent, teoria dreptului alimentează științele juridice ramurale cu cadrul teoretico-conceptual și oferă informațiile necesare despre persoană, stat și drept, în calitate de fenomen social, altor științe, din afara juridicității, impunând o stare permanentă de alertă, căutare, și ajustare la realitatea socială dinamică. Teoria dreptului își asumă oferirea unor răspunsuri plauzibile, exhaustive la întrebări legate de originile, esenţa şi importanţa socială a dreptului, își menține statutul de instrument conceptual, generând noțiuni noi și redefinindu-le pe cele vechi, prin prisma noilor realități.

[730] KUHN, Th. *Op. cit*.

Astfel, teoria are o dublă ipostază, una este specifică științei particulare, alta este marcată de generalitate și globalitate. Prin deschiderea sa față de celelalte științe, teoria dreptului oferă rezultatele propriilor sale cercetări, date ştiinţifice, inovaţiile sale metodologice ș.a., ceea ce ajută celorlalte științe ca să utilizeze perspective teoretico-metodologice unice. Nu mai puțin important este și faptul că specificitatea, complexitatea şi identitatea fenomenului juridic se relevă în cadrul a două planuri de cunoaştere: 1) ca expresii particulare ale normativităţii sociale; 2) ca interacţiune cu celelalte zone ale cunoaşterii sociale. În acest caz, este vorba despre apariţia unor domenii specializate ale cunoaşterii ştiinţifice, ceea ce anunță profilarea unei noi dimensiuni – dimensiunea epistemologică. Astfel, o altă direcție pe care ar putea s-o aprofundeze teoria dreptului ar fi cunoașterea științifică juridică. Conform opiniei prof. I. Craiovan[731], epistemologia dreptului valorifică teme majore ale epistemologiei generale în arealul său problematic, dar și pune în vizor probleme particulare, proprii dreptului. Ceea ce rămâne să facă este să se impună cu mai multă autoritate și cu încredere în posibilitățile pe care le posedă.

Din perspectivă epistemologică se pot oferi multiple sugestii metodologice pentru evitarea unor „capcane” sau abordări sterile în cercetarea și cunoaşterea aprofundată a fenomenului juridic, dar și în evitarea erorilor în aplicarea dreptului, identificarea perspectivelor deschise de metodoloigia interdisciplinară pentru eficientizarea realizării dreptului. Or, așa cum indică Th. Kuhn[732], cercetarea științifică este, înainte de toate, o practică cu caracter instrumental și, ca orice practică, ea se învață.

Prin calitatea de teorie generală a cunoașterii juridice, teoria dreptului tratează fenomenul juridic la un nivel de maximă generalitate, deosebindu-se de abordările juridice ramurale, dimensiune pentru care a fost dezaprobată, dar, în același timp, dimensiune indispensabilă în condițiile societății bazate pe cunoaștere, în care dreptul este parte. Similar celorlalte ştiinţe fundamentale, teoria dreptului fixează noţiunile de maximă generalitate din propriul său domeniu, ele reprezintă repere epistemice ale sistemului ştiinţelor juridice particulare[733]. Astfel, prin valorificarea cunoașterii științifice juridice, teoria dreptului se constituie și se regăsește sub forma epistemologiei juridice, care relevă faptul că ştiinţa dreptului îşi propune să expună tematic şi să analizeze logic dreptul, obiectul său constituindu-se din ansamblul regulilor juridice (legi, reglementări, stipulări, norme) ale comportamentelor umane într-o comunitate social-statală[734]. Abordările logice şi epistemologice ale ştiinţei dreptului remarcă distincția dintre

[731] CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.
[732] KUHN, Th. *Op. cit*.
[733] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p.1-2.
[734] BOTEZ, A. Ştiinţele sociale şi mutaţiile contemporane in epistemologie. În: *Epistemologia ştiinţelor sociale*. Bucureşti: Politica, 1981. 335 p. p.94.

ideile juridice normative şi cele factuale. Ideile normative se exprimă în propoziţii imperative, ca idei de prescripţie, interdicţie, permisiune etc.

Încercarea de a examina prin ea însăşi activitatea de cunoaştere a dreptului poate să dea, mai întâi de toate, mijloacele de progres ale ştiinţei dreptului, să amelioreze cunoaşterea acestui fenomen. Cercetările epistemologice demonstrează că în domeniul dreptului există două categorii de specialişti: juristul practician şi teoreticianul dreptului, care se adresează diferitor clase de propoziţii specifice dreptului. Pentru practician, sistemul juridic poate fi o autoritate morală sau o putere de care trebuie să se ţină seama. Savantul se ocupă de relaţia dintre propoziţiile externe şi cele interne, el face interpretări ale acestora.

Ținând cont de această diferență de abordare, problematica epistemologiei juridice este una în care se întâlnește natura, esența și expresia dreptului. Dintr-o perspectivă a competetivității și a tendințelor de implementare a tehnologiilor și inovațiilor, teoria dreptului se inspiră din științe din exterior şi abordează pe teren juridic o serie de teme de epistemologie generală, precum: formele şi metodele cunoaşterii ştiinţifice, problema ştiinţifică, adevărul, convergenţa metodelor şi a perspectivelor disciplinare în metaştiinţa actuală, raţionalitatea ştiinţei, logica şi metodologia descoperirii ştiinţifice, corelaţii epistemologice dintre ştiinţa fundamentală – ştiinţa aplicată, istoricitatea ştiinţei, contextul social şi ştiinţa, valorile sociale în relaţie cu criteriile interne de evaluare în dezvoltarea ştiinţei ş.a.[735]. În acelaşi timp, luând în considerare particularitățile cercetării disciplinare și ramurale, flucruațiile dintre granițele disciplinelor, dimensiunile interdependențeor și factorilor de configurare a dreptului, precum și practica juridică, epistemologia dreptului asimilează și include un şir de probleme particulare, pe care încearcă să le pună într-o perspectivă unică, acceptabilă, cel puțin conceptual, atât de teoreticieni, cât și de practicienii dreptului. Printre acestea se includ și cele care pot fi definite și explicate, cu pretenția de exhaustivitate, doar în condițiile adoptării unui arsenal metodologic interdisciplinar. În această ordine de idei, pot fi menționate subiecte, precum: a) relaţia socialitate – juridicitate; b) relaţia cunoaştere comună – cunoaştere ştiinţifică, fiind cunoscut faptul că cunoaşterea juridică comună este prezumată ca fiind ştiinţifică; c) standardele pentru aprecierea gradului de ştiinţificitate în cadrul cunoaşterii juridice, în care se operează cu opinii, puncte de vedere, teorii juridice, concepţii doctrinare etc.; d) configuraţiile cunoaşterii juridice, relaţiile dintre *regimul juridic, instituţia juridică, ordinea juridică, ramura de drept, subramura de drept*; e) specificitatea cunoaşterii juridice în cazul diferitor agenţi sociali; f) relaţiile dintre cunoaşterea juridică ştiinţifică şi puterea socială, în condiţiile în care dreptul este şi o expresie

[735]PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie.* Iaşi: Polirom, 1998, 304 p. ISBN 973-683-113-2; DOBRE, A. *Op.cit*.

normativă a puterii de stat; g) statutul epistemologic al unor entităţi, precum *lacuna*, *prezumţia*, *ficţiunea* etc.[736].

Mai menționăm că cunoaşterea juridică, prin specificul său, implică o serie de cerinţe cu profil material-faptic şi psihologic. Ea este orientată spre asigurarea ordinii sociale. Pentru a da expresie cognitivă imperativului juridic, sunt prezente elementele procesului de cunoaştere – subiectul şi obiectul cunoaşterii, unite prin relaţii de interdependenţă, prin care subiectul se integrează în social (sau discernem anumite propoziţii de ordin normativ). Astfel, alături de universul teoretic, există şi cel practic, între ele nu trebuie să existe discrepanțe ori rivalități. Spre exemplu, dacă reflectăm asupra modului în care se realizează, ca forme particulare de cunoaștere în practică, morala și dreptul, vom recunoaște că în ambele cazuri avem acte ale raţiunii, care nu se mai manifestă ca determinate în spaţiu şi timp, ci ca libere. Cunoaşterea juridică constituie, astfel, o realitate care, în toată complexitatea ei, este paralelă cu realităţile sociale şi suprapusă lor, dar ea nu se poate, niciodată, produce separat, ci se aplică întotdeauna acestor realităţi. Ea foloseşte cunoştinţele morale în mod imediat, iar pe cele sociale – în mod mediat. Dreptul, printr-o apropiere a moralului şi a socialului, preface aceste cunoştinţe în ceva pur juridic.

Poate, unul dintre cele mai mari beneficii ale valorificării dimensiunii interdisciplinare a metodologiei teoriei dreptului în această direcție ar fi crearea unei platforme de comunicare dintre domenii, a unei platforme de cunoștințe teoretice acumulate, sistematizate, generalizate, pentru o ulterioară implementare în condițiile inițierii unor proiecte de cercetare particulară, în determinarea priorităților în știința, practica de cercetare științifică și cea de implementare, dar și în educația juridică. Prin calitatea de teorie generală a cunoașterii științifice juridice, teoria dreptului răspunde necesităților sistemului educațional actual, racordat la cerințele, standardele procesului de la Bologna, care apropie/unește învățarea de cercetare. Astfel, cunoștințele oferite de teoria dreptului devin utile nu doar în elaborarea tezelor de licență și masterat, dar și pentru însușirea unor abilități necesare pentru a accede la studii de doctorat și în acumularea de cunoștințe necesare activității practice.

Pentru sistemul său de referință, caracterizat de diversitate și complexitate, teoria dreptului își asumă calitatea de fundament al complexului științific juridic și de decelare a multiplelor semnificații ale acestuia, pornind de la realitățile aflate în schimbare. Obiectul ştiinţei dreptului constă într-un anumit sistem, pe care juristul caută, în primul rând, să-l definească. În încercările de a defini dreptul, savanţii (J. Austin, H. Kelsen, A. Ross ş.a.) au ajuns la conflictul între aspiraţiile la exactitate extremă şi nevoile practice, cărora ştiinţa dreptului le este

[736] CRAIOVAN, I. *Op. cit.*, p.118.

subordonată. S-a constatat că este foarte greu de a formula concepte general-valabile în această disciplina, dar este nevoie de o viziune clară, convergentă, general acceptată[737]. Încercând o sistematizare asupra înțelesurilor dreptului, I. Craiovan[738] generalizează definițiile existente, pentru ca să menţioneze că cele mai importante şi principale sensuri ale termenului *drept* sunt:

- totalitate a normelor juridice, destinate să reglementeze conduita subiectelor umane, a căror respectare poate fi asigurată la nevoie de o forţă de constrângere socialmente recunoscută, în acest sens se spune că dreptul este obiectiv;
- ansamblu al normelor în vigoare într-un stat, a căror respectare poate fi asigurată la nevoie de forţa de constrângere a statului – dreptul pozitiv;
- ansamblu al prerogativelor unui subiect de drept de a pretinde o conduită, reglementată de dreptul obiectiv, în scopul valorificării sau apărării unui anumit interes legal protejat, în cadrul unui raport juridic concret – dreptul subiectiv;
- totalitatea normelor juridice dintr-un drept pozitiv, care reglementează conduite umane într-un anumit domeniu de relaţii sociale – drept material;
- ansamblu al normelor juridice, prin care este reglementată procedura de aplicare a dreptului material dintr-un drept pozitiv, astfel încât să valorifice drepturile şi obligaţiile participanţilor la raporturile juridice prevăzute în normele dreptului material – drept procedural;
- ansamblu al regulilor menite de a păstra echilibrul în mediul social concret de convieţuire – arta dreptului[739].

Conștientizând importanța acestui exercițiu și efort intelectual de deducere a sensului, teoria dreptului își îndreptățește statutul de instrument conceptual ce contribuie la aplicarea practică, iar analiza rolului teoriei dreptului în cunoașterea științifică a dreptului stabilește conexiunea cu practica socială. Astfel, este necesar a se reveni la relația *teorie – practică* dintr-o altă perspectivă, cea a valorilor.

Marea majoritate a autorilor preocupați de studiul cunoaşterii juridice au scos în evidență dimensiunea axiologică a cunoaşterii, care se manifestă în format distinct: una este situația cunoașterii științifice juridice, alta este cunoașterea implicată în procesul de aplicare a dreptului. Dacă în cazul cunoașterii științifice juridice, situația este clară, atunci în cel de-al doilea caz avem o stare de lucruri mai delicată. Și aceasta se datorează faptului că ştiinţele juridice, la fel ca şi alte ştiinţe, produc adevărul ştiinţific propriu. Din acest motiv, teoriile juridice, ca orice teorie ştiinţifică, pot să se refere doar la aspecte ale sistemului real, pe care îl schematizează, realizând

[737] **CIOBANU, R**. Valențe interdisciplinare ale filosofiei în contextul științelor sociale. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice.* 2011, nr. 1(155), p.29-37, ISSN 1857-2294.
[738] CRAIOVAN, I. *Op. cit.,* p.109.
[739] MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept.* București: Lumina Lex, 2002, 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.26.

o reconstrucţie sumară a fenomenului juridic. K. Popper[740] considera ca scopul științei este apropierea de adevăr, iar sarcina metodei empirice este evaluarea teoriilor din punctul de vedere al apropierii lor de adevăr.

Sub acest aspect, în cadrul ştiinţei dreptului, prima necesitate epistemologică este de a releva pluralismul punctelor de vedere şi a le accepta. Din punct de vedere ştiinţific, tranşarea controversei în favoarea sau defavoarea unei teorii este relativă. Cel mai frumos aport al epistemologiei contemporane este că a demonstrat că nu se poate pretinde să se decerneze sau să se reţină un brevet de ştiinţificitate, menționează I. Craiovan[741]. Adevărul ştiinţific juridic, ca adevăr ce apare din cunoaşterea socială, se deosebeşte de adevărul din cadrul ştiinţelor naturii, de exemplu, prin faptul că el este nu doar o explicaţie cognitivă, dar este însoţit de evaluări, de luări de poziţii etc. Adică reprezintă o construcţie argumentativă a ideii de dreptate. Naşterea ştiinţei dreptului, ca de altfel a ştiinţei în genere, în sensul ei actual, este rodul eforturilor conjugate în plan teoretico-methodologic şi în plan normativ-valoric, ceea ce este uşor observabil şi în faptul că până spre mijlocul secolului al XIX-lea, teoria dreptului şi filosofia dreptului nu erau două domenii distincte.

Din perspectivă aplicativă, specific pentru orice domeniu al cunoaşterii juridice este că aceste construcţii sunt abordate de pe poziţiile a cel puţin două persoane, plasate într-un raport juridic determinat. Fenomenul supus cunoaşterii juridice este reprezentat, astfel, de legătura între aceste două sau mai multe persoane, care îşi corelează interesele şi convieţuiesc în grupuri organizate, respectând un anume echilibru al relaţiilor sociale. Cunoaşterea juridică se caracterizează prin socialitate, care este o particularitate inclusă în caracterul cultural al tuturor realităţilor dreptului. Iar subiectul şi obiectul cunoaşterii juridice se unesc într-o singură realitate, cea a omului ca personalitate culturală, care acţionează şi săvârșește anumite fapte. Cunoaşterea juridică parcurge nu numai drumul spre obiect, ci şi de la obiect spre o persoană sau grup de persoane, „ceea ce corespunde cu un mesaj adresat subiectului cunoscător”[742]. Din punct de vedere juridic, a cunoaşte corect înseamnă a identifica semnificaţia faptelor şi caracterele persoanelor care au participat la ele, inclusiv circumstanţele în care s-au aflat şi s-au manifestat.

De exemplu, V.N. Kudreavţev, referindu-se la dimensiunea axiologică a cunoaşterii ştiinţifice în domeniul dreptului, afirmă că aceasta influenţează elementele cele mai profunde ale genezei conduitei licite şi ilicite[743]. Valorile juridice pot să influenţeze totul, inclusiv cele mai îndepărtate verigi ale lanţului cauzal, unde îşi află originea activitatea, trebuinţele, interesele,

[740] POPPER, K. *Filosofia socială și filosofia științei.* Iași: Trei, 2000. 413 p. ISBN 973-9419-47-x.
[741] CRAIOVAN, I. *Op. cit.,* p.121.
[742] DOBRINESCU, I. *Op. cit.,* p.115.
[743] КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Право и поведение.* Москва: Юридическая литература, 1978. 192 с. с.97.

alegerea mijloacelor şi realizarea acţiunii. Cunoaşterea are ca obiectiv aflarea adevărului în acţiunile proprii şi ale altor indivizi. Aceste observaţii permit constatarea că dreptul nu poate fi conceput fără penetrarea în gândirea altei persoane, stabilindu-se o relaţie de comunicare între indivizi. Geneza dreptului a indus în existenţa omului procese complexe de intercomunicare. Dreptul se constituie pe edificiul creat de intercomunicare şi se desăvârșește atunci când intercomunicarea devine argumentativă şi limbajul destul de evoluat[744]. Ştiinţa generală a dreptului, în calitate de ştiinţă fundamentală, îşi deduce reperele logic-metodologice şi axiologice dintr-un câmp al adevărului metaştiinţific. Obiectivele strategice ale dimensiunii axiologice a teoriei dreptului sunt: 1) Valorizarea și menținerea atitudinii pozitive față de drept; 2) Producerea adevărului juridic; 3) Promovarea valorilor juridice și dezrădăcinarea nihilismului juridic din societate; 4) Educarea culturii și conștiinței juridice. În acest caz, cea mai elocventă afirmație este făcută de către I. Craiovan, care menționează că „(…) este de subliniat importanţa menţinerii deschise a tuturor şanselor de combatere argumentată a teoriilor juridice, care, desigur, nu se pot sustrage influenţelor ideologice şi aprecierilor valorice, dar ştiinţa dreptului trebuie să-şi însuşească în mod creator şi specific una din marile lecţii ale epistemologiei recente ce demonstrează că, dacă există o garanţie de ştiinţificitate, ea nu poate veni decât de la existenţa unei comunităţi ştiinţifice, care să funcţioneze ca o colectivitate critică, ca unul din motoarele cunoaşterii domeniului cercetat[745].

Filosofia științei demonstrează că teoria şi metoda și-au făcut apariția concomitent, fiind un tot întreg, existând una prin intermediul celeilalte, fiind obligate să facă față unor cerinţe similare: nu doar rezultatul final, dar şi calea prin care ajungem la acest rezultat trebuie să fie una adevărată. Dacă teoria dezvăluie natura, esenţa şi legităţile fenomenelor şi proceselor juridico-statale, atunci metoda orientează şi indică diverse moduri ale abordării ştiinţifice şi acţiuni de analiză şi înţelegere a acestei naturi, esenţe, legităţi. La baza metodei se află teoria, fără de care metoda rămâne fără obiect, ştiinţa – fără conţinut**.** Evident este că, în realitate, metodologia se manifestă ca o condiție absolut necesară, fără de care ar fi imposibilă cunoașterea esenţei proceselor și fenomenelor statal-juridice complexe şi adesea controversate. Dintr-o perspectivă generală, orice ştiinţă este şi un mijloc, şi o metodă de obţinere şi interpretare a faptelor.

În vederea dezvoltării dimensiunii interdisciplinare a teoriei dreptului în calitate de metodologie a științelor juridice, trebuie luate în calcul următoarele momente: a) identificarea sferei de acțiune a acesteia; b) delimitarea conceptelor cu care se operează; c) delimitarea nivelului de acțiune și realizare a funcțiilor sale, prin calitatea de metodologie ce apropie teoria

[744] HABERMANS, J. *Cunoaştere şi comunicare*. Bucureşti: Politică, 1983. 573 p. p. 496.
[745] CRAIOVAN, I. *Op. cit.,* p.121.

de practica socială (nivel teoretic – în calitate de cunoaștere științifică, nivel practic – dimensiunea aplicativă).

Teoria generală a dreptului nu trebuie abordată ca o totalitate de adevăruri, canoane sau dogme, ci în calitate de sistem, organism viu, aflat în mișcare, dezvoltare. Datorită arsenalului său metodologic, teoria generală a dreptului își realizează menirea sa aplicativă, oferind soluții metodologice practicii juridice și contribuind la utilizarea eficientă şi creativă a cadrului său metodologic de către instituţiile social-juridice. În opinia noastră, **c**onștientizarea importanței dimensiunii metodologice a teoriei dreptului, la moment, se află într-o ușoară creștere, fapt ce se datorează realităților social-politice actuale, aflate într-o permanentă mișcare, pe alocuri dominată de tensiuni sociale, ,,determinate de reforme sociale radicale, crize economice, conflicte interetnice, ineficienţa conducerii în stat, creşterea exponenţială a criminalităţii, creșterea nivelului sărăciei, descreșterea încrederii cetățenilor în instituțiile statale”[746]. Astfel, în atare condiții, se simte o necesitate stringentă și de soluții de natură metodologică, prin care ar fi posibilă depășirea situațiilor de impas. Așadar, teoria dreptului trebuie să purceadă nu doar la revizuirea statutului său științific, dar și la completarea arsenalului său metodologic, fie prin revizuirea instrumentelor și mecanismelor proprii și a modului de utilizare a metodelor tradiționale, fie prin împrumutul de metode de la alte domenii din același areal științific sau chiar din cele din afară, precum și valorificarea oportunităților oferite de societatea bazată pe cunoaștere și dominată de tehnologiile informaționale.

Căutarea mijloacelor și metodelor noi de cercetare și aplicare asigură, pe de o parte, creşterea cunoaşterii teoretice, aprofundarea cunoştinţelor referitoare la legităţile specifice ale obiectului, iar pe de altă parte, permit aplicarea practică mai eficientă, contribuind la realizarea dreptului. În conformitate cu originea sa, metoda îşi are începuturile în acţiuni umane concrete. Activitatea practică, teoretizată în timp de rațiunea umană, s-a cristalizat în începuturile teoriei cunoaşterii ştiinţifice şi ale unei metodologii a dreptului. Astfel, în zilele noastre, realitatea şi actualitatea teoriei statului şi dreptului trebuie să se definească nu doar prin argumente logice proprii sau întâmplătoare, prin corespondenţa cu conjunctura socială externă, dar, mai degrabă, prin gradul de eficiență și contribuție adusă la aplicarea și realizarea dreptului, în general, și a eficienței fiecărei norme de drept, în particular.

Este incontestabil rolul unei metodologii interdisciplinare în cunoașterea și cercetarea cunoașterii științifice, opinie foarte relevată de către I. Craiovan, care nu doar a valorificat conținutul metodologiei juridice, dar a și apropiat teoria dreptului de filosofia dreptului, oferind o

[746] *Ibidem.*

altă perspectivă asupra acestei discipline, una globală. Teoria, beneficiind de un bogat instrumentar metodologic, având la îndemână metode ale cunoaşterii, nu doar reușește să-și îndeplinească sarcinile asumate, dar poate și să ofere un tablou ştiinţific real al obiectului cunoașterii juridice. Orice fenomen deschis (așa cum este și dreptul), orice lege ştiinţifică se dezvoltă într-un principiu de cercetare, într-un mijloc al operaţiilor de gândire, în cunoaştere şi în modul în care va obţine rezultatul scontat. Vom menționa, în acest context, că aria unei abordări interdisciplinare se extinde în continuu, chiar de la începuturi fiind una vastă, astfel că atât legea conservării energiei, principiul separării puterilor, cât și principiul supremaţiei legii, principiul răspunderii etc. constituie fundamentul metodologic al dreptului. În general, opinăm că este cam complicat să exagerezi în privința importanței, relevanței și necesității unei dezvoltări și aprofundări a dimensiunii metodologice pentru teoria și practica juridică**.** Astfel, pornind de la teoria dreptului în calitate de metodologie generală a științelor juridice, ne orientăm nu doar spre valorificarea importanţei metodologiei în cunoaşterea dreptului, dar și spre aplicarea acesteia în cadrul unor domenii particulare (drept comparat, drept penal, civil etc.), precum și spre stabilirea legăturii dintre obiect şi metodă, identificarea principalelor perspective de cercetare a statului şi dreptului, încadrate în realitățile actuale, determinarea reperelor deontologice ale cunoaşterii ştiinţifice, spre sistematizarea metodelor particulare şi speciale în cunoaşterea reașizată de știința dreptului, în care se include fenomenul *stat*, fenomenul *drept* și fenomenul *homo juridicus* etc. Chiar mai mult, obiectul se poate transforma în metodă, mijloc, instrument de soluţionare a problemei ştiinţifice, poate lua forma unor rezultate de cercetare ştiinţifică, sistemul cunoştinţelor cu caracter obiectiv poate să se transforme într-o metodologie a unei discipline ştiinţifice de ramură, iar metodologiile noi pot servi ca puncte de reper pentru o nouă construcţie teoretico-ştiinţifică, cea despre care menționam anterior, referitoare la o nouă paradigmă științifică a dreptului.

Cercetările de natură teoretico-metodologice şi epistemologice ale dreptului direcționează atenția asupra abordării structurilor social-normative ale dreptului din perspectivă instrumentalistă. În opinia lui Habermas, instrumentalismul normativ scoate în evidenţă identitatea structurilor conştiinţei, care, pe de o parte, sunt concretizate în instituţiile dreptului şi moralei, şi care, pe de altă parte, îşi găsesc expresia în judecăţile şi acţiunile morale ale indivizilor: „În condiţiile societăţilor contemporane, dominate de globalizare, mondializare, tehnologie etc., în care toate mecanismele de integrare socială au fost epuizate, dreptul rămâne domeniul care furnizează modalităţi de menţinere a ordinii în societăţile complexe şi centrifuge, care în alte condiţii ar putea să se dezintegreze. Din această perspectivă, dreptul este cel mai puţin valorificat. În calitate de instrument de menţinere a raporturilor sociale, coordonează şi

integrează comportamente sociale”[747]. Habermas menţionează că normele se referă la o teorie a consensului şi nu sunt altceva decât modalităţi de cunoaştere, create cu scopul de a asigura interacţiuni, care urmăresc asigurarea coeziunii grupului social: „Sistemele sociale pot fi concepute ca reţele de acţiuni comunicative (…). Reglementările consensuale (realizate fără violenţă) ale conflictelor de acţiuni, atunci când se destramă consensul de fond al rutinelor cotidiene obişnuite, se îngrijesc de continuarea acţiunii comunicative cu alte mijloace”[748]. Din această perspectivă, considerăm că investigaţia de tip interdisciplinar a dreptului din perspectiva comunicării se dovedeşte a fi un spaţiu nevalorificat şi favorabil atât pentru cercetarea teoretico-metodologică, cât şi pentru cea aplicativă. Ştiinţa dreptului valorifică pe larg relaţiile dintre drept şi societate, indicând, creând categorii juridice ce reflectă realitatea, modelează comportamente sau depăşesc/transcend realităţile sociale. Astfel, avem un proces de comunicare și migrare dinspre societate spre drept şi invers, proces ce scoate în evidenţă relaţia de cauzalitate, existentă între acestea, dar şi procesul de schimb şi îmbogăţire reciprocă, dat fiind valul de migrare a ideilor în spaţiul dintre domenii şi dinamica gândirii juridice, a deschiderii pentru noi realităţi, inclisiv lingvistice. Fluctuațiile, migrația dintr-o arie disciplinară în alta, dinamica realității juridice și sociale impun redefinirea dreptului atât din perspectivă epistemică, cât și pragmatică, fiind necesare aprecieri, interpretări, explicații și soluții.

Specifică pozitivismului juridic, abordarea instrumentalistă, care s-a extins rapid, apropie dimensiunea teoretică de cea empirică, forma de conţinut, semnalând un şir de probleme particulare, specifice celor mai diverse domenii ale dreptului, dar cu încercarea de a le sistematiza, integra și direcționa într-o cheie a eficienței. În particular, în cadrul teoriei dreptului, în calitate de probleme specifice înaintate apar o multitudine de arii deschise cercetării și valorificării: valoarea socială a dreptului, calitatea de instrument de reglementare, funcţiile, formele, metodele, mijloacele, tipurile, mecanismele de acţiune a dreptului, realizarea normelor juridice etc. La fel se întâmplă şi în ştiinţele juridice ramurale, caracterizate de istrumente juridice particulare, printre care se manifestă: normele juridice, instituţiile, drepturile subiective, obligaţiile, interdicţiile, formele de răspundere etc.

Astfel, pe dimensiunea instrumentalismului juridic devine necesară sistematizarea instrumentelor dreptului și revendicarea apartenenței disciplinare a acestora, astfel încât să poată fi aplicate în diverse contexte disciplinare, în activități de cercetare și în practica juridică particulară. Despre instrumentele dreptului din acest unghi al abordării integrate a metodologiei

[747] HABERMANS, J. *Op. cit.,* p.535.
[748] *Ibidem*, p.535.

interdisciplinare, la autorul francez J.L.Bergel[749] atestăm sistematizate și deosebite trei arii de asemenea instrumente, care, într-o formulă a exhaustivității, prezintă trei categorii de instrumente ale dreptului: 1) ***instrumente conceptuale,*** prin care dreptul ia contact cu realitatea și care sunt cu atât mai necesare pentru asigurarea unei ordini raționale, cu cât realitățile societății sunt mai complexe; 2) ***instrumente tehnice***, care determină și permit aplicarea și realizarea dreptului grație unui ansamblu de procedee și mijloace practice, cum ar fi formalismul, publicitatea, ficțiunile, sancțiunile, limbajul juridic etc. sau obținerea unui rezultat determinat; 3) ***instrumente operaționale,*** care permit realizarea dreptului prin diverse mecanisme și proceduri juridice, în care se includ reguli de drept, elemente, mijloace tehnice, acte materiale ori juridice ș.a., oferite de dreptul pozitiv și care sunt numeroase (retroactivitatea, contractul, convențiile, dovada, responsabilitatea, reprezentarea, actiunea în justitie ș.m.a. sunt tehnici juridice, procedee destinate să produca anumite efecte particulare, de care juristii au nevoie pentru a activa pe scena juridică).

Așa cum menționează și autorul francez, citat *supra*, reiterăm marea diversitate a instrumentelor existente și care ar trebui valorificate și utilizate eficient în paractică, pentru ca dreptul să-și îndeplinească funcțiile și să-și realizeze scopul. Dreptul nu poate consista într-o simplă juxtapunere de reguli separate, el este un ansamblu dinamic și complex, o totalitate, o entitate integră, care trebuie cunoscută în formula unui ansamblu coerent, și nu o simplă juxtapunere a diverselor elemente care, din cauza unor contradicții posibile, ar determina caracterul inpracticabil al acestora.

Astfel, orice abordare a dreptului din perspectivă interdisciplinară trebuie să rezulte din asocierea dintre diversele instrumente ale dreptului (conceptuale, tehnice, operaționale) din diferite ramuri ale dreptului, valorificate corespunzător ordinii juridice. Prioritar, toate instrumentele pot fi considerate construcții intelectuale, raționale ale realităților juridice concrete și cadru de acțiune socială. Urmărind instrumentele dreptului, ne convingem că acestea oferă juristului un arsenal bogat de mecanisme de acțiune, care indică o apropiere dinamică a dreptului de acțiuni practice, ceea ce reiterează caracterul nesemnificativ al unei abordări strict teoretice a analizei statice a elementelor constitutive ale sistemului juridic, precum și limitele unei abordări doar din punct de vedere pragmatic. În rezultat, considerăm că, fiind destinate de a produce diferite rezultate, utilizate în diferite contexte, instrumentele dreptului au nevoie de o abordare unitară și polivalentă, care rămâne a fi deschisă asimilării, valorificării și adaptării altor

[749] BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: PUF, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.

instrumente ale dreptului ce ar putea fi create în știința juridică ramurală, în condițiile fluctuațiilor majore la nivel de sisteme de drept național și la nivel global.

Problema majoră rămâne a fi transformarea, trecerea, tranziţia sistemului social, în ansamblu, şi a celui juridic, în particular, la realităţile societăţii globale şi stabilirea rolului acţiunii factorului uman în acest areal tematic. Prin transformarea raporturilor sociale dintr-o societate globală, prin interacţiuni dintre sisteme şi subsisteme sociale, dar şi prin interacţiunea dintre aceste sisteme şi cele aparţinând altor societăţi globale, apar realităţi şi fenomene noi. Procesul de schimbare a raporturilor sociale se realizează prin acţiunea grupurilor şi indivizilor. „Într-o democraţie, cel puţin într-o democraţie care respectă în principiu drepturile individuale, fiecare cetăţean are datoria morală de a se supune tuturor legilor, chiar dacă el ar dori ca unele dintre ele să fie schimbate. El are această datorie faţă de concetăţenii săi, care, spre binele lui, se supun unor legi care le displac”[750]. Or, „dacă o lege, chiar una proastă, nu este aplicată, atunci respectul pentru lege este slăbit, iar societatea, în ansamblul ei, are de suferit”[751]. Iar autorul lucrării *Democratizarea*[752] îşi exprimă convingerea că democratizarea unei societăţi este dependentă de doi factori: apariţia unor societăţi civile piternice şi energice, care lucrează susţinut pentru democratizarea politicii şi pentru responsabilizarea statului, şi existenţa unui stat capabil şi flexibil de a asigura ordinea şi echilibrul social.

R. Aron, încercând identificarea unui regim politic capabil de a asigura echilibrul şi ordinea, capabil de a satisface nevoile umane, conturează câteva idei: „1) Este îndoielnic faptul că putem determina cel mai bun regim, făcând abstracţie de organizarea generală a societăţii; este posibil ca regimul cel mai bun să nu poată fi definit decât pentru un tip anume de organizare socială; 2) Noţiunea *cel mai bun regim* este legată de o concepţie teleologică a naturii umane. Dacă adoptăm o concepţie deterministă a naturii umane, problema pe care ne-o punem este aceea a instituţiilor care sunt cel mai bine adaptate la conduita spontană, obişnuită a oamenilor; 3) Obiectivele regimurilor politice nu sunt univoce şi nu sunt neapărat consensuale. Regimul care asigură cea mai mare marjă de libertate cetăţenilor nu asigură întotdeauna cea mai mare eficacitate a puterii, regimul întemeiat pe consimţământul celor guvernaţi nu lasă întotdeauna deţinătorilor autorităţii o marjă de acţiune suficientă; 4) Şi, în fine, fiecare recunoaşte că la un anumit nivel de concretizare instituţiile sunt, în mod inevitabil, diferite. Problema celui mai bun

[750] DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6. p.168.
[751] *Ibidem*, p.174.
[752] GRUNGEL, J. *Op. cit*.

regim nu se poate pune decât la un nivel înalt de abstractizare; în fiecare societate, instituţiile trebuie să fie adaptate la particularităţile unei constelaţii istorice singulare”[753].

În felul acesta, altfel decât în perimetrul noţiunilor *stat, drept, cetăţean* nu putem să punem semne de întrebare şi să căutăm răspunsuri, mijloace, instrumente etc., care ar putea fi valorificate, fundamentate şi utilizate în condiţiile societăţii contemporane – atât la nivel de relaţii dintre indivizi, dintre aceştia şi societate, cât şi dintre societăţi, state, culturi, religii, zone geografice. După cum a fost la începuturi, nici în prezent societăţile umane „nu pot exista fără un cod al drepturilor şi obligaţiilor”, trecute prin filiera unei abordări ştiinţifice complexe, sau poate antropologice, care va integra „inteligenţa mişcărilor socio-istorice; (…) raţionalitatea strictă şi deopotrivă suplă, propusă de analiza sistemelor şi rigoarea metodologică în stabilirea faptelor”[754].

Totodată, considerăm că, pentru a putea înţelege de ce o parte dintre societăţile care au purces pe calea democratizării nu au reuşit ca să parcurgă cele trei etape consecutive (liberalizare, tranziţia şi consolidarea), oprindu-se undeva la mijloc de cale şi bătând pasul pe loc, este necesară analiza realităţilor sociale, în care au fost derulate procesele de democratizare, şi identificarea factorilor-cheie ce vor contribui la realizarea unei tranziţii treptate, calitative şi responsabile de la o etapă la alta. În acest caz, se apropie, chiar, am zice, se suprapun, ariile filosofiei, teoriei şi metodologiei dreptului. Dacă filosofia dreptului pune accentul pe dimensiunea ontică, epistemică şi axiologică a dreptului, metodologia este axată pe studierea unor principii, metode, tehnici, instrumente din diverse domenii de activitate juridică, luând în calcul diferenţierea şi fragmentarea profundă a cunoaşterii juridice, care solicită cunoaşterea particularităţilor dreptului public, a celui privat şi a dreptului penal, atunci teoria dreptului, prin conceptualizări şi generalizări ale realităţilor juridice, oferă posibilitatea parcurgerii drumului de la teorie la practică, de la concept la aplicare şi realizare, de la singular, particular la general, de la element la sistem. Astfel, se cristalizează necesitatea fundamentării unei metodologii interdisciplinare în analiza structurilor normative ale societăţii, în general, pentru a revizui şi redimensiona relaţia dintre diverse instrumente sociale, orientate spre asigurarea ordinii sociale şi a dreptului, în particular, dintr-o dublă perspectivă: în calitate de instrument de menţinere şi asigurare a ordinii sociale (adică din perspectiva lui Habermas), dar şi ca domeniu cu instrumente particulare, care sunt prezente în interiorul sistemului dreptului, în temeiul cărora urmează revizuirea relaţiei dintre gândire, limbaj, acţiune şi realitate.

---

[753] ARON R. *Democrație și totalitarism*. București: ALL, 2001. 280 p. ISBN 9736843580.
[754] LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.,* pp. 255 și 311.

În general, metodologia dreptului nu prea a reuşit să se cristalizeze într-un domeniu independent în arealul ştiinţelor juridice: ea fie a fost atribuită filosofiei ştiinţei, fie filosofiei dreptului, fie teoriei dreptului etc. În spaţiul ştiinţific autohton, vom întâlni foarte sporadic studii sistematice ce pot fi atribuite domeniului metodologiei dreptului, în marea majoritate a cazurilor fiind considerate lipsite de utilitate. Întrebându-ne de ce o fi aşa, nu am reuşit să identificăm un răspuns clar, o motivaţie acceptabilă a acestei atitudini. Ca atare, arealul ştiinţifico-practic al metodologiei dreptului este destul de vast, cuprinzând atât o metodologie general-ştiinţifică, o metodologie juridică fundamentală şi una aplicativă. Prin cadrul său problematic, metodologia dreptului este un domeniu al activităţii raţionale, orientat spre cercetarea principiilor, metodelor şi sistemului de valori ale conştiinţei juridice, spre scoaterea în evidenţă a specificităţii, naturii procedurilor juridice, de probare, argumentare, influenţare, persuadare etc., dar şi spre valorificarea relaţiilor de colaborare cu alte domenii ale vieţii sociale. Astfel, identificăm o dublă ipostază a metodologiei dreptului: una care urmează să-şi dovedească eficienţa în interiorul ştiinţei dreptului, alta – în exterior, adaptându-se la realităţile sociale, stabilind raporturi cu domenii din exterior, astfel încât să-şi menţină eficienţa şi calitatea de instrument de asigurare a coeziunii, coerenţei şi ordinii sociale.

În acest context, nu vom dezvolta particularităţile metodologiei dreptului în general, ne vom limita doar la menţiunea că pentru metodologia dreptului sunt importante noţiunile de *lege, normă juridică, reglementări juridice, principii juridice* ş.a. şi structurile conceptuale, precum *surse juridice, documente juridice, fapte, practica juridică* şi *tehnica juridică*. Noţiunile, structurile conceptuale menţionate, pe de o parte, indică prezenţa pe teren metodologic a celor două dimensiuni care îşi dispută întâietatea – cea teoretică şi cea practică, pe de altă parte, trimit la necesitatea unor abordări de tip integrativ, care reuşesc să trateze realităţile social-juridice prin prisma relaţionărilor, ceea ce ar însemna valorificarea unei metodologii de tip interdisciplinar. Prin concursul abordării de tip interdisciplinar poate fi elaborat modelul paradigmatic al dreptului, care, pe de o parte, va cuprinde valorificarea realităţilor sociale concrete, deja existente în structurile teoretice; pe de alta, va iniţia valorificarea relaţiilor umane din perspectiva unui spaţiu conceptual unic, şi nu unul fragmentat, segmentat. Astfel, contribuţia majoră a metodologiei interdisciplinare ar fi direcţionarea spre:

- Descoperirea şi soluţionarea contradicţiilor dintre abordarea de tip reflexiv şi cea de tip normativ, aşa cum sunt sesizate la moment;
- Identificarea direcţiile prioritare şi proiectarea cunoaşterii şi cercetării acestora.

Aşadar, o metodologie interdisciplinară în drept ar avea sarcina identificării pieselor absente dintr-un puzzle, contribuind la creşterea productivităţii ştiinţifice în construcţia imaginii

juridice a societăţii, la creşterea gradului de cunoaştere juridică, în care coexistă normativul şi reflexivul. În consecinţă, interdisciplinaritatea trebuie văzută nu doar în calitate de sursă de cunoaştere sau în calitate de un model de abordare, ci, mai degrabă, ca o tehnologie a gândirii juridice, care este abia la început de cale şi valorificare.

Astfel, întrebarea la care încercăm să formulăm răspuns este: Care sunt fundamentele paradigmei interdisciplinare a dreptului şi în ce constă caracterul novativ, important, creator al acestui model?

4.3. Constituirea dimensiunilor paradigmei interdisciplinare a dreptului

Experiența organizării social-statale democratice pentru Republica Moldova, precum și pentru multe alte state din spațiul ex-sovietic este una mai recentă și continua să fie o provocare și un test de maturitate a societății moldovenești, care și-a anunțat ca principal obiectiv modernizarea. Totuşi, prevederile art. 1. (3) din Constituție, după care „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sunt garantate”, dar și multe altele, care se referă la egalitatea (art. 16), protecția cetățenilor (art.18), accesul la justiție (art. 20), prezumția nevinovăției (art.21) ș.m.a.[755], mai rămân a fi iluzorii, dat fiind faptul că cetățenii Republicii Moldova continuă să se confrunte cu un şir de probleme nu doar de ordin economic și social, dar și politic și juridic, din cauza disfuncţionalităţilor instituţionale, a existenței unor abateri de la standardele de democratizare a societății ș.a. Or, „prima strategie democratică a fost aceea de a unifica valorile și comportamentele. Astăzi se impune o cultură a diferențelor, iar problema esențială este de a le armoniza”[756].

Democraţia pentru mulţi dintre noi întruchipează regimul politic care aduce stabilitate, prosperitate statului-naţiune şi împlinire cetăţenilor. De la începuturi, democrația a căutat identificarea instrumentelor sale, pe care, în timp, a reușit să le perfecționeze, și a principiilor după care să se conducă, astfel considerându-se că acestea deja au ajuns la maturitate. În același timp, unele dintre state așa și nu au reușit parcurgerea drumului spre democratizare, nu au reușit valorificarea instrumentelor acesteia și implementarea principiilor, nu au reușit unificarea

[755] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
[756] BOIA, L. *Op. cit.,* p.120.

valorilor cu comportamentele, așa cum indică și J.Grugel[757]. Concomitent, schimbările majore care sunt sesizate la scară mondială necesită perfectarea și reevaluarea modului de abordore a standardelor societățiilor democratice actuale din perspectiva nu doar a utilității, dar și a științificității. Prin paralela dintre democrația din 1900 cu cea din 2000, L. Boia va constata: „Spre 1900, existau valori și, în consecință, și „contravalori". Ar fi poate nedrept să spunem că noul model democratic ignoră valorile. De fapt, există și chiar multe; tocmai aici e problema: valorile s-au multiplicat și fragmentat (…), până și valorile cele mai înrădăcinate trec printr-un proces de destructurare. Ajunge să privim religia (…) și problema sexului, ambele fiind practicate cu conștiința împăcată în felul său. (…) Odată cu religia și sexul, se prăbușesc cei doi mari stâlpi ai moralei de la 1900. Din fragmentele lor, fiecare e liber să construiască propriul lui templu. (…) Până la urmă (…), întreaga societate se descompune și se realcătuiește într-un mozaic de minorități. (…) Nimic nu mai e evident astăzi: fiindcă nu mai sunt norme evidente. (…) Acum se practică mai peste tot, cu variații minime, modelul „TONY Blair", unde dogmatismul a fost înmormântat în beneficiul pragmatismului"[758].

Referindu-se la parcursul practicilor democratice, P. Manent opinează: „De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, această organizare politică ni se pare singura cu adevărat rațională și conform drepturilor omului. Principiul de bază al contemporaneității este reprezentarea. Aproape toate popoarele Europei și Americii, numeroase popoare din Asia trăiesc sub guverne reprezentative. Știm că ea prezintă dificultăți, că uneori sau adesea avem sentimentul că suntem prost reprezentați, dar ea rămâne în ochii noștri nu doar formula politică cea mai satisfăcătoare, ci, ca să spunem așa, singura formulă imaginabilă"[759]. În acest sens, în Comentariul la Constituție[760] se face referință la categoriile de state conform regimurilor politice, relevând particularitățile statelor cu regim democratic, în special accentuându-se raportul dintre stat și cetățean: „statul și puterea sunt puse în slujba cetăţenilor, a omului. Statul și organele sale, ca agenţi ai puterii, se subordonează intereselor individului, situaţie opusă concepţiei statului atotputernic, opresiv, dominator". În vederea acentuării aspectului menționat putem invoca mai multe prevederi constituționale[761], cum ar fi art. 2. (1) „Suveranitatea naţională aparţine poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct şi prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituţie", art. 60 (1) „Parlamentul este organul reprezentativ suprem al

[757] GRUNGEL, J. *Op. cit.*
[758] BOIA, L. *Op. cit.,* pp.119-120 și 130.
[759] MANNENT, P. *Op. cit.,* p 225.
[760] NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Op. cit.,* p.20.
[761] Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

poporului Republicii Moldova şi unica autoritate legislativă a statului", art. 5 (1) „Democraţia în Republica Moldova se exercită în condiţiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura şi cu totalitarismul" etc. Conform accepțiunii contemporane, democrația constituie o formă de organizare și de conducere a societății prin consultarea periodică a cetățenilor, ținându-se seama de voința poporului și de interesele vitale ale statului. Având la bază trei modele istorice din sec. al XVII-lea – al XVIII-lea (englez, american, francez), democrația modernă sa construit având ca centru de greutate respectarea drepturilor omului și ale cetățeanului, dar și statul de drept, considerate a fi realizările esențiale ale civilizaţiei moderne.

Astfel, fiind antipodul voluntarismului şi totalitarismului, democrația și statul de drept sunt o alternativă a dictaturii. Un stat de drept, *de facto*, se formează din totalitatea instituţiilor publice şi trebuie să fie rezultatul unor schimbări fundamentale în natura relaţiilor dintre stat, societate şi personalitate. Este un stat uman, în care drepturile şi libertăţile omului sunt cu adevărat recunoscute şi consolidate legislativ prin eforturile tutoror actorilor sociali (persoana, statul și dreptul).

Din analiza avantajelor și dezavantajelor sistemului democratic, realizată de L. Boia[762], putem identifica numeroase probleme ale societăților contemporane și în spațiul concret al Republicii Moldova. Printre acestea indicăm: a) ***globalizarea***, care este antidemocratică prin însăși esența ei, care „este un tăvălug universal, ce realizează unificarea politică și economică, acționând asupra țărilor și regimurilor; b) ***mondializarea***, ca sistem de dominație aproape complet (economic, putere militară, tehnologie de vârf; c) ***folosirea unei limbi universale*** - engleza; d) ***migrația,*** datorită valurilor de migranți de diferite culturi și religii, se oferă teren dreptului la diferență; e) ***probleme demografice***, care au două surse: una este migrația și alta – egalitatea genurilor în societatea democratică, astfel, femeile având aceleași drepturi, nu mai au singura preocupare de a procrea, dar fac studii, carieră etc., fapt ce duce la scăderea numărului de copii născuți; f) ***sărăcia și insecuritatea*** (economică, politică, juridică, alimentară, fizică etc.).

În consecință, statele naționale reacționează, încercând să-și păstreze autenticitatea culturală, identitatea etc., dar și să se înscrie în circuitul global de care nu poate face abstracție. Asistăm la o stare de dualitate juridică: una – de a fi în trend, adică pe aceeași lungime de undă cu celelalte state, orientându-ne spre practici politico-juridice și sociale din exterior; alta – de a mai păstra ceea ce se mai poate păstra prin conservarea resurselor, patrimoniului, identității naționale etc., orientare spre interiorul sistemului și creșterea eficienței acestuia. Este o reacție similară reacțiilor pe care le au oamenii de știință, în special atunci când se vorbește despre

[762] BOIA, L. *Op. cit.*

specii (de plante, animale), aflate pe cale de dispariție, căutând instrumente juridice de a le mai păstra, a le face ca să supraviețuiască, incluzându-le în Cartea roșie. La nivel statal, sunt elaborate politici, este revizuită legislația, sunt create programe guvernamentale de promovare, păstrare a patrimoniului natural și cultural-spiritual. Astfel, statele trebuie să facă față celor două mari provocări concomitent: una de a fi parte a lumii, alta de a fi ele înseși, de a-și păstra autenticitatea. Mai mult ca atât, statele, zice L. Boia, au probleme interne identificate la toate nivelele: la nivel de individ, statul național fiind pus în dificultate atât de cetățenii săi care dau preferință drepturilor omului, și nu îndatoririlor civile, are loc o „deplasare dinspre corpul social spre corpul individual"; la nivel de comunități locale, regionale, minorități (religioase, sexuale etc. de tot felul), creându-se cadrul legal pentru autonomii, drepturi și libertăți etc.; la nivel statal-instituțional, prin politici de proximitate, se încearcă identificarea șanselor pentru o democrație veritabilă. „Democrația este un principiu politic, social, ideologic"[763], plasat pe vectorul trecut-present-viitor. Dintre acestea, rămâne în actualitate doar prezentul, pentru că oamenii din ce în ce mai puțin sunt interesați de trecut și de public, axându-se pe viața privată și pe provocărie prezentului, dar și pe inconvenientele provocate de suprapunerea sferei private cu cea publică. Dovada acestei preferințe ar putea fi scăderea ratei de participare la scrutine electorale, la adunări populare etc. Astfel, așa cum indică L. Boia[764], „în afara propriilor ei insuficiențe, democrația suferă de un fel de lipsă de ocupație. Tot mai mult, deciziile esențiale sunt luate în altă parte, în afara spațiului democratic". Or, prin analizele elaborate, se pune accent pe necesitatea implementării reformelor nu doar de natură politică, economică sau juridică, care se vor oferi soluții provocărilor și problemelor cu care se confruntă statul, dreptul și cetățeanul, dar și unora de natură sistemică, care și-ar asuma ca prioritate creșterea, formarea cetățeanului în direcția valorilor promovate de modelul democratic. Și asta chiar dacă dăm dreptate afirmației că democrația mai degrabă este un model ideal, decât un sistem efectiv, care, la momentul actual, nu are vreun model alternativ.

De ce? Deoarece, odată ce vorbim despre sistemele democratice contemporane, despre transformările și fluctuațiile la nivel structural și organizational, înțelegem și faptul că există elemente indispensabile, generice, dominante, decisive, ce determină asimetria sistemului social și a dreptului în particular. Or, e necesar poate să schimbăm accentele. Vorbind despre statul de drept, să insistăm pe o relație de reciprocitate dintre stat (cu totalitatea instituțiilor sale, în care activează funcționari, specialiști) și persoană, în calitate de cetățean, membru al societății civile.

[763] *Ibidem*, p.130.
[764] *Ibidem,* p.137.

În art. 23 al Constituției RM[765] se menționează: „(1) Fiecare om are dreptul să i se recunoască personalitatea juridică. (2) Statul asigură dreptul fiecărui om de a-și recunoaște drepturile și îndatoririle. În acest scop statul publică și face accesibile toate legile și alte acte normative”.

Pornind de la această prevedere constituțională, vom preciza că esența relației *stat – persoană/cetățean – drept* se referă nu la autosuficența cadrului legal, pentru a exista și condițiile reale în care acesta își găsește realizare, dar și la perspectiva interesului cetățeanului pentru a contribui la instituirea și menținerea unui sistem social bazat pe respectul față de lege, pe coeziune, apartenență, solidaritate și încredere. Urmărind sondajele de opinie, realizate în ultimii ani, vom sesiza existența unei problematici duble: neîncrederea cetățenilor față de instituțiile statului (justiție, procuratură, poliție, administrație publică locală ș.a.) și lipsa de încredere în ceilalți concetățeni. Vom aduce câteva exemple ce dovedesc această afirmație.

Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova (ASDM), în noiembrie 2018, a realizat sondajul de opinie *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova*[766]. Rezultatele sondajului demonstrează că cetățenii exprimă percepția unei coeziuni slabe, sentimentul de încredere față de semeni este și el foarte redus (73% dintre respondenți consideră că societatea noastră este puțin, foarte puțin sau deloc unită). Totodată, una dintre concluziile formulate de autorii sondajului este că statul și organizațiile societății civile trebuie să se implice mai mult în fortificarea coeziunii și conștiinței de coeziune socială în societatea moldoveană prin formarea unui *cadru de identificare civică*.

Studiul, prezentat de *Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare* și *Fundația Est-Europeană* la 17 aprilie 2019, cu genericul *Indexul Coeziunii Sociale,* arată că în țările în care nivelul de corupție este considerat a fi mare, încrederea în guverne este mică, și invers. Cu referire la rezultatele obținute, directorul de programe al *Fundației Est Europene,* Andrei Brighidin a menționat: „Există o legătură cauzală între nivelul de încredere și nivelul de bunăstare în cadrul unei societăți. Or, cu cât mai multă încredere are populația în autorități, aceasta reflectă faptul că autoritățile răspund mai bine necesităților și problemelor cu care se confruntă comunitățile și asigură o mai bună redistribuire a resurselor care sunt existente într-o comunitate, într-un stat. Sunt necesare eforturi semnificative de promovare a politicilor publice autentice, care vor combate corupția și vor asigura încrederea în instituții” [767]. Expertul *Centrului Parteneriat pentru*

[765] Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
[766] *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova.* Rezultatele sondajului de opinie ASDM. [citat 29.11.2019]. Disponibil: http://www.platzforma.md/arhive/387456.
[767] *Indexul Coeziunii Sociale*. Realizat de Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare și Fundația Est-Europeană. [citat 22.11.2019]. Disponibil: http://progen.md/?pag=n2&tip=noutati&opa=view&id=534&l=.

Dezvoltare, Rodica Ivașcu a precizat că nivelul de încredere în sistemul democratic din Republica Moldova este de aproape 13%, iar în justiție – de 14 la sută: „O societate în care majoritatea membrilor săi nu consideră legitime deciziile autorităților și nu cred în statul de drept este o societate în care majoritatea nu va crede în valoarea respectării legilor (…), o astfel de societate nu va avea încredere în propria capacitate de a schimba lucrurile spre bine prin implicare civică".

În același timp, un alt sondaj de opinie, realizat și publicat de *Institutul Republican Internațional*[768], arată că de cea mai mare încredere din partea cetățenilor Republicii Moldova se bucură biserica și preoții, iar la polul opus se află Parlamentul, Guvernul și Procuratura Generală. Sondajul realizat *la inițiativa Consiliului Superior al Magistraturii de Magenta Consulting*[769] *arată că doar 16% din cetățeni au încredere în justiția moldovenească.* Chiar dacă *autorii cercetării au chestionat separat persoane care au avut de-a face personal cu activitatea instanțelor de judecată și cele care n-au fost niciodată puse într-o asemenea situație, diferența de percepție este minimă, practic inexistentă.* Ca reacție la rezultatele cercetării, Victor Micu (la momentul realizării sondajului, Președinte al Consiliului Superior al Magistraturii) *a opinat:* „Într-un proces oricum rămâne unul nemulțumit, așa să vorbim. Încrederea în sistemul judecătoresc nu depinde exclusiv de judecător, depinde de toți actorii care participă într-un proces. Eu vorbesc de procurori, dacă este un proces penal, și de avocați, mai ales în dosare civile. Să vorbim așa cum este, cultura juridică, cu toate că sunt foarte mulți juriști în Republica Moldova, cultura juridică lasă de dorit și este foarte ușor să manipulezi o persoană, când nu cunoaște domeniul. Dar acceptăm realitatea care este".

Studiul *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante,* realizat de V. Cantarji[770], constată că „nivelul de încredere a populației în justiție în perioada 2001 – 2018 denotă o puternică legătură între percepția populației față de instituțiile centrale ale statului (Parlament, Guvern, Președintele țării) și percepția față de justiție. (…) Măsurările efectuate asupra opiniei publice a cetățenilor RM cu referire la nivelul de încredere în justiție demonstrează cu mici fluctuații periodice tendința permanentă de scădere. Punctele minime în istoria măsurărilor au fost înregistrate pe fundalul perioadei crizelor politice din 2015-2016 și furtului miliardului din sistemul bancar". Autorul studiului consideră că încrederea în

[768] *Încrederea cetățenilor RM în instituții.* (05.02.2019) Sondajul realizat de IRI. [citat 12.04.2020]. Disponibil: https://unimedia.info/ro/news/d34e95af384c58fc/sondaj-iri-biserica-se-bucura-de-cea-mai-mare-incredere-din-partea-cetatenilor.html.

[769] *Rezultatele sondajului privind opinia publică despre sistemul judecătoresc din Moldova.* Realizat de Magenda Consulting. 06.02.2018. [citat 12.10.2019].
Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2018/02/Brosura_finala.compressed.pdf.

[770] CANTARJI, V. *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante.* [citat 03.11.2019]. Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2019/02/2018.12-Increderea-in-justitie.-Evolutii.pdf.

justiție este determinată de un set foarte complex de factori, care pot fi sistematizați într-un mod general în câteva grupuri. Primul rând de factori ține de interdependența încrederii în justiție și încrederea în alte instituții ale statului. Un alt grup de factori ține de fonul mediatic în jurul justiției. Al treilea set de factori se referă la experiența proprie sau a cercului social restrâns al persoanei care vine în contact cu justiția. În rezultat, se consideră că datele cu privire la încrederea joasă continuă a populației față de justiție ar trebui să determine sistemul judecătoresc și alți factori de decizie relevanți să ia măsuri urgente, axate pe sporirea calității și echității actului de justiție. Șirul datelor poate fi continuat, o situație similară fiind în toate domeniile, dar ceea ce putem afirma cu certitudine se referă la necesitatea de a identifica măsuri urgente în vederea redresării situației și la nivelul de cultură juridică, care este consecință a proceselor prin care a trecut statul și dreptul în RM.

Sistemul de drept al RM în procesul de tranziție, prelungit în timp, nu a reușit să se constituie în unul bine definit, autoritar și eficient pe interior, dar nici cu o stabilitate pe exterior. Perioada, de după declararea independenţei RM a fost una destul de complexă şi dificilă atât din punct de vedere politic, economic, cât şi normativ. Sistemul normativ juridic adesea se dovedea a fi ineficient, situaţie determinată, de fapt, în opinia multor autori, de lipsa unei baze economice eficiente ori de acțiuni și presiuni din exterior, însoțite de multiple modificări operate cu regularitate în legislația națională. Pe dimensiunea relațiilor cu comunitatea internațională, în „(...) perspectiva unor contacte multidimensionale benefice cu lumea liberă”[771], RM a continuat să rămână o adevărată *terra incognita*. Termenii ce pot fi atribuiți acestei tranziții prelungite și folosiți pentru a caracteriza evoluția dreptului sunt: *entropie, indeterminare, întâmplare, probabilitate, spontaneitate*. Semnificaţia tuturor acestor noţiuni ne trimite la ideea generală de nesiguranţă, la prezenţa unor influenţe negative asupra rezultatului final al acţiunii dreptului şi incapacitatea acestuia de a realiza acele scopuri majore pe care şi le-a propus odată cu Declaraţia de independenţă. Cu anumite rezerve, am putea face referință la câteva etape parcurse de RM, ce au determinat și influențat politica juridică a statului, care, în mod logic, ar trebui să fie una uniformă, necontradictorie și eficientă.

Cu începutul în Declarația de independență, sistemul de drept a fost în continuu supus revizuirilor, readaptărilor, determinate de schimbări majore prin trecerea de la un regim la altul, eforturile fiind orientate, de pe o poziție, spre adoptarea valorilor democratice în sistemul de drept național, de pe alta, care vine în concordanță cu prima, spre obținerea calității de subiect de drept internațional. Perioada de tranziție a fost însoțită și de un proces de definitivare a

[771] COJOCARU, Gh. *Politica externă a RM.* Chișinău: Civitas, 2000. 208 p. ISBN 9975-936-68-7. p.14.

elementelor structurale ale sistemului dreptului și de perfectare și ajustare a legislației la condițiile sociale noi pentru RM, dar și de o activitate intensă de afirmare pe plan internațional, prin ratificarea diferitor documente internaționale, consolidarea relațiilor cu alte țări, care și-au anunțat sprijinul în edificarea statului de drept, în susținerea proceselor democratice din RM, și aderarea la organizații internaționale (Organizația Națiunilor Unite, Organizația Mondială a Sănătății, Fondul Monetar Internațional, Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare, UNESCO, s-au stabilit relații cu NATO, cu Consiliul Europei etc.). Este important de menționat că, la această etapă, RM a fost recunoscută de majoritatea statelor lumii, în prezent întreținând multiple relații diplomatice cu statele lumii, este semnatară și a ratificat convenții internaționale, a semnat acorduri bilaterale etc. Dacă urmărim dinamica sistemului juridic în această perioadă, vedem că a fost una foarte rapidă, în sensul emiterii unui mare număr de acte normative, dar uneori cantitatea mare nu dovedește și calitate. De pe altă poziție, asupra dinamicii sistemului juridic își lasă amprenta și realitățile sociale mereu în schimbare. În acest context, și prioritățile legislative diferă, unele au fost în anii '90, altele – începând cu anul 2007, perioadă în care tot mai mult se prioritizează problematica drepturilor omului, demnitatea umană, și altele au fost provocările din momentul în care a fost *Parafat acordul de asociere RM – UE*, și absolut distinctă și diferită este situația în care suntem astăzi. Cu toții înțelegem că nu este suficient să avem un sistem de reglementare perfect, dacă aplicarea acestuia este deficitară, dacă cetățenii nu au respectul față de drept sau dacă cei care trebuie să aplice legea o fac preferențial. O altă problemă ține de faptul că, paradoxal, dar justiția a devenit un factor de dezintegrare socială. Această stare este determinată de atitudinea cetățenilor care-și exprimă neîncrederea în instituțiile statului: în justiție, procuratură, poliție etc., de numărul dosarelor pierdute de RM la CEDO, dar și de numărul, aflat mereu în creștere, de infracțiuni comise. În legătură cu acest fapt devin importante nu doar declarațiile de la tribuna Parlamentului ori prevederile și prioritățile înscrise în Politicile de stat, ori formele scrise ale prevederilor legale, dar și punerea în aplicare, realizarea dreptului prin acțiuni concrete, complexe, prin obligații asumate privind soluționarea unui șir de probleme ale societății. Totodată, asistăm la soluții propuse pentru problemele sociale și umane, la decizii ce trezesc controverse și care marchează și canalizează mersul lucrurilor în direcții indezirabile. În acest sens, conform legislației naționale (Constituția RM art.134 (3)), „Constituația este legea supremă a RM, iar Curtea Constituțională – organul care „garantează supremaţia Constituţiei, asigură realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă şi putere judecătorească şi garantează responsabilitatea statului faţă de cetăţean şi a cetăţeanului faţă de stat”. Spre regret, activitatea Curții Constituționale din ultimii ani a determinat scăderea încrederii cetățenilor și în această instituție, și în legea

fundamentală, ceea ce condiționează lipsa de garanție în privința drepturilor și libertăților fundamentale, iar principiului Supremației Constituției riscă să fie unul ce nu a stat la baza activității actorilor implicați în activitatea celor trei puteri. Printre acestea se înscriu Hotărârile CC pentru interpretarea prevederilor articolului 98 alin. (6) în coroborare cu articolele 1, 56, 91, 135 și 140 din Constituție (neîndeplinirea obligațiilor constituționale de către Președinte); Avizul nr. 5 din 10.12.2018 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al Republicii Moldova pentru exercitarea obligației constituționale de promulgare a unor legi; Avizul nr. 1 din 09.06.2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al Republicii Moldova pentru exercitarea obligației constituționale de dizolvare a Parlamentului și de stabilire a datei alegerilor parlamentare anticipate; decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova asupra sesizării nr. 111 din anul 2019 privind controlul constituționalității actelor legislative, adoptate de deputaţii Parlamentului de legislatura a X-a, la 8 iunie 2019 ș.m.a. – toate acestea au determinat nu doar un blocaj juridic ori politic, ci au determinat și creșterea atitudinii negative a cetățenilor față de activitatea instituției și, în particular, față de prevederile art.137 al Constituției RM, prin care „Judecătorii Curţii Constituţionale sunt inamovibili pe durata mandatului, independenţi şi se supun numai Constituţiei”, și de art. 138, care stipulează că „judecătorii Curţii Constituţionale trebuie să aibă o pregătire juridică superioară, o înaltă competenţă profesională”. În aceste condiții, criza dreptului nu poate fi tratată ca un fapt separat, distinct de ceea ce se întâmplă în spațiul în care acesta există, totodată, nu pot fi oferite soluții unilaterale și simpliste, fiind necesară abordarea multidimensională și polivalentă dintr-o perspectivă științifică argumentată.

Sintetizând, afirmăm că dreptul se confruntă cu probleme care sunt ale societății per ansamblu, ca spațiu public, și probleme ale omului, la nivel privat; avem probleme pe care le are întreaga umanitate (securitate, crize, conflicte ș.a.), avem probleme specifice spațiului juridic moldovenesc, legate de organizarea socială și funcționarea instituțională, probleme cu caracter politic, probleme legate de esenţa sistemului juridic, dar, în special, de eficienţa acestuia. Pe fundalul multitudinii problemelor cu care se confruntă societatea, este important a găsi soluţii, pentru ca spațiul public să fie cel dezirabil pentru toţi actorii sociali, să fie unul în care dreptul își realizează funcțiile, iar persoanele obțin încrederea în valorile promovate de statul de drept.

Caracterizându-se printr-un înalt grad de complexitate, sistemul social este cel care în mare măsură este dependent de gradul de eficienţă a dreptului. Atacat din ce în ce mai mult de acuzaţii, critici privind modul în care funcţionează, dreptul încearcă să-şi demonstreze importanţa şi utilitatea prin tendințe de ajustare la necesităţile sociale, și nu doar prin reforme la nivel de instituţii de drept, prin deschidere spre spațiul public, prin reglementări juridice tot mai

multe, dar şi prin conceptualizări prospective în știința juridică națională. Societatea, având pretenții crescânde faţă de sistemul de drept, impune revizuirea fundamentelor acestuia, dar şi stabilirea mecanismului de eficientizare, în special, prin raportare la protecția drepturilor cetăţeanului, ţinând cont de practicile altor țări.

În contextul tendințelor actuale, sesizate la nivel de știință juridică și al multiplelor probleme de natură contradictorie la nivel de practică, se impune ca necesară valorificarea metodologiei interdisciplinare pentru clarificarea câtorva dimensiuni esențiale din perspectiva reconfigurării și reconceptualizării dreptului. În același timp, reiterând prioritățile asumate de Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030" la compartimentul *Cercetare – inovare – educație*, trebuie să avem o viziune clară și extrem de explicită asupra situației de moment, asupra naturii problemelor complexe care necesită pentru rezolvare cunoaștere științifică, în principiu, dar pentru care sunt necesare noi modalități de abordare, precum și dezvoltări teoretice despre procese interconectate mai mult sau mai puțin în sistemul juridic, la diferite nivele (la nivel de persoană, de stat, ori de drept). Aceste procese de interconexiune și reconfigurare în sistemul juridic și generează problema complexă care trebuie rezolvată. Astfel, metodologia interdisciplinară, prin specificul său, trebuie să conceptualizeze interdependențele existente, să le evalueze și să le analizeze astfel, încât să identifice ori să creeze instrumente metodologice nu doar pentru explicitarea naturii interdependențelor, dar și în vederea soluționării eficiente a problemelor majore, cu care se confruntă știința dreptului. În acest sens, așa cum s-a arătat în compartimentul precedent, limitile epistemice în știința juridică sunt determinate de natura complexă a dreptului și de caracterul polivalent al interdependențelor, de aceea și considerăm că o practică de cercetare orientată pe problemă și inovație, folosind un instrumentar metodologic adecvat problemei, cu origine în zone disciplinare diferite contribuie la creșterea eficienței științei juridice actuale. Datorită adaptării și întrunirii unor standarde metodologice și epistemice, știința juridică poate dezvolta direcții noi de cercetare și acțiune necesare pentru atingerea unor obiective de interes public prin proiectarea cercetării științifice în baza modului comun de gândire al oamenilor și pentru rezolvarea problemelor.

În calea parcursă de RM de la independență până în prezent, sistemul de drept a rămas unul în tranziție, cu multiple necunoscute, uneori cu duble, triple standarde, ori dualități înregistrate la nivelul relației *teorie și practică juridică*. În acest sens, A. Marga[772], analizând concepțiile lui Habermas, menționează că acesta, într-o abordare cuprinzătoare, în care „se recunosc trei „resurse" în procesul formării dreptului (economia, administraţia şi comunicarea),

[772] MARGA, A. *Filosofia lui Habermas.* București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.

circumscrie cu succes constituirea comunicativă a normativităţii ce se exprimă în sistemele de drept. Pe fiecare treaptă a constituirii se ajunge la o proporţie a asocierii „facticităţii" contextelor şi a „validităţii" regulilor, până când, la nivelul statului modern, regulile de drept pot reclama o „validitate" ce transcende contextele. Fiind plasat între realităţile în fond „materiale" (situaţia economică, raporturile de putere) ale „facticităţii" şi „validitatea" pe care o pretind, sistemele de drept au mereu o semnificaţie dual: aceste sisteme redau interese ale contextelor, dar pretind valabilitate dincolo de aceste interese, oglindesc interese identificabile, dar pretind legitimitatea. Dualitatea sistemelor de drept s-a răsfrânt, până la urmă, în chiar divergenţa dintre teorii"[773].

Toate acestea demonstrează breșe, lacune la nivel de sistem (care includ nu doar revizuirea normei de drept, dar țin mai mult de activitatea instituțiilor de drept și a reprezentanților acestora), ceea ce și impune reevaluarea și reconceptualizarea modului tradițional, obișnuit de tratare a dreptului, în vederea obținerii, în consecință, a schimbărilor la nivel micro-, macrosocial și global. Acest mecanism ar putea fi constituit pe fundamentul a trei piloni: **ontologic**, care ar răspunde nevoilor existențiale ale persoanei ca individ și ale societății; **epistemic**, care ar oferi claritate și o înțelegere adecvată a modului de funcționare a dreptului angajat în creșterea culturii juridice; și **pragmatic** ori **aplicativ-axiologic,** care ar fi constituit pe mecanisme de eficientizare a dreptului și pe un suport valoric de depășire a nihilismului juridic.

Astfel, pentru metodologia interdisciplinară care vizează caracterul integrat și unitar al dreptului este relevantă abordarea relației dintre cele trei dimensiuni identificate (dimensiunea ontologică a dreptului; cea epistemică și cea aplicativ-axiologică). În această ordine de idei, vom parcurge consecutiv, într-o formulă minimalistă, pe fiecare dintre ele, pentru a dezvălui instrumentele și soluțiile pe care le-ar putea sugera formula metodologiei interdisciplinare, operaționalizată în drept, precum și aspectele relevante pentru incadrarea în identificarea posibilităților de creștere a utilității și eficienței practice a teoriei dreptului, în condițiile adoptării în configurația sa disciplinară a metodologiei interdisciplinare.

Dimensiunea ontologică[774], tradițional axată pe studierea fundamentelor existenței, nivelurile, modurile și formele esențiale de manifestare ale acesteia, încadrată în demersul interdisciplinar, contribuie la valorificarea dreptului din unghiul de vedere al incomensurabilității relației *persoană – stat – drept,* dar în mod special la stabilirea rolului persoanei în această configurație a interdependențelor. Cu atât mai relevantă este această dimensiune, cu cât se pun în evidență relații de determinare și interacțiune, precum determinarea juridicului de social;

[773] MARGA, A. *Condiția comunicativa a dreptului la Habermas.* [citat 07.11.2016]. Disponibil: http://www.punctulcritic.ro/andrei-marga-conditia-comunicativa-a-dreptului-la-abermas.html.
[774] STROE, C. *Compendiu de filosofia dreptului*. București: Editura Lumina Lex, 1999. 239 p. ISBN 973-588-143-8; **CIOBANU, R.** *Filosofia dreptului*. Chișinău: Tipografia Biotehdesign, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.

determinarea multitudinii de ramuri de drept de multitudinea de relații sociale care necesită reglementare; determinarea apariției unor ramuri de drept noi de realități sociale noi; determinarea existenței instituției răspunderii de respectarea normelor de drept; determinarea formelor de răspundere de diversitatea formelor de acțiune etc. În rezultat, prin încadrarea interdependențelor și a conceptului dreptului integru și unitar, dimensiunea ontologică a abordării va conecta dreptul la dimensiunea existențială socioumană, în calitate de realitate indispensabilă organizării societăților în formula statului de drept, astfel încât să ofere claritate asupra realității juridice în ierarhia nivelelor de realitate, să determine relațiile dintre elementele sistemului, în vederea identificării principiilor de creștere a eficienței practice a sistemului. Realitatea juridică vizează raporturile juridice dintre oameni ce alcătuiesc fundamentul ontologic al dreptului și este inalienabilă realității sociale. În opinia autorilor Ceterchi I. și Craiovan I.[775], realitatea juridica este unitatea indisolubilă dintre *planul spiritual* (care include teorii juridice, sentimente juridice, reprezentări juridice, opinii juridice etc.), *planul normativ* (ansamblul normelor juridice constituite în dreptul obiectiv); *planul drepturilor subiective* și al *obligațiunilor juridice,* și *planul faptelor juridice.*

În condițiile de complexitate în care realitatea juridică și cea socială se încadrează, se impun explicații și soluţii care țin de competența factorilor de decizie, a comunităţilor ştiinţifice, dar și de implicarea și gradul de conștientizare (raționalizare) și de responsabilitate socială a oamenilor simpli. În atare condiţii, abordarea critică a prestaţiei umane, a resursei intelectuale, a standardelor educaţionale, într-un final, a raţionalităţii și responsabilităţii acţiunii umane sunt inevitabile, dar şi favorabile pentru identificarea priorităților tematice în cadrul studiului teoretico-științific și aplicativ al dreptului. Or, sub presiunea problemelor, au fost luate la nivel de state decizii fără precedent, criticate de unii, că ar contraveni drepturilor și libertăților umane, apreciate de alții – mai degrabă din egoism personal și mai puțin conștientizând gravitatea situațiilor dificile și simțul responsabilității sociale. După cum totul și orice se pretează la realitățile timpului trăit, așa și realitatea socială și cea juridică devin arii de dezbatere nu doar științifică, care, în anumite circumstanțe probabil, ar trebui să-și demonstreze autoritatea de care a fost lipsită în ultimii ani, dar și politico-juridică.

Făcând referință la opinia lui B. Nicolescu, expusă în *Ce este realitatea,* unde sunt identificate două momente-cheie care, după cum consideră autorul, trebuie să schimbe în profunzime viziunea noastră asupra realităţii: unul se referă la tripla revoluţie din secolul al XX-lea – revoluţia cuantica, revoluţia biologică şi revoluţia informatică; altul este evenimentul din

[775] CETERCHI, I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria generală a dreptului.* Bucureşti: ALL. 1993. 186 p. ISBN 973-571-243-1.

11 septembrie 2001, care a distrus credinţa dominantă a modernităţii că trăim într-o lume raţională, deterministă şi mecanicistă, destinată unui progres nelimitat. „(…) E aproape miraculos că specia umană mai există, (…) „realitatea" este unul din cele mai degradate cuvinte din toate limbile pământului. Noi toţi credem că ştim ce este realitatea, dar, dacă suntem întrebaţi, descoperim că există tot atâtea accepţiuni ale acestui cuvânt, câţi locuitori pe pământ. Prin urmare, nu e surprinzător că atâtea conflicte agită mereu indivizi şi popoare"[776]. La acestea două, am putea, fără ezitare, să adăugăm încă un nivel de realitate – realitatea socială a societății în pandemie, care va rămâne în istorie ca un an ce a dus în neființă generații întregi, văduvind societăți, a impus conștientizarea vulnerabilității umane, dar și a indicat un mecanism de coerciție demografică a speciei umane, care impune responsabilizare, solidaritate, colaborare, cooperare dintre oameni, dintre oameni și state, dintre popoare. Astfel, pe lângă conflictele armate, ambiții și neînțelegeri politice, asistăm la fenomene ce nu sunt în puterea omului a fi controlate, gestionate, redresate. În schimb, a accentuat și mai mult caracterul profund al interacțiunilor în societatea globală și lipsa de raționalitate și responsabilitate socială a autorităților și a cetățenilor. În rezultat, nicio chestiune majoră privind realitatea juridică nu se poate aborda în formule fragmentate, fără a recurge la ideea de sistem și sistematizare, ce sunt specifice ordinii mondiale.

În știința dreptului, termenul *sistem*, constituind nucleul cercetărilor unor doctrinari (cum ar fi Kelsen şi Hart), comportă mai multe înţelesuri. Unii autori tratează sistemul juridic prin raportare la termeni corelativi, alţii tratează acest termen independent. C. Stroe[777] defineşte sistemul juridic printr-o noţiune foarte largă, drept realitate juridică ce conţine dreptul (în dubla ipostază de drept obiectiv şi subiectiv), care este miezul realităţii juridice, dar şi conştiinţa juridică, faptele juridice şi ordinea de drept.

Autorul rus D.A. Kerimov[778], analizând controversele privind aprecierile date sistemului dreptului și remarcând opiniile autorilor polonezi J.Wroblewski şi K.Opalek, care au înaintat ideea unui sistem închis, cea a lui J.Wroblewski, care a calificat sistemul dreptului ca parţial deschis şi parţial închis, a ajuns la concluzia că sistemul dreptului poate fi considerat închis numai în mod cu totul relativ. Dreptul, în calitatea de sistem deschis, are un anumit grad de relativitate, căci, la nivel de ramură, așa cum considerau și autorii preocupați de abordarea sistemică, pot exista norme de închidere a sistemului, cum ar fi, spre exemplu, norma de drept penal ce consacră principiul legalităţii incriminării şi a pedepsei, sau în cazul de instituire a

[776] NICOLESCU, B. *Ce este realitatea?* Iași: Junimea, 2009. 276 p. ISBN 978-973-371-408-8. p.7.
[777] STROE, C. *Op. cit.,* p.78.
[778] КЕРИМОВ, Д.А. *Философские проблемы право*. Москва: Мысль, 1972. 472 с.

controlului de constituţionalitate a legilor, acesta poate fi tratat ca mijloc de închidere a sistemului. Totuși sistemul dreptului are un caracter unitar, ce își găsește expresie, după cum menționează I.Huma[779], în: a) voinţa unică exprimată în norme de către organele abilitate; b) scopul unic al normelor ce constă în realizarea interesului general; c) unitatea spaţiului normativ, căci normele se aplică situaţiilor şi persoanelor ce intră sub incidenţa acelui sistem; d) unitatea modului de realizare a normelor juridice cu intervenţia, la nevoie, a forţei coercitive a statului.

Astfel, conceptul de *sistem* se impune a fi tratat din perspetiva dualității faptelor (facticității) și a efortului de validare la nivel social, pentru a-i fi menținută ori recunoscută legitimitatea. În contextul interdisciplinarității, perspectiva dual asupra sistemului juridic este dezvoltată în direcția reafirmării eficienței și eficacității sistemului din perspectiva dezvoltării capacității de autoorganizare (autoreglare), de aceea și considerăm oportun să urmărim posibilitățile sistemului juridic de a face față provocărilor, presiunilor și influențelor exterioare și de a-și menține utilitatea practică. Corelativ clarificărilor necesare ce vizează eficacitatea (care se referă la existența procedurilor și mecanismelor de aplicare) şi eficienţa (care vizează rezultanta /finalitatea acțiunii de aplicare în direcția obținerii rezultatului preconizate), este relevată maniera în care sistemul juridic se articulează la sistemul social, punând în lumină tangențele, suprapunerile, interacțiunile, acțiunile dreptului – fenomene para-juridice sau infra-juridice. Așadar, conceptul de *sistem* ne trimite din start la luarea în calcul, pe de o parte, a legăturilor interioare între elementele ce formează sistemul, pe de altă parte, a importanţei fiecărui element pentru funcţionalitatea sa, dar și a capacității sistemului de a se autoreglementa.

Dat fiind faptul că sistemul se naşte din gradul de coeziune dintre elementele sistemului și interacţiunea părţilor componente, care vor determina proriitățile sistemului în ansamblu, corespunzător, natura lui depinde de natura elementelor şi de tipul de interacţiune dintre acestea. Proprietăţile sistemului şi funcţionalitatea lui este rezultanta conexiunii elementelor constitutive. Pornind de la modalitățile în care pot fi organizate elementele într-un sistem, se stabilesc legăturile între elementele sistemului, aflate la acelaşi nivel, cât şi în formulă ierarhizată, în vederea conservării constituționalismului. Nu mai puţin importantă însă este şi raportarea elementelor sistemului de drept naţional la standardele internaționale și europene, în formula armonizării legislaţiei naţionale, și nu doar. Spre exemplu, cu referire la relații operaționale dintre dreptul RM și cel european, prin hotărârea Curţii Constituţionale din 14.10.1999[780], s-au stabilit „Principiile şi normele unanim recunoscute ale dreptului internaţional, tratatele

[779] HUMA, I. *Întroducere în studiul dreptului.* Iași: Chemarea, 1993. 158 p. p.101.
[780] Hotărârea Curţii Constituţionale: nr.55 din 14.10.1999 privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituţia Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 28.10.1999, nr. 118-119/64. [citat 22.04.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=273&l=ro.

internaţionale ratificate şi cele la care Republica Moldova a aderat, sunt parte componentă a cadrului legal al R.M. şi devin norme ale dreptului ei intern". Referindu-se la relația inversă, V.Diculescu, menționează că „din jurisprudenţa Curţii de Justiţie a Comunităţilor Europene s-a făcut concluzia că normele dreptului comunitar sunt direct aplicabile, fără a fi nevoie de procedura de admitere sau implementare în ordinea internă a statelor-părţi"[781]. CJCE a subliniat că, în opoziţie cu tratatele internaţionale obişnuite, Tratatul CE a creat proprul său sistem juridic, care, la intrarea în vigoare, a devenit parte integrantă a sistemelor juridice ale statelor-membre şi pe care tribunalele lor sunt obligate să-l aplice.

Caracteristicile sistemului (*integralitatea,* care presupune înţelegerea esenţei sistemului doar prin intermediul tuturor elementelor componente văzute ca un tot întreg, *relativitatea,* care înseamnă că relaţia între sistem şi elementele componente este una cu caracter bidericţional şi multidirecţional, ele făcând parte, concomitent, din diverse sisteme, sau subsisteme; *istoricitatea,* indicând necesitatea raportării sistemului unui context spaţio-temporal concret; *autoreglementarea/autogestiunea,* ori, în altă formulă, *autoorganizarea,* care reprezintă capacitatea de control a sistemului asupra mecanismelor, procedurilor, subiecților propriilor elemente ș.a.) se referă, în formulă implicită, la caracterul unitar și autonom al sistemului juridic.

În general, orice abordare de natură teoretico-metodologică a dreptului, prin valorificarea sistemicității, determină apropierea de acele practici care sunt adoptate de instituții și reprezentanții acestora și aprecierea eficienţei instituţiilor prin evaluarea prestației și profesionalismului fiecărui reprezentant. În rezultat, adaprarea interdisciplinarității în analiza sistemului juridic se prezintă ca relevantă pentru: a) definirea conceptelor esențiale; b) validarea sistemului dreptului din trei perspective: logic; praxiologic și axiologic; c) interpretarea sistemului social ca unul dominat de norme de drept, dar și prin concursul tuturor celorlalte categorii de norme sociale; d) stabilirea rolului fiecărui element al sistemului în creșterea eficienței practice; delimitarea modului în care evoluează relația *persoană – stat – drept* în condițiile conectării la circuitul actual global.

Din perspectivă structurală, sistemul juridic reprezintă un compartiment al sistemului social integru, de aceea, prin intermediul mecanismelor interdisciplinare, se simplifică interconectarea sistemului dreptului la procesele ce sunt în sistemul social. V. Zlătescu[782] îşi exprima regretul încă în 1995 pentru faptul că ştiinţa juridică nu a făcut mai multe eforturi pentru a recepta principiile teoriei generale a sistemelor şi a le adapta la specificul său, deoarece „nevoia de sistem în drept este aşa de mare, încât în afara acestei idei nu se poate legifera".

[781] DUCULESCU, V. *Dreptul integrării europene.* Tratat elementar. Bucureşti: Lumina Lex, 2003. 728 p. p.197.
[782] ZLĂTESCU, V. *Introducere în legistica formală*. Bucureşti: Rompit. 1995, 172 p. p.11.

„Sistemul dreptului (reprezintă) ... un ansamblu imanent structural, având coerenţă organică şi un echilibru dinamic, ansamblu care se prezintă ca un invariant calitativ, în funcţie de care orice normă se defineşte prin raportare la întreg", menţionează I. Huma, în *Introducere în studiul dreptului* [783]. Deci termenul *sistem juridic* este unul caracteristic dreptului şi putem considera că acesta se bucură de maximă generalitate, fiind atribuit nu numai sistemului dreptului şi sistemului legislaţiei, dar şi instituţiilor ce realizează dreptul, principiilor dreptului, valorilor ce stau la baza sistemului juridic. Ca formă normativă socială, dreptul are caracteristicile sistemului, indicând faptul că totalitatea normelor juridice cuprinde relaţii fundamentale, structurale, are o coerenţă internă, care îi asigură funcţionalitatea, aplicabilitatea, exprimă interdependenţa normelor, formează un tot integru, care nu poate fi redus la părţile sale componente, abordate separat.

Indiferent de modul de înţelegere (fie ca susbsistem al sistemului social, fie ca sistem de principii generale, fie ca sistem de valori etc.), consensul se realizează în ideea că toate sistemele sunt alcătuite dintr-un ansamblu de elemente, ordonate într-o anumită structură internă, caracterizată de un anumit grad de complexitate. În interiorul sistemului, datorită interacțiunilor între elementele componente, pot apărea proprietăţi noi, care nu sunt caracteristice elementelor de origine și care se datorează dinamicii proceselor sociale. Astfel, odată ce unul dintre elementele sistemului poate determina, datorită interacțiunilor cu celelalte elemente, apariția unor caracteristici noi la nivel de sistem sau datorită unor modificării interioare, foarte mici, pot să se realizeze modificări pozitive și la nivel de sistem. În consecință, perspectva integrativă a metodologiei interdisciplinare, valorificată prin dimensiunea ontologică, ne confirmă posibilitatea reconfigurării elementelor constituiente ale sistemului, astfel încât sistemul să-și păstreze capacitatea de autoorganizare, în vederea creșterii eficienței și eficacității sale. Acum, având această opinie împărtășită și de alți autori, preocupați de analiza sistemului dreptului din perspectiva eficienței și depășirii entropiei, în condițiile dreptului contemporan, circumscris pe revizuirea relației *persoană – stat – drept* din ipostaza unei filosofii a drepturilor omului, se poate recunoaște prioritizarea persoanei (*homo juridicus*) și creșterea importanței reconceptualizării rolului și locului acesteia în structurarea interioară a dreptului. Astfel, dimensiunea factuală de abordare va determina natura acțiunilor (faptelor), iar cea de validare va opera cu substanța normativ-valorică a persoanei (a lui *homo juridicus*).

Validarea logică a dreptului se referă la dezvoltarea dimensiunii epistemologice a dreptului, în special, prin creșterea caracterului competitiv și performant al științei juridice, ea va

[783] HUMA, I. *Op. cit.,* p.101.

determina în mod obligatoriu valorificarea în practica juridică a societății, determinând interacțiunea dintre formele de raționalitate (teoretică și practică). Astfel, dimensiunea praxiologică se va desprinde din cea epistemologică, regăsindu-se, în particular, în acțiuni ale oamenilor sau în evenimente, care, în conformitate cu normele juridice, duc la apariția, modificarea sau stingerea raporturilor juridice. Astfel, faptele juridice, în calitate de element definitoriu, constitutiv, fundamental al realității juridice, „creează, modifică sau stinge raporturi juridice”[784].

Persoana se manifestă în cadrul social prin acțiuni, își suprapune propriile valori pe sistemul valorilor din societate. Acțiunile sunt expresie a voinței umane, de care norma de drept leagă consecințe juridice. Odată cu creșterea vertiginoasă a reglementărilor juridice, așa încât viața individului cade sub incidența unei mari diversități de norme juridice, avem o descreștere a gradului de responsabilitate a persoanelor. La un pol aflându-se raționalitatea teoretică legiuitoare, orientată spre o cât mai mare acoperire legislativă a sferelor acțiunii umane, astfel încât să se apropie de raționalitatea practică, iar la altul – lipsa de raționalitate practică, pe fundalul unei aculturații juridice ori a nihilismului, situația creată afectează responsabilitatea pe dimensiunea *individualitate* și pe dimensiunea *societate*.

Dimensiunea epistemică, corespunzător necesității validării dreptului din cele trei perspective (logic, praxiologic și axiologic), profilate de dimensiunea ontologică, încadrate în căutarea de soluții de depășire a crizei științei dreptului, configurează rolul activ al persoanei în fiecare dintre aceste trei perspective, în special, pe dimensiunea revenirii la domenii de tip normativ, ce şi-au asumat, în calitate de scop major, promovarea, asigurarea şi respectarea normelor şi valorilor, în jurul cărora s-a organizat şi construit societatea umană, dar care la moment se dovedesc a fi ineficiente. Urmărind să ofere o concepţie globală a dreptului, dezvăluind raţiunea de a fi, temeiurile categoriilor şi ale principiilor juridice, dimensiunea epistemologică a dreptului „nu apare pe deplin clară decât în lumina unităţii dintre ontologie, gnoseologie şi logică, unitate privită neapărat atât din punct de vedere teoretic, cât şi din punct de vedere metodologic”[785]. M. Foulcault, în *Arheologia cunoașterii*[786] indică faptul că atât regula de drept, cât și ipoteza științifică, o operă literară, mărturiile făcute de cineva, o lucrare de drept penal ș.a. sunt, în același timp, parte componentă a unei culturi, dar și purtători ai culturii în cauză. Toate (dreptul, ştiinţa, literatura, poezia etc.), în egală măsură, sunt rezultatul unui proces de cunoaştere, care este constituit dintr-o totalitate de instrumente (concepte, proceduri,

[784] POPA, N. *Teoria general a dreptului.* București: G.H. Beck, 2008, 248 p. ISBN 978-973-115-431-2. p. 231.
[785] WALD, H. *Elemente de epistemologie generală*. București: Editura Științifică, 1967. 287 p. p. 6.
[786] FOULCAULT, M. *Arheologia cunoașterii*. București. RAO, 2011. 283 p. ISBN 978-606-8255-09-5.

mecanisme etc.), enunțuri și obiecte vizibile (procuratură, judecătorii, penitenciare, Curte Constituțională etc.). De aceea, în opinia lui M. Foulcault, cunoașterea presupune două componente de bază: un fundament teoretic justificativ și o raționalitate practică complementară a enunțului și obiectului vizibil. Referitor la modul în care M. Foucault tratează cunoașterea juridică, Pancela P. menționează că acesta oferă o metodă, o manieră de analiză a ceea ce este spus, un apel la o teorie generală a producerii produselor, „care trebuie să se contopească cu o practică revoluţionară în care discursul juridic acţionează, creează, funcționează, indiferent de viaţa mea şi de moartea mea”[787].

Dimensiunea epistemică relevă diferențele de statut ale persoanei în drept, supuse cunoașterii științifice juridice, în vederea conjugării acestora într-o viziune utitară în care se întâlnește persoana ca subiect de drepturi, persoana ca subiect al cunoașterii, pesoana ca ființă rațională, persoana ca creator de legi etc. Dintr-o perspectivă conjugată, se profilează două formule esențiale, în care se orientează cercetarea persoanei în drept: cea a lui *homo sapiens*, dotat cu rațiune, în calitate de facultate esențială care îl modelează ca personalitate, și în cea a lui *homo juridicus*, înzestarat cu drepturi și libertăți, conștient de acțiunea sa și capabil de a fi responsabil. În dependență de aceste două ipostaze prioritare, diversele relații pe care le instituie (cu natura, cu alte persoane, cu instituții de stat etc.) se generalizează în relații de cunoaștere și de conștientizare a legilor, în conformitate cu care este organizată existența sa social-statală, în calitate de persoană responsabilă.

Omul se întreabă în privința acţiunilor, faptelor proprii, a persoanelor din jurul său. Primind informaţii permanent, el le analizează şi le atribuie unui anumit domeniu de activitate. Deci „procesul complex de prelucrare a realităţii de către om este cunoaştere (facultate general-umană), care nu se desfăşoară automat, ci în procesul complex al prelucrării realităţii de către om (care acţionează ca fiinţă generică, axiologică)[788]. Capacităţile raţionalităţii umane prelucrează, transformă, explorează realitatea înconjurătoare.

Prin filiera sistematizării pe dimensiunea realizării cunoasterii umane, O.Hoffman[789] identifică un șir de funcții care pot fi preluate și adaptate la dezvoltarea metodologiei interdisciplinare în știința juridică:

- se desfăşoară prin mecanismele gândirii umane, ducând la o reflectare prin forme abstracte, capabile să sintetizeze elementele generale şi esenţiale ale unor clase de obiecte şi proprietăţi,

[787] PONCELA, P. L`archeologie du savoir juridique. În: *Archives de philosophie du droit.* Tom 33. Paris: Sirey 1988, 169-177 p. ISBN 2-248-00706-x.
[788] HOFFMAN, O. *Știință.Tehnologie. Valori*. București: Lumina Lex. 1999, 327 p. ISBN 973-588-157-8. p.182.
[789] *Ibidem,* p.181.

determinând dezvoltarea continuă a instrumentelor conceptuale ale dreptului și relevând importanța conceptualismul juridic;

- capătă forme simbolice, care concentrează marea diversitate de sensuri ce pot fi folosite, pentru a denota numeroase situaţii existenţiale; prin caracterul abstract și relativ al conceptelor (precum *dreptate, justiție, echitate* etc.), prin instrumente tehnice care devin aplicabile soluționării problemelor juridice;
- implică o dimensiune valorică (prin semnificaţiile pe care le acordă relaţiilor cognitive cu experiența practică etc.), care, în rezultat, determină instituții juridice;
- este intenţional finalizatoare, presupunând un scop pe care-l poate servi și contribuind la valorificarea și dezvoltarea instrumentelor tehnice și operaționale ale dreptului;
- are caracter istorico-concret, răspunzând unor situaţii concrete de viaţă şi progresând pe măsura evoluţiei generale a societăţii, contribuid la menținerea și urmarea idealului juridic, monitorizând și gestionând procesul de implementare în practica unei oranizări social-statale a ideilor precum cea a statului de drept.

Sistematizând cele expuse *supra*, vom menționa că, de fapt, cunoaşterea juridică este cea care poate fi inclusă într-o practică discursivă, raportată la o situație specifică a unei probleme, adică o investigație, o cercetare ce a urmărit respectarea rigorilor și standardelor de științificitate, un spaţiu de manifestare a subiectului, în calitate de creator de legi și purtător de drepturi, și a semnificațiilor (valorice) obiectelor incluse în discursul său (proprietate, dreptate, legalitate, criminalitate, integritate etc.), într-un context în care apar re-conceptualizări, re-evaluări, re-definiri ce se aplică şi transformă dreptul printr-o totalitate de relații și contextualizări discursive (domenii științifice) ori practici non-discursive.

Dimensiunea pragmatică evidențiază modul în care omul, ca subiect al activităţii, concepe, analizează realitatea, acţionează asupra ei, de care depind şi soluţiile de eficiență și eficientizare care ar putea fi propuse. Fiind implicat în diversitatea relaţiilor sociale, omul se întreabă asupra acţiunilor, faptelor proprii, asupra persoanelor din jurul său. Prin dimensiunea rațională (relevată de epistemologie), omul „acţionează ca fiinţă generică şi axiologică”[790]. Raportat la triada *persoană – stat – drept*, configurație care prezumă aprecieri ale prestației umane din perspectiva conjugată a teoriei și a practicii, el înaintează în calitate de repere ale acțiunilor și aprecierilor sale două instrumente metodologice: *raționalitatea* și *responsabilitatea*.

Acțiunea umană, așa cum este ea tratată în literatură, desemnează orice activitate umană semnificativă față de un component structural al societăți, în sensul că este determinată sau

[790] *Ibidem*, p.182.

determină locul, rolul sau funcția respectivei componente în structura dreptului (dreptul la apărare (art.25), libertatea conștiinței (art.31), libertatea opiniei și a exprimării (art. 32) etc.) și în funcționalitatea acestuia. De aceea este necesar de a determina natura relației dintre componenta structurală și cea funcțională. Există o dogmă, adesea invocată, precum că faptele, ca rezultat al activităţii şi al valorilor, sunt distincte din punct de vedere logic. În acest sens, profesorul D. Borţun, care menţiona că în spațiul public și privat există o diferenţă între ceea ce gândim, spunem şi ceea ce facem, afirmă că, la nivelul simţului comun, marea majoritate a oamenilor nu acordă atenţie decât la ceea ce spun sau aud şi neglijează aproape total modul în care spun, înţeleg, acţionează. „Această eludare a modalităţii este bizară, dacă ne gândim că, în ordinea faptelor (a acţiunii), modalitatea, procedura, metoda, calea sunt considerate foarte importante[791].

Oamenii fac evaluări în permanenţă, ei fac aprecieri ale unor şi aceloraşi lucruri în mod diferit. Încă D.Hume[792] era înclinat să afirme, în operele sale, că dorinţele fundamentale (bunăstarea, dreptatea, echitatea, legalitatea etc) sunt împărtăşite de toate fiinţele omeneşti, astfel încât noi aprobăm sau dezaprobăm în mod firesc aceleaşi lucruri. În acest context, vorbind despre aprecierea conduitei omeneşti, este foarte complicat de a exclude din acest areal valorile şi normele, deoarece ele presupun probleme umane.

În general, teoria acțiunii sociale are un caracter interdisciplinar, fiind domeniu de interes pentru drept, pentru știința politică, pentru antropologie, psihologie, sociologie, teoria conducerii, econometria, cibernetica ș.a. La determinarea naturii acțiunilor/faptelor socio-umane participă un ansamblu de condiții, care alcătuiesc contextul praxiologic și sociocultural al faptei, ce implică factorii dobândiți și stăpâniți de persoană, care condiționează fapta: informațiile privind contextul natural și social al desfășurării acțiunii; valorile și criteriile de valorizare acceptate de indivizi; mijloacele de ordin tehnic, cultural, uman etc.; sistemul de norme (morale, politice, juridice etc.), care reglementează și califică sub anumite aspecte activitatea indivizilor.

Teoriile referitoare la acțiunea socială, care mai sunt numite teorii ale acțiunii și raționalității (Em. Durkheim, T. Parsons, A. Touraine, V. Pareto, M. Weber ș.a.), pun în evidență relațiile dintre individ, societate/stat și drept, dezvăluind direcții de explorare a conduitei sociale a lui *homo juridicus*. „Din perspectiva structural-funcțională a lui Parsons, acțiunea socială este determinată de idei și valori dominante ale societății”[793], acțiunea socială caracterizându-se prin câteva elemente de structură, cum ar fi: scopurile umane, situația de acțiune (condiții și mijloace,

[791] BORȚUN, D. *Semiotica. Limbaj și comunicare.* București: Comunicare.ro, 2001. [citat 16.07.2015]. Disponibil: https://www.academia.edu/35884875/Lector_univ._dr._Dumitru_Bor%C5%A3un_SEMIOTIC%C4%82._LIMBAJ_%C5%9EI_COMUNICARE.

[792] HUME, D. *Eseuri politice.* București: Humanitas. 2005, 264 p. ISBN 973-50-0685-5; HUME, D. *Cercetare asupra intelectului omenesc.* București: Ratio et Revelatio, 2014. 272 p. ISBN 978-606-93602-8-6.

[793] BULGARU, M. (coord.) *Sociologia* Vol.I. Chișinău: CepUSM, 2003. 331 p. ISBN 9975-70-260-0. p. 256.

circumstanțe), orientările valorice. Dacă mijloacele și condițiile constituie latura condițională a acțiunii, atunci scopurile și normele reprezintă latura normativă a acțiunii. Modul în care este adecvat mijlocul la scopul acțiunii va defini raționalitatea acțiunii umane. Pornind de la analiza structurii acțiunii umane, se inițiază în prim-plan determinarea axiologic-normativă a acțiunilor umane (dreptul la învățătură (art. 35), libertatea creației (art. 33), dreptul la libera circulație (art. 27), dreptul de vot și dreptul de a fi ales (art.38.) – toate indicând marea diversitate a acțiunilor umane).

Astfel, vorbind despre raționalitatea acțiunii, putem să vorbim și despre faptul că aceasta ar fi un instrument social integrator, ce cuprinde ansamblul activităților prin care un sistem social își asigură echilibrul. La acest moment, trebuie să facem o mențiune, și anume: să indicăm faptul că nu orice acțiune umană/faptă umană este și o acțiune/faptă juridică, precum nu orice acțiune umană este o acțiune socială. Profesorul Gh. Avornic optează pentru analiza faptelor juridice prin raportare la criteriul volițional și arată că acestea sunt „împrejurări prevăzute de normele juridice, în rezultatul cărora iau naștere, se modifică sau se sting drepturi și obligații ale participanților la aceste relații sociale (raporturi juridice), altfel spus, producând prin aceasta efecte juridice”[794]. Noi vom pleda pentru formula extinsă de analiză și definire a conceptului *fapta juridică*, încadrat în extensia conceptului de *acțiune*, datorită cadrului în care urmărim determinarea unor prioritizări a statului și persoanei, încadrate în relația *stat – drept*, deoarece, dacă revenim la același autor, care precizează că acțiunile „sunt fapte juridice săvârșite în mod voluntar de subiecții de drept, care, potrivit normelor juridice, produc efecte juridice”[795], atunci, indiferent de forma în care se regăsesc acțiunile (cu intenție ori fără intenție), ele presupun formule de manifestare a responsabilității.

În lucrările lui M. Weber[796] identificăm o tipologizare a acțiunii sociale, care, conceptualizată din perspectiva pragmatică, ne indică terenul pe care se întâlnesc ca indispensabile cele două principii ale metodologiei interdisciplinare a dreptului: principiul raționalității (teoretice și practice) și al responsabilității. Cele patru tipuri de acțiuni, într-o formulă adaptată și interpretată, dezvăluie aria vastă în care se manifestă conduitele umane și, totodată, fac referință la raționamente ale (în sens de motivații) acțiunilor: a) a*cțiunea tradițională,* care desemnează comportamente ale indivizilor, determinate de cutumă, și valori considerate evidente, conștientizate parțial de persoane, cum ar fi drepturile și libertățile fundamentale; b) *acțiunea afectivă*, determinată de instincte și emoții, formulată și luată în

[794] AVORNIC, Gh. *Op. cit.,* p. 108.
[795] *Ibidem,* p.108.
[796] WEBER, M. *Orașul.* București: ALL, 2013. 229 p. ISBN 978-606-587-132-8; WEBER, M. Omul de știință și omul politic. București: Humanitas, 2011. 160 p. ISBN 978-973-50-2478-9.

considerare pe diverse dimensiuni ale dreptului public și privat (relații de rudenie, legitima aparare, acțiunea în stare de afect etc.); c) *acțiunea rațională ca valoare*, realizată de indivizi în conformitate cu convingerile personale, conștientă/ori nu de anumite consecințe previzibile ale actelor sale de voință, materializate în fapte concrete (declarații false, participarea la scrutin electoral etc); d) *acțiunea rațională ca finalitate* reflectă comportamente ale indivizilor care-și stabilesc obiectivele și evaluează mijloacele cele mai potrivite scopului, dar mai implică și capacitatea de apreciere și anticipare a consecințelor nedorite, vicioase (acțiunile de protest, sesizarea Curții Constitționale etc.). Dacă acțiunea rațională ca valoare apelează la etica convingerii, acțiunea rațională ca finalitate presupune o etică a responsabilității. Astfel, raționalitatea și responsabilitatea reprezintă dimensiuni sociale ale persoanei, determinate de natura raporturilor sociale ale acesteia. Ambele concepte constituie forme de manifestare a necesității de integrare a individului în colectivitate, în vederea conservării și dezvoltării în condiții de normalitate a relațiilor dintre persoane, dintre persoane și instituții, precum și optimizarea acestora prin intermediul dreptului.

4.4. Raționalitatea și responsabilitatea – principii metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului

Analiza acţiunii umane din multiple perspective (politică, juridică, psihologică, axiologică, etică, praxiologic etc.) nu evită probleme, a căror metodologie de rezolvare se axează pe ideea de raţionalitate şi responsabilitate. În acest sens, analizele lui G.N.von Wright privind ontologia normelor scot în evidenţă un şir de dimensiuni ale normativităţii, care sunt idei ce se includ în termenul de *raţionalitate a acţiunii*. Principiul, potrivit căruia „trebuie" presupune totdeauna „poate", este direcționat de Wright spre explicitarea statutului raţional al enunţurilor prescriptive (normative). „Existenţa unei prescripţii ce impune sau permite un anumit lucru presupune că subiecţii prescripţiei pot să facă lucrul impus sau permis"[797]. Principiul, conform căruia trebuie să acţioneze subiectul, introdus de G.N.von Wright, denotă un nivel de raţionalitate mai extins, şi anume de raţionalitate normativă.

Conceptului de *responsabilitate* îi atribuim capacitatea de asumare conștientă și deliberată pentru succesul, riscul, rezultatele sau eficiența în fața colectivității și a conștiinței personale. Responsabilitatea se referă la acțiunile pe care omul le desfășoară, iar liberul arbitru coincide cu angajarea personală fie în calitate de autor, fie ca agent (individual sau colectiv) al

[797] WRIGHT, G.H. *Normă şi acţiune.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982. 243 p. p.129.

acțiunii respective: „Responsabilitatea se exprimă la nivel individual și la nivelul unui grup, angajat ca agent sau autor colectiv al acțiunilor și în calitate de creator potențial al unor valori”[798]. Explicarea acțiunii persoanei prin raportare la principiul raționalității și al responsabilității presupune un teren de investigare interdisciplinară, unde se întâlnesc domenii particulare şi metodologii interdisciplinare. Plasarea persoanei în raport cu statul și dreptul relevă ca centru de greutate acțiunea/fapta care propune ca postulate:

- Integrarea persoanei într-o construcție social-statală prin drept, care este evalut din punct de vedere al eficienţei pe baza efectelor teoretice (legiferare) şi practice (aplicare);
- Determinarea corelaţiilor optime dintre rațiunea de a fi a persoanei, acțiuni/fapte și fomule de manifestare a responsabilității în răspunderea juridică;
- Conștientizarea caracterului dependent al conceptelor *persoană, stat, drept* în calitate de entități ale unui sistem integrat;
- Reevaluarea practicilor în calitate de ansamblu multidimensional de norme, principii şi valori.

Aşa cum menţiona şi R. Hare, „regulile, după care se conduce o societate, nu pot fi schimbate numai prin meditaţii şi scrieri etice. Ridicarea la o moralitate superioară presupune atât faptul ca oamenii să gândească moral, cât şi faptul ca ei să dorească acest lucru”[799]. În concluzie, criteriile de eficiență, eficacitate sunt finalități ale statului și dreptului, iar raționalitatea, răspunderea și responsabilitatea constituie referențiali importanți ai persoanei.

Dacă urmărim o reconfigurare paradigmatică a dreptului, pentru ca acesta să-şi dovedească eficienţa prin depășirea crizei științei juridice, măsurile cu caracter sporadic, aleatoriu și periodic nu sunt suficiente, fiind necesare a fi operate acțiuni de sistem prin explorarea raportului *persoană – stat – drept* din perspectiva acțiunii umane/faptei raționale și responsabile, care ar oferi o înţelegere mult mai profundă a lucrurilor, dar şi a motivelor care devin impedimente în eficientizarea procesului de aplicare a dreptului. Căci abordarea problemelor eficienţei dreptului din perspectiva autoorganizării încă nu a atins un nivel teoretic satisfăcător. Putem să întâlnim atât teoreticieni, cât şi practicieni ai dreptului, pentru care neclarităţile în privinţa aplicării conceptului *autoorganizare* pe teren juridic încep de la inexistenţa unor modele teoretice clare de funcţionare şi dezvoltare a sistemului dreptului până la chiar neînţelegerea clară şi corectă a terminologiei domeniului din care şi-a făcut apariţia acest concept. În acelaşi timp, este de menţionat că potenţialul sistemului de a se autoorganiza la nivel

[798] BULGARU, M. (coord.) *Op. cit.,* p. 267.
[799] MUREȘAN, V. (coord.) *Filosofia morală a lui R.M.Hare*. 647 p. [citat 07.12.2019]. Disponibil: https://core.ac.uk/download/pdf/131204923.pdf.

practic, în special în ceea ce priveşte eficientizarea reglementărilor juridice, este un areal absolut neexplorat.

Pentru a explica mecanismul de creştere a eficienţei dreptului din perspectiva finalităților sale, prin implementarea principiilor metodologice, vom considera că doar prin promovarea și cultivarea unui sistem valoric solid, de care se conduc membrii sistemului în cauză și care recunosc puterea acestora, în sensul de autoritate asumată și de posibilitatea coerciției, este posibilă menținerea echilibrului sistemului dreptului și depășirea stării de entropie. Reiterăm caracterul valorizant al principiilor, pentru că acestea constituie începuturile, fundamentele unui sistem organizat sub o anumită formă de guvernare. Principiile invocate ca fundamentale în cadrul paradigmei interdisciplinare (raționalitatea și responsabilitatea) contribuie la înţelegerea proceselor de influență majoră, a tendințelor de dezvoltare și a interdependențelor în cadrul social și pot anticipa unele evenimente ce contavin statului de drept. Astfel, din perspectiva unei logici aplicative, principiul va fi apreciat ca un concept central, care include generalizări şi, totodată, reprezintă distribuirea anumitor dispoziţii asupra tuturor fenomenelor domeniului din care principiul în cauză a fost supus abstractizării.

În literatura de specialitate, autorii[800] care fac referință la capacitatea de autoorganizare a dreptului pun în valoare principiile necesare fiecărui model social, capabil de a se autogestiona și autoorganiza, și care determină instituționalizarea acestuia. Printre acestea se menționează: a) Principiul diversităţii căilor de dezvoltare, principiu care corespunde esenţei fenomenelor complexe, aşa cum este şi fenomenul dreptului și al puterii de stat; b) Principiul dezvoltării social-statale a dreptului prin „salt”, ceea ce presupune posibilitatea schimbării formelor de guvernare în baza priorităților și scopurilor pe care le urmărește societatea în cauză; c) Principiul cooperării și dependențelor dintre elementele componente ale sistemului; d) Principiul armoniei sociale, la care poate fi atribuită opinia autorilor ce accentuează importanța activismului social-juridic al cetățeanului și capacitatea de cooperare, care este îndreptățită prin ideea de stat

[800] ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Синергетический подход в современных юридических исследованиях. В: *Вестник ЮУрГУ*. Серия «Право». 2017. Т. 17, nr 4, с. 102-106. [citat 19.06.2018]. Disponibil: https://vestnik.susu.ru/law/article/viewFile/7027/5898; ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Дискурс методологических подходов в современных юридических исследованиях. В: *Вестник Томского государственного университета*. 2018. Nr. 430. с. 205–212. [citat 09.03.2019]. Disponibil: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1709/files/430-205.pdf; САБИРОВА, Л.Л. Современные тенденции использования синергетического метода в исследованиях теории права. В: *Материалы III Всероссийского Круглого стола по общетеоретическим проблемам права*. Казань, 2016. с. 109-121. [citat 21.06.2018]. Disponibil: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/34455/Sabirova_L.L.Statya.sinergeticheskij_metod_v_issledovanii_teorii_prava.pdf?sequence=1&isAllowed=y; КОВЛЕР, А. И. *Антропология права.* Москва: НОРМА, 2002. 480 с. ISBN 5-89123-597-8.

democratic și ideea de reprezentare, în cadrul unui stat de drept[801]. Autoorganizarea, conform paradigmei sinergetice, explică mecanismul de funcționare a sistemelor complexe și deschise, modul în care acestea pot depăși situații de criză, punând accentul pe modelarea procesului de autoorganizare sau, mai bine zis, pe capacitatea sistemului de a menține sau a ajunge la starea de ordine. Paradigma autoorganizării ia în calcul nivelul de complexitate al sistemului, dar și schimbările pe care le suportă în timp, varietatea influențelor și corelaților dintre elementele interne ale sistemului. În acest context, capacitatea sistemului dreptului de a se autoorganiza şi autoregla se află în dependenţă de calitatea cadrului normativ, de activitatea instituțiilor de drept, de prestația persoanei în și prin drept. Pornind de la ideea de autoorganizare, venită de pe teren sinergetic și orientată spre creșterea eficienţei practice a dreptului, scoatem în evidență două momente: 1) Dat fiind faptul că nivelul de complexitate al sistemului este determinat de structura internă a acestuia, de elementele lui componente, dar şi de ireversibilitatea dezvoltării sale, este importantă înțelegerea contribuției fiecărui element la realizarea scopului major pentru care există sistemul dat; 2) Totodată, deschiderea sistemului spre exterior ne indică posibilitatea schimbărilor permanente, ceea ce ar putea însemna diversitatea factorilor meniți să influenţeze din exterior sistemul de drept. Sistemul de drept, ca oricare alt tip de sistem social, este determinat de totalitatea interconexiunilor dintre elementele interne, dar mai este deschis şi strategiilor dezvoltate de actorii din afară. La fiecare moment, sistemul se caracterizează printr-o stare de fapt şi de drept, care poate să evolueze fie sub influenţa modificărilor elementelor interne, fie prin interacţiunea cu mediul, fie prin politicile oficiale ale statului, prin tendinţele de dezvoltare.

În aceste condiții, cele două principii configurate ca repere ale metodologiei interdisciplinare a dreptului urmăresc menținerea echilibrului dintre elementele dreptului, dar și dintre drept și factorii de influență exterioară, totodată, acestea indică modalitatea în care se realizează și materializează întâlnirea dintre știința juridică și practica dreptului.

Principiul raționalității (teoretice și practice)

Raționalitatea se manifestă în format diferit în cadrul dreptului. Esențială este înțelegerea raționalității din dubla sa perspectivă de manifestare: teoretică și practică. Pe lângă aceasta, chiar dacă în cadrul metodologiei interdisciplinaritatea are rolul de principiu metodologic, ea se încadrează printre instrumentele prioritare ale dreptului, ca unul de natură logică, care, fiind valorificat eficient, contribuie la abordări multilaterale, profunde ale subiectului, în și prin drept.

[801] AVORNIC, Gh. *Intensificarea activismului juridic al cetăţenilor prin intermediul instituţiei avocaturii într-un stat de drept*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2005; NEGRU, A. Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională. În: *Statul securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p.48-63. ISBN 978-9975-108-88-1 ș.a.

Din perspectiva cercetării dreptului, raționalitatea este invocată ca oportunitate de creștere a calității și rolului cercetării realizate în mediul universitar, care, în opinia autorilor studiului *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*, „sunt încadrate într-un sistem instituţional anacronic (comparat cu cele similare din state angajate în cursa competitivităţii globale) și au un deficit major de bune practici, care să asigure eficienţă și eficacitatea, inclusiv în spaţiul universitar” [802]. „Astăzi, provocarea ştiinţei este totală. De aceea ni se pare paradoxal să separăm ştiinţa de societate. Dimpotrivă, va trebui să integrăm în societate activitatea ştiinţifică. Va trebui să încercăm să realizăm că legătura dintre ştiinţă şi societate este cât se poate de fluidă (...), trebuie să creăm noi alianţe între om, cunoştinţele sale, visurile sale şi metamorfozele naturii”[803].

Semnat la 16 mai 2017, Cadrul de parteneriat ONU – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022 indică, pe toate dimensiunile strategice, necesitatea cooperărilor și a abordării consecvente, integrate și responsabile a tuturor compartimentelor în care se manifestă știința. „Evoluțiile rapide din domeniul demografic, politic, economic, social și cel al mediului solicită Guvernului, societății civile, sectorului privat și partenerilor de dezvoltare, inclusiv ONU, să răspundă acestor provocări prin reacții și acțiuni relevante și adecvate”[804]. În acest context, distincţia dintre teorie și practică, fapte şi valori cade, deoarece teoria (în calitate de cercetare științifică) devine ghid pentru soluții practice, iar valorile devin criterii în alegerile pe care le facem şi în evaluarea faptelor. Or, în realizarea intenţiilor sale, în inacţiunile şi faptele sale, individul trebuie să se conducă nu doar de ambiţii şi scopuri personale, dar şi de un spirit dezvoltat al responsabilităţii, determinat de un anumit nivel de posedare a raţionalităţii de tip teoretic şi practic. Căci persoana, ca fiinţă raţională ce-şi orientează acţiunile în societate şi natură pe baza unui scop, caută să găsească forme de manifestare a raţionalităţii în mediul în care se află, iar viaţa în grup a omului presupune un mod specific de activitate, de adaptare la mediu, îndeplinirea anumitor obligaţii şi respectarea drepturilor celorlalţi membri ai societăţii. Astfel, știința juridică este indispensabilă raționalității teoretice, încadrate în aceste tendințe prin care RM se raliază la particularitățile societății cunoașterii.

În aceeași ordine de idei, și jurisprudența are nevoie de rațională, pentru că în practică, în special în perioadele de schimbări radicale prin care trece societatea, acțiunile subiectului de drept sunt intuitive și improvizate. În condițiile statelor cu tradiție democratică, cu sisteme

[802] BANU, O., CACE S., CACE, C. [et al.] *Op. cit.*
[803] PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianţa: metamorfozele ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1984. 420 p. p.45-46.
[804] Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) - Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf.

organizate și ajustate la standardele statului de drept, principiul raționalității este unul funcțional, care este determinat de linearitatea și uniformitatea dezvoltării dreptului, ceea ce face previzibile schimbările care vor fi operate.

Legislația națională (Declarația de Independență; Constituția RM), Politicile de stat, elaborate în vederea edificării statului de drept, au formulat multiple probleme cu privire la practicile juridice actuale și au accentuat necesitatea creșterii eficienței dreptului, dar și reforme preconizate pentru a depăși problemele înregistrate, contradicțiile, erorile etc. prin concursul specialiștilor din domenii diferite, prin instituirea unor comisii specializate, adică printr-o perspectivă a raționalității practice. Prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298 din 24 iulie 1997 (Monitorul Oficial al Republicii Molodva, 1999, nr. 54), Republica Moldova a ratificat Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale, încheiată la Roma la 4 noiembrie 1950), apoi Legea privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016, nr. 231 din 25.11.2011 și multe altele reglementări care conform Rapoartelor privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova până în prezent nu au dat randamentul dorit[805].

Adaptat la numeroase reforme, modificări, provocări, în condițiile statului de drept în RM la diferite compartimente în care se regăsește dreptul, principiul raționalității scoate în evidență discrepanțele dintre teorie și practică, dintre fapte și valori, relevând contradicții ce fac, în principiu, imposibilă eficiența practică a dreptului. În schimb, traseul de dezvoltare parcurs de sistemul de drept al RM, datorită multiplelor reforme inițiate, adesea nefinalizate, nu oferă siguranță subiectului de drept, ceea ce înseamnă că principiul raționalității practice se manifestă prin acțiuni, decizii care, de multe ori, sunt departe de a fi legitime ori în interesul cetățenilor, iar recunoașterea valididății acestora este invers proporțională raționalității teoretice (sistematizarea dreptului, cercetarea dreptului, armonizarea etc). Una dintre particulariutățile specifice perioadei pe care o parcurge RM rămâne a fi edificarea statului de drept, care impune, indiscutabil, creșterea rolului dreptului în societate, sporirea calității actului de justiție[806], promovarea legalității, a mecanismelor de bună guvernare și de respectare a drepturilor și libertăților omului ș.m.a. – toate aspecte ce se încadrează înyt-o concepție generală a societății despre stat și drept, despre justiție, despre rolul pe care îl au diverși actori sociali (autoritățile statale, instituțiile de drept, societatea civilă etc.) în creșterea eficienței dreptului în condițiile statului de drept. Pentru

[805] *Raport privind respectarea drepturilor şi libertăţilor omului în Republica Moldova în 2016*. [citat 24.10.2018]. Disponibil: http://old.ombudsman.md/ro/content/raport-privind-respectarea-drepturilor-si-libertatilor-omului-republica-moldova-anul-2016.

[806] NEGRU, A. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic.* Aspecte teoretico-practice. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău: 2013.

aceasta este necesară conștientizarea importanței eforturilor conjugate ale tuturor membrilor societății și ale instituțiilor publice în redresarea rolului activ al dreptului, dar și în soluționarea multiplelor lui probleme, în condițiile în care acesta a devenit impracticabil, lipsit de obiectivitate și cu numeroase lacune în practica instituită. Conform raportului elaborat de organizația internațională *World Justice Projec,* RM se plasează pe locul 78 din 113 țări la capitolul *statul de drept*. Potrivit clasamentului, cel mai rău Republica Moldova stă la parametrii *combaterea corupției* (locul 101), *aplicarea legislației* (locul 95) și *constrângerile asupra puterii guvernamentale* (locul 91)[807].

Din acest context, remarcăm necesitatea implementării standardelor de raţionalitate, prin care are loc îmbinarea activităţii teoretice/ştiinţifice cu scopuri practice şi valori proprii acţiunii şi creaţiei juridice. Termenul de *raţionalitate* semnifică intersecţia diverselor forme complexe ale activităţii umane social-juridice, care are în calitate de imbold iniţial raţiunea juridică. Realizând analiza modului în care raționalitatea se regăsește valorificată în drept, vom releva contribuția adusă de C.-M. Boldurean[808], care examinează originile şi expresiile demersurilor şi edificiilor cognitive în domeniul dreptului. Autoarea nu doar valorifică manifestarea raționalității, dar și evidențiază limitele şi rolul acesteia pe terenul dreptului, precum şi criteriile ce pot sta la baza dinamicii ei actuale. Relevanța aplicării raționalității în drept este subliniată și de C. Călinoiu, care menționează că „rolul raționalității în drept și dinamica actuală a acestuia reprezintă *condiții sine qua non* ale ordinii sociale. Dreptul – ansamblu de fapte și raporturi, codificate în norme – se integrează în procesele de comunicare socială, în scopul formării personalității individului, din punctul de vedere al cetățeanului conștient”[809]. Din aceste referințe deducem că raționalitatea este raportată principial la acțiunea socială umană. P. Cornea[810] care este interesat prioritar de interpretare, prin relaționare cu raționalitatea, observă că sentimentul general al celor care am păşit în secolul al XXI-lea este că lucrurile nu merg bine, că lecțiile tragice ale trecutului nu par să ne fi învățat minte, că echilibrul de putere și consimțământ, pe care se întemeiază actuala ordine a lumii, e fragil și amenințat să se destrame, constatare care pune sub semnul întrebării însăși natura rațională a omului contemporan. Referindu-se la raţionalitatea acţiunii, J. Habermas distinge două forme care, deşi sunt corelate, nu pot fi substituite una de cealaltă[811]. Prima formă evidenţiată de autor vizează subsistemul acţiunii raţionale, în raport cu scopuri material-

[807] *World Justice Project Rule of Law Index*. [citat 21.05.2020]. Disponibil: https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019
[808] BOLDUREAN, C.-M. *Drept și raționalitate*. București: C.H. Beck, 2007. 264 p. ISBN 978-973-115-179.
[809] CĂLINOIU, C. Raționalitatea în filosofia modern a dreptului - doctrina kantiană în dreptul românesc. În: *Revista de drept și administrație publică.* București, 2018, nr. 8, pp.13-22. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://issuu.com/eugen.cornel/docs/revista_de_drept__i_administratie_p
[810] CORNEA, P. *Interpretare și raționalitatea*. Iași: Polirom. 2006, 600 p. ISBN 973-46-0281-0.
[811] HABERMAS, J. *Op. cit.,* p.171.

productive, utilizând şi stimulând progresul tehnico-ştiinţific. A doua formă de raţionalitate se referă direct la cadrul instituţional şi la interacţiunile nemijlocit umane. Cea de-a doua formă presupune o perfecţionare a normelor în direcţia apropierii de un tip de control responsabil al comportamentului. Această latură normativă se dovedeşte a fi de o importanţă deosebită în societăţile tehnocrate, opinează J. Habermas, precizând că „intervenţii biotehnice în sistemul endocrin de reglare şi, cu deosebire, intervenţii în transmiterea genetică a informaţiei moştenite ar putea, în perspectivă, să facă mai profund controlul comportamentului. Autoobiectivarea omului s-ar desăvîrşi într-o alienare planificată – oamenii şi-ar făuri istoria cu voinţă, dar nu şi cu conştiinţă”[812]. Observația respectivă indică nivelul de responsabilitate cu care trebuie să fie înzestrat subiectul acțiunii şi cât de atent trebuie să fie, cum acţionează pentru a conștientiza și anticipa consecinţele negative practice.

Diferite teorii despre organizarea socială scot în evidenţă faptul că ori fiind, ori devenind din necesitate o fiinţă socială, omul se încadrează în diverse tipuri de raporturi, reglementate prin intermediul normelor de drept, astfel dreptul, fiind un domeniu prin excelenţă uman, nu poate exista altfel decât prin manifestări ale acţiunii raţional-umane, care este expresia relaţiei dintre gândirea acestuia şi exteriorizarea ei prin diverse forme ale gândirii logice. Din acest context putem deduce relația dintre raționalitatea juridică și practica juridică, în calitate de expresie materială a gândirii, relație apreciată încă de grecii antici. În acest sens, obligaţia cetăţeanului atenian de a cunoaşte legile statului şi oratoria a contribuit la dezvoltarea din punct de vedere teoretic, dar şi practic, a legăturii între gândire, limbaj şi drept, dintre care primele sunt atribute ale persoanei, iar a treia este consecința raționalizării avantajelor, beneficiilor pe care statul ar putea să le ofere persoanei. În consecinţă, posibilitatea de echilibrare a raportului de forțe dintre persoană și stat e determinată de instrumente juridice ce oferă posibilitatea de cooperare și comunicare. Înainte de a fi o realitate normativă, dreptul este o stare de conștiință, în sensul că necesitățile societății în schimbare, mai întâi, trebuie să treacă prin conștiința legiuitorului, urmând un proces de evaluare, valorizare și valorificare finală prin normele de drept. Gh. Mihai și R. Motică[813] susțin că „avem de-a face cu o realitate ideală a normelor de drept în vigoare, constituind sistemul de drept pozitiv, apoi o realitate a conduitelor concrete de conformitate cu idealitatea aceasta; trecerea de la realitatea ideală la aceea efectivă are loc prin intermediul conștiinței juridice.” Deci, indiferent de sistemul de drept, de forma lui de organizare, există prezenţe obligatorii pentru existenţă socială a persoanei, pentru cooperarea și echilibrul dintre puteri, precum şi pentru buna funcţionare a statului.

[812] *Ibidem*, p.182.
[813] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p 76.

Specificând, indicăm că pentru elaborarea, dar şi pentru punerea în aplicare a prescripţiilor normative, devine importantă capacitatea omului de a raționa din perspectiva relațiilor cu statul și dreptul, a avantajului reciproc. Raționalitatea este instrumentul general admis pentru a convinge pe altul despre un lucru just, adică pentru a realiza, prin intermediul limbajului, trecerea unor convingeri de la subiect la obiect, în scopul formării unor opinii „cenzurabile juridic", zice I. Dobrinescu[814]. Din acest unghi de vedere, relaţia cauzală *raţiune – limbaj – acţiune – realitate* poate fi tratată din perspectiva unităţii acestora şi a formulării unui tip specific de raţionalitate, raportat la acțiunea umană, conform prescripțiilor normative. Chiar dacă raţionalismul ca doctrină a fost pus sub semnul întrebării, totuși acesta rămâne valabil pentru „înţelesul acordat termenului plurivoc (polisemic sau echivoc) *raţionalitate*, care îmbină cel puţin două componente majore: – agentul, considerat raţional în gândire, dacă are capacitatea de a respecta normele raţionamentului corect, și agentul considerat raţional în acţiune, dacă are capacitatea să-şi maximizeze utilităţile proprii"[815].

Care este natura rațională a dreptului pe teren juridic? Contactul nostru cu prevederile legale are loc prin intermediul cuvântului scris sau vorbit, înaintea căruia ne întrebăm „*Ce a vrut să spună*?". Dincolo de analiza gramaticală a unui text juridic, se profilează analiza logică a ideilor consemnate, menționează Gh. Mihai[816]. Acelaşi autor, continuând, într-un alt context, cu afirmaţia că: „în cugetul nostru, sau adresativ, iar fără această întrupare (în formă de limbaj), gândirea nu are cum să fie în ordinea umanului (…), limbajul întrupează gândirea. Limbajul are dublă ipostază de exteriorizare a gândirii şi de transmitere a normelor, de apreciere a faptelor. Limbajul este cel care organizează întâlnirea şi unitatea elementelor: raţiunea, în rezultatul aprecierilor făcute asupra realităţilor, se exteriorizează în limbaj, limbajul transmite şi valorifică, prin interpretări, conţinutul normativ al existenţei sociale, limbajul generalizează realităţile şi oferă aprecieri etc."[817]. Dreptul este, de fapt, o profesie a cuvintelor, limbajul fiind vehiculul prin intermediul căruia sunt transmise normele.

Problematica raționalității dreptului şi a necesităţii tratării acestuia prin relaţionare, pe intern, şi cu alte domenii, în exterior, este mai puțin practicată în stidiile de natură disciplinară. Gaidenco P.P.[818] afirmă că ştiinţa contemporană este limitată în instrumente interne cognitive şi reglatorii (obiectivitate, fundamentare, sistemicitate, probare, siguranţă etc.), din acest motiv este

[814] DOBRINESCU, I. *Op. cit.,* p.5.
[815] COSTANDACHE, G. Pentru o teorie a raţionalităţii. În: *Noema.* V.1. 2002, nr.1. p.62-92 [citat 09.09.2018.]. Disponibil: http://noema.crifst.ro/.
[816] MIHAI, Gh. *Întroducere pentru o logică juridică*. Piatra Neamţ, 1991. 160 p. p.23.
[817] *Ibidem*, p.23.
[818] ГАЙДЕНКО, П.П. *Научная рациональность и философский разум*. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 528 с. ISBN 5-89826-142-7.

necesară includerea dreptului într-o perspectivă unitară, integră a întregului complex cultural, axiologic şi umanitar, profilându-se astfel un nou tip de raţionalitate, deschisă necesităţilor umane concrete. În general, raţionalitatea pune în centrul atenţiei cercetarea sistemelor complexe, fapt determinat de apariția unor concepte netradiţionale pentru cunoaşterea ştiinţifică disciplinară, cum ar fi ideea de dezvoltare, progres, ireversibilitate, întâmplare, imprevizibilitate etc. Prioritizarea relaţiei *subiect – obiect,* încadrată în acțiuni de cunoaștere și acţiunea socială, indică imposibilitatea excluderii acţiunii din procesul de cunoaştere și din cadrul structurilor sociale normativ-valorice. Prin această relaţionare, determinăm necesitatea adecvării instrumentelor dreptului (conceptuale, operaționale și tehnice) la realităţile complexe aflate în schimbare. În vedearea realizării acestei adecvări, o primă etapă ar fi contextualizarea şi comprehensiunea formelor de raţionalitate, dat fiind faptul că termenul *raţionalitate* este unul dintre cei cu care se operează în present în marea majoritate a domeniilor de activitate umană, în condițiile societății bazate pe cunoaștere. Totodată, în concordanţă cu acest termen, au fost făcute anumite specificări, vorbindu-se despre mai multe tipuri de raţionalitate: analitică, instrumentală, procedurală, normativă etc., dar și despre mai multe formulări explicative privind noţiunea *raţionalitate*. În temeiul analizei de sinteză, realizate de Constandache G. G.[819], scoatem în evidenţă explicaţii făcute raţionalităţii din perspectivă cognitivă și aplicativă. Astfel, raționalitatea poate fi înțeleasă ca: a) conformare cu *legile logicii deductive;* b) *corectitudine;* c) *mecanism de interpretare a conceptelor, normelor;* d) *inducţie amplificatoare* conformă criteriilor adecvate, prin care date ale experienţei se transpun într-o teorie generală, explicativă; e) *instrument de evaluare* obiectivă a probele, a faptelor, a procedurilor, a realităților etc.; f) evaluarea inferențelor în cadrul *generalizărilor factuale*; g) instrument al acţiunilor practice ce conduc la atingerea scopurilor sau intereselor agentului (*acţiuni tehnice* sau mijlocitoare); h) instrument al acțiunii practice ce are în vedere prioritar *alegerea scopurilor*, respectiv a valorilor, deci nu alegerea mijloacelor pentru atingerea altor scopuri. Din aceste semnificații ale *raționalității* vedem că ea înglobează un complex de mecanisme de utilizare, care nu poate funcţiona (nu are sens) decât în anumite spaţii conceptuale, în prezenţa unor premise paradigmatice specifice. Începând cu D. Hume, empiriştii au tins să limiteze considerabil orizontul raţionalităţii, prin excluderea raţiunii de la baza proceselor empirice de acțiune, a deliberării, a formării și expunerii opiniei, precum și a rolului acesteia în judecăţile practice.

[819] COSTANDACHE, G. *Raţionalitate, Limbaj, Decizie*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Tehnică, 1994. 240 p. ISBN 973-31-0524-4.

Chevalier J.-M.[820] menţiona că, departe de a fi o formă definitiv elaborată, raţiunea constituie în fiecare epocă o figură de echilibru provizoriu al imaginaţiei creatoare.

În opinia lui A. Marga[821], *raţionalitatea* este atribut al prestaţiilor umane – cu sens de raţionalitate în cazul cunoştinţelor şi acţiunilor, precum și al obiectivărilor lor (în sisteme de cunoştinţe, sisteme juridice, sisteme legislative, sisteme sociale), precum şi în acţiunea umană conformă normelor. Din acesată formulă devine explicabil interesul în creștere pentru problematica raţionalităţii cunoştinţelor, a acţiunilor şi obiectivărilor lor și în știința juridică. De acea afirmația lui N. Popa, prin care se menționează că „pentru a răpi omului orice adevăr, valoare și demnitate, nu trebuie exclusă din actele sale gândirea și nu trebuie făcut un principiu din barbarie și din ceea ce este lipsit de gândire”[822], accentuează, în opinia noastră, relevanța raționalității în diferite formule în care poate fi practicată.

În acest context, constatăm că, în cadrul ştiinţei juridice, raţionalitatea poate şi trebuie valorificată în cel puţin două direcţii: una, în calitate de atribut al persoanei; alta, în calitate de instrument metodologic. Tratarea în calitate de atribut al individului duce la sursele existenţiale ale societăţii umane, dar şi la valorificarea dimensiunii epistemologice a dreptului. În cadrul acestui mod de abordare, problema fundamentală este cea a determinării criteriilor după care se poate stabili dacă o acţiune, o decizie este raţională sau iraţională. Şi în cadrul acestui mod de abordare pot fi identificate două direcţii distincte de analiză şi aplicare: a) analize care suprapun, cel puţin parţial, raţionalitatea cu logica, inteligenţa, educaţia; b) analize ce au ca scop identificarea unor criterii universale şi obiective pentru a delimita acţiunile raţionale de cele iraţionale. În cazul valorificării raţionalităţii în calitate de instrument metodologic, nu se fac asumpţii cu privire la raţionalitatea efectivă a indivizilor, ci se explorează utilitatea interpretativ-metodologică a conceptului, pe de o parte; pe de altă parte, se recomandă conceperea raţionalităţii ca instrument cu cea mai mare putere explicativă și de stabilire a unor legi *a priori* ale acţiunii indivizilor.

Referitor la condițiile de reconceptualizare a paradigmei dreptului, opinăm că raţionalitatea este singurul principiu valid care poate anima modelele noastre explicative, or, așa cum indică epistemologul K. Popper, vazut prin prisma lui Nemecsek Ş.[823], folosirea oricărui alt

[820] CHEVALIER, J.-M. *Granger, Vuillemin, Bouveresse: raison, rationalité... rationalisme*? OpenEdition Books. [citat 28.05.2020]. Disponibil: https://books.openedition.org/cdf/3555?lang=en.
[821] MARGA, A. *Raţionalitate, comunicare, argumentare*. Cluj-Napoca: Dacia, 1991. 327p. ISBN 978-973-350-158-9.
[822] POPA, N. *Op. cit.,* p.98.
[823] NEMECSEK, Ş. *Raţionalitatea ştiinţifică popperiana*. Hunedoara: Realitatea românească, 2010. 241 p. ISBN 978-973-88752-8-9.

principiu nu face decât să dea oricărui model un caracter arbitrar. Persoana acţionează adecvat în temeiul situaţiei concrete și cunoştinţelor pe care le are. Astfel:

- Explicaţia şi înţelegerea se realizează numai cu ajutorul analizei contextualizate, datorită căreia vor fi elaborate modele de situaţii sociale tipice, încadrate în standarde normative;
- Pentru a anima aceste modele, avem nevoie de supoziţia că persoanele vor acţiona în conformitate cu standardele normative și principiul raţionalităţii;
- Principiul raționalității nu are rolul de teorie sau ipoteză, ci de instrument de simplificare, adaptare și aproximare a comportamentului individual la standartele normative sociale;
- Principiu raţionalităţii are rolul de stimulent al conștientizării standardelor normative și al responsabilizării persoanei.

Din cele menționate deducem că raţionalitatea teoretică/științifică este o formă specifică de gândire (teoretico-reflexivă), caracterizată de capacitatea de apreciere şi selecţie a criteriilor de fundamentare, descriere, explicare, interpretare, construcţie a cunoaşterii ştiinţifice, în dependenţă de prioritățile și particularităţile socio-culturale şi valorice, de specificul obiectului cercetării ştiinţifice, al mijloacelor utilizate, dar şi de particularităţile limbajului ştiinţific utilizat.

În consecinţă, raționalitatea practică se manifestă în calitate de facultate umană de a acționa în concordanță cu raționalitatea teoretică, ceea ce înseamnă transformarea modului reflexiv în unul normativ şi invers, fapt ce provoacă o transformare paralelă în cunoaşterea pe care o produce și în practica asupra căreia se aplică. Cunoştinţele normative şi cele reflexive nu au fost întotdeauna incomensurabile. Transformarea normativităţii în reflexivitate, şi invers, reprezintă dimensiunea-cheie a epistemologiei contemporane, dar şi a angajamentului normativ. Astfel, prin adoptarea principiului raționalității în formula teoriei dreptului se urmărește constituirea modelului social care include:

Pe dimensiunea ontologică: studiul naturii realității juridice, aplicarea instrumentelor dreptului în practicile instituite, generalizarea obiectivă a practicilor juridice instituite în societate, identificarea reperelor conceptule ale conformităţii *gândire-limbaj-acţiune/faptă*;

Pe dimensiunea epistemologică: evaluarea raportului dintre cunoașterea științifică și practica juridică existentă, evaluarea conformității legilor gândirii cu legile morale și cele juridice, determinarea mecanismelor de depășire a crizei științei juridice, determinarea conţinuturilor normative în dependenţă de relevanţa şi necesitatea socială, în vederea asigurării ordinii sociale;

Pe dimensiunea pragmatică, creșterea eficienței dreptului, determinarea instrumentelor și mecanismelor de creştere a respectului faţă de normele şi valorile sociale, educarea capacităţii de

evaluare obiectivă şi imparţială a acţiunilor proprii şi a celorlaţi agenți sociali, adecvarea scopurilor acţiunilor individuale la normele morale şi interesele generale, creşterea gradului de eficienţă şi aplicare practică a cadrului normativ etc.

Aşadar, valorificarea raţionalității în calitate de principiu metodologic al dreptului poate oferi un surplus valoric ştiinţei dreptului nu doar în direcția ridicării performanţei gândirii și cunoașterii juridice sistemice, dar și pentru simplificarea înţelegerii, conştientizarea consecinţelor şi responsabilizarea persoanei, creând punţi, legături între diversităţi, interese, aspiraţii. Raţionalitatea reuşeşte apropierea dintre raţiune, limbaj, acţiune şi realitate, generând abordări de tip integrat ale dreptului.

Principiul responsabilității

Un alt principiu – al responsabilității – existent în formula actuală a științei juridice, este reconceptualizat și promovat în calitate de principiu integrator, care să genereze capacitatea de autoorganizare a sistemului dreptului în direcţia eficienţei acestuia și, în consecință, să determine starea de ordine socială prin intermediul ordinii juridice instituite. Luând în calcul abordarea tradițională a răspunderii juridice, vom da o perspectivă nouă de analiză a acesteia, prin dezvoltarea potențialului integrator asupra dreptului și de a indica posibilitatea schimbării modului de percepere și funcționare a sistemului juridic în întregime.

Dacă acceptăm că capacitatea de organizare a unui sistem social este determinată de totalitatea conexiunilor dintre elementele acestuia, de eficiența și colaborarea dintre cele trei puteri (legislativă, executivă și judecătorească), de capacitatea de cooperare și acțiune în avantaj reciproc între instituțiile statului și între membrii societății, atunci acestui sistem îi este indispensabil și obligatoriu principiul responsabilități persoanei, a statului, dar și a dreptului (raportat la activitatea instituționalizată a acestuia). Atribuind calitatea de instrument integrator și generator de autoorganizare principiului responsabilității, invocăm ipoteza depășirii crizei științei juridice și a problemelor de natură practică pe care le generează prin operarea unor măsuri de creștere a conștientizării dependenței eficienței dreptului de nivelul de responsabilitate de care dă dovadă atât cetățeanul, cât și angajaţii sistemului de control social, ai autorităţilor statale.

În acest context, argumentăm că principiul responsabilității, ca principiu general al dreptului, mai are o calitate care nu a fost scoasă în evidență, și anume calitatea și capacitatea de organizare socială prin manifestarea acestuia ca mecanism de autoorganizare a sistemului dreptului, în vederea menținerii ordinii juridice și ridicării eficienței și eficacității dreptului. Or, în prezent, societatea are nevoie, poate mai mult ca oricând, de ordine şi de securitate.

Abordarea responsabilității din perspectivă integratoare ne permite valorificarea rolului social și aprecierea impactului acesteia asupra funcționalității dreptului dintr-o perspectivă nouă.

Dimensiunea integratoare a responsabilității poate fi atribuită și abordării principiului responsabilității, realizate de N. Popa[824], pentru care responsabilitatea este un fenomen social ce exprimă un act de angajare a individului în procesul integrării sociale. Pentru moment, trebuie să indicăm că folosim noțiunea de *responsabilitate,* nu pe cea de *răspundere,* dată fiind înțelegerea extinsă a noțiunii, definită ca parte indispensabilă atribuită persoanei în calitatea de *homo juridicus,* ca membru al unui sistem juridic organizat, și necesară în înțelegerea statutului său social și uman, precum și a prognozării eventualelor raporturi ce se vor conecta la responsabilitate prin răspunderea juridică. Sigur că vom conecta responsabilitatea cu răspunderea și cu persoana, iar pentru ca răspunderea juridică, în calitate de instituție specifică dreptului, să poată fi raportată la scopurile generale ale sistemului juridic, este nevoie să avem încrederea că legea, regula există ca stare de spirit în conștiința persoanei, adică în sentimentul de responsabilitate. În rezultat, datorită acestei formule, raspunderea juridică este percepută ca implicită responsabilității. De asemenea, pentru prezentul demers nu mai puţin importantă este şi utilizarea conceptului de *autoorganizare* în realizarea funcțiilor instituției răspunderii juridice, ca element al sistemului dreptului. Condițiile de realizare a răspunderii juridice, limitele de aplicare a acesteia, conţinutul răspunderii, determinarea tipului de răspundere sunt, de asemenea, arii de interes pentru teoriile actuale ale autoorganizării. Aplicarea acestei perspective ştiinţifice noi în tratarea răspunderii juridice ne oferă posibilitatea de a stabili vectorul necesar proceselor de autoorganizare a sistemului dreptului, de a prognoza momentul apariţiei fluctuațiilor de diferită natură şi stabilirea modului în care influenţează fluctuaţiile în cauză la nivel de micro- şi macro-sistem, asupra funcţionalității elementelor şi eficienţei sistemului dreptului.

Situaţia de fapt şi de drept, în care se află RM, caracterizată prin tendinţele acesteia de a institui tradițiile, principiile, practicile statului de drept, de a se integra în sistemul de valori europene, de a crea un sistem social de control eficient, etc. presupune revizuirea setului de norme, valori, principii al tuturor actorilor sociali. În opinia lui C. Mihali[825], „cu atât mai mult problema răspunderii şi a responsabilităţii devine astăzi subiect de reflecţie şi pretext al unui apel la raţiunea practică, pentru că ar fi deficitară în gândirea timpului, pentru că această gândire însăşi ar fi deficitară în raport cu o anume experienţă istorică recentă. De cel puţin o jumătate de secol încoace, responsabilitatea tulbură filosofii şi neliniştește politicienii, mobilizează educatorii şi preocupă părinţii" – toate acestea din cauza că cealaltă jumătate de secol, cea a războaielor, a totalitarismelor, a alianţei dintre ştiinţă şi tehnică (…) a văzut născându-se un cu totul alt sens al finitudinii şi al faptului uman de a fi în lume".

[824] POPA, N. *Op. cit.*
[825] MIHALI, C. *Uzurile filosofiei.* Cluj: Idea design, 2006. 240 p. ISBN 973-7913-48-5. p.169 si următ.

Responsabilitatea trebuie discutată în relaţie cu practica cotidiană și cu persoana încadrată în raporturi juridice și extrajuridice, cu persoane și instituții, cu procesele ce au loc la nivel de societate și cu preocupările majore ale oamenilor, cu economicul şi ştiinţificul, cu evidenţa alianţei *persoană – stat – drept*. Toate acestea demonstrează, o dată în plus, complexitatea subiectului abordat, diversitatea perspectivelor care sunt observabile chiar şi de cei mai puţin iniţiaţi în această problematică. În acest context, C. Mihali formulează mai multe întrebări la care trebuie să găsim răspuns: Cum să regândim responsabilitatea pentru *homo juridicus* – care suntem noi toți și fiecare în parte – pentru lumea care nu mai este una sigură din perspectiva asigurării respectării în practică a principiilor statului de drept, din multiple motive de natură obiectivă, dar și subiectivă; dacă principiul ordinii, instanţă normativă (conştiinţă, raţiune etc.), nu mai acţionează asupra noastră, astfel încât să-i dăm socoteală pentru ce şi în faţa cui mai avem de dat socoteală? Pentru ce mai suntem responsabili, când actele noastre nu mai sunt judecate de un tribunal ale cărui legi sunt imuabile şi când raţiunea nu mai indică sensul în care se petrec lucrurile?[826]. Din aceste întrebări constatăm că viaţa cotidiană redirecţionează responsabilitatea fie către instanţe colective, organizaţii, state, pieţe, reţele, sisteme, fie către indivizi.

Profunzimea cu care este pusă în discuţie în literatură responsabilitatea și răspunderea juridică[827], reprezintă nivelul de conştientizare a posibilității și realității răspunderii morale sau juridice, este un indiciu ce caracterizează diferite procese ce au contribuit la formarea persoanei în calitate de ființă rațională și reponsabilă. Referitor la responsabilitate din punct de vedere al moralității, vom afirma că ea reprezintă un fenomen multidimensional şi multidirecţional, este o consecinţă a manifestării naturii complexe a relaţiilor dintre indivizi, generaţii, naţiuni. Pentru societăţile contemporane, noțiunea de responsabilitate şi răspundere sunt concepte-cheie ce ar trebui să însoţească toate acţiunile omului, începând de la relaţiile acestuia cu natura (datorită dreptului la un mediu sănătos) și terminând cu modelarea şi prognozarea viitorului umanităţii (datorită inteligenței artificiale și evoluției științei contemporane). Responsabilitatea înțeleasă ca o „dimensiune a agentului ce reglementează întregul său comportament nu poate fi redusă doar la nivelul moral, există o corelație a tuturor formelor de responsabilitate (morală, politică, juridică)”[828]. În acest context, este important să remarcăm că analiza problemei responsabilității se profilează pe disputa între *pro* şi *contra* acestui concept şi pe dezbaterea importanţei rolului social al răspunderii ca un concept moral și juridic fundamental. Unii ar prefera să vorbească

[826] Ibidem., p.173 si următ.
[827] BALTAG, D. *Teoria răspunderii și responsabilității juridice*. Chișinău: ULIM, 2007. 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0
[828] POPA, N. *Op. cit.,* p.99.

doar despre analiza răspunderii, reieşind din imputarea vinovăţiei pentru acţiunile unui agent şi urmarea legilor de către indivizi în diversele lor acţiuni, prin determinarea atitudinii acestora faţă de sancţiuni. În esenţă, aceste formulări se referă doar la răspunderea juridică. Însă nu trebuie să trecem cu vederea faptul că dreptul are şi o dimensiune morală (de rând cu dimensiunea socială şi cea politică), deoarece acţiunile umane prin natura sa diferă.

În vederea clarificării principiului responsabilității încadrat în metodologia interdisciplinară a dreptului, vom invoca o delimitare conceptuală, pentru a exclude eventuale confuzii. Scoatem în evidență și apreciem, în acest context, contribuţia unor autori consacrați în dezvoltarea problemei răspunderii, între care contribuția semnificativă a doctorului habilitat D. Baltag[829], în spațiul științei juridice naționale, a lui Gh. Boboşi[830], în spațiul științific al României, pe cea a autorilor din occident (Haidegger, Jonas, etc) și din spaţiul ex-sovietic, cum ar fi: S. N. Bratusea[831] şi S. Beliskii[832] etc. În literatura ştiinţifică, responsabilitatea, în marea majoritate a cazurilor, este tratată în sensul de răspundere şi/sau bun-simţ. V. Enea[833] explică prezenţa, în limba română, a două concepte, apreciate ca sinonime – *răspunderea* şi *responsabilitatea* – printr-o etimologie multiplă: latină şi franceză, indicând că folosirea frecventă a surselor franceze a pus în circulaţie în limba română termenul *responsabilitate*. Dicţionarul explicativ al limbii române, editat de Academia Română, include ambii termeni (*răspundere* şi *responsabilitate*) definindu-i aproape cu acelaşi înţeles. În dicţionar se precizează că, în sens juridic, *răspundere* înseamnă „consecinţă rezultată din neîndeplinirea unei obligaţii legale”, iar pentru o înţelegere mai bună a termenului respectiv se face trimitere la verbul *a răspunde.*

Din modalitatea în care este definită *responsabilitatea* și *răspunderea,* nu vom putea găsi o opinie unilateral împărtășită de autori, care ar delimita cu exactitate între aceste două noțiuni. În acest sens, B. Negru și A. Negru[834] precizează că, în timp ce *responsabilitatea* se raportează la activitatea desfăşurată de persoană din proprie inițiativă, în baza alegerii libere a obiectivelor din mai multe variante posibile, *răspunderea* presupune realizarea unui comportament definit prin norme sociale, astfel accentuându-se că *responsabilitatea* are o semnificație mult mai extinsă decât *răspunderea*. În același timp, trebuie să menționăm faptul că o abordare extinsă și exhaustivă a

[829] BALTAG, D. *Op. cit.*
[830] BOBOŞ, Gh. *Răspunderea, responsabilitatea şi constrângerea în domeniul dreptului.* Cluj Napoca: Argonaut, 1996. 178 p. ISBN 978-973-976-473-5.
[831] БРАТУСЬ, С.Н. *Юридическая ответственность и законность*: (Очерк теории). Москва: Городец-издат, 2001. 202 с. ISBN 5-9268-0030-3.
[832] БЕЛЬСКИЙ, К.С. *Разделение властей и ответственность в государственном управлении*. Москва: ВЮЗИ, 1990. 167 с.
[833] ENEA, V. *Op. cit.,* p. 232.
[834] NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria generală a dreptului şi statului.* Chişinău: Bons Offices, 2006. 520 p. ISBN 978-9975-928-90-8. p. 45-46.

modurilor în care doctrina tratează *răspunderea juridică* și *responsabilitatea* în context autohton vom atesta la D. Baltag[835] în numeroasele sale studii: „*Răspunderea juridică reprezintă o categorie prin care este desemnată obligaţia subiectului de drept responsabil de a suporta consecinţele nerespectării unei norme juridice în vigoare, în vederea restabilirii ordinii de drept în societate*”[836]. Astfel, indicăm că răspunderea derivă din responsabilitate, răspunderea juridică e consecinţa săvârșirii responsabile a unei fapte ilicite, adică a încălcării unei dispoziţii legale *hic et nunc* printr-un comportament acţional concret, în cunoştinţă de cauză, pe când răspunderea morală, de pildă, este consecinţa încălcării unei norme morale. Responsabilitatea aparţine personalităţii, ca întreg, dar răspunderea se manifestă în tot atâtea forme în câte persoana exprimă această personalitate.

Originile termenul *responsabilitate* se regăsesc utilizate, la început, în corelaţie cu cel de *pedeapsă*, *sancţiune*[837]. J. S. Mill, reprezentant al utilitarismului, care analizeaza rersponsabilitatea, practic, nu făcea distincţie între *răspundere* şi *responsabilitate*, considera V. Mureșan[838]. În lucrarea *Utilitarismul,* cercetând legătura între *drept* şi *utilitate*, spre deosebire de alţi autori, care pun accentul pe *obligaţie* şi *utilitate*, acesta a indicat rolul important al sancţiunii, pentru ca între *răspundere* și *pedeapsă* să fie un raport de identitate. Răspunderea înseamnă pedeapsă, nu aşteptarea unei pedepse reale, din partea celor apropiaţi sau a legii, ci conştiinţa individului că merită o anume pedeapsă[839]. O perioadă îndelungată termenul *răspundere* a fost utilizat de către teoreticieni ai dreptului anume în acest sens. În esenţă, răspunderea nu poate fi nici vină, nici pedeapsă, şi nu este nici doar de natură penală sau administrativă etc. Răspunderea înseamnă siguranţă, fiabilitate, onestitate şi conştientizarea acţiunilor, dorinţa de a acţiona raţional, în numele binelui personal și comun. Răspunderea presupune, mai degrabă, încredere și include simţul interior al răspunderii personale, capacitatea de a acţiona în limitele unor standarde – fie morale, de drept, fie de oricare altă natură.

Dacă urmărim modul în care este tratată în literatura de specialitate problematica responsabilității, observăm cu uşurinţă că, de rând cu răspunderea juridică, cea morală, în fomulă deontologică, este o instituţie fundamentală, ce tinde să ocupe un loc aparte în cadrul științei juridice, reflectând stadiul de evoluţie a întregii societăţi, nivelul conştiinţei, al simțului datoriei şi responsabilităţii sociale[840].

---

[835] BALTAG, D. *Op. cit.*
[836] *Ibidem,* p. 135.
[837] ЙОНАС, Г. *Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации*. Перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова. Москва: Айрис-пресс, 2004, 480 с. ISBN 5-8112-0625-9. p. 3.
[838] MUREȘAN, V. *Utilitarismul lui J. S. Mill*. Bucureşti: Paideia, 2003. 370 p. ISBN 973-596-130-X.
[839] MILL, J. S. *Utilitarismul.* București: ALL, 2014. 120 p. ISBN 978-606-587-185-4.
[840] IORGOVAN, A. *Op. cit.,* p. 331.

În consecință, observăm că nu este posibilă identificarea conținutului semantic al celor doi termeni (*responsabilitate* şi *răspundere*) într-o formulă delimitată[841], și nici funcţionalitatea acestora. Astfel, *răspunderea* are ca finalitate conservarea sistemului social, *responsabilitatea* urmăreşte ameliorarea, dezvoltarea şi optimizarea sistemului social. Răspunderea şi responsabilitatea se mai deosebesc şi după căile şi mijloacele prin care societatea stimulează şi asigură validitatea lor. Răspunderea şi responsabilitatea socială reprezintă două fenomene simultane şi unitare, care, cultivate individului, vor determina eficienţa socială a mecanismelor de reglementare a raporturilor sociale. Împreună, toate formele de răspundere formează esenţa conceptului de *răspundere socială*. Între diverse forme de răspundere socială există o strânsă legătură. Fiecare formă a răspunderii sociale, luată în parte, acţionează asupra tuturor celorlalte forme, ceea ce înseamnă interdependenţa şi condiţionarea reciprocă a diverselor forme de răspundere și coincide cu abordarea integră a acestora.

Conceptele de *răspundere* și cel de *responsabilitate*[842] desemnează şi o reacţie de reprimare, venită din partea societăţii, faţă de o anumită acţiune umană, imputabilă, în principal, individului. Sensul frecvent atribuit noţiunii de *răspundere*, indiferent de forma sub care se manifestă, este acela de obligaţie de a suporta consecinţele nerespectării normelor, regulilor de conduită, obligaţie ce se incumbă autorului faptei contrare acestor reguli şi care poartă întotdeauna amprenta dezaprobării sociale a unei asemenea fapte. Rezultă că termenii *obligaţie*, *responsabilitate* şi *răspundere* sunt strâns legaţi unul de altul.

Considerând, din punct de vedere logic, raportul dintre extensiunile acestor doi termeni ca unul de subordonare, responsabilitatea incluzând răspunderea, în cele ce urmează vom argumenta, aderând la concepţiile lui H. Jonas și Hayek, că responsabilitatea include două dimensiuni – una morală și alta juridică – și are o pronunţată capacitate organizațională și integratoare, este un concept cu caracter interdisciplinar și poate fi abordat din punct de vedere al reconceptualizării dreptului din perspectiva paradigmei interdisciplinare, ca principiu, luând în calcul, datorită atribuirii conceptului raționalității teoretice, capacitatea acestuia de a determina autoorganizarea sistemului social, iar datorită raportării rațiunii practice – creșterea eficienţei aplicării dreptului.

În orice formulă de abordare, termenul de *responsabilitate* și cel de *răspundere* este atribuit unei persoane (fizică sau juridică și chiar unei instituții). O mare parte de surse ce sunt axate preferențial pe analiza răspunderii ori a responsabilității accentuează esenţa individului ca fiinţă capabilă de actul conștient al responsabilității (la nivel de cunoaștere, decizie, acțiune). În

[841] ENEA, V. *Op. cit.,* p. 232.
[842] FLOREA, M. *Responsabilitatea acţiunii sociale*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 1976. 295 p.

această direcție de abordare sunt orientate opiniile lui M. Heidegger[843] şi H. Jonas[844], care aduc responsabilitatea în plan ontologic, prin punerea în corelație a responsabilității cu cotidianul social. Modul de înţelegere a responsabilităţii la Heidegger își are rădăcinile în tradiția modernă de abordare a moralei, când comportamentul subiectului moral este tratat în raport cu etica acţiunii corecte. Moraliștii din perioada modernă, în loc să întrebe: Ce trăsături de caracter fac ca o persoană să fie bună?, ei întrebau: Ce este corect să facem? Cum este corect să acționăm?, astfel, direcţia de abordare a responsabilității fiind una diferită de cea de până la ei, dezvoltând teorii ale corectitudinii acţiunii şi ale obligaţiei. Printr-o incursiune în istorie, Habermas[845] menţionează că dintre toate teoriile morale, trei puncte de vedere ar putea fi considerate cele mai marcante: concepţia aristotelică, cea kantiană şi poziţia utilitaristă. În rest, toate celelalte teorii nu sunt nimic altceva decât niște sinteze a celor trei. Dar important este că în fiecare dintre abordări întâlnim corelații dintre *responsabilitatea* și *răspunderea* subiectului pentru acţiunile şi faptele lui. Tratarea responsabilităţii la Heidegger este realizată sub exigenţa unui calcul, a stabilirii esenței relației între drepturi şi datorii, între bine şi rău, între comportamentul subiectului-agent şi modelul comportamental prescris de către o instanţă normativă. Este vorba despre o economie nu doar a responsabilităţii, ci şi a moralei, a oricărei morale întemeiate pe o bază metafizică şi raţionalistă. Referitor la modul în care tratează M. Haidegger responsabilitatea C. Mihali menționează: „Prin incursiunile sale asupra responsabilității, Heidegger scoate în evidenţă caracterul tranzacţional”[846].

În dezbaterile actuale despre responsabilitate, H.Jonas[847] este autorul cel mai citat și considerat autoritar în occident, datorită faptului că investeşte o semnificaţie nouă în termenul *responsabilitate*. Toate construcţiile teoretice din trecut, inclusiv etica obligaţiei morale, în opinia lui H. Jonas, nu au avut nici o legătură cu viaţa umană la nivel global, situaţie pe care o avem astăzi. În prezent, evaluarea acţiunilor din perspectiva responsabilității se realizează în conformitate cu rezultatele vizibile ale acestor acţiuni[848]. Conform opiniei acestui autor, datorită schimbării esenţei acţiunilor umane, este nevoie de a vorbi despre un nou domeniu, *domeniul eticii răspunderii* ori *domeniul responsabilității.*

Acceptând poziţia lui H. Jonas, care recomandă: „Acţionează astfel, încât consecintele acţiunilor tale să fie în concordanţă cu continuitatea vieţii umane”, vom vedea că persoana îşi

[843] HEIDEGGER, M. *Ființă şi timp.* București: Humanitas, 2002. p. 673. ISBN 973-50-0428-3.
[844] ЙОНАС, Г. *Op. cit.*
[845] ХАБЕРМАС, Ю. *Демократия. Разум. Нравственность.* (Московские лекции и интервью). Москва: Издательство ACADEMIA. 1995. 252 с. ISBN 5-86187-044-6. p.7.
[846] MIHALI, C. *Op. cit.,* p. 172.
[847] ЙОНАС, Г. *Op. cit.*
[848] *Ibidem.*

asumă cu bună ştiinţă răspunderea pentru viitor şi pentru generaţiile viitoare. Astfel, H. Jonas introduce în tratarea responsabilității un element-lipsă până la el – raportarea principiilor acțiunii la temporalitate. Accentuarea faptului că normele şi principiile sunt determinate de coordonate cum ar fi timpul, el semnalează caracterul relativ al prescripţiilor normative, ceea ce înseamnă că, odată ce tendinţele de dezvoltare ale societăţii se modifică în timp, se vor modifica şi elementele componente ale sistemului normativ, modul în care se acţionează, dar şi normele de care ne ghidăm în acţiune. Anume în legătură cu acţiunea şi se pune problema responsabilităţii şi a răspunderii.

Conceptul de *acţiune* orientată pe înţelegere le implică pe cele de *lume socială* şi *interacţiune condusă de norme*[849]. Punând în discuţie problema relaţiei mecanismelor de reglementare normativă în relație cu acțiunea socială/fapta umană, Habermas scoate în evidență valoarea reponsabilității și a răspunderii în relaţiile umane sociale. Referindu-se la nivelurile acțiunii, Habermas indică beneficiile și importanța sistemului social normativ și ale principiilor integratoare.

Primul nivel este cel *preconvenţional*, care coincide cu necesitatea simțită de individ de a-și împărtăși și de a-și coordona acțiunile în conformitate cu regulile existente şi cu conștientizarea faptului că este „drept/just să ne supunem regulilor şi autorităţilor. Supunerea are ca scop evitarea pedepselor şi posibilitatea de a provoca leziuni corporale altora”[850]. Acest nivel induce, la nivel de conduită, conformarea comportamentului persoanei cu normele și regulile existente *a priori* în societate. Comportamentul dirijat de norme și reguli scoate în evidență mai multe beneficii – atât pentru securitatea individului care acţionează în concordanţă cu regula, cât şi pentru securitatea socială. În aceeaşi direcţie este orientată opinia expusă de Gh. Mihai şi E. Mihai în articolul *Persoană, personalitate, responsabilitate*[851], după care responsabilitatea este calitatea existenţială *sine qua non* a omului-subiect cunoscător de sine şi de celălalt şi agent al acţiunii, indiferent în câte forme se despleteşte ea (morală, juridică, politică); dar individul uman nu se naşte ca personalitate responsabilă gata închegată, ci cu putinţă de a fi responsabil, ceea ce se şi întâmplă în cursul formării sale sociale ca subiect cunoscător de sine şi de celălalt. Aşadar, e calitate existenţială şi pentru persoana în drept, expresie a omului în relaţiile sociale, pe când iresponsabilitatea apare *per accidens*.

---

[849] HABERMAS, J. *Conştiinţa morală şi acţiune comunicativă*. Bucureşti: ALL, 2000. 184 p. ISBN 973-684-242-8. p.126.
[850] *Ibidem,* p.118.
[851] MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Persoană, personalitate, responsabilitate*. [citat 29.02.2015]. Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200512/recjurid051_21F.pdf.

Un alt nivel este cel *convenţional.* Acesta se referă la relaţiile interumane, la aşteptările indivizilor şi la prezența ideii de reciprocitătate în relațiile interpersonale. În acest caz, este vorba despre o perspectivă sistemică, integră asupra societății, dar şi despre conştiinţa apartenenţei individului la acest sistem. „Ceea ce e drept e să-ţi faci datoria în societate, să respecţi ordinea socială şi să menţii bunăstarea societăţii sau a grupului. Legile trebuiesc respectate, excepţie făcînd cazurile când ele intră în conflict cu alte obligaţii şi drepturi stabilite social”[852] sau, în formula lui Socrate, un cetățean bun trebuie să respecte și legile rele, pentru a nu fi un exemplu de urmat pentru cetățenii ce nu respectă legile în general.

Cel de-al treilea este *nivelul postconvenţional*, bazat pe principii, acesta reflectând capacitatea de a da preferință priorităţilor, de a lua decizii şi de a alege. În acest caz, vorbind despre deciziile juridice, vom menționa că sunt generate de drepturi, valori ori principii ce sunt (ce pot fi/și trebuie să fie) agreate de toţi membrii unei societăți, care își doresc să aibă un praxis just şi avantajos. Autorul (Habermas) dezvăluie esenţa acestui nivel, promovează ideea respectării drepturilor omului, a conştientizării acţiunilor, faptelor, precum şi scoate în evidenţă importanța și necesitatea existenţei valorilor și respectării principiilor în viața socială. Din această perspectivă a înțelegerii principiului responsabilității, prin raportare la respectarea drepturilor omului și conștientizarea faptelor din acest unghi al abordarii, vom face referință la condițiile intelectuale, invocate de Gh. Mihai, privind ideea de drepturi ale omului[853]:

1) Face trimitere la o explicare a omului ca atare, considerat termen esențial și valoare supremă pentru sine. Valorificarea termenului respectiv în această direcție definește umanismul în diversele sale forme;
2) Umanismul juridic presupune o anumită idee despre om, despre esența și destinația sa. Fiecare dintre acestea determină un anumit model, substrat al diferitor coduri și legiuiri (constituțional, civil, penal) și un anumit conținut al principiului drepturilor omului;
3) Exercițiul juridic sau sociologic despre drepturile omului este lipsit de consecință, este rupt de filosofia drepturilor omului.

Deci omul drepturilor omului, în condițiile societăți globale și ale cunoașterii, este persoana umană generică, pe deplin conștientă și responsabilă, autoare a gândurilor și actelor sale, ce are ca temei al acțiunii sale principiul raționalității (teoretice și practice) și pe cel al responsabilității, datorită cărora legile particulare sunt valabile, din cauza că ele se bazează pe asemenea principii. Or, „atunci când legile vin în contradicție cu principiile, vom acționa în conformitate cu aceste principii, deoarece ele pot fi caracterizate ca principii universale ale

[852]HABERMAS, J. *Op. cit.,* p.119.
[853]MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timişoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.137-138.

justiţiei: egalitatea drepturilor omului şi respectul pentru demnitatea fiinţelor umane ca indivizi”[854]. Astfel, conştientizând, ca fiinţe raţionale, eficiența principiilor, să purtăm responsabilitate pentru validarea, legitimarea și funcţionarea acestora.

Vorbind despre *responsabilitate* în calitate de principiu al acțiunii umane, H. Jonas[855] se referă la legitimitatea principiilor, atunci când ne punem întrebarea: „Cu ce trebuie să fim de acord, adică ce trebuie să acceptăm şi ce obligaţii trebuie să ne asumăm?” Normativitatea (morală și juridică) nu poate fi limitată la o decizie individuală, personală, ci se referă la relaţiile umane, ce urmăresc consecinţele acţiunilor. În formula în care H. Jonas tratează normativitatea, și principiul responsabilităţiii include atât răspunderea colectivă, cât şi pe cea personală. H. Jonas, punând în discuție problema relației între responsabilitate și răspundere, face distincție între diferite forme de răspundere: răspunderea naturală şi cea contractuală, determinată de obligaţii şi convenţii, între răspunderea morală şi cea juridică.

Principiul *responsabilităţii*, dezvoltat de H. Jonas, îl putem considera reperul organizării sociale de tip normativ. Acesta propune o întemeiere ontologică a normativităţii şi vorbeşte despre necesitatea unui principiu metafizic al obligaţiei şi al responsabilităţii. Analizele privind termenul *principiu* includ două sensuri ale acestuia: unul ontologic, altul metodologic. În drept, principiile nu vor fi considerate în sensul de generatoare de drepturi (adică în sens ontologic), ci ca „ceea ce face cu putință ca, dincolo de variabilitatea sistemelor de drept, să se afle unitatea lor, pe de o parte, iar pe de alta, ceea ce le dă dreptul să fie (...)”[856], adică utilizat, mai degrabă, în sens metodologic. În general, principiile dreptului întemeiază conținutul fundamental al tuturor normelor juridice, fiind călăuzitoare, conducătoare, măsuri ce orientează reglementările juridice și aplicarea oricărui sistem de drept.

Atunci când vorbim despre faptul că unul dintre principiile dreptului ar obține calitatea de impuls în realizarea procesului de autoorganizare a sistemului juridic, ca element interior (instituția răspunderii ar însemna încadrarea acestuia într-o perspectivă metodologică, care implică drumul valorificării implicaţiilor practice ale acestuia – pornind de la rădăcina termenului *metodos*, cu origini greceşti). Or, odată formulate, principiile dreptului trebuie recunoscute și consacrate, căci doar astfel ele vor putea fi utilizate în interpretarea, în aplicarea, în integrarea noilor norme într-un cadru unitar şi integru al sistemului dreptului, așa cum menționează marea majoritate a autorilor și Carta O.N.U: „principiile generale ale dreptului recunoscute de națiunile civilizate”, iar unuia dintre principii (principiul responsabilității)

[854] HABERMAS, J. *Op. cit.,* p. 120.
[855] ЙОНАС, Г. *Op. cit.*
[856] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.,* p.120.

încercăm să-i oferim o altă valoare sau, poate, corect ar fi: un surplus valoric. După cum utilizarea conceptului de *sistem,* raportat la drept, determină validarea dreptului, tot așa, în acest caz, principiile dau sistemului dreptului valabilitate, legitimitate și stabilitate. E. Sperantia, citat de N. Popa, subliniind importanța principiilor pentru sistemul dreptului, nota: „Dacă dreptul apare ca un total de norme sociale obligatorii, unitatea acestei totalități este datorată consecvenței tuturor normelor față de un număr minim de principii fundamentale, ele însele prezentând un maxim de afinitate logică între ele”[857].

În această ordine de idei, așa cum menționează și profesorul Gh.Avornic, principiul responsabilității, ca principiu fundamental de drept, presupune un act de angajare a individului în procesul interacțiunii sociale și trebuie înțeles ca fiind raportarea conștientă a individului la valorile și normele societății, respectarea benevolă a normelor juridice, pentru că în ultimă instanță, gradul de responsabilitate arată starea legalității într-un stat și este în strânsă legătură cu dezvoltarea societății[858].

Astfel, preocuparea comună a lui Jonas şi Heidegger pentru tehnologizarea vieții umane, pentru prioritățile societății cunoașterii, care au aprofundat nihilismul și vulnerabilitatea umană, al principiului responsabilității, în calitate de fundament al echilibrului, eficienței și eficacității, obține conotații deosebite. Responsabilitatea nu mai este o decizie, o atitudine personală, ci o obligaţie esenţială a omului faţă de el însuşi, faţă de viitor ca posibilitate deschisă, ca şansă pentru un alt om. Responsabilitatea trebuie legată nu doar de existenţa noastră individuală, ci şi de cea colectivă, socială. A fi responsabil înseamnă, dincolo de orice consideraţie morală, a răspunde de propria existenţă de cea a celorlalţi, „a răspunde de sine ca viitor”[859].

Societatea are nevoie de o punere în comun a diversităţii palierelor responsabilităţii şi a diferitor tipuri de răspundere, pentru ca să se obţină o stare de ordine socială. Fiind de ordin valoric, aşa cum menţionează Gh. Mihai, E. Mihai[860], responsabilitatea constituie îmbinarea indestructibilă a sentimentului şi cunoaşterii, astfel că vorbim de sentimentul responsabilităţii şi de cunoştinţa responsabilităţii (în sensul de act de cunoaştere sau, poate, conştiinţă). Am putea descrie responsabilitatea ca asumarea de către persoană a valorii acelor acte, proprii sau ale altora, ale căror consecinţe le apreciază, în cunoştinţă de cauză, ca dezirabile şi a căror înfăptuire o decide în mod liber; este responsabil cel care şi-a asumat-o autonom. Acest lucru este valabil nu doar în raport cu regula juridică, dar și în raport cu oricare altă regulă. Definită în aşa mod,

[857] POPA, N. *Op.cit.,* p.67.
[858] AVORNIC, G. *Tratat de teoria generală a dreptului.* V.II. Chișinău: Tipografia Centrală, 2010. 577 p. ISBN 978-9975-78-865-6. p.108.
[859] ЙОНАС, Г. *Op. cit.*
[860] MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Op. cit.*

responsabilitatea se raportează la sistemul de valori însuşit, cunoscut şi trăit de persoană, pe care ea îl investeşte în acţiuni, în baza alegerii libere a scopurilor. Pornind de la modul în care este înţeleasă persoana în drept, putem desprinde două condiţii esenţiale, necesare, pentru ca responsabilitatea să existe: libertatea persoanei şi capacitatea ei de exerciţiu, capacitate de a decide. Astfel, încadrat în metodologia interdisciplinară, *principiul responsabilității* va avea următoarele carateristici:

- Principiul responsabilității are un caracter absolut;
- Principiul responsabilității are un caracter integrator;
- Principiul responsabilității este un mecanism de normare a acțiunii sociale;
- Principiul responsabilității presupune reciprocitate;
- Principiul responsabilității oferă protecție personală și securitate socială.

Responsabilitatea este o trăsătură de personalitate a lui *homo juridicus* care se manifestă diferit la diferite persoane – la unele este mai bine dezvoltată, la altele mai puțin, fapt ce va determina și modul în care vor fi urmate și respectate prescripțiile cu caracter imperativ. În opinia lui W.James[861], responsabilitatea are caracter pragmatic, pentru că subiectul acţionează şi este responsabil de modul în care o face, fiind important ca acesta să acţioneze cât mai pragmatic, satisfăcând cât mai multe necesităţi sociale. Anume responsabilitatea îl face pe om să ducă un mod de viaţă ce nu vine în contradicţie cu normele. Conceptul de *răspundere* sau de *responsabilitate*[862] desemnează reacţia de reprimare, venită din partea societăţii, faţă de o anumită acţiune umană, imputabilă, în principal, individului. Totodată, pentru a se vedea conexiunea dintre responsabilitatea socială şi responsabilitatea juridică, este suficientă relevarea următoarei afirmaţii: responsabilitatea socială naşte responsabilitatea juridică, iar responsabilitatea juridică presupune mai întîi de toate responsabilitatea socială din partea subiectului, indică profesorul D. Baltag[863].

Principiul responsabilității ca act conştienti indică capacitatea unei persoane de a evalua în mod critic acţiunile sale, gândurile, dorinţele, conştientizarea corespunderii personalității sale (ceea ce este) cu ceea ce ar trebui să fie. Conştiinţa are funcţia de control intern, de reglator care acţionează în mai multe direcţii: ca stimulent, care impune respectarea normelor (morale și juridice); ca factor interior de interdicţie; ca mecanism de ajustare a comportamentului în conformitate cu normele sociale; ca evaluator al acţiunilor şi faptelor, ca răspundere conştientă faţă de sine – în general, ca purtător al valorilor universale. Persoana conjugă dimensiunea

[861] ДЖЕЙМС, У. *Воля к вере.* Москва: Республика, 1997. 431 с. ISBN 5-250-02658-3. с. 134.
[862] FLOREA, M. *Responsabilitatea acţiunii sociale.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 1976. 295 p.
[863] BALTAG, D. *Op. cit.,* p.80.

juridică cu cea morală în formula principiului responsabilității. În aceste condiţii, considerăm că principiul responsabilității și cel al raționalității constituie fundamentul metodologiei interdisciplinare în constituirea unei paradigme reconceptualizate a dreptului din perspectiva creșterii relației *teorie şi practică juridică*, precum și din perspectiva depășirii crizei dreptului.

4.5. Revendicarea metodologiei interdisciplinare de teorie a dreptului.

Pluralismul metodologic contemporan oferă o multitudine de modalități de cercetare, teorii, metode, instrumente, care pot fi utilizate în activitatea practică. În ansamblu, teoria dreptului constituie o totalitate de instrumente metodologice, ce se extind asupra persoanei, statului și dreptului, a funcționalității instituțiilor de stat și este orientată spre menținerea unui echilibru în relația dintre teorie și practică. Prin dezvoltarea dimensiunii metodologice de timp interdisciplinar, se urmărește organizarea logică a instumentarului dreptului într-o formulă rațională și optimă, eficientă în relația dintre teoria dreptului și practica juridică, în afara dimensiunii politice și ideologice. Raportată la această stare, schimbarea în știința dreptului este impusă, dar, în acelaşi timp, şi facilitată de factori de natură internă, precum și externă, cum ar fi globalizarea, dinamica proceselor sociale și fluctuațiile politice și sociale, avansarea către societatea cunoaşterii, a tehnologiei și inovației, nevoia de învăţare pe tot parcursul vieţii ș.a.

Ideea de a unifica domeniile clasice ale unor științe, pentru a constitui teorii, metodologii interdomenii sau discipline de graniță cu profil integrativ, în scopul depășirii crizei științei juridice și al impulsionării cunoașterii în general, este de dată recentă și este specifică stilului de cunoaștere științific contemporan, prin problematică, dar și prin posibilitățile de aplicare pe care ni le oferă. Or, organizarea sistemică a dreptului prevede interdependențe dintre elemente și diverse nivele de organizare a relității juridice. În acest context, din punct de vedere al unei metodologii eficiente, teoria dreptului are menirea să evalueze și aprecieze din punct de vedere al standardelor științifice practica juridică, să caracterizeze și aprecieze procesele ce domină practica, să determine legitățile funcționării instituțiilor juridice în dependență de aria lor de competență, iar conceptele juridice fiind cele mai simple forme de redare a conținutului dreptului, determină interconexiunea/comunicarea logică dintre concepte, domenii, ramuri etc., dintre teorie și practică.

Cu referire la metodologia științifică a dreptului, nu de puține ori a fost reiterată criza acesteia. Th.Kuhn[864] arată că toate crizele încep cu estomparea unei paradigme. În principiu,

[864] KUHN, Th. *Op.cit.*

crizele se pot încheia în trei moduri: 1) ştiinţa normală se dovedeşte, până la urmă, capabilă să rezolve problema care a provocat criza; 2) problema persistă şi oamenii de ştiinţă o lasă spre rezolvare generaţiei viitoare; 3) criza se poate încheia prin apariţia unei noi paradigme.

Astfel, terenul pe care se dezvoltă reconstrucția paradigmatică a dreptului, prin care se urmărește depășirea crizei științei juridice și creșterea eficienței practice este cea de-a treia opțiune, profilată pe caracterul pronunțat al prezenței procesului de integrare dintre diverse domenii și al dependențelor reciproce dintre acestea[865]. În acest context, înțelegerea și explicitarea teoretică a procesului de integrare a dreptului, mecanismul prin care acesta se produce este important, de aceea metodologia interdisciplinară și urmează a fi aplicată în clarificarea instrumentelor conceptuale, ele fiind multiple (integrarea juridică, globalizarea, armonizarea, unificarea, sistematizarea, implementarea, receptarea etc.), a metodelor utile în cunoașterea și aplicarea în practică, precum și scoaterea în evidență a principiilor cunoașterii și acțiunii. Din acest context și rezultă perspectiva analizei teoretice a metodologiei interdisciplinare, construite pe concepția integrității dreptului în calitate de categorie a teoriei generale a dreptului și utilizarea acestora în practica politică și juridică. În rezultat, realitatea este cea care a pus în fața științei juridice sarcina regândirii, în termeni științifici, a proceselor de integrare, cărora este supusă și fundamentarea din perspectiva reconstrucției sale paradigmatice.

Recunoașterea crizei științei juridice, în general, și a celei de metodă, în particular, impune schimbarea tiparelor în care aceasta se prezintă pe mai multe dimensiuni: pe dimensiunea ontologică; pe cea a cunoașterii științifice; pe cea aplicativ-pragmatică (în special valorificând caracterul instituțional și educativ). Printre autorii care împărtășesc această opinie se înscrie și M. Antonov, care afirmă că dreptul, în ultimele câteva decenii, a suportat schimbări radicale la toate capitolele, pe când dimensiunea metodologică nu a fost nici măcar revizuită din perspectiva noilor tendinde care marchează realitatea juridică, rămânându-se la metodele vechi[866]. În rezultat, istrumentele metodologice utilizate sunt depășite și, din aceste considerente, ele nu sunt capabile de a-și realiza funcțiile, rămânând dogmatizate, abstracte, complexe și impracticabile, fapt ce a determinat ca cercetarea științifică în drept să fie îngustată la maximum, să nu mai fie un studiu principial generalizant, conceptualizant și consecvent, ce urmărește un adevăr științific, ci, mai degrabă, o opinie împărtășită de un mediu îngust de specialiști sau de o persoană, care va rămâne la nivel de cercetare, fără a fi implementată sau, cel puțin, înaintată

[865] ЛУКАШУК, И.И. *Глобализация, государство, право, XXI век*. Москва: Спарк, 2000. 261 с. ISBN 5-88914-148-1.
[866] АНТОНОВ, М.В. О принципах научности и развитии правовой теории. В: *Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права*. Москва: НОРМА, 2011. с. 143-153. [citat 23.09.2019]. Disponibil: https://publications.hse.ru/en/chapters/83834587.

pentru a se regăsi într-o experiență practică dirijată și instituționalizată[867]. Mai mult chiar, cercetarea științifică actuală a dreptului este din ce în ce mai îngustă, foarte specifică, particulară, iar realizarea cercetărilor din perspectiva generalizărilor teoretice, a analizelor critice și comparative a sistemelor de drept, a tendințelor, fenomenelor și proceselor ce au marcat dreptul contemporan, caracterizate de exhaustivitate sunt dezaprobate, nedorite, considerate prea abstracte și teoretizate. Raportat la această stare de lucruri, prin valorificarea modelului metodologiei interdisciplinare a teoriei dreptului, aplicabile, în egală măsură, la cercetările științifice înguste, precum și la cele generale, la aprecierile și generalizările teoretice, dar și la practicile juridice actuale, capabile de a oferi instrumente de apropiere a practicii de teorie și vice-versa, de depășire a neconcordanței dintre limbajele juridice practicate și gândirea juridică, dintre faptă și reglementare.

Discrepanțele dintre doctrina juridică, procesul de legiferare și practicile de aplicare a dreptului (neuniforme, diferențiate etc) înregistrate au efecte dezastruoase asupra științei juridice, a sistemului de drept, dar și asupra învățământului juridic. Cel mai bizar exemplu ce poate fi invocat la acest compartiment se referă la procesul de instuire în cadrul facultăților de drept. Cadrele didactice, în procesul de instruire, au menirea de a cultiva generația de mâine de profesioniști ai dreptului, împărtășind experiența personală, analizând practica juridică, pornind prioritar de la cunoștiințe științifice despre stat, drept, reglementare, lege etc. Dar adesea sunt în situații de dificultate, date fiind discrepanțele substanțiale dintre ceea ce se studiază și ceea ce se implementează, adică practică. Problematica discrepanțelor, a neconcordanțelor, ba chiar și a contradicțiilor dintre teorie și practica juridică este prezentă în studiile mai multor autori, atât din spațiul științific al Republici Moldova, cât și din afară. În contextul acestor discrepanțe, Permiacov Iu. invocă necesitatea revizuirii percepțiilor asupra dreptului, pornind de la logica schimbărilor normativității juridice, a valorilor și semnificațiilor dreptului în societatea contemporană[868].

Cum poate fi depășită situația? Paradoxal de simplă este soluția propusă de J. Berjel[869], care consideră că practica social-juridică furnizează experiențe ce pot fi și trebuiesc valorificate în calitate de argumente științifice elocvente pentru fundamentarea unui instrumentar științific

---

[867] ПАНТЫКИНА, М.И. Феноменология права и интегративное правопонимание. В: *Общественные науки и современность.* 2014, nr.3. c.151-158. [citat 27.03.2018]. Disponibil: http://ecsocman.hse.ru/data/2015/11/28/1250991207/151-158_Pantykina_.pdf.

[868] ПЕРМЯКОВ, Ю.Е. Экзистенциальный и юридический смысл правосудия: извлечение европейского опыта. В: *Правоведение.* 2013, nr. 2, c. 172-183. [citat 25.03.2020]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsialnyy-i-yuridicheskiy-smysl-pravosudiya-izvlechenie-evropeyskogo-opyta.

[869] БЕРЖЕЛЬ, Ж.-Л. *Общая теория.* Москва: Издательский дом NOTA BENE, 2000. 576 с. ISBN 5-8188-0022-9. с. 13. [citat 21.05.2018]. Disponibil: http://krasinskiy.ru/Bergel.pdf.

teoretico-metodologic adecvat elaborării unei concepții cuprinzătoare a dreptului, aplicabil cunoașterii științifice, valorificat și orientat, în opinia noastră, spre elaborarea unei concepții integrative a dreptului, capabile de a reuni teoria cu practica, dar și de a schimba imaginea socială a dreptului într-o direcție pozitivă.

Înaintarea ca problemă a conceptului integrativ al dreptului este determinată, după cum am văzut, de tendințele din știința juridică, dar și de particularitățile vieții sociale, de imperfecțiunea sistemului normativ, de inflația juridică, de neclaritățile și contradicțiile sociale etc., ce se răsfrâng negativ asupra proceselor sociale, creând condiții favorabile pentru abuzuri, lipsă de încredere în reprezentanții profesiilor juridice, pentru dezvoltarea nihilismului la nivel de societate, precum și pentru dezvoltarea unor procese cu caracter distructiv în însuși interiorul sistemului dreptului. În acest context, este important de a atrage atenția factorilor de decizie, care trebuie să asigure integritatea și eficiența dreptului prin cooperarea/colaborarea interioară dintre elementele sistemului juridic, și, în exterior, prin echilibrul puterilor și intercomunicare dintre domenii. În consecință, modelul metodologic interdisciplinar este construit în concordanță cu centrarea pe integrativitatea dreptului ca finalitate.

În cadrul metodologiei interdisciplinare, înțelegerea concepției integrative a dreptului se profilează în două forme de abordare: cea obiectivă și cea reflexivă a dreptului, care, pe parcursul dezvoltării dreptului, au interacționat în diverse formule și care se regăsesc în:

- Ineracțiunea dintre *ceea ce este* și *ceea ce trebuie să fie* (formulă expres valorificată de către I. Kant), ce determina dimensiunea axiologică a dreptului și căutarea unor structuri apriorice ale dreptului (cum ar fi *grund norma* sau „norma superioară”, formulată de Kelsen, spre exemplu, în *Teoria pură a dreptului*), aplicabile cercetărilor, analizelor și interpretărilor;
- Interacțiuni dintre perioade istorice de dezvoltare a dreptului, interacțiuni ce se regăsesc în perspectiva istorică asupra dreptului, care devine utilă în realizarea sintezelor, a generalizărilor și abstractizărilor dreptului pozitiv la fiecare dintre etapele evoluției și dezvoltării sale, în vederea identificării elementelor specifice, care se impun a fi păstrate, menținute și promovate;
- Interacțiuni multiple și polivalente dintre fenomenul *drept* și alte fenomene, în special, cel politic, perspectivă în care se înscriu cercetările din teoria dreptului, filosofia dreptului, sociologia dreptului, care valorifică procese și instituții dominante în drept prin perspectiva fenomemului juridic, dar și a relațiilor dintre fenomene diferite, orientate spre menținerea autonomiei dreptului;

- Interacțiuni dintre elemente interioare ale sistemului, perspectivă pe care o regăsim în abordarea sistemică a dreptului (Hart, Kelsen etc.);
- Interacțiuni dintre persoană, stat și drept, care se atestă în studii din diverse domenii: drept, antropologie, politologie, filosofice, sociologice, dar și în concepții separate și curente de gândire.
- Interacțiuni dintre subiecții de drept, în care se înscriu abordările de tip intențional/acțional, ce scot în evidență subiectivitatea umană. Dreptul este cel care trebuie să dirijeze conștiința subiectului de drept.

Toate aceste formule de interacțiuni dintre obiectivitate și reflexivitate pot fi încadrate în genericul arbitrar *cercetări tradiționale ale dreptului*, prin care prezumăm și caracterul segmentat și fragmentat al cercetării juridice. În paralel cu cercetările tradiționale s-au impus și studii ce pot fi considerate netradiționale, care urmăresc depășirea impedimentelor de natură teoretico-metodologică în cercetarea dreptului, determinate de dificultatea de a descrie dreptul așa cum este el în practicile sociale, lipsit de stabilitate și dependent de factorii exteriori, dar și încadrat în concurența dintre specialiști și domenii în obiectivarea și implementarea în practică a standardelor de competetivitate și eficiență. Această perspectivă a standardizării, dar și eficentizării vizează și reconstrucția paradigmatică a dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare. Încadrată ca parte componentă a teoriei dreptului, ea va contribui la dezvoltarea și configurarea paradigmei teoriei dreptul integrativ, ca alternativă actualei formule de abordare.

Ce înțelegem, sau cum definim abordarea integrativă a dreptului? Abordarea integrativă a dreptului este tipul de gândire care: a) recunoaște limitele abordărilor de tip tradițional și optează pentru identificarea dimensiunilor comune, unificatoare, interdisciplinare; b) este însoțită de convingerea că orice cercetare în drept trebuie să soluționeze o problemă a societății; c) spre deosebire de dreptul pozitiv, ce are ca obiect legea, și de dreptul natural, care are ca obiect conștientizarea și conștiința juridică, abordarea de tip integrativ este orientată spre configurarea unui obiect juridic specific – semnificația (atât teoretică, dezvăluită prin concursul raționalității teoretice reflexive, cât și cea practică – prin concursul raționalității practice obiective) dreptului.

Inițiată ca alternativă la cercetările de tip tradițional, concepția integrativă a dreptului se dezvoltă în câteva direcții:

1) Prima presupune asumarea raționalității în calitate de pluralism epistemologic, dar și de sinteză dintre diverse teorii, concepte și categorii juridice, proceduri și mecanisme juridice implementate și valorificate în practică și în cercetări științifice interdisciplinare. O formulă în care se manifestă această direcție este concepția dialogală a dreptului, care implică colaborarea dintre diverse arii disciplinare ce se regăsesc în drept (culturale, istorice, sociale). Acest tip de

abordare pare a fi promițător pentru dezvoltarea dreptului, dat fiind caracterul complex, polivalent al influențelor asupra dreptului (medicină, tehnologie, știință, cultură etc.) și multidimensional al acestuia, precum și din cauza modificrii raportului tradițional dintre public și privat, datorită apariției în spațiul public a unui nou actor al puterii – puterea media;

2) A doua direcție are în vedere valorificarea arsenalului teoretico-metodologic actual al științei dreptului, precum și extinderea ariei asupra instrumentarului teoretico-metodologic interdisciplinar al domeniilor exteriore, în vederea identificării unor metode și principii metodologice ce se bucură de autoritate și eficiență pe diverse dimensiuni, în vederea adaptării la specificul științei juridice și a asimilării, dar și a conectării fundamentelor dreptului la investigarea potențialului de eficiență a dreptului. În această perspectivă se încadrează cercetările ce au ca reper și nucleu legitimarea și validarea dreptului în mediul social actual, orientat, în special, spre depășirea ori minimalizarea nihilismului și aculturației juridice;

3) A treia direcție urmărește identificarea unui dat ontologic al dreptului, ce ar permite reconstrucția lui prin identificarea și demonstarea relațiilor dreptului cu fenomene nejuridice, pentru a formaliza, abstractiza și elabora modelul structural al dreptului, care să conțină semnificația universală a acestuia. Această direcție este configurată în baza teoriei comunicative a dreptului și își asumă ca sarcină să cerceteze: a) acțiunea conștiinței subiectului de drept; b) condițiile socioculturale în care acesta este implicat; c) raporturile dintre subiecții de drept; d) înaintarea și dezvoltarea concepției dreptului integrat, ca domeniu distinct și cu dezvoltarea propriului aparat categorial și a propriei metodologii științifice.

La originile acestei direcții îl plasăm pe J. Hall[870], care consideră că dreptul integrat nu poate fi doar o sinteză a modurilor tradiționale de abordare științifică a dreptului, ci trebuie: 1) să includă cercetări cât mai diverse; 2) să urmărească cercetarea interdependențelor; 3) să evalueze fazele de dezvoltare nu doar din punct de vedere statistic, dar și din punct de vedere al eficienței și dinamicii proceselor; 4) să elaboreze și înainteze mediului științific un aparat categorial adecvat. Prin modelul propus de J. Hall, se inițiază și ideea reconstrucției paradigmatice a teoriei dreptului, prin adaptarea metodologiei de tip interdisciplinar, dat fiind că acesta plasează un nou standard de științificitate în fața științei dreptului, incluzând în modelul său conceptul dreptului integrat și al dreptului obiectiv; sistemul dreptului; procesul dreptului, care se referă la diversele schimbări suportate de drept; precum și norma de drept.

Generalizând studiile de referință și bazându-ne pe principiul unității cunoașterii juridice, opinăm că proiectul reconstrucției paradigmatice a dreptului, prin determinarea dimensiunii

[870] HALL, J. Integrative Jurisprudence. In: *Hastings Law Journal.* 1976, vol.27. pp.779 - 792. ISSN 0017-8322. [citat 16.02. 2020]. Disponibil: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol27/iss4/1/.

metodologice interdisciplinare a teoriei generale a dreptului, percepută ca fundament conceptual al dreptului, dar și ca cercetare științifică netradițională, în vederea realizării modelului dreptului integrat capabil să minimalizeze ruptura dintre teoria și practica juridică, pornim de la reconceptualizarea semnificației concepției dreptului și normativismului juridic actual, astfel încât să fie soluționate mai multe probleme de natură teoretică și practică (de la legiferare, jurisprudență, până la aplicarea și realizarea dreptului.) Or, „aventura cunoaşterii dreptului poate constitui o poveste cu final neaşteptat. Cunoscătorii inițiați ai ştiinţelor juridice susțin că dreptul este o știință exactă, chiar mai exactă decât matematicile. Magia dreptului focalizează tot mai mulți discipoli, dar magicienii-juriști inițiați sunt din ce în ce mai puțin în conexiune cu adevărata știință a dreptului. Ştiinţele juridice, din perspectiva conexiunilor cu alte ştiinţe şi a integrării gândirii juridice, precum şi alături de ştiinţele de graniță, conduc spre o gândire juridică unitară, în diversitatea sistemelor juridice ale societății globale contemporane”[871]. Urmărind ca scop logica cercetării realizate şi luând în considerare direcțiile în care au fost canalizate prioritățile de abordare expuse până acum, se indică reperele modelului teoretic al metodologiei interdisciplinare, reconstituit în formulă paradigmatică. În aceste cadre ale cercetărilor realizate, modelul de analiză interdisciplinară pe care îl înaintăm vizează două axe principale: una presupus ontologică, ce merge de la obiectivitate spre reflexivitate, adică de la *real/factic* spre *posibil* şi, totodată, de la convenţional *obiectiv* la convenţional *subiectiv;* alta presupus epistemologică, ce merge de la *concret* la *abstract* şi, totodată, de la *particular* la *general.* Din cele două axe, în planul rezultatului urmărit am situat câteva ipostaze–teoretice prioritare ale studiului:

- Conceptul de *paradigmă* a fost preluat și utilizat, dat fiind faptul că, în esență, acesta propune o interpretare distinctă a naturii şi evoluţiei cunoaşterii ştiinţifice printr-o apropiere sistematică de desfăşurare concret-practică a cercetării şi de integrare a cunoaşterii juridice într-o perspectivă social-umană generală, exercițiu ce nu este o problemă particulară a unui domeniu, ci una de bază în conştientizarea realităţilor din punct de vedere al unei paradigme ştiinţifice noi, care urmărește implementarea unor standarde de științificitate, aplicabilitate și eficiență practică, în vederea depășirii crizei științei.
- Mai puțin utilizat în știința juridică conceptul de *paradigmă* necesită a fi asimilat în cadrul unui context anume, de accea la o primă etapă apar anumite dificultăţi legate de imposibilitatea identificării unui domeniu-etalon, în jurul căruia putem construi argumentarea

[871] FRIDMANN-NICOLESCU. I. Interpretarea normei juridice între tradiție și inovație, reflectată în doctrina juridică românească. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ „Acad.Andrei Rădulescu”, 2014, pp. 253-258. [citat 26.03.2020]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.

paradigmei ştiinţifice. Este sigur faptul că nu putem utiliza termenul *paradigmă* în acelaşi mod cum este utilizat în ştiinţa exactă, dar acest fapt nu semnifică neglijarea sau absenţa posiblităților. Mai degrabă este vorba despre o formulă particulară de utilizare a acesteia, prin raportare la conexte social-umane. Și, în acest caz, vom opta pentru adaptarea conceptului de *paradigmă ştiinţifică*, capabil a avea forme de manifestare distinctă şi a realiza diferite tipuri de integrare, contribuind la configurarea unei metodologii specifice, în cadrul teoriei generale a dreptului, pentru o primă etapă, cu o ulterioară posibilitate de a se constitui într-un obiect de studiu al unei discipline independente, care ia în considerare complexitatea realităților juridice, dinamica proceselor și interdependențele dintre diverse obiecte, raporturile dintre discipline și domenii, precum și inovațiile metodologice.

- Dileme precum *public – privat, social – individual, particulor – general, național – global* ș.a. în prezent și-au pierdut sensul teoretico-practic anterior, din cauza schimbărilor majore care au avut loc și continuă să se producă în știința contemporană, dar și practica socială. Nu putem face abstracţie de dezvoltarea fără precedent a tehnicii şi ştiinţei umane, creştere care a cunoscut un ritm exponenţial. „Reţelele sociale acaparează în prezent o mare parte din viaţa publică a societăţii şi se constituie în demne urmaşe ale agorei greceşti şi forumului roman. Adăugând la aceasta tehnologia informaţiei, obţinem imaginea societăţii secolului al XXI-lea, care nu poate ignorată, ci, din contră, trebuie exploatată, pentru a aduce statul în mijlocul cetăţenilor într-o veritabilă reinventare a democraţiei directe”[872]. În rezultat, formulele dispersate în care erau tratate ariile disciplinare trebuie conjugate, pentru a se ajusta la aceste tendințe majore ale lumii contemporane.
- Raportată la realitatea juridică, reconstrucția paradigmatică a dreptului urmărește valorificatea incomensurabilă a triadei *persoană – stat – drept*, urmărind conceptualizarea traseului de la formula obișnuită de *homo sapiens* la *homo juridicus*, datorită prioritizării în politicile juridice actuale a omului cu toate atributele sale (materiale și morale), acceptând aprioric ca adevărată presupoziția că toţi participanţii la viaţa socială (atât simpli cetățeni, cât și profesioniști ai dreptului) sunt capabili și în măsură să analizeze cu competenţă soluţiile legislative existente şi să furnizeze cele mai bune modalităţi de a contracara scăpările voite sau nu ale construcţiei normative, contribuind la stoparea entropiei sistemului juridic.
- În modelul teoretic al paradigmei interdisciplinare, conceptul de *drept integrat* desemnează nucleul în jurul căruia poate fi realizată reconstrucția paradigmatică a dreptului, datorită multuplelor aspecte pe care le implică acest concept (totalitatea de abordări științifice, în

[872] BĂNCILĂ, A. *Elaborarea și sistematizarea actelor normative*. Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. [citat 18.04.2016]. Disponibil: https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf.

vederea constituirii unei viziuni juridice ori concepții juridice actuale; ori modalitatea de conectare a dreptului pozitiv la realitățile societății în care s-a dezvoltat din perspectiva prestației teoretice și a eficienței sale practice; sau modalitatea de abordare a domeniului dreptului din perspectiva prestației reprezentanților domeniului, din perspectiva creșterii sau descreșterii importanței și realizării dreptului, etc.

Paradigma reconstruită a dreptului integrat, fundamentată pe raportul *teorie – practică*, prin implementarea resurselor oferite de metodologia interdisciplinară, urmărește depășirea entropiei sistemului juridic, asigurarea echilibrului necesar menținerii ordinii, asigurarea echilibrului dintre persoană stat și drept, prin concursul și implicarea activă a lui *homo juridicus*, implicare impusă de practicile existente și instituite. Astfel, pentru a demonstra modul în care o situație atestată în raport cu un nivel ierarhic poate avea impact pozitiv ori negativ și în afara sistemului, vom exemplifica prin intermediul unui caz particular al instituționalizări cercetării științifice de tip integrat și al educației juridice.

Noțiunea de *drept integrat*, după cum am indicat *supra,* este determinată de realitățile actuale și se utilizează cu referire nu doar la integrarea mondială, ci și la unele arii specifice, precum este domeniul educației, învățării și științei, fapt ce impune implementarea reformelor la nivel social statal în marea majoritate a domeniilor (economie, justiție, politici publice, educație, știință etc.). Concomitent, globalizarea solicită implementarea unor reforme capabile de a facilita integrarea Republici Moldova în tendințele globale, ajustarea la standarde internaționale, care ar putea apropia de ritmul global nu doar economia, politica etc., dar și educația și știința.

În aceste condiții, rapiditatea reformelor derulate în cadrul cercetării, inovării, educației, dictate de globalizarea economiei și tendința de a consolida un mediu educațional comun în spațiul european, au impus identificarea unor modele de reformare a științei și a educației, care vor lua în considerare nu doar procesele mondiale, dar și particularitățile naționale, precum și interesul pentru dezvoltarea științei naționale și a instituțiilor educaționale pe termen mediu și lung/de durată. Astfel, conștientizându-se importanța interdependențelor în procesul de învățare și cel de cercetare, în Republica Moldova, prin politici de stat, au fost implementate reforme în direcția unificării/integrării în mersul global al lucrurilor, care, într-un final, au determinat schimbarea paradigmei educaționale. În acest sens, aderarea învățământului superior la Procesul Bologna, adoptarea *Codului cu privință la știință și inovare*[873], a *Codului Educației*[874] erau

[873] Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

promițătoare în ceea ce privește trendul pozitiv și ascendent al științei și educației autohtone. Intenția tuturor autorităților responsabile de educație și cercetare anunță că: „pentru Republica Moldova, educaţia reprezintă o prioritate naţională sau factorul de bază în transmiterea şi crearea de noi valori culturale şi general-umane, în dezvoltarea capitalului uman, în formarea conştiinţei şi identităţii naţionale şi are un rol primordial în crearea premiselor pentru dezvoltarea umană durabilă şi edificarea unei societăţi bazate pe cunoaştere. Calitatea educaţiei determină în mare măsură calitatea vieţii şi creează oportunităţi pentru realizarea în volum deplin a capabilităţilor fiecărui cetăţean”[875].

În același timp, principalul document de politici în domeniul educației (Strategia Sectorială de Dezvoltare a Educaţiei pentru anii 2013–2020) prevedea reforme în sistemul de învățământ, demarate în corelație cu alte reforme și conjugate cu acțiunile prevăzute în Strategia Naţională de Dezvoltare „Moldova – 2020”. Pe de altă parte, se anunță că principalul obiectiv, pe care şi-l propunea AŞM, cel mai important for ştiinţific din ţară, urmărea soluţionarea a trei probleme prioritare: 1) obţinerea rezultatelor ştiinţifice performante la nivel mondial; 2) asigurarea ştiinţifică şi de expertiză a celor mai importante decizii ale conducerii ţării; 3) crearea tehnologiilor de vârf ce ar asigura sporirea nivelului de viaţă al populaţiei. Un alt scop strategic anunțat este *internaționalizarea educației și cercetării*: „Una dintre direcţiile prioritare de activitate a Academiei de Ştiinţe a Moldovei constituie depăşirea stării de izolare a savanţilor din Moldova de ştiinţa globală. Participarea Republicii Moldova la procesul de creare a spaţiului unic ştiinţific european a contribuit la stabilizarea potenţialului ştiinţific al ţării, precum şi la dinamizarea schimbului reciproc avantajos cu comunitatea ştiinţifică a UE”[876].

Însă, dată fiind multitudinea problemelor cu care se confruntă societatea RM, nu a fost posibil ca acestea să nu-și pună amprenta și pe cercetarea științifică, și pe sistemul educațional, și, din păcate, lucrurile pe alocuri au luat o altă traiectorie, nu neapărat cea dorită. Ba mai mult ca atât, chiar structurarea învăţământului superior, conform procesului Bologna, nu a avut până în prezent randamentul necesar, aşteptările fiind mult mai înalte, iar obiectivele şi valorile Procesului de la Bologna nu au obţinut o implementare adevărată și o asumare a acestora în sistemul de învăţământ superior. Este vorba de implementarea unei reforme, de un proces de integrare a sistemului educațional național în cel european. Legat de reformare, pentru început

---

[874] Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.

[875] *Republica Moldova. Pagina Oficială*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: http://www.moldova.md/ro/content/invatamant.

[876] *Republica Moldova. Pagina Oficială.* [citat 07.04.2020]. Disponibil: http://www.moldova.md/ro/content/invatamant.

menționăm că există cel puțin două direcții de integrare asupra cărora trebuie să revenim: una se referă la necesitatea și importanța integrării științei și educației, dat fiind faptul că în RM instituțiile educaționale (cele de învățământ superior) și-au asumat formarea profesională, iar instituția științifică - preocuparea pentru știința fundamentală; alta este integrarea tradiționalului (specificului național) în tendințele și experiențele internaționale. În consecință, integrarea științei și educației este caracterizată de două dimensiuni: una națională; alta internațională, iar procesul de integrare este realizat prin respectarea cadrului legal național și a standardelor europene[877], ceea ce semnifică și o ajustare, o integrare a reglementărilor juridice naționale din domeniu la legislația internațională, precum și a influenței cadrului legal asupra științei și educației. Cel din urmă aspect (studierea influenței dreptului asupra științei și educației) este un subiect aparte, dar trebuie să menționăm că, teoretic, acest subiect ne oferă o imagine integrată asupra cadrului juridic, a dreptului aflat în acțiune, precum și în perspectiva obținerii unor performanțe de viitor.

Conform prevederilor legale din domeniu, instituțiile de învățământ și-au asumat un obiectiv de importanță națională (dimensiunea cercetării), care trebuie să se regăsească la cel de-al treilea nivel al învățământului superior, în cadrul așa-numitelor Școli doctorale. Astfel, reformarea sistemului educațional național, în conformitate cu modelul procesului de la Bologna, ar fi trebuit să fie una benefică, să crească vizibilitatea instituției nu doar la nivel național, dar și internațional, să aducă un surplus de valoare instituției, să contribuie la un/o salt/creștere calitativă a învățării, educației și științei autohtone. Totuși, chiar dacă din punct de vedere organizațional și instituțional au fost create condiții benefice pentru educare și învățare, criza instituțională a învățământului superior s-a aprofundat. Instituțiile de învățământ sunt în cădere continuă – fie din cauza competiției acerbe dintre instituții, fie din cauza existenței unei piețe educaționale mari sau chiar a ofertei educaționale din exterior mai atractive pentru tineri (Rusia, România etc.), fie de problema demografică, determinată de migrația masivă a forței de muncă tinere, dar și a părinților care au emigrat și și-au luat copiii cu ei – astfel încât, din an în an, numărul absolvenților de liceu este în descreștere, corespunzător și numărul persoanelor care acced la studii în instituții de învățământ superior este în descreștere.

Nu este mai îmbucurătoare situația nici în cercetarea științifică instituțională, aflată și ea în stare de impas, bătând pasul pe loc din cauza neclarităților, incertitudinilor de moment, legate de reformarea modelului tradițional de cercetare al RM (prin consolidarea și concentrarea

[877] REC 2008/C 111/01 din 23.04.2008 privind stabilirea Cadrului european al calificărilor pentru învățarea de-a lungul vieții. În: *Official Journal of the European Union*, 06.05.2008. [citat 10.11.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF.

cercetării științifice în cadrul ASM), de natura dezbaterilor sociale și politice, care s-au dovedit a avea impact negativ asupra rezultatului muncii intelectuale, precum și din cauza lipsei de motivare din partea tinerilor, dată fiind salarizarea prea mică, raportată la efortul mare, la devotamentul și vocația de care trebuie să dea dovadă persoana care se lansează în cercetare. Vocația pentru știință se cultivă, ar spune, probabil, C.R. Motru[878]. De asemenea, reformele în cercetare (AȘM) de multe ori sunt realizate prin implementarea unor modele preluate din alte contexte cultural-științifice, care rămân a fi aleatorii, contând conștientizarea tradițiilor autohtone de cercetare și șansele asumării și reconfigurării cadrului instituțional de cercetare. O altă problemă ține de atitudinea diferențiată față de domeniile științifice, unele fiind considerate mai puțin importante, utile social, în raport cu altele. În consecință, ca și de multe alte ori, domeniul socioumanului, în special, cercetarea juridică a mai primit o doză de neîncredere, descurajare legate de așa-numita *lipsă de utilitate, grad înalt de teoretizare şi abstractizare, cercetări nevaloroase* etc.

Particularizând, prin evaluarea impactului asupra cercetării în știința juridică, prin referirea la arealul preocupărilor științifice și educaționale din domeniul dreptului, vom reitera că ambele – știința și educația – trebuie tratate din perspectiva aplicativă, reieșind din contextul general al proceselor prin care trece societatea moldovenească, dar și din schimbarile rapide ce impun abordări caracterizate prin convergenţă, şi nu prin divergenţă, prin integrare, colaborare între domenii, implicare şi analiză complexă. Astfel, procesele ce se produc în ştiinţă determină un nou stil de înţelegere şi explicare, prin indicarea unor noi direcţii şi modalităţi de cercetare, dat fiind faptul că știința juridică trece prin aceleași probleme pe care le are societatea și omul, cunoscând perioade de declin, de evoluție și dezvoltare, de critici, confuzii etc. Și atunci, „decăderea morală” și nihilismul juridic al omului contemporan, oare, nu are tangențe cu criza științei juridice, cu problemele pe care le identificăm la nivel instituțional-educațional, cu lipsa unor modele educaționale, cu necesitatea cultivării unor valori, norme, principi de viață în comun?

Nu intenționăm să continuăm trecerea în revistă a situației de fapt și de drept a cercetării și învățării, să aducem critici sau laude, intenția este alta – de a pune în valoare, o dată în plus, reperele unei reconceptualizări paradigmatice a dreptului, încercând deschiderea unor noi modalități de înțelegere și acțiune. În acest context, vom opta pentru redefinirea statutului epistemic al teoriei statului și dreptului. De ce? vă veți întreba. Să nu fie, oare, suficient de clar

[878] RADULESCU-MOTRU, C. *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*. Iași: Tipo Moldova, 2010. 151 p. ISBN 973-168-147-4.

definit obiectul de studiu al teoriei sau ar exista un al motiv pentru care revenim la dezbateri, unii ar putea zice, sterile, asupra problematicii teoriei dreptului?

În primul rând, menționăm că în ultimii ani Teoria generală a dreptului se află într-un proces de căutare, de autoidentificare și autoafirmare. În al doilea rând, Teoria generală statului și dreptului este obligată să răspundă noilor realități sociale, aflate într-o permanentă schimbare, încercând să se depășească pe sine însăși, pentru a identifica noi mecanisme și instrumente de acțiune. În al treilea rând, Teoria generală a dreptului se află într-o stare de incertitudine, situație determinată de marginalizarea ei, de aprofundarea rupturii dintre necesitățile practicii formării profesionale (instituțiile de învățământ) și asigurarea teoretico-juridică cu studii relevante, fundamentale și profunde. Și, în sfârșit, modelele educaționale segmentate nu răspund necesităților practicii sociale complexe, care solicită abordarea de ansamblu, integrată și generalizantă, ceea ce ne poate asigura cultivarea omului în spiritul cetățeniei, dar și al virtuților, și în spiritul unor tradiții normative. Având ca pistă de pornire aceste constatări, argumentăm legitimarea metodologiei interdisciplinare, încadrate în teoria generală a dreptului, într-un final, pledăm pentru constituirea unei noi paradigme științifice, prin reconceptualizarea statutului epistemic al Teoriei generale a dreptului, dar și pentru revizuirea statutului ei la etapa formării profesionale universitare.

În general, unitatea între material şi spiritual fundamentează şi unitatea ştiinţelor, iar între ştiinţe (umanitare, sociale, naturale) există legături strânse. Astfel, incontestabil este faptul că o societate dominată de drept nu se dezvoltă neapărat doar printr-o contribuție exclusivă de factură juridică. Relațiile sociale, reglementate de normele de drept, se referă la o foarte mare diversitate de domenii, subiecți, fapte, acțiuni, de aceea în acest cadru social al supra-reglementărilor crește rolul fundamentelor, al abordărilor critice și integratoare de origine teoretică generalizantă, care există şi se dezvoltă ca o componentă esenţială a unui sistem social complex. Datorită caracterului normativ, integralității sale, dreptul se raportează, în egală măsură, la cadrul social în care încearcă să-și dovedească eficiența, precum și la cel instituțional intern, prin formule de creștere a eficienței și a profesionalismului, prin formule deontologice. Din perspectiva abordării teoriei dreptului ca metodă și metodologie care asigură o dezvoltare ascendentă, I. Friedmann-Nicolescu opinează: „Teoria dreptului şi metodologia în ştiință se verifică în plan practic printr-o Justiție aflată într-o societate reală a Statului de Drept, a unui Stat în spațiul românesc al construcției europene, cu norme juridice interpretate în concordanță cu interesul național, în

concordanță cu vremurile de astăzi şi în spiritul gloriosului trecut al celor care au consolidat ideea de drept şi ideea de justiție”[879].

Generalizarea 1. În contextul social actual domnia dreptului trebuie să fie însoțită de domnia moralei, iar teoria generală a dreptului poate acționa în calitate de instrument de consolidare și de imbold al progresului științei juridice, oferind modele de evaluare dublă (pe interior și pe exterior).

Argument: Este obișnuit ca persoana, statul și dreptul să se regăsească ca teme sau subiecte studiate în cele mai diverse științe, doar că nu este importantă abordarea segmentată, fragmentată, ci prezența unui complex științific, dat fiind faptul că statul și dreptul se regăsesc și în cadrul politic, și în cel cultural, dar și ca fenomene sociale complexe și controversate. Chiar mai mult ca atât, preocupat de gestiune, conducere, administrare, statul se încadrează și în domeniul ştiinţei despre administrare. Astfel, pentru a înţelege esenţa statului şi dreptului, este necesar de a depăşi limitele disciplinare, pentru a dezvălui elementele esenţiale care determină finalităţile acestora, funcţiile, rolul lor în societate: esenţa socială, culturală, economică, politică, etc. Prin specificul obiectului său de studiu, teoria dreptului are un rol fundamental printre ştiinţele juridice, servind ca fundament, pe care a fost edificat sistemul științelor juridice. Mai mult ca atât, conceptele elaborate de teoria dreptului constituie un fundament pentru ştiinţele juridice ramurile, dar și pentru celelalte materii referitoare la relațiile umane, la principii, valori, norme de conduită. De la teoria dreptului începe studiul dreptului și practica dreptului. Teoria dreptului este o ştiinţă juridică fundamentală, care studiază esenţa, conţinutul şi formele sistemului juridic al societăţii. Deci, spre deosebire de alte ştiinţe juridice, teoria dreptului studiază fenomenul juridic din perspectiva unui sistem integru, care se caracterizează printr-o structură specifică şi legităţi esenţiale.

Generalizarea 2. Teoria generală a dreptului, în aceste condiții, trebuie să-și asume calitatea de instrument de schimbare în domeniul științei și educației juridice, contribuind la cultivarea valorilor, normelor și principiilor vieții în comun.

Argument: Este incontestabil că dreptul, ca ştiinţă despre societate, cercetează acea parte a realităţii sociale care se află sub semnul juridicităţii. „Ansamblul teoriilor şi ipotezelor despre întregul organic, dar şi despre elementele componente ale dreptului, privit ca sistem, vizează lumea dreptului (...) formată din componente ideologice, relaţionale şi instituţionale, condiţionate social-istoric”[880]. Ştiinţele juridice analizează legile apariţiei şi evoluţiei statului şi dreptului, instituţiile politice şi juridice în manifestarea lor concret-istorică şi în relaţia activă cu celelalte

[879] FRIDMANN-NICOLESCU. I. *Op. cit.*
[880] MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*

elemente ale ansamblului societal, prin care influenţează şi, totodată, suportă influenţa modelatoare a acestora[881]. Or, dacă este nevoie de reconfirmarea statutului epistemic al ştiinţelor juridice aflate în criză, așa cum am indicat în capitolele precedente, rezultă că se solicită ori este indicată reevaluarea dimensiunii evaluative şi a celei descriptive a cunoaşterii juridice sistematice. Care ar putea fi domeniul capabil să-și asume această sinuoasă sarcină? Răspunsul la această întrebare este similar celor oferite și de alte științele sociale. Anume, este vorba despre faptul că sub aspectul regimului ontologic propriu, științele nu există prin ele însele, ci reprezintă activitatea ca atare a oamenilor care studiază dreptul încadrat în societatea umană. Din acest unghi de vedere, teoria generală a dreptului realizează, prin statutul său, o dublă deschidere: una spre ştiinţele juridice particulare şi a doua spre filosofie. Din cadrul ştiinţelor juridice primeşte informaţia empirică şi o redă în categorii şi principii operaţionale pentru cunoaşterea factual-pozitivă, iar de la filosofie preia concepte şi reguli metodologice cu rol evaluativ şi general-empiric.

Caracterul evaluativ al cunoaşterii din cadrul dreptului ţine de esenţa ştiinţelor juridice și de identitatea dreptului. Printr-o abordare sistematizatoare a dreptului, este vizată nu doar dimensiunea reglatoare a dreptului în spațiul public și raţiunea de a fi, originea, justificarea şi finalitatea dreptului, ci și faptul că dreptul este un sistem organizat de valori, de principii, de instrumente tehnice, care exprimă reguli, procese şi căruia nu i se pot neglija nici fundamentele, nici manifestările concrete sau formale[882]. Astfel, studiul întâlnirii dintre persoană, stat și drept în cadrul unui singur areal disciplinar, cel al teoriei generale a statului și dreptului, este întemeiat de faptul că, în viaţa reală, aceste noțiuni se definesc reciproc şi se completează, formând un tot întreg. Aceasta impune câteva direcții prioritare ce trebuie luate în considerare la momentul determinării arealului problematic al teoriei statului și dreptului din pespectiva reconfigurării sale paradigmatice: 1) deschiderea pentru ***dimensiunea social-politică***, ce impune luarea în calcul a rezultatelor obținute de alte științe sociale și politice, care și-au asumat în calitate de obiect al cercetării domeniul vieţii sociale, aflat în conexiune cu conducerea autoritară a statului (cu puterea statală) şi reglementarea normativ-juridică a proceselor sociale; 2) deschiderea spre ***dimensiunea antropologică,*** care ar integra studii ale științelor ce studiază acțiunea umană și lumea socială a omului: relaţii sociale, instituţii sociale şi valori spirituale, create de oameni; 3) deschiderea spre ***dimensiuni juridice noi***, care ne instruiește asupra aparatului categorial al dreptului, necesar pentru însușirea altor materii juridice și care pune într-un tot întreg experiențele practicii juridice și cadrul teoretic al tuturor celorlalte științe juridice (ramurale,

[881] POPA, N. *Op. cit.,* p.7
[882] БЕРЖЕЛЬ, Ж.-Л. *Op. cit.*

istorice, auxiliare etc.), dimensiune prin care Teoria generală a dreptului este o știință juridică teoretică preocupată de cercetarea esenţei fenomenelor juridico-statale, în general, dar și ca domenii relativ independent al vieţii sociale.

Generalizarea 3. Teoria generală a dreptului este o componentă a ştiinţelor despre societate, care uneşte într-un tot întreg ştiinţele juridice, studiază manifestările statal-juridice ale societăţii, se caracterizează printr-un grad înalt de generalitate prin care se apropie de filosofia dreptului, dar și de o tendință de a se constitui într-o metodologie științifică a dreptului. În acest din urmă caz, ea are menirea de a cultiva capacitatea de cooperare dintre diferiți actori sociali și dintre aceștia și instituții, contribuind concomitent la promovarea comportamentului etic, la educarea culturii juridice și politice a cetățeanului.

Argument: Cea din urmă generalizare impune acceptarea caracterului generalizator al teoriei dreptului, care o plasează sau îi oferă statutul de domeniu, știință interdisciplinară și integratoare. În acord cu părerile care susţin posibilitatea reconstrucţiei logico-epistemologice a dreptului din interiorul său, considerăm că fiecare disciplină ştiinţifică utilizează, în baza specificului său, procedee de raţionalizare şi cercetare, corespunzătoare obiectivelor pe care le are de realizat. Chiar dacă procedeele de lucru, care se utilizează în drept, poartă specificul domeniilor la care se adresează, se relevă ideea unui obiect ce se cere cunoscut nu atât ca obiect în sine, cât printr-un subiect dat. Dintr-o atare perspectivă pot fi valorificate noile direcții în care ar putea acționa teoria dreptului nu doar în beneficiul cercetării științifice, dar și al practicii social-juridice, contribuind la cultivarea normelor, a valorilor, principiilor într-o societate a cunoașterii, a provocărilor, a nihilismului, a globalizării etc. În special, potențialul teoriei dreptului trebuie orientat suplimentar spre valorificarea dimensiunii deontologice și axiologice, ce aduce o plusvaloare teoretică dreptului, dar și una de importanță socială sporită, datorită menirii sale de a cultiva omul cetățean în direcția, în numele celor mai importante valori ale umanității, astfel realizându-se întâlnirea dintre știință și practică, dintre învățare, educare și cercetare.

4.6. Concluzii la Capitolul 4

În rezultatul inițierii proiectului de reconstrucție paradigmatică a dreptului, prin intermediul valorificării pe teren juridic a metodoloigiei interdisciplinare, formulăm prioritățile configurării modelului inițiat prin următoarele momente prioritare:

Constituit într-un sistem unic de interacţiuni complexe dintre persoană, stat şi drept, modelul metodologiei interdisciplinare include analiza exercitată de influența a diverşi factori

(acţiunea strategică reglatoare a factorului decizional, conducerea și cercetarea ştiinţifică inovativă, raționalitatea, responsabilitatea și acțiunea socială ș.a.) asupra aprofundării ori depășirii crizei științei juridice;

Analiza caracterului integrator al dreptului din punct de vedere teoretic permite elaborarea, la nivel concepual, a metodologiei interdisciplinare a dreptului, care va oferi calea optimă de integrare a teoriei în practică, a particularului în general, a localului în global, identificând procesul optim de creștere a calității cercetării dreptului și al elaborării politicilor unice integrate de combatere și prevenire a unor fenomene cum ar fi nihilismul juridic.

În același timp, în condițiile unei lumi bulversate, este nevoie de politici juridice echilibrate, de aceea modelul interdisciplinar al dreptului trebuie configurat în baza caracterului integru al sistemului dreptului.

În condițiile proceselor contemporane de integrare (socială, politică, juridică, economică, culturală ș.a), conceptul de integrare juridică se manifestă ca unul central și în configurarea paradigmei interdisciplinare a dreptului, determinată de complexitatea și importanța instituționalizării și coordonării proceselor respective.

Pentru valorificarea posibilităților aplicative ale metodologiei interdisciplinare, s-a profilat necesitatea constituirii unei matrici conceptual-epistemologice de încadrare a modelul în una dintre ştiinţele juridice implicate în cercetarea generalizatoare critică și prospectivă, de aceea, datorită faptului că statutul praxiologic al dreptului reprezintă un nivel avansat al interacţiunii *practică – ştiinţă*, s-a optat pentru încadrarea modelului teoretic elaborat în arealul teoriei generale a dreptului.

Metodologia interdisciplinară se oferă în calitate de metodologie unitară de utilizare a instrumentarului adaptat diferitor zone disciplinare, atât în cercetarea dreptului, cât și pentru practica juridică.

O mai bună conștientizare metodologică ar dezvălui în ce măsură profesiile care se ocupă de aplicarea legii prin folosirea anumitor categorii juridice (idealul dreptului, sursele de drept, conceptele generale) pot fi, uneori, transformate din slujitori ai legii în creatori de noi forme de lege.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Globalizarea, tehnologizarea, digitizarea etc., au impus înțelegerea și identificarea soluțiilor la problemele cu care se confruntă umanitatea prin metodologii de tip integrat, prin raportare la relaţiile inter-umane, inter-domenii, inter-sociale, inter-statale etc. În contextul abandonării fragmentării, segmentării și delimitării, cercetarea realizată în prezenta lucrare, prin **rezultatele principial noi obținute**, a contribuit la elaborarea unei **direcții științifice calitativ noi în teoria generală a dreptului**, datorită fundamentării paradigmei științifice a dreptului reconceptualizat prin determinarea, modelarea și fortificarea cadrului metodologic interdisciplinar al teoriei generale a dreptului. Ca urmare a abordării convergente dintre teoria și practica juridică în condițiile actuale, a fost elucidat caracterul complex al axei de configurare *persoană – stat – drept* și determinate dimensiunile și principiile ce facilitează conștientizarea reconfigurării relațiilor dintre cadrul științific și aplicativ, având ca rezultat identificarea soluțiilor de depășire a crizei științei juridice și de eficientizare a dreptului, prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și alicative) a teoriei generale a dreptului.

Ca urmare a realizării studiului arealului științific al teoriei generale a dreptului în formula complexității, exhaustivității și interdisciplinarității, apreciem ca necesară și relevantă scoaterea în evidență a următoarelor **concluzii:**

Specificând, faptul că în prezent, asistăm la o mișcare de revalorizare a dreptului și a justiției, concepută ca o componentă de reorganizare a societăților și statelor contemporane, autorul argumentează relevanța implicării și colaborării dintre domenii și dintre cercetători[883] angajați într-un veritabil dialog al obiectivării dreptului și al formulării unei reflecții convergente, pornind de la geneza instituțiilor juridice, ajungând până la situații singulare care solicită apreciere juridică. Din aceste considerente, ***în vederea regândirii și repoziționării statutului epistemic și a granițelor disciplinare a dreptului, încadrate în realități noi***[884]***, se impune ca necesitate și utilitate practică adoptarea metodologiei interdisciplinare***[885], orientate ca finalitate spre deschiderea de noi perspective de cercetare a dreptului contemporan, precum și depășirea crizei

[883] **CIOBANU, R.,** NEGRU, A. Convergențe ideatice în știința juridică din spațiul românesc. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire*. București: Hamangiu 2020. pp.214-238. ISBN 978-606-27-1468-0.
[884] **CIOBANU, R.** Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.
[885] **CIOBANU, R**. Theorethical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology*. 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.

științei juridice[886] prin fortificarea dimensiunii sale teoretico-metodologice (Capitolul I, Capitolul II (2.2)).

Ținând cont de faptul că știința dreptului, în prezent, are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă[887], în lucrare s-a acordat atenție faptului că în epoca noastră a supraregelementărilor amănunțite[888], contradictorii și grăbite, ***în epoca societății bazate pe cunoaștere și a digitizării, a interpenetrării ordinilor juridice naționale, internaționale, supraetatice etc. cunoașterea și realizarea dreptului trebuie să se impună, mai mult ca oricând, prin rigori și standarde teoretico-metodologice***[889]. Raportată la această stare de lucruri, se accentuiază că metodologia dreptului devine indispensabilă în determinarea și formularea regulilor de drept, în interpretarea lor, în realizarea cercetărilor științifice juridice, în crearea unui sistem educațional juridic eficient ș.a. (Capitolul II)

Argumente ce vin în susținerea abordărilor de tip metodologic integrativ[890] pe dimensiunea cercetare, inovare și educație se regăsesc și în politicile europene, dar și printre prioritățile naționale. La nivel european, au fost depuse mai multe eforturi, orientate spre abordări integrate, ce au plasat cunoașterea în centrul preocupărilor, prin care s-a indicat că, ***în lipsa unei metodologii riguroase, este aproape imposibil a concepe, a crea norme care să reglementeze eficient și în deplină securitate realitatea socială și să fie aplicabile la complexitatea actuală, oferind soluții juridice întemeiate și aprecieri științifice***[891] ***pertinente***. (Capitolul I (1.2; 1.3) și Capitolul II (2.2; 2.3))

În condițiile Republicii Moldova, ***reformele operate pe dimensiunea cercetare științifică, cu toate că a fost elaborat un cadrul legal de referință, nu s-a reușit dezvoltarea cercetărilor științifice sectoriale, crearea tradițiilor de cercetare racordate la standarde internaționale***[892]. Această situație este determinată de faptul că implementarea triughiului cunoașterii la nivel

---

[886] **CIOBANU, R.** Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunii și a zonelor transfrontaliere.* Vol. XXXVI. Iași: Performantica, 2020. pp. 268-276. ISBN 978-606-685-744-4.

[887] **CIOBANU, R.** Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.

[888] **CIOBANU R**. De la consistență spre coerență într-o lume a supra-reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015. Chișinău: UnAȘM, 2016. pp.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.

[889] **CIOBANU, R.** Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48. ISSN 1857-2405.

[890] **CIOBANU (ROȘCA), R.** *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor* (Cazul filosofiei dreptului). Iași: Editura Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

[891] **CIOBANU, R.** Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatice a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă.* București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

[892] **CIOBANU, R.** Redimensionarea învățământului socioumanistic în condițiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2017. pp.568-576. ISBN 978-606-31-0486-2

național a focusat sistemul educaţional moldovenesc pe componenta de instruire, cea de cercetare fiind secundară. Mai mult ca atât, la nivel național, cercetarea ştiinţifică juridică, alături de alte domenii de cercetare ale socialului și umanului, este cea aflată în dezavantaj, considerându-se că există alte priorități și urgenţe, cărora trebuie să li se dea prioritate. (Capitolul II și III)

În rezultat, ***identificăm cel puțin două probleme*** majore ale mediului academic, determinate de incapacitatea de a integra într-un tot unitar cele trei elemente/priorități ale *triunghiului cunoașterii* (cercetare, educație și inovație): ***una se referă la lipsa unor tradiții de cercetare și necesitatea redimensionării științei juridice actuale din perspectiva noilor realități***[893], ***prin adaptarea și fortificarea dimensiunii sale metodologice***[894], aptă să răspundă problemelor cu care se confruntă statul și cetățeanul, ***alta este cea a reconceptualizării dreptului din perspectiva unei noi paradigme științifice***[895]. (Capitolul II (2.3), Capitolul IV (4.2, 4.3))

Astfel, evaluarea statutului epistemic al dreptului, încadrat în tabloul general al științei contemporane, denotă caracterul precar al acestuia, în condițiile în care sunt înregistrate discrepanțe dintre teoria și practica juridică[896], precum și din cauza opțiunii de a menține și a aprofunda segmentarea și fragmentare, prin distincții dintre public/privat și acțiunea publică convențională[897]. ***Reieșind din aceste delimitări, dar și din controverse înregistrate la nivel de practici juridice, știința juridică tot mai greu poate să-și demonstreze unitatea, tinzând spre bipolaritate continuă, ceea ce este contrar tendințelor de unificare și integrare la nivel de realitate***[898]**.** (Capitolul IV (4.1))

Elucidând controversele[899] ***la nivel de activitate instituțională și determinând cauzele ce au contribuit la aprofundarea crizei științei juridice, în rezultatul investigării și delimitării***

---

[893] **CIOBANU, R.** Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2018. pp. 26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9; **CIOBANU, R**. „Legitimarea" domeniului protecției datelor cu caracter personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu caracter personal: o nouă provocare.* 28 ianuarie 2014.Chișinău: USM, 2014. pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.

[894] **CIOBANU, R.** Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. În: *Integrarea prin cercetare și inovare*. 10-11 noiembrie, 2020. Chișinău: USM, 2020. p.188-194. ISBN 978-9975-152-48-8.

[895] **CIOBANU, R.** Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatice a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă.* București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

[896] ARAMA, E., **CIOBANU, R.**Validarea metodologiei juridice în interacțiunea dintre teoria și practica dreptului. În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Iași 2020, nr. 16-17, p.277-288. ISSN: 2343-9661.

[897] **CIOBANU, R.** Omul-cetățean: între public și privat din perspectivă kantiană. În*: Filosofia şi perspectiva umană.* 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015. p.22-32, ISBN 978-9975-3036-7-5.

[898] **CIOBANU, R.** Nevoia de „MIT" în știința dreptului. În*: Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6

[899] **CIOBANU, R.** De la controverse practice spre reconstrucție paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. 01-02 octombrie, 2019. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89. ISBN 978-9975-149-80-8.

cadrului de referință al metodologiei interdisciplinare, s-a reușit argumentarea necesității fortificării dimensiunii metodologice a teoriei generale a dreptului[900], prin adoptarea celor mai recente tendințe din cadrul cercetărilor științifice, în conformitate cu standardele internaționale, considerând această fortificare din perspectiva unui dublu avantaj: determinarea modalităților potențiale de depășire a crizei în știința juridică prin adoptarea interdisciplinarității și, argumentarea modalităților de reconceptualizare a paradigmei dreptului[901], în baza elaborării cadrului teoretic al integrării juridice, necesare și în optimizarea politicilor juridice ale statului pe dimensiunea cercetării de tip integrat și a sistemului educațional juridic național[902]. (Capitolul III, Capitolul IV (4.5))

Prin urmare, ***în concordanță cu creșterea rolului dreptului în cadrul diverselor nivele de organizare socială***[903] ***și cu cerințele înaintate de societate, prin adoptarea și fortificarea dimensiunii metodologice, se urmărește accelerarea cercetării juridice în cunoașterea proceselor complexe, asociate problemelor de interes public***. Odată cu reevaluarea fundamentelor dreptului, se oferă suport de reconfigurare a acțiunii umane[904] în practica socială și în cea de cercetare[905], prin modelarea statutului științific al persoanei prin intermediul a două principii metodologice (raționalitate[906] și responsabilitate[907]). În rezultat, se constată că înțelegerea naturii dreptului contemporan este realizabilă doar prin abordarea convergentă din punct de vedere intern și extern a valorii, solidarității și unității dialectice a conceptelor *persoană – stat – drept*, prin demersul specializat și cel integrat al abordării interdisciplinare[908]. (Capitolul III; Capitolul IV (4.4))

---

[900] **CIOBANU, R.** Noi deschideri ale teoriei dreptului: de la știință prin etică spre practică socială. În*: Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2017. pp. 116-122. ISBN 978-606-711-685-4.

[901] **CIOBANU, R.** Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatice a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă.* București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

[902] **CIOBANU, R.** Învățământul juridic. De la Stere la noi. În: *Revista de știință, inovare, cultură și artă „Academos”.* 2015, nr.2,. p. 25-31, ISSN 1857-0461.

[903] **CIOBANU, R.** Imperativul moral al puterii. În: *Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere*: monografie. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. pp.114-142. ISBN 978-9975-4387-4-2.

[904] **CIOBANU, R.** Factorul uman: garant al ordinii juridice? În: *Convergențe spirituale Iași / Chișină.* Nr. 8-9, 2015, pp.352-363. ISSN 2343-966.

[905] **CIOBANU, R.** „Puterea” științei și raționalizarea acțiunii umane. În: Revista de filosofie, sociologie și științe politice. 2012, nr.1, p.30-40. ISBN 1857-2294.

[906] **CIOBANU, R.** În căutarea unei ordini juridice raționale. În: *Interacțiunea dreptului intern și dreptului internațional: provocări și soluții*. Chișinău: USM, 2015, pp.98-110. ISBN 978-9975-53-564-9.

[907] **CIOBANU, R.** Valorificarea rolului principiului responsabilității în reglementarea acțiunii umane. În: *Materialele Conferinței internaționale științifico-practice* „Cinci ani de la crearea Mecanismului național de Prevenire a Torturii în RM”. Chișinău, 2013, p.133-148. ISBN 978-9975-66-355-7.

[908] **CIOBANU, R.** Valențe teoretico-pragmatice ale necesitații si utilitarii metodologiei juridice pentru specialistul în drept. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CepUSM. 2012. p.18-34. ISBN 978-9975-71-265-1.

În contextul interdependențelor dintre persoană-stat-drept, crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune, în vederea avantajului reciproc, prin actualizarea dimensiunii metodologice a dreptului[909] ***se determină fundamentele, limitele, posibilitățile și rigorile teoriei generale a dreptului***, capabile să utilizeze arsenalul său științific și, dintr-o perspectivă sistemică, să realizeze cercetări pertinente privind rolul persoanei în contextul societății actuale, dominate de tendințe de schimbare, transformare, tranziție. (Capitolul III (3.4) și Capitolul IV (4.5))

Ca urmare***, în scopul atingerii standardelor de competitivitate științifică la nivel național, regional și european, considerăm necesară reorientarea spre studii complexe realizate prin instrumentele oferite de metodologia interdisciplinară***, dictate de suprapuneri, interrelaționări dintre domenii de referință, sisteme distincte de drept, profesioniști ai dreptului și cetățeni, dar și revizuirea modalităților în care știința juridică[910] se regăsește, în contextul strategiilor naționale și al politicilor de stat, în cadrul cercetării instituționalizate[911]. (Capitolul IV)

Rațiunea promovării paradigmei reconceptualizate a dreptului constă în nevoia de a crește eficacitatea și a reduce costurile în implementarea reformelor instituționale și structurale repetate, dar și pentru ***prioritizarea cercetărilor complexe și interdisciplinare la nivel național, astfel încât capacităţile individuale sau instituţionale să poată fi de folos societăţii***, nu doar în raport cu sistemul educațional, ci și în valorificarea cunoașterii academice în context social și instituţional. (Capitolul IV)

Concluziile formulate se regăsesc dezvoltate și argumentate în lucrările științifice, teoretico-metodologice și didactice, în cadrul propunerilor și proiectelor de cercetare instituțională implementate de autor. În temeiul acestora formulăm ***recomandări***, care urmăresc reconceptualizarea și fortificarea dimensiunii interdisciplinare a metodologiei în structura paradigmatică actuală a dreptului (ca etapă primară de depășire a crizei științei juridice), prin schimbarea statutului cercetării științifice juridice la nivel național, precum și creșterea vizibilității și performanței științifice la nivel local, regional și european.

Recomandări pentru instituții de stat:

1. Elaborarea și implementarea unei strategii naținale de încadrare a cercetării științifice naționale în tendițele științei globale inter-, multi- și transdisciplinare, specifice societății

[909] **CIOBANU R.** Noi orizonturi teoretico-metodologice ale dreptului. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 17 noiembrie 2016. Chișinău: UnAȘM, 2017. pp.35-44. ISBN 978-9975-933-99-5.
[910] **CIOBANU, R.** Teorii și practici juridice. Perspectiva unei metodologii interdisciplinare. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2017, nr.1, pp.153-162. ISSN 1857-2294.
[911] **CIOBANU, R.** Reperele constituirii unei metodologii interdisciplinare în drept. Chișinău: ArtPoligraf, 2020. 344 p. ISBN 978-9975-3462-3-8.

bazate pe cunoaștere, astfel încât să determine dezvoltarea, la nivel național, a capacității instituționale de cercetare și inovare;

2. Încadrarea în politica de stat din domeniul *Cercetare și inovare* a prevederilor cu referire la preoretizarea cercetărilor interdisciplinare, precum și determinarea mecanismelor de creștere a gradului de eficiență și de implementare a rezultatelor cercetărilor științifice juridice, văzute ca un proces de valorificare practică a cunoștințelor științifice și ca un proces organizațional de management al științei, necesar în luarea deciziilor cu privire la probleme publice complexe;
3. Instituirea unui mecanism clar de valorizare și de valorificare a rezultatelor cercetărilor științifice prin platforme de dialog dintre mediul academic și instituțiile de stat specializate, în vederea consolidării capacității de expertizare, avizare, interpretare etc., prin dezvoltarea unor protocoale și standarde adecvate abordării interdisciplinare complexe și responsabile;
4. Constituirea și crearea, la nivel național, a unei baze de date a instituțiilor de cercetare cu potențial de expertizare și avizare, precum și a specialiștilor, pornind de la domenii specializate până la formarea centrelor de cercetare științifică cu profil interdisciplinar;
5. Revizuirea formulei de competență de gestionare, monitorizare și evaluare a cercetărilor științifice naționale, în condițiile în care, la moment, sunt înregistrate neclarități și deficiențe de comunicare dintre cercetători, centre de cercetare și instituții (ANCD, ANACEC, MECC, AȘM), necesară pentru determinarea unei formule unice instituționalizate de gestionare, evaluare, monitorizare a spațiului științific național, care ar contribui la creșterea calității rezultatelor științifice și a gradul de încredere al echipelor de cercetători în instituția respectivă;
6. Revizuirea metodologiei de evaluare științifică națională prin înglobarea criteriilor și standardelor oferite de instrumentarul interdisciplinar, orientat spre creșterea valorii cercetărilor și a utilității practice a proiectelor de cercetare științifică realizate, precum și stabilirea modalităților de valorificare a cadrului științific instituționalizat în identificarea soluțiilor la probleme pe care le întâlnim la nivel național, prin avantajarea ori prioritizarea echipelor de cercetare interdisciplinară;

Recomandări mediului academic:

7. În condițiile actuale, în care universitățile au aderat la procesul Bologna, și-au asumat implementarea triunghiului cunoașterii, în vederea creșterii performanței și calității profesionale, recomandăm crearea și asigurarea unor programe de învățare cu profil metodologic interdisciplinar;

8. Pentru creșterea gradului de competitivitate și atractivitate, la nivel național și regional, se propune crearea unei platforme de colaborare cu cele mai cotate centre universitare și instituții de stat în vederea operării modificărilor la nivel de programe de formare profesională, prin implementarea bunelor practici și crearea unor platforme de instruire continuă cu profil interdisciplinar;
9. Determinarea unei politici instituționale universitare axate pe identificarea, educarea și formarea potențialului uman, a resursei umane, pregătite pentru a accede la studii doctorale, cu oferirea suportului teoretico-metodologic interdisciplinar de realizare a cercetării științifice juridice, în temeiul standardelor de științificitate. În acest sens, se recomandă valorificarea reperelor metodologice în cadrul teoriei generale a dreptului, la nivel de licență; în cadrul unui curs de metodologie a cercetării la master; și studiul aprofundat al metodologiei interdisciplinare în cadrul Școlilor doctorale;
10. Dezvoltarea opțiunii instituționale de a promova principiul unității cunoașterii juridice în calitate de proiect de fortificare a dimensiunii metodologice interdisciplinare a dreptului – atât de consultanță, cât și de cooperare interinstituțională, prin crearea unui centru-pilot de cercetare interdisciplinară a dreptului (care poate fi instituit în cadrul unei structuri de cercetare existente), care ar valorifica, din perspectivă retrospectiv-prospectivă, fundamentarea dimensiunii metodologice a cercetărilor juridice (încadrate în teze de licență, masterat, doctorat), precum și ca subdiviziune structurală specializată pe dimensiunea cercetare interdisciplinară;
11. Formarea și dezvoltarea competenței de evaluare a unor echipe la nivel instituțional, cu pregătire corespunzătoare cu privire la abordarea și cunoașterea mutațiiilor cardinale ale dreptului în condițiile societății globale, precum și a particularităților activității științifice interdisciplinare, pentru a ghida, a canaliza capacitatea instituțională de a accesa proiecte de cercetare științifică naționale și internaționale, precum și de a le implementa;
12. Conexarea mediului academic instituțional la rețele profesionale specializate pe studii interdisciplinare, comparative și complexe, recunoscute la nivel internațional, în vederea dobândirii calității de partener pentru schimburi de experiență; pentru a iniția și dezvolta proiecte comune de cercetare juridică interdisciplinară, platforme de dialog și expertiză; pentru consultanță în vederea identificării soluțiilor eficiente cu referire la unele probleme complexe și urgente, pornind de la bunele practici aplicate deja pe plan internațional; pentru obținerea calității de experți internaționali; pentru organizarea manifestațiilor științifice comune; dar și pentru a accesa fonduri de susținere a cercetării juridice interdisciplinare.

BIBLIOGRAFIE

1. *Adresare a grupului de judecători (judecătoria Ciocana, Chișinău).* [citat 04.12.2019]. Disponibil: https://www.zdg.md/stiri/stiri-justitie/doc-scrisoarea-unui-grup-de-magistrati-care-acuza-procurorii-de-presiuni-practicile-prin-care-ar-fi-intimidati.
2. ALEXANDRU, I. *Interdisciplinaritatea. Noua paradigmă în cercetarea şi reformarea administraţiei publice.* Cluj-Napoca: U.T. Press, 2010. 220 p. ISBN 978-973-27-1939-8.
3. ALEXY, R. *Conceptul și validitatea dreptului*. București: Paralela 45, 2008. 165 p. ISBN 978-973-47-0443-9.
4. ANDRIȚOI, C. Legitimitatea normelor juridice. În*: The Juridical Current Journal*, 2006. [citat 13.04.2016] Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/recjurid063_43F.pdf.
5. APOSTOL, P. *Normă etică şi activitatea normată*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică. 1968, 184 p.
6. ARAMA, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 41-68. ISBN 978-9975-108-88-1.
7. ARAMĂ, E. Pledoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5.
8. ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studierea și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2.
9. ARAMA, E., **CIOBANU, R.** *Metodologia dreptului.* Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4.
10. ARAMA, E., **CIOBANU, R.**Validarea metodologiei juridice în interacțiunea dintre teoria și practica dreptului. În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Iași 2020, nr. 16-17, p.277-288. ISSN: 2343-9661.
11. ARAMĂ, E., JECEV, I. Legitimitatea – condiție obligatorie a menținerii puterii de stat. În: *Revista națională de drept*. 2013, nr. 4 (150). pp.2-6. ISSN 1811-0770. [citat 20.11.2016]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ru/vizualizare_articol/40574.
12. ARAMĂ, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6.
13. ARISTOTEL. *Etica Nicomahică*. București: Antet, 2003, 224 p. ISBN 9789736364495.
14. ARISTOTEL. *Politica.* Bucureşti: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4.
15. ARISTOTEL. *Statul atenian.* Iași: Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6.
16. ARON R. *Democrație și totalitarism*. Bucureşti: ALL, 2001. 280 p. ISBN 9736843580.
17. ARON, R. *Libertate şi egalitate.* Iaşi: Institutul European, 2016. 76 p. ISBN 9786062401566.
18. ARSENI, A. *Legitimitatea puterii de stat – fenomen complex și indispensabil societății umane contemporane*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015. 301 p.
19. AVORNIC, Gh. *Intensificarea activismului juridic al cetăţenilor prin intermediul instituţiei avocaturii într-un stat de drept*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2005.
20. AVORNIC, Gh. *Spre un stat de drept (monografie*). Chişinău: Roma Graficart, 2009. 111 p.
21. AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului.* Chișinău: Cartier juridic, 2004. 653 p. ISBN 9975-79-275-8.
22. AVORNIC, Gh*. Tratat de teoria generală a dreptului.* V.I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, 440 p. ISBN 9975-70-370-4.
23. AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a dreptului*. V.II. Chișinău: Tipografia Centrală, 2010. 577 p. ISBN 978-9975-78-865-6.

24. AVORNIC, Gh., TĂNASE, D. Axiologia juridică și deschiderile sale în cercetarea dreptului. În: *Revista națională de drept.* 2012, nr.8 (143), pp.2-5. ISSN 1811-0770.
25. AVRIGEANU, T. *Știința dreptului ca știință politică.* București: Universul Juridic, 2017. 122 p. ISBN 978-606-673-757-9. [citat 03. 03.2019]. Disponibil: https://www.universuljuridic.ro/wp-content/uploads/2017/02/AVRIGEANU-Categoria-iuris-2017.pdf.
26. AZAROV, A., REUTHER, W., CÂRNAŢ, T., MOŞNEAGA, V., RUSNAC, GH., SACA, C. *Drepturile omului: mecanisme de protecţie (internaţionale şi din Republica Moldova*). / Manual. Chişinău, 2007. 474 p.
27. BACHELARD, G. *Dialectica spiritului ştiinţific modern.* Vol.1. Antologie de texte. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 390 p.
28. BĂDESCU, M. *Drept Constituțional și instituții politice*. Bucureşti: Lumina Lex, 2001. 335 p. ISBN 973-588-377-5.
29. BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului.* 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu". 2015, pp.275-288. [citat 17.04.2017] Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf.
30. BĂDESCU, V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: *Știința juridică românească și probelemele ei actuale. Studii şi comunicări*. 2018. p.359-397. [citat 21.08. 2019]. Disponibil: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=792067.
31. BALKIN, J. B. Interdisciplinarity as Colonization. In: *WASH. & LEE LAW REVIEW*. 1996, nr. 53, p.949-970. ISSN 0043-0463. [citat 13.07.2015]. Disponibil: https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol53/iss3/5.
32. BALTAG, D. *Teoria răspunderii și responsabilității juridice*. Chișinău: Tipografia ULIM, 2007. 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0.
33. BALTAG, D., GUTU, A. *Teoria generala a dreptului*. Chişinău: Tipografia Academiei de Politie „Stefan cel Mare", 2002. 335 p.
34. BALTAG, D., IACHIM, G. Unele reflecții privind trăsăturile distinctive și ierarhia valorilor juridice. În: *Studii juridice universitare*. 2017, nr.1-2. ISSN 1857-4122. [citat 28.10.2018]. Disponibil: https://ulim.md/sju/nr-1-2-2017/unele-reflectii-privind-trasaturile-distinctive-si-ierarhia-valorilor-juridice/.
35. BALTAG, D., ICHIM, G., Dreptul suplu – valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic. În: *Legea și Viața*. 2017, nr.9, pp.11-18. ISSN 1810-309X. [citat 21.04.2019]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/57613.
36. BALTAG, D., ROBEA, M. Valorile juridice în fața provocărilor globalizării. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: ArtPoligraf, 2018. p171-18. ISBN 978-9975-3178-4-9.
37. BĂNCILĂ, A. Elaborarea și sistematizarea actelor normative. Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. [citat18.04.2016]. Disponibil:https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf.
38. BANCIU, D. *Sociologie juridică*. Bucureşti: Lumina Lex, 2007. 167 p. ISBN 973-758-107-5.
39. BANU, O., CACE S., CACE, C. [et al.] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*. Chișinău: Bons Offices, 2013. 100 p. ISBN 978-9975-80-782-1.
40. BARKER, J. *Paradigms: The Business of Discovering the Future*. [12.04. 2015]. Disponibil: http://www.formavision.com/dlgs/dlgsenglish/thebusinessofparadigms.pdf.
41. BARNETT, R.E, Constitutional Legitimacy. In: *Columbia Law Reviews*. 2010, pp. 111-148. [citat 30.04.2020]. Disponibil: https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=facpub.

42. *Barometrul opiniei publice* (decembrie 2019). [citat 02.03.2020]. Disponibil: http://ipp.md/2019-12/barometrul-opiniei-publice-decembrie-2019/
43. *Barometrul Opiniei Publice* (noiembrie 2018). [citat 02.03.2020]. Disponibil: http://ipp.md/2018-12/sondajul-sociologic-barometrul-opiniei-publice-noiembrie-2018/
44. BATAILLE, G. *Suveranitatea.* Pitești: Paralela 45, 2004. 295 p. ISBN 973-697-091-4.
45. BAUDRILARD, J. *Sistemul obiectelor*. Cluj: Echinox, 1996. 148 p. ISBN 973-9114-44-7.
46. BAUDRILLARD J. *Simulacre şi Simulare.* Cluj: IDEA, 2019. 120 p. ISBN 978-973-7913-74-6.
47. BAUMAN, Z. *Globalizarea şi efectele ei sociale*. București: Antet, 2005. 128 p. ISBN 973-8203-57-0.
48. BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.
49. BIRIȘ, I. *Valorile dreptului și logica intenţională*. Arad: Servo-Sat, 1996. 209 p. ISBN 973-97561-5-8.
50. BÎRZEA, C. *Educaţia pentru cetăţenie într-o societate democratică: o perspectivă a educaţiei permanente*. Strasbourg, 20 iunie 2000, p. 35. [online]. [citat 25.12.2015]. Disponibil: http://cpescmdlib.blogspot.com/2013/03/educatia-pentru-cetatenie-democratica.html.
51. BOBOȘ, Gh. *Teoria generală a statului şi dreptului*. București: Dacia, 1993. 280 p.
52. BOBOŞ, Gh. Răspunderea, responsabilitatea şi constrângerea în domeniul dreptului. Cluj Napoca: Editura Argonaut, 1996. 178 p. ISBN 978-973-976-473-5.
53. BOCHENSKI, J. M. *Ce este autoritatea?* Bucureşt: Humanitas, 1992. 135 p. ISBN 973-28-0273-1.
54. BOHM, D. *Plenitudinea lumii şi ordinea ei*. Bucureşti: Humanitas, 1995, 312 p. ISBN 973-28-0512-9.
55. BOHR, N. *Teoria atomică și descriere naturii*. București: Humanitas, 2013, p. 152. ISBN 978-973-50-4215-8.
56. BOIA, L. *Mitul democrației*. București. Humanitas, 2003. 160 p. ISBN 973-50-0343-0.
57. BOLDUREAN, C.-M. *Drept și raționalitate*. București: C.H. Beck, 2007. 264 p. ISBN 978-973-115-179.
58. BORȚUN, D. *Repere metodologice pentru elaborarea unui proiect de țară*. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/301650980_repere_metodologice_pentru_elaborarea_unui_proiect_de_tara.
59. BORȚUN, D. *Semiotica. Limbaj și comunicare.* București: Comunicare.ro, 2001. [citat 16.07.2015]. Disponibil: https://www.academia.edu/35884875/Lector_univ._dr._Dumitru_Bor%C5%A3un_SEMIOTIC%C4%82._LIMBAJ_%C5%9EI_COMUNICARE.
60. BOTEZ, A. (coord.) *Metamorfoze actuale în filosofia ştiinţei.* Bucureşti: Editura Politică, 1988. p. 376.
61. BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. Bucureşti: Pro Universitaria, 2015. 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.
62. BOTEZ, A. Ştiinţele sociale şi mutaţiile contemporane in epistemologie. În: *Epistemologia ştiinţelor sociale*. Bucureşti: Editura Politica, 1981. 335 p.
63. BUCHANAN, J.M. *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*. Iași: Institutul European, 1997. 288 p. ISBN 973-586-038-4.
64. BULGARU, M. (coord.) *Sociologia*. Vol.I. Chișinău: CEP USM, 2003. 331 p. ISBN 9975-70-260-0.

65. BUNDUCHI I. *Securitatea informațională din perspectivă mediatică*. Studiu național. Chișinău, 2016. 109 p. [citat 17.11.2018]. Disponibil: https://soros.md/publication/securitate-informationala-perspectiva-media-studiu
66. BUNGE, M. *Știință și filosofie*. București: Editura Politică, 1984. 456 p.
67. BURTEA-CIOROIANU, C.-E., NICOLA, E.-V. *Metodologia juridică*. București: Universul Juridic, 2012. 200 p. ISBN 978-973-127-847-6.
68. *Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022*. [citat 17.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf.
69. CĂLINOIU, C. Raționalitatea în filosofia modernă a dreptului - doctrina kantiană în dreptul românesc. În: *Revista de drept și administrație publică*. 2018, nr. 8, pp.13-22. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://issuu.com/eugen.cornel/docs/revista_de_drept__i_administratie_p.
70. CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Juridicizarea politicului*. Iași. Institutul European, 2012. 261 p. ISBN 978-973-611-905-7.
71. CANETTI, E. *Masele și puterea.* București: Nemira, 2000. 432 p. ISBN 973-569-514-6.
72. CANTARJI, V. *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante.* [citat 03.11.2019]. Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2019/02/2018.12-Increderea-in-justitie.-Evolutii.pdf.
73. CARAIANI, O. *Dreptate sau moralitate? O introducere în filozofia politică a lui John Rawls*. București: Comunicare.ro, 2008. 216 p. ISBN 978-973-711-142-5.
74. CARAVIA, P. *Discipline, conexiuni, gândire creatoare*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991, 243 p. ISBN 973-44-0030-4.
75. CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Ştiinţa politicului*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza", 1998. 327 p. ISBN 973-9312-31-4.
76. *Cercetarea – Dezvoltarea – Inovarea în sectorul TIC*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.undp.org/content/dam/moldova/docs/Publications/4_Cercetare_dezvoltare_TIC.pdf.
77. CETERCHI, I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria generală a dreptului.* Bucureşti: ALL. 1993. 186 p. ISBN 973-571-243-1.
78. CHANTAL, M. - D. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8.
79. CHELCEA, S. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică, 2004. 694 p. ISBN 9735909456.
80. CHEVALIER, J.-M. *Granger, Vuillemin, Bouveresse: raison, rationalité...rationalisme*? OpenEditionBooks. [citat 28.05.2020]. Disponibil: https://books.openedition.org/cdf/3555?lang=en.
81. **CIOBANU R.** Învățământul juridic: de la Stere la noi. În: *Academos*. Nr. 2 (37), 2015, p.25-31. ISSN 1857-0461.
82. **CIOBANU R**. Theorethical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology*. 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.
83. **CIOBANU, R.** „Legitimarea" domeniului protecției datelor cu caracter personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu caracter personal*. 28 ianuarie, 2014. Chișinău: USM, 2014, pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.
84. **CIOBANU, R.** „Puterea" stiintei și rationalitatea acțiunii umane. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice.* 2012, nr. 1(158). p.30-39. ISSN 1857-2294.
85. **CIOBANU, R.** Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.

86. **CIOBANU, R.** Convergența moral – juridic în conținutul ultimului cuvânt. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice.* 2014. Nr. 3 (166). pp. 180-211. ISSN 1857-2294.
87. **CIOBANU, R**. De la consistenţă spre coerenţă într-o lume asupra reglementării. În: *Filosofia şi perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015, Chişinău: UnAŞM, 2016, p.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.
88. **CIOBANU, R**. *Filosofia dreptului.* Chișinău: Biotehdesign, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.
89. **CIOBANU, R.** Integritatea societății: de la teorii etice la practice juridice. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 16 noimbrie 2017. Chișinău: USDC, 2018. pp.42-49. ISBN 978-9975-933-99-5.
90. **CIOBANU, R**. Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Artpoligraf, 2018. p.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.
91. **CIOBANU, R.** *Logica Juridică.* Chișinău: CEP USM, 2015, 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0.
92. **CIOBANU, R.** O hermeneutică a drepturilor omului în condițiile societății informaționale. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, pp.63-78. ISBN 978-9975-108-88-1.
93. **CIOBANU, R.** Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană.* 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.
94. **CIOBANU, R**. Ordinea socială: între individualism și pragmatism. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice.* 2015, nr. 2 (168), p. 136-145. ISSN 1857-2294.
95. **CIOBANU, R.** Profilarea caracterului interdisciplinar al cercetării științifice prin contribuția sistemului social normativ. În: *Studia Universitis Moldaviae. Ştiinţe sociale*, 2011, nr.8 (48), p.171-176. ISSN 1814-3199.
96. **CIOBANU, R.** Redimensiunarea învăţământului socioumanistic în condiţiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă.* București: Editura Didactica și Pedagogica, 2017, pp. 568-576. ISBN 978-606-31-0486-2.
97. **CIOBANU, R.** Valențe interdisciplinare ale filosofiei în contextual științelor sociale. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și științe politice*. 2011, 1(155). p.29 -36. ISSN 1857-2294.
98. **CIOBANU, R**. Valorificarea caracterului pragmatic al comunicării juridice. În: *The 37 Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA).* 04-09 iunie, 2013. Chișinău: USPEE, 2013, pp. 108-113. ISBN *978-2-553-01662-2*.
99. **CIOBANU, R.** Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.
100. **CIOBANU, R.,** NEGRU, A. Convergențe ideatice în știința juridică din spațiul românesc. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire*. București: Hamangiu 2020. pp.214-238. ISBN 978-606-27-1468-0.
101. **CIOBANU, R.** Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunii și a zonelor transfrontaliere.* Vol. XXXVI. Iași: Performantica, 2020. pp. 268-276. ISBN 978-606-685-744-4.
102. **CIOBANU, R.** Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48. ISSN 1857-2405.
103. **CIOBANU (ROȘCA), R.** *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor* (Cazul filosofiei dreptului). Iași: Editura Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

104. **CIOBANU, R.** Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatice a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă.* București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.
105. **CIOBANU, R.** Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. În: *Integrarea prin cercetare și inovare*. 10-11 noiembrie, 2020. Chișinău: USM, 2020. p.188-194. ISBN 978-9975-152-48-8.
106. **CIOBANU, R.** Nevoia de „MIT" în știința dreptului. În*: Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6
107. **CIOBANU, R.** De la controverse practice spre reconstrucție paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. 01-02 octombrie, 2019. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89. ISBN 978-9975-149-80-8.
108. **CIOBANU, R.** Noi deschideri ale teoriei dreptului: de la știință prin etică spre practică socială. În*: Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2017. pp. 116-122. ISBN 978-606-711-685-4.
109. **CIOBANU, R.** Învățământul juridic. De la Stere la noi. În: *Revista de știință, inovare, cultură și artă „Academos".* 2015, nr.2,. p. 25-31, ISSN 1857-0461.
110. **CIOBANU, R.** Imperativul moral al puterii. În: *Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere*: monografie. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. pp.114-142. ISBN 978-9975-4387-4-2.
111. **CIOBANU, R.** Factorul uman: garant al ordinii juridice? În: *Convergențe spirituale Iași / Chișină.* Nr. 8-9, 2015, pp.352-363. ISSN 2343-966.
112. **CIOBANU, R.** În căutarea unei ordini juridice raționale. În: *Interacțiunea dreptului intern și dreptului internațional: provocări și soluții*. Chișinău: USM, 2015, pp.98-110. ISBN 978-9975-53-564-9.
113. **CIOBANU, R.** Valorificarea rolului principiului responsabilității în reglementarea acțiunii umane. În: *Materialele Conferinței internaționale științifico-practice* „Cinci ani de la crearea Mecanismului național de Prevenire a Torturii în RM". Chișinău, 2013, p.133-148. ISBN 978-9975-66-355-7.
114. **CIOBANU, R.** Valenţe teoretico-pragmatice ale necesităţii şi utilităţii metodologiei juridice pentru specialistul în drept. În: *Metodă şi metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CepUSM. 2012. p.18-34. ISBN 978-9975-71-265-1.
115. **CIOBANU, R.** Teorii și practici juridice. Perspectiva unei metodologii interdisciplinare. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2017, nr.1, pp.153-162. ISSN 1857-2294.
116. **CIOBANU, R.** Reperele constituirii unei metodologii interdisciplinare în drept. Chișinău: ArtPoligraf, 2020. 344 p. ISBN 978-9975-3462-3-8.
117. CIONGARU, E. *Probleme actuale de teoria dreptului și drept comparat*. Cluj: Cordial-Lex, 2012, 360 p.
118. CLITAN, Gh. Paradigmă și postmodernism. Timișoara: Solness, 2002. 298 p. ISBN 973-8472-35-0.
119. *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova*. Rezultatele sondajului de opinie ASDM. [citat 29.11.2019]. Disponibil: http://www.platzforma.md/arhive/387456.
120. COJOCARU, Gh. *Politica externă a RM.* Chișinău: Civitas, 2000. 208 p. ISBN 9975-936-68-7.
121. COJOCARU, I., COJOCARU Ir. *Spațiul european de cercetare și știința deschisă – prioritățile științei europene.* [citat 02.04.2020]. Disponibil: https://idsi.md/files/Colocviu_Evrika_Ig_Cojocaru-I_Cojocaru_2016.pdf.

122. COJOCARU, V. Evoluția și importanța metodologiei juridice. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară.* Chișinău: CEP USM, 2012, 200 p. ISBN 978-9975-71-265-1.
123. COLESCA, S. Informatizarea administrației publice. În: *Administrație și management public.* 2005, nr.4, pp.42-48. [citat 17.10.2019]. Disponibil: http://goo.gl/komLBj.
124. Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*. 2011/C 372/09). [citat 12.12.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF.
125. CONNOR, S. *Cultura Postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*. Bucureşti: Meridiane, 1999. 408 p. 973-33-0374-7.
126. Constituţia Republicii Moldova. Chișinău: Cartier Juridic, 2015. 33 p. ISBN 978-9975-79-951-5. [citat 29.01.2016]. Disponibil: http://shop.cartier.md/files/pdf/1449744553.pdf.
127. CORNEA, P. *Interpretare și raționalitatea*. Iași: Polirom. 2006, 600 p. ISBN 973-46-0281-0.
128. COSTACHE, Gh. et al. Apariția și dezvoltarea concepției statului de drept. În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 540 p. ISBN 9975-78-225-6.
129. COSTACHI, GH. *Statul de drept: între teorie şi realitate*. Chişinău, 2000. 243 p.
130. COSTACHI, Gh., PÎNZARU, T. Reflecţii asupra activismului juridic al cetăţenilor. În: *Legea și viața*. 2014, nr. 8-9, p. 21-27. [citat 17.09.2016]. Disponibil: http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/8-9-rus/4.pdf
131. COSTACHI, GH., POTÎNGA, A. *Asigurarea drepturilor omului în lum*e. Chişinău: Epigraf, 2003. 608 p.
132. COSTANDACHE, G. Pentru o teorie a raţionalităţii. În: *Noema*. V.1. 2002, nr.1, p.62-92 [citat 09.09.2018]. Disponibil: http://noema.crifst.ro/
133. COSTANDACHE, G. *Raţionalitate, Limbaj, Decizie.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Tehnică, 1994. 240 p. ISBN 973-31-0524-4.
134. COTOROBAI, M. *Comunicat de presă al Avocatului Poporului.* (03.04.2020, ora 10:11). [citat 17.04.2020]. Disponibil: https://www.moldpres.md/news/2020/04/03/20002892.
135. COTOROBAI, M. Realizarea prevederilor Declarației universale a Drepturilor Omului în RM. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 23-27. ISBN 978-9975-108-88-1.
136. CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic. 2007, 534 p. ISBN 978-606-673-612-1.
137. CRAIOVAN, I. Complexitate și simplificare în drept. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ, 2015, pp.254-264. [citat 17.04.2017]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf.
138. CRAIOVAN, I. Dimensiunea axiologică a dreptului. În: *Dreptul românesc la 100 de ani.* București: Hamangiu, 2018. pp.178-181. ISBN/ISSN 978-606-27-1468-0.
139. CRAIOVAN, I. Doctrina juridică și/sau știința juridică? În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014, București: ICJ, 2014, pp. 201-209. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.
140. CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie.* București: Univers Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0.
141. CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.
142. CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.
143. CRISTEA, S. *Doctrine juridice*. Bucureşti: Univers Juridic, 2011. 160 p. ISBN 978-606-673-200-2.

144. CUCEU, C. L. *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian şi relevanţa lui astăzi*. [citat 18.01.2015]. Disponibil: http://www.humanistica.ro/engleza/anuare/2012/Continut/15.Cuceu.pdf
145. CUCEU, C. L. *Spaţiu public şi spaţiu privat. O perspectivă românească*. Cluj-Napoca: Eikon, 2013. 416 p. ISBN 978-973-757-883-9.
146. DAHL, R. Poliarhiile. Participare şi opoziţie. Iaşi: Institutul European, 2000. 264 p. ISBN 973-611-071-0.
147. DAMIAN, E. *Preocuparile juridice ale lui J. Bodin*. [citat 09.01.2020]. Disponibil la http://fiatiustitia.ro/ojs/index.php/fi/article/viewFile/117/104.
148. DĂNIŞOR, D. C. *Drept constituţional şi instituţii politice*. Bucureşti: C.H. Beck, 2007. 784 p. ISBN 978-973-11-5087-1.
149. DANIȘOR, D.C. *Democrația deconstituționalizată*. București: Univers Juridic, 2013. 200 p. ISBN 978-606-14-0542-8.
150. DANIȘOR, D.C. *Libertatea în capcană: Aporii ale justiției constituționale*. București: Univers Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-606-673-300-7.
151. DĂNIŞOR, D.C., DOGARU, I., DĂNIŞOR, Gh. *Teoria generală a dreptului*. Bucureşti: C.H. Beck, 2008. 576 p. ISBN 978-973-115-303-2.
152. DEACON, Şt. *Instituţii politice*. București: C. H. Beck, 2017, 330 p. ISBN 978-606-18-0720-8.
153. *Declarația președintelui Uniunii Avocaților din Republica Moldova*. [citat 21.11.2019]. Disponibil: http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1995&l=ro.
154. DEL VECCHIO, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994. 352 p. ISBN 973-95722-1-9.
155. DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice.* Iași: Editura Fundației „Chemarea", 1996. 252 p. ISBN 973-971-306-8.
156. DELNOY, P. *Elements de methodologie juridicque*. Bruxelles: Larcier, 2006. 440 p. ISBN 978-2-8044-2340.
157. DESCARTES, R. *Discurs asupra metodei*. București: Gramar, 2012. 100 p. ISBN 978-606-8395-26-5.
158. *Dicționarul Explicativ al limbii române* [on-line]. [citat 13.09.2015]. Disponibil: https://dexonline.ro/
159. DIKUSAR, A., CUJBA, R. Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială: UE, CSI, RM. În: *Academos*. 2015, Nr.1, pp.8-12. ISSN 1857-0461. [citat 20.01.2017]. Disponibil: http://www.akademos.asm.md/files/Interdependenta%20dintre%20stiinta%20si%20dezvoltarea%20economico-sociala.pdf.
160. DJUVARA, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. Iaşi: Trei. 1997, 324p. ISBN 973-98034-7-4.
161. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept raţional, izvoare şi drept pozitiv.* Bucureşti: All, 1995. 608 p.
162. DOBRE, A. *Introducere în epistemologie*. Bucureşti: Editura Fundaţiei „România de Mâine", 2002. 298 p. ISBN 978-973-582-884-4.
163. DOBRINESCU, I. *Întroducere în logica juridică.* București: Lumina Lex, 1996. 272 p. ISBN 973-27-0497-7.
164. DOBRINESCU, I. *Dreptul şi valorile culturii*. București: Editura Academiei Române, 1992. 166 p. ISBN 973-27-0279-6.
165. DOGAN, M., PAHRE, R. *Noile ştiinţe sociale*. București: Editura Academiei Române, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3.
166. DOUZINAS, C. *The end of human rights*. Oxfort. Hart Publishing. 2000. [citat 17.10.2017]. Disponibil:

https://www.academia.edu/36714002/THE_END_OF_HUMAN_RIGHTS_CRITICAL_LEGAL_THOUGHT_1_THE_TURN_OF_THE_CENTURY.
167. DOUZINAS, C., Warington, R., VEIGH Mc. Sh. Postmodern Jurisprudence. The Law of Text in The Text of Law. London, and New-York, 1991. [citat 17.10. 2017]. Disponibil: https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape11/PQDD_0006/MQ40985.pdf.
168. DRĂGANU, T. *Introducere în teoria şi practica statului de drept.* Cluj: Editura Dacia, 1992. 221 p. ISBN 973-35-0233-2.
169. DUCULESCU, V. *Dreptul integrării europene*. *Tratat elementar.* Bucureşti: Lumina Lex, 2003. 728 p.
170. DUȚU M. „Dreptul suplu", între concept și practică. În: *Pandectele Române*, 2014, nr. 6. [citat 17.03.2018]. Disponibil: https://www.academia.edu/38816528/PANDECTELE_ROM%C3%82NE_ROMANiAN_PANDECTS.
171. DUȚU, M. Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. În: *Studii şi cercetări juridice.* 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 17-59. [citat 02.05.2019]. Disponibil: http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf.
172. DUȚU, M. *Discurs rostit la întâlnirea cu reprezentanții ICJP din cadrul AȘM*. [citat 12.09.2018]. Disponibil: http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=7287&new_language=0.
173. DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice şi avatarurile mondializării.* Bucureşti: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5.
174. DUȚU, M. Un secol de stat național, unitar și indivizibil. În: *Studii şi cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 7-17. [citat 02.05.2019]. Disponibil: http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf.
175. DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.
176. DWORKIN, R. *Preeminențele dreptului.* [citat 11.09.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2018/Ronald_Dworkin_-_Preeminenta_dreptului.pdf.
177. EDELMAN, B. Theorie et practique juridiques. In: *Archives de philosophie du droit*. T.33. Paris: Sirey. 1988, 467p. ISBN 2-248-00706-x.
178. ENĂCHESCU, C. Tratat de teoria cercetării științifice. Iași: Polirom, 2005, 420 p. ISBN 973-681-843-8.
179. ENEA, V. *Întroducere în studiul statului și dreptului.* Iași: Samia, 2009. 262 p. ISBN 978-973-7783-30-1.
180. EREMIA, M.-C. *Interpretarea juridică.* Bucureşti: All, 1998. 91 p. ISBN 973-9300-37-5.
181. ERVASTI, K. *Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research*. [citat 12.08. 2018]. Disponibil: https://scandinavianlaw.se/pdf/53-6.pdf.
182. FERRY, L. *Noua ordine ecologică*. Timișoara: Augusta, 1999. 256 p. ISBN 973-9353-79-7.
183. FLOREA, M. *Responsabilitatea acţiunii sociale.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 1976. 295 p.
184. FOUCAULT, M. *Istoria sexualității. Voința de a ști.* București. Univers, 2004. 150 p. ISBN 973-87084-5-1.
185. FOULCAULT, M. *Arheologia cunoașterii.* București: RAO, 2011. 283 p. ISBN 978-606-8255-09-5.
186. FRIDMANN-NICOLESCU. I. Interpretarea normei juridice între tradiție și inovație, reflectată în doctrina juridică românească. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme.* 7 martie 2014. București: ICJ „Acad.Andrei Rădulescu", 2014, pp. 253-258. [citat 26.03.2020]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.

187. GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. București: ALL BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x.
188. GHERGHINA, S., MISCOIU, S. *Democratizare și consolidare democratică în Europa Centrală și de Est*. Iași: Institutul European, 2014. 342 p. ISBN 978-606-24-0067-5.
189. GOUDENHOOFT, G. *Legitimitatea. Ritualuri ale legitimității și autoritate discursivă*. Iași: Adenium, 2014. 286 p. ISBN 978-606-8622-85-9.
190. GRAMA, D. *Tendinţele evoluţiei doctrinelor juridice în Moldova*. Bucureşti: Actami, 2000, 272 p. ISBN 973-9300-31-6.
191. GRECU, R. Apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului – vector al politicii penale în epoca globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: USM, 2019, pp.30-38. ISBN978-9975-108-77-5.
192. GRECU, R. *Stere în lupta pentru drepturile omului*. Chișinău: Universul, 2009. 252 p. ISBN 978-9975-47-034-6.
193. GRECU, R., AVORNIC, Gh. Opera juridică a lui C. Stere – tezaur științific nevalorificat. În: *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic.* Iași: Vasluiana 98, 2016, pp. 273-287. ISBN 978-973-116-503.
194. GRIGORE, M. *Tehnica normativă*. Bucureşti: C. H. Beck, 2009. 488 p. ISBN 978-973-115-522-7.
195. GROTIUS, H. *Despre dreptul războiului şi al păcii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1968, 1091 p.
196. GRUNGEL, J. *Democratizarea*. Iași: Polirom, 2008. 267 p. ISBN 978-973-46-1064-8.
197. GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos.* 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209
198. GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2001. 257 p. ISBN 997-593-026-3.
199. GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate.* 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.38-45, ISBN 978-9975-108-77-5.
200. GUCEAC, I. *Omul, societatea, statul: categori constituționale perene*. București: Univers Juridic, 2017. 218 p. ISBN 978-606-39-0030-3.
201. HABERMAS, J. *Conştiinţă morală şi acţiune comunicativă*. Bucureşti: ALL, 2000. 184 p. ISBN 973-684-242-8.
202. HABERMAS, J. *Cunoaştere şi comunicare*. București: Editura Politică, 1983. 573 p.
203. HABERMAS, J. *Sfera publică şi transformarea ei structurală*. București: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5.
204. HACKIN, I. *50 de ani de Revoluții: Kuhn reexaminat.* Traducere: A. Hutupanu. [02.09.2019]. Disponibil: https://www.scientia.ro/stiinta-la-minut/48-scurta-istorie-descoperiri-stiintifice/4186-50-de-ani-de-revolutii-kuhn-reexaminat.html.
205. HALL, J. Integrative Jurisprudence. In: *Hastings Law Journal*. 1976, vol.27. pp.779 – 792. ISSN 0017-8322. [citat 16.02. 2020]. Disponibil: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol27/iss4/1/
206. HANGA, V. *Calculatoarele în serviciul dreptului*. Bucureşti: Lumina Lex, 1996. 127 p. ISBN 973-9186-81-5.
207. HANGA, V. *Dreptul și tehnica juridică*. București: Lumina Lex, 2000. 95 p. ISBN 973-588-216-7.
208. HARE, R. Libertate şi raţiune. În: *Filosofia contemporană. Orientări şi tendinţe.* Bucureşti: Academia «Ştefan Gheorghiu», 1982, 295 p.
209. HART, H.L.A. *Conceptul de drept*. Chişinău: Sigma, 1999, 304 p. ISBN 9975-942-04-0.

210. HAYEK, F. A. *Drept, legislaţie şi libertate. O nouă formulare a principiilor liberale de justiţie şi economie politică*. Iaşi: Editura Universităţii „Al. Ioan Cuza”, 2014. 589 p. ISBN 978-973-703-904-0.
211. HEGEL, G.W. *Istoria filosofiei.* Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1964, 703 p.
212. HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.
213. HEIDEGGER, M. *Ființă și timp*. București: Humanitas, 2002. p. 673. ISBN 973-50-0428-3.
214. HERIVAN, M. *Noua mitologie a universurilor deschise: schiţa unei istorii paralele şi interferenţe a cunoaşterii contemporane*. Bucureşti: Eminescu, 1984. 222 p.
215. HOBBES, Th. *Despre om și societate*. București: ALL, 2011, 104 p. ISBN 978-606-587-021-5.
216. HOBBES, Th. *Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile.* București: Herald, 2017. 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.
217. HOFFMAN, O. *Știință.Tehnologie. Valori*. București: Lumina Lex. 1999, 327 p. ISBN 973-588-157-8.
218. HOWARD, D. *Stafia democrației.* București: Curtea Veche, 2008. 448 p. ISBN: 978-973-669-618-3.
219. HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Editura Academiei Române, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3.
220. HUMA, I. *Întroducere în studiul dreptului*. Iași: Chemarea, 1993. 158 p.
221. HUME, D. *Cercetare asupra intelectului omenesc*. București: Ratio et Revelatio, 2014. 272 p. ISBN 978-606-93602-8-6.
222. HUME, D. *Eseuri politice.* București: Humanitas. 2005, 264 p. ISBN 973-50-0685-5.
223. HUNTINGTON, S. *Ordinea politică a societăților în schimbare*. Iași: Polirom, 1999. 432 p. ISBN 973-683-342-9.
224. HUNTINGTON, S. Al treilea val al democraţiei. În: *Revista română de ştiinţe politice*. Vol. 2, 2002, nr. 1, pp. 18-39. [citat 22.12.2017]. Disponibil: https://baixardoc.com/documents/al-treilea-val-al-democratiei-samuel-p-huntington-5cba2fca925f9.
225. IANCU, Șt. Societatea informațională - societatea cunoașterii sau societatea parțial informatizată? În: *Columna.* 2013, nr.2, p 61-75. [citat 19.05.2015]. Disponibil la: http://goo.gl/L4rY51.
226. IFTIMIEI, A. *Drept comparat și sisteme juridice contemporane*. București: Univers Juridic, 2018. 296 p. ISBN 978-606-39-0346-5.
227. ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Fundamentele gândirii politice moderne*. Iași: Polirom, 1999. 296 p. ISBN 973-683-243-0.
228. ILUȚ, P. (coord.) *În căutarea de principii.* Iași: Polirom, 2013. 344 p. ISBN 978-973-46-4017-1.
229. *Încrederea cetățenilor RM în instituții*. Sondajul realizat de IRI. [citat 12.04.2020]. Disponibil: https://unimedia.info/ro/news/d34e95af384c58fc/sondaj-iri-biserica-se-bucura-de-cea-mai-mare-incredere-din-partea-cetatenilor.html
230. *Indexul Coeziunii Sociale*. Realizat de Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare și Fundația Est-Europeană. [citat 22.11.2019]. Disponibil: http://progen.md/?pag=n2&tip=noutati&opa=view&id=534&l=
231. *Indicele competitivității globale pentru anii 2017-2018*. [citat 03.03.2020]. Disponibil: https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018, Y:\007\ANUL 2018\HOTARARI\21-01-1897\21-01-1897-redactat-ro.docx

232. *Indicele Percepției corupției în 2018*. Transparency International. [27.08.2019]. https://www.transparency.md/2019/01/29/comunicat-de-presaindicele-perceptiei-coruptiei-2018-arata-ca-eforturile-anticoruptie-au-stagnat-in-majoritatea-tarilor/.
233. IONESCU, S. *Justiție și jurisprudență în statul de drept*. București: Univers Juridic, 2009. 368 p. ISBN 9789731271231.
234. IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrativ*. București: C.H. Beck, 2005. 720 p. ISBN 973-655-790-1.
235. ISAAC, J. *Democraţia în vremuri întunecate*. Iaşi: Polirom, 2000, p. 253. ISBN 973-683-435-2.
236. ISAC, V. Principiul corelaţiei în cercetarea interdisciplinară. În: *Interdisciplinaritatea în ştiinţa contemporană.* Bucureşti: Editura Politică, 1980, 406 p.
237. JUDT, T. *Povara responsabilității*. Iași: Polirom, 2000. 211 p. ISBN 973-683-496-4.
238. KALDOR, M., VEJVODA, I. Democratization in Central and East European Countries. In: *International Affairs,* V.1, 1997, nr.73, pp. 59-82. [citat 17.05.2017]. Disponibil: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf
239. KANT, I, *Spre pacea eternă.* București: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.
240. KANT, I. *Critica raţiunii practice.* Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2010. 286 p. ISBN 978-606-816-231-7.
241. KANT, I. *Despre pedagogie.* Bucureşti: Paideia, 2002. 78 p. ISBN 973-596-104-0.
242. KANT, I. *Scrieri moral-politice.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991, 494 p. ISBN 973-44-0071-1.
243. KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN 973-50-0113-6.
244. KENNY A. *Toma D`Aquino*. București: Humanitas, 2006. 140 p. ISBN 973-50-1259-6.
245. KEOHANE, R.O., NYE, J. *Putere şi interdependenţă*. Iaşi: Polirom, 2009. 416 p. ISBN 978-973-46-1215-4
246. KING, Ch. *Moldovenii, Ramânia, Rusia şi politica culturală*. Chișinău:. ARC, 2005. 273 p. ISBN 9975-61-213-x.
247. KING, R.F. *Strategia cercetării*. Iași: Polirom, 2005. 325 p. ISBN 973-681-900-0.
248. KROEZE, J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. In: *Potchefstroom Electronic Law Journal*. Vol. 16. 2013, nr. 3. [citat 19.07.2014]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2334070.
249. KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9.
250. LAPIERRE, J.-W. *Viaţa fără stat?* Iași: Institutul European, 1997. 311 p. ISBN 973-586-017-1.
251. *Larousse. Dicționar de gândire politică*. București: Univers Enciclopedic, 2003. 362 p. ISBN 973-637-011-9.
252. LAZARI, C. *Problematica drepturilor omului din Republica Moldova*. Chişinău, 1999. 156 p.
253. LAZARI, C., LAZARI, C. C. Ordinea juridică internațională. În: *Relații internaționale. Revista ştiinţifico-practică.* 2019, nr.2. p.141-157. ISSN 1857-4440. [citat 10.04.2020]. Disponibil: http://irim.md/wp-content/uploads/2020/03/12-Lazari-rom.pdf.
254. LEVY-STRAUSSE, Cl. *Antropologie structurală*. Bucureşti: Editura Politică, 1978. 486 p. [citat 10.12. 2017]. Disponibil: https://monoskop.org/images/a/a1/Levi-Strauss_Claude_Antropologia_structurala_1978.pdf.
255. LIJPHART, A. *Modele ale democrației*. Iași: Polirom, 2006. 320 p. ISBN 973-46-0569-0.
256. LOCKE, J. *Al doilea tratat de guvernare civilă*. București: Antet, 2011. 142 p. ISBN 978-973-636-455-6.
257. MACHIAVELLI, N. *Arta razboiului*. București: Antet Revolution, 2002. 96 p.

258. MACHIAVELLI, N. *Principele.* Humanitas. 2017, 216 p. ISBN 978-973-50-5735-0.
259. MĂGUREANU, V. *Studii de sociologie politică*. Bucureşti: Albatros, 1997. 416 p. ISBN 978-973-240-494-2.
260. MALAURIE, Ph. *Antologia gândirii juridice*. București: Humanitas, 1997, 373 p. ISBN 973-28-0783-0.
261. MANNENT, P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2001. 333 p. ISBN 973-50-0548-4.
262. MANOLESCU M. *Știința dreptului și artele juridice*. București: Continent XXI, 1993, 112 p. ISBN 973-95459-0-4.
263. MANOLESCU, M. *Teoria și practica dreptului.* București: Fundația „Regele Mihai", 1946. 314 p.
264. MARCU, F. *Marele dicţionar de neologisme*. Bucureşti: Saeculum, 2007. 1080 p. ISBN: 973-8455-10-8.
265. MARCUS, S. *Paradigme universale.* Pitești: Paralela 45, 2016. 1104 p. ISBN 978-973-47-1165-9.
266. MARCUS, S. *Provocarea ştiinţei*. Bucureşti: Editura Politică, 1988, p 470.
267. MARGA, A. *Condiția comunicativa a dreptului la Habermas*. [citat 07.11.2016]. Disponibil: http://www.punctulcritic.ro/andrei-marga-conditia-comunicativa-a-dreptului-la-abermas.html.
268. MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.
269. MARGA, A. *Raţionalitate, comunicare, argumentare*. București: Dacia, 1991. 327 p. ISBN 978-973-350-158-9.
270. MARMOR, A. Preeminenţa dreptului şi limitele sale. În: *Preeminențele dreptului și controlul de constituționalitat între tradiție și modernitate*. București: Hamangiu SRL, 2018. 212 p. ISBN 978-606-27-1210-5.
271. MATEI, C. *Jürgen Habermas şi Thomas Nagel. Tentația dreptății globale*. [citat 12.01.2019]. Disponibil: https://www.academia.edu/7403683/J%C3%BCrgen_Habermas_%C8%99i_Thomas_Nagel.
272. MATEUȚI, Gh., MIHĂILĂ, A. *Logica juridică.* București: Lumina Lex, 1998. 271 p. ISBN 973-9186-23-8.
273. MAZILU, D. *Drepturile omului. Concept, exigenţe, şi realităţi contemporane*. Bucureşti: Lumina Lex, 2003. 447 p. ISBN 973-588-244-2.
274. McLUHAN M. *Galaxia Gutenberg.* București: Nemira, 2015, 648 p. ISBN 978-606-579-978-3.
275. MEMELIS, G., IOSIF, A., RĂILEANU, D. *Realitatea transdisciplinara: o fuziune de orizonturi ale teologiei, stiinței și filosofiei.* București: Curtea Veche, 2010. 280 p. ISBN 978-973-669-919-1.
276. MIGA-BEŞTELIU, R. *Drept internaţional: introducere în dreptul internaţional public*. Bucureşti: All, 1998. 297 p. ISBN 973-655-011-7.
277. MIHAI, GH. *Fundamentele dreptului. Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex, 1999. 383 p. ISBN 973-588-121-7.
278. MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului*. Vol.1-2 Ştiinţa dreptului şi ordinea juridică. Teoria normei juridice şi a interpretării ei. Bucureşti: ALL Beck, 2003. 570 p. ISBN 978-973-655-318-9. p. 252 şi urm.
279. MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. Bucureşti: Lumina Lex, 2002, 328 p. ISBN 973-588-414-3.
280. MIHAI, Gh. *Întroducere pentru o logică juridică*. Piatra Neamţ, 1991. 160 p.
281. MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timişoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2.

282. MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Persoană, personalitate, responsabilitate*. [citat 29.02.2015]. Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200512/recjurid051_21F.pdf.
283. MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului. Teoria şi filosofia dreptului*. București: ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x.
284. MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Teoria generală a dreptului*. București: All Beck. 2001, 280 p.
285. MIHAI, N. *Întroducere în filosofia şi metodologia dreptului*. Chişinău: ARC, 1996, 159 p. ISBN 9975-61-012-9.
286. MIHALI, C. *Uzurile filosofiei*. Cluj: Idea design, 2006. 240 p. ISBN 973-7913-48-5.
287. MILL, J. S. *Utilitarismul.* București: ALL, 2014. 120 p. ISBN 978-606-587-185-4.
288. MILL, J.S. *Despre libertate*. București: Humanitas, 2005. 212 p.
289. MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8.
290. *Ministerul Educației Culturii și Cercetării.* [citat 05.02.2020]. Disponibil: https://mecc.gov.md/ro/content/programul-national-domeniile-cercetarii-si-inovarii-pentru-anii-2020-2023.
291. MIRCEA, C. *Inter-comunicarea*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică si Enciclopedică, 1979. 158 p.
292. MIROIU, A. *Teorii ale dreptății*. București: Alternative, 1996. 280 p. ISBN 973-9216-11-0.
293. MISES, Von L. *Acțiunea umană*. București: Curtea Veche, 2018. 968 p. ISBN 978-606-44-0135-9.
294. MONTEFIORE, A. (ed.), MUREȘAN, V. (ed.). *Filosofia morală britanică*. Bucureşti: Alternative, 1998. 400 p. ISBN 973-921-635-8.
295. MONTESQUIEU, Gh. *Despre spiritul legilor*. București: Antet, 2011. 312 p. ISBN 978-973-636-447-1.
296. MOROIANU, E. *Conceptul de ordine juridică*. [citat 05.12.2017]. Disponibil: http://www.rsdr.ro/Art-2-1-2-2008.pdf.
297. MOROIANU, Gh. *Actualitatea normativismului kelsian*. București: CH. Beck,1998. 154 p. ISBN 973-98765-3-6.
298. MOSCOVICI, S., BUSCHINI, F. *Metodologia științelor socioumane*. Iași: Polirom, 2007. 556 p. ISBN 978-973-46-0596-5.
299. MUNTEANU, A., RUSU, S., VACARCIUC, O. *Manualul funcționarului public în domeniul drepturilor omului.* Chișinău: ARC, 2009. 325 p. ISBN 978-9975-61-932-5.
300. MUREȘAN, R. *Filosofia sistemelor normative. Dreptul și morala.* Iași: Institutul European, 2013. 266 p. ISBN 978-606-24-0013-2.
301. MUREȘAN, V. (coord.) *Filosofia morală a lui R. M. Hare*. [online]. 647 p. [citat 07.12.2019]. Disponibil: https://core.ac.uk/download/pdf/131204923.pdf.
302. MUREȘAN, V. *Axiologie și moralitate*. București: Punct, 2001. 108 p. ISBN 973-99870-2-8.
303. MUREȘAN, V. *Managementul eticii în organizații*. București: Editura Universității din București, 2009. 348 p. ISBN 978-973-737-657-2.
304. MUREȘAN, V. *Utilitarismul lui J. S. Mill.* București: Paideia, 2003. 370 p. ISBN 973-596-130-X.
305. NEAMȚU, M., et al. *Memory, Humanity and Meaning.* Selected Essays in Honor of Andrei Pleșu. București: Zeta Books, 2009. 551 p. ISBN 978-973-1997-27-8.
306. NEGRU, A. *Consolidarea justiţiei în statul contemporan democratic. Aspecte teoretico-practice*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2013.
307. NEGRU, A. *Consolidarea justiţiei în statul contemporan democratic*. Chișinău: Sirius, 2012. 240 p. ISBN 978-997357-039-8.

308. NEGRU, A. Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 48-63. ISBN 978-9975-108-88-1.
309. NEGRU, A. Rolul justiției în procesul edificării și valorificării unui regim politic democratic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 45-56. ISBN 978-9975-108-77-5.
310. NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria genearlă a dreptului şi statului în definiţii şi scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2.
311. NEGRU, B. Realizarea dreptului: probleme teoretice și practice. În: *Administarea publică.* 2016, nr.1, p.38-50. [citat 23.02.2018]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/89/ro/Negru.pdf.
312. NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria generală a dreptului şi statului*. Chişinău: Bons Offices, 2006. 520 p. ISBN 978-9975-928-90-8.
313. NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Constituţia Republicii Moldova: Comentariu*. Chișinău: ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0.
314. NEGULESCU, P.P. *Filosofia Renaşterii*. Bucureşti: Eminescu, 1986, 843 p.
315. NEMECSEK, Ș. *Raţionalitatea ştiinţifică popperiana*. Hunedoara: Realitatea românească, 2010. 241 p. ISBN 978-973-88752-8-9.
316. NEMO, F. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier, 2008, 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8.
317. NICOLESCU, B. *Ce este realitatea?* Iași: Junimea, 2009. 276 p. ISBN 978-973-371-408-8.
318. NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest*. Iași: Polirom, 1999. 176 p.
319. NICOLESCU, B., CAMUS M. *Radăcinile libertăţii*. Bucuresti: Curtea Veche, 2004. 104 p. ISBN 978-9736690402.
320. NICOLESCU, I.F. Interpretarea normei juridice între simplificarea și birocratizarea dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București, pp.326-332. [citat 17.04.2017] Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf.
321. NIEMESCH, M. Rolul doctrinei în rândul izvoarelor de drept. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme.* 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp. 225 -229. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.
322. NOUR, A. *De la litera legii la destabilizarea ordinii de drept*. București: CH Beck, 2020, 210 p. ISBN 978-606-180-958-5.
323. NOZICK, R. *Anarhie, stat, utopie*. București: Humanitas, 1997. 447 p. ISBN 973-28-0726-1.
324. *Opinia vicepreședintelui Parlamentului Republicii Moldova Andrian Candu, privind reforma procuraturii din 2014*. [citat 20.09.2019]. Disponibil: http://www.parliament.md/TRANSPAREN%C8%9AADECIZIONAL%C4%82/ReformaProcuraturii/tabid/204/language/en-US/Default.aspx.
325. *Opinie interimară referitor la proiectul de lege Cu privire la reformarea Curții Supreme de Justiție și organelor procuraturii din RM* (septembrie 2019). [citat 23.03.2020]. Disponibil: https://www.osce.org/ro/odihr/440417?download=true.
326. PALAN, R., ABBOTT, J., DEANS, Ph. *Strategiile statelor în economia politică globală.* Chișinău: Epigraf, 2007. 274 p. ISBN 978-9975-903-18-9.
327. PAPU, E. *Despre stiluri*. București: Eminescu, 1986. 538 p.
328. PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie.* Iaşi: Polirom, 1998, 304 p. ISBN 973-683-113-2.
329. PÂRVU, I. Premise pentru o perspectivă interdisciplinară în teoria ştiinţei. În: *Interdisciplinaritatea în ştiinţa contemporana*. Bucureşti: Editura Politică,1986. 513 p.

330. PASCAL, J. Ch. Philosophie du droit et théorie du droit, ou l'illusion scientifique. In: *Archives de philosophie du droit*. Dalloz, 2001, nr. 45, pp.303-333. [citat 12.11. 2018]. Disponibil la: https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01016933/document.
331. PĂUN, N., PĂUN, C.A.; CICEO, G., ALBU-COMĂNESCU, R. *Finalităţile Europei. Consideraţii asupra proiectului instituţional şi politic al Uniunii Europene.* Cluj Napoca: Editura Fundaţiei pentru studii europene. 2005, 427 p.
332. *Percepţii asupra drepturilor omului în Republica Moldova*. Studiu. Chişinău 2018. [citat 11.02.2019]. Discponibil: https://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/library/effective_governance/percep_ii-asupra-drepturilor-omului-in-republica-moldova.html.
333. PIAGET, J. *Inţelepciunea şi iluziile filosofiei*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, 254 p.
334. PIAGET, J. *Tratat de logică operatorie*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.
335. PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Întroducere în metodologia cercetării ştiinţifice*. Arad: „Vasile Goldiş" University Press, 2005. 198 p. ISBN 973-664-113-9.
336. PLATON. *Diloguri*. București: Antet, 2010. 160 p. ISBN 9789736364266.
337. PLATON. *Republica*. București: Antet, 2010. 336 p. ISBN 978-973-636-439-6.
338. POHOAȚĂ, G. *Antologie de filosofie juridică.* București: Pro universitaria, 2017. 273p. ISBN 978-606-26-0725-8.
339. POHOAȚĂ, G. Raţiunea în istorie şi filosofia statului în viziune hegeliană. În: *Cogito*. Vol. III. 2011, nr. 1, p. 5-12. ISSN 2066-7094. [citat 17.01.2017]. Disponibil: http://cogito.ucdc.ro/vol3nr1martie2011/cog-ro/RATIUNEA%20IN%20ISTORIE%20Gabriela%20Pohoata.pdf.
340. POLANYE, M. *The republic of science. Its Political and Economic Theory*. [citat 23.09.2018]. Disponibil: http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5100/polanyi_1967.pdf.
341. PONCELA, P. L`archeologie du savoir juridique. În: A*rchives de philosophie du droit.* Tom 33. Paris: Sirey 1988, 169-177 p. ISBN 2-248-00706-x.
342. POPA, I.I. *Substanţa morală a dreptului.* Bucureşti: Univers Juridic, 2009. 424 p. ISBN 978-973-127-131-6.
343. POPA, N. *Consideraţii privind sistemul ştiinţelor juridice şi rolul teoriei generale a dreptului*. [citat 14.06.2018]. Disponibil: http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf.
344. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008. 248 p. ISBN 978-973-115-431-2.
345. POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, GH., DĂNIȘOR D.C. *Filosofia dreptului. Marile curente*. București: All Beck, 2000. 598 p. ISBN 973-655-169-5.
346. POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Psiho-sociologia juridică*. Bucureşti: Lumina Lex, 1999. 223 p. ISBN 973-588-184-5.
347. POPESCU, S. Consideraţii generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiţie şi reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citat 15.09.2016]. Disponibil: http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf.
348. POPESCU, S. *Statul de drept în dezbaterile contemporane*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1998. 217 p.
349. POPESCU, S. *Teoria generală a dreptului.* Bucureşti: Lumina lex, 2002. 366 p.
350. POPESCU, S., ILIESCU, D. *Probleme actuale ale metodologiei juridice*. București: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979. 156 p.
351. POPPER, K. *Filosofia socială şi filosofia ştiinţei*. Iaşi: Trei, 2000. 413 p. ISBN 973-9419-47-x.

352. POPPER, K. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. București: Humanitas, 1993, 368 p. ISBN 973-28-0373-8.
353. POSTU, I. Aspecte teoretice privind sistematizarea actelor normative juridice. În: *Studii Juridice Universitare*. 2019, nr. 1-2. [citat 11.02.2020]. Disponibil: https://ulim.md/sju/wp-content/uploads/SJU-1-2-2019-Ion-POSTU.-Aspecte-teoretice-privind-sistematizarea-actelor-normative-juridice.pdf.
354. PREDESCU, O. *Scurte considerații aspra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană*. [citat 07.04.2020]. Disponibil la: https://www.juridice.ro/essentials/3437/scurte-consideratii-asupra-dreptului-la-protectia-datelor-cu-caracter-personal-in-era-digitala-din-perspectiva-europeana
355. PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Între eternitate și timp*. București: Humanitas, 1997, 256 p. ISBN 973-28-0587-0.
356. PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianţa: metamorfozele ştiinţei.* Bucureşti: Editura Politică, 1984. 420 p.
357. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Istoria doctrinelor politice și de drept.* Chișinău: Muzeum, 2005, 223 p. ISBN 9975-948-28-6.
358. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., **CIOBANU, R.** *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016, 251 p. ISBN 978-9975-3129-0-5.
359. RACHELS, J. *Întroducere în etică.* București: Punct, 2000. 203 p. ISBN 973-99645-7-5.
360. RADULESCU-MOTRU, C. *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*. Iași: Tipo Moldova, 2010. 151 p. ISBN 973-168-147-4.
361. *Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016*. [citat 24.10.2018]. Disponibil: http://old.ombudsman.md/ro/content/raport-privind-respectarea-drepturilor-si-libertatilor-omului-republica-moldova-anul-2016.
362. *Raport privind starea democrației în RM 2020*. IDIS Viitorul. [27.01.2020]. Disponibil: http://viitorul.org/files/library/Raport%20Starea%20Democratiei_final.pdf.
363. *Raport: Republica Moldova - Îmbunătățirea accesului la justiție*. Raport nr.124516-MD, 2018. [citat 21.07.2019]. Disponibil: http://documents.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf.
364. *Raportul Comisiei europene: Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și inovare al Republicii Moldova Horizon 2020*. [citat 09.03.2020]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Desktop/interdisciplinaritate/PR%20Moldova_Executive%20Summary%20MD.pdf.
365. *Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în anul 2018.* [citat 15.04.2019]. Disponibil: http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BBlbWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO.
366. RAȚULEA, G. (coord.) *Justiție și coeziune socială*. Iași: Institutul European, 2015. 296 p. ISBN 978-606-24-0121-4.
367. RAWLS, J. *O teorie a dreptății.* Iași: Editura Universității Al. I. Cuza, 2011. 534 p. ISBN 978-973-640-654-6.
368. RENAUT, A. *Era individului*. Iași: Institutul European. 1998. 367 p. ISBN 973-586-164-x.
369. RESTIAN, A. *Unitatea lumii şi integrarea ştiinţelor*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989. 300 p. ISBN 973-29-0101-2.
370. *Rezultatele sondajului privind opinia publică despre sistemul judecătoresc din Moldova*. Realizat de Magenda Consulting. 06.02.2018. [citat 12.10.2019]. Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2018/02/Brosura_finala.compressed.pdf

371. RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995. 303 p. ISBN 973-28-0511.
372. RIEGERT, R. *Empirical Research about Law*: The German Picture with Comparisons and Observations. [citat 11.08. 2018]. Disponibil: https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psilr.
373. ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Religie şi putere*. Bucureşti: Nemira, 1996. 235 p. ISBN 973-9177-81-6.
374. ROOS, D. *Aristotel*. București: Humanitas, 1998, 296 p. ISBN 973-28-0754-7.
375. RORTY, R. *Contingentă, ironie și solidaritate*. București: ALL, 1998. 326 p. ISBN 973-9337-49-x.
376. **ROŞCA (Ciobanu) R**. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor* (cazul Filosofiei dreptului). Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.
377. ROUSSEAU, J. J. *Contractul social*. Bucureşti: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.
378. ROUSSEAU, J. J. *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni*. București: Tipografia Incitatus, 2002. 144 p. ISBN 973-99912-5-4.
379. ROVENŢA - FRUMUŞANU, D. *Semiotica discursului ştiinţific*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1995, 254 p. ISBN 973-44-0151-3.
380. SADOVEI, N. Efectele globalizării asupra terminologiei juridice naționale. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.56-62. ISBN 978-9975-108-77-5.
381. SAGAN, C. *Creierul lui Broca*. București: Editura Politică, 1979. p. 476. ISBN 973-28-0011-9.
382. SĂLĂVĂSTRU, C. *Discursul puterii*. București. Tritonic, 2009. 328 p. ISBN 978-973-73-3371-1.
383. SCARLAT, C. *Despre profilul spiritual al poporului român*. [citat 02.12.2015]. Disponibil: http://www.philippide.ro/cultura_2010/66SCARLAT%2520Cristina%2520final.pdf+&cd=6&hl=ro&ct=clnk&gl=ro.
384. SELLERS, M. *Discurs prezentat la ceremonia de conferire a titlului de doctor Honoris Causa* al Universității Creștine „Dimitrie Cantemir", în cadrul conferinței internaționale „Filosofia dreptului de la Iluminism la contemporaneitate". București, România. [citat 02.03.2019]. Disponibil: http://www.economistul.ro/civilizatie/elita-gandirii-juridice-reunita-la-universitatea-crestina-dimitrie-cantemir-pentru-a-dezbate-filosofia-dreptului-de-la-iluminism-la-contemporaneitate-7420/.
385. SÎRBU, T. *Etică: valori și virtuți morale*. Iași: Editura Societății Academice „Matei Teiu Botez", 2005. 262 p. ISBN 973-7962-64-8.
386. SMOCHINA A. Formarea statului contemporan de drept moldovenesc: etape și modalități de organizare. În: *In honorem Andrei Smochina*. Chișinău, 2013, p. 100-109.
387. SMOCHINA A. Istoria universală a statului și dreptului. Chișinău: Tipografia centrală. 2013. 552 p.
388. SMOCHINĂ, A. Repere metodologice ale organizării investigaţiilor ştiinţifice: orientări, concepte şi perspective. În: *Problemele dezvoltării economiei de piaţă în statul de drept: materialele conf. teoretico-şt. int.*, 17-18 dec. 2005. Bălţi, 2005. p. 62-68.
389. SOLCAN, M.-R. *Arta răului cel mai mic*. București: All, 1998. 133 p. ISBN 973-517-268-7. p.95.
390. SPENCER, H. Individul împotriva statului. București: Antet, 2000. 128 p. ISBN 973-99912-6-2.
391. STERE, C. *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept.* Iași: Tipografia H. Goldner, 1897.

392. STIGLITZ, J. *Globalizarea. Speranţe şi deziluzii*. Bucureşti: Editura Economică, 2005. 448 p. ISBN 973-590-766-6.
393. STROE, C. *Compendiu de filosofia dreptului.* București: Lumina Lex, 1999. 239 p. ISBN 973-588-143-8.
394. *Studiul analitic privind deficiențele înregistrate în cadrul sistemului de repartizare aliatorie a dosarelor*. Chișinău: CNA, 2016. [13.05.2019]. Disponibil: https://cna.md/public/files/studiu_pigd.pdf.
395. SUPIOT, A. *Homo juridicus*. Bucureşti: Rosetti Educational, 2011. 334 p. ISBN 978-973-7881-73-1.
396. TALEB, N.N. *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului*. București: Curtea Veche, 2018. 504 p. ISBN 978-606-44-0055-0.
397. ȚAPOC, V. *Teoria şi metodología ştiinţei contemporane: concepte şi interpretări.* Chișinău: CEP USM, 2005. 212 p. ISBN 9975-70-597-9.
398. TĂTAR, A. *Abordarea inter- şi transdisciplinară în aria curriculară matematică şi ştiinţe*. [citat 28.07.2019]. Disponibil: https://www.google.com/search?q=ABORDAREA+INTER-.
399. TISMĂNEANU, V. *Diavolul în istorie*. București: Humanitas, 2013. 352 p. ISBN 978-973-50-4240-0.
400. TISMĂNEANU, V. *Fantasmele salvării.* Iași: Polirom, 1999. 270 p. ISBN 973-683-284-8.
401. TODORAN, I. *Televiziunea şi spaţiul public*. București: Pro Universitaria, 2012. 264 p. ISBN 978-606-647-540-2.
402. TONOIU, V. *In căutarea unei paradigme a complexităţii*. Bucureşti: IRI,1997. 232 p. ISBN 973-97627-1-9.
403. TÖFFLER, A. *Al treilea val*. Bucureşti: Editura Politică, 1983. 684 p.
404. TOQUEVILLE, A. *Despre democrație în America*. București: Humanitas, 2017. 872 p. ISBN 978-973-50-5734-3.
405. TOTH, C. *Raport privind cercetarea interdisciplinară*. [citat 03.11.2016]. Disponibil: http://docsoc.sas.unibuc.ro/wp-content/uploads/2013/09/DOCSOC_E2_Raport-cercetare-interdisciplinara.pdf.
406. TRIGG, R. *Înțelegerea științei sociale*. București: Editura Științifică, 1996. 263 p. ISBN 973-44-0186-6.
407. TSATOS, C. *Filosofia socială a vechilor greci*. București: Univers, 1979. 309 p.
408. ȚUȚEA, P. *Vorbe memorabile.* Bucureşti: Humanitas, 2008. audiobook. ISBN 978-973-1709- 45-1.
409. VĂLLIMĂRESCU, A. *Tratat de enciclopedia dreptului*. Bucureşti: Lumina Lex, 1999. 423 p.
410. VILLEY, M. *Le droit et les droits de l homme*. Paris: PUF, 2014. 176 p. ISBN 978-2-13-063031-9.
411. VIZIR, P. *Progresul tehnico-ştiinţific şi factorul uman*. Chişinău: Cartea Moldovenească, 1987, pp. 186.
412. VLACHIDE, P. C. *Repetiţia principiilor de drept civil*. Bucureşti: Europa Nova, 1994. 320 p. ISBN 9789739642408.
413. VLĂSCEANU, L. *Metodologia cercetării sociologice. Orientări şi probleme*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982. 301 p.
414. VOICU, C., VOICU, A.C. *Teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2013. 404 p. ISBN 978-606-673-234-5.
415. VOINEA, M., BULZAN, C. *Sociologia drepturilor omului*. [citat 23.04.2018]. Disponibil: http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/voinea/1.htm.

416. VRABIE, G. *Drept constituțional și instituții politice contemporane*. Iași: „Șt. Procopiu", 1993. 413 p. ISBN 973-994-451-5.
417. WALD, H. *Elemente de epistemologie generală*. București: Editura Științifică. 1967, 287 p.
418. *World Justice Project Rule of Law Index*. [citat 21.05.2020]. Disponibil: https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019.
419. WEBER, M. *Omul de știință și omul politic*. București: Humanitas, 2011. 160 p. ISBN 978-973-50-2478-9.
420. WEBER, M. *Orașul*. București: ALL, 2013, 229 p. ISBN 978-606-587-132-8.
421. WIENER, N. *Cibernetica*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1966, 272 p.
422. WRIGHT, G.H. *Explicație și înțelegere*. București: Humanitas, 1995. 236 p. ISBN 973-28-0534-x.
423. WRIGHT, G.H. *Normă şi acţiune*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, 243 p.
424. ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. *Uniunea europeană și economia globală*. Suport de curs. Iași: Universitatea „Al. Ioan Cuza". [citat 19.03.2020]. Disponibil: http://www.cse.uaic.ro/_fisiere/Documentare/Suporturi_curs/I_Uniunea_Europeana_si_economia_globala.pdf.
425. ZLĂTESCU, V. *Introducere în legistica formală*. Bucureşti: Rompit. 1995, 172 p.
426. ZLĂTESCU, V., MOROIANU ZLĂTESCU, I. *Repere pentru o filosofie a drepturilor omului*. Bucureşti: Institutul Român pentru Drepturile Omului, 1996. 111 p.

Publicații oficiale:

427. *Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite* (ONU) - *Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă* 2018-2022. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf.
428. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. [citat 01.05.2015]. Disponibil https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF.
429. Codul Contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova.* 17.03.2017, nr.78 -84, art. 100. Modificat prin: LP16 și LP12 din 15.02.19, MO86-92/08.03.19 art.146;în vigoare 08.03.19. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113262&lang=ro.
430. Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.
431. Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.
432. Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (2011/C 372/09). 20.12.2011 [citat 12.12.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF
433. Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
434. *Declarația de independență a RM.* Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf.

435. *Declarația Universală a Drepturilor Omului*. [citat 22.01.2019]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf.
436. Decretul președintelui RM nr. 483 din 18.01.2012 privind promulgarea Legii pentru ratificarea Memorandumului de înţelegere între Republica Moldova şi Uniunea Europeană privind asocierea Republicii Moldova la Cel de-al Şaptelea Program-cadru al Comunităţii Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică şi activităţi demonstrative (2007-2013). [citat 03.11.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=51786&lang=ro. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2011:236E:FULL&from=EL.
437. Foaia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spaţiul european de cercetare pe anii 2019-2021 şi a Planului de acţiuni din 08.11.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr.6-12, art.2. [citat 21.04.2020]. Disponibil: http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foaia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf.
438. Hotarârea Guvernului nr. 401 din 14.08.2019 cu privire la retragerea din Parlament a unui proiect de lege şi abrogarea unei hotărâri de Guvern. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art. 518. [citat 29.02.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115760&lang=ro.
439. Hotarârea Guvernului nr.1083 din 8 noiembrie 2018 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030". În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 424-429, art. 1161. [citat 29.02.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109287&lang=ro.
440. Hotărârea Curţii Constituţionale nr.55 din 14.10.1999 privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituţia Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 28.10.1999, nr. 118-119/64. [citat 22.04.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=273&l=ro.
441. Hotărârea Guvemului nr. 201. 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr. 68-76, art. 232. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115471&lang=ro.
442. Hotărârea Guvernului nr. 255 privind Strategia Naţională de edificare a societăţii informaţionale – „Moldova electronică" din 09.03.2005. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citat 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.
443. Hotărârea Guvernului nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citat 21.11.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.
444. Hotărârea Guvernului nr. 857 cu privire la Strategia naţională de dezvoltare a societăţii informaţionale „Moldova Digitală 2020" din 31.10.2013. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 08.11.2013, nr. 252-257, art. 963. [citat 03.04.2020]. Disponibil: http://old.mtic.gov.md/ro/transparency/hotarire-nr-857-din-31102013-cu-privire-la-strategia-nationala-de-dezvoltare-societatii.
445. Hotărârea Guvernului nr.1081/2018 din 08.11.2018 cu privire la aprobarea Foii de parcurs pentru integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr. 6-12, art. 2. [citat 12.01.2020]. Disponibil:

http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foaia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf.
446. Hotărârea Guvernului nr.196 din 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr.68-76, art.227. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119172&lang=ro.
447. Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28 iulie 1990 cu privire la aderarea la Declarația Universală a Drepturilor Omului şi ratificarea pactelor internaţionale ale drepturilor omului. În: *Tratate internaționale,* 30.08.1990, nr.1, art.09. [citat 20.09.2017]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115562&lang=ro
448. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 101) 16.03.2018. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2018:101:FULL&from=IT.
449. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 131 E), 8.5.2013, p. 80. [citat 22.08.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:131E:FULL&from=CS.
450. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 279 E), 19.11.2009, p. 65. [citat 19.08.2019]. Disponibil: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ede13395-4dfc-46e1-9953-dd0694b76a10/language-ro.
451. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 377 E), 7.12.2012, p. 108. [citat 22.08.2019].Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:377E:FULL&from=MT.
452. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 436), 24.11.2016. [citat 22.08.2019]. Disponibil: https://op.europa.eu/ro/publication-detail/-/publication/83aea4a3-6bff-11e3-9afb-01aa75ed71a1/language-ro.
453. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 56 E), 26.2.2013, p.1. [citat 20.08.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:056E:FULL&from=SL.
454. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 74 E), 13.3.2012, p. 11. [citat 22.08.2019].Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:074E:FULL&from=EN.
455. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. Disponibil https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF.
456. Legea nr. 100 din 22-12-2017 cu privire la actele normative. În: *Monitorul Oficial al Republici Moldova*, 12.01.2018, nr. 7-17, art. 34. [citat 12.08.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro.
457. Legea nr. 166 din 11.07.2012 pentru aprobarea Strategiei Naționale de Dezvoltare „Moldova 2020". În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.11.2012, nr. 245-247, art. 791. [citat 15.08.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=48696&lang=ro.
458. Legea nr. 231 din 25.11.2011 privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 06.01.2012, nr. 1-6, art.06. [citat 12.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=50463&lang=ro.
459. Planul de dezvoltare strategică (PDS) pentru anii 2016-2020. [12.01.2020]. Disponibil: http://www.procuratura.md/file/2017-05-11_Planul%20de%20Dezvoltare%20Strategica%20a%20Procuraturii%20pentru%20anii%202016-2020_actualizat.pdf.

460. *Planul national de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru 2004-2008*. [citat 17.09.2017]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/drepturile_omului/PNADO_2004-2008.pdf.
461. Politica comunitară în materie de inovare într-o lume în schimbare. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 236 E/06)*, 12.8.2011, p. 57. [citat 20.08.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:236E:0041:0047:RO:PDF.
462. *Programul Cadru 7 (PC7) al UE pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activităţi demonstrative* (2007-2013). [citat 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.
463. REC 2008/C 111/01 din 23.04.2008 privind stabilirea Cadrului european al calificărilor pentru învățarea de-a lungul vieții. În: *Official Journal of the European Union*, 06.05.2008. [citat 10.11.2019]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF.
464. *Republica Moldova. Pagina Oficială*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: http://www.moldova.md/ro/content/invatamant.
465. *Strategia Europa 2020* (COM (2010)). Bruxelles, 3.3.2010. [citat 12.02.2018]. Disponibil: https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.

Surse în limba rusă:

466. АГРАНОВСКАЯ, Е.В. *Правовая культура и обеспечение прав личности.* Москва: Наука, 1988. 144 с.
467. АЛЕКСЕЕВ, С.С. *Общая теория права*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1982. 360 с.
468. АНТОНОВ, М.В. О принципах научности и развитии правовой теории. В: *Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права.* Москва: НОРМА, 2011. с. 143-153. [citat 23.09.2019]. Disponibil: https://publications.hse.ru/en/chapters/83834587.
469. БАБИЦКАЯ, О. П., АНОХИНА, Н. К. Ценностные аспекты науки. В: *Вестник Сибирского государственного индустриального университета.* 2016, nr.1(15), с.51-55. [citat 17.07.2018]. Disponibil: http://vestnik.sibsiu.ru/index.php/vestnik/article/view/51.
470. БАКУЛИНА, Л.Т., ГУБАЙДУЛЛИН, А.Р. *Теоретические основы сравнительного правоведения.* Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2014. 164 с. [citat 27.03.2020]. Disponibil: http://libweb.kpfu.ru/ebooks/publicat/0-804888.pdf.
471. БЕЛЬСКИЙ, К.С. *Разделение властей и ответственность в государственном управлении*. Москва: ВЮЗИ, 1990. 167 с.
472. БЕРЖЕЛЬ, Ж.-Л. *Общая теория*. Москва: NOTA BENE, 2000. 576 с. ISBN 5-8188-0022-9. с. 13. [citat 21.05.2018]. Disponibil: http://krasinskiy.ru/Bergel.pdf
473. БРАТУСЬ, С.Н. *Юридическая ответственность и законность*: (Очерк теории). Москва: Городец-издат, 2001. 202 с. ISBN 5-9268-0030-3.
474. ВЕБЕР, М. *Власть и политика*. Москва: Рипол-Классик, 2017. 432 р. ISBN 978-5-386-09856-8.
475. ВЕБЕР, М. *Политика как призвание и профессия*. Москва: Рипол-Классик, 2018. 292 с. ISBN: 978-5-386-10496-2.
476. ВЕБЕР, М. *Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии*. Москва: Высшая Школа Экономики, 2017. 432 с. ISBN 978-5-7598-1514-3.
477. ГАВРИЛЮК, Р. *Методологическая традиция доктрины естественного права*. Черновцы: Изд-во Черновицкого нац. ун-та, 2012. 788 с. ISBN 978-966-423-286-6.

478. ГАЙДЕНКО, П.П. *Научная рациональность и философский разум*. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 528 с. ISBN 5-89826-142-7.
479. ГАНИЕВ, Б. Х. Угрозы правового нигилизма в модернизационном измерении правовой политики. В: *Юристъ - Правоведъ*, 2015, nr.4, p.11-15. [citat 25.11.2019]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ugrozy-pravovogo-nigilizma-v-modernizatsionnom-izmerenii-pravovoy-politiki.
480. ГЛУХАРЕВА, Л.И. *Современные проблемы теории прав человека.* Москва: Издательство Наука, 2004. 256 с.
481. ГУШЧИН, В. *Обзор главнейших систем классификации наук*. Москва: Книжный угол, 1987. 115 с.
482. ДАРЕНДОРФ, Р. *Размышления о революции в Европе*. Москва: Ад Маргинем, 1998. 272 с. ISBN 5-88059-046-1.
483. ДЕГТЕРЕВ, В.А. Интеграция в системе непрерывной подготовки специалистов социальной сферы. В: *Современные проблемы науки и образования*. 2012, nr. 3. [citat 30.11.2018]. Disponibil: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6490.
484. ДЕЛОКАРОВ, К.Х. *В поисках новой парадигмы. Синергетика, Философия. Научная рациональность*. Москва: РАГС, 1999. 243 с.
485. ДЕПЕНЧЮК, Н. П. Некоторые особенности развития интегративного процесса в современной науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 с.
486. ДЖЕЙМС, У. *Воля к вере*. Москва: Республика, 1997. 431 с. ISBN 5-250-02658-3.
487. ЙОНАС, Г. *Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации*. Москва: Айрис-пресс, 2004. 480 с. ISBN 5-8112-0625-9.
488. КАЛЬНОЙ, И.И. Правовой нигилизм и его основания. В: *Российский журнал правовых исследований*. 2014, nr. 4 (1), с. 60-66. [citat 06.11.2019]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/N1A9.pdf.
489. КЕДРОВ, Б. М. *Проблемы логики и методологии науки*. Москва: Наука, 1990. 352 с. ISBN 5-02-008100-0.;
490. КЕДРОВ, Б.М. *Науки в их взаимосвязи: История. Теория. Практика*. Москва: Наука, 1988. 285 с. ISBN 5-02-008015-2.
491. КЕРИМОВ, Д. А. Теория и практика демократии. В: *Russian journal of legal studies*. 2015, nr. 2 (3). [citat 09.02.2016]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/N3A10.pdf.
492. КЕРИМОВ, Д. А. *Методология права*. Москва: Издательство Соврем. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9.
493. КЕРИМОВ, Д. А. *Философские проблемы права.* Москва: Мысль, 1972. 472 с.
494. КИКЕЦ, Г.Ю. *Проблемы интеграции общественного и естественного знания*. Киев: Наукова думка, 1978. 176 с.
495. КОВЛЕР, А. И. *Антропология права*. Москва: НОРМА, 2002. 480 с. ISBN 5-89123-597-8.
496. КОМКОВА, Г.Н. Конституционные принципы взаимоотношений власти и личности: реализация в современной России. В: *Lex Russica*. Научные труды Московской государственной юридической академии. 2009, nr. 2, с.344-351. ISSN 1729-5920. [citat 09.06.2018]. Disponibil: http://lexrussica.ru/netcat_files/493/657/lexrussica-2-2009-19000.pdf
497. КРАВЕЦ, А.С. Типы интеграционных процессов в науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания.* Москва: Наука, 1983. 399 р.
498. КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Правовое поведение: норма и патология*. Москва: Наука, 1982. 287 с.

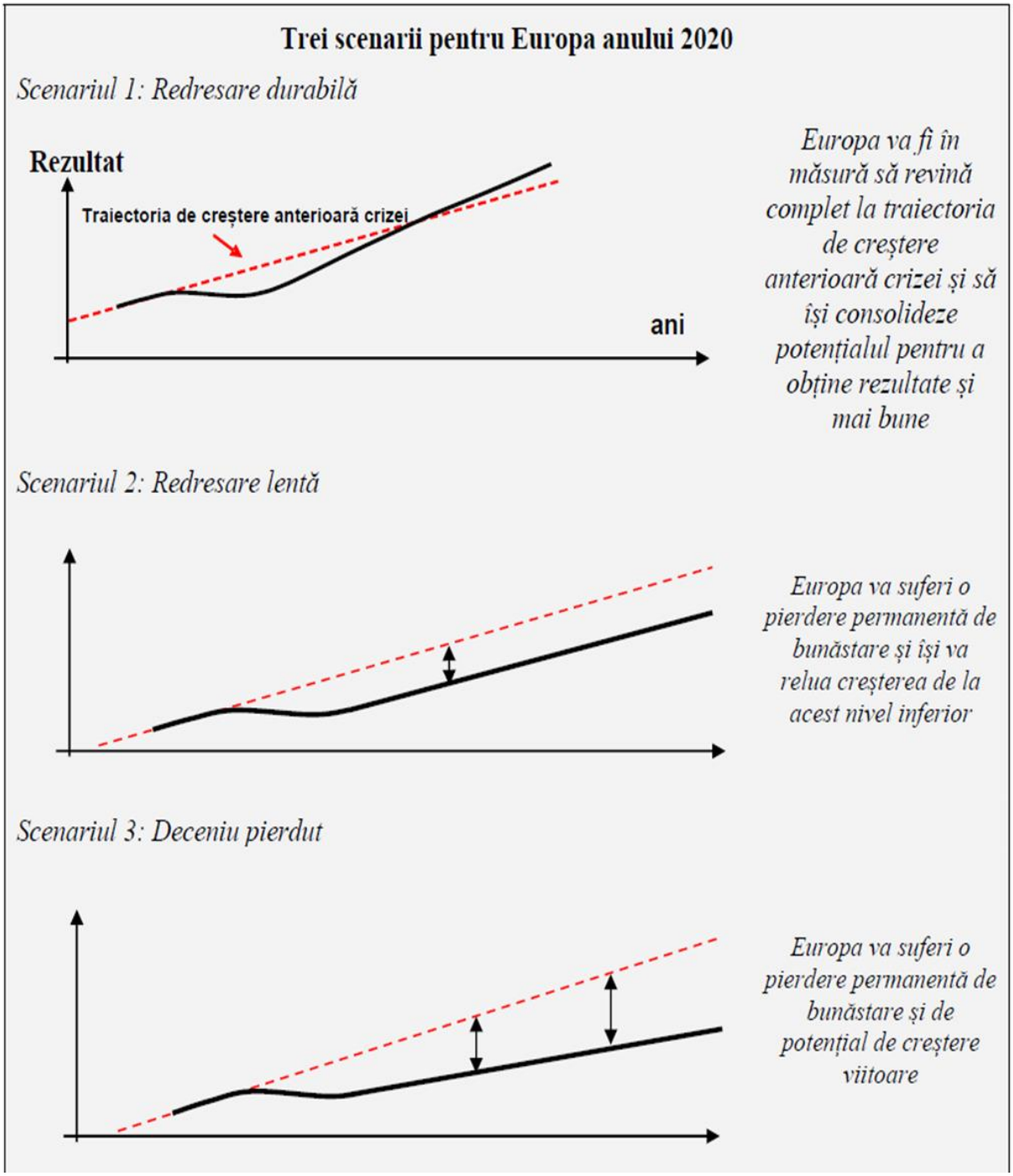
499. КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Право и поведение*. Москва: Юридическая литература, 1978. 192 с.
500. КУМЫКОВА, Л. *Правовой нигилизм в сфере прав человека как форма деформации правового сознания*. Автореферат диссертации. 2002. [citat 17.12.2016]. Disponibil: http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294324.
501. ЛЕЙСТ, О. В. (под редакцией). *История политических и правовых учений*. Москва: Зерцало, 2006. 568 с.
502. ЛЕЙСТ, О.Э. *Сущность права. Проблемы теории и философии права*. Москва: Зерцало-М, 2002. 288 с.
503. ЛУКАШЕВА, Е.А. *Право. Мораль. Личность*. Москва: Наука, 1986. 264 с.
504. ЛУКАШУК, И.И. *Глобализация, государство, право, XXI век.* Москва: Спарк, 2000. 261 с. ISBN 5-88914-148-1.
505. ЛУКИЧ, Р. *Методология права*. Москва: Прогресс, 1981. 302 с.
506. МАЛЬЦЕВ, Г.В. *Понимание права. Подходы и проблемы.* Москва: Прометей, 1999. 419 с.
507. МАРТЫШИН, О. В. (под редакцией). *История политических учений.* Москва: Норма, 2010. 912 с. ISBN 978-5-89123-781-0.
508. МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) *Теория и методология юридической науки*. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil: https://znanium.com/catalog/product/1077624.
509. МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) Теория и методология юридической науки. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil: https://znanium.com/catalog/product/1077624.
510. МАРЧЕНКО, М.Н. *Проблемы теории государства и права*: Москва: Юристь, 2001. 656 с.
511. МАРЧЕНКО, М.Н. *Сравнительное правоведение*. Москва: Зерцало, 2001. 560 с.
512. МАРЧЕНКО, М.Н. *Теоретико-методологические проблемы права*. Москва: Зерцало-М, 2007. 392 с. ISBN 5-94373-135-0.
513. МАТУЗОВ, Н.И. *Актуальные проблемы теории права*. Саратов: СГАП, 2003. 512 с.
514. МАТУЗОВ, Н.И. Правовой нигилизм как образ жизни. В: *Право и политика.* 2012, nr. 12 (156), с. 2080-2089. [citat 14.07.2019]. Disponibil: https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=22155.
515. МИРСКИЙ, Э. М. *Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки.* Москва: Наука, 1980. 304 с.
516. НЕДБАЙЛО, П. Е. *Введение в общую теорию государства и право*. Киев: Высшая школа, 1971. 160 с.
517. НЕРСЕСЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений.* Москва: Наука, 2004. 944 p. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf.
518. НЕРСЕСЯНЦ, В. С. *Философия права.* Москва: Норма-ИНФРА-М, 2003. 652с.
519. ОВЧИННИКОВ, Н.Ф. *Тенденции к единству науки*. Москва: Наука, 1988. 280 с.
520. ОСИПОВ, М.Ю. *Понятие и соотношение правового регулирования и правот*ворчества. Осипов. Москва: Издательство СГУ, 2010. 221 с.
521. ПАНТЫКИНА, М.И. Феноменология права и интегративное правопонимание. В: *Общественные науки и современность*. 2014, nr.3. с.151-158. [citat 27.03.2018]. Disponibil: http://ecsocman.hse.ru/data/2015/11/28/1250991207/151-158_Pantykina_.pdf.
522. ПЕРМЯКОВ, Ю.Е. Экзистенциальный и юридический смысл правосудия: извлечение европейского опыта. В: *Правоведение.* 2013, nr. 2, с. 172-183. [citat 25.03.2020]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsialnyy-i-yuridicheskiy-smysl-pravosudiya-izvlechenie-evropeyskogo-opyta

523. ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Дискурс методологических подходов в современных юридических исследованиях. В: *Вестник Томского государственного университета.* 2018, Nr.430. с.205–212. [citat 09.03.2019]. Disponibil: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1709/files/430-205.pdf;
524. ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Синергетический подход в современных юридических исследованиях. В: *Вестник ЮУрГУ.* Серия «Право». 2017, Т. 17, nr 4, с. 102-106. [citat 19.06.2018]. Disponibil: https://vestnik.susu.ru/law/article/viewFile/7027/5898.
525. ПУАНКАРЕ, А. О. *О науке*. Москва: Наука, 1990. 736 с. ISBN 5-02-014328-6.
526. РАКИТОВ, А.И., АНИСИМОВА, А.Э. Классификация наук как философская проблема. В: *Философские науки*. 2014, nr. 7, сс. 30-40. [citat 05.11.2019]. Disponibil: https://www.phisci.info/jour/article/view/791/744.
527. РОЗОВ, М. А. Проблема ценностей и развитие науки. В: *Наука и ценности*. Новосибирск: Наука, 1987, 242 с.
528. САБИРОВА, Л.Л. Современные тенденции использования синергетического метода в исследованиях теории права. В: *Материалы III Всероссийского Круглого стола по общетеоретическим проблемам права.* Казань, 2016, с. 109-121. [citat 21.06.2018]. Disponibil: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/34455/Sabirova_L.L.Statya.sinergeticheskij_metod_v_issledovanii_teorii_prava.pdf?sequence=1&isAllowed=y;
529. САИДОВ, А.Х. *Сравнительное правоведение* (основные правовые системы современности). Москва: Юристъ, 2003. 448 с.
530. СЕМИГИН, Г.Ю. et al. *Антология мировой политической мысли*. Т.II: Зарубежная политическая мысль. XX в. Москва: Мысль, 1997. 832 с. ISBN 5-244-00866-8.
531. СИЧИВИЦА. О.М. *Сложные формы интеграции науки*. Москва: Высшая школа, 1983. 132 с.
532. СКУТЕЛЬНИК, О.А., ПРАВКИН, С.А. *Актуальные проблемы юридической науки*. Москва: «МУ им. С.Ю. Витте», 2016, 225 с. [citat 02.04.2020]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/294426450_Aktualnye_problemy_uridiceskoj_nauki.
533. СНОУ Ч.П. *Две культуры: Сборник публицистических работ*. Москва: Прогресс, 1973. 140 p.
534. СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Категорический императив нравственности и права*. Москва Прогресс-Традиция, 2005. 417 с. ISBN 5-89826-244-X.
535. СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. Личность и право. В: *Вопросы философии.*1989, nr. 8., с. 67-90.
536. СОШНИКОВА, Т. А. (ред.). *Взаимодействие права и морали*. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2014. 262 с. ISBN 978-5-98079-984-7.
537. СЫРЫХ, В. М. *История и методология юридической науки*. Москва: Норма ИНФРА-М, 2012. 463 с. ISBN 978-5-91768-299-0.
538. СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с.
539. ТАРАСОВ, Н.Н. *Методологические проблемы юридической науки.* Екатеринбург: Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. 264
540. ТИХОМИРОВ, Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики. В: *Журнал российского права*. 2006. Nr. 6. с. 3-15. [citat 20.09.2015]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-pravovedenie-razvitie-kontseptsiy-i-obschestvennoy-praktiki/viewer.
541. УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке.*

Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания. Москва: Наука, 1983. 399 с. с. 152.
542. УРСУЛ, А.Д. Исследование информационных и глобальных процессов: междисциплинарные подходы и связи. [citat 14.03.2020]. Disponibil: https://author.nbpublish.com/lr/article_259.html.
543. УТАРБЕКОВ, Ш. Г. Правовой нигилизм и его преодоление: аналитический обзор подходов к пониманию. В: *Правопорядок: история, теория, практика*. 2019, с.24-30. [citat 03.09.2019]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-nigilizm-i-ego-preodolenie-analiticheskiy-obzor-podhodov-k-ponimaniyu.
544. ХАБЕРМАС, Ю. *Демократия. Разум. Нравственность.* (Московские лекции и интервью). Москва: ACADEMIA,1995. 252 с. ISBN 5-86187-044-6.
545. ХАРТ, Г. *Право, свобода и мораль*. Москва: Издательство Института Гайдара, 2020. 136 с. ISBN 978 5 93255 561-3.
546. ЦИЦЕРОН, М. Т. О государстве. [citat 19.07.2017]. Disponibil: http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1414870004.
547. ЧЕПИКОВ, М. Г. *Интеграция наук.* Москва: Издательство Мысль, 1981. 280 с.
548. ЧЕСТНОВ, И. Л. *Методология и методика научного исследования.* Санкт-Петербург: Издательство Санкт Петербургск. Юрид. Институт. (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. 124 с. [citat 23.09.2019]. Disponibil: http://www.procuror.spb.ru/izdanija/2018_03_04.pdf.
549. ШАХРАЙ, С. М. *Глобализация. Государство. Право: теоретико-методологические проблемы (вопросы теории и практики).* Москва: Государственый научно иследовательский институт системного анализа, 2003. 416 с. ISBN 5-9574-001-7.
550. ШЕМЯКИНСКИЙ, В.М. Наука и ценности. В: *Философия и методология науки*. 2008, pp.12-18. [citat 11.02.2018]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/nauka-i-tsennosti.
551. ЮДИН, Б. Г., ФРОЛОВ, И.Т. *Этика науки. Проблемы дискуссии*. Москва: Издательство Политиздат, 1986. 399 с.
552. ЮДИН, Б.Г. *Наука в обществе знаний* (03.09.2010 г.). [citat 22. 01.2017]. Disponibil: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=52.
553. ЯСКЕВИЧ, Я. С. *Методология и этика в современной науке: поиск открытой рациональности*. Минск: Издательство БГЭУ, 2007. 186 с.

ANEXE:

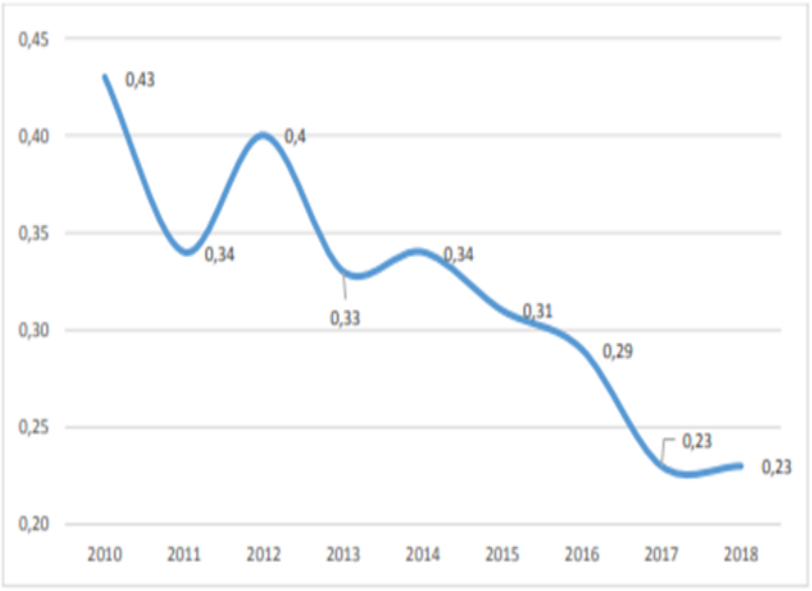
Anexa 1. Trei scenarii pentru Europa 2020

Sursa: Comunicare a Comisiei Europa 2020: O strategie europeană pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii, 2010, pag. 11:

Anexa 2. Cheltuieli bugetare pentru cercetare – dezvoltare – inovare

Figura 6. Cheltuieli bugetare pentru cercetare-dezvoltare-inovare, 2010-2018, % din PIB

Sursa: Sistemul informatic destinat evidenței și vizualizării indicatorilor sistemului de cercetare-dezvoltare-inovare (CDI) din Republica Moldova, implementat în cadrul proiectului instituțional „Dezvoltarea suportului informațional pentru efectuarea studiilor scientometrice în Republica Moldova" - (InfoScientic) finanțat de Academia de Științe a Moldovei http://indicator.idsi.md/

Anexa 3. Corelația dintre Indicele Dezvoltării Umane și Indicele Dezvoltării științei

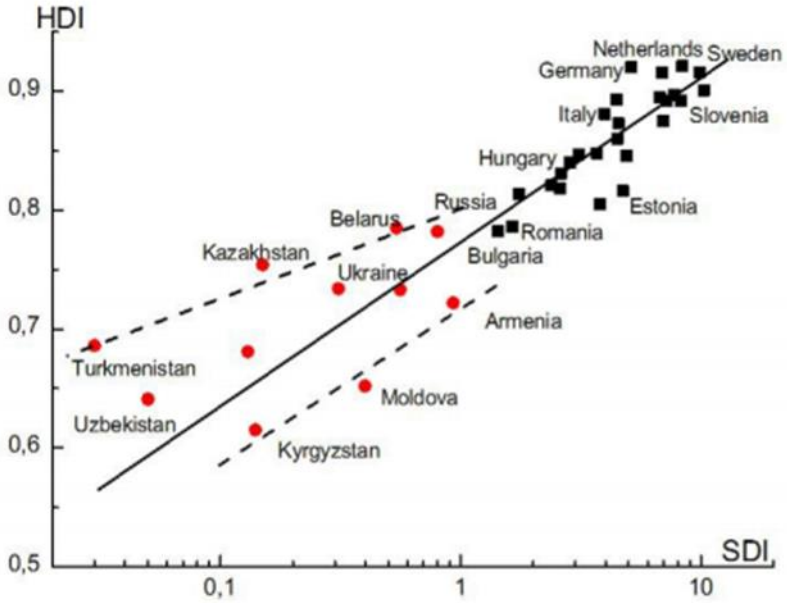
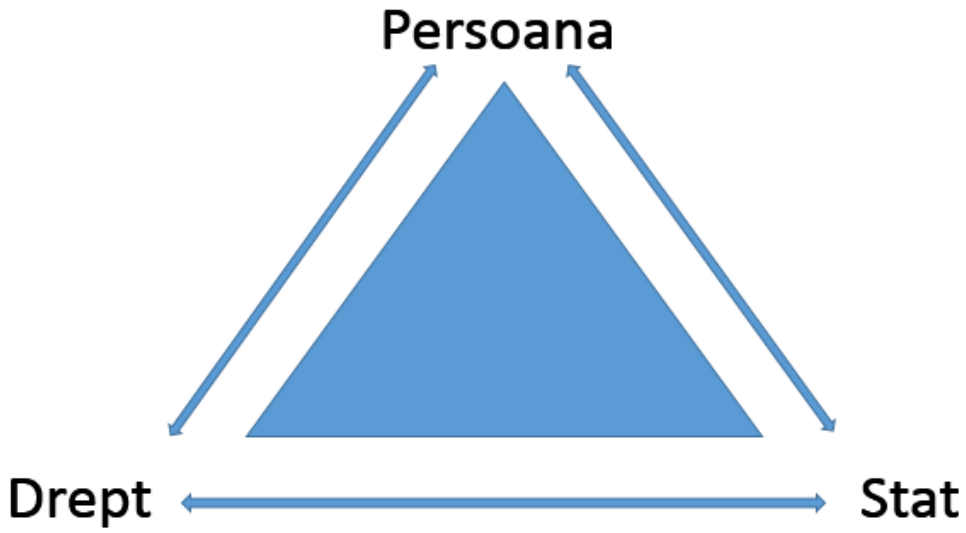

Figura 1. Corelația dintre Indicele Dezvoltării Umane (HDI) și Indicele Dezvoltării Științei (SDI) în unele state ale UE și CSI

Sursa: *Dikusar A., R. Cujba. Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială: UE, CSI, RM. Academos Nr.1/2015, p.15. Disponibil la. https://idsi.md/files/Dikusar-Cujba-Akademos-2015(1).pdf.*

Anexa 4. Relația de proporționalitate și dependență reciprocă dintre persoană-stat-drept

Sursa: *Elaborat de autor*

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata Ciobanu Rodica, declar pe proprie răspundere că materialele prezentate în teza de doctor habilitat se referă la propriile activităţi şi realizări, în caz contrar, urmând să suport consecinţele, în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Ciobanu Rodica

Data: 29.04.2021

CURRICULUM VITAE

Nume / Prenume	**Rodica Ciobanu**
Cetățenia	Republica Moldova
Date de contact	rod.ciobanu@gmail.com
Studii	
Doctorat	10/1997–08/2001
Calificarea, Numele şi adresa	Doctorat, USM, Chișinău, Mateevici 60
Studii academice postuniversitare	10/2001–07/2003
Calificarea, Numele şi adresa	Studii academice postuniversitare. Specialitatea: Comunicare și Relații Publice. SNSPA, București, România
Superioare	09/2001–06/2005
Calificarea, Numele şi adresa	Licențiat în drept, Academia de Drept (USEM), Chișinău, Mateevici 60
Superioare	10/1997–08/2001
Calificarea, Numele şi adresa	Licențiat în filosofie, USM, Chișinău, Mateevici 60
Stagii	La 11` em Session d`Etudes de l`Academie Europeene de Droit Public, Legraina, Grecia, 5 septembrie - 23 septembrie, 2005. Erasmus+Grant agrement- Staff KA107 – 2015, Bilbao, Spania, 03/04/2017- 07/04/2017.
Participări în proiecte științifice	1. Proiectul de cercetare instituțională „Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaştere” 2011-2014, AȘM; 2. Proiectul de cercetare instituțională „Integrarea tradițiilor filosofiei contemporane în societatea bazată pe cunoaștere”, 2015-2019; 3. Proiectul de cercetare instituțională „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului”, USM, 2020 – present.
Participări la foruri științifice	Realități și perspective ale învățământului juridic național, 2019, Statul, securitatea și drepturile omului în societatea informațională, 2018, 2019; Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire, 2018; The fhilosophy of law from Enlightenment to the Contemporary period, 2018; Constantin Stere Prozator, publicist, jurist și om poitic, 2015, Convergențe spirituale Iași-Chișinău, 2015, The 37 Annual Congres of the American Romanian Academy af Arts and Sciences 2013; Conferinţa ştiinţifică naţională cu participare internaţională „Filosofia şi perspectiva umană”, dedicată Zilei Mondiale a Filosofiei, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017; 2018, 2019; etc.
Domenii de interes științific	Teoria și metodologia dreptului, management juridic, filosofia dreptului, logica juridică, deontologia juristului, politici publice ș.a.
Apartenenta la societăți	Vice-președinte a Asociației de Teoria și Filosofia dreptului; membru AUF
Cunoașterea limbilor	Limba de stat (nativ), rusa (C2), engleza (B2), franceza (A2)
Lucrări științifice publicate	Monografii – 3, dintre care 1- monoautor, 2 - coautor; lucrări didactice – 9; peste 60 de articole științifice.